P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

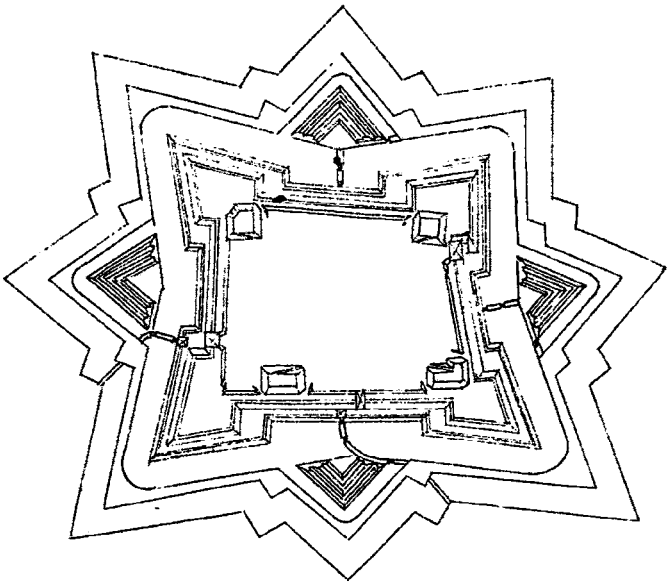

Broj 21	Volumen XI.	lipanj 2012.	Cijena 150 kuna	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)
No. 21	Vol. XI	June 2012	Price 150.-	ISSN 1333-5286	UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Prof. dr. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), akademik Ivan CIFRIĆ (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), Milivoj DRETAR (Ludbreg), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), Đuro FRANKOVIĆ (Pečuh), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), prof. dr. sc. Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci) prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), akademik Milivoj SOLAR (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Nikša STANČIĆ (Zagreb), akademik Vladimir STIPETIĆ (Zagreb), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Antun TUCAK (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), mr. sc. Eduard VARGOVIĆ (Varaždin), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo
Editorial Staff

Član suradnik HAZU Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), Mario KOLAR (Molve), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), doc. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE (Osijek)

Urednici
Editors-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: h.petric@inet.hr

Tajnik uredništva
Staff secretary

Mario KOLAR

Prijelom
Layout

Saša BOGADI

Nakladnici
Publishers

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike
Journal directors

Petra SOMEK
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva
Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu
With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i Športa RH

Na naslovnici
Front cover

Prijedlog prstena brzih cesta oko Virovitice

Tisak
Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, lipnja 2012.

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom a2 te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

K A Z A L O

Ranko PAVLEŠ

VLASTELINSTVO BEDNJA I POSJED KAPELA U SREDNJEM VIJEKU

BEDNJA ESTATE AND KAPELA MANOR IN MEDIEVAL TIMES 5

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

NASTAJANJE, RAZVOJ I PROPAST INDUSTRIJE U PODRAVINI DO 1945. GODINE

START, DEVELOPMENT AND DECLINE OF INDUSTRY IN PODRAVINA REGION UNTIL 1945 17

Lóránt BALI

THE MAJOR POLITICAL ASPECTS OF THE CROATIAN-HUNGARIAN RELATIONS IN THE CHANGING GEO-POLITICAL SPACE, IN THE CARPATHIAN-BALKAN REGION

GLAVNI POLITIČKI ASPEKTI HRVATSKO-MAĐARSKIH ODNOSA U PROMJENI GEOPOLITIČKOG PROSTORA KARPATSKO-BALKANSKE REGIJE 26

Ivica ZVONAR

ZAPISI PETRA GRGECA O PRVOM SVJETSKOM RATU I PODRAVINI U RATNOM RAZDOBLJU

WRITINGS OF PETAR GRGEC ON THE WORLD WAR ONE AND WARTIME PODRAVINA REGION 36

Vladimir ŠADEK

LOGOR JANKA-PUSZTA I RAZVOJ USTAŠKE ORGANIZACIJE U PODRAVINI DO 1934.

MILITARY CAMP OF JANKA-PUSZTA AND DEVELOPMENT OF CROATIAN FASCIST ORGANIZATION "USTASHE" IN PODRAVINA REGION BY THE YEAR 1934 47

Božica ANIĆ, Vesna PERŠIĆ KOVAČ

PRILOG POZNAVANJU DJELATNOSTI DRUŠTAVA U KOPRIVNICI UOČI I TIJEKOM PRVOG SVJETSKOG RATA

HISTORICAL CONTRIBUTIONS: SOCIETIES AND ASSOCIATIONS IN KOPRIVNICA BEFORE AND DURING THE WORLD WAR ONE 57

Valentina PAPIĆ BOGADI, Ivan PEKLIĆ

KAZALIŠNA UMJETNOST I FRANJO MARKOVIĆ, S POSEBNIM OSVRTOM NA RECEPCIJU U NOVINAMA NA NJEMAČKOM JEZIKU

THEATRES AND FRANJO MARKOVIĆ – SPECIAL REFERENCE TO THEATRICAL REVIEWS IN GERMAN LANGUAGE NEWSPAPERS 77

Đuro FRANKOVIĆ

PROTESTANTIZAM I PROTUREFORMACIJA U PODRAVSKIM HRVATSKIM SELIMA U MAĐARSKOJ U 16. I 17. STOLJEĆU

16th AND 17th CENTURY REFORMATION AND COUNTER-REFORMATION IN HUNGARY'S VILLAGES OF DRAVA VALLEY INHABITED BY ETHNIC CROATS 98

Petar FELETAR

DEMOGRAFSKE PROMJENE U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI OD 1857. DO 2011.

DEMOGRAPHIC CHANGES IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY FROM 1857 TO 2011 129

Marin DUGINA, Petar FELETAR, Igor FRANCETIĆ

ANALIZA PRIJEVOZNE POTRAŽNJE NA RELACIJI ZAGREB – KOPRIVNICA

ANALYSIS OF TRANSPORT DEMAND ON THE ROUTE ZAGREB – KOPRIVNICA 168

Goran KOS, Dubravko MILOJEVIĆ, Petar FELETAR

RAZVITAK PROMETNOG SUSTAVA GRADA VIROVITICE KAO SREDIŠTA PODRAVINE

DEVELOPMENT OF THE TRAFFIC SYSTEM IN THE CITY OF VIROVITICA AS THE CENTER OF PODRAVINA AREA 186

Damir DEMONJA, Robert BAĆAC
BAŠTINA I TRADICIJA U OBLIKOVANJU TURISTIČKE PONUDE NA RURALNOM PROSTORU HRVATSKE
HERITAGE AND TRADITION IN SHAPING THE TOURISM OFFER IN RURAL CROATIA 205

Hrvoje PETRIĆ
POPISI VARAŽDINSKOG GENERALATA IZ 1726. I 1749. GODINE
LAND SURVEY LISTINGS OF VARAŽDIN GENERALATE REGIONAL COMMAND DATING FROM 1726 AND 1749 219

Marija WINTER
CRTICE IZ POVIJESTI LEGRADA 226

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA
Aleksandar Lukić: mozaik izvan grada (Petar FELETAR) 243
Kulturno-prosvjetno društvo »Zrinski« (Mario KOLAR) 244
Molvarski likovni krug 1970.-2010. (Matej IŠTVAN) 248
Molve-ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju: zbornik radova sa znanstvenog skupa (Matej IŠTVAN) 249
Vladimir Šadek, Ustaše i Janka-puszta (Hrvoje PETRIĆ) 253
Historia Varasdiensis I. Časopis za varaždinsku povjesnicu (Ivančica JEŽ) 254
Petra Somek: Tradicijsko graditeljstvo u Podravini (Nada MATIJAŠKO) 256
Hrvoje Petrić: Pogranična društva i okoliš (Dragutin FELETAR) 259
Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj (Dragutin FELETAR) . . 259
Znanstveni skup »Povijest okoliša područja regionalnog parka Mura-Drava« (Ana-Marija MARTAN) 261

UPUTE SURADNICIMA 263

U DVADESETPRVOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Ranko PAVLEŠ, Podravka, Koprivnica
Dr. sc. Lorant BALI, Fakultet Georgikon, Keszthely
Dr. sc. Ivica ZVONAR, Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb
Mr. sc. Vladimir ŠADEK, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
Božica ANIĆ, Muzej grada, Koprivnica
Vesna PERŠIĆ KOVAČ, Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
Valentina PAPIĆ BOGADI, Visoko gospodarsko učilište, Križevci
Mr. sc. Ivan PEKLIĆ, Gimnazija, Križevci
Đuro FRANKOVIĆ, Hrvatska samouprava, Pečuh
Petar FELETAR, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
Marin DUGINA, Srednja škola, Križevci
Igor FRANOLIĆ, Lukom, Ludbreg
Dr. sc. Damir DEMONJA, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
Mr. sc. Robert BAĆAC, Konzorcij ruralnog turizma, Gračišće
Doc. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
Marija WINTER, Ludbreg
Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, Geografski odsjek PMF, Zagreb
Prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb
Doc. dr. sc. Goran KOS, Institut za turizam, Zagreb
Mr. sc. Dubravko MILOJEVIĆ, Institut za turizam, Zagreb
Mario KOLAR, Molve-Koprivnica
Matej IŠTVAN, Molve
Ivančica JEŽ, Veliki Bukovec-Legrad
Nada MATIJAŠKO, Podravka, Koprivnica
Ana-Marija MARTAN, Koprivnica

VLASTELINSTVO BEDNJA I POSJED KAPELA U SREDNJEM VIJEKU

BEDNJA ESTATE AND KAPELA MANOR IN MEDIEVAL TIMES

Ranko PAVLEŠ
Podravka d.d., Koprivnica
ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 10. 1. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 911.37 (497.5 - Bednja)

SAŽETAK

U članku se obrađuje povijest i teritorijalni razvoj vlastelinstva Bednja smještenog između Drave na sjeveru, podravske magistrale na jugu te ludbreškog vlastelinstva na zapadu i rasinjskog vlastelinstva na istoku. Bednjanski je posjed nastao iz imanja »Zarpetri« čije su međe opisane 1261. godine i posjeda Črnec opisanog 1320. godine. Krajem XIV. stoljeća vlasnici Bednje dijele imanje među sobom nakon čega je zapadni dio posjeda priključen ludbreškom vlastelinstvu. U XV. stoljeću imanje doživljava još jednu podjelu: veći dio je držala obitelj Frodnohar, a manji, zvan Kapela, obitelj Lausinger. U drugom dijelu članka se obrađuju popisi sela s početka novog vijeka kako bi određivanje područja vlastelinstva bilo što točnije. Na imanju je bilo petnaestak sela koja su sredinom XVI. stoljeća skoro u cijelosti napuštena. Neka su sasvim nestala dok je samo u nekoliko njih održan kontinuitet naseljenosti.

Ključne riječi: Podravina, Bednja, Kapela, srednji vijek
Key words: Podravina, Bednja, Kalepa, Middle Ages

UVOD

Vlastelinstvo Bednja se u srednjem vijeku pružalo između ludbreškog i rasinjskog vlastelinstva međašeći i s nekoliko manjih imanja. Na sjeveru je međaš bila rijeka Drava, a posjed je zahvaćao i donje tokove Plitivce i Bednje te mali dio toka potoka Segovine. Teritorijalnih promjena bednjanskog posjeda bilo je nekoliko te je ovo samo gruba slika prostora koji je zauzimao. U kasnom srednjem vijeku iz posjeda je izdvojeno imanje Kapela te će i ono biti ovdje obrađeno. Uvidom u dokumente može se uočiti da je vrlo malo srednjovjekovne građe sačuvano iz arhiva samog vlastelinstva što je uvjetovalo i poseban pristup ovoj temi uključujući i dodavanje analize nekoliko dokumenata iz ranog novog vijeka kako bi se osvijetlio srednji vijek bednjanskog vlastelinstva.

O podravskom imanju Bednja pisalo se uglavnom u sklopu radova koji su se bavili drugim, širim temama tako da je dio o Bednji bio samo u obliku kraćih odlomaka, a pri tom je o srednjem vijeku rečeno malo. Ipak je ovo područje na ovaj način dobilo osnovu za daljnja istraživanja. Tako su pisali

Deszo Csanky[1], Josip Bősendorfer[2], Franjo Brdarić[3], Dragutin Feletar[4], Dragutin Feletar sa Tomislavom Đurićem[5], Antun Kancijan[6], Josip Adamček[7], Hrvoje Petrić[8] i drugi. Ni jedno od naselja na području vlastelinstva do sada nije dobilo znanstveno temeljenu monografiju. Samo je bukovečki kraj obrađen na popularan način[9].

Prvi dokument koji bi mogli povezati sa imanjem Bednja je isprava iz 1244. godine[10] u kojoj su opisane međe posjeda »Bugne«. Ime ovog posjeda je svakako iskrivljeno zapisana Bednja, ali po opisu međa »Bugne« se nalazilo jugozapadno od Ludbrega i ne može se povezati sa kasnijim vlastelinstvom Bednja[11]. Imanje sličnog imena »Bugna« spominje se i 1267. godine[12] kada ga je kralj darovao svom notaru Tomi izuzimajući ga od zaladskog grada. U darovnici nema opisa međa pa ne znamo da li se radi o istom posjedu kao i 1244. godine ili nekom drugom uz rijeku Bednju. Oba su imanja svakako uz podravski dio toka rijeke Bednje.

Ovdje bih postavio tezu da vlastelinstvo Bednja sredinom XIII. stoljeća nije ni postojalo nego se razvilo tek kasnije iz dvaju imanja. Prvi od tih posjeda je bilo imanje zagonetnog imena **»Zarpetri«**. Posjed je kralj 1261. godine darovao varaždinskom građaninu Kureju, a prije je bio u vlasništvu Petra Ćelavog, jobagiona zaladskog grada. Kurej je istu zemlju zamijenio 1270. godine za neki drugi posjed s dvorskim službenikom Dionizijem što je kralj odobrio[13]. U nekoliko isprava nalaze se tri inačice opisa međa posjeda. U prijevodu sam naznačio sve oblike pisanja toponima na međi.

Međa počinje na obali rijeke Drave i ide do međašenja sa zemljom križnika i dalje do rijeke Bednje (»Bogne, Megne, Budne, Budune«) koju prelazi. Zatim međa potokom Bednjica (»Bugnyche«) ide na jug do potoka Črnca (»Chernec, Churnic, Churnuch«) gdje prestaje međašenje s posjedom križnika i počinje međašenje s posjedom »Copy« (»terra de Copy«). Istim potokom međa ide prema jugu i dodiruje zemlje nekog Romana. Dalje se međa odvaja od potoka Črnec i dolazi do potoka

---

1 Deszo Csanky, Korosmegye a XV szazadban, Budapest, 1893. godine, str. 11.

2 Josip Bosendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1910. godine, str. 71.

3 Franjo Brdarić, Arhiđakonat komarnički, u: Blaž Mađer, Časti i dobru zavičaja, Zagreb, 1937. godine, str. 344. – 345.

4 Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica, 1973. godine, str. 46.
Podravina, Koprivnica, 1988. godine, str. 50.

5 Tomislav Đurić, Dragutin Feletar, Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin, 1981. godine, str. 144. Također i u sličnim izdanjima: Čakovec, 1971.; Koprivnica, 1991. i 1992. godine.

6 Antun Kancijan, Traganje za podrijetlom imena sela Ludbreške Podravine, I/II., Podravski zbornik, 84., Koprivnica, 1984. godine, str. 251. – 252.; Podravski zbornik, 85., Koprivnica, 1985. godine, str. 122..

7 Josip Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, monografija Ludbreg, Ludbreg, 1983. godine, str. 83. i 86.

8 Hrvoje Petrić, Ludbreg i Ludbreška Podravina u srednjem vijeku, Podravski zbornik, 95., Koprivnica, 1995. godine, str. 32.
Iz povijesne toponimije i topografije Ludbreške Podravine u drugoj polovini XV. i početkom XVI. stoljeća (1450. – 1526.), Scientia Podraviana, br. 17., Koprivnica, 2003. godine, str. 11. – 12.
O nekim toponimima Ludbreške i Koprivničke Podravine krajem 15. i početkom 16. stoljeća, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 19., Varaždin, 2008. godine, str. 222. – 224.
O nekim naseljima u porječju rijeke Bednje tijekom srednjeg i početkom ranog novog vijeka, KAJ, XLIII., br. 3., 2010. godine, str. 108. – 109.

9 Vjekoslav Hrupec, Monografija bukovečkog kraja, Varaždin, 1996. godine.

10 Tadija Smičiklas i drugi, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD), sv. IV., 1244. 26. X., str. 251.

11 Neki autori vide u imanju »Bugne« vlastelinstvo Ludbreg što ne mogu prihvatiti (Marija Winter, Ludbreški grad i njegovi gospodari, Podravski zbornik, 80., Koprivnica, 1980. godine, str. 358., a vjerojatno i Franjo Brdarić (v. Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica, 1973. godine, str. 45., Podravina, Koprivnica, 1988. godine, str. 48.)

12 CD, sv. V., 1267. godina, str. 452.

13 CD, sv. V., 1261. prije 13. X., str. 198. Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina, sv. I., zbornik isprava 1209. – 1520. godine iz arhiva grada Varaždina, Varaždin, 1942. godine, 1261., 1265. prije 13. X., 1270. 1.V., 1270. prije 3. V.

»Halyna« (»Haline«), a zatim do ceste kojom ide do mosta gdje se spomenuti potok »Halyna« udvaja, a međa ide između oba toka starom cestom do sela koje se nalazi iznad potoka Segovine (»Scegune, Sceguna«). Prešavši Segovinu, međa dolazi do vojničke ceste (»ad stratam exercitualem«) kraj kuće Martina, Ladislavova sina, a zatim skreće prema istoku do brežuljka »Ozloa Goriche« (»Ozla Goriche, Ozla Guriche«). Dalje međa ide uz Jurjeve zemlje pa u šumu nakon koje prolazi kraj Jurjevog sela. Zatim međa ide cestom do rijeke Bednje koju prelazi, dolazi do rijeke Drave i njome stiže do mjesta odakle se krenulo u međašenje.

Prvi problem kod analize ovog opisa međa je što se ne može točno odrediti kako su u prostoru postavljene opisane međe jer je od oznaka smjera spomenuto više puta samo kretanje prema jugu. Istočni smjer spomenut je samo jednom što nije dovoljno da bi se opis pravilno postavio. Ovo je važno posebno zato što se na početnom dijelu međe, tj. na dijelu u kojem se međa kreće prema jugu nalaze gotovo svi međašni toponimi i susjedni vlasnici posjeda, a na završnom dijelu ih gotovo uopće nema. Križnici za koje nije izričito navedeno kojem redu pripadaju i s kojima posjed međaši odmah na početku vjerojatno su ivanovci i njihovo imanje Črnec spomenuto 1320. godine[14]. U »Copy« se možda može prepoznati iskrivljeno ime rasinjskog vlastelina Opoja, ali je to upitno. Roman, koji je imao zemlju odmah do »Copy«, može biti ista osoba kao i Roman, otac Grgura, kupca imanja Obrež 1296. godine[15]. Potok Črnec spominje se južno od rijeke Drave 1320. godine na međi ivanovačkog posjeda, a sjeverno od Segovine u opisu međa imanja Obrež (područje današnjeg Bolfana) 1296. godine. Danas se tako zove vodotok sjeverno od Lunjkovca[16] uz južni rub šume Križančije. Ime potoka »Halyna« nisam uspio pronaći u drugim dokumentima niti ga povezati sa nekim današnjim toponimom, a »Scegune« je sigurno potok Segovina što sam već naveo u prijevodu opisa međa. Vojna cesta je možda današnja podravska magistrala na trasi antičke ceste. »Ozloa Goriche« je možda područje današnjeg sela Gorice, ali su toponimi sa osnovom gorica bili vrlo česti pa je to teško sa sigurnošću reći. Iz iznesenih pretpostavki čini se da je opisana zemlja bila zapadno od rasinjskog vlastelinstva, ali međa nakon kretanja prema jugu skreće prema istoku i sve navedene međašne oznake i susjede stavlja na zapad, tj. prema Ludbregu. Ipak, mislim da je zapisivač nespretno zapisao cijeli ophod međe te da je ovo skretanje na istok nebitno i da su navedeni međaši bili istočno od opisane zemlje. Ovome u prilog bi govorilo i samo ime posjeda »Zarpetri« u kojem se vjerojatno krije iskrivljeno zapisano srednjovjekovno i današnje selo Sveti Petar (Zenth Peter). Pretpostavljam da se posjed pružao preko područja današnjih sela Dubovica, Kapela i Sveti Petar zahvaćajući u širinu prostor koji se ne može odrediti.

Drugi posjed od kojeg je vjerojatno nastalo bednjansko vlastelinstvo je već spomenuta zemlja **Črnec** kojoj su obrisi opisani 1320. godine[17] kada su ju ivanovci poklonili Nikoli Ludbreškom. U ispravi se za ovaj posjed kaže da se nalazi kraj grada Ludbrega i da mu je s istočne strane međaš Stjepan, Opojev sin i potok Črnec i da međa na toj strani ide na sjever do rijeke Drave. Na jugu je međaš isti Stjepan, a i župan Ladislav, Martinov sin. Na zapadu su međaši sinovi Jurja, odnosno župan Mark i magister Gurgek, sinovi Ivana, a na sjeveru rijeka Drava.

Opisani posjed svakako je dobrim dijelom međašio sa rasinjskim vlastelinstvom Opojevaca pa možemo pretpostaviti da je međa išla zapadno od današnjih sela Selnica i Antolovec koja su kasnije svakako potpadala pod Rasinju. Na jugu međama posjeda moramo obuhvatiti šumu Križančiju ili barem njen veći dio jer nema sumnje da su ivanovci, zvani u narodu križnici, dali ime šumi. Uz ovu šumu tekao je u srednjem vijeku potok Črnec, a sjeverno od Lunjkovca i južno od Križančije teče i danas[18]. Možemo zaključiti da je imanje zahvaćalo područja današnjih sela Mali, a možda i Veliki

[14] CD, sv. VIII., 1320. 24. IV., str. 556. – 559.

[15] CD, sv. VII., 1296.12. III., str. 225.

[16] Topografska karta, 1: 5.000., Sekcija Ludbreg – 27., Zavod za kartografiju »GEOKARTA«, Beograd, 1969. godine.

[17] CD, sv. VIII., 1320. 24. IV., str. 556. – 559.

[18] Topografska karta 1:5.000., Sekcija Ludbreg – 27.

Bukovec, Županec, Novo selo i šumu Križančiju. Sva ova sela kao i spomenuta šuma kasnije su nedvojbeno dio bednjanskog imanja. Prema ispravi imanje je od ivanovaca dobio ludbreški vlastelin Nikola, ali ono je moralo kasnije zasad nepoznatim načinom prijeći u ruke bednjanskih posjednika. Križnici se u ovom kraju spominju osim u već spomenutom dokumentu iz 1261. godine i kao sjeveroistočni međaši imanja Obrež (područje današnjeg Bolfana) 1296. godine[19] kada je međa na potoku Črnec što odgovara smještanju posjeda kakvo sam gore pretpostavio[20]. Gore spomenuti sinovi Jurja na zapadnoj međi vjerojatno su vlasnici imanja koje se 1261. godine zvalo »Zarpetri«.

Može se zaključiti da je imanje »Zarpetri« činilo zapadni, a posjed Črnec istočni dio kasnijeg bednjanskog vlastelinstva. Nije poznato vrijeme kada su imanja stopljena u jedno, ali je to svakako bilo nakon 1320. godine.

U ostatku XIV. stoljeća vlastelinstvo drže plemići sa pridjevkom »de Bednya«, a prvi koji ga je nosio bio je Juraj čija je kćer Tetis bila udata za Nikolu Ludbreškog[21]. I kasnije su plemići Bednjanski bili povezani sa vlasnicima Ludbrega. Ponekad je to bilo na njihovu štetu kao npr. 1362. godine[22] kada se žale da je ludbreški vlastelin Ivan Ćuz zauzeo njihove zemlje i pripojio ih svom Ludbregu. Dvadeset godina kasnije imamo dobro dokumentirano širenje ludbreškog vlastelinstva na račun posjeda Bednja, ali na sporazuman način. Ovaj događaj počinje 1382. godine[23] podjelom Bednje između dvaju grana obitelji Bednjanskih. Međa između dva dijela išla je smjerom sjever – jug, a počinjala je kraj skele na rijeci Dravi i išla prema jugu uz neku lokvu i preko potoka Strug do ribnjaka zvanog Selsko blato. Zatim je međa prešla potok »Krog« i uz selo sa kapelom Svetog Nikole došla do potoka

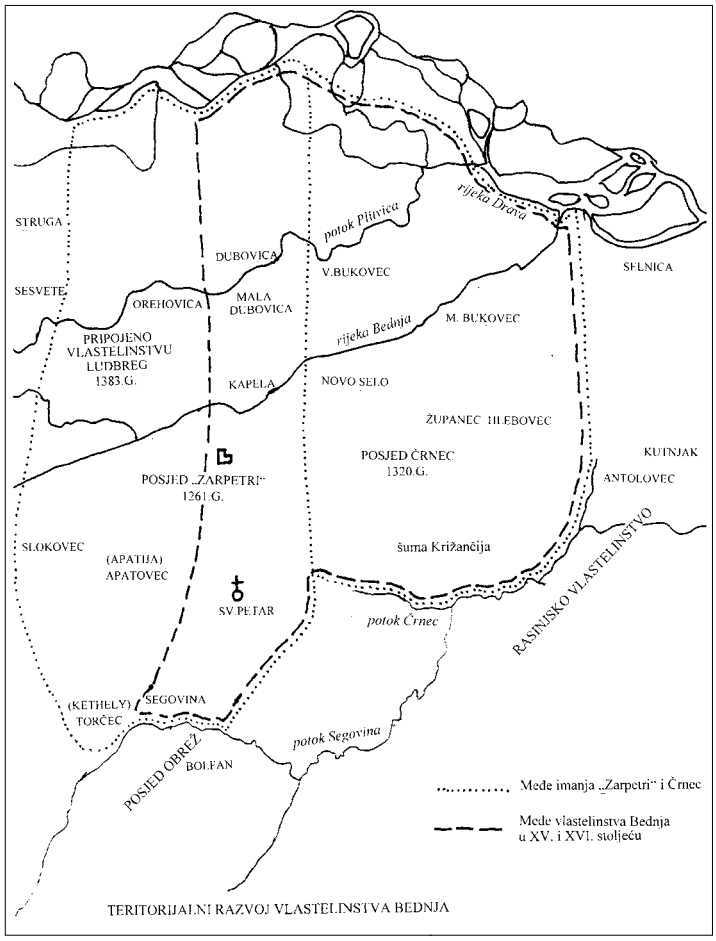

[19] CD, sv. VII., 1296.12. III., str. 225.

[20] Franjo Brdarić /Arhiđakonat komarnički, str. 343/ ograničava ovaj posjed samo na područje današnje šume Križančije. Lelja Dobronić /Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, Rad JAZU, knjiga 406., Zagreb, 1984., str. 43./ je pod ovim posjedom obuhvatila veliki prostor od Koprivničkog Ivanca do šume Križančije te na sjever do rijeke Drave što je nemoguće jer bi to pokrilo cijelu sjevernu polovicu rasinjskog vlastelinstva i niz manjih imanja koja su tada već postojala. Juraj Belaj /Ecclesia sancti Johannis apud Cruciferos in Bynna, Prilozi Institut za arheologiju u Zagrebu, Zagreb, br. 20., 2003. godine, str. 152./ piše da se ne zna gdje se točno nalazilo imanje Črnec.

[21] CD, sv. XII., 1351. 1. V., str. 21.

[22] Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Arhiv Batthyany, Ludbreg, fond 913., (xerox), kutija 1/1., str. 27. – 29., 1362. 23. V.

[23] Magyar orszagos leveltar (dalje MOL), DL101754., 1382.24.II., ispis s Interneta www.arcanum.hu/mol/ ili HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913., kutija 1/1., 1382. godine.

Plitvice. Idući kratko uz ovaj potok međa ga je prešla i došla do rijeke Bednje uz koju je također išla jednim dijelom. Dalje je međa išla uz selo »Ketel« i došla do ceste koja je iz Ludbrega vodila u »Apikeresztur«, prešla cestu i stigla do potoka »Zegenye« gdje su međaš bili plemići »de Ebres«. Na tom mjestu je međašenje završilo.

Međa se samo u glavnim crtama može pratiti na terenu. Veći vodotokovi (Plitvica, Bednja, Segovina) su nam poznati jer i danas nose ista imena. Također znamo da je selo »Ketel« današnji Torčec kod Čukovca. U »Apikeresztur«-u se može prepoznati Rasinja obitelji Opoj (»Api«) sa crkvom Svetog Križa (»Keresztur«) pa je spomenuta cesta današnja cesta Ludbreg – Rasinja. Plemići »de Ebres« su vlasnici imanja na području današnjeg sela Bolfan[24].

Nakon diobe Bednjanski koji su dobili zapadni dio posjeda nagodili su se 1383. godine[25] sa ludbreškim Ćuzima da to zamijene za imanje »Zanthow« u šopronskoj županiji što je i ostvareno. Slijedeće godine[26] Ćuzi su uvedeni u vlasništvo zemalja koje će otada pa do XX. stoljeća biti dio ludbreškog vlastelinstva. Krajem XIV. stoljeća na zamijenjenom području zabilježen je niz sela i drugih toponima koje ovdje treba nabrojiti jer su bila dio bednjanskog vlastelinstva barem u njegovoj ranoj fazi. Dijelom su to sela koja i danas postoje kao što su »Zalokfalva« (današnji Slokovec), »Kethel« (današnji Torčec) i »Apatowch« (vjerojatno današnje selo Apatija), a dijelom nestala sela »Okethel« (u prijevodu s mađarskog »Stari Torčec«), »Vyskfalu« ili »Wyskowch«, »Pongrachfalua« (selo Pongračevec se spominje na ludbreškom vlastelinstvu i prije ove podjele – vjerojatno je do tada bilo podijeljeno između dva posjeda), »Mylica« ili »Mlynnicha«, »Sustarol...falua« (djelomično nečitko), »Orehouicha« (ime sela se sačuvalo u imenu polja jugozapadno od Dubovice[27]), »Iwanowch«, »Wlchynkfalua«, »Martonlaka« (možda Martinić kraj Svetog Petra Ludbreškog, ali je vjerojatnije da se radi o nekom drugom selu). Spominju se i »Demetery puszta« (vjerojatno tek salaš ili konak, a ne selo), otok Oporovec (vjerojatno je bio na Dravi prema selu Oporovcu u Međimurju) i ribnjaci »Zelqueblato«, »Pystornya jama«, »Nouoblato« i »Oragh«. Zanimljivo je da se kao ludbreška stečevina spominje i patronat nad crkvom Svetog Petra »de Gorbouch«. Iako je ime naselja do sada nepoznato i nije potvrđeno u drugim dokumentima, ovdje se može raditi samo o današnjem selu Sveti Petar istočno od Ludbrega koje se kasnije spominje isključivo u sklopu vlastelinstva Bednja. Pretpostavljam da su ludbreškom imanju pripojena neka sela koja su spadala pod župu Sveti Petar na osnovu čega su ludbreški vlastelini postali patroni dijela crkve.

Iz opisa međa i nabrojenih sela može se rekonstruirati područje koje je krajem XIV. stoljeća odcijepljeno od Bednje i pripojeno Ludbregu. Radi se o prilično dugom, ali uskom pojasu koje je zahvaćalo područja današnjih sela Struga, Sesvete Slokovec, Apatija i Torčec te dijelom i njima susjednih sela. Može se zaključiti da je ovom zamjenom vlastelinstvo Bednja smanjeno za gotovo polovicu svoje veličine, a vlastelinstvo Ludbreg znatno povećano čime se sigurno promijenila i važnost obaju imanja i njihovih vlasnika u regiji.

S kraja XIV. stoljeća je podatak za koji je upitno da li se odnosi na podravski posjed Bednju. Naime, 1397. godine[28] kralj u zamjeni zemalja sa sinovima bana Konje spominje kraljevski posjed »Bedenye« u kraljevstvu Slavonije što se ne može povezati ni sa prijašnjim ni sa kasnijim podacima o Bednji. Da li je nakon što su plemići »de Bednya« izumrli, posjed postao kraljevski pa ga zato kralj tako i naziva? Što je bilo s imanjem nakon to su ga držali sinovi bana Konje?

---

24 Josip Adamček /Ludbreg i njegova okolica ..., str. 82./ je pretpostavio da je ovdje opisana međa Ludbreškog vlastelinstva i to cijela. Ako se pogledaju navedeni toponimi i međaši vidi se da je ovakav zaključak bio prenagljen i pogrešan.

25 MOL, DL101693., 1383.31.XII., www.arcanum.hu/mol/

26 MOL, DL101693., 1384.9.III., www.arcanum.hu/mol/

27 Topografska karta, 1:25.000., sekcija Prelog – istok, 107 – 1 – 4., Republička geodetska uprava SRH, 1982. godine.

28 CD, sv. XVIII., 1397.8. V., str. 217.

Iz 1408. godine[29] podatak je o kmetu iz sela »Gywrgeuch« koji svjedoči o davanjima na koprivničkom vlastelinstvu. Neobičnost je što je »Gywrgeuch« zapisano kao da pripada pod župu Svetog Petra »de Bedna« iako se inače sela lociraju zemljopisno ili po pripadnosti posjedu. Na ludbreškom vlastelinstvu je postojalo selo istog imena pa se možda ovdje radi o istom selu jer je teritorij Ludbrega bio blizu crkve Svetog Petra te je ono moglo spadati pod ovdašnju župu.

Krajem XIV. ili početkom XV. stoljeća Bednju su stekli grofovi Celjski te su je kasnije darovali svojim službenicima. Herman Celjski optužen je 1433. godine[30] da su njegovi podložnici s posjeda Bednja pod vodstvom Sigismunda Hanchihara i nekog Simona 1429. godine napali na posjede Stjepana Bočkaja i vinograd kapele Blažene Djevice Marije »de Kerezthur«. Napadnuto selo »Kyskethel« (»Mali Torčec«) vjerojatno je današnji Torčec kraj Čukovca ili se nalazilo u njegovoj blizini. Kao potpora pretpostavci da se radi o ovom, a ne nekom drugom Torčecu može biti i podatak da je i napadnuti vinograd bio u ovom selu što ukazuje na brežuljke podno kojih se Torčec i danas nalazi. Na području Torčeca su se susretali teritoriji ludbreškog, bednjanskog i rasinjskog vlastelinstva pa tako i interesi njihovih vlasnika i nije čudno da je ovdje došlo do sukoba. Drugo napadnuto selo bilo je »Byfalu« što je vjerojatno greška i trebalo je pisati »Ujfalu«, u prijevodu »Novo selo«. Na rasinjskom vlastelinstvu Bočkaja nije zabilježeno selo ovakvog ili sličnog imena, ali je postojalo Novo selo na posjedu Bednja. Vjerojatno je riječ o ovom bednjanskom Novom selu u kojem je u prošlosti i rasinjski vlastelin možda imao udjela koji mu je Celjski nastojao oduzeti.

Zanimljiv je popis podložnika s posjeda Bednja koji su napali navedena imanja Bočkaja. Popisano je stotinjak ljudi od kojih veliki dio s prezimenima. To je prvi popis običnih stanovnika ovog kraja. Upada u oči da gotovo i nema stranih prezimena. S prezimenima iz nešto kasnijeg vremena s koprivničkog i đurđevečkog vlastelinstva ovo nam dokazuje sasvim hrvatski karakter Podravine u kasnom srednjem vijeku pa nema osnove da se i dalje spominje neka mađarska kolonizacija. Gotovo sva prezimena imaju nastavak –ić što danas nije slučaj u ovom kraju. Dio popisanih ljudi ima uz ime naveden zanat kojim se bave (mesar, trgovac, zlatar, mlinar, drvodjelja). Ako ova imena zanata nisu u funkciji prezimena nego stvarna oznaka zanata, tada su ovi zanati neobični za jedan posjed na kojem nije potvrđeno postojanje trgovišta. Spomenut je i jedan vesnik (»villicus«), dakle, seoski službenik koji je upravljao s jednim ili više sela što upućuje na podjelu vlastelinstva na vesnikate o čemu nema podataka u izvorima. Zapisan je i jedan sin vojvode koja je funkcija potvrđena na nedalekim posjedima Koprivnica i Topolovec – Rovišće, a prema ovom podatku vjerojatno je postojala i na bednjanskom vlastelinstvu.

U drugoj polovini XV. stoljeća počinju se spominjati dijelovi vlastelinstva Bednja, a i neki novi ljudi kao vlasnici. Tako je 1464. godine[31] naveden Ivan Lausinger »de Capella«, kaštelan grada Belca u Zagorju, koji sigurno nosi svoj pridjevak po selu Kapela kraj Velikog Bukovca koje je ranije bilo dio posjeda Bednja, a biti će u njegovom sklopu i kasnije. Josip Adamček[32] navodi da je 1465. godine kralj darovao Bednju i Kapelu Wolfgangu Frodnoharu, ranije službeniku Celjskih, a također piše i da se nešto kasnije javlja Krištof Lausinger kao vlasnik Kapele i Dubovice i sa dvojnim predikatom »de Bednja Zenthpeter sive de Kapolna«. Prema gore navedenom podatku iz 1464. godine jasno je da su Lausingeri bili vlasnici Kapele i prije spomenute darovnice Frodnoharu. 1471. godine[33] kralj je darovao »Dobowycza, Remethynczi et Kapolna« Wolfgangu Frodnoharu nakon što ih je oduzeo Ivanu Lausingeru. Iz ove isprave saznajemo da je Frodnohar te zemlje prije bio darovao Lausingeru. Iz

---

29 Emilij Laszowski, Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku, Vjestnik kraljevskog hrvatsko – slavonsko – dalmatinskog arkiva (dalje VZA), Zagreb, 1900. godine, sv. 4., str. 216.

30 Josip Stipišić, Miljen Šamšalović, Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije (dalje ZHIJA), vol. 2., Zagreb, 1959. godine, str. 373.
Andrija Lukinović, Povijesni spomenici zagrebačke biskupije, sv. VI., Zagreb, 1994. godine, 1433.18.XII., str. 393. – 394.

31 ZHIJA, vol. 3., Zagreb, 1960. godine, 1464.10.VI., str. 599.

32 J. Adamček, Ludbreg ..., str. 83.

33 ZHIJA, vol. 3., 1471.3.XI., str. 613.

svega se može zaključiti da je Frodnohar imanje Bednju vjerojatno dobio još grofova Celjskih što je kralj nakon izumiranja ove grofovske obitelji i potvrdio. Dio bednjanskog vlastelinstva, tj. tri navedena sela, Frodnohari su darovali Lausingerima, vjerojatno njihovim službenicima. Usprkos sporovima kao što je navedeni slučaj s oduzimanjem imanja Frodnohari i Lausingeri će ostati vlasnici Bednje i Kapele sve do izumiranja obje obitelji u muškoj lozi sredinom XVI. stoljeća.

U popisima poreza s kraja XV. i početka XVI. stoljeća[34] Bednja i Kapela (navodi se sa Keljanovcem) iskazani su uglavnom kao zasebni entiteti, ali je u prvom popisu iz 1495. godine posjed Kapela ipak popisan kao Bednja što odražava njegov nastanak iz bednjanskog vlastelinstva. Tada Kapelu drži Kristofor Lausinger i na njoj je petnaest poreznih dimova. U popisima iz 1507., 1513., 1517. i 1520. godine ovaj posjed imao je od petnaest do dvadeset i jednog poreznog dima, a naziva se Kapela i Kapela i Kilijanovec. Na vlastelinstvu Bednji je 1495. godine, kao i kasnije, najveći posjednik Sigismund Frodnohar (54 porezna dima), a ostali su vlasnici Rafael (24 dima), Gal Nagh (12 dimova) i Mihalj literat (21 dim). Ni jednog od potonja tri posjednika ne može se po do sada dostupnim dokumentima povezati s npr. starim vlasnicima Bednje kojima se gubi trag krajem XIV. stoljeća, a također se ne može ustanoviti koje su dijelove imanja ovi vlasnici držali.

Jedna od neobičnosti u vezi sa bednjanskim vlastelinstvom u popisima poreza velika su odstupanja u broju poreznih dimova od popisa do popisa čega nema u tolikoj mjeri kod drugih velikih imanja. Tako je Frodnoharov dio od 1495. do 1513. godine imao stabilan broj dimova (od 51 do 64 dima), a onda se broj dimova naglo penje na devedeset i pet 1517. godine pa na čak sto dvadeset i sedam dimova 1520. godine. Slično je bilo i s dijelom Mihalja literata koji u prvim popisima ima do dvadeset i devet dimova, a 1520. godine je zabilježen šezdeset i jedan porezni dim. Ako dimove koje se popisivalo pod imenom Bednja zbrojimo po godinama tada vidimo da je po ranijim popisima Bednja bila u kategoriji posjeda do sto poreznih dimova, čemu bi odgovarao i teritorij koji je pokrivala, da bi kasnije prešla u grupu s vlastelinstvima kao što su Koprivnica, Ludbreg i Rasinja. Ovaj porast je zasad neobjašnjiv. Pretpostavljam da je riječ o greškama pri popisivanju ili o promijeni kriterija popisa, a možda je razlika dodatno povećana novim naseljavanjem o kojem nemamo podataka. Kako piše Josip Adamček[35], posljednji muškarac iz obitelji Frodnohar umro je 1523. godine (imao je sina Wolfganga, ali je on vjerojatno rano umro) i vlastelinstvo se podijelilo po ženskim linijama. Vjerojatno je u vezi s ovim podjelama nastao i prvi popis sela na vlastelinstvu. Josip Adamček je pod 1523. godinom naveo dvanaest sela, a o svakom ću ovdje ponešto reći.

Petrovčani – Selo je nestalo u protuosmanskim ratovima i nije mi poznato gdje se nalazilo. Antun Kancijan[36] misli da je ime ovog sela narodni naziv za naselje Sveti Petar što ne bih prihvatio jer se Petrovčani i Sveti Petar kasnije javljaju u istim popisima.

»Bednazenthpeter« – Ovo je vjerojatno ime naselja Sveti Petar. Jedno je od rijetkih naselja na vlastelinstvu koje se spominje i ranije.

Veliki i Mali Bukovec – Imena naselja, a vjerojatno i djelomičan kontinuitet naseljenosti sačuvali su se u današnjim istoimenim selima.

Nova Ves – Današnje Novo selo. Već sam spomenuo mogućnost da je ovo selo isto kao i »Byfalu« navedeno 1433. godine.

Mala Dubovica – Tako se zvao južni dio današnjeg sela Dubovice[37]. Velika Dubovica, tj. sjeverni dio sela, vjerojatno je bila dio imanja Kapela.

Ostružan – Selo se javlja u kasnijim popisima, ali nije preživjelo XVI. stoljeće i nije poznato gdje se nalazilo.

---

[34] Josip Adamček, Ivan Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb, 1976. godine, str. 12., 27., 60., 94. i 127.

[35] J. Adamček, Ludbreg ..., str. 83.

[36] A. Kancijan, Traganje ..., Podravski zbornik, 1984. godine, str. 253.

[37] Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Križevačka županija, (pripremili Mirko Valentić i sur.) Zagreb, 2004., sekcija 15.

Kilijanovci – U popisu koji navodi Josip Adamček Kilijanovci su bili dio bednjanskog posjeda, a u popisima poreza dolaze zajedno sa Kapelom. Vjerojatno se radi o istom selu podijeljenom između dva imanja. Selo je nestalo, a trag u današnjoj toponimiji mu nisam uspio naći. Antun Kancijan[38] je postavio tezu da su Kilijanovci ili Keljanovci isto što i Dubovica s čime se ne bih složio jer se oba naselja javljaju u istim popisima. Vjerojatno ga je na ovakav zaključak potakla činjenica da se kapelski posjed jednom naziva Kapela i Dubovica, a drugi put Kapela i Kilijanovci.

Segovina – Selo Segovinu na imanju Bednja ne smije se izjednačavati sa današnjom Segovinom na gornjem toku istoimenog potoka jer su se na njenom mjestu najvjerojatnije nalazila sela Mala i Velika Segovina ludbreškog vlastelinstva. Bednjanska Segovina je nestala, a nalazila se negdje sjeverno od Bolfana na prostoru gdje je vlastelinstvo Bednja izlazilo na potok Segovinu.

Hebovec - Selo je nestalo, a gotovo na istom prostoru zamijenilo ga je selo Županec uz koje se na istočnoj strani danas nalazi toponim Lebovec[39], trag srednjovjekovnog naselja. Povezanost sa Župancem vidi se u podatku iz 1614. godine[40] kada je zapisano »Hlebovecz alias Suppanowcz«. Prema sačuvanom toponimu kao i navedenom podatku ime selu je bilo Hlebovec, a ne Hebovec.

Torčec – I danas postojeće selo kraj Čukovca. Već sam ga spomenuo kao »Ketel« u sporu iz 1433. godine, ali tada pod vlastelinstvom Rasinja. Vjerojatno je bilo podijeljeno između bednjanskog i rasinjskog posjeda.

Gradec – Selo Gradec je još jedno od nestalih sela bednjanskog posjeda, a nema mu traga na terenu. Toponim je označavao neki utvrđeni položaj koji je možda bio srednjovjekovni, ali se moglo raditi i o starijem lokalitetu. Nema veze sa toponimom Gradišče sjeverno od Svetog Petra Ludbreškog na koji se vjerojatno odnosi ime kaštela »Gradysthya« spomenutog sredinom XVI. stoljeća. Možda se nalazilo kraj toponima Gradina južno od sela Martinić.

Kako se vidi iz ovog popisa dio je sela nestao, ali se po sačuvanim imenima može rekonstruirati područje vlastelinstva Bednja u srednjem vijeku. Istraživanje toponimije ovog kraja omogućilo bi nam da napravimo podrobniju analizu i točnije granice.

Toliko o vlastelinstvu Bednja iz srednjovjekovnih dokumenata. Ovome bih dodao nekoliko podataka iz isprava nastalih u XVI. stoljeću jer mislim da i one odražavaju srednjovjekovno stanje barem u imenima naselja i dijelova posjeda.

Bednja u ranom novom vijeku

Iako su dijelove posjeda naslijedili potomci Frodnohara po ženskoj liniji, ipak kralj 1549. godine[41] daruje kaštel »Gradischthya« sa pripadnostima Jakovu Sekelju i Aleksandru Kobiloviću. Prema selima koja su bila pod kaštelom znamo da se radi o bednjanskom vlastelinstvu. Sela su: »Nova villa superior et inferior, Bwkovecz, Ostrohan, Bednye, Gradecz, Zenthpeter, Segowyna«. U darovnici je navedeno da je posjed prije pripadao Sigismundu Frodnoharu. U popisu je neobično što je naselje koje je 1523. godine zapisano kao »Bednezenthpeter« sada piše kao dva sela, tj. »Bednye« i »Zenthpeter«. Druga nejasnoća je što se spominje Gornje i Donje Novo selo čega nema ni u jednom drugom dokumentu. Pretpostavljam da se Gornji i Donji odnosi na Bukovec koji je slijedeći na popisu čemu je potpora podatak iz 1598. godine[42] kada se uz Mali i Veliki spominje i Donji Bukovec.

Otprilike u isto vrijeme izumrli su i Lausingeri pa kralj dodaje njihova imanja onima ostalim nakon Frodnohara i sve zajedno 1553. godine[43] u novoj darovnici poklanja Luki Sekelju. Tada je zapisano trinaest sela: »Wyfallu, Petrocsan, Dobawycz, Bwkawycz, Szentpeter, Bedne, Oztrochan,

---

38 A. Kancijan, Traganje ..., Podravski zbornik, 1984. godine, str. 252.

39 Topografska karta, 1: 25.000., Prelog – istok.

40 A. Kancijan, Traganje ..., Podravski zbornik, 1984. godine, str. 252.

41 Ivan Bojničić, Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku, VZA, god. VIII., Zagreb, 1906. godine, 1549.28. VI. str. 9.

42 J. Adamček, I. Kampuš, Popisi ..., str. 444. – 445.

43 I. Bojničić, Kraljevske ..., 1553.9.VIII. str. 106.

Zaghodyn, Tharchych, Kelanovycz, Remethyncza, Kapolna, Hlebovcz«. Tako su Kapela i Bednja ponovo postale jedan posjed. U odnosu na popis iz 1523. godine u popis su dodani Kapela i Remetinec koji se do ovog popisa nije spominjao. Pošto se Remetinec pojavljuje sa Kapelom možemo pretpostaviti da se nalazio u blizini ovog sela. Pojava ovakvog imena sela neobična je u ovom kraju jer se njime uvijek imenovalo sela u vlasništvu crkvenog reda pavlina, a o njima u ovom dijelu Podravine obilna građa pavlinskih samostana ne govori ništa. Zagonetan je i toponim Kapela jer je sigurno označavao neku kapelu iz srednjeg vijeka, a mi ne znamo o kakvom se objektu radi. Možda se neki trag nalazi u podatku iz 1382. godine[44] kada je na međi između dva dijela bednjanskog vlastelinstva spomenuto »selo sa kapelom Svetog Nikole«. Međutim, ovo selo i kapela su prema opisu međe bili južno od potoka Plitvice, a Kapela je sjeverno od njega. Možda je došlo do značajne promjene toka potoka, možda kapela Svetog Nikole nema veze sa selom Kapelom.

Slijedeći popis sa petnaest naselja je iz 1555. godine[45] i nema nekih osobitosti. Manja neobičnost je što su posebno popisana naselja »Bedne« i »Bedne – Zenthpeter«. Uz gore navedene primjere vidi se da su Bednja i Sveti Petar zapisivani u nekoliko kombinacija tako da je nejasno o koliko se naselja radi i na što se odnosi pojedino ime.

Stanje prikazano u popisima iz 1549., 1553. i 1555. godine je vjerojatno stanje prije Mohačke bitke i građanskog rata jer nabraja i sela uz podravsku magistralu koja su vjerojatno napuštena četrdesetih godina XVI. stoljeća pa ove popise možemo koristiti za proučavanje kasnog srednjeg vijeka. O stanju naseljenosti na vlastelinstvu imamo podatak iz 1562. godine[46] kada Ivan Fičur, sin Katarine rođene Frodnohar, prodaje svoj dio imanja. On piše da su njegovi dijelovi sela Veliki i Mali Bukovec, Ostrožan, Segovina, Gradec i Vrbinec pusti, a tek se nekoliko seljaka skriva u močvarama odakle izlaze obrađivati polja. Pust je i kaštel Bednja. Kao posjed Ivana Fičura na vlastelinstvu se prvi put spominje naselje Vrbinec koje je ostavilo trag u toponimu uz istočni rub Malog Bukovca[47]. Kasno spominjanje Vrbinca ostavlja dvojbu da li je selo postojalo u srednjem vijeku. Naime, ono je moglo nastati i sredinom XVI. stoljeća kada se stanovništvo povlačilo u zaklonjenije prostore uz Dravu pa nestati u nekoj kasnijoj provali Osmanlija.

Čini se da su samo Kapela, Dubovica, Mali, Veliki i Donji Bukovec sačuvali kontinuitet naseljenosti iz srednjeg vijeka jer se spominju u popisu poreza iz 1598. godine[48]. Tada je popisan i Sveti Petar, ali sa opaskom da je tek nedavno naseljen pa kod njega imamo samo kontinuitet imena. Donji Bukovec je kasnije nestao kao naselje.

Sjedište uprave bednjanskog vlastelinstva - Stariji dokumenti nam ne daju podatke o bilo kakvom sjedištu uprave vlastelinstva. Ime posjeda je najčešće bilo po njegovom središtu što bi u ovom slučaju bilo neko naselje ili utvrda Bednja jer se tako nazivao posjed, a i vlasnici su nosili pridjevak »de Bednya« kroz XIV. i XV. stoljeće. Tek iz početka XVI. stoljeća imamo potvrdu o postojanju kaštela na posjedu i to prvo neizravno preko spominjanja kaštelana oko 1509. godine[49], a za 1523. godinu Josip Adamček spominje sjedište uprave ili dvor u Novom selu. Isti autor navodi i da je kurija u Novom selu srušena nakon 1530. godine i da je sredinom XVI. stoljeća sagrađena utvrda u Velikom Bukovcu[50]. Ne znam kako se ovo može uskladiti sa slijedećim podacima. Ime dvora ili kaštela na vlastelinstvu potvrđeno je tek sredinom istog stoljeća. Kao što sam već spomenuo 1549. i

---

44 MOL, DL101754., 1382.24. II., www.arcanum.hu/mol/

45 I. Bojničić, Kraljevske ..., 1555.13.XII. str. 110.

46 J. Adamček, Ludbreg ..., str. 86.

47 Topografska karta, 1: 25.000., Kotoriba, 017 – 2 – 3., Republička geodetska uprava, 1983. godine.

48 J. Adamček, I. Kampuš, Popisi ..., str. 444. – 445.

49 ZHIJA, vol. 4., Zagreb, 1961. godine, oko 1509. godine, str. 531. Zanimljivo je da je Sigismund Frodnohar kao vlastelin imao svog kaštelana u Bednji, a istovremeno je on sličnu funkciju vršio na vlastelinstvima Medvedgrad i Rakovec za drugog vlastelina.

50 J. Adamček, Ludbreg ..., str. 83. i 86.

1553. kaštel se naziva Gradišče[51], ali se 1562. godine spominje i, tada već napušten, kaštel Bednja (»castellum Bennye«). Dva različita imena kaštela mogu nas navesti na pretpostavku o postojanju dvaju ili čak i više utvrđenih lokaliteta na području vlastelinstva jer znamo da je krajem srednjeg vijeka ovdje bilo nekoliko vlasnika. Od arheoloških lokaliteta koji dolaze u obzir kao ostatak utvrđenih sjedišta uprave odnosno vlasnika prvo je Gradišče ili Gradišče u Selišču sjeverno od Svetog Petra Ludbreškog i zapadno od ceste Sveti Petar – Kapela. Gradište se nalazi u meandru starog korita rijeke Bednje i istraživano je 1948. godine te datirano u doba Arpadovića[52]. Samo ime lokaliteta nas navodi da ga izjednačimo sa kaštelom Gradišče spomenutim 1549. i 1553. godine, a položaj uz Bednju i sa imenom koje kaštel ima 1562. godine. Odrednica »u Selišču« znači da se oko kaštela nalazilo naselje. Možda se radi o varoši, odnosno podgrađu kakva su imale i mnoge druge utvrde. Drugi lokalitet koji bi mogao doći u obzir za sjedište uprave iako je to manje vjerojatno jest Gradina oko jedan kilometar jugozapadno od Svetog Petra[53]. Lokalitet ima karakteristike utvrde, ali je istražen samo površno kada je nađeno nešto prethistorijskih i srednjovjekovnih nalaza. Kraj Novog sela gdje je 1523. godine bilo jedno od sjedišta uprave nisu potvrđeni lokaliteti sa tragovima utvrđivanja.

Možda bi za proučavanje bednjanskog vlastelinstva trebalo uzeti u obzir i toponim Gradina južno od sela Martinića[54]. U dosegu vlastelinstva je i selo Lunjkovec uz koje Franjo Brdarić[55], pozivajući se na Krčelića, smješta utvrđeni grad Lonku. Cijeli problem oko grada Lonke treba za sada ostaviti otvorenim jer nema povijesnih podataka, ali podaci sa karata iz XVIII. stoljeća koji uz južni rub bilježe ostatke »tatarske« utvrde[56] ipak ukazuju da tu nečeg ima te da bi se lokalitet trebao istražiti.

Crkva Svetog Petra – Sveti Petar je jedina crkvena građevina na vlastelinstvu Bednja potvrđena u srednjovjekovnim dokumentima. Spominje se od prvog popisa župa zagrebačke biskupije iz 1334. godine[57]. Već sam spomenuo zanimljiv podatak da su krajem XIV. stoljeća ludbreški vlastelini zajedno sa dijelom posjeda Bednja stekli i patronat nad crkvom Svetog Petra[58]. Crkva se tada pobliže označava da je »in Gorbouch« što je možda staro ime naselja Sveti Petar. Župnik Svetog Petra »de Bedna« spominje se kao svjedok u sporu oko davanja od koprivničkih vinograda 1408. godine[59]. U popisu svećenika iz 1501. godine[60] uz župnika je jedan kapelan, ali pod župu je spadao i kapelan bednjanskih vlastelina Frodnohara. Crkva se nalazila na mjestu današnje crkve u Svetom Petru Ludbreškom, ali je drugačije usmjerena jer je novovjekovna građevina podignuta poprečno na staru[61].

Kao što sam već rekao, u dokumentima nema spomena o nekoj drugoj crkvenoj građevini na prostoru vlastelinstva Bednja, ali postoji toponim Crkvišče uz istočni rub Malog Bukovca[62]. Možemo nagađati da je ovdje stajala neka kapela za koju ne znamo ili je lokalitet pogrešno imenovan. Neobič-

---

51 Lokalitet »Gradetsch« zapisan je na karti Nicole Angelinija nastaloj oko 1566. godine /objavljeno u: Mirela Slukan – Altić, Povijesni atlas gradova, III. svezak, Koprivnica, Zagreb, 2003. godine, str. 47./, a kao »Gradisch« javlja se na kasnijim kartama /v. npr. kartu objavljenu u: Dragutin Feletar, Podravina, Koprivnica, 1988. godine, str. 97/. Ovo je najstariji toponim sa vlastelinstva Bednja koji se javlja na kartama.

52 Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Bjelovar, 1997. godine, str. 130. Zdenko Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, Historijski zbornik br. 2., Zagreb, 1949. godine, str. 223. – 241.

53 Registar ..., str. 130.

54 Topografska karta, 1: 25.000., Rasinja, 017 – 3 – 2., Republička geodetska uprava, 1982. godine.

55 F. Brdarić, Arhiđakonat ...., str 344.

56 Hrvatska na tajnim zemljovidima, sekcija 15. Uz selo Lunjkovec zapisano je: »Rudera einer ehmaligen Tartarischen Schanze« (u prijevodu: Ruševine nekadašnjeg tatarskog opkopa)

57 Franjo Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, Starine JAZU, sv. 4., Zagreb, 1872. godine, str. 213.

58 MOL, DL101693., 1384.9.III., www.arcanum.hu/mol/

59 E. Laszowski, Podatci ..., VZA, Zagreb, 1900. godine, str. 216.

60 F. Rački, Popis ..., str. 213.

61 Registar ..., str. 129. – 130.

62 Topografska karta, 1:5.000., Ludbreg 18., Savezna geodetska uprava SFRJ, 1969. godine.

no je da pridravski prostor na dosta dugom dijelu od Imbriovca do granice sa Varaždinskom županijom nema potvrđenih crkava pa čak ni kapela iako je naseljenost bila znatna. Samo nekoliko toponima kao što je Crkvišče upućuju na razvijeniji vjerski život od onog kakvog nam prikazuju dokumenti.

U Velikom Bukovcu arheološki je istraženo groblje bjelobrdske kulture iz X. i XI. stoljeća[63] što upućuje na još jedno posvećeno mjesto o kojem dokumenti šute.

Skela na Dravi – Prije odcjepljenja dijela bednjanskog vlastelinstva u korist Ludbrega posjed Bednja je vjerojatno imao skelu na Dravi koja se spominje pri opisu međa odcijepljenog dijela 1382. godine[64]. Da li je Bednja kasnije imala prijelaz na Dravi nije poznato.

Rekonstrukcija međa vlastelinstva Bednje – Nakon što smo vidjeli što se sve kroz povijest spominjalo kao dio ovog posjeda, možemo u grubim crtama povući njegovu među, odnosno međe. Na istočnoj strani granica vlastelinstva išla je svakako između sela Selnica (rasinjsko vlastelinstvo) i Malog Bukovca te dalje na jug između Antolovca (rasinjsko vlastelinstvo) i toponima Lebovec kod Županca (srednjovjekovno selo Hlebovec na posjedu Bednja). Područje šume Križančije vjerojatno je bilo dio ivanovečkog imanja Črnec koje je u drugoj polovini XIV. stoljeća postalo dio bednjanskog posjeda pa je i međa prolazila negdje uz južni rub šume. Selo Martinić spominje se u srednjem vijeku samo u vezi sa imanjem Obrež (Bolfan) te je međa Bednje vjerojatno išla sjeverno od njega. Ostatak južne međe možemo dobiti uključivanjem Svetog Petra i dijela Torčeca u sklop vlastelinstva. Od Torčeca treba opisati dvije zapadne međe posjeda Bednja: jednu prije podjele iz 1382. godine i drugu poslije nje. Prema opisu međe odcijepljenog dijela i uzimajući u obzir sela koja su pripala Ludbregu stara zapadna granica išla je od Torčeca prema sjeveru pa između Slokovca i Sigeca i na kraju istočno od sela Struga. Novija međa išla je usporedno sa starom od Torčeca pa između sela Sveti Petar i Apatija te zapadno od sela Kapela i Dubovica.

Posjed Kapela koji se formirao na teritoriju vlastelinstva Bednja možemo samo otprilike omeđiti okruživši današnja sela Kapela i Dubovica na udaljenosti od oko kilometar ili kilometar i pol. Naravno, treba izuzeti južni dio sela Dubovice gdje se nalazila Mala Dubovica, dio vlastelinstva Bednja. Pronalaženjem toponima koje su možda ostavila sela Remetinec i Kilijanovec, dijelovi imanja Kapela, ovo omeđivanje bi moglo biti točnije.

ZAKLJUČAK

Proučavanjem opisa međa posjeda »Zarpetri« i Črnec ustanovljeno je da su oba imanja zahvaćala prostor koji je kasnije zauzimalo vlastelinstvo Bednja. tj. da je ono formirano spajanjem ovih dvaju posjeda. »Zarpetri« je pokrivao zapadni, a Črnec istočni dio kasnijeg vlastelinstva. Iz ovoga se dalje može zaključiti da je vlastelinstvo nastalo sredinom XIV. stoljeća ili u njegovoj drugoj polovini. 1382. godine vlastelinstvo je podijeljeno na dva dijela nakon čega je zapadni dio pripojen ludbreškom vlastelinstvu.

Od početka XV. stoljeća Bednja je u rukama grofova Celjskih koji dovode službenike njemačke narodnosti da njome upravljaju. Neki od ovih službenika dobili su dijelove vlastelinstva na dar. Tako je obitelj Frodnohar stekla veći dio bednjanskog vlastelinstva, a obitelj Lausinger manji koji se po jednom od sela nazvao Kapela. Oba dijela biti će ponovo spojena tek sredinom XVI. stoljeća nakon što su obje obitelji izumrle u muškom koljenu.

U drugom dijelu članka, kao nadopuna podacima iz srednjovjekovnih dokumenata, analizirano je nekoliko popisa sela na posjedu Bednja iz sredine XVI. stoljeća kako bi se bolje odredilo područje koje je zauzimalo vlastelinstvo. Popisi su nastali u vrijeme kada je najveći dio imanja pust uslijed osmanskih provala što znači da su popisana sela iz vremena pune naseljenosti samog kraja srednjeg vijeka.

63 Registar ..., str. 138.

64 MOL, DL101754., 1382.24.II., www.arcanum.hu/mol/

SUMMARY

The paper deals with history and territorial developments of Bednja nobility, situated between Drava River in the north, Podravina main roads in the south, Ludbreg nobility in the west and Rasinja landlords in the east. Bednja estate arose from »Zarpetri« lands, which were first recorded in 1261 and Črnec estate, first mentioned in 1320. By the end of 14th century, the landlords of Bednja split and divided the estate among themselves. After its division, the western part of the lands was annexed by Ludbreg nobility. Fifteenth century division of the lands split the estate further: majority went to Frodnohar family, and the lesser part, called Kapela, to the nobility Lausinger. The second part of the paper has New era villages and settlements listed by their names, as these listings were helpful tool to landlords in drawing the borders of their estates. this estate had some fifteen villages listed that were in mid-sixteenth century almost completely deserted. Some villages vanished entirely, with only a few remained populated and continued existing.

NASTAJANJE, RAZVOJ I PROPAST INDUSTRIJE U PODRAVINI DO 1945. GODINE

START, DEVELOPMENT AND DECLINE OF INDUSTRY IN PODRAVINA REGION UNTIL 1945

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Redoviti profesor u miru
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 10.1. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 061.22 (497.5 - Podravina) 1945.

SAŽETAK

O industriji Podravine napisano je mnogo više znanstvenih i stručnih radova nego o industriji drugih područja Hrvatske. Takav je bio i razvoj te industrije u području na granici gdje su dolazili znatni utjecaji iz Mađarske i Slovenije, ali i Austrije. Zbog odnosa stranih vodećih vlada prema našoj privredi, posebno prema industriji, ona ima i određenih specifičnosti: ovisi o političkim prilikama, uglavnom se razvija bez pomoći države, prerađuje vlastite sirovine te je u stručnom pogledu ovisna o tehničkim dostignućima vodećih zemalja.

Ključne riječi: industrija, Podravina, razdoblje od 1848. do 1945.
Key words: Industry, Podravina, period from 1848 to 1945

UVOD

Kada se početkom dvadesetog stoljeća putovalo željeznicom od Koprivnice do Virovitice, crkveni zvonici i tvornički dimnjaci bili su simboli pojedinih mjesta.[1] Na stanicama su uvijek stajali vagone koje je trebalo natovariti kukuruzom, krumpirom, stokom, drvom i ostalom robom. Danas više nema dimnjaka te je od prošlosti ostala samo impozantna molvarska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije koja svojim položajem na brijegu dominira na daleko podravskom ravnicom kada se putuje željeznicom. Danas se misli da osim Koprivnice i ne treba drugih industrijskih pogona i da se stanovništvo treba prilagoditi uslužnim djelatnostima i kulturnom turizmu te nekim posebnim granama. No, to će ići vrlo teško, a mnogobrojnost stanovništva traži razvoj radom intenzivnih privrednih grana.

Podravina je u prošlosti bila prepuna malih tvornica koje su prerađivale domaću sirovinu. Možemo uočiti da nije bilo ničega što Podravci ne bi proizvodili ako su imali sirovine. Podravina je bila prepuna raznih tipova mlinova, pilana, ciglana, kožara, mljekara, uljara, metaloprerađivačkih i malih kemijskih pogona i drugog, obrtnici su izrađivali obuću, a bila je razvijena i tekstilna domaća radinost koja je koristila lan i konoplju. Podravci su mogli bez uvoza iz drugih krajeva zadovoljiti sve svoje potrebe koje su bile skromne jer je i život bio skroman, a zahtjevi ljudi mali. Zbog svojeg položaja, a i zbog demografske strukture naroda na granici, Podravci su rado odlazili u Međimurje i Mađarsku donoseći odanle tehnička znanja i kapital pa možemo reći da je Podravina, iako nemažena od vlasti, uspijevala držati korak s industrijom u susjednim zemljama. Ova činjenica nije zapažena zbog kratkotrajnosti rada pojedinih tvornica koje se teško održavaju zbog konkurencije industrijske robe susjednih zemalja i slabosti domaćeg kapitala koji je imao slabu akumulaciju u krilu domaćeg krajiš-

[1] I crkveni zvonici i tvornički dimnjaci bili su vrlo zahtjevni za graditelje. Zna se da su se dimnjaci mogli graditi samo od najkvalitetnije cigle pa se nije mogla koristiti cigla okolnih ciglana, već se morala nabavljati iz Bedekovčine u Hrvatskom zagorju, odnosno od Bonove ciglane u Vinkovcima.

kog stanovništva, a došljaci su - nakon što su iscrpili sirovine - izgubili interes za dalje održavanje tih tvornica pa se sve moralo nanovo graditi uz neku drugu tehnologiju.

Stoga, možemo reći da je povijest industrije Podravine vrlo burna i zapravo ciklična, s tim da su u novom ciklusu novi ljudi pokretači industrije, kao što je drugačija i tehnologija. Svakako je zanimljivo da je Podravina 1918. imala više tvornica nego danas. Dakako, to većinom nisu bile velike tvornice i stajale su na granici između obrta i male industrije što su uzrokovali izostanak električne energije za cijelo područje i slabe željezničke veze. Grad Koprivnica, kao slobodni kraljevski grad, ima svoju posebnu povijest i na polju industrijalizacije, odnosno manufakture, opskrbljujući vojno i civilno stanovništvo raznim proizvodima što se može pratiti kroz povijest sajmova, a i cehova, u Koprivnici još od srednjeg vijeka. Prolazak željezničke pruge Mađarska - Zagreb - Rijeka kroz Koprivnicu dao je ovom gradu karakter trgovačkog, prometnog i industrijsko-obrtnog središta za cijelu Podravinu. Kao važno mjesto ovdje se otvaraju prvi manufakturni pogoni, od kojih nekih prerastaju u prave tvornice, a Koprivnica se već 1870. i prva veže na željezničku prugu Mađarska - Zagreb - Rijeka.

Povijest industrije u Podravini možemo pratiti već od 1848. godine i o njoj je mnogo pisano, pri čemu posebno treba istaknuti radove Dragutina Feletara.[2] Ban Josip Jelačić je ukinuo kmetstvo i tlaku čineći ljude pokretnima, a vrlo mnogo je obećao i krajišnicima. Međutim, to nije mogao ispuniti na krajiškom području jer je bečki dvor zadržao vojnu krajinu do 1872. godine pa je i kretanje krajiškog stanovništva bilo ograničeno. No, već prije ukinuća Đurđevačke i Križevačke pukovnije i uklapanja područja tih pukovnija u Bansku Hrvatsku krenulo se s osposobljavanjem djece. Na ovo nastojanje bana ukazuje i otvaranje nove pučke škole u Koprivnici 1856. godine uz veliko slavlje naroda, kao što je narod dočekao s velikom zahvalnošću i otvaranja Građanske škole u Virju u vrijeme kada je predstojnik Zemaljske vlade za nastavu i prosvjetu u Zagrebu bio dr. Izidor Kršnjavi. U tom vremenu mnogi poticaji dolaze od gospodarstvenika iz mađarskih županija, pogotovo Baranje i područja gdje se govorilo i hrvatski.[3] Uz silne zapreke i muke domaći ljudi su promišljali i domišljali kako da poboljšaju svoj život i kako da nađu adekvatnu zamjenu vojničkim zanimanjima. Ovaj prijelaz bio je vrlo bolan i otežan te prepun promašaja jer ne postoji nikakva planska politika industrijalizacije u Hrvatskoj koja se smatra samo potrošnim područjem za industrijsku robu koja se dopremala iz industrijski razvijenih dijelova Habsburške Monarhije Dunavom i Dravom, odnosno »vojničkim vertikalnim« cestama koje su gravitirale prema Bjelovaru koji je 1776. izgrađen kao središte Varaždinske vojne krajine. U razvoju industrije Podravine možemo najgrublje razlikovati nekoliko razdoblja. Dakako, moguće je načiniti i drugačiju periodizaciju jer je svaka privredna grana imala svoja razdoblja prosperiteta, stagnacije i propadanja:

1. RAZDOBLJE: OD 1849. DO 1868. GODINE ILI DOBA BANA JELAČIĆA

Velike su se nade polagale u slobodno kretanje i obrazovanje radne snage koja se oslobodila plemstva, ali je to pokrenulo radnu snagu samo u Banskoj Hrvatskoj i nije se znatnije odrazilo na položaju krajišnika Podravine koji su ostali u okviru Đurđevačke i Križevačke pukovnije do 1872. Ipak, najava razvojačenja Vojne krajine dala je nadu i stanovništvu tog područja da će se prilike promijeniti, utoliko više što se granica između građanske Koprivnice i krajiškog područja počela razvodnjavati već kroz cijelo 19. stoljeće. Najbolji dokaz tome su zahtijevanja podravskih krajišnika koji 1848. traže privredne slobode i ravnopravnost njihovih obrtnika s obrtnicima Koprivnice, kao i osnivanje narodne

[2] O radovima Dragutina Feletara vidjeti *Bibliographiu Podravinu: izbor literature o Podravini* (Koprivnica 2001.) te radove u časopis*u Podravina*, br. 1-18. No, o tome su pisali i drugi autori te se podaci mogu pronaći u radovima različitih naslova Mire Kolar-Dimitrijević u istim izvorima. Za Koprivnicu najsažetiji pregled koprivničkog gospodarstva u međuratnom razdoblju sintetizirao je Danijel Kovačić (Danijel KOVAČIĆ, Kratki pregled povijesti koprivničkog gospodarstva u međuratnom razdoblju, *Podravski zbornik,* 24-25, Koprivnica 1999, 137-157.).

[3] Tim se problemom bavila Klara Merey, gospodarska povjesničarka iz Pečuha.

banke.[4] I možda bi ovaj proces bio dosta brz da nije došlo do jačanja centralizma i nepriznavanja odluka Hrvatskog sabora iz 1848. godine te se pod Bachovim pseudoapsolutizmom ponovno nije poticala germanizacija. Istina, bilo je poželjno uključivanje u industrijsku revoluciju, ali Podravina nije mogla skupiti domaći kapital pa su sve manufakture - jer prvi parni stroj je montiran u mlinu u Koprivnici - kratkog daha. Ništa bolje nije bilo ni nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe jer su sve odluke potpale pod Ugarsko ministarstvo trgovine koje je davalo dozvole za sve »industrijsko« i »prometno« što se podizalo u Hrvatskoj te je Hrvatskoj bilo oduzeto pravo da odlučuje o svojem gospodarstvu, što je imalo nesagledivih dugoročnih posljedica, koje su obilato ugrabili stranci koji su dolazili u Hrvatsku s kapitalom pomoću kojeg su preuzimali ili zatvarali one pogone koji su postojali u doba feudalizma, a koje plemstvo nije uspjelo održati jer se nakon ukinuća kmetstva nisu uspijevali prilagoditi novom vremenu u kojem dominira robno novčana privreda. Borba za vlast vodi se na političkom, a ne na gospodarskom polju, ali je vlada u Beču nastojala posve zanemariti interese Hrvatske i nije poticala niti pomagala gospodarski razvoj Hrvatske niti iskorištavanje njezinog velikog potencijala u ljudima i položaju. Koprivnica je bila neka vrsta granice između vojne i Banske Hrvatske te joj je upravo taj položaj dao posebnu vrijednost koju je građanstvo Koprivnice dobro iskoristilo postajući privlačno mjesto za obrtnu i industrijsku proizvodnju sa svojim sajmovima koji su privlačili stanovništvo šireg područja. Domaći ljudi nisu imali kapital za osnivanje dobro opremljenih pogona pa ih i ne nalazimo kao osnivače tvornica. Oni rade i djeluju na periferiji pokušavajući kroz udruživanje stvoriti potrebni kapital, ali suočeni s jačim kapitalom trgovaca, koji dovoze robu iz razvijenijih dijelova Monarhije, brzo posustaju i odustaju od dalje djelatnosti. Niti Bansko namjesništvo niti krajišnici, kao niti slobodni seljaci i obrtnici, nisu imali investicijskih sredstava, a kredit se nigdje nije mogao dobiti, čak ni kod kaptola koji je ukidanjem crkvene desetine došao u materijalne neprilike. Pokušaj obrtnika da osnuju male tvornice bio je kratkog daha jer je Podravina prometno nepovezana s bilo kojim većim središtem. Zato nije mogla iskoristiti ono što je imala, marljive ljude i sirovine, pa većina stanovništva i dalje vegetira u neimaštini preživljavajući, kao i ranije, prihvaćanjem svih poslova i radom na premalim poslovima koji su davali premale prihode za uključivanje u izvanpoljoprivrednu proizvodnju koji proces zahvaća Mađarsku koja naglim koracima poboljšava svoju privredu. Ono nekoliko pokušaja oko osnivanja manufaktura u Koprivnici i Virju na području svilarstva i kroz bratovštinu bilo je preslabo da nagovijesti početke industrijalizacije.[5]

2. RAZDOBLJE: OD 1868. DO 1914. GODINE ILI DOBA HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE

To je vrijeme polustoljetne podređenosti Hrvatske i Slavonije Mađarskoj koja je otežala industrijalizaciju Hrvatske, pa i Podravine. Naime, Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. Zemaljska vlada Hrvatske i Slavonije nije mogla odlučivati o privrednom razvitku i prometu pa su se i obrt i industrija mogli razvijati samo uz blagoslov vlade u Budimpešti. Gospodarstvo je bilo određivano »odozgo« što je imalo nesagledivih gospodarskih posljedica sve do kraja Austro-Ugarske Monarhije. Domaći ljudi, stoga, ne mogu biti značajniji poduzetnici bez blagoslova budimpeštanske vlade koja Hrvatsku smatra samo područjem kojim prolazi promet do Rijeke i Jadranskog mora, odnosno područjem koje otvorenjem Sueskog kanala postaje izvanredno značajna izvozna i uvozna luka.[6] Podravina, a osobito grad Koprivnica, zbog toga dobivaju izvanredno značenje. Započelo je novo doba i industrijski razvoj postaje želja domaćih ljudi koji ostvaruju uglavnom kao radna snaga stranih poduzetnika. Domaći ljudi su rijetko graditelji tvornica, a ako to i jesu onda je to mlinarska industrija koja se također razvija

---

4 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravina u 1848. godini. *Historijski zbornik*, 51, Zagreb 1998, 101-111.

5 Ivica TIŠLJAR, Iz povijesti virovske trgovine. *Podravski zbornik 5*, 1980., 266-270; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravsko svilarstvo do 1858. godine, *Podravina,* Vol. 1, br. 2, Koprivnica 2000., 86-98.

6 Željeznica je sagrađena od Nagykanizse do Koprivnice i Zagreba 1870., a odatle do Rijeke 1873. godine. Bila je to najbrže građena željeznička pruga u Austriji koja je prolazila kroz izvanredno težak kameniti teren Gorskog kotara. Čini se da su Mađari cijenu ove pruge ugradili u troškove za Hrvatsku pa je upravo zbog toga postojala sve do 1918. kod diskusija o financijskom dijelu Nagodbe rasprava tko koga iskorištava.

pod snažnim utjecajem inovacija mađarskog mlinarstva potiskujući domaće male vodenice s Drave i svakog većeg potoka. Zanimljivo je da su pilane malene i služe za zadovoljavanje potreba domaćeg stanovništva, dok se veća stabla otpremaju Dravom do Osijeka da bi odanle bila otpremana u Mađarsku i Austriju. Nakon sječe lagano dostupnog drveta, uglavnom Austro-Ugarskom nagodbom, započelo je novo doba. Podravina je zanimljiva i za tzv. prljavu industriju pa je slijedom toga sagrađena kemijska tvornica »Danica« kraj Koprivnice u kojoj je radilo oko 500 zaposlenih proizvodeći kemikalije i umjetno gnojivo za sjevernu Hrvatsku i južnu Mađarsku.[7] Zbog pruge koja je Koprivnicu postavila na glavnu prugu Mađarska – Rijeka, ovaj grad postaje vrlo zanimljiv i trgovcima, uglavnom Židovima, koji svoj doneseni ili marljivim radom stečeni kapital ulažu u ugostiteljstvo, ali i u industriju.[8] Najstariji popis tvornica imamo u Izvješćima o stanju uprave Bjelovarsko-križevačke koja je osnovana 1886. spajanjem bjelovarske i križevačke županije te je obuhvaćala cijelo područje od Koprivnice do Virovitice. Prema registraciji Hrvatsko-ugarskog zakona o obrtu koji je stupio na snagu 18. svibnja 1884.[9], popisani su obrtnici i trgovci te su krajem 1890. u izdanju Trgovačko-obrtne komore Gjuro Justić i Ljudevit Strohmayer tiskali *Adresar obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890. po službenih vrelih*. Danas nemamo boljeg popisa. Trgovci su razvrstani u 113, a obrtnici, među koje se ubrajaju i industrijalci, u 149. grupa. Godišnji *Izvještaji o stanju uprave u Bjelovarsko-križevačkoj županiji* od 1886. godine do Prvoga svjetskog rata nešto su detaljniji, ali ni 1900. izašla *Karta Kraljevine Hrvatske i Slavonije obzirom na industrijske prilike*, koja je tiskana u *Izvještaju kr. zemaljskog obrtnog nadzorništva o pregledanju obrtnih i tvorničkih poduzeća,* nije detaljnija. Karta je načinjena po propisima Zak. čl. XXVIII/1893. o kraljevskim obrtnim nadzornicima i sadrži opise koje je načinio prvi nadzornik Armin Kraus.

Ovakvi popisi objavljivani su povremeno, ali niti jedan ne sadrži sve podatke o poduzećima. To ne sadrži ni Iskaz poduzeća Dragiše Jovića koji je objavio popis poduzeća u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji pred Prvi svjetski rat.[10] Iz ovih popisa možemo vidjeti vrstu poduzeća i njihov broj, ali ne i njihovu energetsku osnovu. Također, s popisa su ispali svi detaljniji podaci o tvornicama jer ih vlasnici u vrijeme liberalnog kapitalizma, kakav je promoviran u Monarhiji, nisu ni trebali podnositi ministarstvu.

Međutim, sve odluke o osnivanju industrije, pa čak i zakone o obrtu, donosilo je Ministarstvo trgovine u Budimpešti jer su industrijska, pa i obrtna proizvodnost, potpadale pod zajedničko ministarstvo koje za Hrvatsku nije predvidjelo industrijski razvoj, smatrajući ju samo potrošnim područjem industrijske robe iz razvijenijih dijelova Monarhije. Kako se ipak ne bi reklo da se guši industrijalizacija u Hrvatskoj, pa i u Podravini, povremeno je dozvoljavano osnivanje tvornica koje su bile važne za prehranu (mlinovi) ili građevinarstvo (ciglane)[11], ali su bile prepuštene nesmiljenoj konkurenciji i ograničenjima koja su donosila promjene u državnoj strukturi pa su mnoge tvornice propadale. To je osobito pogodilo mlinarsku industriju.[12] Osnovane su tvornice većinom ostajale na razini obrta jer su nisu imale pomoć državne koja je pomagala samo politički i stranački podložnim vlasnicima, kao što je npr. 1906. kemijska tvornica »Danica« kao prljava industrija koju nitko nije htio, pa ni Zagreb koji je već početkom 20. stoljeća imao velikih socijalnih problema zbog dolaska osiromašenih ljudi u grad, a koji je poslije kulturne i prosvjetne postao i gospodarska i financijska metropola

---

7 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Koprivnička tvornica »Danica« do 1937 godine. *Podravski zbornik 22*. Koprivnica 1996., 119-137.

8 Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine, *Podravina*,Vol. VIII., br. 16, 98-114.

9 *Sbornik zakona i naredaba valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 23. IX. 1884., zak. čl. XVII/1884.*

10 Dragiša JOVIĆ, Popis industrijskih poduzeća u Hrvatskoj, *Historijski zbornik Slavonije,* 10., Slavonski Brod, 1973. Po županijama.

11 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravske ciglane do 1945. godine s posebnim osvrtom na novigradsku ciglanu, *Podravski zbornik*, 35. Koprivnica 2009., str. 255-275.

12 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Od zrna i klipa do kruha i kolača u Podravini do 1945. godine, *Podravina*, Vol. VIII, br. 15, Koprivnica 2009., 5-38.

Hrvatske. U Zagrebu je 1892. otvorena i Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka u kojoj se mogao dobiti kredit na zemlju, ali je zbog podređenosti budimpeštanskoj hipotekarnoj banci rijetko davala kredite tvorničarima u Hrvatskoj, iako je mogla davati kredite za zemlju i time pripomoći orijentaciji plemstva na industriju. Osim »Danice« pomagana je i tvornica šarafa, kao i tvornica ulja u Koprivnici zbog potreba fronta i nagomilanog gradskog stanovništva u Monarhiji koje je imalo velikih potreba za masnoćama.

Židovi su u ovom razdoblju gotovo potpuno preuzeli vlasništvo svih većih tvornica. Bili su povezani s mađarskim industrijskim krugovima, znali su jezike, a u Podravinu ih je privlačila sirovina i jeftina radna snaga. Oni su pokrenuli i eksploataciju ugljena u slabokaloričnim i dosta opasnim područjima zbog urušavanja zemlje podravskim ugljenicima te je jeftini ugljen omogućavao održavanje mlinova i ciglana kojih je bio prevelik broj te i nisu radili cijelu godinu. Tvornice i gradska elektrana u Koprivnici te željeznica snabdijevali su se iz lokalnih ugljenika, ali je taj lignit bio slabo kvalitetan pa su i ti ugljenici u Kozarevcu, Bregima, Glogovcu i Međimurju bili ograničavajući faktor podizanja kvalitetne industrije. Židovi vode i lokalne banke i štedionice o kojima ovisi i trgovina i industrija.[13] No za industriju je trebalo i sposobnih inženjera, a zagrebačko sveučilište je davalo samo profesore, pravnike i svećenike, a te se struke nisu mogle uključiti u industrijalizaciju. Niti u Podravini nije bilo niti jedne škole koja bi pomogla tehničko obrazovanje. Koprivnička gimnazija, otvorena 1906., bila je realna, a Građanska škola u Virju nije omogućavala učenicima prirodan prijelaz na gimnazije i dalje na fakultete, što je na jedan način ograničavalo stvaranje domaćeg tehničkog kadra bez kojeg nema industrije. O elektrifikaciji još nema niti govora pa parni strojevi traže kvalificirane strojare za koje u Podravini i Hrvatskom zagorju nema škole. Nafta i benzin su skupi jer su velike naftne kompanije zatajile postojanje ove energetike u Međimurju, i dakako Podravini, iako se ovu djelatnost već čini nemogućom bez kvalificiranog strojara koji se mogu školovati samo izvan Hrvatske.

3. RAZDOBLJE: OD 1918. DO 1925. GODINE

Nova država, Kraljevstvo SHS, od 1921. Kraljevina SHS, pustila je vlasnike kapitala da se razmašu i iskoriste sve mogućnosti za osnivanje novih tvornica, koje su većinom počele kao dionička društva udruživanjem sitnog kapitala, skupljenog štednjom, ali i ratnim špekulacijama tijekom Prvoga svjetskog rata, da bi onda kasnije postala obiteljska poduzeća. No, tvornicama se ništa drugo nije osiguravalo, a porezi su rasli, pogođeni i zamjenom četiri krune u jedan dinar pa su mnoge tvornice ubrzo za vrijeme kreditne krize počele propadati ili životare do zatvaranja. To je osobito pogodilo podravske mlinove koji nisu dobivali izvoznice za izvoz brašna u Austriju, a onda je Austrija nezadovoljna sporom isporukom brašna prekinula naručivanje brašna iz sjeverne Hrvatske što je dovelo do zatvaranja mnogih mlinova. Slično je i s ciglanama koje ostaju bez izvoza jer i nova država ne pomaže tarifnom politikom izvoz cigle. Velik udarac ovim malim tvornicama dao je Zakon o carinama 1925. koji je izvoz pogodio izvoznim carinama i zabranom uvoza modernih strojeva. Ne pomaže se niti školovanje mladih ljudi u inozemstvu jer je aktivnost društva Hrvatski radiša[14] na tom polju bila premalena da bi snažnije utjecala na rad obrta i industrije, pogotovo stoga što Bata iz Zlyna svojim jeftinim proizvodima uništava domaći postolarski obrt, a 1932. otvara i tvornicu u Borovu kod Vukovara koja je pokrivala potrebe cijelog jugoistoka i Male Azije za obućom. Batine prodavaonice otvaraju se u svakom mjestu, kao što i Tivar otvara prodavaonice gotove odjeće u Koprivnici. Iako je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca isticala da joj je cilj industrijalizacija, to se nikako nije osjetilo u Podravini jer se sva veća poduzeća, pa i Danica, nastoje preuzeti, a onda i preseliti na područje Srbije pod izlikom da velike i važne tvornice ne mogu djelovati blizu granice. Budući da je ova Uredba pogodila

[13] Uoči Prvoga svjetskog rata u Podravini je djelovalo 14 novčanih zavoda, ne računajući kreditne zavode. (Dragutin FELETAR, Branko ŽAUHAR, *110 godina koprivničkog bankarstva.* Koprivnica 1982., str. 30 i dalje).

[14] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvatski radiša i Podravina od 1903. do 1945., *Podravina,* Vol. 3, br. 5, Koprivnica 2004., 5-28.

čitavu Podravinu, njezin industrijski razvoj pada u recesiju i mnoge tvornice zatvaraju vrata svojih pogona. No, nemajući kuda tvorničari se uporno bore za svoje održanje pa je čitav proces propadanja slabo vidljiv. Govori se da je Hrvatska poljoprivredna zemlja i da se preko zadruga mora boriti za svoje održanje, prodajući za izvoz stoku i poljoprivredne proizvode. To je najava velikog miješanja države u privredni život, pa i u industrijalizaciju.

U ovom razdoblju počinje se shvaćati da industrijski razvoj sprječava nedostatak električne energije. Većina tvornica je ugradnjom dieselskih motora pokušala osigurati električnu rasvjetu svojem pogonu, a ponekad je elektrifikacija zahvatila i mjesto gdje je tvornica bila smještena (Đurđevac), ali pokušaji da se Podravina poveže s Falom koja osigurava industrijalizaciju mariborskoj okolici, pa i dijelu Hrvatskog zagorjam nije uspio. Podravina se u tom vremenu grčevito bori za održanje svojih tvornica. Posebna plinofikacija ili elektrifikacija pojedinih mjesta ugrožava financije tih mjesta zbog neracionalne izvedbe.[15] O izgradnji hidrocentrala se još ne razmišlja.

4. RAZDOBLJE: OD 1925. DO 1941. GODINE

Nemogućnost sređivanja stanja u privredi zbog nedostatka investicionog kapitala dovodi do sve jače i snažnije intervencije države i krupnog kapitala u industrijski razvoj zemlje. Ekonomski povjesničar dr. Mijo Mirković napisao je 1935. godine, kada je djelovao kao ekonomist, da je industrijalizacija zemlje zbog brojnog stanovništva jedini izlaz u borbi protiv nezaposlenosti, ali da u zemlji moraju dominirati državna poduzeća. Mirković smatra da je Jugoslavija u odnosu na druge europske zemlje ušla u proces akumulacije kapitala prekasno i da je stoga jedino rješenja stvaranje jakih državnih poduzeća, jer država jedina može stvoriti poduzeća koja bi bila konkurentna stranima koja primjenjuju najmodernije tehnološke izume.[16] No, bilo je žestokih kritičara ovakvog stava što je očito utjecalo i na razvoj industrije u poslijeratnom razdoblju zbog velike svjetske krize te se počinje smatrati da se država treba razvijati kao agrarna zemlja i da industriju ne treba potpomagati. Država smanjuje kredite privatnim bankama, a to se osjeća u krizi kredita kod malih novčanih zavoda koji su financirali male tvorničare.[17] Gotovo potpuno zamire izvoz drveta usprkos radikalnog snižavanja cijena što se odrazilo na poslovanju Imovnih općina i državnih šuma.[18] No, mlinarstvo je bilo ponajviše zahvaćeno neadekvatnim propisima države što je dovelo do potpunog zastoja u izvozu brašna pa je država radi socijalnog mira morala uvesti monopol na žito i brašno, regulirajući niske cijene sve do 1941. godine. Mnogi mlinovi prestaju s radom.[19] Umjesto da pomogne relativno zdravoj privredi u Podravini do velike svjetske krize, država toliko financijski i politički pritišće narod da ovaj odbija čak i određene pozitivne pokušaje sređivanja stanja u privredi.[20] Podravina nema šanse da joj se pomogne u osnivanju tvornica, štoviše, Danica se seli čak na područje Srbije, odnosno njezini strojevi, a zatvara se i uljara te u njihovim dvorištima raste trava, a na dimnjacima - koji se tada ne ruše - naseljavaju se rode. Iako je napušten program brze industrijalizacije Jugoslavije, ipak se razmišlja o elektrifikaciji Podravine koja bi dala novi polet otvaranju novih proizvodnih poduzeća. No, plan vezanja na mariborsku Falu nije prihvaćen, iako je primjer Varaždina pokazao uspješnost ovakve odluke. Već se poslije 1933. pomišljalo na elektrifikaciju preko Banovinskog elektropoduzeća koje je imalo jedan centar u Bjelovaru, ali zbog nedostatka kapitala elektrifikacija nije zahvatila Podravinu.

---

15 Dragutin FELETAR, Razvoj elektrifikacije sjeverozapadne Hrvatske do Drugoga svjetskog rata s posebnim osvrtom na Koprivnicu, *Ekonomska i ekohistorija*, 2, Zagreb-Samobor, 2006., 104-148.

16 Mijo MIRKOVIĆ, *Industriska politika,* Beograd 1936., str. IV.

17 Ivo BELIN, Financiranje naše industrije. *Nova Evropa*, 1924., str. 423.

18 Kriza u drvnoj industriji ima kulminaciju 1931. kada ne radi niti jedna pilana. U toj je godini izvoz drva iz Jugoslavije bio za 498,000.000 dinara manji nego u 1930., odnosno za 750,000.000 manji nego u 1929 godini. A kriza još nije dosegla najnižu razinu. (Izvoz drveta, *Hrvatski Radiša,* br. 4, 15. II. 1932, str. 71.)

19 Kriza u našim mlinovima, *Hrvatski radiša*, br. 4, 15. II. 1932., str. 70.

20 Bilo je više takvih pokušaja od strane privredne elite, ali sve što se čini nailazi na otpor naroda koji ne želi promjene malim koracima, već traži da se država uredi kao seljačka republika.

Elektrifikacija preko lokalne centrale provedena je u Koprivnici i Đurđevcu preko Braunovog mlina, ali provedba plana Banovinskog električnog poduzeća u Bjelovaru za sistematsku elektrifikaciju nije do 1945. godine niti započela u Podravini, što je glavni uzrok ograničavanja razvoja industrije koja opet postaje zanimljiva kada je 1937. otvorena pruga Koprivnica - Varaždin jer bi se zahvaljujući tome proizvodi mogli najkraćim putem otpremati u Austriju i Njemačku koja ja imala veliku potražnju za poljoprivrednim i stočarskim proizvodima. Podravina nema niti modernu klaonicu, a najviše pažnje privlačio je eksportni Ettingerov mlin koji je bio u sprezi s bankarskim kapitalom. Naime, u ovom razdoblju dolazi do koncentracije industrije u cijeloj zemlji i stvaranja kartela pa u tome niti mlinarski industrijalci nisu bili iznimka. Ettingerovi (otac i dva sina) imaju i u Novigradu Podravskom mlin i ciglanu i kontroliraju svu djelatnost preko banke u Zagrebu. Ciglana Nöttig, odnosno bjelovarski mlinarski konzorcij, posjeduje mlin u Bjelovaru, Pitomači i Kloštru Podravskom, ali napušta mlin u Đurđevcu koji se pokazao nerentabilnim, iako je za njega otvorena čak i posebna željeznička stanica Mlin-Đurđevac. Propadaju i neke druge tvornice, a neke se sele u druga mjesta. Danica je 1936. zatvorila vrata svojeg pogona ostavljajući bez posla oko 500 radnika pa se očito zaostajanje Koprivnice osjeća i u smanjivanju broja Židova u Koprivnici koji napuštaju ovo područje čiji razvoj država ne potpomaže. Zanemarena su i manja mjesta u kojima prevladava politička borba koju hrani nezadovoljstvo naroda koji teško živi što se odražava u pojačanom oštećivanju državnih šuma i krivolovu te odlasku mnogih ljudi na privremeni rad u Treći Reich, a jača i tendencija odlazaka prema Zagrebu. Podravina je 1945. dočekala osvjetljenje u Koprivnici, doduše sa čestim prekidima i silnim ograničavanjima potrošnje što sve koči i obrt i industriju. Koliko je industrijalizaciju spriječio rad postojećih plinara nije poznato. No, Podravina sve do poslije rata biva osuđena na petrolejske ili karbitske svjetiljke, a električnu rasvjetu tek tu i tamo poznaju neke kuće koje imaju priključak na dinamo mlinova ili pilana. Sve u svemu, Podravina nema električnu energiju, a o postojanju plina postoje samo slabe naznake u tehničkim izvješćima centralne vlasti.

Vrijeme Banovine Hrvatske bilo je prekratko da bi se vidjelo što bi učinilo HSS-ovo vodstvo, ali smatram da Hrvatska seljačka stranka nije nikada imala u svojem programu industrijalizaciju, već se ograničila na poticanje srednjih seljačkih posjeda koji bi imali potrebnu sposobnost održanja uz pomoć države. Nisu mogli mnogo učiniti jer Podravina nije elektrificirana, imala je lošu prugu, njezin ugljen pokazao se niskokaloričan, a stručnih i tehničkih škola nije bilo. Sve to uvjetuje bijeg industrijskog kapitala iz Podravine u vremenu velike svjetske krize, a osobito u vrijeme Banovine Hrvatske. Ako je i stvoren, kapital se ulaže u građevine, a ne u restrukturiranje industrijskih pogona. Tako se pod utjecajem zahtjeva industrije i trgovine mijenja urbanistička slika Koprivnice[21], ali i Đurđevca.[22] Kapital traži sigurnija područja, školovaniju tehničku snagu i mirno stanovništvo, a u Podravini je pred Drugi svjetski rat sve vrilo zbog sve težih socijalnih prilika. Mnogi tehničari odlaze u potrazi za većim zaradama u emigraciju. Sve je to došlo do izražaja tijekom Drugoga svjetskog rata kada su se sve tvornice našle na udaru partizana pa je skidano remenje i zakapano u bunkere po šumama, a vlasnici su nastojali sačuvati glavu na ramenu pred hordama raznih vrsta koje su defilirale Podravinom.

---

21 Mirela Slukan Altić, Povijesni atlas gradova, III svezak. Koprivnica 2005.

22 Za Đurđevac je 1939. izrađen prijedlog regulacije mjesta koja je uključivala plansku regulaciju, s tim da bi Đurđevac imao tri središnje zone: prvi bi bio centar s upravnim zgradama i prosvjetnim institucijama; drugi bi bio meliorirani dio Travnika kod Starog grada gdje bi bilo gospodarsko područje sa zadružnim zgradama i staklenicima za selekciju sjemenja te zadružni centar; treća zona bila je predviđena za trgovinu pokraj željezničke stanice i uključivala bi sajmište, silose i industrijski kolosijek. Bilo je zamišljeno provođenje komasacije i zatim parcelacije radi gradnje na melioriranim zemljištima. (Mirela SLUKAN-ALTIĆ, Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnoga grada, *Podravina,* Vol. 1, br. 2, Koprivnica 2003., str. 96). Studiju je izradio Marko Vidaković, a plan se morao realizirati kroz 97 godina, s tim da bi se svakih deset godina provela revizija postignutog i prilagodio plan novonastalim potrebama. Đurđevac je po ovom planu trebao postati idealan agrarni centar budućnosti, ali taj projekt nikad nije realiziran.

5. RAZDOBLJE: OD 1941. DO 1945

Kao i u cijeloj zemlji, industrija se u to vrijeme našla u centru pažnje. Vlasti NDH nastoje održati rad tvornica prisilnim mjerama, ali nedostatak sirovina i ugljena čini te pokušaje poprilično bezuspješnima. Održava se samo ono najnužnije i ono što je bilo u službi vojne sile, i to samo kroz osiguranje. Mnoge su tvornice promijenile vlasnike zatvaranjem Židova u logore, ali su i pozivi u vojsku onesposobili rad mnogih obrta te se sve svodi na golo preživljavanje. Godine 1945. sve se promijenilo, ali to socijalističko vrijeme je već vrlo kvalitetno obradio dr. Dragutin Feletar u svojoj doktorskoj radnji i drugim radovima te drugi autori koji su radili u toj industriji i privredi. Dakako, sve se odvijalo u planskoj privredi sa svim boljkama tog socijalističkog sistema bez tržne privrede pa se sve održavalo na račun standarda zaposlenih, a bez osiguranja budućnosti. Postojale su velike tvornice, poput tvornice obuće »Sloga« u Koprivnici, tvornice za preradu papirne ambalaže itd., i gotovo sve je propalo, a razlozi propadanja danas su upitni – zašto je propadalo ono što je stvoreno u ovoj sredini radom naših ljudi i naših stvaralaca? Gdje je pogreška? Je li moguće planirati industrijski razvoj u Podravini na ekološkim principima? Što je budućnost Drave i njegovih pritoka? Zašto još uvijek Koprivnica nema moderan cestovni spoj sa Zagrebom, a zakazuje i željeznički promet? Imamo sirovine, imamo radno sposobne ljude velikih inventivnih sposobnosti, a nemamo niti onog što smo imali prije pedeset godina te je nezaposlenost sve veća. Turizam može zaposliti dosta djelatnika, ali nikako toliko ljudi da bi to utjecalo na nezaposlenost koja postaje društveno neprihvatljiv čimbenik koji može utjecati na budućnost Podravine kojoj prijeti utapanje u velike regionalne cjeline. Imamo prekrasnu zemlju i dosta jaku sirovinsku bazu koja bi uz pravilno iskorišten i poučen radni potencijal mogla djelovati na promišljenu, specijalističku industriju Podravine. Bez prikladne, potrebama ljudi i kraja prilagođene industrijalizacije, za koju nije dovoljno stvoriti menadžere, već i tehnički izvrsno školovane ljude globalizacijskih pogleda, prijeti nam propast i iseljavanje te »slavonizacija« Podravine, što nikako ne bi bilo sretno s obzirom na ljubav Podravaca za svoj rodni kraj u kojem žele živjeti, raditi i umrijeti.

Industrija je svakako bila već do 1945. najsnažniji čimbenik promjene prostorne distribucije stanovništva u Podravini. Industrijalizacije utječe i na urbanističko formiranje Koprivnice, ali i Đurđevca, Pitomače i Kloštra Podravskog jer se sve tvornice nastoje smjestiti ili premjestiti u blizinu željezničke stanice. Iako poljoprivredni kraj, Podravina je težila da svoje proizvode preradi ne samo u polusirovine, već da proizvode finalizira pa za vrijeme Banovine Hrvatske 1940. počinje s radom tvornica voća i pekmeza braće Wolf u Koprivnici koja u vremenu poslije Drugoga svjetskog rata prerasta u najveću i glavnu tvornicu u Podravini.[23] Zamrla drvna industrija ne doživljava buđenje niti sličan razvoj pa prehrambena industrija postaje glavna industrija Podravine.

U svakom slučaju, industrija je utjecala na sve aspekte života pa preko kooperanata i na seljaštvo. Smatram da bi se bez Podravke Podravina opet vratila u predindustrijsko stanje velike bijede. Osim toga, u Podravini bi, kao Hrvatska u malom, trebala iskorištavati plavo-zelenu poveznicu, tj. Dravu kao turističku meku i Bilogoru kao zelenu poveznicu s obnovljenim i nanovo izgrađenim klijetima u starom stilu kao mjesto gdje se održavaju lovske večeri i krsti vino uz stare podravske pjesme, a nije za odbaciti niti riblja kotlovina na obali Drave, kao niti plovidba Dravom do Osijeka i njegovanje prijateljskih veza s Međimurcima na Muri. Dakako, moguće su i druge opcije zasnovane na vezama s Mađarskom, no sve to ovisi o mnogim čimbenicima koji moraju shvatiti da Podravina uz industriju treba i neko dopunsko zanimanje – kulturni turizam i tradicija bili bi dobar izbor.

ZAKLJUČAK

Podravina je pokušala slijediti europske trendove u industrijalizaciji, ali su joj razvoj omele nepovoljne političke prilike. Vođena je neadekvatna politika prema hrvatskoj industriji, s tim da su promjene državnih sistema uzrokovale takve promjene koje industrija bez pomoći države nije mogla prevladati. U monarhističkoj Jugoslaviji Podravina je bila industrijski srednje razvijeno područje

[23] Dragutin FELETAR, *Prilozi za povijest Podravine.* Koprivnica 1980.

Jugoslavije, barem na početku, ali je na kraju njena industrija većinom propala te je bila industrijski slabije razvijena nego 1918. godine, a rat je onda uništio i ono što je preživjelo burna međuratna vremena pa je gotovo sve trebalo nanovo oživljavati.

SUMMARY

Podravina industry has more scientific and professional reviews published than any other Croatian region. Being a border area, Podravina and its industry has always been significantly influenced by Hungary, Slovenia and Austria, too. However, due to specific relations of their (foreign) governments to our economy, industry in particular, Podravina industry has its specifics, like dependency on politics; mainly developed without government help; processing own raw materials from own resources; in professional terms it's dependent on technical achievements of leading foreign economies.

THE MAJOR POLITICAL ASPECTS OF THE CROATIAN-HUNGARIAN RELATIONS IN THE CHANGING GEO-POLITICAL SPACE, IN THE CARPATHIAN-BALKAN REGION

GLAVNI POLITIČKI ASPEKTI HRVATSKO-MADARSKIH ODNOSA U PROMJENI GEOPOLITIČKOG PROSTORA KARPATSKO-BALKANSKE REGIJE

Lóránt BALI
Katedra za Poduzetničku ekonomiju
i ruralni razvoj
Fakultet Georgikon Keszthely, Mađarska
Panonsko sveučilište
balilori@freemail.hu

Primljeno / Recieved: 15. 3. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 323.22 (497.5)

SAŽETAK

Geopolitički značaj Mađarske nakon promjene ustrojstva u znatnoj mjeri se promjenio. Slijedom toga otvorile su se nove mogućnosti u odnosima sa susjedima, na koje utjecaj položaj nakon Trianona otkinutih djelova velike Ugarske i Karpata kao čimbenika koji određuju okoliš. U toj situaciji za mađarsku vanjsku politiku postoje dvije mogućnosti. Jedna: obavezno preuzimanje odgovornosti prema otkinutim djelovima velike Ugarske, a druga: ojačanje prirodnih i već povjesno potvrđenih mogućnosti za povezivanje. Ovamo pripada smjer određen Južno-Pannonskim bazenom i Alpama odnosno mogućnosti nastale zahvaljujući priključivanju Europskoj Uniji.

Key words: Carpathian-Balkan transition, Hungary in the changing geo-political space, corridors, Croatian-Hungarian political relations
Ključne riječi: Preobrazba Karpatsko-Balkanskog prostora, Mađarska u promjenljivom geopolitičkom prostoru, koridori, hrvatsko-mađarske političke veze

INTRODUCTION

The frequently changing Central European states were repeatedly forced to redefine their relations with their neighbours. Our state founder ancestors' geostrategy has had an impact on our relations with our neighbours for nearly a thousand years. The wreath of the Carpathian mountains has brought together an economic and political unity for a thousand years, which was redrawn and chopped up during Trianon. In the short twentieth century, the Hungarian foreign policy was not able to respond properly to the problems of the neighbourhood conflicts. Between the two World Wars that was prevented by the unconditional affection to the revision, and after the Second World War by the foreign policy of state socialism leaded by the Soviet Union. With the fall of socialism, a new chapter has begun in the life of our country and its neighbours. Our region is currently not a buffer zone between some federal systems, but can reorganize itself along unified economic and political values in the community of European states.[1] Among our neighbours, we don't have a significant, long-standing argument with Croatia, Slovenia and Austria. In addition, the Carpathian mountains will open the way for Hungarian geopolitical ambitions to the south, what we were unable to exploit successfully in the

[1] The patriotic war in Croatia caused a withdrawal for a few years.

last ninety years.[2] The study aims to outline these efforts and to ground them scientifically, and present the Croatian-Hungarian inter-state relations.

GEOPOLITICAL "SELF REDEFINING" AND SHIFTING OF PRIORITIES

Hungary

In the early 1990s, Hungary's international environment has changed significantly. Its dependence from the Soviet Union ceased to exist and it has become apparent that the Comecon and the Warsaw Pact is dying to survive. In all the surrounding countries the democratic transition has begun. With the decomposition of the Soviet Union, Czechoslovakia and Yugoslavia, a major geopolitical shift in focus took place between states actively shaping the political relations of the Carpathian Basin is. In this new situation Hungary's geopolitical importance and scope has increased. If the conditions in 1990 are compared with those in 2008, we can conclude that out of the six states shaping the political relations of the Carpathian Basin the Republic of Hungary on the basis of population and territorial size was standing on the penultimate place in 1990. Today, the situation looks completely different, in the line of the 8 countries interested we got third place. (Kitanics, 2008)

The Soviet Union and Czechoslovakia has dissolved between peaceful circumstances, while Yugoslavia dissolved in a bloody war. The Hungarian foreign policy has always denied having any kind of interest in generating the decomposition processes. Nevertheless, it seems obvious that on the long-term after the stabilization of the situation the decomposition of neighbouring countries will result and has already resulted in positive effects for Hungary. Its geopolitical weight has increased in the region more than before. With the democratization of the neighbouring countries the terms of advocacy for Hungarian minorities have improved significantly. In several cases they could become a government factor, such as in Romania and Slovakia.

The independent states Slovenia and Croatia has become our strategic ally besides Austria with which we don't have any significant disagreements concerning minorities or any other interstate problems. In contrast, as a consequence of Trianon the protection and the situation of native Hungarian minorities living in the Highlands[3], Transcarpathia, Transylvania and Vojvodina sometimes causes considerable conflicts, even nowadays. Without having to fall into the mistake of geographical determinism, the best chance for the current Hungarian government to deepen its economic and political ties and validate its interests is with the countries not affected by the wreath of the Carpathian basin. Taking into account the morals of the past one and a half decades, Serbia is an exception. Therefore, on the medium and long-term, only Austria, Slovenia and Croatia can be considered as the only reliable strategic partners. Hence the topicality of my choice of issue (*Figure 1*.).

Croatia

Since 1918, since Croatia is the part of the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom, then part of Yugoslavia, has been an active factor in the Carpathian-Balkan region. The Socialist Federal Republic of Yugoslavia was one of the main pillars holding the "Balkan balance" in the interwar period and in the subsequent period. This is demonstrated by the war acts of recent years loaded by ethnic tensions, which also influence the happenings of today (Gulyás, 2008).

---

[2] At the turn of the 19th and 20th century the idea of geographical determinism had a great influence on, which said that the natural environment's influence on the socio-economic space is almost exclusive. This natural influence may be temporarily limited, but not on a long term. The socio-economic spatial structure in the Carpathian Basin is uniform, regardless of several parts belong to which state. Processes taking place in each sub-area are in a strong interaction with other regional processes. The major representatives of the idea are Gyula Prinz, Jenő Cholnoky and Pál Teleki.

[3] The Slovakian language law has given rise to a conflict that has influenced the use of mother-tongue rights of Hungarians living in the Highlands.

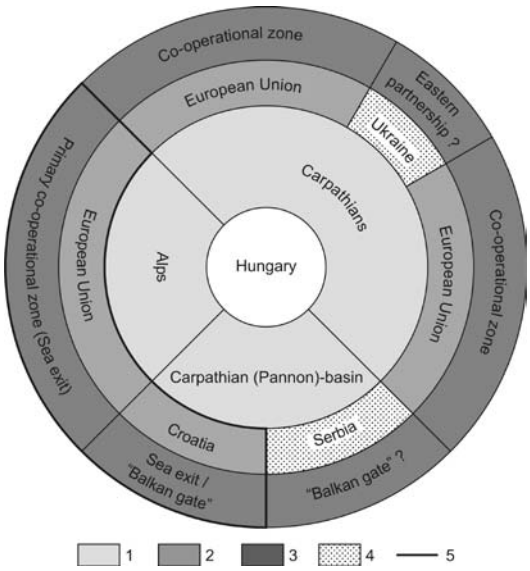

Figure 1: The geopolitical and geoeconomical environment of Hungary in 2011.

Explanation of symbols:1. Geographical environment, 2. European Union, 3. Geopolitical and geoeconomical environment, 4. Area with the ability of limited integration, 5. Primary co-operational zone
Edited by: Lóránt Bali, 2011

Before referring to the new elements of self-definition, it is worth outlining what geographic factors influence the country's geo-political determination. Such a country which is located at the border of Europe's four different cultural areas is very rare: "Alps area", Pannonian Basin, Mediterranean, Dinaric-Mountains "Continental Balkan". This is further complicated by the difficulties arising from the shape of the country. From a spatial point of view, it is important to examine the nature of the boundaries and what characterizes them numerically. The country's area of 56,542 km has a 2,028 km long land border. On an 1,755 km-long section of the entire stretch it has contacts with two Balkan states with the most tense situation, namely Bosnia and Herzegovina and Serbia and, along only 41% of its total borders it is connected to an EU-Member State (Hungary, Slovenia). (Cvrtila, 2000) We must also mention the cultural influences that affect the area. The area affected by paroslavism and the Islam where German and Italian influence is constant, which is further associated with Hungarian efforts prevailing low.

Over the past ten years, the Croatian geo-politics and its neighbourhood politics has significantly restructured. The over-rigorous interpretation of military aspects has reduced. Croatia is increasingly exploiting the fact that it is situated in the contact-zone of the above-mentioned sub-regions. It is trying to fulfill a kind of linking role between the above-mentioned four sub-regions, thereby fulfilling the expectations of the EU (Figure 1). In addition, it is consciously trying to distance himself from the Balkans, as a political concept and clearly declares himself to belong to Southeastern Europe[4].

DOMINANT GEOPOLITICAL INTERESTS DEFINING BILATERAL RELATIONS

After the regime change Hungary quickly realized that in validating our geopolitical interests Croatia can be a competent partner, as evidenced by the fact that our country was among the first states to acknowledge the independent Croatian state. In this common, positive historical experiences from the past were significant influential factors. Compensating the high-Serb intentions amplifying in the 80s and the elimination of existing Serb military superiority at the outburst of the war both became very important to the two states, thereby creating a regional security. This is closely related

[4] I would like to call the reader's attention to the Balkans today, as the political space appears empty. Romania, Bulgaria, Greece and Slovenia, as EU members are not considered »balkans«, even Croatia are not so who is at the same time approaching towards accession. Thus, only Bosnia-Herzegovina, Serbia, Kosovo, Macedonia, Albania and considered to be clearly in geopolitical terms a Balkan country. The perception seems to be location-dependent, as several Hungarian cities want to win the name of »the gate of the Balkan«: Szeged, Pécs. Pécs, so much that as Europe's Cultural Capital in 2010 it officially gave himself this name.

to the reduction of the Russian intentions to gain position and the protection of the Hungarian minority in Vojvodina. Serbia is currently a strategic partner for Russia [5] the most "basic state" in Europe and the Balkans. The presence of Russians has given positive charges to the Serbian nationalist forces to increase their lobbying, that is the factor strengthening instability.

Besides the macro-regional interests there was a significant demand for maintaining bilateral economic and political relations intensive. Preparations for Croatia's EU accession was helped by our country to a large extent by transferring its experience and by the constant support of Croatian interests on international forums.

CORRIDORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF COOPERATION

For Hungary the Carpathian-Balkan region[6] has priorities. The traditional cohesive spatial structure of the Carpathian Basin, and transport axes intersecting Hungary traditionally follow the east-west, northwest-southeast, northwest-southwest directions (Pap, 1999):

a) Southwestern "Adria" Corridor
b) Southeastern "Pontus-Levante"
c) Southern "Suez"
d) Southwestern "Slav"

From the point view of my topic it is worth investigating the southwestern "Adria- Corridor" and "Slav" axis and what possibilities it includes for the development of neighbourhood relationships (Figure 2).

Figure 2: »Andrew Cross«
Source: József Tóth (2008): Spatial structure, population and settlement geography studies. Publisher Imedias. pp.124.

In the direction to the V / B corridor has already fully developed towards Rijeka and Venice, it ensures the access to the sea for Slovenia, Croatia and Hungary. The M7 motorway has reached the border in Croatia, just like the M70 the Slovenian one. The railway development has also been significant, the first rail link of Hungary towards Slovenia has been built. In the current situation it seems not to have finally decided whether Koper or Rijeka (Fiume) should ensure access to the sea for Hungary.

As a result of the above-mentioned developments a peripheral, multicultural area at the Hungarian-Croatian-Slovenian tripartite border has been returned to the circulatory system of the socio-economic mainstream effectively in a multicultural. Peripheral features can still be found, since both the Croatian-Slovenian Medimurje and the Hungarian Pomurje have been scenes of the abstraction of

[5] As a result of the difficult reaching of Serbia's hopeful accession to the EU it gains little publicity.

[6] According to the representatives of Hungarian geography and geopolitics the Carpathian-Balkan Region consists of the Northern part of the Balkan peninsula and the Carpathian Basin. The name Pannonia is usually used in a historical context, the areas west from the Danube are called so.

capital in the state socialism era, moreover, in the 1990s compared to their arrears they obtained few investments. (Bali, 2009/C)

Examining the V/C corridor, the "Slav" axis reveals a different picture. The section running from Budapest to Ploce is a primary line from the point of view of Bosnia-Herzegovina, but for Croatia and Hungary it is only secondary, but only secondary at a national level, on a mezoregional level it is still primary. For the South-Transdanubian Region, and Eastern Slavonia the full development and building of the corridor is essential. This allows the more widespread exploitation of their comparative economic advantages. On the Hungarian side a significant step forward has taken place, since the finished M/6 motorway has already reached the Croatian-Hungarian border. (Bali - Kolutácz 2008)

THE MAJOR MOMENTS IN CROATIAN-HUNGARIAN INTERNATIONAL RELATIONS UNTIL 1998, UNTIL THE FALL OF THE HORN GOVERNMENT

When we consider the relations of the two countries, we do not have to investigate the pre-and post-Tudjman period separately. Our bilateral co-operations are not substantially influenced with European criticism of the "tuđman Croatia". It is more worth differentiating between the period before and after 15 Janurary, 1998. Before all that, we had to develope the bilateral relations with our neighbour struggling for territorial integrity, then we had to and still have to co-operate with our neighbour aspiring for the EU membership with whom there are more and more common opportunities to deepen regional, economic and cross-border relations.

At the beginning of the Antall government starting its mandate in 1990, no one expected Yugoslavia's disintegration. Hungarian public opinion and policy was both affected unexpectedly by the unfolding war. Our politicians, municipal leaders in the border have found themselves in a totally unfamiliar situation. Close to our frontiers, in our neighborhood there hasn't been warlike actions in the preceeding 35 years. Besides the conduction of the internal democratic transition the newly formed Antall government also had to deal with its first significant foreign policy challenges as well. In order to protect the ethnic Hungarians in Vojvodina a careful opinion has to be represented against the Croatian and Slovenian independence. (Gulyás, 2005)

In September 1990 the Croatian government asked our country, that it wishes to buy thousands of weapons for the Zagreb police. Lajos Für Secretary of Defense and Géza Jeszenszky Minister of Foreign Affairs thought it is high time that after the tensions going back to 1848 we need to restore friendly relations with the Croatian nation that has been living in a State Union with us for almost 800 years. Our former Foreign Minister believes that this consignment is not more than just a moral support for Croatia and did not substantially contribute to the escalation of armed conflicts. Croatia's request was approved by an inter-ministerial committee, along with other arms contracts. After the fulfillment of the first cargo Kadijević Federal Minister of Defence has announced in a sharp toned message for Hungary that the Yugoslav government has never contributed to any forms of weapon transport for Zagreb. Subsequently, the weapon business has been stopped. Until the autumn of 1991, the unfolding of armed fights our country has committed itself to maintain Yugoslavia in the form of confederation. The Hungarian government principally consisting of historians foresaw starting with the decomposition of the former Austro-Hungarian Empire that the disintegration of Yugoslavia might have serious economic and political consequences. Before the declaration of independence in Croatia and Slovenia Jozsef Antall had warned its western partners for the dangers of the emerging conflicts. His words came true, as the soldiers of the Yugoslav People's Army launched an action against Slovenia on 27 June, 1991. The Hungarian government had to bear a heavy weight as a result of the 400 thousands Hungarians living in Yugoslavia. But we could not refuse our sympathy from the neighbouring Croatia having its right to self-determination and could not risk to face Serbia holding the Vojvodina Hungarian minority as hostages. Hungary's interest was to avoid armed conflict, and to maintain friendly relations with Yugoslavia. Antall always urged to stop the armed clashes. He was best motivated by the fact that Serbia has not challenged the right of self-determination of the Croatians, but its goal was to unify the Serbs in one state. Thus, our country in agreement with the EC, on 15 January, 1992 acknowledged the independent Croatian state. (Jeszenszky, 2003)

After the acknowledgement the Zagreb Hungarian Consulate was raised to the rank of Embassy on 18 January in the current year, and the Croatian Embassy started to operate in Budapest on 5 July. In parallel with the establishment of diplomatic relations several high-level meeting has taken place. On 13-15 April Stipe Mesic, President of the Sabor made a visit to our country. On 16 december the signing of the Treaty on Friendship and Cooperation between the Hungarian Republic and the Republic of Croatia has taken place that was signed by the Croatian Prime Minister Hrvoje Sarinič and the Hungarian Prime Minister József Antall by their initials. This treaty has founded the bilateral relations of Croatia and Hungary along the guidelines of the UN Charter, the Helsinki Final Act and the Paris Chart adopted on 21 November, 1990. From 1992 inter-ministerial meetings has become continuous. And in November the same year a six-party Hungarian delegation visited Zagreb for the first time, and six new agreements were signed with Croatia. On 15 December the Croatian-Hungarian Intergovernmental Joint Committee on Minorities started its operation in order to prepare the agreement for the protection of minorities. From 1993 the visit has become regular at a Foreign Minister and Secretary of State level. The deepening of relations was helped by the fact that the HDZ and the Hungarian government's strongest party, the MDF had a good-tempered relationship with each other. In Jozsef Antall's foreign policy concerning Croatia ha has always followed the directives of the EC, then the EU. During the war, our country strictly adhered to the embargo on weapon transport in the region, moreover, we embraced thousands of Croatian refugees. (Bali, 2009 / A)

The new coalition was initially formed in the summer of 1994 with a more moderate foreign policy with Croatia. Our Southern neighbour did similarly in the beginning, welcomed the change of government cautiously. The visit of György Keleti, Secretary of Defense in September, István Szent-Iványi Secretary of State in October, however, dispersed the fears. In the year 1995, several important steps has been done by the two parties to further develop their relations. One was the agreement on the protection of minorities in April, 1995 signed in Osijek, which regulated the position of Croatian and Hungarian minorities living in each other's area in accordance with European standards. In October 1995, the Prime Minister of the Socialist Party-Free Democrats coalition Gyula Horn visited Zagreb, Croatia, that was the first route of the prime minister. Then in February 1996 he held a short visit to the Hungarian contingent serving in Okučani. The Hungarian Technical Contingent emigrated to Croatia on 31 January, 1996 with 416 people. The unit was responsible for assisting in post-war reconstruction. The relationships still remained without problems. (Lukács – Deák – Havasi, 2008)

In January 1999, Viktor Orban the Prime Minister of the newly-formed Fidesz-MPP-MDF-FKGP made a visit to Zagreb, and in the same year, Hungary provided a 200 million support to the reconstruction work in Drávaszög and Eastern Slavonia. After the stagnation during the war, and after the Dayton Peace Treaty regional cooperation has intensified between the two countries and twin town relationships revived. Cross-border investments aiming to improve the infrastructure has played an important role in deepening relationships. Such is the V numbered pan-European Corridor's V / B branch along the Budapest-Zagreb-Rijeka line and the joint development and use of the port of Fiume (Bali, 2009 / A).

THE CHARACTERISTICS OF THE CROATIAN-HUNGARIAN SOCIO-ECONOMIC RELATIONS IN THE 90S

A significant change in the system of criteria of cooperation has taken place following the outbreak of the civil war in Yugoslavia. Along the Southern border since 1991 the reception of refugees causes the main challenge. After the open Croatian-Serb conflict in the neighbourhood of the Hungarian-Croatian border acts of war has been carried out. Some areas of Croatia inhabited by Hungarians has become a Serbian territory (Baranya-triangle, Eastern Slavonia, Western Srem). The target settlement of refugees from Croatia were the border towns Mohács, Nagyharsány, Siklós, Harkány. The largest refugee camp was operating in Nagyatád (Hajdú, 1998).Along the borderline east from Barcs the contact has almost completely gone. The previously dominant forms of cooperation except for shopping-tourism have disappeared. Their place was take over by black market and gray trade. This

included all forms of illegal trade, including the weapons, currency, and smuggling. These activities were largely limited not only by the law enforcement agencies but the Drava as a border river. Almost all forms is of economic co-operation has completely eliminated, while its volume in terms of the national economy dropped to zero. This was further exacerbated by the fact that Hungarian economy had to face notable structural crisis in the early 1990s, its performance dropped significantly. For Hungary following a foreign economic orientation intended to strengthen its relations with the West Croatia's role was devalued. Moreover war unreliability and insecurity has contributed to this and made the situation worse as a result of which Hungarian businessmen and investors shunned our southern neighbor. The two countries' former relations completely disappeared and virtually confined to private trade. From a Hungarian side only the fuel import volume was notable. The slump reflected in bilateral economic relations is further confirmed by the decline of border traffic. While in 1990 the total number of passengers was 11.9 million people was full of passengers, in 1996 it is only 700 thousand people. (Golobics – Merza 2002, Bali 2009/B)

After the 1998 elections Croatia's devaluation has become increasingly felt in Hungarian economic policy perspectives. This process is most visibly manifested in the Hungarian intention to join into to the renovation of the Rijeka port renovation. For Hungarian foreign trade a reliable Adriatic port is essential. Koper is however, more appropriate in several respects and was so in the last one and a half decades. This is due to difficult access to Rijeka, moreover along several Croatian and Hungarian stretches the railway superstructure does not comply with the requirements to hold high-speed trains. The most commonly used and most reliable rail routes in the 1990s were the following: Murakeresztúr - Čakovec (Csáktornya) - Zidini through Most-Ljubljana-Koper: Gyékényes-Koprivinica Zidini-Zagreb Most-Koper, Gyékényes-Zagreb, Rijeka (Fiume). In addition, Middle-Adriatic ports possess a large unused capacity. Their approach along the Zagreb-Ogulin –Knin line, however, is extremely difficult, even Rijeka's approach. (Erdősi, 2005)

After 15 January, 1998 a significant change happened in the life of our Croatian neighbour. With the release of the Baranya Triangle it has won back its full territorial integrity. This greatly helped the further expansion of our economic relations.

THE HUNGARIAN "CROATIA POLICY" AT THE TURN OF THE MILLENNIUM

The millenium has brought significant political changes for our southern neighbor, which later influenced the movement of the country's foreign policy. Although Hungary maintained active relations with Croatia during the war, with the recovery of Croatia's territorial integrity, and with the closing of the Tudman era, a new chapter has begun in Hungarian "Croatia policy". In addition to the near EU accession of Hungary, the possibility of Croatia's accession became really very close. This gave basis for common spatial planning in terms of both transborder and cross-border relations. (Šimić, 2005) From that time on contacts has become significantly more intensive, of which improving the situation of minorities in Croatia will be an essential element. Its first major actor is Viktor Orbán the Prime Minister of the newly formed Fidesz-MPP-MDF-FKGP[7] government. In January 1999, he visited Zagreb and in the same year, Hungary provided a 200 million support to the reconstruction work in Drávaszög and Eastern Slavonia. After the stagnation during the war, and after the Dayton Peace Treaty regional cooperation has intensified between the two countries and twin town relationships revived. Cross-border investments aiming to improve the infrastructure has played an important role in deepening relationships. Such is the No. V. pan-European Corridor's V / B branch along the Budapest-Zagreb-Rijeka line and the joint development and use of the port of Fiume. (Töreki, 2005)

In February 2001, the Free Trade Agreement that has been under preparation since 1998 was born as a result of which the volume of bilateral free trade has started to grow. In 2003 the Hungarian export to Croatia surpassed the previous year by 36%, and exceeded 300 million dollars, this was four

[7] Fidesz Hungarian Civic Party, Hungarian Democratic Forum, Independent Smallholders' Party

times that of our Southern neighbours' export to our country. The intensifying of diplomatic relations was indicated by the fact that with the leadership of our Prime Minister Viktor Orbán a Hungarian government delegation made a visit to Zagreb and Osijek in January 2002. The Hungarian and Croatian Prime Minister jointly opened the Hungarian Consulate in Osijek and then attended the dedication ceremony of the Kórógy church. Orbán has also met with the representatives of the Hungarian minority, and handed over the first Hungarian cards[8] to those Croatian citizens with a Hungarian nationality who are entitled to this. In the spring of the same year several high-level meetings have taken place. An agreement has born on the promotion of investments, moreover Ferenc Mádl and Stjepan Mesic has named a street and inaugurated a statue in memory of our former Hungarian Prime Minister József Antall. The changes of the Croatian Sabor adopted on 13 December, 2002 allowed the parliamentary and municipal representation of indigenous nationalities in the Minority Act, which further improved the situation of the Hungarian minority. (Bali, 2009/A)

In the second half of 2003 trade tensions arose between the two countries, which led our country to suspend part of the Free Trade Agreement.[9] However, this did not bother their diplomatic relations, as Lászlo Kovács the Foreign Minister of the MSZP-SZDSZ government formed in 2002 expressed its support to our Croatian counterpart in early 2004 in Berlin to promote its European integration aspirations. This was greatly needed, because the co-operation of Croatia with Hague due to General Gotovina was considered to be inadequate by the European Union.

JOINT CABINET MEETINGS

The development of Croatian-Hungarian relations was intensive in the first 12 years, but was ad-hoc at the same time, furthermore strategies to improve bilateral relations throughout several governmental periods could not be observed on either side. In this regard, the recent period has seen a significant change. This was made possible by the "Hungarian uniqueness" that Croatia is one of our neighbours with whom we are not trying to solve common problems, but we are holding a joint government for the intensification of cooperation.

In January 2006 a series of joint Croatian-Hungarian cabinets began, the first was in Budapest. Nine inter-ministerial agreement was launched, energy, transport and social issues were included as the priorities. The meeting took place in parallel with the creation of the Hungarian-Croatian Chamber of Commerce. This step was advanced by the Free Trade Agreement with the help of which trade and economic relations significantly smartened between the two countries. The coordination of strategic planning became important, it was the primary and most important objective of the organization of the joint cabinet.

The agenda included the co-ordinated development of the V / C[10] corridor that would result in the expansion of interfaces of the two countries' economy, such as towards Bosnia-Herzegovina bettering the viability of the poorly functioning Danube-Drava-Sava Euroregion. The common modernization of the power supply system, ensuring gas[11] and oil supply from the Adriatic ports reduce both countries' dependence on the instability of the world energy markets. Besides this, the case of the tempo-

8 2001. LXII. Law on Hungarians living in neighbouring countries. The aim of the act is to provide the feeling og belonging to a unified Hungarian nation to those living in the neighbouring countries, ease their living on their homelands and finally strengthen national identity. In order to get access to several preferences you need to have the so-called Hungarian Card.

9 As a result of the BSE Spongiform Encephalopathy epidemic Croatia has banned trade with those countries that used bone flour or fish flour when feeding animals. The ban has besides Hungary has affected Romania, the Czech Republic, Bulgaria, Slovakia and Slovenia as well.

10 The M7 motorway in Hungary belongs to te V/B corridor (from Budapest to Letenye), the M6 motorway belongs to the V/C corridor (from Budapest to Ivándárda).

11 Hungary exports more than one and a half billion cubic meters of gas to Croatia, the two governments are planning to bulid 340 kilometres of new gas pipeline. They would like to build such a terminal that is suitable for transporting fluid gas to European distribution centres through a pipeline. Both Croatia and Hungary is interested in a new, alternative way of gas supply.

rary Hungarian consulate set up in Split in the tourist season and the 2012 European Football Championship[12] has already been discussed.

The most important topics of the second meeting held in Zagreb in May 2007, included the EU and NATO accession of our Southern neighbour. It is important for Hungary to be the border state of the Union on the smallest section possible and take a seat preferably within the same political and economic alliance with surrounding countries. For Croatia a new opportunity has opened to catch up with the core areas of Europe and with its membership stabilize the region. In addition, in 2008, as a result of the IPA programs significant resources were opened for both countries, which facilitated the more intensive development of rural border areas and the deepening of weak cross-border ties. Thus, significant external resources have opened up for the implementation of national action plans serving for national equalization.

In the autumn of 2007, the foundation of a Hungarian major at the University of Strossmayer in Osijek was noted with satisfaction with which a ten-year-running issue was resolved. Therefore, besides the primary and secondary education students can study Hungarian at a university level in Osijek. Before this Hungarian higher education was only solved within the framework of the Department of Hungarian Studies in Zagreb.

The next cabinet meeting took place in Barcs in September 2009. The cabinet meeting was held with the participation of Gordon Bajnai Hungarian and Jadranka Kosor Croatian Prime Minister and the common energy and environmental issues were discussed. The chosen location was unique, as Barcs is the only city situated on the Croatian-Hungarian border, it is a so-called gateway town. It is eventually important to mention that the first Croatian-Hungarian-related IPA budgetary period of 2007-2013 has been closed just after the meeting. Both countries has gained a considerable amount of money for common use that was expended on the development of transborder rural areas.

The commitment of the new Orbán Government to Croatia is certified by the fact that Orbán as a current president of the EU aims to manage the Croatian accession and the acceptance of Croatia az an EU member.

CONCLUSION

The Croatian-Hungarian relations were balanced, sometimes even completely friendly over the past two decades. The already NATO member Croatia is expected to be a member of the European Union in 2011 and hopefully will do everything possible to become a member of the Schengen zone as soon as possible. This will be the point where the bilateral and interstate relations will not be substantial anymore. From that time on the quality of co-operation and the efficieny of the calling and use of EU sources will primarily depend on the local economy, civil and local government actors.

The future success of both countries depends on how they can export[13] the long-term democracy, "the Western" style of work, the ability and willingness to change into Serbia and Bosnia-Herzegovina. If they fail to do so in the next ten years, then their EU and Schengenzone membership becomes worthless, and the efforts of the past two decades will be in vain.

LITERATURE

Bali L.-Kolutcz a. (2008): *Mogućnosti razvijanja prometa u Euroregionalnoj suradnji Dunav-Drava-Sava, s posebnim obzirom na mađarsku stranu pogranične zone između Mađarske i Hravatske*, In: Utjecaj prometa na regionalni razvoj, Tuzla, 131-135.

Bali L. (2009/a): Horvát-*magyar politikai kapcsolatok alakulása a kezdetektől napjainkig*, Balkán Füzetek, 4 (Special issue 2) 261-267.

[12] The joint tender was unsuccessful, we did not get the right of organization.

[13] Both countires have a significant experience in this. Croatia as a former member state of Yugoslavia, whereas Hungary could intensify its presence by following the modernization efforts of Benjamin Kállay common Hungarian-Croatian Minister of Finance.

Bali L. (2009/b): *Croatian-Hungarian transborder relationships through the example of euroregional co-operations*, Podravina, 8, 15, 64-73.

Bali L. (2009/c): *Međuregionalne organizacije Županije Zala u hrvatsko-slovensko-mađarskoj prekograničnoj suradnji*, Podravina, 8, 14, 159-166.

Cvrtila, V. (2000): Republika *Hrvatska-getwey prema jugoistočnoj Europi*, Politička misao 37, 1, 161-172.

Erdősi F. (2005): *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. pp. 504.

Golobics P.-Merza P. (2002): *Polarizálódó világgazdaság. Nemzetközi együttműködés*. PTE Földrajzi Intézet, Pécs, pp. 207.

Gulyás L. (2005): *Két régió-Felvidék és Vajdaság-sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*, Hazai Térségfejlesztő Rt. (Without place), pp. 233.

Gulyás L. (2008): *Horvátország történeti struktúraváltozásai kezdetektől napjainkig,* Mediterrán Világ, 6, 7, 163-197.

Hajdú Z. (1998): A *magyar-horvát államhatár menti együttműködés lehetőség*. In: Magyarország az európai regionális együttműködésben. MTA RKK Magyar Külügyi Intézet. pp. 103-117.

Jeszenszky G. (2003): *Antall József, a külpolitikus*, Valóság, 46, 12, 57-74.

Juhász J.-Márkus L.-Tálas P.-Valki L. (2003):Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Zrínyi Kiadó Budapest. pp. 328.

Kitanics M. (2008): *Magyar-balkáni kapcsolatok, a kezdetektől napjainkig* (The Hungarian-Balcanic relationships from the beginnings to recent years), The Hungarian Cultural Divesity Research , Joint Research with the University Pécs for the Preservation and Development of Cultural Diversity, Graduate School of Humanities and Social Sciences Nagoya City Univesity. Nagoya. 51-58.

Lukács L.-Deák F.-Havasi Z. *A magyar műszaki kontingens SFOR feladata,i* http://www.zmne.hu/tanszekek/kvt/digitgy/20012/eloadas/lukacs.html. Letöltés ideje: 2008. 07. 31.

Pap N. (1999): *Korridorok Köztes-Európában. Földrajzi Közlemények*, 139, 3-4, 180-190.

Šimić, A. (2005): *Prekogranična suradnja u Europi s posebnim osvrtom na Hrvatsku.* Ministarstvo vanjskih poslova i Europskih integracija, Zagreb, pp.198.

Sanader, I. (2000): *Hrvatska u međunarodnim odnosima 1990-2000*. Golden Marketing, Zagreb, pp. 284.

Tóth J.-Bali L. (2009): *Erfolg oder Sackgasse in der Entwicklung der kroatischen-slowenischen-ungarischen Dreiecke in Komitat Zala?* In: "Differentianting Spital Structures in the Central-Europen Region", Pécs, pp. 72-79.

Töreki A. (2005): *Magyarország Külpolitikai Prioritásai 1998-2004. Diplomamunka*, BGF Budapest, pp. 60.

Documents

Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről. 1995. 4. 5.

Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről. 1992. 12 16.

Internet sources

www.fn.hu/cikk.php?cid=62158 Date of download: 2005. 2. 7.

https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/magyarhorvat20060126.html Date of download: 2011. 1. 27

http://www.nemzetpolitika.gov.hu/id-1163-magyar_horvat_kormanyules_kozlekedesi.html Date of download: 2011. 1. 27.

http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/CR/hu/Bilateralis/pol_kapcs.htm Date of download: 2011. 1. 27

SUMMARY

The geo-political weight of Hungary in the Carpathian Basin has changed significantly after the regime change. As a result, new opportunities opened in our neighbourhood relations, which are influenced by the location of state parts separated after Trianon and the Carpathians as an environmental determinant factor. In this situation, there are two ways for Hungarian foreign policy: one is the compulsory responsibility towards the torn state parts, and the other is strenghtening the natural and historically proven relations . These include the Southern Pannonian basin and the direction designated by the Alps and the opportunities provided by the EU accession as well.

ZAPISI PETRA GRGECA O PRVOM SVJETSKOM RATU I PODRAVINI U RATNOM RAZDOBLJU

WRITINGS OF PETAR GRGEC ON THE WORLD WAR ONE AND WARTIME PODRAVINA REGION

Ivica ZVONAR
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Odsjek za povijesne znanosti, Zagreb
ivica.zvonar@zg.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 10 3. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 262.12 (497.5 - Grgec)

SAŽETAK

Autor u radu donosi osvrt na objavljene autobiografske zapise istaknutog katoličkog laika Petra Grgeca o razdoblju Prvog svjetskog rata. U tim zapisima, nastalim nakon stanovite vremenske distance, on evocira uspomene na ratne godine provedene na sočanskoj bojišnici i u zarobljeništvu u Italiji, a u pojedinim odlomcima ilustrativno piše o podravskom kraju te rodnom Kalinovcu. Njegovi su zapisi u tom kontekstu koristan izvor i zanimljivo svjedočanstvo o životu i prilikama u Podravini tijekom ratnog vremena. Također, zapisi su prilog boljem poznavanju naše prošlosti u razdoblju od 1914. do 1918. godine, te vrijedno svjedočanstvo za povijest i osobe povezane s razvojem i djelovanjem Hrvatskog katoličkog pokreta.

Ključne riječi: Petar Grgec, Podravina, Prvi svjetski rat
Key words: Petar Grgec, Podravina, World War I

OSNOVNE CRTICE IZ ŽIVOTOPISA

Hrvatski književnik, publicist, istaknuti katolički laik, prevoditelj, pedagog i političar Petar Grgec rodio se u Kalinovcu (zaselak Batinske) 15. veljače 1890. godine. Nakon završene osnovne škole obrazovanje nastavlja na glasovitoj isusovačkoj gimnaziji u Travniku, gdje je 1909. maturirao. U travničkom *Smilju* je 1907. pod pseudonimom Hridoslav Ratarević objavio svoj prvi rad, satiru »Veleum«, te je tako započeo svoj hod u svijetu književnosti. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1911. upisuje studij filozofije i klasične filologije koji završava 1927. godine. Kao student je 1912.-1913. uređivao revije *Luč* i *Hrvatska Prosvjeta*.[1] U Prvom svjetskom ratu sudjelovao je kao austro-ugarski časnik. Bio je zarobljen na sočanskom bojištu, a nakon internacije na Siciliji i Noceri Umbri preko Soluna se vratio u Zagreb, gdje nastavlja studij, te publicističko i književno djelovanje. Uređuje *Riječke novine*, *Narodne novine* i *Seljačku omladinu*. Godine 1921. postaje član Društva sv. Jeronima, u kojem je bio i član upravnog odbora, te urednik almanaha *Selo i grad* i *Knjižnice općega znanja*.[2] Također, uredio je i djela prominentnih katoličkih književnika Narcisa Jenka, Izidora Poljaka, Milana Pavelića i Đure Sudete. »Zalažući se za pobjedu kršćanskih načela u životu našeg naroda napisao je velik niz članaka, brošura i knjiga (...) povezujući u mnogima od njih junačka djela otaca i tradicio-

[1] I.[vo] B.[ALENTOVIĆ] & R.[EDAKCIJA HBL-a], »Grgec, Petar«, *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), sv. 5, Zagreb 2002., str. 173.

[2] Radovan GRGEC, »Petar Grgec – hrvatski pisac i katolički javni radnik: (O dvadeset i petoj obljetnici smrti)«, *MARULIĆ: časopis za književnost i kulturu*, 20/1987., br. 5, str. 554.

nalnu hrvatsku vjernost Petrovoj Stolici s prilikama i potrebama suvremenosti.«[3] Napisao je i objavio na stranicama novina, časopisa, zbornika i kalendara mnoštvo rasprava, ocjena i prikaza djela nastalih u sferi katoličkog duhovnog ozračja, a dio opusa mu je posmrtno objavljen. »Od njegovih publicističkih radova ističu se socijalna rasprava *Temelji društva*, životopis Jurja Husa *Od Hrvatske do Indije*, povijesna kronika *Sveta Hrvatska*, studija o Matiji Gupcu i članci o hrvatskim junacima i svecima. (...) Među proznim radovima zapaženi su pučka pripovijest *Gospodin Rafo* iz podravskog seljačkog života i putopis *Kod namjesnika Kristova*.«[4] Na hrvatski jezik je preveo niz djela katoličke provenijencije, a uređivao je i molitvenike. Prikupio je zbirku povijesnih i domoljubnih pjesama *Stare slave djedovina* (Zagreb 1924.). Bavio se i narodnim pjesništvom, pa je u tom kontekstu predložio originalnu podjelu pjesama na cikluse, te je iznio zanimljive prosudbe glede hrvatskih bugarštica, pjesništva hrvatskih muslimana i crnačke poezije. Za djelo o razvoju hrvatske usmene književnosti *Na izvorima pjesništva* (Zagreb 1940.) bio je nagrađen državnom nagradom. Zanimljivu građu, o kojoj će više riječi biti u drugom dijelu ovoga članka, predstavljaju njegove ratne uspomene – *Jugoslavenski argonauti*, *Topovi su grmjeli*, *Krvava služba*, *U paklenom trokutu*, te neobjavljeni rukopis *Između puške i pera*.[5]

Od 1925. do 1941. P. Grgec je bio profesor u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji, a tijekom Drugog svjetskog rata i ravnatelj I. muške realne gimnazije u Zagrebu.[6] »Uz svoj književni i publicistički rad Grgec je djelovao neprestano kao organizator i ideolog hrvatskog katoličkog pokreta. Bio je predsjednik seniorata *Domagoja* i *Kola hrvatskih književnika*. Posebno se bavio organiziranjem Katoličke akcije na selu (SKOM). U redovima katoličkih javnih radnika bio je jedan od najboljih govornika i predavača.«[7] U političkom životu monarhističke Jugoslavije između dva svjetska rada bio je djelatan u vodstvu Hrvatske pučke stranke, a nakon njezina ukidanja postao je »običan član H.S.S.«.[8]

Godine 1945. je P. Grgec bio osuđen na sedam godina zatvora, a kaznu je izdržavao u Staroj Gradišci i Lepoglavi.[9] Kad je kao robijaš bio tjeran na »težak fizički posao radio je zdušno i marljivo kako dio njegova tereta ne bi pao na leđa drugim zatvorenicima«.[10] Umro je 22. kolovoza 1962., a sprovodu ovog poznatog katoličkog laika, koji je vodio zagrebački nadbiskup Franjo Šeper, prisustvovalo je mnoštvo prijatelja.[11]

ZAPISI IZ RATNOG VREMENA

Opći okvir

U četiri knjige objavljene u vremenskom rasponu od 1918. do 1941. godine je Petar Grgec iznio svoje uspomene na zbivanja iz Prvoga svjetskog rata. Prva knjiga je tiskana 1918. u nakladi zagrebačke Narodne knjižare pod naslovom *Jugoslavenski Argonauti*.[12] Zatim su 1940. bile u izdanju Hrvat-

---

3 Mirko PETRAVIĆ, »Petar Grgec: (U povodu 100. obljetnice rođenja)«, *MARULIĆ: časopis za književnost i kulturu*, 23/1990., br. 3, str. 284.

4 I. B.[ALENTOVIĆ] & R.[EDAKCIJA HBL-a], *n. dj.*, str. 174. Ponekad se potpisivao i pseudonimima Apolemos, Petrina, Podravac i Guslar Kroničar.

5 *Isto.*

6 *Isto.*

7 R. GRGEC, *n. dj.*, str. 554. O djelovanju P. Grgeca na političkom polju u okviru Hrvatske pučke stranke usp. Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998., str. 206, 211, 213, 252-253, 264, 273.

8 Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 286.

9 *Isto*, str. 32, bilj. 78.

10 M. PETRAVIĆ, *n. dj.*, str. 288.

11 R. GRGEC, *n. dj.*, str. 557.

12 Petar GRGEC, *Jugoslavenski Argonauti : (istinita slika iz talijanskog ropstva)*, Zagreb 1918. No, postoji i izdanje iz 1919. godine.

skog književnog društva sv. Jeronima objavljene, kako stoji u podnaslovu, ratne uspomene u dva dijela - *Krvava služba*[13] i *U paklenom trokutu*[14]. Na koncu, u seriji redovitih jeronimskih izdanja za 1941. objavljena je knjiga *Topovi su grmjeli*.[15]

Razloge i metodologiju svojih ratnih uspomena je Grgec pojasnio u predgovoru pojedinih djela. Tako je sredinom rujna 1939., prigodom objavljivanja knjige *Krvava služba*, napisao da u svojoj pedestoj godini čovjek smije misliti na memoare, pa se tako i on odlučuje izdati »jedan dio svojih ratnih uspomena i skica, koje bi u cjelini iznosile osam do devet knjiga, a zajednički bi im naslov bio *Izgubljeni dani*«.[16] Za tri osobe je koristio pseudonime, od kojih je Grga Mikulin bio njegov. Napomenuo je da je pojedine fragmente uspomena već prije objavio na stranicama tiska (*Novine*, *Krijes*, Luč i drugdje), dio zapisa je uzeo iz svojega dnevnika, a dio je nastao na temelju sjećanja u tijeku rada na objavljivanju uspomena. »Takvi su događaji opisani poslije dvadeset i tri godine prema sjećanju, koje ne može biti u svim pojedinostima vjerno. A i inače, premda su sve osobe i zgode istinite, ipak je sva obradba subjektivna i odgovara možda više beletristici nego objektivnoj povijesti«.[17] U predgovoru knjige *Topovi su grmjeli*, sredinom lipnja 1940. u određenoj mjeri je korigirao taj stav, te je dodatno pojasnio svoj pristup riječima: »Čitam svoje stare bilježnice, u kojima se nalazi moj ratni dnevnik. Izblijedjela slova pričaju mi jedan dio mojega života. Vidi se još i danas, da su neke stranice pisane na kiši. Druge su zamazane ilovačom, a neke i krvlju. Stare uspomene javljaju se pred mojim očima. I dah mi postaje težak. (...) Ništa ne iznosim, čega nijesam doživio (...) Želim da kazujem potpunu povijesnu istinu, zato opisujem događaje onako, kako su se zbili, a ne, kako bi ih za zabavu splela mašta romanopisca. Sve su osobe, o kojima govorim, uzete iz života. I svi su događaji povijesne činjenice«.[18]

U svojoj objavljenoj ratnoj »tetralogiji« je Grgec opisao čitav niz događaja koje je kao austrougarski časnik proživio u vrijeme Prvog svjetskog rata. Obuhvatio je tako događaje u rasponu od stupanja u vojsku Grazu u drugoj polovici 1914.[19], svojega dolaska na sočansku bojišnicu u rujnu 1915.[20], pa sve do zarobljavanja u svibnju 1917.[21], te oslobođenja i dolaska u Solun u logor »jugoslavenskih dobrovoljaca« u prosincu 1918. godine[22]. »Ratni zapisi« Petra Grgeca govore o ponašanju i promišljanju katoličkog intelektualca u ratnom vihoru, svjedoče o njegovim moralnim propitivanjima i etičkim dvojbama, promišljanju vjere te bogatom duhovnom životu. Također, pokazuju njegovu povezanost s najeminentnijim pripadnicima Hrvatskog katoličkog pokreta (HKP)[23], poput Petra Rogu-

---

13 *Isti*, *Krvava služba: ratne uspomene: prvi dio*, Zagreb 1940.

14 *Isti*, *U paklenom trokutu: ratne uspomene: drugi dio*, Zagreb 1940.

15 *Isti*, *Topovi su grmjeli: iz ratnih uspomena*, Zagreb 1941.

16 *Isti*, *Krvava služba*, Popratna riječ, str. [2?].

17 Isto.

18 P. GRGEC, *Topovi su grmjeli*, Predgovor, str. [2?].

19 *Isti*, *Krvava služba*, str. 7.

20 *Isto*, str. 41.

21 P. GRGEC, *U paklenom trokutu*, str. 168.-182.

22 O zarobljeničkim danima u talijanskim logorima, te dolasku u Solun usp. P. GRGEC, *Jugoslavenski Argonauti*.

23 O Hrvatskom katoličkom pokretu - koji je u prvoj polovici 20. st. predstavljao na hrvatskom prostoru pokušaj organiziranja katolika, laika i svećenstva, radi obrane ugroženih pozicija i stečenih prava Katoličke crkve te širenja kršćanskog svjetonazora, a kao takav je korespondirao sa sličnim gibanjima na europskom tlu i bio svojevrstan odgovor na stvaranje liberalnog građanskog društva - usp. zbornik *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb 2002. Također, vidi i radove J. Krište i Z. Matijevića, koji upućuju na niz bibliografski navoda istraživača prethodnika o tom pitanju. Npr. Zlatko MATIJEVIĆ, »Hrvatski katolički pokret i južnoslavenska politika (1912.-1918.)«, *Dometi*, 9(1999), 7/12, 60.-86., te Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb 2005.

lje[24], Rudolfa Eckerta[25], Velimira Deželića[26] i drugih. Osim toga, prigodom dolazaka na redovni dopust dio svojih ilustrativnih zapisa i sjećanja Grgec je posvetio i rodnoj Podravini.

IZ ŽIVOTA NA BOJIŠNICI

U pojedinim odlomcima svojih zapisa Petar Grgec se učestalo kritički propitivao o smislu rata i sudbini hrvatskog naroda u tim prijelomnim događanjima. »Otkako je stupio u vojsku, uvijek ga je pratilo nezadovoljstvo, koje se sada još više pojačalo (dolaskom na sočansku bojišnicu, op. I. Z.). Nikako nije mogao osjetiti, da bi za njega i za njegove vojnike, koji su bili skupljeni s brda s dola iz svih austrougarskih zemalja, bila kakva počast, što sada polaze na mjesto, koje je on nazivao s Tolstojem ljudskom klaonicom. (...) On bi bio dao i život za slobodu i nezavisnost Hrvatske. Ali što je Hrvatska mogla očekivati od čitavog svjetskog rata? Samo uništavanje i još veće tlačenje. Više stotina Hrvata bilo je već poginulo na svjetskim ratištima ni za kakvu korist, a na sočanskoj fronti, gdje su Talijani u prve dvije ofenzive izgubili pedeset tisuća samo mrtvih, bile su hrvatske žrtve od svih austrougarskih naroda najteže. (...) Pokušao je valjda po stoti put uvjeriti sebe, da ipak vrši vojničku ratnu službu za Hrvatsku. U prvi mah obasjala mu je ta misao unutrašnjost kao topla sunčana zraka. Ali za čas opet su se u duši pojavili oblaci. (...) Pognute glave, s bolom u srcu, stupao je zastavnik Mikulin na sočansko ratište uz 56 momaka svojega voda.«[27]

Petar Grgec, koji je kao zastavnik bio na službi kod 37. pučkoustaškog bataljona iz moravskoga grada Znojma, sudjelovao je početkom svoje vojne službe u teškim bitkama kod Tržića (Monfalcone), a od Božića 1915. godine dodijeljen je postrojbi pomorskog pješaštva razmještenoj u tršćanskom primorju, između Trsta i Kopra, na širem prostoru oko sela Svetoga Florijana. »Po danu je zastavnik Grga Mikulin bio zajedno sa svojim mornarima zaposlen utvrđivanjem morske obale i vježbanjem, a po noći je znao dugo sjedjeti u svojoj sobi i pisati pokraj petrolejske svjetiljke. (...) Htio je pokazati svojim prijateljima, znancima i uglednim zagovornicima u Zagrebu, da mu ni u ratu nije zarđalo pero. (...) Pregnuo je naime bio svom snagom, ne bi li se kako iskopao iz krvave službe na fronti i došao na kakvo sigurnije mjesto. Uzdao se u zagovor nadbiskupa Bauera, sveučilišnog profesora dra Đure Arnolda i nekih drugih, od kojih je očekivao, da će ga osloboditi pakla, u koji je zapao.«[28] Prigodom dolazaka na dopust, susretao se s prijateljima u Zagrebu, koji su većinom bili aktivni članovi Hrvatskog katoličkog pokreta, i politički bliski zagrebačkom nadbiskupu Baueru. Tako se početkom 1916., pri kraju redovnog dopusta, sastao s Petrom Roguljom, Milkom Kelovićem, Augustinom Gostinčarom, Ferdom Galovićem, Jankom Šimrakom, a pohodio je i profesora Ferdu Rožića te Velimira Deželića starijega i dr. Đuru Arnolda, da ih zamoli za intervenciju. »Bio je pun nade, da bi mogao doći u Zagreb, ako ne već kao civilista, a ono barem kao vojnik za kakve kancelarijske poslove.«[29]

---

24 Petar Rogulja (1888.-1920.), katolički novinar i političar. Za osnovne podatke o Rogulji usp. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 28, bilj. 58.

25 Rudolf Eckert (1889.-1915.), katolički novinar. O njemu detaljnije usp. *Isto*, str. 28, bilj. 57. Treba napomenuti da je P. Grgec nakon izlaska iz lepoglavskog zatvora napisao Eckertov životopis, koji je posthumno objavljen. Usp. Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka 1995.

26 Velimir Deželić ml. (1888.-1976.), književnik i političar. Usp. o njemu Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 32, bilj. 77. Velimir Deželić st. (1864.-1941.), književnik, znanstvenik i knjižničar. Detaljnije o njemu usp. *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb 2000., str. 170.-171.

27 P. GRGEC, *Topovi su grmjeli*, str. 9.-12. Ovi citati se navode kao opća ilustracija Grgecovih »ratnih razmišljanja«, jer na niz mjesta u svojim uspomenama on na sličan način piše, i sličnim tonom lamentira o situaciji. Na stranicama *Hrvatske revije*, u nizu članaka objavljenih tijekom 2004. godine u tom vrijednom Matičinu časopisu, čak su dva broja bila velikim dijelom svojega sadržaja posvećena nedovoljno istraženoj i slabije poznatoj hrvatskoj povijesti u razdoblju Prvoga svjetskog rata. O tome usp. *Hrvatska revija: časopis Matice hrvatske*, IV/2004., br. 2 i 3. U tom kontekstu je o sočanskoj bojišnici, aktiviranoj u svibnju 1915. godine, pisano vrlo pregledno u radu Petra SVOLJŠAK, »Fronta na Soči«, *Hrvatska revija*, IV/2004., br. 2, str. 45.-57., te Dinko ČUTURA & Lovro GALIĆ, »Veliki rat: pregled ratnih operacija«, *Hrvatska revija*, IV/2004., br. 3, str. 13.-60.

28 P. GRGEC, *Krvava služba*, str. 8.-10.

29 *Isto*, str. 21.

No, njegove nade su se vrlo brzo izjalovile. »Nitko nije imao volje da se ozbiljnije zauzme za njega, zato se morao i dalje tući od nemila do nedraga.«[30]

Tijekom boravka na bojišnici Grgec je sa sobom nosio čitavu malu knjižnicu, jer je vjerovao u svoje »buduće književničko zvanje«, pa je zato »strastveno čitao i učio«.[31] Od osobite je važnosti za njega bila korespondencija s prijateljima i znancima, posebice s Petrom Roguljom i Antunom Matasovićem.[32] Primjerice, u proljeće 1917. godine »u grmljavini topova i u zvrndanju aeroplana (...) očekivao je poručnik Mikulin pohlepno svaku vijest od svojih prijatelja i znanaca. Kada nije po više dana dobio nikakva pisma i karte, činilo mu se da je život manje vrijedan. Neka je pisma čitao i po više puta te je sastavljao u mislima dugačke odgovore na njih, ali ih redovito nije mogao napisati, jer mu je vrijeme bilo rastrgano.«[33] U korespondenciji s prijateljem Vidom Blažinčićem, koji je bio kapelan u Novigradu Podravskom, zasmetale su ga neke opaske o kajkavcima, a naročito o Podravcima koje je Blažinčić iz osobnog rakursa i vlastitog negativnog iskustva prikazao u karikaturalnom smislu kao u određenoj mjeri nazadne, dok je istodobno glorificirao Bosnu.[34]

Na bojištu je Grgec pisao i maštao o svakodnevici, ljubavi, rodnom kraju, politici. U političkim raspravama bio je, kako je sam ustvrdio, u mnogim mišljenjima osamljen i spreman ići svojim putem bez da on za druge ili pak drugi za njega snose odgovornost. »Bio je teoretičar i doktrinarac, koji je nastojao da razumije i političku problematiku, ali ne radi praktičnih razloga, nego zato da može biti i na tom području pisac. Dakako, nikada se nije odricao svojih prava, da sudjeluje u političkom životu kao običan građanin.«[35] Ozbiljan razgovor o političkim prilikama u Hrvatskoj, posebice glede poznate »Riječke spomenice«, te o sudbini Hrvatske nakon rata, vodio je u više navrata s Petrom Roguljom.[36] Obojica su se bojali da bi hrvatski teritorij mogao biti raskomadan u međunarodnim političkim igrama. Zato su se u kontaktima s članovima Slovenske pučke stranke Janezom Ev. Krekom i Ivanom Šušteršičem uzdali u hrvatsko-slovensko narodno jedinstvo.[37] Grgec je redovito čitao zagrebačke *Novine*, a Rogulja mu je na bojišnicu, unatoč strogoj cenzuri, uspio povremeno poslati nešto recentnih knjiga i tiskovina, kao i dragocjene informacije o kulturnim i političkim prilikama u Zagrebu, te stanju među pripadnicima HKP-a i akcijama Seniorata.[38] »Otimajući se svim silama životu čovjeka ratnika nastojao je poručnik Grga Mikulin da u duhu živi što više sa svojim drugovima, pripadnicima hrvatskog katoličkog pokreta. Taj je pokret (valjda kao svaki pravi pokret) bio prilično neisdiferenciran. Premda su se već zapažale u njem i neke jače ličnosti, ipak su se svi držali jednako vrijednima. To je dakako imalo i svojih loših posljedica, jer su bila otvorena vrata insubordinaciji i megalomaniji. I oni s najmanjim talentom, odgovornošću i radinošću držali su, da su koordinirani u svemu s onima, koji su nosili na leđima najveće terete. U ime kolegijalnosti kočio se katkada rad onih,

---

30 *Isto*, str. 40.

31 *Isto*. Među autorima koje spominje su: V. Nazor, S. S. Kranjčević, W. Shakespeare itd.

32 *Isto*, str. 21. Također, usp. *Isti*, *U paklenom trokutu*, str. 66.-71., 145.-146. Antun Matasović (1893.-1986.), pripovjedač, dramatičar i prevoditelj. Detaljnije o njemu usp. *Leksikon hrvatskih pisaca*, str. 466.-467.

33 P. GRGEC, *U paklenom trokutu*, str. 65.

34 *Isti*, *Krvava služba*, str. 103.-104.

35 *Isto*, str. 137.

36 'Riječka spomenica' je dokument koji je skupina hrvatskih i slovenskih katoličkih svećenika i svjetovnjaka uputila 1915. godine papi Benediktu XV. od kojega je zatražila pomoć i zaštitu za svoj narod i teritorij nakon svršetka ratnih sukoba, jer su se bojali da bi mogli postati predmet međunarodne političke »trgovine« na budućim mirovnim pregovorima. U svezi teksta 'Riječke spomenice' i komentara tog dokumenta usp. »Riječka spomenica (1915.)«, *Pilar: Croatian journal of social sciences and humanities (International edition)*, IV/2009., br. 7-8, str. 215.-244.

37 P. GRGEC, *Krvava služba*, str. 147.-150, 155.-160. Također, usp. *Isti*, *U paklenom trokutu*, str. 51.

38 *Isti*, *U paklenom trokutu*, str. 68.-71. Zagrebačke *Novine* pokrenute su 8. rujna 1914. kao novi katolički dnevnik koji je vlast zbog načina pisanja često progonila i cenzurirala, jer su iskazivale simpatije za jugoslavensku ideologiju. Inače, *Novine* su bile nastavak katoličkog dnevnika *Riječke Novine* koji je izlazio do zabrane u kolovozu 1914. godine. O tome usp. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 38.-39.

koji su i po položaju i po spremi i po sposobnostima bili predstavnici autoriteta. Kada se raspravljalo o kojem pitanju, onda su i nestručnjaci govorili: *Mi pedagozi, mi književnici, mi socijalni reformatori, mi političari, mi, mi, i opet samo mi!* Gdjekoji momčić, koji je imao jedino tu vrlinu, što se isticao gromkim grlom na skupštinama ili demonstracijama, znao se kao pjetlić kočoperiti pred Roguljom, Eckertom ili pred kojim drugim sposobnijim pojedincem galameći: *Svi smo mi drugovi, svo smo mi jednaki, pa zašto da tvojem išljenje vrijedi više od mojega?* Ali budući da život nije samo debata, nego u prvom redu rad, trebalo je prijeći preko nekih mišljenja i odabrati jedan smjer kretanja. Tada se takav momčić, videći da se ne provode njegove želje, znao žaliti: *Rogulja je autokrata, Grga Mikulin je megaloman, Maraković hoće da nas kapacitira, a nitko ne mari za mene Jozu iz Drvara ili za onoga Božu iz Dragočaja, koji isto toliko radimo kao oni*. Grga je Mikulin priznavao dobre strane ovoga drugarskog sistema, u kojem su, što se tiče kritike i davanja smjernica, svi bili ravnopravni, ali je kao urednik *Hrvatske Prosvjete* osjetio na svojim leđima i loše njegove strane. Kada je trebalo stvarati zaključke o organizaciji moralnih i materijalnih uvjeta literarnoga stvaranja, onda se našlo stotinu njih, koji su htjeli, da budu uvaženi kao literati i kritičari, a kad je on upro svom snagom da radikalno ostvari jedan dio osnova mladoga pokreta, rijetki su se odazvali, da mu pomognu. Bilo je malo agitatora, a još manje literata. Šta više, bilo je i takvih, koji su u svojoj insubordinaciji rušili svijesno ili besvijesno ono, što je on gradio. Ipak unatoč svim tim nedostacima predstavljao je taj mladi hrvatski katolički pokret veliku pozitivnu vrijednost. Svijest o međusobnoj kontroli sačuvala je mnogoga druga od javnih i tajnih posrtanja i grijeha. Uvjerenje o tom, da svi služe velikomu idealu i da o svakom pojedincu zavisi velik dio sudbine hrvatskog naroda, rađalo je velikom požrtvovnošću.«[39]

Često je P. Grgec tijekom boravka na bojišnici razmišljao o sebi i duboko ponirao u vlastitu nutrinu. Duhovni život bio mu je vrlo važan i buran. Utjecao se Božjoj pomoći, nastojao je čim je bila prilika pohoditi misu u Katoličkoj crkvi, te obaviti ispovijed. »Tko sam ja? Pred Bogom osoba. Ljudska osoba s razumom, slobodnom voljom i slabim tijelom. Neznatna i grješna osoba, puna zlih sklonosti, mučena težnjom i nastojanjem, da dođe do dobrote. Oh, koliko sam daleko od svojeg ideala! A što sam pred ljudima? Još nitko i ništa. Mladić, valjda previše osjetljiv, pun romantičkih maštanja, koji nosi u duši ljepotu stilova Izaije, Jeremije i Joba, koji traži utjehu u mudrim rečenicama knjige *Nasljeduj Krista*, koji citira Šekspira, Homera i Horacija, koji se buni protiv Tolstoja, Renana, Ibsena, Strindberga, Šopenhauera, Marksa, Kanta, Kroćea i Ničea, mlađi drug Ljubomira Marakovića, Petra Rogulje i dra Velimira Deželića sina, žaleći za divnim karakterom drom Rudolfom Eckertom, nemiran, povučen u sebe, slab i pun depresije, kada mislim o sadašnjosti, ali osjećajući neobičnu snagu, kada mislim na budućnost. Oh, samo kad bih se mogao riješiti ovoga mrcvarenja. Prolazi evo treća godina, otkako sam otrgnut od svojih najdražih zanimanja i primoran na nešto, protiv čega se buni sva moja unutrašnjost.«[40] U ljetnim danima 1916. je Grgec zapisao u svoj dnevnik: »Gospode, daj mi milost, da mogu uvijek probuditi savršeno pokajanje. Očisti moju dušu, ulij u nju čiste moralne motive i daj, da molim s istom odanošću kao nekada: Ne nama, Gospodine, nego imenu svojemu daj slavu! Sačuvaj me od kuge putenosti, od osvetljivosti i mržnje! Daj, da budem pravedan i prema prijatelju i prema protivniku. Istina i dobrota neka mi budu svagdje vodilje, pa makar morao za njih i život žrtvovati. Veliki do svih dotadašnjih Mikulinovih zapisaka bijaše bičevanje i prekoravanje sama sebe radi grijeha, neznanja, ćudorednih mana i slabosti. A bilo je u njima i prilično mnogo i kritičkih i beletrističkih fragmenata.«[41] Neprestano je u sebi vodio borbu za ćudoredno usavršavanje. »To je bio najozbiljniji sadržaj njegova života i na fronti. Ali kada su dolazili časovi veće opasnosti i uzbuđenosti, osjećao je, kako mu je teško čuvati i same temelje vjere, ufanja i ljubavi.«[42] U trenutcima slabosti, kada je u sebi vodio borbu između čovjeka ratnika i čovjeka vjernika, »kada je duša bila razapeta na križ ratnih muka i kada je na svakom koraku vrebala smrt«, znao je propitivati Boga i promišljati o

[39] P. GRGEC, *Krvava služba*, str. 174.-175.

[40] *Isto*, str. 41.

[41] *Isto*, str. 133.

[42] *Isto*, str. 172.-173.

(ne)moći Sv. Oca i crkve u svijetu, te govoriti: »O ti svemogući Bože, koji si dao ljudima slobodnu volju, a ta volja, udružena sa slabošću, stvorila je ovu svjetsku neravnotežu, uzburkanost i podivljalost, zašto ne oduzmeš uzde svijeta iz ljudskih ruku i ne skreneš naš ćivot i protiv naše volje u pravi tok istine, dobrote i mira? Gle, ja stojim zaprepašten pred poviješću ljudskog roda, natopljenom krvlju i ispunjenom jaukanjem, pa pitam samoga sebe: Kako se to slaže s tvojom Providnošću? (...) Što može jedna nauka u ovakvim svjetskim sukobima, ako ostane samo teorija? I nije li Crkva pokazala svoju nemoć, kad nije mogla odvratiti od Evrope ovako teške dane?«[43] Na povratku iz rodnog Kalinovca, po svršetku zimskog dopusta, 30. siječnja 1917. u Zagrebu je iskoristio prigodu da pođe »ranim jutrom najprije u isusovačku crkvu, da se ispovjedi i pričesti. Do toga mu je bilo najviše stalo, jer je htio da u nove životne opasnosti, koje su ga čekale na Soči, dođe čista srca i mirne savjesti.«[44] Nakon toga susreo se, posljednji put prije zarobljavanja na bojišnici, i s prijateljima Antunom Matasovićem, Marijom Matulićem, Petrom Roguljom i Velimirom Deželićem ml., s kojima je porazgovarao o ratnim prilikama.[45]

Prostor vojarne nije bio drag Grgecu jer, kako sam piše u ožujku 1916. prigodom boravka u vojarni u Trstu, osjećao je njen »neugodan zadah«. Tu se sapinje ljudsko dostojanstvo i sloboda, »pretvara se vonj organskog raspadanja u smrad psovke i rugobu kletve«.[46] No, na bojišnici je u mirnijim periodima bilo i razbibrige, a bacanje kamena s ramena, nogomet i kuglanje bile su neke od igara koje su veselile vojnike.[47] Za hrabrost i požrtvovnost tijekom boravka na liniji bojišnice, Grgec je bio iz čina zastavnika promaknut u poručnika, a dobio je u veljači 1917. već treće odlikovanje - »vojnički križ za zasluge trećega razreda sa ratnom dekoracijom i s mačevima«, pa je tako postao pored zapovjednika svoje postrojbe bojnika Pernéa »najdekoriranijim časnikom kod bataljona«.[48] Osobno nije uživao u paradama, i nije nosio odlikovanja na vojničkoj bluzi. U razgovorima je bio prilično šutljiv, ali je zato u streljačkom jarku »svojim bacačima mina pravio najveću buku, radi toga su ga nazvali najtišim čovjekom kod bataljona i najvećim 'kravalistom' u rovovima«.[49]

RATNI DOPUSTI U PODRAVINI

Razmišljanja i sjećanja na rodni kraj bili su svojevrsna »konstanta« Grgecovih zapisa u ratnom vremenu. U vrijeme dolaska na sočansku bojišnicu u rujnu 1915., u tjeskobnom ratnom gibanju, »Hrvat zastavnik Mikulin pozdravljao je u mislima također svoj podravski zavičaj i glavni grad svih Hrvata Zagreb«.[50]

Redovito je Petar Grgec najveći dio ratnog dopusta, u prosjeku u trajanju od oko 14 dana, provodio u rodnoj Podravini. Tada je posjećivao svoje roditelje u Kalinovcu, te braću, sestre, rodbinu i prijatelje. Zapisao je svoja sjećanja na osobe, mjesta i događaje, pa se iz njegova pera može u određenoj mjeri upoznati podravski kraj u ratnom razdoblju. Čitatelj tako »putuje« pitomom prirodom i lijepim pejzažima u zimskom i ljetnom periodu, kroz literarni opis dobiva sliku o životu na selu, ali ponekad ostaje i zatečen snagom autorove (samo)kritičke i analitičke prosudbe vlastitoga zavičaja, načina života, običaja i mentaliteta podravskog čovjeka toga vremena.

U drugoj polovici siječnja 1916. pošao je na dopust u svoje rodno selo Kalinovac u Podravini. Tu je u miru i tišini proveo dva tjedna. »Osjećao je u općoj žalosti hrvatskoga naroda i sam veliko

---

43 *Isto*, str. 173.-174.

44 *Isti*, *U paklenom trokutu*, str. 45.

45 *Isto*, str. 46.-50.

46 *Isti*, *Krvava služba*, str. 44.

47 *Isto*, str. 105.

48 *Isti*, *U paklenom trokutu*, str. 58.-59.

49 *Isto,* str. 58.

50 *Isti*, *Topovi su grmjeli*, str. 9.

nezadovoljstvo.«[51] Na povratku natrag u okolicu Trsta bio je prilično uzrujan, a u vlaku na jednoj od postaja iza Koprivnice dodatno se iznervirao razgovorom s jednim suputnikom pokušavajući mu neuspješno ukazati na uzroke nepovoljne demografske situacije u Podravini i na depopulaciju hrvatskog sela.[52]

U kolovozu 1916. posjetio je Grgec za vrijeme ljetnog dopusta opet rodni Kalinovac, ali ovaj puta u društvu svojeg ratnog druga Jozefa Šalše iz Moravske. »Kroz otvoren željeznički prozor promatrao je bijeli toranj molvanske crkve, koji dominira nad čitavim krajem. Iz duše mu se izvijala molitva: Majko Božja Molvanska! Tvoja se crkva uzdiže visoko iznad drugih podravskih crkava, posvećenih velikim dijelom sv. Jurju, sv. Mihalju i drugim svecima s oružjem. Tvoje je štovanje značilo za ovaj kraj uvijek prestanak ratovanja i povratak mira, u kojemu se razvijalo junaštvo rada na ovim njivama i poštenje obiteljskog života u ovim kućama. U tvojoj se crkvi i sada čuvaju okovi, skinuti s nogu vojnika, koji su sretno utekli iz ropstva, pa daj i meni izmoli od Boga milost, da mi ne naude ni duši ni tijelu zamke i opasnosti ovoga strašnoga rata. Udišući punim plućima topao zrak svojega zavičaja pokazivao je Mikulin svojemu pratiocu Jozefu Šalši nepregledno zeleno jezero kukuruza, između kojega je na izoranim strništima pšenice i ječma već bila ponikla heljda, repa ili proso. Zrak je titrao nad zelenilom njiva i livada u blistanju žarkih traka podnevnoga sunca. Lastavice su kao neumorne stražarice i dobrotvorke čistile atmosferu od milijuna krilatih kukaca, koji su se usuđivali dizati s ugrijane zemlje u vis. Jata čvoraka prelijetala su s livade i djeteliništa u sela, da potraže na dudovima kraj cesta koji zaostali plod ili u voćnjacima koju ranu krušku. Na obzorju se pomolio bijeli toranj kalinovačke župne crkve sv. Luke. Grga je Mikulin gledao u nj s nijemom tronutošću. Sve ljepote djetinjstva propjevale su mu u duši: sve ispovijedi i pričesti, sve mise i pjesme, svi polici Božjega djeteta, što ih je doživio u tom hramu. Na kalinovačkoj stanici dočekali su ga njegovi roditelji Ivan i Marija. Poljubili su ga s nekakvom tužnom ljubavlju. Čim ih je sin malo bolje pogledao, prelila se njihova tuga i u njegovo srce. Oni su bili starci. Navorano lice i čelo, sijeda kosa, sporo kretanje i namreškane ruke dojmiše se Grge Mikulina kao kasna jesen kada na drveću ostane samo nešto lišća, a i to je žuto i turobno. Ratni napori na podravskoj zemlji, nakvašenoj znojem, isisali su bili iz tijela roditelja sve svježije životne sokove. Kao što obično biva u starih ljudi, kada se sastanu s čovjekom, o kojem misle, da može mnogo podnijeti i da u njemu mogu naći uporište u teškom životnom posrtanju, tako su se i Mikulinovi roditelji tužili pred sinom na teška vremena, na općinskog blagajnika, na lugare i na sve službenike, koji su postupali sa seljacima kod kuće isto onako bezobzirno kao i kaprali i feldvebeli s njihovim sinovima u vojsci. (...) Ostavili su drum, uz koji su se podigli visoki stoljetni jablani. Seoska cesta vodila ih je kroz dugačku glavnu ulicu u Kalinovcu. Oštar vonj namočene konoplje i lana pojačavao je tešku ljetnu omaru. Bilo je prošlo podne, zato su se ljudi zaklonili većinom u kuće. Ipak su neke žene lupale još uvijek u voćnjacima stupom ili trlicom, pripremajući konopljeno i laneno vlakno za domaće platno, od kojega će praviti bijelo rublje. Kroz plotove su na prolaznike lajali ili režali seoski psi. Dakako, najviše su kesili zube na dvojicu došljak au vojničkom odijelu. Grga je Mikulin sa svojim roditeljima i časničkim služakom Jozefom Šalšom ostavio selo i došao za jedan sat u zaselak Batinske. Još isti dan pregledao je čitavo gospodarstvo. Veselio se visokomu kukuruzu, pronikloj repi, bujnoj djetelini, lijepoj otavi na livadama, pčelinjaku i rodnomu voćnjaku. Kada se vratio sa svojim pratiocem Jozefom Šalšom natrag, pitao ga je, kako mu se sviđa Podravina. Moravski je seljak odgovorio: *Vidi se, da su žene sa starcima i djecom sve lijepo obradile. Tu je narod vrlo marljiv. Ali ipak imade dosta zemlje, koja je neobrađena*. Grga se Mikulin začudio ovakvomu odgovoru, jer on nije vidio nijednoga komadića, koji ne bi bio obrađen. Međutim je Jozef Šalša pošao po dvorištu i oko kuće tumačeći Grgi Mikulinu i njegovu ocu ovako svoju misao: *U mojemu selu u Moravskoj nema ovako velikih dvorišta. Mi pokraj kuće imademo vrtove i cvijetnjake. A iza kuće svaka je gruda kod nas prstima izmrvljena i zasijana. Vi još ne cijenite zemlju onako kao mi*. Bilo je upravo dirljivo, kako je Jozef Šalša hvalio svoj zavičaj. Mikulinov je otac nepovjerljivo

[51] *Isti*, *Krvava služba*, str. 17.

[52] *Isto*, str. 18.-21.

kimao glavom, kad su mu bile prevedene riječi toga naprednoga seljaka iz Moravske, jer je bio uvjeren, da je njegova Podravina obrađena tako dobro, da ne može biti bolje; ali mu je sin Grga rekao, da Jozef Šalša govori istinu i da Podravina još uvijek zaostaje za najpomnjivije obrađenim krajevima Evrope. (...) Iskorišćujući dopust do kraja pohodio je Grga Mikulin sva susjedna sela. Bio je u Đurđevcu, Ferdinandovcu, Sesvetama Podravskim, Kloštru, Čepelovcu, Virju i Novom Gradu. Dne 15. kolovoza prisustvovao je u Novom Gradu predstavi, koju su priredili u prvom redu učitelj Šimec i kapelan Vid Blažinčić. Mnogi su Podravci sumnjičavo govorili: Predstava u Podravini? Priređivači imadu doista vrlo mnogo smionosti, kada se odvažuju na ovakav korak. Gdje su im prostorije? Gdje su glumci, kulise i kostima? I tko će im doći na predstavu? Međutim, gdje je bilo poduzetnih kulturnih radnika, tamo se našlo i sve drugo. Kada je Grga Mikulin došao na večer s kapelanom Vidom Blažinčićem k učitelju Šimcu, koji je bio glavni režiser čitave priredbe, bile su već prostorije previše natrpane. Redatelji su morali, makar i nerado, otpremiti mnogoga posjetnika natrag, jer su sve ulaznice bile rasprodane. Odbijeni su ljudi stajali vani oko kuće, da barem donekle mogu pratiti sadržaj predstave. (...) Već iz proslova, što ga je sastavila i izrekla gospođica Marijana Vranić, vidjelo se da je Podravina imala inteligentne omladine, koja nije bila duhovita tek u običnom razgovoru, nego je znala otmjeno istupiti i pred javnost. (...) Grga je Mikulin otišao s predstave zadovoljan i ponosan. Bilo mu je drago, što je njegova Podravina pokazala svu kulturnu naprednost. Ipak mu tada nije došla na um misao, da to još uvijek nije bila ona prava seljačka Podravina, nego tek njezin sloj inteligencije, koja je istom naslućivala pravu narodnu podravsku dušu. A da je predočio sebi samo svojega oca i majku, svoju braću i sestre i tisuće drugih podravskih seljaka, kako stupaju na novogradsku pozornicu, odmah bi bio vidio golemu razliku između literarnog ćaskanja pjesnički nadarenih početnika i ponorske dubine narodnoga duha, koji je u to doba u njegovu zavičaju bio još uvijek premalo shvaćen.«[53]

Sredinom siječnja 1917. Grgec je doputovao na zimski dopust u Podravinu. »U Koprivnici je morao dugo čekati na željeznički priključak. Pošao je u grad i svratio u gostionicu 'Križu', da tamo založi kakvo toplo jelo. Od svojega je stola promatrao ostale goste, koji su bili već objedovali. Ljudi kratkih nogu, ugojena trupla i još ugojenijih podvoljaka cmrljili su cigaru, srkali vino ili kavu, polazili od jednoga stola k drugomu i živo raspravljali. (...) *Pa kak ti misliš, - pitao je dalje ćelavac, - gda bu konec ovoga ratuvanja? Eigentlich, - odgovarao je onaj s mesarskim rukama, - eigentlich, in Korismazeit možemo mi očekivati Friedensverhandlungen. Mir bu brzo došel. Mi ga bumo auch erleben.* (...) Premda je on (Mikulin, odnosno P. Grgec, op. I. Z.) bio rođen Podravac, nije znao, da u njegovu zavičaju postoji grad, u kojem žive ovakvi ljudi, određeni valjda od Boga, da budu čitavomu svijetu svjedoci kule babilonske i pometnje jezika. *To nije moja Podravina*, govorio je Grga Mikulin u sebi. *To je čir na podravskom tijelu, koji je strašno natekao osobito u ovo ratno vrijeme. Morat će se naći kirurg, koji će i tu provesti spasonosnu operaciju.* Jedva je čekao, da se može osloboditi odnarođenoga društva i poći dalje. Bila je već večer, kada se vozio sporom vicinalnom željeznicom od Koprivnice u svoje rođeno selo Kalinovac. Iz Novoga Grada poslao je u mislima pozdrav u Slavoniju prijatelju kapelanu Vidu Balžinčiću, kojemu još nije bio potpuno zaboravio njegovu nepovoljnu kritiku Podravine i Podravaca, štampanu u *Novinama* u svibnju g. 1916. Kao da želi dati zadovoljštinu svojemu zavičaju, zagledao se kroz prozor u snijegom pokrivenu ravnicu, koja se u tamnoj noći ljeskala samo tako daleko, dokle su sezali traci svjetlosti iz željezničkih vagona. (...) Govorio je u sebi: *Draga moja Podravino, za tebe ne nalaze književni sladokusci mjesta u kategorijama hrvatske plastike i individualnosti, jer tvojih tipova nijesu obradili Kovačići, Đalski, Novaki i Kozarci. Ako se pozovemo na tvoje velike sinove, onda će pretjerani kritici reći, da je tvoj general Šimunić više Nijemac nego Hrvat, Preradović da se samo slučajno rodio u Podravini, Ivan Trnski da i nije nikakva veličina, Andrija Palmović da je mucavac među pjesnicima, a u ovom ratu poginuli Fran Galović da je samo izuzetak, koji potvrđuje pravilo, da je Podravina nejnesimpatičniji hrvatski kraj. O Ferdi Rusanu i Vilku Gabariću da nije vrijedno ni govoriti, jer je prvi bio samo oponašatelj vojničkih koračnica, a drugi je kovao stihove, koji su bili tek odjek pročitane lektire. Znam, draga moja Podravino, da to nije istina. Ali ja*

[53] *Isto*, str. 151.-155.

ću priznati ipak više tvojih grijeha, u prvom redu pretjeranu težnju za gospoštijom, koja se očituje upravo u preziranju prave inteligencije, zatim tvoju sklonost škrtosti i precjenjivanju materijalnih dobara. U tvojim vinogradima ne rodi odlično vino, i tvoji voćnjaci ne donose plodova, koji bi mogli ići na svjetsko tržište. Od tvojih graničarskih tradicija i neurastenije, od tvojih njiva i livada, tvoje slabokrvnosti i potajnih grijeha, tvojih drumova i blata, od propadanja tvojih manjih posjednika i uzdizanja bezobzirnih trgovaca, od tvojih sajmova i svadba, seljačkih političara Jalžabetića, Predragovića i Mesarova, od uništavanja tvojih velikih šuma i od tvojih veza s gradovima i inteligencijom, od tvoje birokracije i poluinteligencije dobilo bi se gradivo, koje bi pristajalo možda prije u satiru ili tragediju nego u herojsku epopeju. Ali tvoja je energija ipak dio hrvatskog heroizma. Hranila si vojsku bana Jelačića i davala hiljadu junaka protiv najezda osvajača s istoka. No najveći tvoj predstavnik jest junak Seljak, junak Ratar, koji je oteo poplavama, močvari i pijesku hiljade jutara tvojega ne odviše plodnoga, ali zato mravljom brižljivošću i radinošću obrađenog zemljišta. Gospoda zemljopisci unose velik dio tvoje grude još i danas u močvare, jer još nijesu upoznali Podravca, koji je u vrijeme granice i poslije njezina ukidanja sagradio drumove i iskopao brojne kanale, očistivši svoj dom ne samo od malarije, nego i od tuđinaca. Lice podravskih sinova i kćeri imade još i sada najvećim dijelom zemljanu boju, ali žuljave podravske ruke kazuju poeziju rada i ljepotu života o svojoj muci.«[54] Ubrzo je došao u Kalinovac, u kojem je bio napadao snijeg i spustio se mrak, a tek ponegdje je u nekoj kući gorjela svjetiljka. Prenoćio je po dolasku u kući najbogatijeg kalinovačkog trgovca Stjepana Švedeka, jer mu je bilo predaleko ići kući u zaselak Batinske. Ujutro je preko kalinovačkih livada i šuma te pokraj potoka Čivićevca došao do rodne kuće. »Četvrta kuća od ulaska u zaselak, od opeke izgrađena i crijepom pokrivena, s godinom. 1910. na pročelju, pripadala je Mikulinovima. (...) Za čas našlo se pred Grgom Mikulinom na stolu svakojakoga blaga Božjega: šalica vruće kave, tanjur sira s vrhnjem i omašan režanj slanine. Mama mu je nudila i kolača, koji su ostali od jučer, ali je Grga Mikulin morao da ih odbije, jer nije znao, kamo bi strpao i ono, što je već bilo pred njim na stolu. Poslije obilna doručka pregledao je Grga Mikulin s ocem Ivanom i krave u štali i sijeno u pojati i kukuruz u verijanu (košu) i perad na dvorištu i slaninu na tavanu. Rekao je zadovoljno: *– Pa mi imamo svega više nego prije rata! – Jest, jest, sinko, imamo, hvala Bogu, imamo! – odgovorio je otac. – To je zato, jer nam ti šalješ s ratišta ssvaki mjesec najmanje sto kruna. Ali ja bih rado dao sve, što imamo, samo da bude već jednom mir. Koliko se moramo mučiti na gospodarstvu i ja i tvoja mati i nevjesta Bara i sva djeca! A najgore je to, što nam u duši kopa vječna briga. Eto, tvoj brat Stjepan živi još kako tako, jer je željezničar pa nije na ratištu. Moramo i njega podupirati, jer on ne može malom plaćicom uzdržavati sebe i djecu. Ali nas bolite ti i tvoj brat Mato. On se bori s Rusima, a ti se boriš s Talijanima.«*[55] U razgovoru sa susjedima, saznao je da su pojedinci iz sela poginuli na ratištu, te da se teško živi bez muške radne snage. »Grga je Mikulin kušao da kaže koju lijepu riječ i Kati Lackovićki i Iliji Vucekoviću, stricu poginuloga Stjepana, i Blažu Živku i drugima, koji su ga pohodili, ali je osjećao, da je sve to slabo prema golemoj nesreći, koja se srušila na Evropu. Kada su ti priprosti seljaci i žene otkrivali pred njim svoje rane, nije znao prosuditi, jesu li duševne muke veće kod onih na ratištu ili kod ovih, koji ostadoše ucviljeni kod kuće.«[56] Pohodio je prigodom dopusta svoju sestru Baru, brata Stjepana u Kloštru Podravskom i sestru Anu u Podravskim Sesvetama, a dosta vremena proveo je i s ocem. Za vrijeme dopusta u rodnom kraju, posjetio ga je Antun Matasović s kojim je dugo razgovarao o njegovu studiju, književnim nacrtima i narodnoj umjetnosti na selu.[57] Brzo je svršio dvotjedni Grgecov dopust. »Kada se on spremao na odlazak iz roditeljske kuće, mogao je vidjeti posve točno, kako su graničarske majke otpremale nekada sinove u vojsku. Njegova je naprtnjača nabubrila kao utovljeno podravsko krme. Mirisala je u njoj pečena kokoš, pečena patka, jedna tepsija najbolje orahovnjače i fino sušena slanina od 'počerevine' zajedno s velikim komadom

[54] *Isti, U paklenom trokutu*, str. 31.-33.

[55] *Isto*, str. 35.-36.

[56] *Isto,* str. 36.-37.

[57] *Isto,* str. 38.-44.

pšeničnoga kruha. A majka je neprestano pronalazila nove rupe u torbi, da strpa u njih koju novu đakoniju.«[58] To je bio i zadnji Grgecov posjet rodnom kraju prije zarobljavanja. U ponedjeljak 29. siječnja 1917. krenuo je ispraćen tugom bližnjih preko Bjelovara u Zagreb. Kasnije, u vlaku Ljubljana-Podmelec, na putu za bojišnicu susreo je suborce koje je za večeru počastio podravskom patkom, šunkom i kolačima. Tom prigodom oni su uživali u jelu, te izrazili divljenje bogatoj i ukusnoj podravskoj kuhinji.[59]

Sredinom svibnja 1917. Grgec je zajedno s preživjelim suborcima iz svojeg »37. pučkoustaškog bataljona« bio zarobljen u bitkama s talijanskim snagama za kaverne na brdu Kuku smještenom sjeverno od Gorice između mjesta Plava i Zagore, pa su time i prestali njegovi posjeti rodnome zavičaju.[60]

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

U četiri objavljene knjige zapisa o događajima proživljenim tijekom Prvog svjetskog rata, koje su nastale nakon stanovite vremenske distance, Petar Grgec evocira uspomene na ratne godine provedene na sočanskoj bojišnici i u zarobljeništvu u Italiji, a u pojedinim odlomcima ilustrativno piše o podravskom kraju te rodnom Kalinovcu / Batinskama.

»Ratni zapisi« P. Grgeca pokazuju ponašanje i promišljanje katoličkog intelektualca u ratnom vihoru, svjedoče o njegovim moralnim propitivanjima i etičkim dvojbama, promišljanju vjere te bogatom duhovnom životu. Također, zapisi ovog istaknutog katoličkog laika predstavljaju vrijedno svjedočanstvo za povijest i osobe (posebice Petra Rogulju, Velimira Deželića, Antuna Matasovića i druge) koje su bile usko povezane raznovrsnim aktivnostima u krilu Hrvatskog katoličkog pokreta. Ujedno, predstavljaju i prilog boljem poznavanju naše nedovoljno istražene povijesti u razdoblju od 1914. do 1918. godine. Pored toga, autobiografski zapisi su, kako je već spomenuto, koristan izvor i zanimljivo svjedočanstvo o životu i prilikama u Podravini tijekom ratnog vremena, jer redovito je Grgec najveći dio svojega ratnog dopusta, u prosjeku u trajanju oko 14 dana, provodio u rodnom zavičaju. Tada je posjećivao svoje roditelje u Kalinovcu, odnosno Batinskama, te braću, sestre, rodbinu i prijatelje. Zapisao je svoja sjećanja na osobe, mjesta i događaje iz 1916. i 1917. godine, pa se iz njegova pera može u određenoj mjeri upoznati podravski čovjek i kraj u ratnom razdoblju. Čitatelj tako upoznaje pitomu prirodu i lijepe pejzaže u zimskom i ljetnom okružju, kroz literarni opis dobiva sliku o životu na selu, ali ponekad ostaje i zatečen snagom autorove (samo)kritičke i analitičke prosudbe vlastitoga zavičaja i mentaliteta podravskog čovjeka toga vremena.

SUMMARY

The author makes reference to the published autobiographical writings of Petar Grgec, the prominent Catholic layman, on the World War One. These records, written from a time distance, evoke memories on his war years, spent on Soča/Isonzo battlefield and captivity in Italy. Some parts of his memoirs describe his native Kalinovac and Podravina region in very illustrative way. In this context, his writings represent a useful historical source and an interesting testimony on wartime Podravina contemporary life. Also, these memoirs are important historical contributions to better understanding of our 1914- 1918 wartime past and a valuable witness of history and historic individuals, associated with Croatian Catholic Movement, its development and activities.

58 *Isto*, str. 44.

59 *Isto*, str. 51.-53.

60 *Isto*, str. 146.-168.

LOGOR JANKA-PUSZTA I RAZVOJ USTAŠKE ORGANIZACIJE U PODRAVINI DO 1934.

MILITARY CAMP OF JANKA-PUSZTA AND DEVELOPMENT OF CROATIAN FASCIST ORGANIZATION "USTASHE" IN PODRAVINA REGION BY THE YEAR 1934

Vladimir ŠADEK
Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
vladimir.sadek@kckzz.hr

Primljeno / Recieved: 15. 3. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 343-819.7 (475.5 Janka-Puszta)

SAŽETAK

U vrijeme diktature kralja Aleksandra u Podravini se formirala jedna od najznačajnijih ilegalnih ustaških organizacija. Veliku ulogu u tome imao je velik broj dvovlasnika koji su svakodnevno prelazili granicu budući da su imali posjede u Mađarskoj. Blizu granice s mađarske strane, kod Nagykanizse, formiran je ustaški logor Janka-puszta u kojem se provodila vojna obuka i iz kojeg su ustaše organizirale terorističke akcije u Jugoslaviji. Djelovanjem ustaša iz Janka-puszte značajnije se razvila ustaška mreža u Prekodravlju i kod Đelekovca, dok je prije formiranja logora Janka-puszta ustaška emigracija najviše djelovala preko granice kod Ferdinandovca. Nakon Velebitskog ustanka 1932. Podravina je postala teritorij od najveće važnosti za provođenje ustaških terorističkih akcija u Jugoslaviji. Ustaške organizacije u Podravini raspale su se nakon izdaje Stjepana Petrovića iz Hlebina, nakon čega je na robiji završio velik broj Podravaca. Trojica ustaša iz Janka-puszte, od kojih su dvojica bili Podravci (Mijo Kralj i Ivan Raić), bili su uključeni u izvršenje atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu 1934.

Ključne riječi: ustaše, Janka-puszta, Podravina, dvovlasnici, terorističke akcije
Key words: Ustashe, Jankapuszta camp, Podravina, dual landowners (in Croatia and Hungary), terrorist actions.

U knjizi *Političke stranke u Podravini 1918. – 1941.*[1] u nekoliko poglavlja djelomično sam obradio razvoj ustaško-domobranskog pokreta na tom području. Dodatnim istraživanjem građe u Hrvatskom državnom arhivu došao sam do novih podataka o djelovanju ustaša na područje Podravine, koji će biti objavljeni u knjizi Ustaše i Janka-puszta : Prilozi o djelovanju logora Janka-puszta i razvoju ustaško-domobranskog pokreta u Podravini za vrijeme monarhističke Jugoslavije. U ovom radu pokušat ću dati kraći prikaz razvoja ustaškog pokreta na mikroprostoru kotara Koprivnica i Đurđevac. Dijelom ću se osvrnuti i na rad ustaške emigracije u mađarskoj Podravini, a prije svega u logoru Janka-puszta, koja je snažno djelovala na razvoj ustaške organizacije u Podravini.

Fenomen ustaškog pokreta na području gornje Podravine za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nedovoljno je istražen, te toj temi imamo manjak objavljenih radova. Zbog burnih događaja koji su se na ovim prostorima u međuratnom razdoblju odvijali smatram da ih je važno opisati.

[1] Vladimir ŠADEK, Političke stranke u Podravini 1918. – 1941., Koprivnica, 2009.

U pograničnom području Podravine živio je velik broj dvovlasnika koji su imali svoje posjede i na mađarskoj strani. Dvovlasnici su svakodnevno prelazili granicu kako bi odlazili na svoje posjede, pa su stoga bili idealni za prenošenje informacija i raznih ilegalnih materijala preko granice. Ustaška emigracija je nastojala ovu činjenicu iskoristiti za ostvarenje svojih ciljeva. I konfiguracija terena u Podravini bila je idealna za ilegalnu komunikaciju preko granice. Posebno se to odnosi na suhozemnu granicu u Prekodravlju i dijelom kod Ferdinandovca, gdje granicu između Jugoslavije i Mađarske nije označavao prirodan tok rijeke Drave.

Političke prilike u Podravini dvadesetih godina nisu bile naklonjene ideji beskompromisne i radikalne borbe za hrvatsku samostalnost, jer stanovništvo je u velikoj većini bilo naklonjeno umjerenijem radićevom HSS-u. To potvrđuju i rezultati izbora u na području kotareva Đurđevac i Koprivnica 1920., 1923. i 1925. HSP je tada u ta dva kotara prosječno ostvarivao rezultat od oko 1 posto, a Radićevci u đurđevačkom kotaru iznad 90% i koprivničkom iznad 75%.[2]

Kasnije je situacija bila nešto drukčija zbog burnih reakcija na HSS-ovo koaliranje s radikalima. Ulaskom u drugi Hrvatski blok HSP-u je porasla podrška među stanovništvom, što se očitovalo u izbornom rezultatu spomenute 1927. kad na parlamentarnim izborima u Kotaru Koprivnica dobiva 20%, a u Kotaru Đurđevac oko 12%. Ovo frankovačko političko »buđenje« u Podravini dobilo je dodatnu dimenziju nakon atentata na hrvatske zastupnike u Beogradu, te proglašenja diktature Kralja Aleksandra.[3]

VAŽNOST PODRUČJA KOD FERDINANDOVCA I FORMIRANJE LOGORA JANKA-PUSZTA

Nakon proglašenja diktature Kralja Aleksandra vođa frankovaca Ante Pavelić otišao je u inozemstvo gdje se nametnuo kao vođa političke emigracije, koja je 1930. formirala organizaciju »Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija« (UHRO).[4] Ustaška emigracija operativno je prema Kraljevini Jugoslaviji djelovala preko svojih centara u Italiji i Mađarskoj, a njihovo najznačajnije područje djelovanja iz Mađarske bila je Podravina.[5] Velike zasluge u tome imao je Pavelićev suradnik i tajnik HSP-a Gustav Perčec. On je naime imao posjed uz Dravu kod Ferdinandovca, gdje je prije diktature iznajmljivao čamce za ribolov, ali i često kontaktirao s Mađarima.[6] Nakon odlaska u emigraciju upravo je on dobio zadatak da rukovodi akcijama iz Mađarske prema Jugoslaviji. Sredinom 1929. već je počeo organizirati osposobljavanje operativaca za terorističke akcije u Kraljevini SHS.[7] Područje kod Ferdinandovca emigrantima je nakon toga postalo ključno za prebacivanje ljudstva i materijala preko granice.

Najvažniji Perčecovi ljudi u pograničnom području kod Ferdinandovca bila su tri brata Domitrović. Ivan i Bela Domitrović živjeli su u pograničnom području s mađarske strane te su bili u kontaktu s dvovlasnicima, a surađivali su i s mađarskom obavještajnom službom. Mreža ustaških suradnika stalno se širila pa je samo na području Ferdinandovca i Novog Virja bilo 25 osoba koje su prelazile

---

2 Isto.

3 Isto.

4 Djelovanje Ustaško-domobranskog pokreta za vrijeme monarhističke Jugoslavije detaljno je obrađeno u knjigama: Mario JAREB, Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine, Zagreb, 2006.; Bogdan KRIZMAN, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb, 1986.

5 O aktivnostima ustaša u Italiji i odnos te zemlje prema ustašama govori se u knjizi: James J. SADKOVICH, Italija i ustaše 1927. – 1937., Zagreb, 2010.

6 Željko, KRUŠELJ, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, Koprivnica, 2001. Dokument 13, str. 19-25 i 60-61.

7 KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 59-60. ; JAREB, n. dj., str. 215-246. ; Mladen COLIĆ, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska, 1941., Beograd, 1973. str. 24-46.

granicu i prenosile oružje, eksploziv i promidžbeni materijal, te vršile razne zadatke. Sve akcije na tom području koordinirao je pak Ignac Domitrović.[8]

Jedna od većih akcija provođenih preko punkta Ferdinandovac – Špinac bilo je miniranje pruge kod Vrpolja 22. travnja 1930. radi napada na vlak koji je u Beograd prevozio poklonstvenu delegaciju bivših predstavnika HSS-a, koji su nakon proglašenja diktature prešli na stranu režima.[9]

Perčec je u ljeto 1931. posredovanjem mađarskih vlasti uzeo je u zakup posjed Janka-puszta, pod lažnim imenom Emil Horvath. Posjed Janka-puszta ili Jankovac bio je smješten uz granicu Mađarske i Jugoslavije, kod mjesta Murakeresztúr i Belezna u kotaru Csurgo, te se prostirao na 242 jutra zemlje. Sam logor nalazio se na uzvisini, u njemu su bile smještene dvije zgrade, dok se zemljište sastojalo od polja i šume.[10]

Emigranti su se u Janka-pusztu preselili u listopadu 1931., no logor do kraja 1931. nije funkcionirao kao tipičan centar za obuku. Najprije je tamo bilo smješteno 15-20 emigranata, bjegunaca iz Jugoslavije, koji su radili na poljoprivredi. Osim Perčeca, prvi stanovnici Janka-puste bili su Stjepan Petrović, Marijan Mađerić, Dragutin Sikirica i Ivan Mraz iz Hlebina. Oni su u Mađarsku prebjegli zbog izbjegavanja vojne obveze i nezadovoljstva stanjem u Kraljevini Jugoslaviji, te u potrazi za poslom. S obzirom na to da je područje logora bilo neuređeno, prvi stanari radili su na čišćenju, preuređenju zgrada i pripremanju za smještaj i život budućih stanovnika.[11]

Bivši austrougarski potpukovnik i važan ustaški dužnosnik Ivan Perčević kasnije je kazao da je Perčec nakon dolaska u logor primijetio da ima premalo ljudi za obrađivanje zemlje na imanju koje je zakupio, te je stoga nastojao povećati broj stanovnika Janka-puszte. U početku je ciljao na emigrante koji su se već nalazili u Mađarskoj i dvovlasnike s hrvatske strane te su ljudi isprva u logor dolazili isključivo iz ekonomskih razloga, nipošto političkih, a tek se kasnije logor postupno pretvarao u sjedište s političkim i vojnim ambicijama.[12]

Od bijega četvorice spomenutih Hlebinaca u Mađarsku pa nadalje postojala je cijela procedura kako su emigranti primani, provjeravani i najzad novačeni za Janka-pusztu. Bjegunci preko Prekodravlja koji nisu imali saznanja o logoru najprije bi se trebali javiti policiji i reći da žele ući u službu Gustava Perčeca. Nakon što bi prošli saslušanje, vlasti bi ih predale Perčecu ili njegovim ljudima, koji bi ih odveli do logora Janka-puszta. Naravno, sve ovo podrazumijeva i činjenicu da se na bjegunce ne posumnja da su jugoslavenski špijuni ili komunisti. Perčecovi novaci potom bi dobili lažna imena i dužnosti.[13]

Nakon što je logor pripremljen za rad počela je obuka bez oružja, no bilo je to samo teoretsko predavanje. U to početno vrijeme emigranti su radili na gospodarskim poslovima, plaću nisu dobivali, a spavali su u zajedničkoj sobi koja je bila u vrlo lošem stanju. Ignac Domitrović, također jedan od prvih stanara Janka-puszte, bio je vrlo nezadovoljan takvim stanjem. Nakon što je došao na Janka-pusztu osjećale su se trzavice između njega i Perčeca, jer na početku mu se jedino on usudio direktno suprotstaviti a jedini nije radio fizičke poslove. Domitrovićevo nezadovoljstvo uskoro se pretvorilo u pobunu većine stanovnika logora.[14]

Zavada Domitrovića i Perčeca uzela je toliki zamah da je Domitrović napisao pismo Anti Paveliću, u kojem je između ostalog naveo da ako se prilike u Janka-puszti ne promijene da će se i krv proliti.

---

8 Hrvatski državni arhiv (HDA), Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945-1987 (SDS RSUP SRH), 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac.

9 Isto ; JAREB, n. dj., str. 215-246.

10 KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 81-84., 102.; HDA, SDS RSUP SRH, 013.0.53 Dosje Ivana Perčevića – saslušanje.

11 COLIĆ, n. dj., str. 32-34.

12 HDA, SDS RSUP SRH, 013.0.53 Dosje Ivana Perčevića – saslušanje.

13 HDA, 145.2 Savska banovina - Odsjek za državnu zaštitu, Kutija 105. Zapisnik sa saslušanja Ivana Mraza 2. siječnja 1933. sastavljen kod Uprave policije u Zagrebu.

14 COLIĆ, n. dj., str. 32-34. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac.

Perčec je nezadovoljnike vrlo oštro kažnjavao te ih i zatvarao, što je izazvalo još veći revolt, a napetost je eskalirala nasiljem između dvije skupine. Emigranti su tražili Perčecovu smjenu i postavljanje drugog zapovjednika umjesto njega. Ustaško vodstvo je zbog svega što se događalo donijelo odluku da se stanovnici Janka-puszte trebaju iseliti iz logora pa je većina emigranata krajem prosinca 1931. napustila logor. Hlebinci Mraz, Mađerić i Sikirica, te Ignac Domitroivić bili su preseljeni u Debrecen, a prva trojica su dodijeljeni u službu časnicima obavještajne službe u mađarskoj vojsci kao pomoćnici na njihovim posjedima.[15]

Neko vrijeme nakon toga Perčec je zajedno s ljubavnicom Jelkom Pogorelec stanovao u Budimpešti, odakle je povremeno dolazio u kontrolu logora. Takvo stanje prekinuo je Perčević koji je sredinom 1932. stigao u Janka-pusztu da Perčecu pomogne u radu, a u logor su uskoro stigli novi ljudi.[16]

JANKA-PUSZTA KAO CENTAR ZA OBUKU

Logor je ponovo ustrojen u jesen 1932. a koprivnički kotarski načelnik je u svom izvješću 17. listopada 1932. izvijestio nadređene da su se prema njegovim informacijama na području Janka-puszte u tom mjesecu nalazila 42 emigranta, da je u logoru vladao vojnički režim, te da je prehrana bila zajednička.[17] Bilo je to samo mjesec dana nakon »Velebitskog ustanka«[18] nakon kojeg je ustaško vodstvo svoje operativno središte za terorističke akcije odlučilo prebaciti u Mađarsku, odnosno Janka-pusztu. Početkom 1933. na Janka-pusztu je stigla prva veća skupina novih emigranata. Tad se u sastavu logora od ukupno 35 stanovnika nalazilo 13 emigranata s područja kotara Koprivnica, dok ih je najviše bilo iz Koprivnice, Hlebina i Đelekovca.[19]

Na saslušanju nakon svršetka Drugog svjetkog rata ustaški dužnosnik Mijo Bzik iz Reke kod Koprivnice govorio je o svom boravku u logoru Janka-puszta. Bzik je kazao da se nakon bijega u Mađarsku početkom 1933. zajedno s Martinom Nemecom i Mijom Kraljom prijavio tamošnjim vlastima. Zadržani su desetak dana u policiji, nakon čega su pušteni na kolodvoru u Nagykanizsi gdje ih je dočekao Perčec, koji ih je predao nekom namješteniku Janka-puszte da ih odvede u logor. U logoru se tada nalazilo dvadesetak ljudi, a njih 5-6 je boravilo u svojim kućama uz granicu te su povremeno dolazili po upute i donosili vijesti iz Jugoslavije.[20]

Bzik je kazao da se u vrijeme njegova boravka u logoru počelo raditi na ribnjaku te se podučavalo ljude u baratanju oružjem. Nakon njegova odlaska u Italiju u logor je kao vojni instruktor stigao Emil Lahowski, a očekivalo se i oružje za koje je Bzik saznao da je kasnije i stiglo iz Italije. U to vrijeme logor je posjetio Ante Pavelić koji je prilikom svojeg boravka kraćim govorom bodrio ljude. Bzik je naveo da su prilike u logoru tada bile dobre, kao i hrana.[21]

Početkom 1933. stanovnici Janka-puszte dobili su odore koje su nosili u logoru. Tada se počela provoditi i vojna obuka.[22] Prvo je Lahowski vršio obuku u gađanju, a nakon njega Stjepan Kopčinović i Zvonimir Pospišil. Pospišil je vodio obuku u montiranju tempiranih mina, vršio je vojnu obuku

---

15 HDA, 145.2, Kutija 105. Iskaz Ivana Mraza 2. siječnja 1933.

16 HDA, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac ; COLIĆ, n. dj., str. 32-34.

17 KRUŠELJ, U žrvnju, Dokument 77., str. 151.

18 Velebitski ili Lički ustanak oružana je akcija koju su u rujnu 1932. organizirali pripadnici ustaške organizacije. Akciju je vodila ustaška organizacija u Gospiću, u vezi s vodstvom u emigraciji. Napadnuta je oružnička postaja u Brušanima pokraj Gospića, a u napadu su sudjelovali emigranti prebačeni iz Zadra i članovi organizacije iz Gospića. Napad je imao više promidžbeni učinak nego vojni, a reakcija vladajućih bila su uhićenja i teror nad stanovništvom.

19 HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica.

20 HDA, SDS RSUP SRH, 013.4.3. Zapisnik sa saslušanja Mije Bzika u prostorima OZNE 8. - 11. lipnja 1945.

21 Isto. ; KRUŠELJ, Poglavniku odan, str. 163-180.

22 COLIĆ, n. dj., str. 32-34.

te emigrante obučavao pucanju iz pištolja. Pavelić i njegovi najbliži suradnici Perčević i Perčec povremeno su dolazili u logor i vršili pregled obuke.[23]

Ovakva situacija u logoru je potrajala sve dok u Jugoslaviju nije pobjegla Perčecova ljubavnica Jelka Pogorelec koja je radila za jugoslavenski tajnu službu. Njen špijunski rad započeo je u vrijeme druge faze logora Janka-puszta.[24] Ustaško vodstvo je već i ranije sumnjalo da je Jelka Pogorelec špijunka, što je kasnije potvrdio i Ivan Perčević. Jednom prilikom kao izaslanik samog Pavelića doputovao je u logor i upozorio Perčeca da prekine odnose s njom, no ovaj ga na svoju nesreću nije poslušao.[25]

Perčević je tada umjesto Perčeca privremeno za zapovjednika logora postavio bivšeg austrougarskog satnika Papića,[26] a već sredinom svibnja 1933. Pavelić je za novog zapovjednika Janka-puszte imenovao Vjekoslava Servatzyja koji je u Mađarsku upućen iz Italije.[27]

Ustaška emigracija je nakon afere s Perčecovom ljubavnicom bila svjesna da vlasti u Jugoslaviji imaju informacije o svemu onome što se događalo u Mađarskoj, a bilo je pitanje vremena kada će i javnost saznati. To se dogodilo kad je u zagrebačkom listu *Novosti*, u razdoblju od 5. do 14. listopada 1933. objavljeni članci u kojima je Jelka Pogorelec govorila o ustaškoj emigraciji u Mađarskoj. Ti članci kasnije su objavljeni i u brošuri pod naslovom *Tajne emigrantskih zločinaca: ispovijest Jelke Pogorelec*.[28]

Vjekoslav Servatzy je kasnije u svojem iskazu OZNI nakon zarobljavanja 1945. kazao da se rad u logoru nakon njegova dolaska na čelo nije previše razlikovao u odnosu na prethodno razdoblje. On je nakon dolaska formirao još jedan manji logor, tzv. Baza-pusztu, koja je bila udaljena 25 kilometara od granice. Kazao je da je Janka-puszta bila preblizu granice, a već se znalo za njeno postojanje pa je bila predmet stalnog izviđanja i bilo je potrebno imati još par punktova. Zbog sličnog razloga formirana je baza i u obližnjoj Nagykanizsi.[29]

Nepunih godinu dana nakon dolaska, u travnju 1934., Servatzy je većinu stanovnika logora premjestio na drugo mjesto. Razlog premještanju iz logora zasigurno su bila uhićenja ustaša u koprivničkoj Podravini nakon predaje Stjepana Petrovića krajem ožujka 1934., o čemu će biti riječi nešto kasnije. Iako je dio emigranata još kratko ostao tamo, Janka-puszta nakon preseljenja više nije funkcionirala kao ustaški logor. Još neko vrijeme taj teritorij kontrolirali su ustaše iz Nagykanizse, a posljednji ustaše napustili su logor krajem godine.[30]

POČECI USTAŠKE ORGANIZACIJE U PODRAVINI I TEROR ORUŽNIKA

Djelovanje ustaša na području Podravine u početnoj fazi ustaško-domobranskog pokreta svodilo se na širenje promidžbenog tiska i ilegalno prebacivanje pristaša preko granice. Jačanjem ustaške mreže uz granicu i uključivanjem većeg broja dvovlasnika u ilegalne radnje, aktivnosti ustaša postajale su sve intenzivnije i konkretnije. Obavještajne djelatnosti jugoslavenskih vlasti u pograničnim područjima bile su tih godina konstantne, a nakon početnih ustaških napada povećavao se i broj policije na tom teritoriju. Vladini su obavještajci radili i izvan granice pa su neprestano dolazile informacije o mogućim opasnostima od redova ustaške emigracije. Početkom 1930. jugoslavenska policija je

---

23 Isto. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.2. Materijali o ''Janka pusti".

24 KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 103-105. ; JAREB, n. dj., str. 247-256.

25 HDA, SDS RSUP SRH, 013.0.53 Dosje Ivana Perčevića – saslušanje.

26 COLIĆ, n. dj., str. 32-34.

27 HDA, SDS RSUP SRH, 013.2. Materijali o ''Janka pusti" i 013.0.53 Dosje Ivana Perčevića – saslušanje.

28 Jelka POGORELEC, Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec o Gustavu Perčecu i drugovima, koji u tuđoj službi rade protiv vlastite domovine grozote na Janka Puszti, Zagreb, 1933. ; KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 129. i 159. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac.

29 HDA, SDS RSUP SRH, 013.4.3 Zapisnik sa saslušanja Vjekoslava Servatzyja u prostorima OZNE 1945.

30 Isto. ; JAREB, n. dj., str. 247-256.

sumnjala da hrvatski emigranti uz mađarsku granicu dijele promidžbene materijale, a 1932. obavještajci su vjerovali da su emigranti uspostavili baze u Janka-puszti, Vizvaru, Nagykaniszi i još nekim mjestima uz granicu.[31]

Ruta Ferdinandovac – Špinac je, zbog suhozenme granice između Mađarske i Jugoslavije na tom području, od prvih dana diktature bila među najvažnijim ustaškim koridorima za ilegalnu komunikaciju s Jugoslavijom. Vlasti su shvatile da pogranična policija sama ne može kontrolirati aktivnosti ustaške emigracije pa je u Ferdinandovcu 1933. smješten Komesarijat pogranične policije s protuobavještajnim zadacima. Spomenuti teren kontrolirao je Ignac Domitrović uz pomoć svoje braće Ivana i Bele.[32]

U noći od 1. na 2. studenoga 1932. jugoslavenski žandari su u Špincu likvidirali Ivana Domitrovića, namamivši ga u zasjedu. Time je zadan težak udarac ustaškim emigrantima u Mađarskoj jer od tada punkt Ferdinandovac – Špinac za njih više nije imao onu ulogu kao ranije, a to je vidljivo i po tome što više niti jedna veća ustaška akcija u Jugoslaviji nije rađena preko tog pravca.[33]

Najvažnici ustaški operativac na području koprivničke Podravine u početnoj fazi pokreta bio je Ivan Gabaj iz Hlebina. Njegov rad vrlo je bitan za ustaško-domobranski pokret na tome području jer je među prvima počeo organizirati ilegalne aktivnosti nakon proglašenja diktature. Upravo je on u Hlebinama 1929. osnovao prvu grupaciju nezadovoljnika na području gornje Podravine koja se kasnije vezala uz ustaško-domobranski pokret. Godine 1931. organizirao je prelazak granice prvim stanovnicima Janka-puszte Petroviću, Mađeriću, Sikirici i Mrazu, te je radio na proširenju ustaške organizacije u okolnim mjestima. Sedmog veljače 1933. u emigraciju su se preko veze s Gabajem uputila trojica koprivničkih ustaša, Kralj, Bzik i Nemec. Budući da su vlasti navedenu trojicu u siječnju 1933. zbog sumnjivog držanja stavile pod kontrolu, nakon njihovog nestanka pokrenuta je potraga.[34]

Nakon šire istrage petnaestak ljudi iz Hlebina je uhićeno. Među uhićenima bio je i Ivan Gabaj kojeg su oružnici 4. travnja 1933. odveli na demonstrativni uviđaj kraj mađarske granice kako bi im pokazao mjesto gdje je prelazio granicu. Tamo su ga tukli i tobože mu ponudili da prijeđe granicu, a kad je ovaj napravio nekoliko koraka pucali su mu u leđa i zakopali ga nedaleko od mjesta zločina.[35]

TERORISTIČKE AKCIJE PREKO ĐELEKOVCA I PREKODRAVLJA

Ubojstva Domitrovića i Gabaja bila su uvertira sukobe i terorističke napade u tom dijelu Hrvatske. Svakako valja istaknuti da se poslije »Velebitskog ustanka« u rujnu 1932. ustaška teroristička aktivnost uglavnom vodila preko Janka-puszte i Podravine. Ustaške akcije iz Mađarske izvodile su se preko podravske i zagorske skupine.[36]

Podravska skupina razvila je svoje najznačajnije baze na području Đelekovca i Prekodravlja. Nakon što su Domitrovićevi ljudi raseljeni iz Janka-puszte Gustav Perčec je počeo raditi na proširenju ustaške mreže i vrbovanju novih dvovlasnika upravo na tom području. Zajedno sa suradnicima sastao se s đelekovečkim emigrantom Mihalcem s kojim je dogovorio pojedinosti o formiranju ustaške mreže na području Đelekovca. Njegovi suradnici Gustav Kunstler i Stjepan Petrović su dobili zadatak

---

31 SADKOVICH, n. dj., str. 182. – 185.

32 HDA, Grupa XXI Politička situacija i izbori, br. 2199. Izvještaj Sreskog načelstva u Đurđevcu o političkim događajima za siječanj i veljaču 1931. ; 2053. Obavještajni izvještaj Bjelovarske žandarmerijske čete za rujan 1930.

33 HDA, SDS RSUP SRH, 013.15 Ustaški aparat na Kotaru Đurđevac.

34 HDA, XXI, br. 3065. Izvještaj predstojništva gradske policije u Koprivnici o političkim prilikama i događajima u veljači 1933. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica ; Rudolf HORVAT, Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1992., n. dj. str. 524-525.

35 Stjepan MRAZ, Hrvatski državotvorni pokret i njegov odraz na Hlebine, Hlebine u srcu : hlebinski almanah 2, 1996., str. 48-52. ; Stjepan DOLENEC, Znameniti hrvatski državotvorci u Hlebinama, Hlebine u srcu : hlebinski almanah 2, str. 317-330.

36 COLIĆ, n. dj., str. 38-39.

da s Mihalcem budu u kontaktu. Nakon toga formirana je ustaška organizacija u Đelekovcu kojoj su na čelo stali Mijo i Stjepan Petak.[37]

Gustav Perčec je u studenom 1932. naredio Stjepanu Petroviću da organizira napad paklenim strojevima u Zagrebu. Ciljani datum napada bio je 1. prosinca, kada je režim slavio stvaranje Kraljevine SHS/Jugoslavije. Petrović se potom sastao s Ivanom Mihalcem pa su zajednički dogovorili taktiku napada. Dogovoreno je da se oružje i eksploziv napadačima dostavi krajem studenog, a mjesto primopredaje bila je državna granica na rijeci Dravi. Nakon što su podijelili oružje i mine uputili su se u Zagreb gdje je Sabol minu bacio u dvorište pravoslavne crkve, a Pavlić kod zgrade vojnog okruga. Obije mine su eksplodirale. U noći 20. lipnja 1933. ustaše iz Đelekovca izvršili su i drugo prebacivanje oružja i eksploziva preko granice na Dravi. Međutim prilikom primopredaje pojavio se granični policajac te je došlo do pucnjave u kojoj je policajac ranjen.[38]

Ustaške akcije na području Prekodravlja također su išle preko Hlebinca Stjepana Petrovića. Na tom terenu osoba za kontakt bio mu je Janko Varga iz Otočke. Nakon sastanka na pustari Festetić kod Gole ova skupina je dobila zadatak da kod oružničke postaje u Goli ili Drnju postavi tempiranu minu. Golski ustaše su minu ubacili u vrt oružničke postaje u Goli, a sljedeći dan 14. rujna 1933. oružnici su u vrtu primijetili paket umotan u ustaški tisak, pa su ga iz opreza stavili u korito s vodom. Mina je u koritu eksplodirala i nije počinila štetu.[39]

Ustaška akcija koje je najjače odjeknula u podravskoj javnosti dogodila se 30. srpnja 1933. kada je pakleni stroj eksplodirao na željezničkoj stanici u Koprivnici. Eksplozija se dogodila neplanirano jer je ustaška emigracija eksplozivom umatanim u paket planirala napasti predsjednika Suda za zaštitu države u Beogradu, Dragana Bubnja.[40] Međutim paket je otvoren u Koprivnici, prilikom čega je došlo do eksplozije u kojoj je pogranični policajac Oskar Kronast poginuo, dvije osobe bile su ranjene, a nastala je i velika materijalna šteta.[41]

Krajem 1933. u Janka-puszti je osmišljena nova napadačka akcija povodom proslave ujedinjenja 1. prosinca 1933. Eksploziv se trebao postaviti na nekoliko lokacija u Hrvatskoj, a akcije su se pripremale izvesti preko granice u Prekodravlju. Akcija za koju je naređenje dao sam Pavelić bio je pokušaj atentata na bana Savske banovine Ivu Perovića. Za izvršitelje bili su izabrani Perčecovi ljudi Stjepan Petrović i Andrija Gredičak koji su za napad dobili 8 bombi i 4 pištolja sa streljivom. Napad je trebao biti izvršen u Zagrebu prilikom banova odlaska u crkvu, tako da su Petrović i Gredičak 1. prosinca već u 8,30 sati ujutro bili na planiranom mjestu atentata. No uplašivši se za vlastiti život i prevelike možebitne žrtve napad ipak nisu izveli.[42] Vračajući se s neizvršenog zadatka, Petrović i Gredičak su kod Ludbrega naišli na patrolu oružnika s kojom su se prilikom legitimiranja sukobili. Došlo je do pucnjave pri čemu je jedan oružnik teško ranjen, a obojica ustaša uspjeli su se izvući iz neprilike te su se vratili u logor Janka-puszta.[43]

RASPAD USTAŠKIH ORGANIZACIJA U KOPRIVNIČKOJ PODRAVINI

Petrović i Gredičak su još jedno vrijeme ostali u logoru, no sredinom ožujka 1934. u logor je stigao Perčević te je pred postrojenim ustašama pročitao akt potpisan od Pavelića. Tim aktom su Petrović i Gredičak osuđeni na smrt kao izdajnici, a kazna se trebala izvršiti izvan logora. Nakon toga su pro-

37 HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica.

38 Isto.

39 Isto. ; KRUŠELJ, U žrvnju, Dokument 113, 117 i 118., str. 203-204. i 206-208.

40 KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 132.

41 Podravske novine, 4/1933., br. 31. ; KRUŠELJ, U žrvnju, str. 25-31. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica.

42 KRUŠELJ, n. dj., str. 23-25.

43 HDA, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica.

tjerani iz logora, a zajedno s Petrovićem i Gredičakom za izdaju je bio optužen i njihov suradnik Ivan Mihalec.[44]

U nastojanju da spasi živu glavu Gredičak je prebjegao u Jugoslaviju pa se uputio u Rusiju, međutim uhićen je u Rumunjskoj i izručen jugoslavenskoj policiji.[45] Petrović se nakon nekog vremena vratio u Jugoslaviju i otišao kući. Krajem ožujka 1934. uhićen je u svojoj kući i odveden na policiju u Zagreb gdje je odao cjelokupnu djelatnost ustaške emigracije i sav svoj rad.[46]

Ubrzo nakon toga, već 1. travnja 1934. započela su uhićenja podravskih ustaša, prilikom čega je pronađeno mnogo materijala pripremljenog za terorističke napade. Ustaše iz Prekodravlja prvi su došli na metu oružnika nakon čega su počela uhićenja u Đelekovcu, Grbaševcu, Torčecu, Velikim Sredicama i Koprivnici.[47]

Nakon provedene istrage i ispitivanja na policiji u Zagrebu, uhićenici su upućeni na suđenje u Beograd, koje je počelo u srpnju 1934. Sudski proces vodio se protiv 31 osobe, a svima se sudilo zbog terorističke djelatnosti. Presude Državnog suda za zaštitu države u Beogradu protiv podravskih ustaša bile su vrlo oštre: jedna osoba osuđena je na smrt, četiri na doživotnu robiju, sedmero ljudi osuđeno je na kazne od 15 do 20 godina robije, dok su osmorica osuđena na kazne od 5 do 8 godina robije.[48]

Prilikom sudskog procesa vlasti su došle do informacija koje su za protudržavne djelatnosti teretile i vodeće ljude HSS-a koprivničkog područja nakon čega su uhićeni bivši gradonačelnik Koprivnice Ivan Kraljić i njegov suradnik Stjepan Prvčić. Osim njih uhićeno je još nekoliko pojedinaca, a proces protiv ove skupine počeo je u rujnu 1934. na Okružnom sudu u Bjelovaru. Na kraju suđenja devetero osoba osuđeno je na kazne od 1 do 12 godina robije. Predaja Stjepana Petrovića i uhićenja ustaša u koprivničkoj Podravini rezultirali su slomom ustaške mreže u tom kraju, jer radilo se o većini organizatora ustaške aktivnosti.[49]

Krah ustaške organizacije na području koprivničke Podravine teško je uzdrmao i emigraciju u Mađarskoj, a ubrzo nakon toga logor u Janka-puszti bio je raspušten. Emigranti su tada premješteni većinom u Italiju i diljem Mađarske, no dio logoraša smješten je u obližnju Nagykanizsu. Nakon uhićenja podravskih ustaša došlo je do smirivanja situacije u pograničnom području.[50]

Otprilike u isto vrijeme kada su trajala suđenja optuženicima iz koprivničke Podravine donesena je zajednička odluka vodstva UHRO-a i makedonske terorističke organizacije VMRO o pripremi atentata na kralja Aleksandra prilikom njegova boravka u Francuskoj. Osoba za izvršenje tog zadatka od strane VMRO-a bio je Veličko Dimitrov Kerin ili Vlada Šofer, a ustaško vodstvo donijelo je odluku da ostali atentatori budu izabrani od bivših stanovnika Janka-puszte. U organizaciju atentata bio je uključen i zapovjednik logora Janka-puszta Vjekoslav Servatzy, koji je dobio zadatak da za akciju pronađe tri čovjeka. Servatzy je izabrao pojedince za koje je smatrao da najviše zadovoljavaju kriterije. Bili su to Zvonimir Pospišil, Mijo Kralj iz Koprivnice i Ivan Raić iz Koledinca.[51]

---

44 HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica ; 013.2 Materijali o ''Janka pusti" ; KRUŠELJ, n. dj., str. 23-25.

45 HDA, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica.

46 Isto ; 013.2 Materijali o ''Janka pusti".

47 HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica ; Podravske novine. 5/1934., br. 31. i br. 39. ; KRUŠELJ, U žrvnju, str. 23-25.

48 Isto.

49 HDA, XXI, br. 3477. Mjesečni izvještaj Sreskog načelstva u Đurđevcu o političkim prilikama i događajima od 3. kolovoza 1934. ; br. 3493. Izvještaj Predstojništva gradske policije u Koprivnici o političkim prilikama i događajima u travnju 1934. ; br. 4900. Izvještaj Predstojništva gradske policije u Koprivnici o političkim prilikama i događajima u travnju 1934. ; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica ; Podravske novine, 5/1934., br. 15, br. 31. i br. 39. ; KRUŠELJ, U žrvnju, Dokument 131., str. 232-233.

50 HDA, XXI, br. 3477. Mjesečni izvještaj Sreskog načelstva u Đurđevcu o političkim prilikama i događajima od 3. rujna 1934. ; Podravske novine, 5/1934., br. 15.

51 HDA, SDS RSUP SRH, 013.4.3 Zapisnik sa saslušanja Vjekoslava Servatzyja u prostorima OZNE 1945.

U Parizu su atentatori podijeljeni na dvije grupe: marsejsku kao glavnu i parišku kao rezervnu. Odlučeno je da u marsejskoj grupi budu Kerin i Kralj, a u pariškoj Pospišil i Raić. Atentat je izvršen 9. listopada 1934. nakon što se kralj iskrcao u Marseilleu.[52] Francuska policija je na licu mjesta ubila atentatora, a ostali sudionici marsejske i pariške grupe, Pospišil, Raić i Kralj, vrlo brzo su uhićeni. Nakon suđenja svi su osuđeni na doživotnu robiju s prisilnim radom. Kaznu su prvotno izdržavali u Novoj Kaledoniji, a kasnije su vraćeni u Francusku.[53]

Vijesti o atentatu već su sljedeći dan nakon tog čina stigle u Podravinu. Pojačala se represija oružnika pa su svi registrirani protivnici režima bili pod dodatnom kontrolom. Ustaško-domobranski pokret u Podravini nakon Petrovićeve predaje bio je u rasulu, a suradnici pokreta koji nisu bili uhićeni i osuđeni u beogradskom i bjelovarskom procesu su se pasivizirali. Nakon ukinuća Janka-puszte i preseljenja preostalih ustaša iz Mađarske u Italiju njihov rad više nije ni mogao doći do izražaja.[54]

ZAKLJUČAK

U ovom radu pokušao sam prikazati pregled razvvoja i aktivnosti ustaško-domobranskog pokreta na područjima kotara Koprivnica i Đurđevac u razdoblju od 1929. do 1934. U tom kraju razvila se jedna od najsnažnijih ilegalnih ustaških organizacija u Hrvatskoj u tom razdoblju, a djelovanje ustaških emigranata iz Mađarske i posebno logora Janka-puszta imalo je veliku ulogu u tome.

Nakon proglašenja diktature najvažniji teritorij za ilegalnu komunikaciju preko granice na području Podravine bilo je područje kod Ferdinandovca. Bitan razlog tome bile su tamošnje veze Gustava Perčeca, ali i brojni dvovlasnici koji su surađivali s emigracijom. Formiranjem logora Janka-puszta najvažnije područje za djelovanje ustaša prema Jugoslaviji postalo je područje kod Đelekovca i Prekodravlje. Na organiziranju tamošnje ustaške mreže značajnije se počelo raditi nakon raseljavanja logoraša iz prve faze Janka-puszte. Nakon ubojstva Ivana Domitrovića Ferdinandovac i formalno pada u drugi plan kao područje za organizaciju akcija. Ubrzo nakon toga iz Janka-puszte kreću prvi teroristički napadi, koji će se prekinuti tek razbijanjem ustaške mreže u Podravini.

Velik broj dvovlasnika i nezadovoljnika režimom, kao i vrlo pogodna konfiguracija terena, doprinijeli su da se područje Podravine pretvorilo u najvažniji ustaški smjer za prebacivanje ljudstva, oružja i ilegalnog tiska iz Mađarske. Nakon Velebitskog ustanka 1932. koprivnička Podravina ustašama postaje i najvažnije područje preko kojeg su provođene terorističke akcije u Jugoslaviji. Koliko je Janka-puszta važna za ustašku organizaciju u tim godinama dokazuju podaci kako su se odatle planirale najsloženije akcije, napadi na režimske dužnosnike, pa čak i na samog kralja. I konačno sam čin atentata na kralja u Marseillesu odradili su (osim Kerina) kadrovi s Janka-puszte.

Djelovanje ustaškog logora Janka-puszta u Mađarskoj može se podijeliti na dvije faze. Prva faza bilo je samo formiranje logora i prvo okupljanje emigranata, a obilježja te faze bila su mnoge nespretnosti, neorganiziranost i sukobi. U ovoj fazi prave vojne obuke nije bilo, već samo kraća teoretska predavanja. Druga faza u radu logora bila je mnogo važnija i značajnija, a tijekom tog razdoblja logor je funkcionirao na način kako je i zamišljen. U logoru, doduše, nije boravilo više od 30-40 ljudi, no vršila se vojna obuka, a planirale su se i izvodile terorističke akcije.

Hapšenje podravskih ustaša i krah ustaške mreže u Podravini 1934. bio je velik udarac za ustašku emigraciju koja je izgubila svoj najaktivniji granični koridor u tom trenutku, čime je pod upitnik dovedena i svrha samog logora koji je ubrzo i raspušten.

O samom atentatu vidjeti u: JAREB, n. dj., str. 303-308.

52 KRUŠELJ, U žrvnju, str. 25-31. ; KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 156-159.

53 KRUŠELJ, U žrvnju, str. 25-31. ; O samoj istrazi i suđenju vidi: KRIZMAN, Ante Pavelić, str. 161-186. i 224-231.

54 HDA, XXI, br. 3669. Izvještaj Sreskog načelstva u Đurđevcu – 'Politička zapažanja i prilike u narodu u vezi sa atentatom u Marselju', 1. i 2. prosinac 1934. ; br. 3775. Predstavka Sreskog načelstva u Đurđevcu o starješinama sreskog suda u Đurđevcu od 1. studenog 1934. i Izvješće sreskog načelstva u Đurđevcu o držanju činovnika od 21. Listopada 1934. ; br. 3477. Izvještaj Sreskog načelstva u Đurđevcu o političkim prilikama i događajima za listopad i studeni 1934. od 1. studenog i 3. prosinca 1934.

Krajem 1932. počele su se izvoditi prve akcije iz Janka-puszte, preko područja kod Đelekovca i Prekodravlja, a najsnažniji napad u Podravini bila je eksplozija na željezničkom kolodvoru u Koprivnici. Usporedno s akcijama ustaša, do izražaja dolazi i djelatnost jugoslavenskih obavještajaca, jer tada dolazi do likvidacije važnih ustaških organizatora Domitrovića i Gabaja.

Represija režima i nasilje nad Hrvatima te zabrana oporbenog političkog djelovanja od 1929. do 1934. opravdavali su djelovanje ustaša i među dijelom naroda, stoga su i imali tolike suradnike. Motivacija stanovnika Podravine za uključivanje i suradnju s ustaškom organizacijom najvećim dijelom bila je vezana uz tadašnju političku situaciju u zemlji, neprihvaćanje postojeće državne zajednice i pozicije Hrvata u njoj, te loše postupke vladajućih prema hrvatskom stanovništvu.

SUMMARY

During the King Alexander's dictatorship, Podravina region saw the establishment of one of the most significant local units of Ustashe illegal movement. They head a great help in local land owners with lands in Croatia and neighboring Hungary. Unsuspected, they were crossing the state border on daily basis, to tend to their lands in Hungary. Ustashe made a military camp in the nearby Nagykanizsa plain, called Jankapuszta. There, they conducted military training and planned terrorist diversions in Yugoslavia. Ustashe core movement from Jankapuszta helped develop and branch out an Ustashe network of cells in Podravina, particularly in Đelekovec (prior to Jankapuzsta military camp, Ustashe had been particularly active in and around Ferdinandovec). After their Velebit Uprising in 1932, Podravina became Ustashe's most important terrorist stronghold in Yugoslavia. In Podravina, Ustashe cells collapsed after a Jankapuszta Ustashe member, Stjepan Petrović from Hlebine, surrendered and betrayed the organization. This resulted in numerous arrests and imprisonment of a number of Podravina people. In 1934, three members of Jankapuszta camp (two of them, Mijo Kralj and Ivan Raić, from Podravina themselves) were later involved in assassination of King Alexander in Marseilles.

PRILOG POZNAVANJU DJELATNOSTI DRUŠTAVA U KOPRIVNICI UOČI I TIJEKOM PRVOG SVJETSKOG RATA

HISTORICAL CONTRIBUTIONS: SOCIETIES AND ASSOCIATIONS IN KOPRIVNICA BEFORE AND DURING THE WORLD WAR ONE

Božica ANIĆ
Muzej grada Koprivnice, Koprivnica
biblioteka@muzej-koprivnica.hr

Vesna PERŠIĆ KOVAČ
Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
vesna.persic.kovac@kckzz.hr

Primljeno / Recieved: 15. 4. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 334.72 (497.5 - Koprivnica)

SAŽETAK

Nakon procvata aktivnosti i bogatog društvenog života početkom dvadesetog stoljeća, razdoblje Prvog svjetskog rata donosi zabranu rada svim društvima, osim onima karitativnog i humanitarnog opredjeljenja. Na području Koprivnice i šire okolice tijekom Prvog svjetskog rata djeluje nekoliko društava usmjerenih na pomoć stradalnicima rata, bilo da se radi o ranjenicima i njihovim obiteljima, udovicama i obiteljima poginulih ili osobama na neki drugi način pogođenim ratom. Od navedenih društava značajniji je rad Podružnice Crvenog križa u Koprivnici te Gospojinskog dobrotvornog društva. Ostala društva djeluju ili samo početkom rata ili kroz suradnju s navedenim društvima.

Ključne riječi: Koprivnica, društva, Prvi svjetski rat, Društvo Crvenog križa, Gospojinsko dobrotvorno društvo, humanitarni rad
Key words: Koprivnica, societies, World War One, Red Cross, Gentlemen's charity, humanitarian work.

UVOD

Grad Koprivnica zajedno sa širom okolicom u razdoblju koje je prethodilo početku Prvog svjetskog rata postigao je zavidan gospodarski i društveni razvoj zahvaljujući obrtnicima i trgovcima te drugim poduzetnicima različitih nacionalnosti i vjera. Značajnu ulogu u tome je odigrao i povoljan položaj samog grada smještenog na glavnoj pruzi između Zagreba i Budimpešte. Osobito se to odnosi na razdoblje koje je započelo 1906. godine, a tijekom kojega je gradskim načelnikom bio Josip Vargović. On je bio značajan po tome što je omogućio dalji razvoj i napredak grada na komunalnom, gospodarskom, ali i obrazovnom području. Sav taj napredak doveo je do promjena i u kulturnom životu grada kao i procvata rada društava. Priređivane su brojne kazališne i koncertne izvedbe, zabave, proslave i predavanja. Ovako raznolike društvene aktivnosti bile su nažalost tijekom kratkog razdoblja pristupačne pripadnicima različitih društvenih slojeva, jer već godine 1911. godine dolazi do stagnacije (Vargović biva suspendiran pa 1912. ponovno imenovan načelnikom), koja se nastavlja u godinama uoči rata.[1]

[1] Mira Kolar-Dimitrijević, »Jedno viđenje povijesti grada Koprivnice od 1901. do 1918. godine«, *Podravina,* god. 8, br. 16, Koprivnica 2009, 5-28.

DRUŠTVENI ŽIVOT U KOPRIVNICI UOČI PRVOG SVJETSKOG RATA

Gospodarski razvoj koji početkom 20. stoljeća zahvaća grad pridonosi brojnim promjenama koje Koprivnicu svrstavaju među naprednija gradska središta Hrvatske. Nositelji gradskog načina života su njeni građani, a jedno od obilježja gradskog načina života je i potreba udruživanja građana u udruženja, društva, pri čemu su, između ostalog, motivirani i određenim vrednotama koje nastoje afirmirati u sredini u kojoj djeluju. Temeljem određenih vrednota (kulturnih, prosvjetnih, humanitarnih i slično) izdvajaju se kulturno–prosvjetna, dobrotvorna, gospodarska, nacionalno-politička, sportska, strukovna, vatrogasna, vjerska, ženska, posmrtna, ekološka, zavičajna i ostala društva.[2]

Živa aktivnost društava je upravo osnovno obilježje navedenog razdoblja. No, ona nije nastala ni iz čega, već su na nju s jedne strane utjecale promjene s početka 20. st.,[3] a s druge tradicija, kojoj su brojna društva nastala u 19 st., posebice u njegovoj drugoj polovica , utrla put.

Teško je zapravo odgovoriti na pitanje koliko je društava djelovalo u Koprivnici početkom 20 st. Brojni su razlozi tome, a neke od njih valja i spomenuti. Nepostojanje, malobrojnost ili fragmentarna očuvanost izvorne arhivske građe, ponekad i njena nedostupnost, nepostojanje lokalnih novina,[4] nedovoljna istraženost koprivničkih društava i trenutačna neutvrđenost postojanja eventualnih popisa ondašnjih društava pri gradskom zastupstvu.[5] No navedeni nedostaci ne umanjuju vrijednost obrađenog, jer pak kompletnost sačuvane dokumentacije malobrojnih društava pridonijela je njihovoj obradi i objavljivanju njihove djelatnosti u monografijama ili člancima časopisa. Spomenuti radovi i ostali sekundarni izvori, kao i primarni (arhivski), te tematski vodič Hrvatskog državnog arhiva Zagreba kroz pravila društava,[6] koja su u njemu sačuvana, poslužili su za rekonstrukciju društvenog života Koprivnice s početka 20. st.

Dio društava koja djeluju do Prvog svjetskog rata nastala su u 19. st. i njihov rad nastavlja se i u 20 st., dio njih nastaje početkom 20 st., a ima i onih koja su započela svoju djelatnost u 19 st. no u istom su je i ugasila..

Društva osnovana u 19. stoljeću

Najstarijim koprivničkim društvima pripadaju čitaonice koje se pojavljuju sredinom 19. st. Narodni (1846/47) i Trgovačko obrtnički kasino (1869), Narodna čitaonica (1867), udruživanjem Narodne i Trgovačko obrtničke čitaonice (1888) nastaje Čitaonica, Hrvatska čitaonica (1896) Nijedna od navedenih nije nastavila rad u 20. st.

---

2 Pravila društava : 1845. – 1945. Tematski vodič (uredila Slavica Pleše), Zagreb 2000, 299-300.

3 Promjene koje početkom stoljeća zahvaćaju Koprivnicu dio su značajnih europskih društvenih trendova kao što su modernizacija, širenje liberalnih ideja i demokratizacije, kao i onih svojstvenih Hrvatskoj kao što je to na političkom planu *tiha mađarizacija* ili pak onih koprivničkih koje započinju 1906. izborom Josipa Vargovića za gradonačelnika Koprivnice. Vidi u: Mira Kolar-Dimitrijević, Jedno viđenje …, 5-28.

4 Koprivnica svoje prve novine dobiva 1896. To je bio Koprivnički glasnik koji izlazi svega godinu dana, do 1897. Tek 13 godina kasnije početi će izlaziti druge koprivničke novine Podravaka hrvatska straže, 1910. i izlaziti će s jednim kraćim prekidom sve do 1915. U međuvremenu se pojavljuju još dva naslova no oni nisu bili dugog vijeka. Prvi je Koprivnički glasnik koji ujedno uzima i naslov prvih koprivničkih novina i počinje izlaziti 1912. Izašlo je svega nekoliko brojeva. Tijekom 1914. počinje izlaziti Naprijed i iste godine prestaje njegovo izlaženje.

5 Sresko načelništvo je u nekoliko navrata (1938.,1941.), od društava prikupljalo podatke od godine osnutka , djelokrugu rada, pa sve do vrijednosti imovine, a na zahtjev državnih vlasti. Popunjene obrazce društva su dostavljala u nekoliko primjeraka, a načelništvo ih je dalje prosljeđivalo ovisno o tražitelju podataka. Tragom spomenutog pokušalo se utvrditi da li su eventualno vođeni slični popisi društava prije Prvog svjetskog rata, no trenutačnih saznanja o tome nema.

6 Tematski vodič može djelomice upotpuniti sliku koprivničkih društava jer navodi samo ona čija pravila su sačuvana i nalaze se u Arhivu. Važno je napomenuti da su ponekad sačuvana pravila i jedini sačuvani arhivski dokument o postojanju i djelatnosti društva i da treba imati na umu da su društva tijekom svog postojanja bila prisiljena iz razno raznih razloga mijenjati pravila i nekoliko puta. Ukoliko su u Arhivu sačuvana samo pravila koja je primjerice neko društvo mijenjalo treći puta, a nisu sačuvana ona prva kada je društvo i osnovano, može navesti na krive zaključke.

Zatim su tu glazbena društva Gradska glazba (1874/75) koja djeluje do Prvog svjetskog rata i Hrvatsko pjevačko društvo »Podravac« osnovano 1874. i aktivno do Drugog svjetskog rata (početak 1943). Godine 1874. osnovano je Dobrovoljno vatrogasno društvo u Koprivnici, čija djelatnost, u izmijenjenim uvjetima, je prisutna i danas.

Od dobrotvornih društava osnivaju se Gospojinsko dobrotvorno društvo (1879. djeluje do početka 1943.) i Društvo za podupiranje školske siromašne mladeži »Dobrotvor (1884. - ?). Zatim je tu Trgovački zbor (1880. -?), i Hrvatsko učiteljsko društvo (1892. - ?). Podravački biciklistički klub osnovan 1898., s radom nastavlja i u 20. st. Gimnastičko društvo »Podravski sokol«osnovano je 1893., koje 1906. mijenja naziv u Hrvatski sokol i pod istim djeluje do 1929. kad ponovno dolazi do promjene naziva.[7]

Društva osnovana početkom 20. stoljeću

Godine 1907. osnovano je društvo Chevra Kadischa koje je brinulo o njegovanju siromašnih bolesnih i podupiranju siromašnih članova te Izraelitičko gospojinsko društvo sa sličnom svrhom (Tematski vodič), ali podupiranja ženskih članova zajednice.[8] Iste 1907. osnovan je Hrvatski športski klub »Koprivnica«. Društvo za potporu siromašnih učenika i učenica Male realne gimnazije osnovano je 1908., a 1909. osnivaju se dva kulturno prosvjetna, točnije glazbena društva, Cecilijino društvo župe Sv. Nikole i Hrvatsko obrtničko-radničko obrazovno i pjevačko društvo »Domoljub«. S radom 1912. započinje i Hrvatska čitaonica, no ona je bila kratkog vijeka, te Nogometni klub »Slaven.« Tijekom 1913. osnivaju se Veterinarsko društvo, Cionističko društvo i Hrvatska narodna straža.

Vrijedno je spomenuti još dva društva o čijoj djelatnosti trenutačno ima malo saznanja pa se navode s oprezom. Na njihovu aktivnost upućuju šturi tragovi u Podravskoj hrvatskoj straži. To su Vojno veteransko društvo[9] i Udruga za posmrtnu pripomoć »Hrvatska sloga«[10] Prema prikupljenim podacima uoči Prvog svjetskog rata u Koprivnici je djelovalo dvadesetak društava.

Službeni podaci o broju društava koje navodi Izvješće Upravnog odbora Županije bjelovarsko – križevačke [11] ne podudaraju se u potpunosti s navedenim društvima, a i neke od navedenih godina su upitne.[12] Društva koja su navedena u Izvješću su: Pjevačko društvo »Podravac«(1899), Pjev. radn. društvo »Domoljub«(1909), Podružnica trg. obrt. društva »Merkur«(1899), Dobrovoljno vatrogasno društvo (1874), Klizalačko društvo (1893), Podružnica hrv. gospod. društva (1873), Gospojinsko društvo (1893), Pučka štedionica d.d. (1895), Gradska štedionica d.d. (1893), Koprivnička banka d.d.(1905), Hrvatski sokol (1906), Pravila izraelitičke bogoštovne općine (1887), Chevre Kadicha (1907), Pravila zadruge Dobrotvor (1871), Izraelitičko gospojinsko društvo (1907), Cecilijansko društvo župe Sv. Nikole (1909), Danica d.d. tvornica za kemičke proizvode (1909), Hrv. štedionica d.d. u Koprivnici (1898). Izvješće navodi i dionička društva, profitna, koja nisu zadana ovim radom

---

7 Društva kod kojih se trenutačno nije mogla utvrditi godina prestanka rada stavljani su upitnici, a i same godine osnutka kod nekih su upitne.

8 Godina osnutka navodi se s oprezom, premda se ista susreće na više mjesta. Velika je vjerojatnost da je godina osnutka znatno ranija, poglavito Izraelitičkog gospojinskog društva koje se već u nekim dokumentima spominje 1895.

9 »Vojno-veteransko društvo u Koprivnici«, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), god. 4, br. 6, 7. II. 1914. Tekst sadrži obavijest o održavanju plesa koji će se održati u dvorani K' Sokolu, a od čiste dobiti namijenjeno je 10 % za Hrvatsku narodnu stražu.

10 Udruga za posmrtnu pripomoć »Hrvatska sloga«, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), god. 1, br. 10, 19. III. 1910. U tekstu je dano obrazloženje o uvjetima i načinu rada društva, kao i osnutak društva čija Pravila su potvrđena po kr. sudbenom stolu u Bjelovaru 13. veljače 1909. pod br.1169(gr)-1909. Priopćenje je dostavio zastupnik za Koprivnicu i okolicu, koprivnički učitelj Dragutin Grübel. U : »Hrvatska sloga« , Podravska hrvatska straža (Koprivnica), god. 3, br. 12, 23. III. 1912. uslijedio je poziv članovima da dođu 24. 3 u 15 sati u gostionu D. Ganzera radi dogovora skupštine. U potpisu, Povjerenik.

11 Izvještaj Upravnog odbora Županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1910., Bjelovar 1911. , 106.

12 To se prije svega odnosi na Hrvatsko pjevačko društvo »Podravac« i Gospojinsko dobrotvorno društvo, čije godine su preuzete iz izvorne građe i nisu identične onima iz Izvještaja.

Među navedenim društvima koja djeluju u Koprivnici postoji uska suradnja, a često se događa da su pojedini članovi i podupiratelji nekoliko društava. Primjerice koprivnički zastupnik u Saboru (1906-1913) Stjepan Zagorec bio je predsjednikom »Domoljuba« i Cecilijinog društva.

Bogatstvo i raznovrsnost društvenog života obilježje su Koprivnice uoči Prvog svjetskog rata. Živa aktivnost društava očituje se u brojnim koncertima glazbenih društava. Posebnu draž pružaju nedjeljni, promenadni koncerti gradske glazbe, posebice oni koji se održavaju u gradskom parku nakon izgradnje glazbenog paviljona 1904. Građanstvo je rado odlazilo i na koncerte »Podravca« čiji zborovođa je bio vrsni Tomo Šestak, gradski kapelnik i skladatelj, kao i koncerte koje priređuje mlađe glazbeno društvo »Domoljub.« Prvi zborovođa Domoljuba bio je Vladimir Stahuljak, koji je ujedno i zborovođa Cecilijinog društva koje je njegovalo crkvenu glazbu. Osim koncerata koje priređuju glazbena društva, zabave kao dio predratnog života u Koprivnici bile su i omiljene i popularne među građanstvom. Gotovo sva društva njegovala su ovu vrstu zabave, a među njima posebno su se isticale zabave Hrvatskog sokola. Sezona zabava obično bi počinjala katarinskim zabavama, nastavljala nikolinjskim i silvestarskim, a završavala fašenskim, odnosno pokladnim. Mjesta održavanja javnih zabava najčešće su ondašnja koprivnička svratišta i hoteli »Križ«, »«Zrinjski«[13], »K caru austrijanskome«, te građanske gostionice K' Sokolu Dragutina Ganzera u Frankopanskoj i Jembrekova na Lenišću, ali i ostale gostionice kojih je popriličan broj.

Proljetne zabave ne zaostaju iza ovih prethodnih. Posebno su omiljeni majalesi[14] i pučke zabave koje se održavaju na otvorenom prostoru; šumici pokraj ciglane ili na gradskom šetalištu oko paviljona. Proljeće je vrijeme i velikih crkvenih blagdana uz koje se pak vežu određeni pučki i crkveni običaji među kojima važno mjesto pripada procesijama, posebice onoj tijelovskoj.

Raznovrsnost društvenog sadržaja upotpunjuju i športska društva. Nogomet kao nova vrsta sportske zabave postaje omiljen, a utakmice domaćih i gostujućih klubova vrlo posjećene.

Posebno svečarski ton društvenom životu daju obljetnice društava, posvete barjaka, dolazak velikodostojnika, razna gostovanja kulturnih društava i sl.

Veliki problem koprivničkih društava je nedostatak prostora. Naime, društva uglavnom nemaju vlastite prostore, već se koriste unajmljenima, za koje plaćaju visoke najamnine. Nakon izgradnje (1906) vatrogasni dom postaje mjesto održavanja sastanaka brojnih koprivničkih društava.

Problem su i dvorane, nedostatne za potrebe društvenih zabava i koncerata. Stoga ideja o gradnji doma za potrebe »Podravca« nije neobična, no ona nije dočekala svoju realizaciju.[15] I ostala društva suočena s istim problemom 1911. godine pokreću pitanje izgradnje doma za potrebe svih društava. Slijedeći trendove vremena i uzore ostalih hrvatskih gradova to je trebao biti Hrvatski dom.[16] Ideja će dovesti do sastanka predstavnika svih društava na kojem je zaključeno da se dostavi predstavka gradskom zastupstvu o gradnji doma kao i usvojen prijedlog o podizanju zajma na 40 godina i o načinu njegovog vraćanja.[17] Kako reakcije na predstavljeni problem društava nije bilo, ponovno je u

---

13 Zgodna je vijest koju donosi *Podravska hrvatska straža*, god. 3, br. 4, 27. I. 1912. o zatvaranju kavane Zrinjski »navodno« po naređenju komesara Hermana jer nije dovoljno grijana. Vlasnik kavane i svratišta je Lujo Toplak.

14 Majales *lat. (isp.* maj*)* svečanosti u prirodi (prvotno školska u mjesecu maju), izlet, teferič na otvorenom, isto i majalis i majalos. Baratoljub KLAIĆ, Rječnik stranih riječi, Zagreb 1979, 832.

15 Nedostatak prostora za vježbanje kao i za održavanje javnih nastupa-koncerata, nametnuo je potrebu gradnje društvenog doma koja se pojavila svega tri godine nakon osnutka Podravca. Na potrebu gradnje često se podsjeća i o njoj se raspravlja na odborskim sjednicama, da bi končano 1905. bili izrađeni svi potrebni projekti (projektant Barany) za njegovu gradnju. U godinama koje slijede, problemi s kojima se Društvo susreće izbijaju u prvi plan, a gradnja doma pada u zaborav. Vidi u: Dragutin FELETAR, Glazbeni život Koprivnice, Koprivnica 1977, 71-72.

16 *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), god. 2, br. 14, 8. VIII. 1911.

17 Prema trenutačnim saznanjima gradsko zastupstvo na sjednicama tijekom 1911. o gradnji doma nije raspravljalo.

Podravskoj hrvatskoj straži osvanuo tekst Hrvatski dom u kojem tekstopisac apelira na predsjedništva društava da se opet *podigne zaspana akcija kao i prošle godine kod gradonačelnika*. [18]

Josip Vargović tadašnji gradonačelnik, čija pozicija je tada već znatno uzdrmana, pokušao je još sagraditi Hrvatski dom koji je trebao biti žarište kulturnog i društvenog života grada. Međutim u zastupstvu se pojavila struja koja se protivila ideji gradnje novog doma, već je predlagala da se otkupi Toplakov hotel »Zrinjski« i preuredi za potrebe rada društava. No do realizacije i ove ideje nikada nije došlo jer je mandat zastupstva istekao, pa je i pitanje gradnje odloženo.[19]

Rat je prekinuo rješavanje problema koprivničkih društava. Po njegovom završetku prvo društvo koje rješava problem prostora za potrebe rada društva je »Domoljub« i to gradnjom vlastitog doma (1919). Primjer »Domoljuba« slijedit će kasnije katolička društva koja podižu Katolički dom (1923/24), ili Seljačka sloga Dom Seljačke sloge, gradnja kojeg je započeta akcijom prikupljanja sredstava 1938.

RAD KOPRIVNIČKIH DRUŠTAVA U PRVOM SVJETSKOM RATU

O prelasku na ratne uvjete života građanstvo Koprivnice izvijestile su koprivničke novine Podravska hrvatska straža 1. 8. 1914., tri dana nakon naredbe bana[20] iz koje prenose kraljev reskript o odgodi sjednica sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije[21] i čitav niz iznimnih mjera koje će vrijediti za Hrvatsku i Slavoniju. Banska naredba temeljena na čl. 32 Zakona o iznimnim mjerama za slučaj rata iz 1912., obustavlja do daljnjega rad društava kojima su pravila bila odobrena od Zemaljske vlade, zabranjuje sazivanje i održavanje skupština (sjednica odbora ili ravnateljstava i glavne skupštine) kao i prisustvovanje njima. Tko navedeno prekrši može biti kažnjen kaznom zatvora od dva mjeseca i novčanom kaznom od 600 kruna. Moguće iznimke predviđene su čl. 3 po kojima *Ban može nakon saslušanja županijskih oblasti, odnosno poglavarstava gradova Zagreba, Osijeka, Varaždina i Zemuna, sporazumno sa vojno-teritorijalnim zapovjedništvom dozvoliti iznimke u pogledu ustroja i poslovanja pojedinih društava*.

Ubrzo nakon objave srpanjske naredbe, već 22. rujna 1914., ban dopušta vladinim povjerenicima samostalno odobravanje rada dobrotvornim društvima za podupiranje i prehranu siromašne djece te potpornim društvima za slučaj bolesti i smrti, jer se time nije izlazilo iz okvira prethodne naredbe o zabrani rada društava. [22]

Sve spomenute naredbe odrazit će se na društveni život ratne Koprivnice. Koprivnička društva pridržavaju se propisanih naredbi, pa ostaje manji broj onih koja nastavljaju s radom, nego onih čija aktivnost se tijekom ratnih godina gasi.

Hrvatsko pjevačko društvo »Podravac« - početkom rata prestaje djelatnost društva, jedine aktivnosti zabilježene tijekom rata su one koje se odnose na društvenu blagajnu iz koje su obavljene dvije isplate i to u dobrotvorne svrhe.[23]

Dobrovoljno vatrogasno društvo uz svoju osnovnu zadaću, a to je *uređena branitba života i imetka stanovnika gradske obćine od vatre*, tijekom godina razvilo je zapaženu društvenu i kulturnu djelat-

---

18 *Podravska hrvatska straža*, (Koprivnica), god. 3. br. 12, 23. III. 1912.

19 Zvonimir VARGOVIĆ, »Život i rad Josipa Vargovića«, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, god. 2, br. 1, Koprivnica 1947, 52-56.

20 Objava je preuzeta iz Narodnih novina, br. 170, 27.7.1914. 3. *Naredba bana … br.4.232 Pr./1914*

21 Odluka je donijeta temeljem § 3. zakonskog članka II iz godine 1870. glede uređenja Sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

22 Vijoleta Herman Kaurić, »Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata ?« *Historijski zbornik*, god. 62, br. 2, Zagreb 2009, 427-463

23 Muzej grada Koprivnice (dalje: MGKC), Arhivska zbirka knjižnice (dalje: AZK), Zapisnici Hrvatskog pjevačkog društva »Podravac«, 1907.-1923., Zapisnik IV redovne odborske sjednice HPD »Podravac« održane 8. srpnja 1914. na kraju kojega stoji opaska, naknadno dodana, *Ovdje prestaje djelovanje »Podravca« radi strašnog 4 godišnjeg rata sve do 23. studenoga 1918. kada se pokrenula akcija glede fuzioniranja s pjevačkim društvom »Domoljub«*.

nost, koja se očitovala u organiziranju javnih vježbi, sjajnih vatrogasnih zabava, učestvovanja u prigodnim svečanostima i narodnim veseljima. Rat je prekinuo ovaj društveni aspekt aktivnosti, dok su primarnu zadaću, preostali članovi koji nisu mobilizirani, revno i nadalje obavljali. Aktivnost je donekle obnovljena 1917., a prva odborska sjednica održana je 8. studenoga.[24]

Hrvatski sokol - rad Društva tijekom rata je prekinut. U prilog tome govori zamolba (1917) Franje Šempera, blagajnika društva »Sokol« kojom traži da se društvo *rieši plateža duga od 4 kr. i 60 fil. plinari za potrošeni plin u 1914., jer društvo više ne postoji, a gotovine nije ostalo*. Dug je isplaćen iz gradske blagajne.[25]

Hrvatsko obrtničko radničko pjevačko društvo »Domoljub« prekida s radom početkom rata i većina članova odlazi na ratišta.[26]

Športski nogometni klubovi Koprivnica i Slaven početkom rata odigrali su dvije posljednje utakmice (6.srpnja i 25. kolovoza 1914) u korist Crvenog križa. Početci slabije aktivnost zabilježena su već krajem 1917.[27]

Drugoj skupini pripadaju društva čije aktivnosti su uopće slabo poznate, primjerice Klizalačko društvo, a posebice one ratne. Za pretpostaviti je da najveći dio njih prestaje s radom. Međutim činjenica prijašnje povezanosti društava i članova, upućuje na njihovu moguću povezanosti i u ratnim uvjetima, koja se očituje u sudjelovanja članstva, koje nije mobilizirano, u humanitarnim i dobrotvornim akcijama u gradu.

I na kraju ostaju društva, koja dozvolu za rad mogu dobiti i od vladinih povjerenika, a čije članstvo nesebično i požrtvovno sudjeluje u javnom životu ratne Koprivnice zbrinjavajući i pomažući siromašne, ratne udovice i siročad, ranjenike i ratne invalide, te prikupljajući pomoć za vojnike na ratištu. To su prije svega dobrotvorna, pripomoćna i podupiruća društva čiji rad je prisutan i zapažen i prije izbijanja rata, osim podružnice Crvenog križa koja se u Koprivnici osniva 1914.[28]

Zamjetan rad na polju, prijeratne, karitativne aktivnosti ostvarilo je Dobrotvorno gospojinsko društvo, s kojom nastavlja i tijekom rata. Zatim Izraelitičko gospojinsko društvo koje je zajedno s katoličkim sudjelovalo u nizu dobrotvornih akcija, a u njima sudjeluje i tijekom rata. S obzirom na profil Chevra Kadicha i usku povezanost sa Izraelitičkim gospojinskim društvom, nameće se zaključak o njegovoj uključenosti u dobrotvorne akcije, premda činjenica koja bi to potvrđivala za sada nije pronađena. Nepoznata ostaje i djelatnost katoličkih društva, osim jednog, a to je svakako zanimljivo istaknuti. Radi se o glazbenom društvu koje njeguje crkvenu glazbu i pučko pjevanje. To je Cecilijino društvo župe Sv. Nikole.

Dobrotvorna društva čija djelatnost se nastavlja i tijekom ratnih godina njeguju dobrotvorni rad ispunjavajući tako svrhu svog osnutka. No ratni uvjeti nametnuli su društvima novi oblik dobrotvornog rada, a to je ratna pripomoć za brojne kategorije ratom ugroženog stanovništva. Ratnu skrb provode vlasti na svim razinama, osnivanjem tijela koja dotičnu i provode i to nizom ratnih mjera, propisa, naredbi, dopisa, okružnica i sl. Pri tome se često obraćaju i dobrotvornim društvima, neposredno ili posredstvom nekog tijela lokalne uprave, koja se onda u pravilu odazivaju pozivima.

---

24 Dragutin FELETAR, Franjo HORVATIĆ, 110 godina koprivničkog vatrogastva, Koprivnica 1984. 15, 23

25 Državni arhiv Varaždin, (dalje: DAV), Arhiv grada Koprivnice, (dalje: AGK), Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik XXVII redovne sjednice gradskog zastupstva u Koprivnici od 2. 11. 1917.

26 MGKC, AZK, Prva knjiga zapisnika društva »Domoljub« od 1909. do 1924., Zapisnik treće odborske sjednice društva od 10. lipnja 1914. Zgodna je opaska, također naknadno dopisana, *Od 1914 do 1918 svjetski rat i društvo mržnje, članovi pjevaju po Rusiji kao zarobljenici. Jedino predsjednik, tajnik i blagajnik su kod kuće.* Prva odborska sjednica nakon rata održana je 22. 11. 1918.

27 Branko Pleše , Goran Čičin Mašansker, Nogometni klub Slaven Belupo Koprivnica 1907. – 2007., Koprivnica 2008, 11.

28 Da li je i prije 1914. osnovana neka podružnica Crvenog križa u Koprivnici zasada je teško reći, ali na takvu mogućnost upućuje tekst o Josipu Kiraru, učitelju, istaknutom članu zajednice, koji je obnašao mnoge značajne dužnosti u gradu, a jedna od navedenih je i ona koja ga spominje kao višegodišnjeg tajnika podružnice Crvenog križa u Koprivnici. Vidi : Godišnje izvješće niže opće pučke škole u slobodnom i kraljevskom gradu Koprivnici, za školsku god. 1911.-12., Koprivnica 1912, 3.

Tako je osnovan Ratno-pripomoćni ured, Zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika, Županijski i Gradski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika.

Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevina Hrvatske i Slavonije ustrojen je dozvolom bana Ivana baruna Skerleca 1. rujna 1914. Nadređeni mu je bio Ratno-pripomoćni uredi u Beču i Budimpešti, [29] a podređeni županijski i mjesni odbori, te neki pododbori.

Županijski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika osnovan je 1917. Odredbom velikog župana kao predsjednika Županijskog odbora do 23. srpnja 1917. br 7419. imenovani su članovi županijskog odbora, a općinski (gradski), školski odbori su pozvani da se organiziraju kao mjesni odbori za zaštitu porodica mobilozovanih. Ubrzo nakon objave u Bjelovarsko–križevačkoj županiji bez većih poteškoća organizirano je 198 mjesnih odbora. Prvu sjednicu Županijski odbor održao je 17. prosinca 1917. na kojoj se raspravljalo o svrsi i djelovanju organizacije. Jedna od glavnih zadaća Odbora bila je skrb o siromašnoj djeci i o smještaju djece koja dolaze iz raznih jugoslavenskih krajeva. Prema izvješću u Bjelovarsko-križevačkoj županiji bilo je smješteno preko 3000 djece. Prvo su počela pristizati djeca iz Istre, kolovoz 1917, zatim iz Bosne u prosincu 1917., a iz Dalmacije i nešto iz Trsta i okolice u svibnju 1918.

Godine 1918. temeljem banske naredbe od 3. svibnja br.1356 Pr. osniva se Županijski pododbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika, koji vodi poslove županijskoga odbora oko uzgojnih pripomoći (stipendija). Na sjednicama koje su održane 17. kolovoza i 15. studenoga pododbor je uvažio gotovo sve zamolbe i iz svojih sredstava podijelio više pripomoći ratnoj siročadi i djeci ratnih invalida.[30]

Gradski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika osnovan je u Koprivnici 2. studenog 1917. temeljem naredbe bana od 18. srpnja 1917. br. 2921 Pr. Dopis je dostavila Kr. županijska oblast, 30. srpnja, a prema § 9. i 10. naredbe, imao se je izabrati odbor na tri godine. O naredbi je raspravljalo gradsko zastupstvo na svojoj sjednici i izabralo Gradski odbor sa načelnikom kao predsjednikom i podnačelnikom kao zamjenikom. Ostali članovi odbora trebali su biti dušobrižnici svih konfesija, ravnatelji pučkih škola i gradski fizik. Odbor je podređen Županijskom odboru. U Odbor su predloženi Fran Kamenar (načelnik), Adolf Scheyer (podnačelnik), dr. Lav Fischer kao tajnik, dr. Edo Dorčić i Ignjat Schwarc, a od gospođa gđe A. Scheyer, Dorčić, Neufeld i Mikšić (predložene gospođe su i članice Gospojinskog društva). Gradsko zastupstvo je prihvatilo prijedlog. [31]

U Koprivnici od 1914. djeluje i Građanski odbor za podupiranje Crvenog križa o čijoj djelatnosti se doznaje iz Podravske hrvatske straže.[32] Kakav je točno njegov odnos sa Crvenim križem kao i njegova funkcija, nejasno je zbog oskudnih podatak, osim ovih koji upućuju na njegovo postojanje i uključivanje u veliku sabirnu akciju cigareta.

Ovakve velike sabirne akcije širokih razmjera najčešće su poticane od strane Ratno pripomoćnog ureda za zemaljsku obranu. Zamolbama bi se obraćao nižim tijelima, a naredbama i brojnim odaslanim okružnicama ban bi apelirao na pučanstvo i školsku mladež da se odazovu pozivima. Tako su pokrenute brojne akcije sabiranja ratne pripomoći, posebice u prvim ratnim godinama u koje su bile uključena koprivnička dobrotvorna društva. Nemali je broj provedenih akcija i nije svrha sve ih nabrojiti, ali neke od njih valja svako spomenuti. Evo nekoliko primjera. To su akcije prikupljanja

---

[29] V. Herman Kaurić, *Historijski zbornik*, 437.

[30] Izvještaj o radu županijskoga odbora bjelovarsko-križevačke županije za zaštitu porodica mobilizovanih i u ratu poginulih vojnika u godini 1918., Bjelovar, 2. 1. 1919.

[31] DAV, AGK, Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik XXVII redovne sjednice gradskog zastupstva u Koprivnici, održane 2. 11. 1917.

[32] Cigarete i darovi za Božić«, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), god .4, br. 53, 28. XI. 1914.

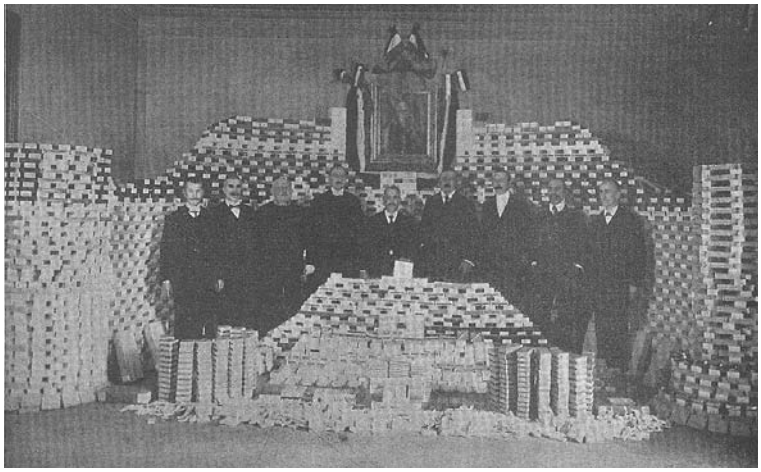

Slika 1. Milijun cigareta prikupljenih velikom rodoljubnom akcijom na čelu koje je bio Savez gostioničarsko-krčmarskih zadruga u Zagrebu. (Ilustrovani list (Zagreb),god. 2, br. 14, 3. IV. 1915.)

Slika 2. Prva pokretna ratna knjižnica u Njemačkoj (Das inetressante Blatt (Beč), god. 35, br. 5, 3. II. 1916.).

božićnih darova,[33] cigareta, kupinova lišća za pripremanje čaja,[34] tople odjeće [35] i knjiga [36] i slično, a sve za potrebe vojnika na ratištima.

Osim za potrebe vojnika prikupljalo se i za potrebe ratovanja. Tako je primjerice temeljem zakona o ratnim davanjima naredbom Kraljevskog ugarskog ministarstva za zemaljsku obranu od 6. veljače 1915. broj 504 provedeno popisivanje i prikupljanje neupotrebljivih, bezvrijednih za vlasnike starih

---

33 Prikupljanje darova potaknuto je okružnicom bana 13. studenog 1914., a na zamolbu Ratno pripomoćnog ureda kojom se apelira na pučanstvo, školsku mladež i učitelje da se pozivu odazovu , a svaki onaj koji će sudjelovati u dobrotvornom pokretu Ratno pripomoćni ured dodijelit će diplomu priznanicu kao znak *da je slušajući svoje srce ispunio svoju domoljubnu dužnost.* U: *Službeni glasnik Kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, Odjel za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb 1914, 382.
Ista akcija provodi se i 1915. Okružnica bana od 11. studenog 1915. br. 10 056 Pr.

34 *Službeni glasnik*, 1914, 309.

35 *Službeni glasnik*, 1914, 303

36 Krajem 1916. pod pokroviteljstvom zagrebačkog nadbiskupa dra. Ante Bauera osnovan je Odbor za vojničke čitaonice Hrvata. Svrha mu je bila *opskrba vojnika knjigom i zdravim* štivom, *koje bi im u dokolici pružalo duševnu hranu i okrepu.* Knjige su upućivane vojnicima na ratištu, kao i hrvatskim ranjenim vojnicima u bolnicama. Da bi uspjeh sabiranja bio što uspješniji Odbor se je obratio na Kr. hrv..-slav.-dalm. zemaljsku vladu da pozove sve javne oblasti u zemlji glede prikupljanja za vojničke čitaonice Hrvata na ratištu novac, knjige, časopise, dobro usčuvane društvene igre (šah, domino, mlin) pisaći materijal i različite ukrasne predmete za čitaonice (slike), pa je tako nastala okružnica bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i dalmacije od 2. ožujka 1917. br. 775/Pr. O sabiranju knjiga za vojničke čitaonice Hrvata na ratištu . U: *Službeni glasnik,* 31. III. 1917, 45

Slika 3. Službeni mužari Službe za ratnu skrb. Tipovi željeznih i kamenih mužara koji su radi dopune nabave materijala za ratovanje izdani kao zamjena za mesingane. Zamjena se obavlja putem organa Službe za ratnu skrb od kuće do kuće ili u prikupljalištima, Beč , Bergase 16. (Das interessante Blatt (Beč), god. 35, br. 11. 16. III. 1916.)

kovnih predmeta koji su upotrebljivi za ratne svrhe. Posebno su bili traženi predmeti od mjedi, kositra i bakra. U akciju prikupljanja bilo je uključeno pučanstvo i školska mladež.[37]

Koliko je metal bio potreban u ratnim godinama za potrebe ratovanja, govore i drastičniji primjeri prikupljanja koje provodi država, a dobar primjer su rekvizicije crkvenih zvona. Tako su bez zvona ostali mnogi podravski zvonici, među njima i koprivnički .[38]

Potreba za prikupljanjem ratne pripomoći, posebice u prvim godinama rata, kao izraz domoljubnog zanosa, rodoljublja i moralne obveze spram onih koji su na ratištima, poprima široke razmjere. Dobrotvorni pokreti rasprostranjeni su diljem monarhije, poticani ne samo od vlasti, već i od dobrotvornih i pripomoćnih društava kao i uglednih pojedinaca, a načini na koje se sve provode neslućeni su. Vrlo popularan način prikupljanja novčane pomoći bili su ratni spomen štitovi, koji poprimaju najrazličitije oblike, a i veličine. Obično bi se postavljali na javnim mjestima (gradske vijećnice, parkovi) gdje su dostupni i vidljivi svima. Zabijanjem čavala, koji su imali svoju novčanu vrijednost, u štit, darovatelji su pomagali one kojima je čitava akcija bila namijenjena. Istu funkciju imaju i spomen lipe[39] ili spomenici kojima se prikazuju ratni junaci, vitezovi [40], a podloga za »očavljivanje« može poprimiti najrazličitije oblike koji u pravilu nose nekakvu poruku. Ponekad su rad poznatih kipara, kao što je to bio slučaj u Kostajnici gdje je bio izložen drveni sokol, rad kipara Rudolfa Spieglera iz Zagreba.[41]

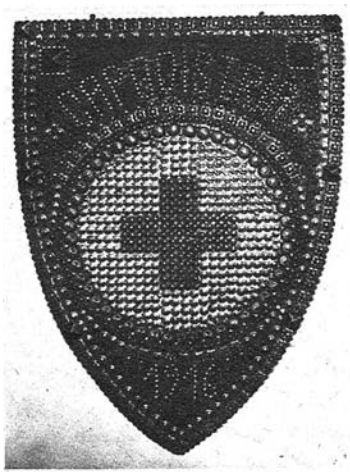

Slika 4. Ratni spomen štit u Kopru (Das inetressante Blatt (Beč), god. 35, br. 37, 14. IX. 1916.)

Uz spomen štitove koji imaju funkciju prikupljanja pripomoći, valja spomenuti još jednu interesantnu pojavu. To su »žive slike.« Često su to alegorijski prikazi, čija uprizorenja se vezuju uz dobro-

37 *Službeni glasnik*, 1915, 70.

38 Koprivnica grad i spomenici, Zagreb 1986, 216, 220.

39 Ilustrovani list (Zagreb), god.2, br.14, 8.V. 1915. Ratna spomen lipa postavljena u gradskom parku u Zagrebu

40 »Željezni vitez u Beču«, *Ilustrirani list* (Zagreb), god. 2, br. 13, 27. III. 1915. Spomenik je podignut na spomen ratnog doba i požrtvovnosti pučanstva. Drveni spomenik je nadnaravne veličine i rad je prof. Josipa Müllera. Da se vitez ispuni čavlima (ili odjene u željezo) potrebno ih je najmanje 600. 000 što bi donijelo svotu od najmanje 600. 00 kruna, no pretpostavlja se da će ona biti i veća jer imućniji daju i više od 1krune po čavlu.

41 *Ilustrovani list* (Zagreb), god. 2, br. 48, 27. XI. 1915.

Slika 5. Prikazuje kako su učenice samostanske škole sv. Augustina u Sarajevu uprizorile živu sliku »Svjetski rat.« Slika pokazuje kako Austrija (1) mačem odbija s prijestolja laž (2), pohlepu (3) i zavist (4). Rat (5) pobijeđen od vjernosti (6) i molitve (7) kleči i polaže oružje. U pozadini se pojavljuje pobjeda (9) i mir. (Das interessante Blatt, (Beč),god. 35, br. 18, 4. V. 1916.)

Slika 6. Duhovito viđenje žena u novo nastalim prilikama, objavljeno u Ilustriranom listu, koji u svakom broju uz niz pisanih vijesti o ratu donosi i onu u karikaturi. (Ilustrovani list (Zagreb), god. 2, br. 6, 6. II. 1915.)

tvorne koncerte ili uz neka druga javna događanja, a njima se veliča domoljublje, junaštvo, pobjeda nad neprijateljem, mir i slično.

Uz rasprostranjenost spomenutih predmeta i uprizorenja koja imaju svoju pripomoćnu funkciju, nije na odmet spomenuti i rasprostranjenost ostalih, koji su u funkciji veličanja vrednota potaknutih ratom, [42] a jedni i drugi u sebi nose ponešto od umjetničkog, pa se uvjetno može govoriti o svojevrsnoj » ratnoj umjetnosti.«

Koprivnica ne zaostaje za ratnim trendovima u koje se požrtvovno uključuje, a znakovlje i odličja u Koprivnicu donose njeni junaci s ratišta.

Podružnica društva Crvenog križa u Koprivnici

Godinom osnutka koprivničke filijale Hrvatskog Slavonskog patriotskog pomoćnog društva u Zagrebu smatra se 1881. godina[43], nakon koje slijede oskudne aktivnosti sve do početka Prvog svjetskog rata.[44] Slijedeći upute iz centrale Društva Crvenog križa Kraljevine Hrvatske i Slavonije, nekoliko uglednih građana Koprivnice predvođenih doktorom Lavom Fischer sastalo se prvi kolovoza

[42] Popularno i rasprostranjeno je bilo ratno prstenje s natpisima, Kameradenschaft, Kaiserschutzen, Gold für Eisen , ratne čaše s likom cara koje bi se zajedno s nekakvom zahvalom, priznanicom ili diplomom dodjeljivale zaslužnima, tu spadaju i marke koje imaju svoju filatelističku vrijednost, brojne plakete i na kraju ratna odličja. Crveni križ također zaslužnim aktivistima dodjeljuje priznanja, pa je nastao niz odličja raznih redova koja se dodjeljuju ovisno o zasluzi.

[43] U knjizi dr. Milivoja Kovačića i suradnika: Stazama dobrote – 120 godina Crvenog križa u Koprivnici (1881-2001.) na stranicama 9. i 10. naveden je podatak o osnutku podružnice pronađen u Izvještaju o razvitku Crvenog križa u Mađarskoj iz 1882. Isto tako objavljen je i preslik priloga objavljenog u Narodnim novinama od 5. listopada 1878. godine u kojem se detaljno izvještava o aktivnostima »Koprivničkoga odbora za okrepu ranjenih i bolesnih vojnikah«

[44] Zanimljiv je dokument upućen gradskom načelniku Josipu Vargoviću kojim se pojašnjavaju zadaće Crvenog križa, osobito vezano uz skrb za ranjene vojnike u slučaju rata! te se moli gradska uprava da u navedenom slučaju preuzme dio troškova oporavka ranjenika. Dopis je upućen od strane Predsjedničtva društva crvenoga križa u Zagrebu, 3.11. 1911 godine

1914. godine u koprivničkog gradskoj vijećnici.[45] Na sjednicu su bili pozvani gradski zastupnici, liječnici, predstojnici pojedinih ureda i škola te predstavnici koprivničkih društava i novčanih zavoda. Već na prvom sastanku podružnici je pristupilo preko trideset članova od kojih je većina dala i dobrovoljni prilog od 20 kruna kako bi se odmah moglo pristupiti aktivnostima. Izabran je i širi odbor u koji su, između ostalih, izabrani: Stjepan Zagorac – župnik, Fran Kamenar – gradonačelnik, braća Derenčin – ljekarnici, dr. Mirko Kasumović – gradski fizik,, Josip Sulimanović – posjednik i gradski zastupnik, Terezija pl. Mikšić i drugi. Odlučeno je da se uputi zamolba grofici Ljudmili barunici Inkey da preuzme »predsjedničku čast« i vođenje ove podružnice.[46] Treći kolovoza pristupile su podružnici i članice Gospojinskog društva Koprivnica, a istog je dana održana sjednica na kojoj je izabran uži odbor te predsjednica podružnice barunica Ljudmila Inkey. Novoizabrana predsjednica te barunice Ella i Lilly Inkey priložile su 1000 kruna za rad podružnice, a novčane priloge dali su i Pučka štedionica, Chewra Kadischa Koprivnica, Koprivnička banka, Ludbreška dionička štediona, vlastelinstvo kneza Bathanya te brojni pojedinačni donatori, tako da je do kraja kolovoza bilo prikupljeno sedam tisuća sto i jedna kruna za rad podružnice.[47] Zanimljiv je podatak o članovima utemeljiteljima koprivničke podružnice koji su pristupili osobitim zalaganjem same predsjednice, a među njima su najistaknutiji : nadvojvotkinja Izabela iz Požuna s prilogom od 300 kruna, kneginja Bathyany iz Kormenda s 500 kruna priloga, grof Stjepan Tisza iz Budimpešte sa suprugom dali su prilog od 500 kruna, a zagrebački nadbiskup Antun Bauer 200 kruna. Osim njih, priloge su dali još i grofica Lujza Inkey iz Budimpešte, grofica Ruett Inkey, Karlsruhe, veliki župan dr. Teodor Bošnjak, grofica Marija Drašković i drugi.[48] Aktivnosti su nastavljene odmah po konstituiranju što je vidljivo primjerice iz dopisa upućenog gospođi Anki Krkač 25. rujna 1914. u kojem joj se tajnik podružnice po nalogu barunice Inkey obraća s obavijesti o tome kako su neke gospođe dobrovoljno preuzele »pomoćne službe kod opskrbe bolesnih«, a nju moli da se obrati gospođi Mixich koja vrši nadzor kuhinje i podjele hrane.[49] Dopisom od 21. studena 1914. u ime Podružnice društva »Crveni križ« u Koprivnici tajnik podružnice zahvaljuje Dobrotvornom gospojinskom društvu Koprivnica na daru od 20 kruna.[50] Podravska hrvatska straža redovito donosi izvješća o dobrovoljnim prilozima u Koprivnici, ali i okolnim mjestima koje prikupljaju dobrovoljci i aktivisti, a javljaju se i vijesti o upitima o potrebi smještanja ranjenika u koprivničkoj bolnici. Tijekom rujna 1914. takove potrebe još nije bilo.[51] No situacija se već potkraj listopada mijenja pa tako u Podravskoj hrvatskoj straži nailazimo na vijest o dolasku transporta od 77 ranjenika koji je stigao iz Zagreba[52] (ranjenici u Kc, novi transport od 37 ranjenika)[53]. Ranjenici su smješteni u gradsku bolnicu čiji je jedan dio pretvoren u pomoćnu bolnicu Crvenoga križa. U istom broju jedan anonimni čitatelj pokrenuo je i akciju prikupljanja novina i knjiga za ranjenike kako bi imali čime kratiti vrijeme dok se nalaze u bolnici. [54] Tisak nadalje redovito objavljuje imena darivatelja pripomoći Crvenom križu kao i novosti iz rada društva. Tako je zanimljiv komentar u kojem se pohvaljuje stanovita gospođa Vinka Bilić koja je vrlo požrtvovna u prikupljanju priloga na području Koprivnice, ali i okolnih sela. Isti s druge strane pak ističe kako ima i sramotnih reakcija pojedinaca

[45] Isto, stranice 12. i 13. naveden je podatak kao i preslika zamolbe o održavanju osnivačke skupštine koprivničke podružnice u prostorima gradske vijećnice, upućene gradskom poglavarstvu 30. 7. 1914. godine

[46] *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), god. 4, br. 33, 15. VIII. 1914.

[47] *Podravska hrvatska straža*,(Koprivnica), god. 4, br. 35, 28. VIII. 1914.

[48] Isto, god. 4, br. 41,26. IX.1914., 2.

[49] MGKC, AZK

[50] Isto

[51] *Podravska hrvatska straža*, (Koprivnica), god. 4, br. 37, 12. IX. 1914..3

[52] Isto, br 48

[53] Isto, br 51 14.11. 1914.

[54] isto, br. 48, 24. X. 1914., 2

koji se spomenutoj gospođi rugaju u lice iako bi trebali prednjačiti dobročinstvima.[55] Podravska hrvatska straža vrlo dosljedno opisuje brojne aktivnosti podružnica predvođena predsjednicom barunicom Inkey kao što su primjerice predblagdansko kićenje božićnog drvca ranjenicima, organiziranje tombola i »bazara« za koje su prikupljeni slatkiši, ručni radovi, cvijeće, a priređene su i brojne šaljive izložbe. Podružnica je u travnju 1915. organizirala koncert članova Kraljevskog zemaljskog kazališta u Zagrebu: Irme Polak, Arnošta Grunda, Zvonimira Strmca te »konzervatorista« Krešimira Baranovića i Milana Grafa. Prihod s navedenog koncerta bio je namijenjen u dobrotvorne svrhe.[56] O aktivnostima što ih je Crveni križ organizirao tijekom narednih godina saznajemo iz korespondencije i druge dokumentacije dobrotvornih društava koja su svoj rad vezala uz potporu Crvenom križu. Pri tome su dakako najbrojnije bile aktivnosti Dobrotvornog gospojinskog društva u Koprivnici. Tako je navedeno društvo 1. kolovoza 1915. organiziralo zabavu u korist Crvenog križa o čemu saznajemo iz obavijesti kojom predstavnik varaždinske 16. regimente obavješćuje predsjednicu Dobrotvornog gospojinskog društva, gospođu Anku Krkač da može u svrhu priređivanja zabave u korist Crvenoga križa dobiti vojnu glazbu besplatno.[57] Koliko je društvo Crvenog križa bilo bitno za funkcioniranje brige o ranjenim vojnicima vidljivo je iz zaključka Gradskog zastupstva kojim se troškovi liječenja što ih je gradska općinska blagajna preuzela djelomično prebacuju na teret društva Crveni križ.[58] Zanimljiv je i podatak naveden u Zapisniku XVII redovne sjednice Gradskog zastupstva od 18. 5. 1915. [59] iz kojeg je vidljivo da su ranjeni vojnici bili smješteni i u zgradi ubožnice. U navedenom zapisniku čitamo podatke o tome kako su gradskoj bolnici smanjeni računi za troškove nastali u ubožnici koja je gradska, a ne bolnička zgrada i u njoj mogu biti smješteni ranjenici samo u slučaju slobodnih mjesta. Nadalje, u narednom zapisniku[60] o ovom se problemu nastavlja polemika između gradske bolnice i zastupstva, kao i o problemima podmirenja računa za lijekove i slične troškove. Zanimljiva je prepiska vođena između društva Crvenog križa, gradske bolnice i gradskog zastupstva oko podmirenja troškova za ogrjev bolnice crvenog križa[61] iz koje je vidljivo kako je gradska ubožnica smatrana bolnicom Crvenog križa te je kao takva i tretirana.[62]

Rad koprivničke podružnice Crvenog križa u velikoj mjeri podržava rad centrale iz Zagreba. Kao što je vidljivo iz jednog proglasa u Objavljenog u Novostima potiče se osnivanje podružnica kojih je u drugoj polovici 1915 bilo već 54, otvaranje pričuvnih bolnica Crvenog križa kojih je također preko 38 i raspolažu s 10 000 kreveta. Isto tako, na brojnim željezničkim postajama diljem Hrvatske Društvo Crvenog križa organiziralo je okrijepne postaje za ranjenike i rekonvalescente.[63]

Društvo CK brinulo se je o duševnoj hrani, uredilo obavijesni ured za ratne zarobljenike, opskrbljivalo vojnike toplom robom, pobrinulo se za hiljade ratnih pripomoći.

Crveni križ u Koprivnici osim što je organizirao pričuvnu bolnicu, uključuje se u niz drugih akcija. Jedna od njih bilo je prikupljanje sredstava za rad Crvenog križa slanjem sabirnih araka, u kojem je

---

55 isto, str. 3

56 Novosti (Zagreb), god. 9, br. 95, 6.IV. 1915., 4.

57 MGKC AZK dopis: K und k. Ersatzbatallion das Warasdiner Infanterieregiments Nr. 16 Slavnom dobrotvornom gospojinskom društvu, Bjelovar dne 5. srpnja 1915.

58 DAV, AGK , Zapisnik Gradskog zastupstva u Koprivnici, 30. 1. 1915.

59 DAV, AGK

60 DAV, AGK, Zapisnik sa sjednice Gradskog zastupstva od 23. 10. 1915.

61 U Koprivničkom liječničkom zborniku iz 1973. godine na stranici 23 iznad fotografije koprivničke bolnice stoji bilješka da je pobočna zgrada služila za bolnicu crvenog križa, što se ne slaže s navodima iz zapisnika gradskog zastupstva

62 DAV, AGK ; dopis broj 206/ur od 2. i 28. lipnja te 23. srpnja 1915. Gradske javne bolnice; dopis broj 143 Podružnice društva Crvenog križa u Koprivnici Gradsko javnoj bolnici, dopis Podružnice Crvenog križa Koprivnica gradskom zastupstvu, rujan 1915,

63 Ilustrovani list, god I, 12.9. 1914, 876

aktivno sudjelovalo koprivničko Gospojinsko društvo,[64]a prikupljani su i božićni darovi , topla odjeća i slično.

Zanimljive su i druge akcije kao što je primjerice prihvat djece iz onih krajeva Hrvatske koji su bili pogođeni gladi. Tako Mira Kolar Dimitrijević navodi podatak da su Edo Dorčić i Mato Golubović kao ugledni koprivnički građani, 16. listopada 1917. uputili proglas građanima Koprivnice kojim traže da se osnuje odbor i organizira prihvat 50 djece u Koprivnici, a 200 u Kotaru. Akciji se pridružio i načelnik Koprivnice, Fran Kamenar te je u gradu i Kotaru osigurana opskrba za navedenu djecu. Čitavu akciju podržala je i podružnica Crvenog križa u Koprivnici.[65]

Završetkom rata 1918. godine došlo je do raspuštanja i prestanka rada bolnice Crvenog križa u Koprivnici te podjele imovine.

U članku pod nazivom »Dar koprivničkog Crvenog križa« koprivnički Podravac u broju 10 od 29. XII. 1918. godine donosi sljedeću vijest: »Pošto je ovdašnja bolnica Crvenog križa napuštena, to je koprivnička podružnica sve rublje i pokrivače darovala u polovici gradskoj bolnici i srpskom odredu. Vrijednost darovane imovine iznosi, kako saznajemo 60 000 kruna«

Gospojinsko dobrotvorno društvo

Gospojinsko dobrotvorno društvo u Koprivnici osnovano je 15. rujna 1878. Društvo je osnovano dvadesetak godina kasnije od prvo osnovanog Gospojinskog društva u Zagrebu. Svrha osnutka društva zapisana u je Pravilima, a to je : *pružanje pomoći postradalima i inim nevoljnikom i siromakom bez razlike vjeroizpoviedanja, koje društveni odbor pronadje takove pripomoći dostojnimi, kao što su: nemoćne udovice, sirotice, nemoćni starci, bolestnici, nesretnici i u obće nesrećom postradale obitelji.«*[66].

Kako bi moglo ispunjavati svoju karitativnu misiju, neophodnost materijalnih sredstava svakako je preduvjet za to. Način financiranja također predviđaju društvena pravila. Kao glavni, a ujedno i stalni prihod društva je članarina. Osim članarine Društvo se financira čistim prihodima ostvarenim na zabavama, prikupljanjem novčanih darova, sabirnim arcima, darovima novčanih zavoda (štedionica), financijskom pomoći gradskog poglavarstva kao i darovima brojnih pojedinaca.[67]

Društvo djeluje kontinuirano preko 70 godina, sve do 1943., i u čitavom tom periodu ostaje vjerno svrsi osnutka, a to je pružanje financijske i materijalne pomoći svima onima kojima je potrebna. Kad većina društava tijekom Prvog svjetskog rat prestaje s radom, dobrotvornima je on omogućen zahvaljujući odredbi bana, pa tako i ovom, koje s njim nastavlja ispunjavajući i nadalje svrhu svog osnutka, a to je pružanje pomoći.

Dvojako je obilježje društvenih aktivnosti u ratu. Društvo nastavlja s primarnom zadaćom, a to je pružanje pomoći siromašnima kojima je ona u ratu još potrebnija jer ratne nedaće čine ih sve siromašnijima, ali i onima koje su ratni uvjeti života osiromašili. Tijekom rata i samo Društvo proživljava financijske krize, jer osim podmirenje potreba siromašnih ono je aktivno u pružanju materijalne pomoći u ratne svrhe što je druga zadaća ujedno i nova, nametnuta ratom. Društvo se istaklo već od samog početka rata u prikupljanju pomoći za potrebe koprivničke podružnice Crvenog križa, u prikupljanju pomoći za potrebe vojnika na ratištima, ratnim invalidima, porodicama poginulih i ranjenih.

---

64 sabirni arak , 15.12 1915.

65 Mira Kolar- Dimitrijević, » Briga Podravine za djecu i ugrožene u Prvom svjetskom ratu«, *Podravina,* god. 5, br. 10, Koprivnica 2006, 130- 157.

66 Pravila Gospojinskoga dobrotvornoga družtva u Koprivnici, Koprivnica, 1889, str 3.
Pravila su sastavljena 26. veljače 1886. Potvrđena su od Kr. hrv. slav. dalm. zemalj. vlade, odjela za unutarnje poslove, u Zagrebu, 16. ožujka 1887. Za osnutak Društva zaslužna je Lavoslava pl. Koss, koja je ujedno bila i prva predsjednica Društva. Prva tajnica bila je Miroslava pl. Prasnički, a blagajnica Milka Vaić. Da bi se osnovalo društvo bilo je potrebno udovoljiti ondašnjoj zakonskoj odredbi prema kojoj je utemeljiteljna glavnica morala iznositi 1000 kruna. Prvu novčanu pomoć društvo dobiva od bana Mažuranića, biskupa Štrosmayera, baruna Inkeya i njegove supruge barunice Ljudmile Inkey koja je ostala trajna dobročiniteljica društva.

67 Božica Anić, Vesna Peršić Kovač, »Prilog poznavanju ženskih društava u Koprivnici od 1878. do 1943. godi«, *Podravina*, god. 6, br.12, Koprivnica, 2007, 82-106.

Za potrebe invalida car. kralj. 16. pukovnije u Bjelovaru organiziralo je nekoliko velikih koncerata. Društvo je osnovalo i Narodnu radionicu za krpanje i šivanje vojničke rubenine, kao i radionicu za štrikanje i pletenje odjevnih predmeta za vojnike. Odazivalo se, makar i s minimalnim novčanim iznosima, svima koji su pomoć tražili. Često puta su to bila društva iz Zagreba koja su se primjerice obraćala za pomoć u podizanju Zitin doma u Zagrebu ili je to bila »Prehrana« koja je tražila pomoć siromašnu djecu, kao i Crveni križ koji se je u više navrata obraćao za pomoć. U takvim situacijama Društvo bi pribjeglo sabirnim arcima, a prikupljena svota bila bi dostavljena molitelju.

Ponekad u tome nastupa zajednički sa Izraelitičkim gospojinskim društvom, premda znatan broj članica u »katoličkom« gospojinskom su izraelitičanke.

PREGLED RADA GOSPOJINSKOG DRUŠTVA TIJEKOM RATNIH GODINA

1914.

Društvo je imalo 116 članica sa pravom glasa. Predsjednica Društva koja je uspješno rukovodila njegovim radom tijekom teških ratnih godina i aktivno sudjelovala u svim pokrenutim akcijama bila je Anka Krkač, zamjenica Tereza pl. Mikšić, tajnica Paula Kolarić, blagajnica Josipa Zlatar, te odbornice Karolina Šešerin, Marija Dorčić, Marija Šepić, Marija Odžić i Zora Krčmar.

Tijekom 1914. zakazano je jedanaest Odborskih sjednica, no sve nisu održane jer je ponekad odaziv članica bio malobrojan. Sjednice su se najčešće održavale u Vatrogasnom spremištu, a glavna točka dnevnog reda u pravilu je bila podjela financijskih potpora, koje bi se dodjeljivale siromašnima, starima i nemoćnima, u smrtnim slučajevima, bolesnima.[68] Ponekad bi se pribjegavalo i mjesečnim potporama, ukoliko bi prilike molitelja bile teške, pa je tako primjerice dotičnoj Ani Hrženjak dodijeljena mjesečna potpora od 5 kruna. Visina jednokratnih potpora iznosila je od 2-10 kruna ovisno o težini slučaja, a jedna osoba mogla je potporu dobiti više puta tijekom godine. Najviše potpora podijelilo bi se uoči uskršnjih i božićnih blagdana. Tada bi njima bila obuhvaćena i siromašna školska djeca za koju bi se u školi upriličilo i božićno drvce. Godišnje bi se podijelilo preko stotinjak potpora. G. 1914 podijeljeno ih je oko 170.

Značajan društveni događaj kojemu prisustvuju zajedno Dobrotvorno gospojinsko i Izraelitičko društvo je proslava 40 obljetnice HPD »Podravac«. Za tu prigodu Društva su »Podravcu« poklonila srebrni lovor vijenac. Sredstva su morala prikupiti jer im Pravila nisu dozvoljavala koristiti društveni novac u takve svrhe. Iste godine Gospojinsko društvo postaje član utemeljitelj Društva za potporu siromašnih učenika sa svotom od 40 kruna.

Rat prekida aktivnosti Društva sve do početka listopada, točnije 4. 10 kada je održana odborska sjednica dozvolom redarstvenog povjerenika gosp. Margetića. Od tada započinje rad društva obilježen prikupljanjem i pružanjem pomoći u ratne svrhe.

Među prvim akcijama koje Društvo provodi je sabiranje prihoda za vojničke supruge i djecu poginulih, a za koje im se obratilo Gospojinsko društvo iz Zagreba. Prikupljeno je oko 15 kruna koje su i poslane. Do kraja godine uglavnom društvo prikuplja pomoć za potrebe ovdašnjeg Crvenog križa. U tu svrhu održana je i igra luka sreće (tombola) Dio prihoda namijenjen je Crvenom križu, a dio za nabavu tople odjeće za vojnike na ratištu.[69]

1915.

Tijekom 1915. održano je 11 odborskih sjednica na kojima se i nadalje raspravlja o potporama koje se dodjeljuju siromašnima, bolesnima, nemoćnima, pa ih je tako tijekom 1915. podijeljeno oko 100tinjak. No sve više prostora i vremena odlazi na planove i dogovore oko organiziranja koncerata,

fali fusnota

68

69 MGKC, AZK, Zapisnici odborskih sjednica Gospojinskog dobrotvornog društva za 1914. god., knj. 2, (1905-1031)

Slika 7. Živa slika »Proljetni raj« uprizorena na koncertu i zabavi Dobrotvornog gospojinskog društva 24. 3. 1915. (Ilustrovani list(Zagreb),

sabirnih akcija i drugih vidova pripomoći u korist invalida, vojnika na ratištu, Crvenog križa, ratnih stradalnika i sl.

Društvo je tijekom 1915. održalo dva velika i vrlo uspješna koncerta. Prvi je održan 24. 3. 1915. u korist invalida c. k. 16. pješačke pukovnije, na zamolbu velikog župana Treščeca. Dopis je uputila Kraljevska. županijska oblast iz Bjelovara. Društvo se odazvalo pozivu i organiziralo sadržajno raznoliku i bogatu večer. Održan je koncert sa zabavom u svratištu Križ. Za tu prigodu dogovoren je nastup članova zagrebačke Opere gospođice Trautner i Andre Mitrovića. Spriječenu bolešću, gospođicu Trautner u nastupu zamijenila je Ženka Pinterović također članica Opere. Njihov doprinos u korist invalida 16. pukovnije bio je besplatno održani koncert, dok je Društvo snosilo troškove puta. Aranžirana je i živa slika za što je bila zadužena učiteljica pučke škole gospođa Ježek.[70] Vojna glazba iz Bjelovara također je nastupila besplatno, uz odobrenje pukovnika Marića, a na zamolbu predsjednice Društva. Koncert je bio vrlo uspješan i čisti prihod od 600 kruna dostavljen je 19. travnja Gradskom poglavarstu u Koprivnici. O uspješnosti koncerta pisale su i zagrebačke Novosti 15. 4. 1915.

19. 5. 1915 održan je i drugi veliki koncert. Ovaj puta u kino dvorani. Koncert je održan u korist vojnika oslijepljelih na ratištu. Kazališnu predstavu, operetu Lijepa Galeta održali su članovi Kraljevskog zemaljskog kazališta iz Zagreba Irma Polak, Micika Žličar, Arnošt Grund, Andro Mitrović i Zvonimir Strmac, te veliki orkestar 16. pješačke pukovnije iz Bjelovara. Čisti prihod koncerta od 400 kruna dostavljen je Kraljevskoj županijskoj oblasti.

Osim koncerata društvo je sudjelovalo i u brojnim dobrotvornim akcijama potaknutima od strane vlasti. Za ratni spomen štit u Bjelovaru Društvo je izdvojilo 200 kr. Osnovalo je Narodnu radionicu zajednički sa Izraelitičkim gospojinskim društvom i stručnom školom. Njeno osnivanje potaknuto je od strane vojnog zapovjedništva u Koprivnici, koje se obratilo gradskom zastupstvu i zamolilo da se u Koprivnici kao i u drugim gradovima ustroji društvo za krpanje i šivanje vojničke rubenine.[71] Prijedlog je na sjednici zastupstva prihvaćen, podnačelnik Adolf Scheyer na tri mjeseca besplatno je ustupio Gospojinskom društvu sobu u svojoj kući, Društvo se pobrinulo i okupilo članice dobrotvor-

[70] Gosp. učiteljica Ježek bila je zamoljena da sabere mlade koprivničke gospođice i s njima uprizori živu sliku » Proljetni raj«. Gospođice Koloman, Krčmar, Bjelić, Fišel, Neufeld, Derenčin, Malančec , Reš, Zlatar, Lončarić i druge sudjelovale su u vrlo uspješnom uprizorenju žive slike. Objavljena je u zagrebačkim Novostima 15. 4. 1915.
Za tu prigodu gospodin Turković naslikao je sliku koji ju je poklonio Društvu da ju ono upotrijebi na najbolji način. Slika je predstavljala junaka kojemu ranjenu ruku previja mlada bolničarka u bolnici Crvenog križa u Koprivnici. Društvo je sliku poklonilo pukovniku Mariću u Bjelovar.

[71] DAV, AGK. Zapisnici gradskog poglavarstva za 1915. Zapisnik XVII redovne sjednice gradskog zastupstva održane 23. listopada 1915.

nih društava, kao i nečlanice koje do sad nisu bile uključene u humanitarnih rad. Društvo se također odazvalo dopisu Zemaljske vlade u kojem se mole društva da organiziraju radionice za štrikanje toplih odjevnih predmeta za potrebe vojnika na ratištu. Također su bile zamoljene od zagrebačkog Crvenog križa za pomoć. Sabirnim arcima prikupile su 320 kruna i koje su mu poštom bile i dostavljene.

Zbog mnogih materijalnih potreba i financijski izdataka tijekom 1915. na kraju je izostalo tradicionalno božićno drvce i darivanje siromašne školske djece.[72]

1916.

Broj održanih odborskih sjednica je znatno manji, sve je manje potpora za gradsku sirotinju i siromašnu školsku djecu, izostaju božićna i uskršnja darivanja, a Društvo se sve više bavi pripomoći u ratne svrhe.

Tijekom godine održan je jedan koncert sa zabavom organiziran od članica Društva i gradske gospode. Prihod od 400 kruna poslan je Kraljevskoj županijskoj oblasti, pa je novčana pripomoć koju je Društvo od početka rata svojim trudom i zalaganjem izdvojilo u ratne svrhe iznosila 1860 kruna.

Društvo odgovara na brojne zahtjeve koje dobiva, pa se tako članice Društva upisuju u Društvo patronaže za uzgoj djece palih junaka. Sudjeluje s novčanom potporom od 200 kruna darovanih ratnom spomen štitu postavljenom na trgu u Koprivnici.[73] Izdvaja 14 kruna za siromašnu djecu »Prehrane« iz Zagreba. Na dopis gradskog poglavarsta koje moli da se organizira kakav koncert u korist Zitinog doma u Zagrebu, odgovara novčanom potporom od 60 kruna. Naredbom bana o sabiranju dobrovoljnih prinosa u korist porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika prikupljeno je 200 kruna, a okružnicom bana Društvo je zamoljeno za sabiranje božićnih darova za potrebe vojnika na ratištu. U tu svrhu prikupljeno je 296 kruna koje su 13. 12. dostavljene gradskom poglavarstvu.[74]

1917.

Dugotrajan, težak i iscrpljujući rat odražava se i na rad Društva. Odborske sjednice održavaju se sve rjeđe. Tijekom godine održano ih je svega 8. Na njima se uglavnom raspravlja o financijskim potporama koje se dodjeljuju siromašnima, a koje su zbog skromnosti društvene blagajne sve manje. Zbog toga je na jednoj od odborskih sjednica potaknuto pitanje organiziranja zabave. Međutim jednoglasno je zaključeno da se zbog ratne nesigurnosti od nje odustaje, pa je i ukupni dohodak u toj godini znatno skromniji. Iznosio je 946 kruna.

Jedan nemili događaj obilježio je 1917. Zbog teške bolesti Društvo je ostalo bez dugogodišnje predsjednice Anke Krkač. Umrla je 13. 9.1917. Zamijenila ju je dotadašnja potpredsjednica Društva Terezija Mikšić.

Za razliku od prijašnjih ratnih godina tijekom 1917. nije zabilježeno sudjelovanje Društva u prikupljanju pomoći u ratne svrhe.[75]

1918.

10. ožujka održana je izborna skupština Društva na kojoj je potvrđen izbor Terezije Mikšić kao predsjednice. Za podpredsjednicu je izabrana Jelena Fuksa, jednoglasno su izabrne i tajnica Paula Kolarić, blagajnica Josipa Zlatar te odbornice: Karolina Šešerin, Mici Dorčić, Mici Štenberger, Terezija Sulimanović, Slavka Fischer, Zorka Krčmar, Gabriela Marinić, Anka Vargović.

---

72 MGKC, AZK, Zapisnici odborskih sjednica Gospojinskog dobrotvornog društva za god. 1915. god., knj. 2 (1905. – 1931.)

73 Ratni spomen štit, prema zapisniku Gospojinskog društva postavljen je najvjerojatnije inicijativom barunice Inkey, a prikupljena sredstva namijenjena su Zitin domu u Zagrebu, no prilog u Ilustrovanom to ne potvrđuje.

74 MGKC, AZK, Zapisnici odborskih sjednica Gospojinskog dobrotvornog društva za 1916. god., knj. 2, (1905.-1931.)

75 MGKC, AZK, Zapisnici odborskih sjednica Dobrotvornog gospojinskog društva za 1917., knj. 2 (1905.-1931.)

Odborske sjednice održavaju se nešto rjeđe, a uvriježena točka dnevnog reda svake od njih je podjela potpora. Održana je velika pučka svečanost 8. rujna 1918. u korist podružnice Crvenog križa i za potrebe Društva, koja je zahvaljujući dobroj organizaciji, doprinosu članica i gradske gospode polučila veliki uspjeh i čisti prihod od 7767 kruna. Crvenom križu darovano je 7000 kruna, a ostatak je Društvo zadržalo za potrebe potpora siromašnima.[76]

Izraelitičko gospojinsko društvo

Na postojanje društva već krajem 19. stoljeća ukazuju neke činjenice, premda izvješće županijskog Upravnog odbora navodi 1907. kao godinu osnutka, kao i godinu osnutka Chevra Kadischa. Svrha društava je prije svega karitativna, pa kao takva s radom nastavljaju i tijekom rata. To potvrđuju i akcije koje Izraelitičko društvo provodi zajedno s Gospojinskim, što je već i navedeno, no koliko su društva samostalno provodila akcije, slabo je poznato.

Međutim angažman članova židovske zajednice u ratnom životu Koprivnice, značajan je. Očituje se u njihovom radu u gradskom zastupstvu, u radu dobrotvornih društava (Crveni križ, Dobrotvorno gospojinsko, Društvo za potporu siromašnih učenika). Mnogi od njih zauzimaju značajne pozicije u javnom i političkom životu, a dio članova nalazi se i na europskim ratištima.

Društvo za potporu siromašnih, a vrijednih učenika i učenica Kr. male realne gimnazije u Koprivnici

Društvo je osnovano 1909. sa svrhom pružanja materijalne potpore siromašnim učenicima. Novčana sredstva potrebna za pružanje potpora prikuplja iz različitih izvora. Uglavnom su to prinosi članova Društva u vidu članarina i pojedinačni darovi pravnih i fizičkih osoba. Prema pravilima Društva postoji nekoliko članskih kategorija koje imaju i različite obveze, poglavito one novčane.

Prvu kategoriju sačinjavaju članovi osnivači koji sudjeluju s prinosom od 100 kruna. Među prvim osnivačima koju sudjeluju s dotičnim iznosom je Tvornica »Danica« u Koprivnici. Grof Rudolf Norman Ehrenfelski sudjeluje sa svotom od 80 kruna, dok članovi osnivači koji sudjeluju s iznosom od 40 kruna dotični daju odjednom ili raspoređen u 4 obroka. Uglavnom su to poznati koprivnički odvjetnici, javni bilježnici, ljekarnici i liječnici, učitelji, ravnatelji pojedinih zavoda i bogati trgovci. Dobrotvorno gospojinsko društvo je također u ovoj kategoriji kao i većina novčanih zavoda odnosno štedionica; Koprivnička, Hrvatska, Pučka, Gradska.

Godišnji prinosi, odnosno članarina redovitih članova iznosi 4 kruna i na kraju su članovi potpomagači sa 2 kruna godišnje. Godišnji broj članova varira i kreće se oko 150 godišnje. Članarine nisu i jedini prihodi Društva. Lijepi novčani iznosi pristižu u društvenu blagajnu u vidu jednokratnih pripomoći, pa je tako tijekom 1915. Gradsko poglavarstvo Koprivnice darovalo svotu od 100 kruna, Pučka štedionica 40 kruna., Koprivnička banka 25 kruna. Ukupno darovima prikupljeno je 305 kruna i 40 forinti. Prihodi Društva tijekom 1915. iznosili su 811 kruna, rashodi 288 kruna. Osim godišnjih prihoda Društvo raspolaže s uložnim knjižicama pa je ukupna imovina Društva na kraju 1915. iznosila 2689 kruna.[77]

Početkom 1916. na I. odborskoj sjednici podijeljeno je 12 novčanih potpora učenicima Janković Dorici (I.r.) 20 kruna, ; Godec Štefici (II. r.) 30 kruna ; Kovač Bolti (III.r) 30 kruna.; Živković Martinu (III. r.) … ili ukupan iznos od 285 kruna. Molbe dvojice učenika su odbijene. Kako izgledaju ostali izdatci pokazuju sljedeći primjeri; upravni troškovi, naknade čizmarima za dječje cipele, naknade Vinku Vošickom za knjige, pisaći i crtaći pribor i slične.

Društvo je aktivno tijekom čitavog rata. Održavaju se redovne skupštine Društva na kojim se bira Upravni odbor. Sačinjavaju ga predsjednik , potpredsjednik, tajnik, blagajnik , članovi…

Za predsjednika Društva 1916. izabran je Stemberger Ivan, Kovačević Stjepan za potpredsjednika, tajnik je bio Rudolf Turković, Golub Luka blagajnik, članovi Benak Dragutin, Dorčić Edo, Fuksa

[76] MGKC, AZK, Zapisnici odborskih sjednica Dobrotvornog gospojinskog društva za 1918., knj. 2 (1905.-1931.)

[77] Izvještaj Kr. male realne gimnazije u Koprivnici za školsku godinu 1914. / 1915., Zagreb 1915., 44-50.

Vaclav, Haberstok Stjepan, Kalinić Branko, Kamenar Fran, Kolloman David, Murat Dragutin i Scheyer Adolf.

Zamjenici Marochino Marko, Mihalinec Miroslav, Šemper Franjo, Šešerin Bogoslav. Revizorom je imenovan Reich Šandor, a u Obranbeni sud izabrani su Fischer Lav, Malančec Mato, Pulgram Arnold, Scheyer Julije, Schubert Eduard i Zagorec Stjepan.[78]

Cecilijino društvo župe Sv. Nikole

Društvo je osnovano inicijativom Vladimira Stahuljak i veleč. Zlatka Kolandera, koji su se kao odbornici centrale Cecilijanskog društva u Zagrebu, zalagali da se i u Koprivnici osnuje stalni crkveni pjevački zbor i u cecilijanskom duhu podigne crkvena glazba. Snažnu potporu pružali su im Stjepan Zagorec, župnik i narodni zastupnik, kao i gradonačelnik Josip Vargović, zalaganjem kojeg je čak i gradsko poglavarstvo zbor pomoglo sa mjesečnom naknadom od 40 kruna što je bilo dostatno za četiri koralista. Zahvaljujući ovoj podršci počinju se u župnoj crkvi svake nedjelje i blagdana u 10 sati pjevati svete mise koralno.

Uspjesi zbora nisu prošli nezapaženo među građanstvom pa su svi ljubitelji crkvene glazbe pozvani 25. travnja 1909. u župnu crkvu radi osnutka Cecilijinog društva. Na održanom sastanku prihvaćena su pravila, izabran privremeni odbori i utvrđen broj članova utemeljitelja. Novoosnovano društvo započinje svoj rad pod imenom Cecilijino društvo župe Sv. Nikole u Koprivnici i podružnica je Cecilijinog društva osnovanog 21. 11. 1907 u Zagrebu. Svrha društva je promicanje katoličke crkvene glazbe u svim hrvatskim biskupijama i ne samo njegovanje koralnog pjevanja i orguljanja, već i promicanje pučke pjesme na hrvatskom i staroslavenskom jeziku.[79]

Da je Društvo djelovalo i tijekom rata, doznaje se iz vijesti povremeno objavljivanih u Sv. Ceciliji, a da li se Društvo, osim pjevanjem, bavilo i nekim drugim oblicima rada tijekom rata, primjerice dobrotvornim, trenutačno je nepoznato, kao što je nepoznata i djelatnost ostalih katoličkih društava.

Hrvatska narodna straža u Koprivnici

Podružnica Hrvatske narodne straže u Koprivnici osnovana je 8. lipnja 1913. godine na skupštini što ju je temeljem dopisa Odbora Hrvatske narodne straže sazvao ugledni koprivnički liječnik dr. Milivoj Javand. Tijekom navedene sjednice konstituiran je odbor u sljedećem sastavu: Stjepan Zagorac (predsjednik), Gjuro Slavečki (podpredsjednik), Stjepan Gjegerec (tajnik), Josip Novačić (blagajnik) te još trideset i šest članova među kojima su najistaknutiji osnivač Milivoj Javand, zatim Fran Šemper, dr. Edo Dorčić, Viktor Reš, Krešimir Derenčin i drugi.[80] U istu svrhu osnivač podružnice sudjelovao je u organiziranju zabava u korist hrvatskih škola, a u režiji Narodne straže.[81] Podružnica je surađivala i s drugim društvima, a napose Gospojinskim dobrotvornim društvom Koprivnica čije su članice sudjelovale u prikupljanju priloga za hrvatske škole, ali i pri organizaciji proslave »narodnog blagdana« 5. srpnja 1913. na dan Sv. Ćirila i Metoda.[82] Svakako najzanimljiviji je podatak pronađen u dostupnoj dokumentaciji iz kojeg saznajemo kako je podružnica proslijedila novčani prilog od 3 000 kruna Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru u svrhu podupiranja rada hrvatskih škola.[83]

---

78 Izvještaj Kr. male realne gimnazije u Koprivnici za školsku godinu 1915. / 1916., Zagreb 1916., 46-52.

79 *Sv. Cecilija: list za crkvenu glazbu,* (Zagreb), god. 3, br. 5/6, svibanj /lipanj, 1909., 50.

80 MGKC, AZK, Dopis podružnice Hrvatske narodne straže u Koprivnici odboru Hrvatske narodne straže u Zagrebu, 9. lipnja 1913.

81 O ovom podatku čitamo posredstvom sjećanja dr.Vargovića na Milivoja Javanda u rubrici Galerije koprivničkih likova, Podravske novine br. 31., 3. lipnja 1939. str. 2

82 Ovdje možemo pretpostaviti da se radi o zabavi koju spominje dr. Vargović, podatak se nalazi u dopisu poslanom odboru Dobrotvornog gospojinskog društva u Koprivnici, 19. lipnja 1913, MGKC, AZK

83 Dopis Ravnateljstva Družbe Sv. Ćirila i Metoda za Istru upućenog Podružnici Hrvatske narodne straže u Koprivnici, dana 22. siječnja 1914. ili 1915. Na navedenom dopisu u datumu je godina 1914. prepravljena u 1915. Ukoliko je ispravljena godina vjerodostojna, to bi značilo da je društvo Hrvatska narodna straža bilo aktivno i početkom Prvog svjetskog rata!

ŽIVOT U KOPRIVNICI NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA

Prestankom rata preživjeli članovi brojnih koprivničkih društava vraćaju se s ratišta. Entuzijazam koji donosi mir nakon dugog, teškog i iscrpljujućeg rata, motivira članstvo na vrlo živu aktivnost, posebice Domoljuba i Podravca, koja se očituje u sastancima na kojima se dogovara i planira budući društveni rad, koncertima, sjajnim zabavama, novim inicijativama, a najznačajnija je svakako ona pokrenuta s ciljem izgradnje doma koji će Domoljub dobiti već krajem 1919. Osnivaju se i nova društva. Među prvima već krajem 1918. osniva se narodna čitaonica, koja na žalost nije bila dugog vijeka, već se tijekom 1919. spojila s Domoljubovom u zajedničku čitaonicu. Gospojinsko društvo priredilo je nekoliko zabava i društveni život pomalo se vraća u poslijeratnu Koprivnicu.

Pomalo nestaju i tragovi koji podsjećaju na rat; pričuvna bolnica Crvenog križa ili vojne barake koje potječu još iz austrijske vojne oblasti, a u koje su za vrijeme rata bili smještani internirci i evakuirci, te konačno i vojna bolnica za malariju.[84]

No sveopća nestašice i gospodarska osiromašenost, kao posljedica rata ostat će prisutna i nadalje, teško pogađa određene skupine. Zbog toga se aktivno nastavlja i nadalje s humanitarnim radom, osniva se Odbor Društva za zaštitu siročadi,[85] za koje se organiziraju akcije prikupljanja pomoći kao što su primjerice članice Marijinih kongregacija prikazale vrlo uspješnu dramu Sv. Teklu u korist fonda za ratnu siročad [86] ili koncert Tamburaškog zbora gimnazije održan na Dan ratne siročadi (4. svibanj) prihod kojega je siročadi i namijenjen.[87]

ZAKLJUČAK

Bogatstvo i raznolikost društvenog života obilježja su Koprivnice uoči Prvog svjetskog rata. Sve veći broj društava i njihovih aktivnosti uzrokom je i pojave problema nedostatka prostora za udruge te njihovih aktivnosti, poput koncerata i kazališnih priredbi. Zbog toga se uoči Prvog svjetskog rata pokreće, na žalost neuspješna inicijativa za izgradnjom doma namijenjenog društvima. Početak rata dovodi do prekida svih aktivnosti budući da je krajem srpnja 1914. Banskom naredbom obustavljen rad svih društava, da bi već 22. rujna bio dopušten samo onima koji se bave dobrotvornim i potpornim radom. Ove mjere izravno utječu i na društveni život Koprivnice pa manji ili veći broj aktivnosti provode samo Dobrovoljno vatrogasno društvo Koprivnica, Dobrotvorno gospojinsko društvo, Izraelitičko gospojinsko društvo te Podružnica Crvenog križa koja je osnovana 1914. Njihov rad, osim Dobrovoljnog vatrogasnog društva koje nastavlja sa svojom osnovnom djelatnošću, usmjeren je na prikupljanje ratne pripomoći, brigu za bolesne i siromašne, njegu i skrb ranjenika i ratnih zarobljenika, prihvat djece iz krajeva pogođenih glađu, brigu za obitelji poginulih i slično. Po završetku rata, zajedno s preživjelim članovima prijeratnih društava u Koprivnicu se vraća i entuzijazam te želja za društvenim aktivnostima. Iako se zbog sveopće oskudice i gladi nastavlja humanitarni rad, sve više su prisutne i druge aktivnosti zabavnog karaktera.

---

84 »Vojničke barake«, *Demokrat* (Koprivnica), god. 1, br. 8, 6. IV. 1919. Više u: Mira Kolar-Dimitrijević, » Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915.-1917. god«, *Podravski zbornik,* Koprivnica 2004, 153-176.

85 »Za zaštitu siročadi«, *Demokrat,(Koprivnica),* god. 1, br. 7, 30. III. 1919. U Koprivnici je održan sastanak kojemu je predsjedavao dr. Basariček uz prisutnost g. Vereša i Hercega. Na sastanku je osnovan prvi odbor po principu da iz svakog društva i koprivničke organizacije dudu zastupljena po dva člana

86 » Marijine kongregacije za gospojice u Koprivnici«, Demokrat (Koprivnica), god. 1, br. 12, 4. V. 1919.

87 »Dan ratne siročadi«, *Demokrat* (Koprivnica), god. 1, br. 13, 11. V. 1919.

SUMMARY

After the blossoming of social life had resulted in rich activities of the early 20th century local society, the era of the World War One brought restrictions and bans to all societies and associations, except for the charities and humanitarian organizations.

During the First World War, there were several humanitarian societies in Koprivnica and its vicinity, devoted to helping victims of war, the wounded and their families, widows and the families who lost their sons in battle, and all others, afflicted by the war. Particularly active societies were the Red Cross and Gentlemen's Charity. Other societies were either active on the eve of the WWI or in collaboration with the former two organizations.

KAZALIŠNA UMJETNOST I FRANJO MARKOVIĆ, S POSEBNIM OSVRTOM NA RECEPCIJU U NOVINAMA NA NJEMAČKOM JEZIKU

THEATRES AND FRANJO MARKOVIĆ – SPECIAL REFERENCE TO THEATRICAL REVIEWS IN GERMAN LANGUAGE NEWSPAPERS

Valentina PAPIĆ BOGADI
Visoko gospodarsko učilište u Križevcima
vpapic@vguk.hr

Ivan PEKLIĆ
Gimnazija Ivana Zakmardija Dijankovečkog, Križevci
ivan.peklic@kc.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 20. 4. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad / Review
UDK / UDC 929.52 (497.5 - Marković)

SAŽETAK

Autori u članku na temelju izvorne građe i literature opisuju djelatnost Franje Markovića vezanu uz kazalište. Na početku rada autori su prikazali kratki životopis Franje Markovića. Istaknuli su teoretske osnove Markovićeva rada koji se odnosi na kazališnu umjetnost. Autori su prikazali Markovića kao pisca dramskih djela, posebno se osvrnuvši na njegove drame u kazalištu. Markovićeve drame prikazivane su u Hrvatskom narodnom kazalištu, a kritike objavljivane u novinama. Osim kritika u novinama na hrvatskom jeziku, autori su posebnu pozornost posvetili kritikama objavljenim u novinama na njemačkom jeziku koje su izlazile u Zagrebu.

Ključne riječi: Franjo Marković, kazališne kritike, Benko Bot, Karlo Drački, Zvonimir, Agramer Zeitung, Agramer Tagblatt

Key words: Franjo Marković, theatre critiques, Benko Bot, Karlo Drački, Zvonimir, Agramer Zeitung, Agramer Tagblatt

1. KRATAK ŽIVOTOPIS FRANJE MARKOVIĆA

Franjo Marković rođen je u Križevcima 26. srpnja 1845. godine.[1] Njegov otac Antun bio je vijećnik Kraljevskog banskog stola, a majka mu je bila Josipa pl. Šugh.[2] Otac mu je također bio plemićkoga podrijetla. Naime, Đuro, djed Franje Markovića, bio je potpredsjednik Sudbenog stola

[1] Matična knjiga Župe Svete Ane za godinu 1845.

[2] Obitelj Šugh dobila je plemstvo 1801. godine od cara Franje I. Plemstvo je dobio Đuro (Georgh) Šugh, doktor filozofije i profesor na Pravnoj akademiji u Zagrebu. O plemstvu obitelji Šugh vidi u: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch...: Bandes, 13. Abtheilung: Ivan von Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien*. (Zagreb: Golden marketing, 1995), str. 178.

Križevačke županije[3] te stekao plemstvo[4] za sebe i svoju djecu 1791. godine.[5] Franjo je bio najmlađe dijete u obitelji, a imao je još dva brata i sestru.[6] Najranije djetinjstvo proveo je u roditeljskoj kući[7] u Gornjem gradu, današnja Markovićeva 2.[8] Pučku školu pohađao je Križevcima. Iz *Izvještaja* pučke škole vidljivo je da je školske godine 1853/54. pohađao treći razred i bio odličan učenik, među tri najbolja učenika u razredu.[9] Po završetku pučke škole 1854. godine Marković odlazi u Plemićki konvikt u Zagreb[10] gdje je također bio izvrstan i uvijek među prvima u razredu. Kolege su mu bili: Vladimir Mažuranić, Izidor Kršnjavi i Armin Šrapac. Marković je Plemićki konvikt polazio od 1854. do 1862. godine. Pitomci Konvikta 1859. godine pokrenuli su list *Domovina* u čijem je desetom broju Marković objavio svoju pjesmu *Noćno pitanje*.

U drugoj godini izlaženja lista *Domovina* Marković je i dalje objavljivao, a novi urednik Aleksandar Šuljak o novoj Markovićevoj pjesmi *Sliepac* piše: *Što se pjesničtva tiće, to je Franjo Marković u svom* Sliepcu *najdalje dopro. On se odlikuje osobitim jezikom, čistim i narodnim, a i pjesničkih uzleta imade mnogo*.[11] Proučavanjem građe o Franji Markoviću pronašli smo dvije svjedodžbe koje je prepisao Franjo Bučar.[12] Bučar također navodi da je Marković u svim razredima bio prvi s odlikom, osim u šestom razredu kad je bio drugi.[13] Dragica Marković, supruga Franje Markovića, poklonila je Markovićeve svjedodžbe Muzeju Klasične gimnazije u Zagrebu.[14] Marković se kao kritičar javlja već u gimnazijskim danima. U *Domovini* napisao je kritiku članka jednog Križevčanina pod naslovom *Vjerno prijateljstvo*.[15] Gimnazijsko obrazovanje završio je odličnim uspjehom te se pripremao za upis na fakultet. Sljedećih nekoliko mjeseci života Franje Markovića možemo pratiti iz pisama koje je slao svom prijatelju Šuljku.[16] Praznike je proveo u Križevcima kod majke.[17] Sljedeće pismo Šuljku upućeno je iz Beča 21. prosinca 1862. godine. U pismu opisuje svoje prve doživljaje Beča: *Ugrabila me je željeznica i šumom u veliki sviet odniela. Svašta mi je kraj očiju proletilo-al šta? To neznam. Bojim se da nisam sanjao: baš da snivam, živim jur 4 dana. Velik je taj sviet, liep; al ja ga nerazumi-*

---

3 Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1917), str. 8. Napominjem da Pavletić navodi krivu godinu dodjeljivanja plemstva. Kriva godina (1770.) nalazi se i u: Ilija Barjašić, *Problemi etičkog u estetici Franje Markovića*, (Zagreb: Doktorska radnja, 1998), str. 20.

4 Diploma koju je Markoviću podijelio Leopold II. čuva se u Gradskom muzeju Križevci pod Inventarnim brojem 511.

5 *Ac Georgii Markovich eiusdemque filiorum Adami Antonii, Brunonis, Ionnis, Francisci et Iosephi ac filiarum Anne, Caeciliae praesentatae, publicatae et acceptae sunt neimine contradicent*., *Zaključci hrvatskog sabor* (ur. Ivan Filipović) (Zagreb: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, 1974) str. 98. Vidi isto i u: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch...: Bandes, 13. Abtheilun*g: Ivan von Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien. (Zagreb: Golden marketing, 1995), str. 112.

6 Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković, njegov život i rad,* str. 6.

7 Krsto Pavletić, »Djetinjstvo Franje Markovića«, *Dječja umjetnost*, 2(1944), br. 2, str. 3-4.

8 Vladimir Bedenko tvrdi da je Markovićeva kuća nastala 1798. godine. Vidi u: Vladimir Bedenko, »Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća«, u: *Križevci grad i okolica* (ur. Žarko Domjan), (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu. 1993) str. 84.

9 *Razredjenje učenikah i učenicah višje početne učione križevačke polog učinjenog u prepisanih naucih naprědka kroz učevno godište 1853/54*. strane nisu paginirane.

10 Ljuboje Dlustuš, *Dr. Franjo Marković, njegov život i rad* str. 6.

11 Isto, str. 336.

12 Franjo Bučar, Dvije gimnazijske svjedodžbe dra. Franje Markovića, *Obzor*, 75(1934), br. 295. str. 1-2.

13 Isto, str. 2.

14 Isto, str. 1.

15 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 15.

16 Štefek Orešković, *Pisma Franje Markovića Aleksi Šuljoku, prinos k povijesti jugoslavenskog idealizma* (Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskara, 1921).

17 Orešković, *Pisma Franje Markovića Aleksi Šuljoku,* str. 5. Ovo pismo upućeno je vjerojatno 21. listopada 1860. godine iz Križevaca jer je pečat zagrebačke pošte od 22. listopada.

jem, ja nemogu priomuti uz njegovu buku, ja samo slušam i tugujem za svoj mirni dom.[18] Marković se na Sveučilištu u Beču družio s Ivanom Dežmanom, Augustom Šenoom, Tadijom Smičiklasom i Isidorom Kršnjavijem. Prema kazivanju nekih kolega bio je vrlo povučen, a po pričanju Isidora Kršnjavija znao je vrlo burno diskutirati u društvu i prekrajati političku kartu Europe.[19] Marković je učio klasične jezike, slavistiku i filozofiju. Najviše ga je zanimala poljska književnost pa je, uz sve navedeno, proučavao i poljsku literaturu i jezik. Hrvatski studenti u Beču osnovali su društvo *Velebit* kome je ime nadjenuo Marković.[20] Napominjemo da se Marković okušao i u pisanju stihova za glazbu. Naime, hrvatski đaci u Beču željeli su proslaviti 300. godišnjicu pogibelji sigetskog junaka Nikole Zrinskog. Marković je za tu priliku napisao davoriju *U boj* koju je uglazbio Ivan Zajc. [21] Ova se skladba prvi put pjevala na velikom koncertu u Beču. Deset godina kasnije u svoju operu uvrstio ju je Nikola Šubić Zrinski.[22] Studije u Beču završio je 1865. godine, a 6. prosinca 1866. pred ispitnim povjerenstvom bečkog Sveučilišta položio je ispit iz hrvatskoga i grčkoga jezika za višu gimnaziju i latinskoga za nižu gimnaziju.[23] Krajem 1866. godine postao je suplent u osječkoj Gimnaziji.[24] Nažalost, spomenute godine Marković se razbolio. U *Izvještaju* doslovno piše: *Još nebóde dosta; jer dne 26. lipnja pade nam učitelj gosp. Franjo Marković u težku bolest s koje se morade predavanja okaniti do konca školske godine. Njihovi predmeti prazdělјeni medju ostale učitelje*.[25] Školske godine 1868-69. Marković je premješten u zagrebačku Gimnaziju. U *Izvještaju* piše: *a otpisom te iste oblasti od 5. listopada 1868. br 13228(204) namn. učitelj g. Franjo. pl. Marković sa ove na kr. Gimnaziju u Zagrebu*.[26] O osječkim danima Franje Markovića govori nam i Milko Cepelić u svojoj knjižici o Markoviću.[27] Važno je naglasiti da je Marković u Osijeku napisao svoj spjev *Kohan i Vlasta*.

Kao što smo već spomenuli, Marković je 5. listopada 1868. godine premješten iz Osijeka u zagrebačku Gimnaziju,[28] gdje će ostati do 9. lipnja 1870. godine. Napominjemo da Ljelja Dobronić navodi krivu godinu završetka službovanja Franje Markovića u zagrebačkoj Gimnaziji (1874).[29] O Markovićevom dolasku u zagrebačku Gimnaziju svjedoči *Izvještaj* iste za školsku godinu 1868/69.[30] Godine 1870. Marković je iz kolegijalnosti prema otpuštenima Vasilju Bratilju i Vatroslavu Jagiću dao otkaz.[31] Naime, David Starčević se s grupom pravaške mladeži suprotstavio demonstracijama protiv bana Raucha i dijelio letke protiv bana Jelačića. Grupa profesora iz Gimnazije zahtijevala je da se otpusti oskvrnitelj Jelačićeve uspomene. Vlada je odgovorila otpuštanjem Davida Starčevića i Vatro-

---

18 Orešković, *Pisma Franje Markovića Aleksi Šuljoku,* str. 5.

19 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 16.

20 »Ljetopis društva Velebit« u: *Velebit zabavnik hrvatske omladine*, (Zagreb: Djačko družtvo Velebit u Beču, 1874), str. 3.

21 Milan Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća* (Rijeka: Tiskara Rijeka 1992.). Stranice nisu paganirane.

22 Milan Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*.

23 Milan Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća.*

24 *Izvěstje o kralj. Velikoj gimnaziji u Oběku koncem školske godine 1866/67*. (Oběk: Brzotiskom Dragutina Lehmanna i drug, 1867) str. 24.

25 Isto, str. 19.

26 *Izvěstje o kralj. Velikoj gimnaziji u Oběku koncem školske godine 1868/69*. (Oběk: Brzotiskom Dragutina Lehmanna i drug, 1869) str. 25.

27 Milko Cepelić, *Kuća u kojoj je Franjo Marković spjevao »Khona i Vlastu«*, (Osijek: Prva dionička tiskara u Osijeku, 1917).

28 Više o povijesti Gimnazije vidi u: Ivo Goldstein-Agneza Szabo, *Povijest zagrebačke klasične gimnazije (1607-2007)*. (Zagreb: Novi liber, Klasična gimnazija Zagreb, 2007); Ljelja Dobronić, *Klasična gimnazija u Zagrebu,* (Zagreb, Školska knjiga, 2004).

29 Dobronić, *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas,* str. 402.

30 *Program kraljevske velike gimnazije u Zgrebu koncem školske godine 1868/69.* (Zagreb: Tiskom narodne tiskare dra ljudevita Gaja, 1869), str. 40.

31 Isto, str. 40.

slava Jagića zbog njihovog sukobljavanja s jakim političkim obilježjima. Međutim, nezadovoljni otpuštanjem Jagića, petorica profesora, među kojima je bio i Marković, dali su otkaz.[32] Ostavši bez posla, Marković je odlučio otići u Beč na dodatno školovanje. U Beču se Marković bavio estetikom. Slušao je predavanja profesora Roberta Zimmermana. Uz to je vrlo često posjećivao bečka kazališta da bi kasnije mogao pisati kazališne kritike.[33] U društva hrvatskih đaka nije dolazio jer su oni bili mlađi od njega, ali se s njima ponekada nalazio u kavanama. Vjekoslav Klaić piše da se s Markovićem sastao u bečkoj kavani.[34] O Markovićevim problemima i ponovnom povratku u Beč krajem 1871. godine govori nam jedno njegovo pismo upućeno Franji Račkom. U tom pismu od 6. studenoga 1871. godine žali se što još nije otišao u Beč. Također obavještava Račkoga da će mu poslati rukopis Micijevskoga koji je ostavio kod baruna Ožegovića u Beču.[35] Marković je u Beču boravio više od godinu dana, položio tri ispita (tzv. rigoroza), postao doktorom filozofije 8. ožujka 1872. godine, a nakon toga vratio se u Hrvatsku.[36] Kao koincidenciju ističemo da je Marković u to vrijeme napisao *Povratak pod hrvatskog kralja*. Budući da se u međuvremenu promijenila politička situacija u Hrvatskoj, Marković se ponovno zaposlio u zagrebačkoj Gimnaziji na jesen 1872. godine.[37] Naime, izgubivši sud, ban Rauch je odstupio s vlasti[38] jer se sve više zaplitao u različite afere, a Narodna stranka je sve više jačala. U svibnju 1872. godine Marković je postao glavni urednik *Vienca*.[39] Kao urednik *Vienca* smatrao je da i sam mora pisati pa je u njemu objavio dvije drame *Karlo Drački*[40] i *Benko Bot*.[41] Pavletić smatra da od jeseni 1872. godine potječu dva ljubavna pisma. U prvom pismu neka od štovateljica nježnim riječima otkriva svoj nemir i zabrinutost zbog ozljede njegova oka, užasna joj je i nepodnošljiva misao da on trpi, a ona ne može biti kraj njega.[42] Piše da će, ako ga skoro ne vidi, poludjeti od žalosti i čežnje za njim. Moli ga za oprost što mu piše tako strasno, ali tek kad ga opet vidi i uvjeri se o njegovom potpunom ozdravljenju, bit će mirna i možda »mrzla« kao on.[43] Drugo pismo očito je napisano pod dojmom čitanja Markovićeve drame *Karlo Drački* jer ga obožavateljica naziva »mili Karlo Drački«.[44] Marković je na ovo pismo odgovorio kratko: *Hvala na glasu iz daljine tame*.[45] No, obožavateljica odgovara: *opet jedan glas iz daljine tame, prem da bi taj glas bolje bilo da umukne za uviek, nego tebi dosadjivati jer nisi veoma zahvalan tomu očitovanju moje ljubavi, bolje rečeno moga prijatelstva*.[46] Marković je tajnoj obožavateljici napisao dugačko pismo isprike.[47] No,

---

32 Ivo Goldstein-Agneza Szabo, *Povijest zagrebačke klasične gimnazije(1607-2007)*, str. 103. Ovdje navodimo da autori navode krivi datum demonstracija (11. travnja). Pravi datum je 19. travnja 1870. godine.

33 Klaić, »Dr. Franjo Marković«, br. 38., str. 609.

34 Isto, str. 609.

35 Arhiv HAZU, Ostavština Rački, sig. XII. A 407/1.

36 Klaić, »Dr. Franjo Marković«, br. 38., str. 609.

37 *Izvěstje o Kraljevskoj višoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1872/73.* (Zagreb: Tiskom narodne tiskare dra Ljudevita Gaja, 1873), str. 20.

38 *Povijest Hrvata od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, sv. 2, (ur. Mirko Valentić, Lovorka Ćoralić), (Zagreb: Školska knjiga, 2005), str. 464.

39 Franjo Marković, [Obavijest o preuzimanju uredništva], *Vienac*, 4(1872) br. 20., str. 320.

40 F. M. [Franjo Marković],: »Karlo Drački, tragedija u 5 čina.« *Vienac,* 4/1872, br. 20., str. 305-311; br. 21., str. 328-331; br. 22., str. 342-344; br 23., str. 358-361; br. 24., str. 375-379; br. 25., str. 406-412; br. 26., str. 425-432

41 F. M.[Franjo Marković], »Benko Bot«, *Vienac*, 4(1872), br. 49., str. 773-777; br. 50., str. 789-793 , br. 51., str. 809-812, br. 52., str. 825-833.

42 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 171.

43 Isto, str. 171-172.

44 Isto, str.172.

45 U rubrici dopisnici uredništava, *Vienac*, 4(1872), br. 36., str. 580.

46 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 173.

47 Isto, 174.

izgleda da je ova romansa završila upravo ovim pismom jer je na Uskrs 1873. godine sa svojim kolegom Šajatovićem pošao u Varaždin gdje je upoznao Dragicu Leitnerovu[48] kojom se za nekoliko mjeseci i oženio.[49] Nakon ženidbe Marković sa svojom suprugom odlazi u Europu,[50] na Sveučilišta u Francusku i Njemačku, gdje se pripremao za novi životni izazov-rad na Sveučilištu.[51] Marković je postao prvi dekan Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Dokaz tome je Markovićev dopis Zemaljskoj vladi, točnije Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Prvi sačuvani dopis je onaj upućen Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi za dopust profesora Meixnera od 14. listopada 1874. godine.[52] Već sljedećeg dana Vlada je isto odobrila.[53] Marković je u svom nastupnom govoru *K logici*[54] istaknuo značenje logike za narod: *Logika je, reći bi krmilo na onoj putničkoj ladji, što no ju ljudski um otiskuje po beskrajnoj pučini misli događajâ i pojavâ put uvik željno izgledne istine, dobrote i ljepote. I naš se narod dao za tim uzori, za kojimi ljudstvo kao za svrhom svojom teži; otkad je čovjek zaznao za se, pokoja mu nema van u onom trudu, što mu ga zadaje ovo njegovo pregnuće za uzori duhovnimi*.[55] Marković je držao predavanja na Fliozofskom (Mudroslovnom) fakultetu od 1874. godine[56] do svoje smrti 1914. godine.[57] Osim na poslovnom, krenulo mu je i na privatnom planu. Naime, 24. kolovoza 1874. godine rodio mu se sin Radovan.[58] Radovan[59] je rođen u Varaždinskom Bregu, točnije u Općini Knjegincu kraj Varaždina, gdje su roditelji Markovićeve supruge imali imanje. Marković se na književnoj sceni ponovno javlja 1876. godine dramom *Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski*[60] povodom 800. godišnjice krunidbe kralja Zvonimira. Iste godine Marković je primljen u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.[61] U Akademiji Marković je bio prvi član Razreda filozofijsko-juridičkog. Godine 1896. počeo je obnašati funkciju tajnika Akademije.[62] Do 1902. godine Marković je kao tajnik svake godine

---

48 O obitelji Leitner vidi više u: Magdalena Lončarić, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, (Varaždin, Gradski muzej Varaždin, 2003), str. 39-42. O obitelji Letiner nešto malo podataka ima i u: Stjepan Belošević, Gornjo-stubički, *Županija Varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin* (Zagreb: Vlastita naklada, 1926), str. 127.

49 Isto, str. 177., Klaić, »Dr. Franjo Marković«, br. 38., str. 610.

50 O tome svjedoči Vjenčani list od 20. rujna 1873. pisan na njemačkom jeziku koji sam pronašao u Arhivu Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Ostavština Franje Markovića, kutija XI, fascikla 60.

51 Više o osnivanju Sveučilišta vidi: Jaroslav Šidak, »Sveučilište do kraj Prvog svjetskog rata« u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, (Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1969), str. 91-125.

52 Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Spisi dekanata Mudroslovnog fakulteta. Dopis od 14. IIstopada 1874.

53 Arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Spisi dekanata Mudroslovnog fakulteta. Dopis od 15. IIstopada 1874.

54 Bazala, *Filozofiski portret Franje Markovića*, str. 10.

55 Dr. Franjo Marković »Logika« *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18(1992), br. 1-2.(35-36), str. 247. Tekst je priredio Srećko Kovač.

56 *Akademičke osoblje i Red predavanja na kraljevskom sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu u zimskom polje-ću 1874./75. (*Zagreb: Tiskom Dragutina Alberechta, 1875)

57 Akademičke osoblje i Red predavanja na kraljevskom sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu u ljetnom poljeću 1913./1914. (Zagreb, Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, 1914).

58 Radovan Marković, Kneginec, kraj Varaždina, 24. VIII. 1874-Zagreb, 19. I. 1920. Djelovao u Zagrebu u Bolnici milosrdnih sestara u kojoj je 1904. osnovao prvi odjel za dječje bolesti u nas. Istaknuo se i kao zdravstveni prosvjetitelj popularnim knjigama o dječjim i zaraznim bolestima te higijeni (*Dječja njega*, 1903; *Nauka o zdravlju*, 1909; *Zarazne bolesti*, 1916). Kao zastupnik u Hrvatskom saboru te povjerenik za zdravstvo Narodnom vijeća SHS predložio reforme naše zdravstvene službe.

59 www.hpd.com.hr/dokumenti_hpd/056.pdf - pristupljeno 21. svibnja 2011. *Članak iz Jugoslavenskog pedijatra 1991.Tanja Sušec, Vlado Oberiter, »Radovan Marković«, Jugoslavenski pedijatar, 1991. Supl.1 str.175-177.*

60 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 179.

61 Isto, str.192.

62 *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1896. sv. 11*., (Zagreb, Knjižara Jugoslavenske akademije, 1897), str. 5.

podnosio izvještaje o Akademijinom izdavaštvu.[63] Na glavnoj skupštini 28. siječnja 1877. godine izabran je u Upravljajući odbor Matice hrvatske, i to u Književni odbor.[64] Godine 1895. izabran je u Gospodarski odbor te postao njegovim predsjednikom. Prema Statutu Matice hrvatske, tim izborom postao je i njenim potpredsjednikom,[65] a 1902. godine izabran je za počasnog člana Matice hrvatske.[66] Godine 1877. Marković je imenovan u Kraljevsko povjerenstvo za ispitivanje kandidata gimnazijskog učiteljstva.[67] Usprkos obavezama na Fakultetu i ostalim gore navedenim institucijama, Marković ne prestaje s pisanjem. Iste godine Marković je napisao *Estetičku ocjenu Gundulićeva Osmana*.[68] Za *Vijenac* piše i kritiku Bogovićeva *Matije Gupca*.[69] Sljedeće godine piše životopis Stanka Vraza.[70] Godine 1881. napisao je predgovor Šenoinim *Izabranim pjesmama*,[71] a iste godine izabran je za rektora zagrebačkog Sveučilišta.[72] Kao nastupno predavanje, pod naslovom Marković je održao 19. listopada 1881. po naslovom*O piscih filozofijske struke a hrvatskog roda onajkraj Velebita od 15-18. stoljeća*.[73] Iste godine u *Vijencu* objavljuje kritiku Manojlovićevih pjesama,[74] drame *Dimitrija*[75] Jure Matije Špora i Despotove pjesme *Prve iskre*.[76] U *Radu Akademije*[77] prikazao je život i rad Meda Pucića.

Ovu veliku Markovićevu društvenu angažiranost prepoznao je i narod pa je na izborima održanim od 13. do 17. rujna 1881. godine[78] Marković izabran za narodnog zastupnika Kotara križevačkog.[79]

---

63 Franjo Marković, »Izvještaj tajnika dra. Fr. Markovića o književnom radu akademije g. 1896.«, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1896. sv. 11*., (Zagreb, Knjižara Jugoslavenske akademije, 1897), str. 62-89.

64 Izvještaj Matice Hrvatske za 1877. godinu (Zagreb, Matica hrvatska, 1878).

65 Izvještaj Matice hrvatske za 1895. godinu (Zagreb, Matica hrvatska, 1896).

66 Izvještaj Matice hrvatske za 1895. godinu (Zagreb, Matica hrvatska, 1896).

67 *Akademičke osoblje i Red predavanja na kraljevskom sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu u zimskom polje-ću 1876./77.(*Zagreb: Tiskara narodnih novina, 1877).

68 Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva Osmana«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, (Zagreb: Knjižarnica Lavoslava Hartmana, 1879), knjiga 46., str. 79-165.; Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva Osmana«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, (Zagreb: Knjižarnica Lavoslava Hartmana, 1879), knjiga 47., str. 79-165. Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva Osmana«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, (Zagreb: Knjižarnica Lavoslava Hartmana, 1879), knjiga 50., str. 96-176.; Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva Osmana«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, (Zagreb: Knjižarnica Lavoslava Hartmana, 1879), knjiga 52., str. 1-141.

69 Dr. Fr. Marković [Franjo Marković], »Matija Gubec, kralj seljački. Tragedija u pet čina, od Mirka Bogovića u Zagrebu kod Alberchta 1859. Prikazivana u Zagrebu prvi put dane 13. svibnja 1878«., *Vienac*, XI(1879), br. 21., str. 340-342; br. 22., str. 355-359; br. 23., str. 368-372; br. 24., str. 387-390.

70 Frano Marković, »O životu i radu Stanka Vraza«, *Vienac*, 12(1880), br. 36., str. 570-591.

71 Franjo Marković, »U spomen Augusta Šenoe« u: August Šenoa, *Izabrane pjesme* (Zagreb: Matica hrvatska, 1882), str. 3-24.

72 Arhiv rektorata Sveučilišta u Zagrebu, Osobnik, stranice nisu paginirane.

73 Anonimno [Franjo Marković]: »Filosofijski pisci od 15.–18. vieka u Dalmaciji«, *Vienac*, 13(1881), br. 44., str. 701-707. Vidi Isto, Franjo Marković, »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onajkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.« *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 1(1975), str. 255-279.

74 Dr. F. M.[Franjo Marković], »Mladi dani Veljkovi. Pjesme Gavr. Manojmovića«, *Vienac*, 13(1881), br. 19., str. 297-299.

75 F. M. [Franjo Marković], »Dimitrija, povjestna tragedija u pet čina Jura Matije Špora«, *Vienac*, 13(1881), br. 27., str. 427-431.

76 F. M. [Franjo Marković], »Prve iskre, pjesme Fra Ivana Despota«, *Vienac*, 13(1881), br. 28., str. 442-444.

77 Franjo Marković, Knez Medo Pucić, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 67 (Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1883), str. 125-206.

78 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.,* Drugi svezak: 1868-1918. (Zagreb: Hrvatski institut za Povijest: Dom i svijet, 2000), str. 202.

79 Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, (Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2009), str. 157.

Marković je još dva puta biran za narodnog zastupnika, na izborima 1884.[80] i 1887. godine.[81] Pavletić spominje da je Marković bio zastupnik sve do 1900. godine, ali to nije točno. Naime, novi saborski izbori održani su 1. i 2. lipnja 1892. godine. Osim prokušanih metoda pritisaka i zlouporaba, Héderváry je uspio izboriti donošenje novog Izbornog reda koji je još više suzio biračko pravo.[82] Imajući u vidu sve što je Vlada poduzimala na prethodnim izborima 1884. i 1887. godine i što poduzima na ovim izborima u težnji da njezini zastupnički kandidati budu izabrani, *Neodvisna narodna stranka* je u znak prosvjeda protiv Vladine represije i bezakonja odlučila apstinirati od sudjelovanja na izborima. Svoju apstinenciju obznanila je javnim proglasom[83] koji su potpisali vodeći članovi stranke, ali i mnoge njihove pristalice.[84] Franjo Marković se na ovim izborima nije kandidirao pa je za Križevce izabran Dragutin Grdenić.[85] Napominjemo da je Marković prvu interpelaciju u Saboru glede novog Ustava imao 3. listopada 1881. godine na šestoj saborskoj sjednici.[86] Kao primjer Markovićevih političkih razmišljanja donosimo jedan njegov zanimljiv aforizam: *Sinko, kad pođeš sa svjetlom čiste tvoje duše u svijet i pronikneš u ljudski život, vidjet ćeš zloće mnogo, i što ti je pronicaviji pogled, to ćeš je više naći, makar se skriva pod prijatnim plaštem. Ali ne razmizi se u plač, inače će se svjetlo tvoje duše samo zamračit, nego mirna oka, prem suzom prokapala, baci sunce njegova sjaja na tu zloću i nad viti će ti se duga nad rugobe svijeta*.[87]

Marković nije zanemario ni svoj znanstveni rad. Ovdje navodimo filozofsku[88] raspravu o Ruđeru Boškoviću. Bavio se književnom kritikom i pisao o Gundulićevoj *Dubravci*.[89] Etičkim problemima narodnih poslovica bavio se 1889. godine.[90] Zajedno sa Smičiklasom objavio je *Spomen knjigu o Matici Hrvatskoj*.[91] Godine 1896. uredio je i napisao predgovor za *Izabrane spise Ivana Dežmana*.[92] Navedimo ovdje još i filozofsko-estetičku ocjenu Bogovićeve drame *Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom*.[93] Na samom kraju spomenut ćemo najpoznatije Markovićevo filozofsko djelo *Razvoj i sustav obćenite estetike*.[94] Što se pak tiče pjesničkog života, svakako su najznačajnija tri *Sonetna*

---

80 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868-1918*., str. 262.

81 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868*-1918., str. 288.

82 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868-1918*., str. 299.

83 »Narode«, *Obzor,* 33(1892), br.132., str. 1.

84 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000., Drugi svezak: 1868-1918*., str. 300.

85 Isto str.301.

86 *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalamacije, godina 1881.-1884. Svezak I.,* (Zagreb: Tiskarski zavod: Narodne novine, 1884), str. 24.

87 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 197.

88 Franjo Marković, »Filozofijski rad Rugjera Boškovića«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjige 87, 88, 90*., (Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademije L. Hartmana(Kugli i Deutsch, 1887-8), str. 543-716.

89 Franjo Marković, »O Dubravci, drami Ivana Gundulića uz proslavu Gundulićeve trlstogodišnjice«. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 89*.(Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademije L. Hartmana(Kugli i Deutsch, 1888), str. 1-24.

90 Franjo Marković, »Etički sadržaj naših narodnih poslovica«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 96*.(Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademije L. Hartmana(Kugli i Deutsch, 1889), str. 167-227.

91 Tadija Smičiklas, Franjo Marković, *Matica hrvatska od godine 1842 do godine1892. Spomen knjiga*, (Zagreb, Matica hrvatska, 1892).

92 Franjo Marković, »O životu i spisih dra Ivan Dežman«, u: Ivan Dežman *Izabrani spisi*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1896), str. 9-55.

93 Franjo Marković, »O tragičnom problemu u Bogovićevu Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom i u analognih značajih svjetske dramske literature«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjige 87, 88, 90*., (Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije(Dionička tiskara), 1900), str. 132-197.

94 Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, (Zagreb: Kraljevska hrvatsko slavonska dalmatinska zemaljska vlada, 1903).

vijenca[95] posvećena Lovri Vidriću. Ovdje valja spomenuti i *Sonetni vijenac* povodom 60. godišnjice svećenjikovanja biskupa Strossmayera.[96]

Donosimo i događaje iz Markovićeva privatnog života. Naime, 11. travnja 1889. dogodila se velika tragedija-umro mu je mlađi sin Metel[97] u četvrtoj godini života.[98] Nakon spomenute tragedije Marković je sa suprugom otišao u Križevce gdje se psihički oporavljao.[99] Ovdje je važno istaknuti i Markovićevu društvenu ulogu. Naime, na proslavi 34. godišnjice svoje mature, 20. listopada 1896. godine, Marković je na objedu održanom nakon mise u Maksimiru predložio da se osnuje Akademska mensa za pomoć siromašnoj djeci. Mensa je u početku pomagala plaćanjem hrane studentima po drugim gostionicama, a onda je 1914. osnovala vlastitu kuhinju.[100] Marković je 14. listopada 1899. spjevao sonet[101] svojem sugrađaninu Antunu Nemčiću. Godine 1901. povodom proslave 400. godišnjice hrvatske književnosti Marković je napisao prigodnu dramatsku sliku *Uspomeni Marka Marulića*[102] prikazanu u Hrvatskom narodnom kazalištu.[103] Godine 1906. napokon je promaknut u viši platni razred s naslovom *presvijetli*.[104] Dana 20. ožujka 1909. godine Marković je umirovljen na vlastitu molbu,[105] ali ostao je predavati na Fakultetu sve do svoje smrti. Nastavio je sa svojim pjesničkim radom pa često odlazi u rodne Križevce gdje mu naviru uspomene iz mladosti.[106]

Pred kraj života Marković je stanovao na Griču, kuća mu je gledala na Kapucinski trg. Prije toga Marković je stanovao na Trgu Franje Josipa, što se vidi iz adresa koje se nalaze na poštanskim kovertama.[107] Godine 1914. započinje Prvi svjetski rat, a njegov sin Radovan kao liječnik odlazi na bojište.[108] Marković je bio sve više bolestan, a zadnje dane uz bolesničku postelju uz njega su bili supruga Dragica, kipar Frangeš-Mihanovć i Camilla Lucerna. Marković je preminuo 15. rujna 1914. u četiri sata i trideset minuta ne dočekavši svoga sina Radovana s bojišta.[109] Zadnje dane života i smrti Franje Markovića najdetaljnije je pratio *Obzor*.[110] Mrtvo tijelo Franje Markovića bilo je postavljeno na odru u njegovom domu, a okruživalo ga je egzotično cvijeće koje je kupio zagrebački gradonačelnik, Janko

---

95 Franjo Marković, »Tri sonetna vienca«, *Vienac*, 29(1897) br. 50., str. 794-796; br. 51., str. 809-811; br. 52., str. 825-826.

96 Franjo Marković, »Sonetni vienac o svećeničkoj šesdesetogodišnjici preuz. Gosp. Biskupa Josipa Juaraj Strossmayera, pokrovitelja jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«, *Vienac*, 30(1898), br. 8., str. 113-115.

97 Rodni list čuva se u Arhivu HAZU-a Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatske književnosti. Ostavština Franje Markovića, kutija XI, fascikla 60. Iz Rodnog lista se vidi da je Metel rođen 19. rujna 1885. i kršten u župi Svete Magdalene u Knegincu. Kumovi su mu bili Metel Ožegović i Olga Straže.

98 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 201.

99 Pismo Rački Strosmayeru, Zagreb, 17. travnja, 1889. u *Korespodencija Rački- Strossmayer, od 2. jula 1888 do 15. februara 1894. knjiga četvrta*, (ur. Ferdo Šišić), (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1931), str. 74-75.

100 (acr) »Generacije akadamičara prošle su hraneći se jeftino kroz blagavaone Hrvatske akademske menze. Jedna proslava mature prije 40 godina dovela je do osnivanja ustanove o kojoj mnogi hrvatski akademičari znaju danas vrlo malo«. *Večer*, 18(1937), br. 4903, str. 9.

101 Franjio Marković, »Pjesniče slavni«, *Obzor*, 30(1899), br. 238.,

102 Franjo Marković: »Uspomeni Marka Marulića. Pozorištna prikaza u tri diela« *Vienac*, 33(1901), br. 43., str. 857-859; br. 44., str. 877-881; br. 45., str. 897-900; br. 46., str. 917-918.

103 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 212.

104 Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, str. 216.

105 Isto, str. 216.

106 Isto, str. 218.

107 Na poštanskim kovertama je adresa Trg Franje Josipa br. 8. Vidi u: u Arhivu HAZU. Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatske književnosti, Ostavština Franje Markovića.

108 *Tanja Sušec, Vlado Oberiter, »Radovan Marković«, Jugoslavenski pedijatar, 1991. Supl.1 str.175-177.*

109 Isto, str. 230.

110 Dr. Franjo pl. Marković, *Obzor*, popodnevno izdanje, 10(1914), br. 255, str. 1.

Holjac.[111] Sve najvažnije kulturne institucije, Jugoslavenka akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko sveučilište, Hrvatsko zemaljsko kazalište, Matica hrvatska, Društvo hrvatskih književnika i Pjevačko društvo »Kolo«, izvjesile su crne zastave na svojim zgradama u znak žalosti.[112] Hrvatsko narodno kazalište poslalo je pismenu sažalnicu udovici Marković.[113] *Obzor* je objavio da će se sprovod održati u četvrtak, 17. rujna, u tri sata popodne. Određeno je da će sprovod ići od Griča 2, Kapucinskom, Gospodskom ulicom, Markovim trgom, Pivarskom i Opatičkom ulicom preko Kipnog trga i Jurjevske ulice na Mirogoj.[114] Također je bio određen i red govornika: pred kućom je govorio Albert Bazala u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, nad grobom Oton Kučera u ime Matice hrvatske, a u ime Društva hrvatskih književnika od Markovića se oprostio Branimir Livadić.[115] U *Obzoru* je sprovod opisan ovim riječima: *Jučer ispratismo Franju Markovića do hladnoga groba. Na Mirogoju, otkud je široki pogled puko nad savsku dolinu, nad ovaj najljepši kraj lijepe naše domovine, koju je pokojnik toliko volio i kojoj se odužio svojim neumornim radom na najodličnijim područjima javnog života počivat će u miru*.[116] Kao što smo već istaknuli, u ime Akademije govor je održao Bazala. Nakon što je istaknuo Markovićev rad u Akademiji od 1876. godine kad je postao njezinim članom do smrti, pisanje znanstvenih radova u Akademijinim publikacijama, funkcija tajnika Akademije, predstojnika filozofijsko juridičkog Razreda te vođenje uprave Akademije, Bazala je rekao: *Ovaj kratki obris ispunio je neprežaljeni pokojnik bogatstvom uma, plemenitošću srca i zamjernom značajnošću, te u njemu izgradio veliko životno djelo. Bio je veliki čovjek u malome rodu hrvatskom* [hrvatskog] *svijetla i uma čista značaja, a srca plamena, što je izgaralo od ljubavi za prosvjetni umjetnički i ćudoredni napredak roda i domovine koja je bila vrhovni cilj njegovih nastojanja*.[117]

2. MARKOVIĆ KAO PISAC DRAMSKIH TEKSTOVA

2.1. Teoretska osnova Markovićava dramskog stvaralaštva

O hrvatskoj drami devetnaestog stoljeća često vrlo kritički govorili su mnogi uvaženi hrvatski kritičari i književnici, pritom spominjući i Franju Markovića. Miroslav Šicel u svom radu o drami u devetnaestom stoljeću piše: *Drugim riječima dok u prozi i poeziji pravog romantizma ni nemamo u dramskoj književnoj produkciji romantizam odnosno pseudoromantizam kao stilska formacija najočitiji je i njačešći, i to ne samo u okviru jednog određenog perioda od dvadesetak godina(koliko u prosjeku literarni period traje) – već u toku čitavog stoljeća*.[118] Nadalje, Šicel ističe da pisci drama, pa i Marković, u devetnaestom stoljeću pretežno uzimaju historijsku problematiku koju onda oblikuju u herojske tragedije.[119] Na kraju svog, kako naglašava, uvodnog rada o drami devetnaestog stoljeća Šicel ističe da je potrebno posvetiti se komediji, pitanjem periodizacije kao i problemima jezika dramske književnosti devetnaestog stoljeća. Također, smatra da je potrebno preispitati rad pojedinih pisaca te navodi da se dosad o Franji Markoviću više pisalo kao o piscu idiličnih epova i estetičaru nego o piscu drama.[120] Navodimo i mišljenje Miroslava Krleže o dramskom stvaralaštvu devetnaestog stoljeća. Krleža je u svom poznatom govoru osječkim gimnazijalcima 1928. godine naglasio kako od

[111] Isto, str. 1.

[112] Isto, str. 1.

[113] Dr. Franjo pl. Marković, *Obzor,* 57(1914), br. 256., str. 3.

[114] Isto, str. 3.

[115] Pogreb dra. Fr. pl. Markovića, *Obzor*, popodnevno izdanje 10(1914), br. 257., str. 3.

[116] Dr. Franjo pl. Marković, *Obzor,* 57(1914), br. 258., str. 1.

[117] Isto, str. 1.

[118] Miroslav Šicel, »Neki problemi hrvatske drame devetnaestog stoljeća«, u *Dani hvarskog kazališta, Uvod, Eseji i građa o hrvatskoj drami i teatru*, (Split: Čakavski sabor, 1975), str. 205.

[119] Isto.

[120] Isto, str. 209-210.

Demetra, Markovića, Tresića, Miletića i drugih ne može nitko ništa naučiti, pa ni jedan gimnazijalac početnik.[121]

Navest ćemo i mišljenje Marijana Matkovića koji je također veoma kritičan prema dramskoj umjetnosti devetnaestoga stoljeća*: Našim tragičarima, osim parola i tirada, koje su u istoj stilizaciji ti isti dramski autori mnogo bolje i impresivnije govorili na saborskim debatama i u polemičkim spisima, nije pošlo za rukom napisati ni jednu scenu kroz koju bismo posredno upoznali njihovo vrijeme. Ništa. Nijedan odnos, ni jedan dijalog nije dramski živ. Sve je papir, a i historijska laž.*[122]

Marković je, kako u analizi dramskih tako i u prosudbi epskih djela, primjenjivao kategorije pet osnovnih esteskih oblika koje je iznio u *Razvoju i sustavu općenite estetike*. Ti oblici su: oblik jačine, oblik sklada i simetrije, oblik priličja, oblik skladnog izmira i oblik pravilnosti.[123] Za Markovića je dramska umjetnost najuzvišenija: *Pa iako je za Markovića dramsko najuzvišeniji i u estetskom pogledu najsavršeniji književni rod, budući daje ono u svom logičnom i povijesnom putu ovisno o razvoju epsko-lirskih oblika, konkretno balade i romance u pojedinom narodu odnosno kulturi, on i pojedinim narativnim vrstama osigurava visoko mjesto u svojim estetičnim analizama i procjenama. Primjerice, analizirajući različite vrste balada i romanci Marković će konstatirati da je jedino Britanija mogla roditi Shakespearea, najvećeg dramatika svijeta, jer njegove drame nisu ništa drugo nego 'velike savršene balade englesko-škotske'. U drami, naime, vidi Marković spoj lirskog i epskog, 'čuvstva i razuma', 'ženske i muške strane', a to je 'vrhunac čovjeka i čovječanstva' jer se u tom rodu zrcali cijeli svijet.*[124]

2.2. Prigodnice Franje Markovića

Marković je autor dviju prigodnica-alegorija.[125] To su jedanaesterački *Vilinski dvori* u tri čina i tročina prigodnica *Uspomeni Marka Marulića*.

2. 2. 1. Prigodnica *Vilinski dvori*

Prvo kazališno uprizorenje nekog Markovićevog djela bila je alegorija u tri slike *Vilinski dvori* koju je Marković s Ivanom Trnskim spjevao povodom otvorenja hrvatskog Sveučilišta. Alegorija *Vilinski dvori* objavljena je u *Vijencu*,[126] a samo dvije njene slike prikazane su u Narodnom glumištu 18. listopada 1874. godine. Redatelj navedenog uprizorenja bio je Adam Mandrović, a glazbu je napisao Ivan Zajc.[127]

2. 2. 2. Prigodnica *Uspomeni Marka Marulića*

Tijekom 1901. godine u Hrvatskoj su se obilježavale svečanosti povodom 400. godišnjice izlaska Marulićeve *Judite* koja se uzima začetkom hrvatske lijepe knjige. Središnja proslava održana je u

---

121 Isto, str. 203.

122 Marijan Matković, Dramaturški eseji (Zagreb: Matica hrvatska, 1949).

123 Dunja Fališevac, Epika Franje Markovića, Između tradicije i inovacije u: *Dani hvarskog kazališta, Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti i kazalištu.*(Zagreb-Split: Književni krug, HAZU, 2000), str. 32.

124 Isto, str 33.

125 O prigodnicam vidi tekst: Ivan Batušić, »Od najava i prologa do impromptua u francuskom i hrvatskom kazalištu«, *Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 96(1962) br. 326., str. 265-388.

126 I. T. [Ivan Trnski], dr. Franjo Marković, »Vilinski dvori«, *Vienac*, 6(1874), br. 42., str. 660-668.

127 *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*. Knjiga I-II., priredio i uredio Branko Hećimović (Zagreb: Globus / JAZU, 1990), str. 60.

Hrvatskom narodnom kazalištu od 12. do 14. studenoga.[128] Navedenu prigodnicu Marković je objavio u *Vijencu*,[129] a kasnije je objavljena i u *Ljetopisu Društva hrvatskih književnika*.[130]

2. 3. Markovićeva drama *Karlo Drački*

Godine 1872. Marković je objavio svoju prvu dramu *Karlo Drački*.[131] Nešto kasnije iste godine spomenutu dramu objavio je samostalno u okviru zamišljene tetralogije.[132]

O Markovićevoj drami *Karlo Drački* pisao je Branko Vodnik povodom 60. godišnjice Markovićeva života.[133]

Marković je 1905. godine tetralogiji namjeravao pridodati i petu dramu o Pavlu Horvatu. No, za to djelo učinjen je samo nacrt.[134] U svom komentaru samoga nacrta Pavletić je preuveličao njegovo značenje: *Ali je i nacrt sjajan i kareakterističan za velikog našeg dramatika poput genijalne osnove kakova umna stratega ili veličajan plan kakova arhitekta*.[135] Drugo izdanje drame *Karlo Drački* s predgovorom Krste Pavletića ugledalo je svjetlo dana tek 1917. godine.[136] Pavletić je u predgovoru preuveličao mjesto i značenje Franje Markovića u hrvatskoj književnosti. On Markovića čak smatra pretečom Ibsena: *Time pak još jače iskače Karlova sloboda i snaga volje, da bira što hoće, kao u Ibsenovoj drami* Gospođa s mora *(g. 1888.), te je Marković u tome isticanju lične slobode i razbijanja svih društvenih i državnih okova preteča Ibsenov ne samo u Hrvatskoj, nego uopće, jer je I b se n tek iza g. 1877. pravo zaplovio tom strujom*.[137]

Donosimo prikaz drugog izdanja Markovićevog *Karla Dračkog* s predgovorom Krste Pavletića.[138] u *Obzoru*. Autor članka Vladimir Lunaček piše: *Karlo Drački onako kako ga je zamislio pokojni Marković i kako ga je napisao, tragični je sujet parexellnce. Starija škola dramatičara nije mogla boljg objekta zašeljeti. u načinu, kako je drama izgradjena, imade odviše pravilnosti poetike, imade previše pedantno opserviranih pravila o gradnji drama, pravila što su ih njemački teoretičari i estitičari iskvarširali iz grčkog i Šekspirovih, a u nekoj teoretskoj borbi protiv Francuza*.[139] U *Hrvatskoj njivi* navedeno izdanje *Karla Dračkog* prikazao je Prohaska istaknuvši značenje *Karla Dračkog* u hrvatskoj književnosti.[140]

---

128 [Anonimno], »Listak: Književnost: 400-godišnjica hrvatske književnosti; Umjetnost: Hrvatsko kazalište«. *Vienac*, 33(1901) br. 47., str. 952-956.

129 Franjo Marković, »Uspomeni Marka Marulića. Pozorištna prikaza u tri diela«, *Vienac*, 33(1901), br. 43., str. 857-859; br. 44., str. 877-881; br. 45., str. 897-900; br. 46., str. 917-918.

130 Franjo Marković, Uspomeni Marka Marulića, Ljetopis Društva hrvatskih književnika u Zagrebu za godine 1901. i 1903. (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1903.). str. 46-57.

131 F. M. [Franjo Marković], »Karlo Drački, tragedija u 5 čina.« *Vienac,* 4/1872, br. 20., str. 305-311; br. 21., str. 328-331; br. 22., str. 342-344; br. 23., str. 358-361; br. 24., str. 375-379; br. 25., str. 406-412; br. 26., str. 425-432.

132 Franjo Marković, *Hrvatski pokret, dramatski ciklus u četiriju dielih* (Zagreb: Nakladom spisateljevom, 1872).

133 Dr. Branko Drechler [Branko Vodnik], Franjo Marković kao pjesnik i kritik, *Obzor*, 46(1905), br. 288., str. 2.

134 Krsto Pavletić, »Predgovor za novo izdanje Karla Dračkog« u: Franjo Marković, *Karlo Drački, drama u 5 činova spjevao s uvodom Krste Pavletića drugo izdanje 1917*. (Zagreb: Komisionalna naklada Hrvatskog štamparskog zavoda, 1917), str. 19.

135 Isto.

136 Franjo Marković, *Karlo Drački, drma u 5 činova spjevao s uvodom Krste Pavletića drugo izdanje 1917*. (Zagreb: Komisionalna naklada Hrvatskog štamparskog zavoda, 1917).

137 Pavletić, »Predgovor za novo izdanje Karla Dračkog«, str. 7.

138 Franjo Marković, *Karlo Drački, drma u 5 činova spjevao s uvodom Krste Pavletića drugo izdanje 1917*. (Zagreb: Komisionalna naklada Hrvatskog štamparskog zavoda, 1917).

139 Vladimir Lunaček, »Jedno posthumno izdanje«, *Obzor*, 58(1917), br. 273., str. 2-3.

140 Dragutin Prohaska, »Karlo Drački, Drama i 5 činova. S uvodom Krste Pavletića. Drugo izdanje 1917. Komisionalna naklada Hrvatskog štamparskog zavoda,« *Hrvatska njiva*, 1/1917, br. 29., str. 522-524.

Drama *Karlo Drački* prvi put se prikazala tek 1894. godine.[141] Kritiku predstave napisao je Ivan Suovan u *Agramer Zeitungu*,[142] a objavio ju je i *Agramer Tagblatt*.[143] Souvan piše: *Novo vodstvo kazališta dobro je odlučilo da novu sezonu započne domaćim novitetom. I to iz dva razloga: nacionalno kazalište treba držati do toga da bude ponosna oznaka nacionalnog instituta i iz tog razloga je više nego opravdano u obzir uzimati i domaću produkciju. Kada malo bolje pogledamo, naša domaća dramska produkcija nije tako siromašna, a djela su svakako vrijedna da ih se inscenira. Takav vrijedan poduhvat uspješno je proveden i jučer. Ovo je drugi razlog zbog kojeg mislimo da se jučerašnje otvorenje našega nacionalnog kazališta može nazvati dobrim poduhvatom. Jedan Pjesnik, koji je ujedno i zanmeniti profesor, Franz Marković, nije trebao čekati 20 godina da se drama kao što je to* Karlo Drački *inscenira i kazališno izvede. Scenske poteškoće ne bi trebale zastrašiti vodstvo kazališta da djelo da u izvedbu, a da u publici postoji interes za nacionalnu dramsku produkciju dokazuje i izabrani auditorij koji je jučer kazalište popunio do zadnjega mjesta. Djelo je popraćeno glasnim pljeskom, pa čak i ovacijama za autora iza trećega pjevanja. Ono što je značajno za samog autora i za publiku jest činjenica da* Karlo Drački *ne spada u one komade čija je tendencija postati čim popularniji. Razlozi tome su u samome djelu, ali i izvan njega. Što se tiče ovog potonjeg, ovdje odmah treba napomenuti da ova tragedija spada u one kazališne komade koji od izvođača traže neizmjernu količinu duševne snage, te sposobnost uživljavanja od strane publike uz iskreni angažman režije. Zadnja dva faktora su sinoć bila u potpunosti ispunjena. Dramsko vodstvo i režija učinili su sve kako bi ovaj kazališni novitet bio čim uspješniji. Sam autor je nadgledao postavljanje na scenu koja u potpunosti odgovara sadržaju djela, a scenska je oprema bila i više nego zadovoljavajuća. Publika je izvedbu pratila neprekinutom pažnjom do samoga kraja, iako se već polako bližila ponoć. I samo glumci su uložili čitavo svoje umijeće i htijenje kako bi zadovoljili visoke zahtjeve izvedbe ovoga djela.*

Ne može se osporiti da je tragedija Karlo Drački *izvođačima postavila iznimno visoke zahtjeve. Djelo obrađuje i ozbiljnu povjesnu veličinu koju si je pjesnik uzeo kao predložak, a velike strastio, iako većinom utemeljene na niskim pobudama, pokreću glavne likove ove drame.*

Ova tragedija u određenoj mjeri oslikava polaznu točku povijesnoga kraja i obrađuje nasilne događaje s kraja XV. stoljeća u našoj domovini, no ideja čitavog pokreta u kojem kratka vladavina Karla Dračkog (Karl von Durazzo) čini tek jednu epizodu ne može se dovoljno uspješno izraziti na pozornici.

Marković se u svojoj obradi materije prilično točno držao povijesnih činjenica. Postoje određena pomicanja određenih događaja u cilju stvaranja dramske napetosti. Karakteri glavnih likova su prilično slobodno obrađeni i stoga nisu uvijek dovoljno transparentni. Shvaćamo obudovjelu kraljicu Elizabetu, Margaretu – ostavljenu karlovu družicu, dok je sam Karlo u svojoj stvarnoj biti nejasan. Pjesnik je očigledno želio opisati prevrtljivu narav ovog neobičnog pretendenta time što ga prikazuje kao kolebljivog čovjeka, pri čemu niti gledatelji ne dobivaju jasan uvid u namjere pjesnika, a iste nisu izražene niti uvidom u svrhu postavljanja karla na prijestolje Ugarske i Hrvatske. Karlov odnos s Marijom također nije sasvim razumljiv, kako s njegove, tako niti s njezine strane. Karlo nije definiran niti kao svjesni intrigant, niti kao zlorabljeno sredstvo u rukama drugih. Radnja tragedije je u većoj mjeri vođena povijesnim događajima izvan samoga djela. Prožimaju se povijesni i psihološki motivi, a da pri tome ne prodiru u potpunosti jedni u druge, tako da glavni junak ovoga komada često djeluje kao sanjarska tvorevina.

Ali neka mjesta i scene u ovom osebujnom komadu su sanjarski lijepo opisane i posjeduju čarobnu draž, što može uspjeti samo pravomu pjesniku. U tom je smislu drugi čin pravo reke djelo. Sam stih

---

[141] Drama je premjerno izvedena 2. listopada. 1894. godine. Vidi u: *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*. Knjiga I-II., priredio i uredio Branko Hećimović (Zagreb: Globus / JAZU, 1990), str. 80.

[142] S-n. [Ivan Souvan], Karlo Drački, »Tragödie in fünf Acten, von Franz Marković«, *Agramer Zeitung*, 69(1894) br. 227., str 1-3.

[143] -an. » Karlo Drački, Zur gesteigen Premiere«, *Agramer Tagblatt*, 9(1894), br. 226.

djeluje šekspirijanski, a ova tragedija sadrži i momente pune snage i utiska, pune dramatičnog djelovanja, te ovdje kao vrhunac najvišeg dramskog i scenskog efekta možemo navesti scenu crkvenog prokletstva.

O izvedbi ovoga noviteta može se reći sve najbolje. Što se ansambla tiče, može se konstatirati da je naše nacionalno kazalište dalo malo predstavi s takvom uigranošću i besprijekornim funkcioniranjem svih članova ansambla, od glavnih likova, do statista. Ova je činjenica osigurala uspjeh ovoga komada, kao i izvrsna inscenacija – ovdje se prvenstveno misli na treći čin – uz angažman vodstva, osobito režisera Nikole Milana, koji je već u rujnu u svojstvu mjesečnog režisera primio velike zasluge za insceniranje noviteta, a u komadu »Karlo Drački« je nadmašio sva očekivanja.

Nositelji glavnih uloga bili su jednim dijelom iznimno uspješni. Ovdje svakako vrijedi spomenuti gospođu Ružicu Strozzi u ulozi Elizabete, te gospodina Dimitrijevića kao Stefana Lackovića, dok je ulogu karla odigrao gosp. Cvetić. Nikolu Gorjanskog interpretirao je Mandrović, a Elizabetu gđa Borštnik.[144]

Nakon deset godina Markovićeva drama *Karlo Drački* ponovno je igrana početkom sezone 1904/1905. Prikaz predstave objavljen je u *Obzoru*, a Herlih Frinih, autor prikaza, podsjeća na izvedbu iz 1894. godine. *Nakon duge stanke od punih deset godim skinuta je ipak jednom prašina s najuspjelije tragedije n hrvatskoj književnosti, nakon deset godina javlja se eto na jednom a našem kazališta* - Karlo Drački![145] Frinih na kraju prikaza citira Miletića: *žalibože nije nam uz sadašnje osoblje bilo moguće iznieti krasnu ovu dramu onako, kao što bi po pjesničkoj svojoj vriednosti zaslužnih, jer su nam falili.*[146] *Narodne novine*[147] su također objavile prikaz predstave posebno pohvalivši Andriju Fijana. Napominjemo da je Franjo Marković i sam napisao pohvalu Andriji Fijanu: *Visoko štovani gospodine ravnatelju! Pjesan i drama, kći poete, spava niema, kao začarana i zatvorena u tvrda slova knjige, dok k njoj ne pristupi umjetnik deklamator, umjetnik glumac, te ju svojim vilovitim moćju probudi i iz uze izbavi i u život, na svijetlo, u svijet bijeli izvede. Takav izbavnik bijaste Vi mojoj pjesni, mojoj drami i prije često o opet sada, o šesdesetoj godišnjici mojoj, a uz Vas umjetnice i umjetnici hrvatske drame.*[148]

Prikaz izvedbe Markovićeve drame objavilo je i *Hrvatsko pravo*.[149] O izvedbi ove drame pisali su i Branimir Livadić[150] i Camilla Lucerna.[151] Prikaz zadnje predstave 1905. godine objavio je i *Agramer Tagblatt*.[152]

Markovićeva drama *Karlo Drački* ponovno je postavljena 1937. godine povodom obnove Kazališta. O tom događaju izvještava nas *Jutarnji list*.[153] Kazalište je otvoreno 14. rujna 1937. godine, a *Jutarnji list* događaj je popratio riječima: *Tog dana dati će se nanovo uvježbana i nanovo opremljena drama jednog od najslavnijih pisaca polirske epohe, Franje Markovića* Karlo Drački. *Klasicistički karakter oe dramske poezije, u kojoj se obrađuje historijska borba za sveljudsku slobodarsku ideju, bit će najprikladnije djelo za objavljenje ove naše slavne Miletićeve kuće.*[154] Nakon izvedbe drame

---

144 S-n. [Ivan Souvan], Karlo Drački, »Tragödie in fünf Acten, von Franz Marković«, *Agramer Zeitung*, 69(1894) br. 227., str. 2.

145 Frinih Heril, »Početak sezone«, *Obzor*, 45(1904), br. 200., str. 1-2.

146 Isto, str. 2.

147 -n- , »Franjo Marković, Karlo Drački«, *Narodne novine* 70(1904), br. 200., str. 4.

148 Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Ostavština Franje Markovića, kutija III., fascikla 18.

149 »Markovićeva slava«, *Hrvatski pokret*, 2(1905), br. 60., str. 2-3.

150 Ld. [Branimir Livadić], »Tragedija Karlo Drački od Franje Markovića u Hrv. Nar. Kazlištu«, *Agramer Tagblatt* , 19(1904), br. 200., str. 6.

151 Camilla Lucerna, »Karlo Drački«, *Školski vjesnik*(Sarajevo), 12 (1905) august-oktobar, str. 563-584.

152 E. K. Marković, »Karlo Drački«, *Agramer Tagblatt*, 20 (1905), br. 238., str. 6.

153 »U utorak se otvara veliko kazalište«, *Jutarnji list*, 26 (1937), br. 9206., str. 9.

154 Isto.

Karlo Drački Josip Horvat napisao je prikaztog događaja.[155] Na početku svog članka izvijestio je o obnovi kazališta, napomenuvši da je obnova tekla vrlo teško i da je završena samo zahvaljujući upravitelju kazališta Branku Šenoi. Nakon toga opisao je đačke demonstracije do kojih je došlo jer je su đaci iz partera premješteni na drugi kat.[156] Horvat ističe da je izvedbom *Karla Dračkog* uprava kazališta željela obnoviti vrijedna djela starije hrvatske literature. Također ističe da sama izvedba nije bila dobra. Smatra da je prije predstave trebalo održati koferansu na kojoj bi se publika upoznala s Franjom Markovićem.[157] Osvrnuo se i na važnost povijesnog konteksta u kojem je *Karlo Drački* nastao. Gluma je po njegovom mišljenju bila vrlo slaba, Dujšin kao Karlo Drački nije se osobito istaknuo.[158] Kritiku predstave objavile su i druge novine, među kojima i *Hrvatska smotra*.[159] Autor priloga zaključuje: *Sve u svemu pri otvorenju sezone zatajio je jedino Franjo Marković, kojeg uza sve to jednako volimo, jer pun je ozbiljnosti i dostojanstva svaki susret s njime*.[160]

Za razliku od *Hrvatske smotre*, *Komedija*[161] je objavila pozitivnu kritiku Markovićevog *Karla Dračkog*. Najprije je prikazala historijat nastanaka i izvođenja Markovićeve drame *Karlo Drački*.[162] Donijela je sudove i drugih uvaženih povjesničara književnosti o Markovićevim dramama: *Dr. A. Barac pokazao je u svojem* Članku o Franji Markoviću, *da je Marković izraziti hrvatski nacionalni pjesnik, iako je udaljen od efemernih političkih i nacionalnih parola, da je osnovna karakteristika njegovog karaktera i rada doduše bijeg od realizma i relativizma, težnja za najvišim, apsolutnim vrednotama, ali da je Marković, koji je svojim cjelokupnim djelovanjem htio svojim sunarodnjacima svratiti pogled na najviše zadatke čovječanstva, ipak uvijek ostao u tijesnoj vezi s potrebama i idejama svog vremena. Kad tim znanjem i namjerom gledamo danas njegov literarni rad, a napose njegovu dramu* Karlo Drački, *mi smjesta nalazimo razloge i potrebu Markovićeve renesanse*.[163]

Komedija zatim donosi i stavove uvaženih književnika: *Već je Nehajev naglasio da je u rijetko kojoj drami tako zbita - čitava epoha kao u* Karlu Dračkomu. *Međutim, to sve ne bi bilo dosta, da Marković nije u tu sredinu metnuo nosioce svojih ideja, uzorne dramske karaktere, koji još danas za glumca znače divne zadaće. Kad dakle pridodamo dramatsku snagu i vrijednost koje joj oni daju, onda spoznajemo, da je to zaista jedno veliko djelo naše dramske literature, jedno koje nije tako često, da ne bi zavrijedilo da ga se obnovi i prikaže*.[164]

Kritičar zatim prikazuje sam lik Karla Dračkog: *Lik Karla Dračkoga je uzor šekspirskog dramskog junaka. Poznato je, da je Marković mnogo držao do forme i da su njegova djela uzori povođenja za svim pravilima književnog stvaranja. U liku Karla Dračkoga on je stvorio junaka antičke drame, čelik - značaj s tragičnom krivnjom, koji pada u borbi s okolinom. Naravno da su i antagonisti izrađeni po svim pravilima dramske umjetnosti, kao što je i čitava kompozicija drame školski uzorak za pravilno dramsko stvaranje u klasičnom smislu. Već zbog toga ona je uvijek zanimiva. U toj se drami genij pjesnikov, probio na vidik te zasjao u svoj svojoj snazi i izvornosti, tu ima veličanstvenih prizora, sukoba, dramatskih borba, ima lirskih opisa, punih pjesničkog biserja, slika, poredaba i krepkih*

---

155 Jh. [Josip Horvath], »Prve predstave u obnovljenom kazalištu. Karlo Drački drama u pet činova. Napisao Franjo Marković. Redatelj Tito Strozzi« *Jutarnji list*, 26 (1937), br. 9210., str. 9.

156 Isto, str. 9.

157 Isto, str. 9.

158 Isto, str. 9.

159 Ž. D. [Dušan Žanko], »Franjo Marković: Karlo Drački«, *Hrvatska smotra*, 5(1937), br. 10., str. 618-619.

160 Isto.

161 M[arko] F[otez], »Franjo Marković: Karlo Drački. Ovogodišnja sezona otvara se značajnim djelom naše literature«, *Komedija*, 4(1937), br. 27(159), str. 10-12.

162 Isto, str. 10.

163 Isto, str. 11.

164 Isto, str. 11-12.

metafora. A najvrednije od svega je ideja: borba za slobodu ličnosti, kao konačni cilj svega ljudskog nastojanja.[165]

Napominjemo da je *Komedija* povodom prikazivanja *Karla Dračkog* objavila još dva članka istog autora. Jedan je posvećen povijesnoj pozadini drame *Karlo Drački*,[166] a drugi donosi životopis Franje Markovića.[167]

Autor prikaza u *Obzoru* u svom uvodu smatra da se *Karlo Drački* i dalje mora održati na hrvatskoj sceni.[168] *Hvatska Danica* u uvodu opisala je atmosferu u kazalištu: *Pred sam početak pretstave, bilo je malo galame sa đačkog stajanja. Bio Je to protest i obrana interesa onih, koji najviše posjećuju naše kazalište a to su djaci.*

Neki od gospode su vikali, da ih treba baciti napolje i da je to kulturna sramota. Na tu riječ kulturna sramota *i nehotice sam pogledao, po parketu i opazio mnogo veću* kulturnu sramotu *za čitav Zagreb: PARKET JE BIO NAPOLA PRAZAN.*[169]

Kritičar je iznio i svoje mišljenje i o radnji drame:

Istina, Marković je pravom mladenačkom rasipnošću prenatrpao svoju dramu radnjom. U drami se previše događa, tako da prosječni gledalac ne može ni pravo razbrati vezu događaja. Raznoličnost njihova odvraća pažnju gledalaca od Karla Dračkoga. *Sam Drački u tim je zbivanjima katkad i pasivan i neodlučan. Njegova ljubav i prema ženi i prema Mariji nema prave dubine. Ona je isto polovična kao i njegova borbenost za ugarsko prijestolje kraj nostalgije za pravom domovinom njegovom, Italijom. Za prvoborca u borbi za slobodu misli, volje i čina Karlo je Drački odviše sentimentalan, mekan i neodlučan. U tim je prilikama teško održati uvjerljivost čovjeka Dračkoga i glumac je neprestano u kušnji, da se utiče riječima u stilu staroga teatra.*[170]

Vrlo negativnu kritiku napisao je Branko Mašić u *Novostima*. On smatra da je Markovićev tekst pjesnički ishitren, da Marković ne poznaje dramsku tehniku, a jezik mu je arhaičan, stihovi na mjestima jako tvrdi i rogobatni, a ritam vrlo neusklađen. Mašić piše: *Već prema staroj dobroj tradiciji na početku nove sezone izvodi se na pozornicu kakav karakterističan ili znamenit komad iz naše književne prošlosti, i sinoć se prigodom otvorenja ovogodišnje sezone davala klasična hrvatska drama* Karlo Drački *od Franje Markovića. Novoj dramskoj upravi mora se zbilja priznati ne samo dobra volja, nego i neobična poduzetnost, što je imala hrabrosti da to dielo izvede na scenu. Nije* Karlo Drački *uzalud tako reći do danas ostao neizveden. Po tvom renomeu i mjestu koje ta klasična drama zauzima u našoj književnosti, ona bi odavna trebala da bode stalno na našem repertoaru. Bar od vremena na vrijeme. Međutim. kako vidimo, to nije bio slučaj. Zašto? Jer je* Karlo Drački *prvenstveno pisan za čitanje, to ono školsko teoretsko čitanje kojeg bt đaci imali lakše da steknu pojmove.*[171]

Ovo je bilo posljednje izvođenje *Karla Dračkog* u Hrvatskom narodnom kazalištu. O uprizorenju ove Markovićeve drame pisali su i *Hrvatska straža*[172] i *Hrvatski dnevnik*.[173]

---

165 Isto, str. 12.

166 [Marko Fotez], »Historijska pozadina drame Karlo Drački, Događaji na osnovu kojih je Franjo Marković napisao svoje djelo«, *Komedija*, 4(1937) br. 28., str. 4-6.

167 »Ličnost Franje Markovića, Prigodom prikazivanja njegove drame »Karlo Drački«», *Komedija*, 4(1937), br. 27(159), str. 10-12.

168 »‚Karlo Drački' pred četrdeset i tri godine. Kako je Stj. Miletić iznio na pozornici Markovićevo remek djelo?« *Obzor*, 78(1937), br. 214., str. 1-2.

169 B[ranimir] Livadić, »Franje Markovića »Karlo Drački«». *Hrvatska revija*, 10(1937), br. 10., str. 545.

170 B[ranimir] Livadić, »Franje Markovića »Karlo Drački«». *Hrvatska revija*, 10(1937), br. 10., str. 546.

171 B[ranko] M[ašić], »Prva premjera ove sezone Karlo Drački, drama u 5 činova od Franje Markovića«, *Novosti*, 31(1937), br. 255., str. 10.

172 Ljubomir Marković, »F. Marković, Karlo Drački-Ivan Cankar: Za dobro naroda«, *Hrvatska straža*, 9(1937), str. 4-6.

173 Vladimir Kovačić, »Karlo Drački. Drama u pet činova(slika). Napisao Franjo Marković. Redatelj Tito Strozzi. Scenograf Sergeje Glumac«. *Hrvatski dnevnik*, 2(1937), br. 481., str. 11.

2. 4. Markovićeva drama *Benko Bot*

Markovićeva druga drama *Benko Bot*[174] objavljena je iste godine u *Vijencu*.[175] Na izvođenje ove drame Marković je čekao 27 godina. Drama je premjerno izvedena 2. rujna 1899. godine.[176] Drama je prikazana dvaput, a njena druga, tj. posljednja izvedba bila je 7. rujna 1899. godine.[177] Napominjemo da je nakon premijere ove drame uprava Kazališta zahvalila Markoviću lijepim riječima.[178] Ova drama, kao i ostale Markovićeve drame, ocjenjena je vrlo oprečno. Branko Vodnik u svojoj monografiji o Franji Markoviću ocijenio ju je veoma pozitivno: *I ona je plod savremenog sloboduumlja i patriotizma ….*[179] Još dalje u pohvalama spomenute drame otišao je Krsto Pavletić koji Markovića uspoređuje sa Shakespeareom: *A čini se, da ima dublji simbolizam i Shakesperova postopašna komedija* San ljetne noći, *pored one obićen činjenice, da se zaljubljeniku priviđa sav svijet lijepim i dobrim*.[180]

Markovićevu dramu čak smatra boljom od Ibsenove drame: *Još je u nečem u* Benku Botu *Hrvat Marković pretekao Skandinavca Ibsena, naime idejom čistoga drugovanja između ženske i muškarca, što Ibsen iznosi kao nemoguće u svojoj* Heddi Gabler *(iz g. 1890.). i osobito u* Rosmersholmu *(god. 1886.). Marković je to našao u hrvatskoj narodnoj pjesmi, gdje se takova veza pobratimstva i posestrimstva u zao čas povrijeđena osvećuje kao i u* Benku Botu.[181]

Drama *Benko Bot* prikazana je 2. rujna 1899. godine, a prva kritika iz pera Jovana Hranilovića objavljena je u *Vijencu*.[182] *Kazališna sezona otpočela je dne 2. rujna i to prikazom izvorne hrvatske tragedije Benko Bot - od Franje Markovića. Historijska ova tragedija ispjevana je malo malo ne prije tri decenija u* Viencu, *ali je radi cenzure mogla istom sada biti prikazana. Tim više je žalosno, što nije napunila kuru. Uprava je učinila svoje, ali je krivnja na publici, koje ništa ne može ispričati, što tako malo mari za dramu u opće, a za domaću još i manje*.[183] Na kraju prikaza pisac je opisao uloge pojedinih glumaca u drami: *Sam prikaz nije u svemu bio još dotjeran. G. Fijan je kao Benko Bot u momentima bio na visini svoje zadaće, a gdja. Ružička Strozzi kao Gertruda bila mu je od početka do kraja dostojna suprotnica. Svoju ulogu prikazala je i gdja. Borštnik dirljivo i liepo, ali onaj gromorni patos g. Raškovića u ulozi Hinka silno nam je kvario lirsko raspoloženje u prizoru umiranja biedne Jelene. Šta je do inscenacije, moramo reći, da nas je odielo braće Benka Bota te sluga na dvoru oca Jelenina podsjetilo na ropotarnicu; ovako haramijska zaista nije mogla biti vanjština hrvatskih plemića*.[184]

Autor kritike objavljene u *Obzoru* je Milivoj Dežman: *Dvadeset osam godina ta ponajbolja hrvatska historička tragedija na prikazivanje. Od kako ju je 1875. cenzura zabranila, nikako nije moglo doći do prikazivanja. Osobito je dr. Miletić nastojao, da sklope autora na dozvolu. Napokon se u subotu, nešto doduše od autora, prikazivala uz burno odobravanje općinstva. A ipak bilo je nešto*

---

174 Navodim da sam samo tri lista rukopisa i to drugog čina pronašao u Markovićevoj ostavštini. *Ostavština Franje Markovića,* Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, kutija I., fascikla 3.

175 F. M. [Franjo Marković], »Benko Bot«, *Vienac*, IV/1872. br. 49., str. 773-777; br. 50., str. 789-793; br. 51., str. 809-812, br. 52., str. 825-833.

176 *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*. Knjiga I-II., priredio i uredio Branko Hećimović (Zagreb: Globus / JAZU, 1990), str. 90.

177 Isto, str. 90.

178 *Ostavština Franje Markovića,* Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, kutija XI., fascikla 60.

179 Branko Vodnik, *Franjo Marković, studija*, (Zagreb, Naklada knjižare Gjuro Trpinca), 1906.), str. 73.

180 Krsto Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1917), str. 158.

181 Isto, str. 158-159.

182 [Jovan Hranilović], »Prikaz drame Benko Bot Franje Markovića i izvedbe u Zagrebačkom kazalištu kao osvrt na početak sezone«, *Vienac*, 31(1899), br. 36., str. 588.

183 Isto, str. 36.

184 Isto, str. 36.

turobnog kod te premijere. Sjećanje na ona sjajna vremena patriotskog zanosa i zajedničkog rada i nehotice me sililo, da prispodobim miljeu, u kojem je pisana ta drama, sa današnjim raspoloženjem duhova. I makar smrću svojom utvrdit ću pravdu. (Benko Bot V. čin, 2. prizor.)… al rod se moj ne boji, na stratištu još domovinsku pjesmu pjeva. (V. čin, 3. prizor). *Iz ovih stihova izvire nekako čitava tragedija. U tim idejama širio se narodni pokret, i patriote nadojeni ljubavlju, oduševljeni i puni nade u pobjedu pravedne svoje stvari -pjevali su narodu svom zanosne pjesme, gradili tragediju, zrcala stare slave i junaštva.*

Godine su prohujale, a mi, čini mi se, kao da smo u amerikanskoj pješčari, malo po malo neosjetno propadamo. Vatra je ugasnula, tek pod pepelom tinja. Što nam manjka? Onaj veliki stil, one snažne ideje - sve je tako usko, tako sićušno, ni velike ljubavi, ni velike mržnje, tek male zadjevice ogorčuju nam život. Pa da nam na tom tlu cvate tragedija - gdje nam je život bez velikih kriza i velikih žrtava! Nije do mene da ispitujem sad uzroke tom raspoloženju; no htio bih da predočim, kako je moguće, da nije premijera Benka Bota *bila hrvatska slava. Jer se u* Benku Botu *ne radi samo o književnom proizvodu pjesnika. Koji bi radi svojih estetskih vrlina oduševio občinstvo, nego se radi - o mnogo važnijem.*

Benko Bot *je program, izljev ljubavi i ogorčenja, usklik nade.* Benko Bot *je sinteza hrvatskog patriotizma izvađena iz duše.* Benko Bot *je posljednji veliki usklik u najznačajnijoj periodi probuđene hrvatske svijesti.*

Meni se čini Benko Bot kao priča, koju sam u djetinjstvu slušao, od časa do časa nešto mi prostreljuje dušom - i sve nehotice sam šaptao; sjećam se, sjećam, a kad sam vidio oko sebe mrtve oči, bilo mi je tek jasno, kako smo daleko od one vedre atmosfere. Zaista nije mi, da analiziram s tehničke strane ovu tragediju, punu dramatskih akorda. Mi, prostorne navike na ovaj način, stojimo na drugom stanoviti u prosudjivanju konstrukcije i psihološke analize dramatske koje radnje.

Sav stil ove tragedije osnovan je na drugom temelju ali tim je značajnije, da mi usprkos nekim scenskim nedostatcima, usprkos nama neobičnom načinu karakterisanja, ne možemo da se otmemo veličajnom dojmu tragične misli. A da pravo kažem, vješta ruka dramaturga mogla bi i one neke malenkosti scenski tako udesiti, da se ne bi ni u kojoj sceni gubio onaj veliki stil, koji provijava čitavom tragedijom. Nama bi bilo potrebno, da prikazivanje bude na niveau-u, da ima svoj siguran, tragičan stil, i da se ne gubi od časa do časa u dablonsko recitovanje. Patetični stil u prikazivanju nespretnog glumca izgleda ishitren, a veličajne manifestacije gube na impozantnosti uz nestilinovanu režiju.[185]

Milan Grlović napisao je pozitivnu kritiku Markovićeve drame: *Punih 27. godina čekao je* Benko Bot *na svoje uzkrsnuće na pozorištnim daskama, a što je priznani pjesnik u cvietu svoje dobe i svoga zanosa idealno stvorio, mogao je u subotu gledati na pozornici davno dozrio, izkusan muž, koj bi možda i sam danas štošta, u svom djelu promienio ili drugdje izveo. Ne za to, Sto ne bi i ovako odgovaralo njegovom pjesničkom zadovoljstvu, već za to, što se u četvrt stoljeća mienjaju i nazori i izkustva čovječja i što se je od onda modema pozornica bitno promienila, pomaknula na neku realniju, ne velimo time: i savršeniju osnovku. Al ta promjena faktično je tuj i mi moramo danas s njome računati, pa se uza sve tajenje ne da pobiti tvrdnja, da pod njome stradaju i klasici, zvali se oni sad Schiller ili Goethe, Moliere ili Shakespeare.*

Marković je u svojoj tragediji opjevao osvetljivost i mržnju ugarske kraljice Gertrude na prema hrv. banu Benku Botu, koji joj je oteo svu vlast nad mužem i nad zemljom. Radi toga ova nesmiljena žena razara bračnu sreću Botovu, natjera njegovu ženu Jelenu u smrt, izdiže sama pod mačem Botovim i daje tako povoda, da ovaj zaštitnik pravice i slobode sa svojom braćom pogiba na stratišta..[186]

Hrvatsko prvo također je objavilo kritiku. Autor članka istaknuo je da je uprava kazališta dobro učinila postavivši *Benka Bota*. Napomenuo je da ova drama pristaje svim glumcima, publici i knji-

[185] [Milivoj Dežman], »F. Marković: Benko Bot«, *Obzor,* 40(1899), br. 202., str. 3.

[186] Milan Grlović, »Kazlišna kritika«, *Narodne novine*, 65(1899) br. 202., str. 4.

ževnicima.[187] Navodimo da je, osim gore navedenih novina, prikaz drame objavio i *Agramer Zeitung*: *Nova sezona Zemaljskoga kazališta jučer je otvorena novitetom domaćeg podrijetla. Izbor je pao na djelo iz mladih dana jednog od naših najistaknutijih dramatičara koji je s velikim uspjehom i stilom njegovo umijeće povijesne tragedije, no nažalost se već neko vrijeme ne bavi tim žanrom. Marković se u pisanju ugledao na Ratonda i Grillparzera, no zadržao se negdje u sredini između mađarskoga pjesnika koji se često koristio povijesnim motivima, te njemačkoga pisca koji je iz materije razradio zamršeni psihološki problem. Sama radnja djela je jednostavna, a pjesnik je ga je ispunio tečnom poetičkom dikcijom koja pojedine likove u određenom dijelu oštro ocrtava, a samu radnju efektno postavlja na scenu. Vanjski dojam ovoga noviteta ipak ne ispunjava u potpunosti sva očekivanja, jer u samome djelu prevladava psihološka analiza nad samim sadržajem i stoga je zahtjevan kako za glumce, tako i za publiku. Publika je sa zanimanjem pratila predstavu i završetak svakoga čina popratila je pljeskom. Nositelj glavne uloge bio je gospodin Fijan, kojeg je publika nagradila iskrenim odobravanjem za njegovo izuzetno glumačko umijeće. Ulogu zle kraljice odigrala je gospođa Strozzi i to u velikome stilu Lady Machbeth prožete sarkazmom poput ženskoga Jage. Gospođa Borštnik odigrala je Jelenu s osjećajem i prisnošću, a bez da je u potpunosti iscrpila proturječnost dojmova. Dimitrijević je odigrao ulogu kralja Andreasa, no dojmilo nas se da se u toj ulozi nije baš najbolje osjećao. Na scenografiju se pomno pazilo i pozornica je bila vrlo lijepo opremljena.*[188]

Agramer Tagblatt pak piše: *Prekjučer je nova sezona zemaljskoga kazališta otvorena premijerom drame Franje Markovića »Benko Bot« u pet činova. Komad je napisan još prije tridesetak godina i početkom sedamdesetih godina objavljen je u listu »Vienac«. Radnja drame temelji se na mađarskoj povijesti iz vremena kralja Andreasa II. Istu je materiju u svojem djelu »Der treue Diener seines Herrn« obradio Grillparzer, te također Nikolaus Katona u svojem djelu Bank Ban koje se uz istoimenu operu Ferenca Erkela još uvijek smatra najboljim djelom mađarske književnosti postavljene na scenu. U hrvatskoj se obradi autor nije čvrsto držao povijesnih činjenica. Predstava je sveukupno gledano bila vrlo uspješna. gospodin Fijan imao je zadatak vjerno prikazati ulogu junaka i njegove misli i osjećaje. Gospođa Borštnik je majstorski odigrala svoju ulogu kao i gospodin Raštović. Gospođa Ružica Strozzi glumila je vrhunski, kao i uvijek, a svakako treba spomenuti i dobru izvedbu Savića i Dimitrijevića. Predstava je bila popraćena pljeskom i odobravanjem, a kazalište je bilo umjereno popunjeno.*[189] Markovićeva drama *Benko Bot* ponovno je prikazana 1911. godine. Predstavu je najavio *Obzor*, najavljujući njome ujedno i novu sezonu. *Obzor* je također naveo i podjelu uloga.[190]

U sljedećem broju *Obzor* je objavio prikaz predstave iz pera Branimira Livadića. Na početku svoga teksta Livadić piše da je kazališna uprava ispravno postupila odlučivši postaviti *Benka Bota*.

Livadić je zatim analizirao sadržaj drame i glumu: *U* Benku Botu *zasijane su u tminu srednjega vieka poput zrnja sjemena u crno krilo zemlje - prve klice naših težnja za slobodom, tim prvim uvjetom svakoga kulturnoga napredovanja. Mali uzroci: neukrotivi porivi ljudskoga srca smeli su veliko djelo u njegovu početku ali misao, kojoj je zbilja života sustavila samo za čas polet, prešla je preko mrtvih tjelesa, da podjaruje i potiče žive kroz viekove narodnoga života. Tu njezinu snagu pjesnik hoće svojom tragedijom da oživi i obnovi.*

Benka Bota glumio je g. Sotošek s punim žarom svoga snažnoga temperamenta. S iskrenom emfazom govorio je osobito patriotske rieči pjesnikove. U stilu tragedije, a ipak pravom zbiljskom toplinom uspjelo je prikazati gdji. Ružićki Strozz i Gertrudu, gdjid. Vilhar Jelinu, ag. Štefancu Hinka.[191]

---

[187] »Benko Bot«.Tragedija Franje Markovića, *Hrvatsko pravo*, 5(1899), br. 1149., str. 3.

[188] S-n. [Ivan Souvan], »Benko Bot, historische Tragödie in fünf acten von Franz Marković, Erste Aufführung am 2 sempetmbar 1899.«, *Agramer Zeitung*, 74(1899), br. 202., str. 5.

[189] »K. Benko Bot«, *Agramer Tagblatt*, 14(1899), br. 202., str. 6.

[190] »Iz hrvatskog kazališta«, *Obzor*, 52(1911) br. 241., str. 2.

[191] Ld [Branimir Livadić], Franjo Marković: Benko Bot(Historijska tragedija u pet činova), *Obzor*, 52(1911), br. 243., str. 2.

Hrvatsko pravo također je objavilo prikaz predstave kojom je otvorena nova kazališna sezona 1911/1912. Autor prikaza istaknuo je da je zapravo riječ o novoj predstavi jer je od stare postave glumaca ostala samo gospođa Strozzi. Autor se čudi kako je ta predstava mogla biti cenzurirana 27 godina. Ističe da su Markoviću uzor bile Shakespeareove drame i da je najviše originalan u prvom i petom činu.[192] Kritiku izvođenja *Benka Bota* objavio je i *Hrvatski pokret*.[193] Nakon spomenute izvedbe djelo više nije izvođeno.

2.5. Markovićeva drama *Zvonimir*

Dramu *Zvonimir* Marković je objavio 1877. godine. Napominjemo da smo u Markovićevoj ostavštini pronašli kompletan rukopis ove drame na kojoj je zabilježen datum 9. listopada 1876. godine.[194] Prikaz drame objavio je August Šenoa u *Vijencu*.[195] Šenoa prikaz započinje ushićenjem što se nakon dužeg vremena pojavila izvorna hrvatska drama i mišlju da bi joj trebalo posvetiti veću pažnju.[196] Istaknuo je da je Marković najbolji hrvatski dramski pisac te dao kratki pregled povijesnih okolnosti za vrijeme Zvonimirova vladanja.[197] U nastavku prikaza Šenoa je naglasio kako *Zvonimir* Jovana Subotića nije uspio, ali Marković je zahvatio široki temelj svjetske povijesti te postigao puno veću dramatičnost. Radnja drame započinje 1086. godine, deset godina nakon Zvonimirove krunidbe.[198] Šenoa prepričava cijeli prvi dio sadržaja za koji konstatira: *To je u kratko sadržaj prvoga diela, koj nas uvodi u dramu i budi nam dozvoljeno, da taj zamet ciele drame popratimo nekolicinom rieči. Kako se iz ovog nacrta vidi, zalazi ekspozicija odmah u živo, in medias res, te obilujuć činom odkriva nam kratkimi karakterističnim! crtami cielo polje na kojem se drama razvijati i dočeti ima*.[199] Šenoa predlaže Markoviću da pojača dramatični efekt Radovanove smrti jer njegova majka mora jače izraziti svoju bol.[200] Šenoa je zatim prepričao i drugi čin drame, očito je mislio nastaviti s prikazom, ali, po svemu sudeći, kritiku nije završio.[201]

Godine 1878. drama je objavljena u samostalnom ukoričenom izdanju.[202] Ova Markovićeva drama izvedena je prvi put 9. siječnja 1878. u režiji Adama Mandrovića.[203] Prikaze ove predstave objavili su

---

192 »Otvorenje ovogodišnje kazališne sezone«, *Hrvatsko pravo*, 17(1911), br. 4732., str. 4.

193 Sp. [Stjepan Parmačević] »Benko Bot«, *Hrvatski pokret*, 7(1911), br. 200., str. 3.

194 »Zvonimir, poviestna drama u 5 čina, povodom 800 godišnjice krunitbe.« *Ostavština Franje Markovića* Arhiv Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, kutija I., fascikla 3.

195 Anonimno [August Šenoa], »'Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski', Povjestna drama, pisao dr. Franjo Marković, *Vienac* 9(1877), br. 25., str. 401-402; br. 26., str. 423-424; br. 27., str. 440-441.

196 Anonimno [August Šenoa], »'Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski', Povjestna drama, pisao dr. Franjo Marković, *Vienac* 9(1877), br. 25., str. 401.

197 Isto, str. 402.

198 Anonimno [August Šenoa], »'Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski', Povjestna drama, pisao dr. Franjo Marković, *Vienac* 9(1877), br. 26., str. 423.

199 Isto.

200 Isto, str. 424.

201 Anonimno [August Šenoa], »'Zvonimir kralj hrvatski i dalmatinski', Povjestna drama, pisao dr. Franjo Marković, *Vienac* 9(1877), br. 27., str. 400-441.

202 Franjo Marković, *Zvonimir kralj hrvatski dalmatinski poviestna drama u pet čina. Povodom osamstogodišnjice krunitbe hr. kralaj Zvonimira na dan 9. listopada 1876*. (Zagreb: Sveučilišna knjižara Albrechta i Fiedlera, 1877).

203 *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980*. Knjiga I-II., priredio i uredio Branko Hećimović (Zagreb: Globus / JAZU, 1990), str. 65.

Vijenac,[204] *Agramer Zeitung*,[205] *Agramer Presse*,[206] *Narodni list*,[207] i *Obzor*.[208] August Šenoa, autor kritike objavljene u *Vijencu*, u prvom dijelu svoje kritike ukratko je ponovio sadržaj i ocjene sadržaja koje smo već istaknuli navodeći njegov prikaz dramskog teksta.[209] Autor kritike u *Obzoru* prepričao je sadržaj ove Markoviće drame, a o samim glumcima nije pisao.[210] Izdvajamo prikaz koji je objavio *Agramer Zeitung*: *U kasni noćni sat (jučerašnja izvedba završila je iza 11 sati) pišemo ove retke koje posvećujemo izvedbi Markovićeve drame »Zvonimir«. Sama drama, koja je i objavljena, pa se njezin sadržaj podrazumijeva poznatim, opisuje borbu kršćanskih principa s onim nerpijateljskim u našemu narodu, ili bolje rečeno borbu zapadnoeuropske kulture s dušmanskom moći orjenta. Niti jedan period nije prikladniji za prikaz te borbe od vladavine Zvonimira, jer je za vrijeme njegove vladavine ocidentalna kultura izvojevala odlučujuću pobjednu nad njoj neprijateljskim elementima. Cijela radnja temelji se na planiranom križarskom ratu kojeg Zvonimir uz naklonost svojih pripadnika i katoličke crkve svim sredstvima želi izvesti, i u konačnici iz borbe izlazi kao pobjednik. Zvonimiru se u zemlji protive specifični nacionalni elementi koji ne žele niti čuti za borbu protiv nevjernika. Drama je više dramatički prikazan odlomak naše političke povijsti i kulture nego tragedija, u kojoj do izražaja dolaze čiste ljudske pobude i strasti.najvažnije strane ovoga djela stoga treba tražiti u onim scenama koje prikazuju tu kulturološku borbu.*

U slabijoj su mjeri prikazani oni događaji koji nisu određeni političkim i kulturnim idejama, već ljudskim strastima i služe kao reprezentacija istih, npr. Delimir i Neda. Momentalni prelazak Delimira od kraljevih pristaša u njegove najljuće neprijatelje uopće nije motiviran i u cijelom djelu nije naveden značajan razlog zašto je upravo Delimir trebao počiniti pokušaj ubojstva kralja. Neda je pak tako slabo obrađen ženski lik i ne nudi nikakvu mogućnost da se čitatelj za nju »zagrije«.

Usprkos nedostacima navedenog djela, isto ima veliko značenje na području naše dramske literature, te je puno pozitivnig navedeno o nivou brojnih dosadašnjih djela na ovom polju.

Nešto težom nam se činila izvedba djela, jer isto umara što zbog svoje duljine, a s druge strane postavlja velike zahtjeve spram glumačke ekipe, kojoj teško da bi bili dorasli i najbolji od najboljih. Jučerašnjoj se izvedbi bez okolišanja može odati priznanje, jer su svi bez iznimke bikli odlični. Na svima se vidjelo koliko su bili predani poslu. A samo djelo okrunio je i veliki trud. Svakako možemo izvojiti dr. Mandrovića koji je pri samom pojavljivanju bio pozdravljen cvijećem i aplausom, koji je u ulozi Zvonimira dao novi dokaz svoje nadarenosti i velike izdržljivosti. Od nositelja ostalih uloga treba izdvojiti veće uloge poput gospođa Beriš (Liepa) i Sobjesta (Neda), Freundenreich (Tolen), Jovanović (Radovan), Milan (Van Peter) i Ružić (Strezinja). Na kraju treba spomenuti da je gospodin kojem kazališni krugovi nisu bliski tešku ulogu kralja Solomona odigrao s rijetkom vještinom i ponovo dokazao iznimnu nadarenost, te bi značajno osnažio našu dramu kada bi se odlučio u potpunosti posvetiti kazalištu.[211]

---

204 Anonimno [August Šenoa], Listak Naše kazalište *Vienac* 10(1878), br. 3., str. 47-48

205 »[Drama Zvonimir od Franje Markovića u Hrv. Narodnom kazalištu u Zagrebu]«. *Agramer Zeitung*, 53(1878), br. 8., str. 3.

206 X., » Zvonimir. Historisches Drama in 5 Akten von Franz Marković. Anfgeführt im Nationaltheater an Jänner 1878.« *Agramer Presse*, 2(1878), br. 9., str. 1-2.

207 -x-. »'Zvonimir' Franje Markovića«, *Narodni list(Il Nazionale)*, 17(1878), br. 16-17., str. 1-2.

208 »Zvonimir«, drama u 5 činova, napisao Fr. Marković. *Obzor*, 8(1878), br. 21., str. 1; br. 23., str. 1.

209 Anonimno [August Šenoa], Listak Naše kazalište *Vienac* 10(1878), br. 3., str. 47-48

210 »Zvonimir«, drama u 5 činova, napisao Fr. Marković. *Obzor*, 8(1878), br. 21., str. 1; br. 23., str. 1.

211 »[Drama Zvonimir od Franje Markovića u Hrv. Narodnom kazalištu u Zagrebu]«. *Agramer Zeitung*, 53(1878), br. 8., str. 3.

3. ZAKLJUČAK

Iako Markovićeve drame prema današnjim estetskim mjerilima nisu aktualne i ne čine se primjerenim za ponovno prikazivanje na hrvatskim pozornicama, Franjo Marković je svojim pisanjem ostavio duboki trag u povijesti dramske umjetnosti u Hrvata. Njegove drame odraz su povijesnih okolnosti u kojima se Hrvatska nalazila. U njima je prisutan sveslavenski duh i otpor odnarođivanju Hrvata. Kritike iz Markovićeva doba ili pak neposredno nakon njegove smrti i više su nego pozitivne. Kritike u novinama na njemačkom jeziku ukazivale su na nedostatke Markovićevih djela, ali i isticale njihovo veliko značenje za našu dramsku literaturu.

Prilog 1. Popis predstava Franje Markovića.

Naziv predstave	Redatelj	Premijera	Broj predstava
Vilinski dvori	Adam Mandrović	18. 10. 1874.	1
Zvonimir	Adam Mandrović	9. 1. 1878.	2
Karlo Drački		2. 10. 1894.	6
Ljudovid Posavski		29. 1. 1895.	2
Benko Bot		2. 9. 1899.	2
Uspomeni Marka Marulića	Andrija Fijan	13. 11. 1901.	1
Benko Bot	Josip Bach	30. 8. 1911.	2
Karlo Drački	Tito Strozzi	14. 9. 1937.	3
Mislav Zajc	Josip Freudenreich	2. 10. 1870.	20
Kohan i Vlasta	Zora Vuksan- Barlović	16. 3. 1935.	1

SUMMARY

Literary work of Franjo Marković left a deep trace in the history of Croatian drama, despite the fact that his pieces according to present aesthetic standards are not actual and suitable for the boards of Croatian theatres. Nevertheless, Marković's dramas reflect historical circumstances that Croatia was facing at the time and they depict Slavic spirit and resistance to deprivation of national identity. Reviews from Marković's time or immediately after his death are more than positive. Reviews in the press written in the German language confirm that theatre audience favoured the work of this great playwright.

PROTESTANTIZAM I PROTUREFORMACIJA U PODRAVSKIM HRVATSKIM SELIMA U MAĐARSKOJ U 16. I 17. STOLJEĆU

16TH AND 17TH CENTURY REFORMATION AND COUNTER-REFORMATION IN HUNGARY'S VILLAGES OF DRAVA VALLEY INHABITED BY ETHNIC CROATS

Đuro FRANKOVIĆ
Pečuh, Mađarska
gyorgy.frankovics@gmail.com

Primljeno / Recieved: 20.4. 2012.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 911.37 (497.5-3-Protestantizam)

SAŽETAK

Autor je pozornost usredotočio na širenje reformacije u mađarskoj Podravini,[1] *predstavljajući sinodu u Vaskaszentmártonu (danas Felsőszentmárton, hrvatski Martinci) 20. travnja 1550. godine, kojoj je na tom području prethodila djelatnosti propovjednika Mihályа Sztáraija, Mirka Ciglera i inih reformatora te katoličkoj obnovi ovih naselja za vrijeme pečuškog biskupa Benedikta Vinkovića.*

Poznata su dva pisma Györgya Prodanisinusa i jedno pismo Mirka Cigera iz kojih možemo dobiti uvid u zbivanja sinode. Bili bi to ujedno i najpouzdaniji izvori o širenju i navješćivanju Evanđelja u Donjoj Mađarskoj, u Podravini, Baranji i Tolni. Pod Osmanlijama, poslije tragične Mohačke bitke (1526.), Katoličko crkveno ustrojstvo Pečuške biskupije ubrzo je propalo.

Protestanti su i u Donjoj Ugarskoj postigli brze uspjehe u širenju Lutherova i Kalvinova nauka koji se je naporedo širio na materinskom jeziku te nije se razlučio na dvije, čak i na tri strane, a koje kasnije nisu mimoišle ni međusobne konfrontacije.

Osmanlije su se pragmatički odnosili prema svojim podanicima, gdje su bili u većini protestanti tamo su tražili savez s njima, a gdje su bili katolici, tamo s katolicima. Međutim u Donjoj Ugarskoj pomagali su širenje protestantizma.

Istraživanje protestantizma otežava i sama činjenica da su se protestantski autori služili i prekoncepcijom, stoga je dosta i netočnosti glede pisanja povijesti protestantske crkve.

Naročito je nedostatno poznavanje prošlosti mađarsko-hrvatskih naselja u Podravini, gdje od održavanja sinode u Vaskaszentmártonu 1550. godine, blizu jedno čitavo stoljeće nam je nepoznato.[2]

U katoličkoj obnovi ključnu je ulogu odigrao pečuški biskup Bendekt Vinković i njegovi nasljednici u biskupskoj stolici. Hrvatski svećenici, među njima i revnosni Fabijan Vidoczi, rodom iz Međimurja, rizikujući i svoj vlastiti život povratio je hrvatski puk na katoličku

---

[1] Reformacija u hrvatske krajeve dolazi iz smjera Kranjske, Ugarske i Njemačke te iz Venecije i Trsta. Iz južne Ugarske proširuje se na područje istočne Slavonije. Središta u kojima se širio protestantski nauk bila su: Banska Hrvatska – Zagrebačka i Varaždinska županija; Međimurje; Istra, Kvarner i Dalmacija; Dubrovačka republika; Hrvatska i slavonska vojna granica; Slavonija pod osmanlijskom vlašću.
Internet: http://www.rkczg.hr/reformhr/natluhr.php

[2] Zahvaljujem se Branku Ostajmeru, Alojzu Jembrihu i Teréziji Balog Horváth na ukazanoj pomoći.

vjeru. Ovakve prilike se zapažaju u ovim podravskim mješovitim naseljima sve do kraja osmanlijske vladavine (1686) kada će se u ova naselja iz raznih slavonskih naselja doseliti brojno hrvatsko pučanstvo katoličke vjeroispovjesti, čija migracija bit će okončana 1750. godine.

Ključne riječi: reformacija, Lutherov nauk, Evanđelje, Osmanlije, Podravina/ Podravlje, reformirana crkva, sinoda, propovjednici ili pastori, protureformacija, knjige na hrvatskom jeziku

Key words: Reformation**,** Luther's doctrine, the Gospel, the Ottomans, Podravina/ Drava valley, Reformation church, Synod, preachers or pastors, counter-Reformation, books in Croatian language.

Od *»Evanđelje tako sjaji, kao što zora rudi«*
do *»Svi narodi cvjetaju na svom jeziku!«*

RASPAD KATOLIČKE CRKVENE ORGANIZACIJE

U ugarskoj povijesti 16. je stoljeće označilo ne samo političke i gospodarske nego i promjene u etničkoj strukturi. Ogroman vjerski preustroj koji je pokrenut u Europi temeljno je utjecao na reorganizaciju vjerskih odnosa. U Wittembergu je 1517. istupio Martin Luther te je otuda krenuo protestantizam. Taj će pravac punih pola stoljeća nakon Mohačke bitke (29. kolovoza 1526.) pobjeđivati na svakom području države, razdijeljene na tri dijela. Ugarska je od katoličke zemlje, naime, postala gotovo protestantska. Iako je stanovništvo u početku s osmanske okupacije gotovo u potpunosti ostalo kršćansko, krajem 16. stoljeća već je više od polovice stanovnika prešlo na kalvinizam, četvrtina su bili evangelici, ostali pak antrinitarci, katolici i pravoslavci. Dakle, oko 80-85 posto stanovništva postalo je sljedbenicima protestantizma.[3]

Brzom širenju protestantizma usitinu je pripomogla kriza Katoličke crkve na kraju srednjeg vijeka, težnje usmjerenju k reformaciji, kao i popularan novi izbor vjere.[4]

Nakon zauzeća Pečuha (29. srpnja 1543.) katolička hijerahija je ubrzo propala. Biskup je pred osmanlijskom vojskom pobjegao iz grada, a time je otpočeo proces pustošenja koji se dalje pojačavao. Opstojnosti mađarskoga i hrvatskoga stanovništva bila je ugrožena. Onaj tko nije htio pobjeći, trebao se prilagoditi novonastalim prilikama te su nekadašnji cvatući vjerski život sačuvali samo pismeni povjesni izvori.[5]

U vrijeme formiranja različitih vjeroispovijesti – taj pojam nazivamo njemački *Konfessionsbildung* (tvorba vjere) – zatim ispunjenje društvene, institucijske razine: riječ *Konfessionalisierung* (konfesionalizacija) – isprva su vjernici sukladno svojim traženjima odabirali elemente različitih pravaca: često su se vraćali iz starijih učenja u novija ili su prihvaćali pojedine dijelove jednih, ali i drugih pravaca. Stoga je do kraja 16. stoljeća – suprotno općem mišljenju – velika raznobojnost karakterizirala struje koje su se održavale ujedinjenjima preko budućih pokoljenja. Tu situaciju odlično opisuje brojnost vjerskih polemika i sabora koji su se održavali od sredine stoljeća, a na kojima su se potpuno iščistili poneki pravci, čime je počelo polaganje temelja novom ustroju vjeroispovjesti i ustroju crkve.[6]

Reformacija koja je u XVI. stoljeću pustila svoj korijen u Baranji imala je tri značajna pravca. Na početku širi se Lutherov nauk (evangelisti) te kasnije, zahvaljujući dosljednom djelovanju pojedinih redovnika franjevaca, slijedi pojačanje reformatorskog (kalvinističkog) pravca, a razvija se i antitrintarski pravac.[7]

---

3 PÁLFFY 2010: 110.

4 PÁLFFY 2010: 110.

5 RAJCZI 1993: 316.

6 PÁLFFY 2010: 113.

7 RAJCZI 1993: 329.

Početkom 1540-tih godina katolički mladići koji su učili u Wittenbergu, po povratku, bez ikakvog otpora, redom su mogli zauzeti upražnjene katoličke župe te su stanovništvo bez većih otpora mogli prevesti na novu vjeru.

Ranije gradske župske škole i nadalje su provodile život pod vodstvom školskih rektora podučenih u reformiranoj vjeri. Oslabljenje katoličke crkvene organizacije dovelo je do toga da reformacija u Mađarskoj nije nasilno htjela ukinuti još postojeću katoličku crkvenu hijerahiju.[8]

Propadanjem sviju srednjovjekovnih mađarskih državnih i crkvenih ustanova na području pod Osmanlijama od strane protestantske crkve učinjeni su napori za ponovno organiziranje crkvenog i vjerskog života. Đurađ Srijemac (mađ. Szerémi György), tadašnji pisac povijesti *Poslanica o propasti ugarskog kraljevstva* žitelje Baranje naziva polupoganima, opisujući ovako njihovo beznadno stanje: »Kršćanstvo u Ugarskoj će za kratko vrijeme pasti u zaborav«. Njegova crna vizija nije se obistinila, za razliku od obližnje Bosne gdje se dio stanovništa islamizirao. Narod Baranje ostao je vjeran svojoj kršćanskoj vjeri, prihvativši nova učenja protestantizma.[9]

Dok je na tom području 1526. godine bilo 70 franjevačkih samostana s 1500 članova, 1634. bilo je svega 773 redovnika, a 1605. u pet samostana živjelo je svega 30 redovnika. Prema popisima iz 1542. godine na području Pečuške dijeceze u 70 naselja, od ukupno 323, navodi se da ima 84 svećenika. U 42 naselja u okrugu Szentlőrinc (hrv. Selerenc, Selurinc) u pečuškom sandžaku evidentirano je 8 svećenika. Ovo je bila opća tendencija, a iz podataka se može ustanoviti da je osmanlijska okupacija u mreži katoličkih župa načinila 65-postotnu štetu. Narednih godina nastavljena je ista tendencija. U budimskom vilajetu 1559. od trinaest godina ranije popisanih 76 klerika u svojim bivšim mjestima, našlo ih se svega devetero, tek na svakom šestnaestom mjestu bilo je svećenika.[10]

VJERSKI SABOR (SINODA) U VASKASZENTMÁRTONU

Valja istaći kako su reformatori bili povezani i uspješno surađivali, dakako i Hrvati. Hrvatski crkveni reformator Matija Vlačić Ilirik[11] (lat. Mathias Flacius Illyricus) dopisivao se s Mirkom Cigerom (Emericus Zigerius, odnosno mađarskim nazivom Eszéki Szigeti Imre).

Vlačić je obitavao po njemačkim gradovima u Magdeburgu (1549.-1557.) gdje objavljuje monumentalno djelo za povijest crkve – *Magdeburške centurije* – Centuriae Magdeburgenses (tiskano u 13 svezaka od 1559. do 1574.). U Jeni (1556.-1561.) bio je profesor teologije i glavni crkveni superintendant[12] pokrajine Türingije. Naći će se kao bjegunac i prognanik u Regensburugu (1562.-1566.), otkuda odlazi u Strassburg (1567.-1573.) i u Frankfurt na Majni (1573.-1575.) gdje je umro i pokopan.

Iz pisma[13] Mirka Cigera[14] upućena Matiji Vlačiću Ilirku, nadnevkom 12. srpnja 1549. (drugo je pisano nadnevkom od 3. kolovoza 1549.), razabire se, među inim, da na njemačkim protestanskim

---

8 VARGA 2009: 145.

9 VARGA 2011: 19.

10 SZAKÁLY 1984: 52-54., navodi VARGA, 2009: 145.

11 Vlačić rođen je 3. ožujka 1520. u Labinu, a preminuo 11. ožujka 1575. u Frankfurtu na Majni. U ranoj mladosti ostaje bez roditelja te sa 16 godina odlazi na studij u Veneciju gdje se školuje kod profesora klasičnih jezika te odlazi 1. svibnja 1539. u Basel. JEMBRIH, 2004: 236. Internet: http://www.biografije.org/vlacic.htm

12 biskup

13 Vlačić u Magdeburgu pismo objavljuje 1549. na latinskom, a godine 1550. na njemačkom jeziku. Latinski naslov: *Epistola cuiusdem pii concionatoris, ex Turcia ad M. Illyricum missa, qualis nam status Evangelii et ecclesiam sub Tuerco sit, indicans, cum praefatione Illyrici. Magdeburghi anno 1549.* Svega 6 listova (12 stranica). Nalazi se u Sveučilišnoj knjižnici u Wroclawu, sign. 8.B 576/7. Tamo je i njemačko izdanje iz godine 1550. pod naslovom: *Ein Shrift eines frommen Predigers aus der Türkey an Illyricum geschrieben. Darinnen engezeiget wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet.* MIRKOVIĆ, 1960. 436., navodi JEMBRIH 2004: 229.

14 Mirko Ciger 1544. upisuje se na studij glavnog luteranskog sveučilišta u Wittenbergu, gdje je Matija Vlačić Ilirik bio profesorom hebrejskog i grčkog jezika, ali je zbog bolesti napustio učilište i 1545. vratio se kući.

učilištima ima mađarskih studenata, ali još uvijek nedostatno da bi u naselja pod Osmanlijama mogli u dovoljnoj mjeri slati propovjednike.

Matija Vlačić Ilirik

»Bude li u Wittenbergu još Mađara, pošalji ih molim te k nama, jer je u ovim zemljama žetva Božja velika, a težaka je malo. Mnogobrojni gradovi i sela, iz kojih su papisti (katolici – *autorova opaska*) protjerani, nemaju propovjednike. Studenti pak, koji iz Njemačke dolaze u Ugarsku, oprezni su i uglavnom izbjegavaju turske oblasti.«[15]

Cigerovo pismo je ipak potrebno komentirati. Naime, razabire se da su katolički dušebrižnici protjerani te da pučanstvo priželjkuje prihvatiti nova učenja koja su na materinskom jeziku jačala vjerski život vjernika. Njegove riječi odnose se na mađarski živalj. Ciger iz Osijeka prelazi u Tolnu (1544.), odanle naredne godine u Kálmáncsehi (danas Kálmáncsa, Šomođska županija), nedaleko Szigetvára (hrv. Sigetvar, Siget), te u pismu iznosi:

»[…] gdje sam propovijedao mjesec i pol. Bog mi je pomogao, te su mnogi ljudi napustili pogrješno i bezbožno učenje i krenuli Kristovim putem, među njima i Matija Endrik, tamošnji učitelj koji je studirao u Padovi, kao i nekoliko svećenika. Iz Szigetvára krenuo sam u Vörösmárton (Vörösmart, hrv. Zmajevac)«.[16]

Iz teksta je razvidno da pod Osmanlijama, također i na slobodnom teritoriju, kao što su Kálmáncsa te Szigetvár, kapetani sigetske tvrđave koji su bili u službi kralja Ferdinanda redom prelaze na protestantizam, npr. i Marko Stančić Horvat te Nikola IV. Zrinski Sigetski.

Međutim, valjalo bi popratiti životni put Mirka Cigera koji na poziv protestantskih vjernika iz Kálmáncse putuje u Sepse (hrv. Kotlina) i Vörösmart, gdje boravi dvije godine i devet mjeseci pa se ponovno vraća u Tolnu, gdje ima šezdeset učenika u školi, a u maloj crkvi oko petsto odraslih vjernika. Ovdje su se i nadalje očuvali katolički vjernici i svećenici.

»Nakon što mi je paroh u Laskóu (hrv. Lug) Mihály Sztárai puno pomogao u propovjedanju te sam u predmetu nauka vodio dogovore i sporazumio se, velike mase naroda su se preobratile, a Evanđelje je glasno zvučalo i prostiralo se je sve do Mysije (Srbije i Bugarske – *autorova opaska*). Unatoč tomu da smo trebali trpjeti nevolje, bili izloženi opasnostima i prognonstvu, ali je Gospod Bog bio uz nas. […]«[17]

IZOBRAZBA PROTESTANTSKIH DUŠOBRIŽNIKA I PROPOVJEDNIKA

S druge strane javlja se manjak protestantskih propovjednika koji poslije završetka studija ne dolaze rado na okupirana područja, a ta će se tendencija i kasnije nastaviti. Upitno je i to koliko je hrvatskih đaka podrijetlom iz Donje Ugarske, osim Cigera, učilo na njemačkim ili drugim učilištima.

Dušobrižnici, utemeljitelji hijerarhija različitih protestantskih konfesija i njihovih obrazovnih institucija završili su studije u 16. stoljeću u Krakovu, Padovi, Bolonji ili su bili u velikom broju osposobljeni teolozi u Wittenbergu. Pored profesora Matije Vlačića poznat je i Matija Grbac, profesor

[15] JEMBRIH 2004: 233.; THÚRY 1998: 908-909.

[16] JEMBRIH 2004: 232-233.; THÚRY, 1998: 908-909.

[17] THÚRY 1898: 909.

u Tübingenu.[18] Koncem stoljeća i Heidelberg[19] stupa u redove frekventnijih sveučilišta, odnosno više njih odlaze na studije u Strassburg i na švicarske fakultete. U biti, predstavnici sviju konfesija bili su pod utjecajem Filipa Melanchtona (1497. – 1560.) s wittenberškog fakulteta. Protestanska *peregrinatio academica* (studiranje u inozemstvu) iz Mađarske imala je za putni cilj školovanje na sjeveronizozemskim fakultetima, a od 20-tih godina đaci posjećuju i Englesku. Među evangelistima i nadalje su ostala popularna učilišta za stjecanje naobrazbe u Njemačkoj, a od 70-tih godina Halle postaje jedno od najznačajnih sveučilišnih središta. Potonji fakultet je skroz sačuvao svoj ugled kao duhovni izvor mađarskog pietizma.[20]

ODNOS OSMANLIJA PREMA PROTESTANTIZMU

Da se reformacija širila na okupiranom području pod Osmanlijama poznato je i iz pisama Zsigmonda Gyalui Torde upućenih Melanchtonu. Mirko Ciger u turskom pitanju zastupa opitimističko shvaćanje. Budimski paša stao je na stranu protestanstkih propovjednika o čemu postoje navodi u Cigerovu pismu:

> »Paša je zatim još jednom zapovijedio, da propovjednici evangeličke vjere smiju bez straha i potpuno slobodno propovijedati Evanđelje. Ako netko od Mađara i Slavena želi prihvatiti Sveto pismo, neka mu to bude dopušteno, jer je ono prava vjera i istinska Kristova religija. A on (budimski paša – *autorova opaska*) se je pobrinuo i za to da se Evanđelje i u Budimu slobodno može navještati […]«[21]

I iz Cigerova pisma (3. kolovoz 1549.) razvidna je gornja konstatacija:

> »Ovdje smo imali mnoge žestoke borbe. Ali nam je Gospodin Bog na čudesan način bio u pomoći putem turske gospode i njihovih prvaka. Naime, svi njihovi rukovodioci, naročito njihovi znanci prava, koje oni nazivaju kadijama, nama pružaju pomoć. […]«[22]

Ovakve vijesti u inozemstvu dobro su došle i išle od ruku do ruku u zapadnom svijetu, gdje se reformacija udomaćila. Tako npr. Toma Blaurer 19. siječnja 1546. iz Frankfurta svom bratu u Konstanci piše da traže za Mađare svećenike. Tvrde – takorekuć – da su u Wittenberg došli Mađari s onog područja kojega su Turci nedavno osvojili te traže učene i milosrdne muževe koji bi širili časti Evanđelja, naime njegovo širenje su Turci potpuno dopustili.[23]

Reformacija u Mađarskoj puštala je sve dublje svoje korjene. I iz pisma Melanchtona 3. rujna 1550. isto se može iščitati.

> »U Budimu čisto učenje Evanđelja sluša veliki broj ljudi, ali isto se zapaža i u drugim gradovima Mađarske. U Budimu postoji cvjetajuća crkva koja sluša nepatvoreno učenje Evanđelja.«[24]

---

18 SENJANIN 1555: 54. Vidi u pogovoru Alojza Jembriha.

19 HELTAI http://epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf Na sveučilištu u Heidelbergu između 1591.-1621. učilo su 173 đaka sa mađarskog područja, a 80-90% đaka bili su podrijetlom iz svećeničkih i građanskih siromašnijih obitelji, a svega dvojica su sa teritorija pod Osmanlijama, dok od poznatih mecena (patrona, fautora) trojica su također iz Hódoltsága tj. sa okupiranih područja.

20 MADAS-MONOK, Internet: http://mek.niif.hu/01600/01613/01613.htm (posjet 5. svibnja 2011.)

21 JEMBRIH 2004: 233.; THÚRY 1998: 908-909.

22 THÚRY 1898: 908.

23 THÚRY 1913: 427.

24 THÚRY 1913: 431.

Odnos osmanlijske vlasti prema kršćanskim zajednicama u mađarskoj historiografiji odavno je diskutabilno pitanje. Neki povjesničari smatraju da su Osmanlije Lutherovim sljedbenicima između 1541. i 1552. godine pružali široku potporu, dok su katoličku hijerarhiju potpomugnutu od habsburgovaca nemilosrdno progonili.[25] Prema tom shvaćanju osvajači su na temelju svojih ranijih iskustava u novoj crkvi, prema uzoru na autokefalnu ortodoksnu crkvu, smatrali sredstvo konsolidacije svojih osvajanja. No, njihov pragmatizam dolazi do izražaja i na taj način što su u mjestima gdje su bili katolički vjernici u većini, kao npr. u Jászberényu, Gyöngyösu ili Segedinu, pružali podršku katolicima. Pripazivši pritom da po mogućnosti postoje dvije konfesije, jedna jača i jedna slabija, te da svaka od njih očekuje potporu od okupatorskih vlasti.[26]

Glavni uzrok brzih uspjeha reformatorske crkve treba tražiti u raspadanju katoličke crkvene infrastrukture te u kulturnom nadmetanju dvije crkve, u kojemu su se protestanti pokazali uspješnijima od svojih protivnika. Njihovi propovjednici bili su mnogo bolje osposobljeni od katoličkih, imali su profinjeniju tehniku argumentiranja te su znatno ranije mogli staviti tiskane knjige u svoju službu.[27]

Nije nam poznato kojim su kanalima u Donju Ugarsku stizale tiskane knjige na raznim jezicima, uostalom i na hrvatskom, ali bile su prijeko potrebne.

Mirko Ciger u svojem pismu od 3. kolovoza 1549. Vlačiću šalje jedan mađarski zlatnik (kovan za vrijeme vladavine Matije Korvina), za nabavku knjiga:

> »[…] ako pak iz vaše tiskare bude bilo nešto novo izlazilo, tada molim te, budi ljubazan i dostavi mi, jer ovdje uvelike oskudijevamo u knjigama […]«[28]

Osmanlije su odraz svog monoteizma ponajviše zamjetili u antitrinitarnim, arijanskim shvaćanjima pa su ovi bili kudikamo u boljem položaju od trinitarijata, a potpomognuti su od turske vlasti i s dobivenim darovima. U Pečuhu je jedina kršćanska crkva Svih Svetih bila u njihovim rukama te su je uz njihovo odobravanja mogli koristiti drugi kršćani. Imali su čak i svoju visoku školu u Pečuhu gdje su se, prema erdeljskom uzoru, učile gramatika, poezija, retorika, filozofija, dialektika i teologija, dakle, nastavilo se s djelovanjem srednjovjekovne Schole maior.[29]

DUBROVAČKI TRGOVCI PRIVRŽENI KATOLIČANSTVU

Mirko Ciger 3. kolovoza 1549. ovako se žali na dubrovačke trgovce: »Raguzani, koji u turskom taboru mešetare, neprijatelji su Evanđelja […]«[30]. Bivši student u Wittenbergu Georg Prodanisinus (mađarskim nazivom Prodán György, hrvatskim nazivom Juraj ili Đuro Prodan) protestantski duhovnik u Vörösmartu, u svojem se drugom pismu ovako obraća svojem kumu Alsóvadásziju:

> »Imali smo velike diskusije sa rimokatolicima […] konflikt sa Talijanima (dubrovački trgovci – *autorova opaska*) u tom dijelu Mađarske […] te su se tako pojačali da zbog njih imamo puno posla i truda, jer su oni poprilično bezobrazni, svoje su poslove podastrli pred službenike (Osmanlije – *autorova opaska*) koje su podmitili, i zbog toga ona neriješeno su stavljena po stranu […]«[31]

---

25 SZAKÁLY 1984: 51-59., navodi VARGA 2009: 146.

26 VARGA b. g. 46.

27 VARGA b. g. 46-47.

28 THÚRY 1898: 909.

29 RAJCZI 1993: 330.

30 THÚRY 1898: 909.

31 THÚRY 1913: 475.

Postoji potreba za pojašnjenjem teksta pisma, znači da i na područjima Donje Ugarske djeluju dubrovački trgovci koji su ostali pristaše papi i svojoj vjeri, a koji potpomažu nastojanja katolika s kojima protestantski propovjednici vode žustre rasprave te ih žele pridobiti novim učenjima.

Ne samo da se Prodanisinus žalio na dubrovačke trgovce, već i Ciger spominje kako Vlačićevi zemljaci iz Dubrovnika ne prihvaćaju Lutherovu evangelizaciju jer trguju s Turcima. Vlačić je na njemačkom jeziku pojasnio Cigerove riječi u pismu:

> »Što mi pišeš o Dubrovčanima, mojim zemljacima, da se oni protive dragom Evanđelju, to je Dubrovnik veliki grad skoro na kraju Ilirije (Hrvatske – *autorova opaska*), koji su Grci u stara vremena zvali Epidarium. Dubrovčani su jako bogati trgovci, kakvi su Nürnberžani. Dubrovčani trguju s Turcima i s kršćanima stalno i posvuda preko čitavog mora, koje je zove Sredozemno. Stoga ja držim da se oni plaše, da ne bi mogli više prodavati i kupovati kod papista. Kad bi prihvatili Krista (tj. kad bi postali luterani) i tako bi im uginuo dragi bog Mamon, a jedino se za toga boga brine svijet. A kako ne mogu u isto vrijeme služiti i Kristu i Mamonu, misle, da je bolje da služe Mamonu i njegovu drugom drugaru Trbuhu na onaj isti način, kako to sada rade fino i brižljivo naši (tj. protestanti u Njemačkoj) mameluci […]«[32]

Dubrovački trgovci su na okupiranom području pod Osmanlijama držali trgovinu u svojim rukama (smjer sjever-jug), uživali su privilegije dobivene od osvajača, ali su skroz ostali vjerni Rimu. Imali su kolonije u Pečuhu, Tolni, Požegi i Beogradu.

BARANJSKI REFORMATORSKI CRKVENI OKRUG I REFORMATORI

Baranjsko područje je od 1490. godina stalno bilo izloženo pustošenjima, stranačkim borbama, osmanlijskim i drugim upadima te je narod uslijed učestalih pustošenja na tri dijela podijeljenom području Ugarskog Kraljevstva stradavao i osiromašio. Istovremeno javlja se ozbiljan poremećaj i u identitetu ovdašnjeg stanovništva.[33]

Propovjednik András Batizi oko 1510. godine stanje pod Turcima ovako opisuje; neki južnougarski krajevi su tada već pod Osmanlijama:

Árvákul eladád népedet,	Svoj narod prodadeš kao siročad,
Várasról várasra viszik őket,	Iz grada u grad ih tjeraju,
Ifjakat, szűzeket, gyermeket,	Mladiće, nevine djevojke, djecu,
Összekötözve hajtják őket.[34]	Vezane ih gone dalje.

(Prijevod Đuro Franković)

Njegov suvremenik i pastor Péter Bornemissza (1535.-1585.) koji je 1541. godine, za vrijeme osmanlijskog napada izgubio svoje roditelje, upozorava da su Mađari za pola stoljeća jako osiromašili, mnogima zadaje brigu i nabavka svakodnevnog kruha, te 1578. bilježi: »zbog Turaka nedavno postali junaci, žene obućene su u grubo platno, pa tu i tamo prosjače.«[35]

Ideje reformacije u Baranji širili su studenti koji su se vratili sa wittenberškog sveučilišta te se držali Lutherova smjera, a što će u Baranji uskoro zamijeniti dinamičniji, radikalniji Kalvinov smjer kojega šire pojedini franjevci koji su prešli na novu vjeru. Formirajuća reformatska crkva imala je svoju istaknutu školu u Vörösmartu i u Tolni. Ova druga je svoj djelokrug proširila na cijelo reformat-

[32] JEMBRIH 2004: 235.

[33] KISS 1993: 306.

[34] Régi Magyar Költők Tára. [Ured.: Szilády Áron] 1980. II. 72., navodi KISS 1993: 306.

[35] KISS 1993: 306.

sko područje Ugarske, čak i na sam Debrecen (hrv. Debrecin). Odavde potječe »debrecinski papa« Péter Meliusz Juhász, Ferenc Beyte i dr. reformatori Podunavlja.[36]

U brzom širenju reformatorskog pravca, počevši od 50-ih godina 16. st., nezaobilaznu ulogu imali su (radom u Zatisju i nasilnim razaranjem slika nekadašnjeg gyulafehérvárskog kanionika, Márton Sánta iz Kálmáncseha) István Kis iz Segedina i njegov učenik Péter Juhász Melius, koji su znali utjecati na brojne stanovnike trgovišta, seljake i vojnike pograničnih utvrda. Márton Sánta propovijedao je na osvojenom osmanskom području, od Gyule do Baranje, ali je i pored značajnog spisateljskog stvaralaštva njegova osnova uloga bila sudjelovanje u stvaranju crkvene oblasti donjeg kraja uz Dunav.[37]

S obzirom na ove podatke postaje jasno da su se u Donjoj Ugarskoj pored Sztáraija u širenju protestantizma istakli još: Mihály Siklósi, Mirko Ciger, Georgius Prodanisinus, Miklós (Nikola) Tukni, Szerémségi Illés i dr. Sudeći po njihovim prezimenima, većina su, ako ne i svi, bili Hrvati, a možemo samo pretpostaviti da su podjednako poznavali i hrvatski jezik.

Mihály Siklósi upisao je studij na wittenberškom sveučilištu 1529. godine te poslije obavljenih studija oko 1533-1534. stiže u Újhely. U matici u koju je upisan Siklósi stoji Michael Salei,[38] što bi nas moglo dovesti do zaključka, s obzirom na to da su mađarska imena navedena u uskrivljenom obliku, da je možda riječ o prezimenu Selei, što bi značilo da je iz Sellye u podravskom Ormánságu, koji se naziv i danas u narodu rabi u obliku Söle (Sele ili Selefa).

Propovjednici pod zaštitom Pétera Perényija već su i prije 1526. godine djelovali u duhu reformacije. Ferenc Pápai Páriz ovako opisuje početnu formirajuću tradiciju reformacije:

> »Sjemenje ovog svetog nauka svugdje se s velikim dobitkom sije. Po imenu István Kopácsi i Mihály Sztáray su godine 1531. na istinu i svjetlost Evanđelja priveli ono staro pradjedovsko veliko bratinstvo gospodina Perényi ili Petra Prinija, koji je tako prešavši na dobru vjeru, nakon toga postade, kako na diku, tako i na veliku zaštitu našu, a čiji su primjer mnogi plemići prihvatili i slijedili. U ta vremena grad Bodrog Újhely s velikom duševnom radošću prihvatiše reformatsku vjeru, gdje su službeni propovjednici Pétera Prinyija, vjerni propovjednici Božjeg nauka djelovali István Kopácsi, Mihály Sztárai i Mihály Siklósi, te ponovno Mihály Szilvási, András Batizi i Mátyás Dévai.«[39]

Patron Mihálya Siklósija bio je Péter Perényi (1502.-1548.), koji je u ranom periodu reformacije i unutarnjim borbama Ugarske, poslije Mohačke bitke, bio jedan od glavnih aktera. Sa svojom obitelji 1527. preselio se u Siklós gdje je stanovao do srpnja 1529. godine. Tada seli u Tőketerebes, u Zemplensku županiju (Gornja Ugarska), ali i u više navrata se našao u Baranji te se tek od 1535. stalno nastanio u Gornjoj Ugarskoj. Reformacija tada još nije sasvim pobijedila, ali je taj mađarski velikaš bio među prvima koji je izdašno pomagao širenju protestantskih učenja. A kao vlastelin na svojemu je dobru u Siklósu i okolici, prema principu *Cuius regio, eius regio*, odredio vjeroispovijest svojih kometova u 30 naselja.[40]

Perényi je često mijenjao svoje stavove pa je malo bio na strani kralja Ivana Zapolje, a malo na protivničkoj strani kralja Ferdinanda,[41] što nije bila nikakva iznimka glede habitusa mađarske vlastele. U pružanju potpore protestantima bio je rukovođen materijalnim dobitkom. Povremeno je zaštići-

---

36 RAJCZI 1993: 331.

37 PÁLFFY 2010: 113-114.

38 DINES, Internet: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-sarospatak-reform.htm (posjet 10. lipnja 2011.)

39 DIENES http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-sarospatak-reform.htm (posjet 10. lipnja 2011.)

40 ZOVÁNYI 1977: 468., navodi KISS 1993: 295.

41 HÓMAN-SZEKFŰ 1936. III. 15., navodi KISS 1993: 296.

vao uznemirene protestantske svećenike. Pomagao je izdavanje vjerskih pjesmarica, ali djelatno se nije uplitao u stvari protestantske naravi.[42]

ŽIVOT NA OKUPIRANOM OSMANLIJSKOM PODRUČJU

Na temelju izvora može se zaključiti da razlog ne treba tražiti u tradiconalno shvaćenom kršansko-muslimanskom suprotstavljanju, već da se tu neprijatelj borio s neprijateljem, Osmanlije protiv Mađara, Hrvata i Nijemaca, a čiji je zajednički grijeh bio da su cijelu zemlju obasuli plamenom, »crkve su zapaljene, izgorjele a dim je zakrio nebo«. Spaljivanje crkvi motivirala je činjenica da su one sa svojim jakim zidinama pružale zaštitu neprijatelju ili stanovništvu koje se tamo sklonilo.[43]

Osmanlije su zbog vojnih aspekata, a ne zbog mržnje prema kršćanima, dali srušiti bilo katoličke bilo crkve neke druge vjerske konfesije. Inače, simbolično značenje ima činjenica da su na zapovijed Osmanlija crkve podignute prvobitno u katoličke svrhe srušili članovi reformatorske sljedbe koji su zbog nestašice stoke za vuču od ruku do ruku dodavali građevinski materijal za gradnju »tvrđave Velikog Sigeta« ili za pojačanje Babócse (hrv. Bobovec). Takva je sudbina zadesila crkve u Gornjoj Baranji južnom Šomođu, kao što nikada nije bila izgrađena crkva u Baski, Gilici, Gerendi.[44] Također bremenita vremena preživjela je i crkva u naseljima Nagydobsza, Istvándi (hrv. Ištvandin), Darány (hrv. Daranj), Újnép, i u drugim mjestima.[45]

Opstojnost tih crkava, djelomice ili u cjelosti, može se zahvaliti korumpiranosti turskih zapovjednika. Stanovnici mjesta Sellye (hrv. Šeljin) su 1546. godine za 80, a stanovnici Nagyharsánya za 100 srebrenika otkupili svoju crkvu i spasili je od rušenja.[46] Stanovnici Botyke (danas Botykapeterd, između Szigetvára i Szentlőrinca) svoju su crkvu spasili u dva navrata, ali prema jednom podatku iz 1747. građevinski materijal je ipak prenesen u Szigetvár. Sve ovo može nam posvjedočiti kako su Osmanlije u crkvama (i u drugim tvrdim zidinama) zamijetili da si mogu osigurati koristan materijal.[47]

Poznato je da je stanovništvo na ranijim svojim obitavalištima ili na otocima, odnosno u šumama, kao nadoknadu za spaljene crkve od drveta podiglo nove. Svećenici tih jednostavnih zgrada nesalomljivim su uvjerenjem u vjeru propovijedali poruku utjehe: *»Božja crkva biti će ponovo izgrađena molitvama!«*[48]

Stanovništvu na južnougarskom području neprestano je prijetila opasnost od raznih napada vojske. Porasle su i obveze plaćanja poreza stanovništva, naime uvedena je praksa dvostrukog plaćanja poreza, tj. moralo se podjednako plaćati novoj (osmalijskoj) i staroj (mađarskoj) vlasteli. Zbog prijetnji i stalne opasnosti od prolazaka vojske, mnoga su naselja spaljena i napuštena, uključujući i mala, ali brojna mađarsko-hrvatska sela u Podravini.

Osmanlijama, kao i suprotnoj strani, postalo je razvidno da opustošena zemlja (*terra deserta*) ne donosi nikakvu korist, stoga su Osmanlije pokušali stanovništvo, koje je izbjeglo zbog ratnih pohoda, ponovno primamiti na povratak. Jednako tako bilo im je jasno da se stado bez pastira ne može održati na okupu. Onim pak reformatskim pastorima koji su bili voljni vratiti se na okupirana područja, davali su propusnice, tj. zaštitna pisma. Srazmjerno slobodno kretanje reformatskih svećenika nepobitno je

---

42 ZOVÁNYI 1977: 468., navodi KISS, 1993: 296.

43 THURY 1896. II. 151., FÖLDVÁRY 1940: 138., navodi KISS 1993: 306-307.

44 http://hu.wikipedia.org/wiki/Potony. Gerenda (hrv. Grede, danas zemljišna čestica između podravskog hrvatskog sela Lakócsa (hrv. Lukovišće) i Potonya (hrv. Potonja), koje je 1660. opustošeno i nestalo. (posjet 11. rujna 2010.)

45 KISS 1993: 307.

46 KISS 1993: 307.

47 KISS 1993: 307.

48 FÖLDVÁRY 1940: 140., navodi KISS 1993: 307.

doprinijelo da se mađarskom stanovništvu, koje je bilo upućeno samo na sebe, pruža duhovna hrana, da se sačuva »mađarska kalvinistička« samosvijest.[49]

Osmanlijska je uprava u interesu nadoknade nestašice svećenika dozvolila da mladići stječu svećeničku kvalifikaciju u postojećim školama i izvan okupiranog područja. O postojanju jedne takve prakse saznajemo iz pisma reformatora Andrása Batizija, nadnevnkom od 8. prosinca 1543., upućenom Filipu Melanchtonu,[50] u kojemu se navodi: »u interesu da se izuči vjera« nekoliko je učenika pristiglo u grad Szántó (Abaújszántó) i »nakon godinu dana će se vratiti na područje Pečuha«.

Osmanlijama radi materijalne dobiti, a Mađarima radi opstojnosti bila je potrebna vjera i narodu vjerni pastori. Onodobni propovjednici bili su sluge Mađara koji su protiv ljudskih slabosti i podmuklih kušnji hrabrili i upozoravali na opasnost svojim propovijedima.[51]

Bez njihove ustrajnosti Mađari na sjevernoj i južnoj obali Drave već bi nestali početkom 18. stoljeća.[52]

HRVATSKO-MAĐARSKO TRGOVIŠTE VASKASZENTMÁRTON 1554. GODINE

Hrvatsko-mađarska naselja ispod Sigetvara u blizini Sellye nalazila su se pod osmanlijskom upravom o čemu zorno govori i turski defter iz 1554. godine. Osvojeno područje Šomođske županije bilo je podijeljeno na tri kotara, a pripadalo je Mohačkom sandžaku. Sjedište pojedih kotara bila su trgovišta Szerdahely (danas Kaposszerdahely), Vaskaszentmárton i Görösgal.[53] Tijekom ratnog pohoda 1555. godine sa strane turske vojske ponovno su značajna područja okupirana te se pokazala potreba za utemeljenjem novog samostalnog sandžaka.[54]

U podravskim naseljima godine 1554. stanovništvo je mješovito: na brlobaškom dobru od 144 porezna obveznika 30 imaju slavenska imena, dakle 27,8 posto su Hrvati; u Martincima (Vaskaszentmártonu) i Dravljancima je 112 poreznih obveznika, a u njima 57 ima slavensko prezime, dakle 52,8 posto su Hrvati.[55]

Uslijed učestalih ratova građansko stanovništvo u Ormánságu, tako i u Vaskaszentmártonu, preselilo je u Kiskunság, na područje između Dunava i Tise te se samo manji dio vratio natrag.[56]

NAREDBA DERVIŠ BEGA O SAZIVANJU VJERSKOG SABORA

Jedna epizoda reformatskog pokreta bila je sinoda u Vaskaszentmártonu, tj. vjerska rasprava o čistom Evanđelju. Knjižnica njemačkog reformatora Wolfganga Musculusa, naslovljena *Nove vijesti o rastu Božje riječi među kršćanima u Mađarskoj koji žive pod turskom vlasti*, predstavlja neposredan i vrlo dobar izvor za samu raspravu. Knjiga je tiskana u Brnu 1550. godine na latinskom jeziku. Služila je jednom cilju: pružati i te kako potrebno ohrabrenje protestantima koji su izgubili schmalkaldenski rat (1646.–1547.) i ostali protestanti poslije augsburškog sabora (1547.–1548.), prema kojem su obje vjere postale jednakopravne u Njemačkoj.[57]

> »Mi, beg Derviš, namjesnik turskog sultana u Pečuhu i okolici. Daje se na znanje svakome posebno, velečasnoj gospodi duhovnicima, prvacima crkve, »rector altaris«-ima (neka vrsta laika – *atu-*

---

49 FÖLDVÁRY 1940: 162-163., navodi KISS, 1993: 308.

50 Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Bp. god. XI. (1927.), 52., navodi KISS 1993: 308.

51 FÖLDVÁRY 1940: 35., navodi KISS 1993: 308.

52 KISS 1993: 308.

53 VELICS-KRAMMERER 1890. II. 150.-176., navodi REISZIG http://libinfo.oszk.hu/csatolasok/Bagocs.pdf (pohod 13. runa 2011.)

54 http://libinfo.oszk.hu/csatolasok/Bagocs.pdf (pohod 12. listopada 2011.)

55 BOROS GYEVI 1988: 80.

56 Ormánság. http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-212.html (pohod 15. listopada 2011.)

57 BOROS GYEVI 1988: 78-79. http://www.biografije.org/vlacic.htm (pohod 15. listopada 2011.)

rova opaska), časnim sucima i prisežnicima i svima onima sa staležom i bez staleža koji su u rodbinstvu sa univerzalnom katoličkom vjerom, te svima, koji su pod vlašću njegove carske visosti, šaljemo naš pozdrav i milost.

Dajemo vam na znanje da su se u nedavno prošlim danima građani iz Vaskaszentmártona sa svojim svećenikom pojavili pred nama i dali su na znanje kako Božji nauk njihovi duhovnici, opovrgajući jedan drugoga, uče, te su se zbog toga razdvojili na dva dijela, jer jedan ovo a drugi ono propovijeda. I zatražili su od nas dozvolu da uz naše suglasje nekolicina učenih ljudi, koji se sporazumiju u Božjoj riječi, mogu sazvati sabor, te bi mogli spriječiti raskol vjernika na dvije strane.

Prema tome naša je volja i zapovijed da svi vi, koji budete primili ovo pismo, obustavite sve poslove i jednog određenog dana, pod gubljenjem našeg milosrđa, pojaviti se trebate u Vaskaszentmártonu te tamo sve stvari, kao i Lutherova učenja o Božjem nauku, trebamo savjesno razmisliti i ispitati te dobro sprovoditi. *Želimo isključiti svu bludnju, a umjesto nje želimo uvoditi pravo bogoslužje, stoga da ovo stado koje vi trebate napasati i starati se o njemu, da bude isključivo poslušno Božjem učenju, na što se najstrože obvezujete*. Ako pak netko od vas protiv toga djeluje, taj će primjerno biti kažnjen, tako zastrašujući i druge. Da vas Bog blagoslovi.

U Pečuhu, Đurđev-dan 1550. godine.«[58]

U pismu Derviš bega, tadašnjeg zapovjednika Pečuha, sina Bali bega (strateg, izrađivač plana Mohačke bitke),[59] naređuje se da se rascijep, odnosno nesporazum, okonča u Vaskaszentmártonu, tj. u Martincima, te da se sve oko raskola ispita i donese valjana odluka. Iz pisma Derviš bega razaznajemo, kao prvo, da će ili katolička ili pak reformirana crkva biti priznata, a kao drugo, valjalo je unutar reformatorske crkve raščistiti koji pravac reformacije treba slijediti: Lutherov ili Kalvinov.[60] Na ovim donjougarskim prostorima postupno pobjeđuje helvecijski smjer, tj. Kalvinov.

Šeljinski vojvoda Perhat trebao je sprovesti begovu naredbu, koji je za 20. travnja 1550., druge nedjelje po Uskrsu, sazvao crkveni sabor, sastanak svećenika u Vaskaszentmártonu.[61]

Naredba turskog visokodostojnika Perhata glasi:

»[…] Svima slugama Božje riječi gospodi duhovnicima, učiteljima, kapelanima i zamjenicima te svima onima koji pripadaju pod našu skrb a ovdje stanuju, šaljemo pozdrav i milost! Iz zapovijesti našeg velikog gospodina Derviš bega, pečuškog glavnog službenika, u ovom našem spisu donosimo na znanje u predmetu građana u podravskom Vaskaszenmártonu, koji su skupa sa svojim duhovnicima u bližnjim danima podnijeli zahtjev, te svima vama, koga se to tiče, da se prilagodite naredbi našeg veličanstvenog gospodina, uz gubljenje milosti, strogo naređujem, da se iz obiju redova vjernika, iz svakog sela, dva-tri građana osobno pojavi u gorenavedenom naselju Vaskaszentmártonu, u nedjelju približavajuće misericordije (milosrdnost, milost – *autorova opaska*), i tamo iznijete stvari potpomognete međusobnim sporazumom srediti. Želimo još da ovaj naš spisak odmah poslije čitanja, bez svakog odugovlačenja, dostavite i drugima. Ako bi od vas netko ovaj spisak zadržao kod sebe, bit će primjereno kažnjen.

U Sellye, u subotu poslije Uskrsa (12. travnja) 1550. godine.«[62]

---

58 THÚRY 1913: 435. Đurđevdan 1550. bio je 12. ožujka 1550. dok nije došlo do reforme god. 1582. i općenito do prihvaćanja gregorijanskog kalendara. Nedjelje su bile označavane, a i danas su još tako označavane, kao nedjelja misericordije, itd. kao kod nas nekoć: Gautete, Laetere, itd. po početnim riječima iz mise. Navodi u pismu Luka Marijanović kojim se ovim putem zahvaljujem.

59 KISS 1993: 299.

60 THÚRY 1913: 437.

61 BOROS GYEVI 1988: 79.

62 THÚRY 1913: 438.

Kako je vjerski sabor protekao doznajemo iz jednog drugog pisma Georgiusa Prodanisinusa (objavljenog u narečenoj Muskulusovoj knjižici). Međutim, ne zna se broj sudionika sinode.

Tursko vodstvo ne samo da je pripremilo, već je i sudjelovalo u sinodi.

Prodanisinus navodi da je na dnevnom redu bilo pitanje o postu i braku svećenika o kojima se trebala postići suglasnost. Na skupu je sudjelovalo mnoštvo ljudi iz Baranje i Šomođa te s područja ugla Dunava i Drave. Drugi poznati reformator Mihály Sztárai (Mihajlo Starin, koji je, kako doznajemo iz njegova pisma od 20. lipnja 1551. godine, za prethodnih trideset godina u 120 naselja uspio proširiti nova učenja[63]) u svojoj školskoj drami *Papok házassága* (»Brak svećenika«) 1550. opisuje događaje sinode u Martincima. Autor stavlja u usta aktera drame da u Svetom pismu nigdje nema navoda o celibatu.[64]

Neki su se prisutni katolički svećenici, kao što je i kemedski (Márikéménd) i belköški (Belköz, šikloško dobro), bunili i usprotivili prihvatiti učenja reformatora. Njih stiže kazna – javno su osramoćeni i na zapovijed kadije morali su napustiti svoju vjeru.[65]

»[…] Kada su se odrekli svoje vjere, položivši ruku na Bibliju, uz poziv kadije većina nazočnih svećenika zaklelo se da revnosno želi širiti pravo kršćanstvo […]«, piše Prodanisinus.

Katolički svećenici trebali su ruku položiti na Bibliju i zakleti se te su martinački kadija i šeljinski vojvoda javno obznanili da će onaj koji bude proturječio učenjima Biblije dobiti stotinu udaraca batinom, a bit će mu i odsječen jezik.

Energični Sztárai je pored Prodanisinusa bio najvjerojatnije pokretač događaja i u Vaskaszentmártonu. Naime već je godinu dana ranije znao što namjerava i na koji način postići svoj cilj.[66] Pored Sztáraija navodi se ime i reformata Mihályа Siklósija. Bili su poznati reformatori s podravskog područja koje se prostiralo od Siklósa (hrv. Šikloš) da rijeke Kis Rinya (hrv. Mala Rinja), ispod Barča (hrv. Barče) s mađarske strane Drave.[67]

Vrativši se spominjanoj drami *O braku svećenika* Mihályа Sztáraija valja istaći kako u njoj katolički svećenik Antun prihvaća nova učenja – drugi akteri »uvjerit će ga« u istinitost reformatskog nauka.

Pretpostavljamo da je sam »ishod« sinode u Vaskaszentmártonu bio već unaprijed »poznat«, ponajprije samim Osmanlijama, što su držali strogo u tajni. Odluka je donesena u Budimu, na višoj instanci, naime šeljinski vojvoda nije mogao raspolagati s takvim ovlastima koja bi se ticala same vjere podanika.

Doznali smo da je i sam propovjednik Georgius Prodanisinus s pravom strahovao jer je bio nepoznat sam ishod sinode, unatoč tomu što su Osmanlije u tom kratkom vremenskom razdoblju bili naklonjeni protestantima.

Iz današnje perspektive ne nalazimo pravi odgovor na kojem je jeziku tekla rasprava. Vjerojatno na latinskom budući da tim jezikom nisu vladali tek katolički i reformatski svećenici nego i sâmi Turci. Bez dvojbe se može ustanoviti da su protestantski svećenici u poznavanju i interpretaciji Evanđelja i na mađarskom, dakako i na hrvatskom jeziku, bili verziraniji i uhodaniji jer im je bila dužnost na materinskom jeziku širiti nova Lutherova učenja čime su pridobili mnoštvo mađarskih žitelja te imali na raspolaganju potrebne knjige. Podjednako su vodili skrb o duhovnom životu svojih vjernika, kao i o edukaciji školske djece.

Osmanlije su iz pragmatičnih razloga presudili u korist reformatora i donijeli zastrašujuće odluke i prijeteće mjere za svake buduće pokušaje katoličkih svećenika na ovom okupiranom području. S razlogom je upitno jesu li se toga kasnije i pridržavali? Vjerojatnije i nisu budući da se nisu htjeli miješati u vjerske poslove svojih podanika.

---

63 THÚRY 1913: 436.

64 THÚRY 1913: 439.

65 BOROS GYEVI 1988: 79.

66 BOROS GYEVI 1988: 79.

67 FÖLDVÁRY 1894: 108., 114., navodi KISS 1993: 298.

DALJNJE ŠIRENJE PROTESTANTIZMA U DONJOJ UGARSKOJ

Iz Prodanisinusova pisma postaje razvidno daljnje jačanje i slobodno širenje protestanske vjere u Tolnadskoj županiji i na drugim prostorima:

»Dobili smo nalog da odemo u Hetény (Hosszúhetény), Bátu, Danóczu, Mohač i Tolnu i da se papisti pored Dunava trebaju podvrgnuti ovoj javnoj vlasti (protestantizmu – *opaska autorova*).«[68]

Pečuški beg nije bio nadležan u Tolni, ali sudionici sinode dolaze sa čitavog područja Pečuške katoličke biskupije. Osim toga, obje strane (evangelici i kalvini, tj. reformatori) teškim su talirima u Budimu isposlovale da slobodno navješćuju Evanđelje. Došavši u Tolnu 1551. ili početkom 1552. godine, Sztárai će s fratrom Jozsom voditi žestoke rasprave.[69]

Smatramo kako nije potrebno prokomentirati slijedeće navode:

»Evanđelje tako sjaji, kao što zora rudi« – navodi dalje u pismu Prodanisinus – »a crkva papista iz dana u dan sve je slabija«.

Begovi, vojvode i kadije djelomično su pružali pomoć reformatorima, ali ipak nisu imali povjerenja u njih. Takvi rijetki izvori, sretna otkrića osvjetljavaju prva desetljeća prošlosti reformacije, međutim poznavanje kasnije sudbine protestanske hrvatske zajednice u Podravini ostaje u tami.[70]

Valjalo bi istaći i druge Sztáraijeve organizacijske sposobnosti i postignute uspjehe. Zajedno sa suradnicima u tjednu Duhova, tj. u danima poslije 17. svibnja 1551., organizira još dvije rasprave prigodom održavanja sinoda dotičnih crkvenih područja. S papinskim svećenicima pričesnicima (cum sacrificulis) Virovitičke županije u Valpovu i u Srijemskoj županiji u Tordincima vodile su se zadnje borbe. Katoličke svećenike nisu mogli uvjeriti, već su ih primorali na bijeg. Tragikomičnu epizodu bijega čuva izreka nastala među slavonskim Hrvatima: »Pop je pod koritom, pod trima ženama« (»Teknő alatt pap vagyon, három asszony ül azon«).[71]

Ova epizoda potječe iz Sztáraijeva pisma s nadnevkom do 20. lipnja 1551. u kojemu Miklósu Tukniju sumira događaje proteklih sedam godina, tj. od 1544. naovamo.[72] Doznajemo da je zbog toga došao u svoj rodni kraj da s njemu pridruženom braćom požnje bogato i prezrelo žito Gospodinovo (…cum reliquis fratribus… accedentibus«). Među Sztáraijevim suradnicima po imenu poznajemo Mirka Cigera, Gergelya Szentantalija (vjerojatno Grgur Sentantali) i njegova nasljednika u Laskóu Illésa Szerémija (vjerojatno Ilija Srijemski) koji su slavonsku reformaciju priveli kraju. Zajedno sa Sztáraijem zbog osmanlijskog prodiranja i uslijed migracijskih promjena stanovništva postali su bilingvisti te su rodom iz Podravine. Možda je to i bio posljednji slučaj da su ova dva napaćena naroda svoju sudbinu mogli povjeriti svojoj inteligenciji, a koja je stasala iz vlastitih redova.[73]

Sztárai je reformiranu crkvu zamišljao u okvirima ranije postavljene Pečuške biskupije. Bivše podžupe i nadalje su održavale svoje sinode u kojima su jedno vrijeme sudjelovali rukovodioci stare i nove vjere (u Vaskaszentmártonu vikari i župnici, svećenici koji su se pridružili reformaciji, odnosno svećenici pričesnici sinode u Valpovu i Vukovaru). Sztárai je bio u nezavidnom položaju zbog manjka posvećenih protestantskih svećenika, ali tada nije mogao čak niti pomišljati na korjenitu obnovu. Slijedio je praksu saskih protestanata u Erdelju pa se 1553. dao izabrati za superintendanta, tj. biskupa, te je svoju nadležnost postupno proširio na cjelokupno područje Pečuške katoličke biskupije.[74] Pod njegovom upravom je u XVI. i XVII. stoljeću baranjski crkveni okrug sadržavao u sebi sigetvar-

68 THÚRY 1913: 476.

69 BOROS GYEVI 1988: 79.

70 PAYR http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm (posjet 2. lipnja 2010.)

71 HAAS 1845: 207., ZOVÁNYI 1922: 220-221., navodi KISS 1993: 300.

72 BUNYITAY-KARÁCSONYI-RAPAICS 1912. V. 643-645., navodi KISS 1993: 300.

73 KISS 1993: 300.

74 ZOVÁNYI 1922: 222-224., navodi KISS 1993: 301.

sku, gornjobaranjsku (Ormánság, Pečuh), donjobaranjsku (mohačku i vörösmartsku) i na južnom dijelu Drave, Požešku crkvenu župu.[75]

U razdoblju između 1564. i 1714. crkveni okrug reformirane crkve na tlu Pečuške biskupije ulazi u Crkveni okrug Donjeg Podunavlja (Alsó-Dunamelléki Egyházkerület).[76]

Sztáraijev uspjeh može se mjeriti i time što je kao »episcopus de Lasko« uspostavio takozvani savjet pod nazivom »senatus ecclesiasticus« koji je sav srednjovjekovni biskupski pravni djelokrug podvrgnuo pod svoju nadležnost, a taj je odbor nadzirao vjerske zajednice i u opražnjena mjesta postavio nove svećenike. Ustvari, trebalo je za obavljanje personalnih pitanja izabrati superintendanta. Prema Sztáraiju prva je protestantska crkvena organizacija u Baranji bila već pripremljena, prije no što je stara propala. Prema jednoj takvoj koncepciji, u našoj svijesti na mjesto »putujućeg propovjednika« stupa – prema zapadnim shvaćanjima –«organizator«. No kada je bilo riječi o slučajevima katoličkih svećenika, naišlo se na njihovo žustro protivljenje što je na svaki način trebalo otkloniti.[77]

Neki mađarski autori smatraju da je Sztárai za vrijeme svojih studija u Padovi bio sljedbenik Socina,[78] tj. da je postao sljedbenik unitarističke[79] vjerske pripadnosti, te je u svojim učenjima slijedio waldenšku i anabaptističku tradiciju, dok drugi autori to odbacuju.[80]

SZTÁRAIJEVA KNJIŽEVNA DJELATNOST

Mihály Sztárai rođen je oko 1500. vjerojatno u podravskom mjestu Sztára (danas Drávasztára, hrvatski Starin), u županiji Šomođ (danas Baranja). Kao franjevački redovnik školovao se u Sárospataku, a studije je završio u Padovi[81] 1520-ih godina. Oko 1524. djeluje kao dvorski svećenik Antala Palóczija, s kojim je sudjelovao u Mohačkoj bitki. Nakon Palóczijeve smrti stupa u službu kod Pétera Perényija. Godine 1528. napušta franjevački red i pristupa reformaciji te kao evangelički propovjednik počinje širiti Lutherov nauk. Osobito je bio aktivan u Baranji i Tolni, u mjestu Laskó (hrv. Lug) blizu Darde, i prema njegovom pismu iz 1551. saznajemo da je ondje već sedam godina. U Baranju je stigao 1544. Što ga je navelo da napusti službu dvorskog svećenika i učitelja Ferenca Perényija, kojega je 1543. pratio u Padovu, nije poznato.[82]

Mađarsku književnost obogatio je trajnim vrijednim djelima. Poznat mu je spjev od 25 stihova i drama (postoje samo njezini ulomci), a u crkvi Luga u njegovoj izvedbi uz violinu orili su se psalmi. Među ovakve ubraja se i klasično zbijeni XII. psalam.[83]

Az hitetlen és kegyetlen pogánok	*Oni nevjerni i nemilosrdi pogani*
Mi környülünk járnak, mint oroszlánok	*Obilaze nas kao lavovi*
Az egyházi fejedelmek gonoszok	*Crkvene vođe su zli*
Azért győznek az hitetlen pogának.	*Zato su i pobijedili pogani nevjerni.*

(Prijevod Đuro Franković)

75 ZOVÁNYI 1977: 160., navodi KISS 1993: 301.

76 ZOVÁNYI 1977. Lexikon, 48. Baranyai Református Egyházkerület, navodi KISS 1993: 306.

77 KISS 1993: 301.

78 Laelius Socin bio je jedan od utemljivača unitarističke crkve.

79 Unitarizam je zbirni naziv onih smjerova sa kršćanskim korjenima koji vjeruju u jedinstvo Boga te odbijaju učenja o Svetom Trojstvu. http://hu.wikipedia.org/wiki/Unit%C3%A1rius_vall%C3%A1s (posjet 15. veljače 2011.)

80 HORVÁTH 1957: 63-75., navodi KISS 1993: 301.

81 *A magyar irodalom története 1600-ig,* 348., navodi GÖNCZ MOAČANIN 1993: 78.

82 KATHONA 1986: 76., navodi GÖNCZ MOAČANIN 1993: 78-79.

83 Régi Magyar Költők Tára [Urednik: Szilárdy Áron], navodi KISS 1993: 301-302.

Narod je bio neuk, nepismen, nije umio ni čitati ni pisati, ali crkvene pjesme su se dale uvježbati, zapamtiti i po svojoj prilici interpretirati. Nije stoga nimalo začudujuće što se protestantizam poslužio i tom metodom, kao jednim od mogućih načina širenja svojih učenja. Smatramo kako je pjesme puk rado pjevao, pored toga Evanđelje čitano na narodnom jeziku postala je svakodnevna praksa.

Poznati su prijevodi šesnaest Sztáraijevih psalama koji su vjerno sačuvali sadržaj originala, a objavljeni su u uljepšanoj formi. Autor se u psalmima često obraća Bogu tražeći njegovu osvetu protiv neprijatelja i žaljenje protiv zla, te u detaljima oslikava napastva zla i onih koji ispaštaju. Naglašava izuzetnu važnost psalama: »Svakoji bogobojazni čovjek tako može pročitati plahovitosti svoje duše, kao da je djelo on sam napisao, a izričito ljudi koji su se našli u bijedi vide u njima nevolje svoje duše. U njegovim psalmima porastajuće težište dobiju odnosi između moćnika i siromaha, zlo potječe od glavnih naroda (»főnépek«) koji s mnogo podmuklošću gule i bičuju siromahe.«

Krajem pedesetih godina 16. stoljeća bila je strana zamisao da se u vezi sadržajnih pitanja reformacije u Podravini valja obazrijeti ne samo na zapadne poticaje, već i na kontinuirani razvoj lokalne ideologije. Prigodom sagledavanja geneze sadržaja psalama i propovijedi valja uzeti u obzir ne samo mišljenja heretika (wickliffiti, husiti), već i različita učenja franjevaca.[84]

Sztárai je napisao šest vjerskih pripovijesti u stihu (vallásos história) koje su nastale između 1546. i 1560. Dvije se pripovijesti odnose na teme iz povijesti crkve: *Szent Athanasius püspök históriája* (»Pripovijest o svetom biskupu Atanaziju«, 1557.) i *História a Cranmerus Tamás érseknek igaz hitben való állhatatosságáról* (»Pripovijest o postojanosti u pravoj vjeri nadbiskupa Thomasa Cranmera«, 1560.). Među njegovim literarnim djelima nastalim 1544. u Baranji navodimo Sztáraijevu vjersku pripovijest s temom Biblije *Eleázár históriája* (»Pripovijest o Eleazaru«) koga ni mučenje kralja poganina nije moglo primorati da prekrši vjersku zabranu – jedenje svinjskog mesa, a koja ukazuje na važnost pridržavanja vjere u turskom okruženju; *História Esaiás harmadik könyvéből* (»Pripovijest iz treće Izaijine knjige«) iz 1549. godine donosi pouku kako je na ovome svijetu i od vina i od ženske životinje jača Božja istina.[85] Aluziju na suvremene događaje 1549. nailazimo u djelu *Szent Illyésnek és Ákháb királynak*[86] *idejében lött*[87] *dolgokról, melyek ez mostani időbeli dolgokhoz igen hasonlatosak* (»O stvarima koje su se dogodile u vrijeme svetog Ilije i kralja Ahaba, a koje prilično nalikuju sadašnjim događajima«, tj. »a tar papokkal való itkezeteiben« (»u sukobima sa ćelavim popovima«) da bih mogao konfrontirati krivu vjeru s pravom.[88]

Poslije sedmogodišnje oštre baranjske borbe 1552. piše[89] *Holofernes és Judit asszony históriája* (»Pripovijest o Holofernu i gospođi Juditi«[90]). Može se razumjeti da mu je ovo nimalo nepolemičko

---

84 SZŰCS 1974: 409-435., navodi KISS 1993: 302-303.

85 GÖNC MOAČANIN 1993: 79.

86 Akhab, sin Omrijev, postade kralj nad Izraelom, trideset i osme godine vladavine kralja Aza, kralja Jude. Akhab, sin Omrijev vladaše 22 godine nad Izraelom u Samariji. 30 Akhab, sin Omrijev, činiše ono što je zlo u očima GOSPODOVIM, više no svi njegovi prethodnici. 31 I kao da za njega ne bijaše dosta oponašati grijehe Jeroboama, sina Nebatova, on uze za ženu Jezabel, kćer Etbalovu, kralja Sidonijanaca1; on otiđe služiti *Baala, i pokloni se pred njim; 32 On sagradi jedan *oltar za Baala u kući koju bijaše izgradio u Samariji. 33 Akhab načini sveti stub2: on nastavi postupati na takav način da vrijeđa GOSPODA, Boga Izraelovog, više no svi kraljevi Izraelovi koji mu bijahu prethodili. 34 Za svog vremena, Hiel iz Betela utvrdi Jerihon: po cijenu Abirama, svog prvorođenog sina, on na njemu postavi temelje, a po cijenu Seguva, svog mlađeg sina, on na njemu postavi vrata, prema riječi koju GOSPOD bijaše rekao1 po posredništvu Jozuinom, sinu Nunovom. http://hr.wikisource.org/wiki/Podrubnice_uz_Psalme (posojet 23. travnja 2011.)

87 Sama riječ »lött« karakteristična je za mađarsko narječje u Ormánságu, a ne »lett«, što bi bila još jedna potvrda da je rodom iz tog kraja.

88 GÖNC MOAČANIN 1993: 79-80.

89 Najčešće je riječ o žanru historijskih pjesama koje su u biti epske pjesme sa povijesnim temama. Za vrijeme osmanlijske vladavine su se širile u Ugarskoj. Pjesnici autori su u duljim stihovima opjevali znamenite događaje svoga vremena, borbe u krajiškim utvrdama, junake te su ih melodizirali i vandrujući po državi izvodili ih pjevajući uz pratnju lutnje. http://hu.wikipedia.org/wiki/A_renesz%C3%A1nsz_magyar_irodalma (posjet 3. siječnja 2011.)

90 Mađarski književnik Sebestyén Tinódi krajem 1530-ti godina nalazi se u Sigetu na dvoru Bálinta Töröka, gdje

djelo postalo najljepšim. U nekoj mjeri protivno je dramskom fragmentu *Papok házassága* (»Brak svećenika«). Sztáraijeva *Judita* znatno ke kraća od Marulićeve *Judite*, opseže samo 132 kitice u jednome pjevanju. Tekst je tečan, radnja dinamična. Za razliku od Marulićeve *Judite,* pjesničke slike su rjeđe, a uopće nema antičkih slika i prispodoba. Stihovi po ugođaju katkada podsjećaju na psalme. Sztáraijev jezik je snažan i koncizan; treba istaknuti plastični opis Juditina obraćenja, kao i naturalistički opis Holofernove smrti.[91]

Za školsku dramu *Papok házassága* može se pretpostaviti da je napisana prema događajima i ishodu sinode u Martincima, a tiskana je iste 1550. godine u Koložvaru s lažnim impresumom. Druga njegova drama nosi naslov *Az igaz papságnak tiköre* (»Zrcalo pravog svećenstva«), a idejni joj je sadržaj da oni koji ne zadovoljavaju zahtjevima pravog svećenstva, tj. kakav bi trebao biti reformatorski propovjednik, nisu učeni te trebaju izabrati nekakav drugi poziv. Pravu vjeru mogu širiti samo pobožni i učeni svećenici.

Akteri dviju školskih drama gotovo su isti. U svakom slučaju ne zna se prema kojemu sudioniku sinode su oblikovani, a možda su i fikcija.

Njegove drame s temom vjerskih rasprava bile su napisane na višoj razini.[92]

Naravno, imena nisu fikcija,[93] naime u Sztáraijevom djelu katolički svećenik zove se *Antal*, upravo kao i sudionik martinačke sinode iz Heténya, učeni doktor teologije, katolički svećenik Antal. Drugi lik zove se *Borbás*. Na takva prezimena naići ćemo i danas u podravskim selima, Lukovišću i Brlobašu, odnosno, ondje kamo su se raselili mještani ovih naselja, tj. u Pečuhu, Šeljinu, Barcsu (hrv. Barč), ponijevši sa sobom i svoje prezime. Na prvi pogled mogli bismo istaknuti da ni ovaj drugi lik nije fikcija. No, ne isključujemo mogućnost da autor nije slučajno birao taj naziv, naime hrvatsko značenje riječi dovodi se u svezu s »borcem«, dakle, onaj koji se bori za pravdu, za širenje svete istine, tj. prema autorom poimanju, riječ je o borcu nove vjere, a posrijedi je nepobitno metafora. No, smatramo kako bi to mogao biti on sam! Značilo bi to da je u sinodi zasigurno sudjelovao i Mihály Sztárai jer toliko slučajnosti ipak ne može biti. Pretpostavljamo da je on, a ne martinački svećenici, inzistirao na sazivanju sinode kod osmanlijskih vlasti, a uz podršku dubrovačkih trgovaca, po već postojećim uzorima i uhodanoj praksi na drugim područjima u Ugarskoj, odnosno u protestantskim zemljama, smatrajući kako je stiglo vrijeme za krajnji obračun s katoličkom vjerom i njezinim institucijskim ustrojstvom, koja je bila u rasulu, te da je pristigao trenutak pobjedonosnog trijumfa reformatske vjeroispovijesti.

Sztárai na taj način prednjači u Donjoj Ugarskoj, s obzirom na to da takva praksa, kojoj je udario temelj sa svojim sljedbenicima, prije njega nije bila poznata.

Zanimljiv je lik i *Gyermek*-a (Dijete), a možemo ga također smatrati alegorijskim likom, dakako i poistovjetiti sa samom reformiranom vjerom, koja se, eto, poput djeteta razvija i premudro zbori te stasajući nosi u sebi klicu budućnosti.

Dramski pisac, učitelj i reformatski pastor Mihály Sztárai sa svojim učenicima uprizorio je i ove svoje školske drame edukacijskog tipa, što nije bilo bez premca. Naime, drame s diskusijom o vjeri, odnosno religiozna uprizorenja, jedna su vrsta školske drame i bile su raširene diljem Europe. Značajan dio književnosti s diskusijom o reformaciji i protureformaciji oblikovan je u dramatičnom, dijaloškom obliku. Dramske igre razmatrale su vjerska pitanja, sudionici su većinom bili živi ljudi,

---

poučava njegovu djecu, i u to vrijem piše svoju *Judit asszony históriája* (»Pripovijest o gospođi Juditi«, 1539-40.). Sličnu temu je prije ova dva mađarska autora obradio i hrvatski književnik Marko Marulić (1450.-1524.) pod naslovom *Judita* (1521.). István Lőkös u svom tekstu »Hrvatsko-mađarske književne veze u vrtlozima stoljeća« govoreći o problematici hrvatske i mađarske protuturske poezije 16. stoljeća ukazuje na postojanje tipoloških paralelizama u tome književnom vidu hrvatske i mađarske književnosti. Prema njemu Marulićeva, Sztáraijeva i Tinódijeva *Judita* mogu se smatrati istorodnim reagiranjima na neposrednu tursku opasnost. GÖNC MOAČANIN 1993: 78.

91 GÖNC MOAČANIN 1993: 80.

92 PÁLFFY 2010: 126.

93 PAYR Internet: http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm (posjet 3. lipnja 2011.)

odnosno alegorijski likovi. Govor im je narodnog karaktera, intonacija podrugljiva, satirična; karakterizira ih izvrgavanje ruglu neprijatelja; često se služe elementima pučkih šaljivih frazema, poslovica. Mnogo takvih drama očuvano je bez autorova imena, ali neka su nam i poznata: P. Gengenbach, N. Manuel, J. Bale, J. Hasenberg, G. Chastellain. Mađarske drame s diskusijom svoje predloške imaju poglavito u njemačkim i nizozemskim dramatiziranim spisima. Najznačaniji predstavnici u Mađarskoj bili su Mihály Sztárai i Péter Melius Juhász.[94]

Sztárai je i na taj način namjeravao širiti i popularizirati svoje ideje te su njegova djela služila više ideološkim ciljevima, podjednako i zabavi, razonodi te učenju svojih vjernika, a ne u posljednjem redu, i djece školske dobi. Laž i himba u njegovim se djelima rasplinjuju pred svetom istinom, svoje protivnike papiste, štoviše i samoga papu, dotuče maljem istine, dok protivnike lišava dostojanstva, samosvijesti i časti, a argumentima potkrepljuje svoje misli.[95] Služi se učenjima već objavljenih djela na latinskom i njemačkom jeziku (navodimo kako ih je od 1555. bilo čak i na hrvatskom jeziku, kao što je Razgovaranje reformatora Antona Senjanina). Nepoznato nam je kojim se uzorima služi ili ravna tijekom razvijanja radnje drame. I u njegovim djelima ističe se da je Biblija, Riječ Božja, jedini izvor vjerskih istina i predstavlja autoritet po kojemu se čovjek treba ravnati ukoliko se želi omiliti Bogu. Senjanin, kao i ostali reformati, a tako i Sztárai, smatraju da je Sveto pismo jedini autoritet za vjeru i življenje, ukazajući da je Isus Krist jedina glava svoje Crkve te odbacuje autoritet pape kao glave Crkve.

Na ovaj način dobiva se tijek sinode u Martincima, o kojoj izvještava Prodanisinus u svojim pismima, a Sztárai pak u dvjema dramama.

Na osnovu tih drama može se ustanoviti i dnevni red sinode u Martincima.

Druga dnevna točka sinode bio je celibat svećenika, prilikom čega su se protestanti pozivali da u Bibliji nigdje nema riječi o celibatu svećenika. To je bila središnja tema i u Sztáraijevu djelu *Papok házassága*.

Vrijednost njegovih drama leži u tome da su njezini akteri, svećenici te crkveni i svetovni rukovodioci živjeli na područjima gdje je djelovao i on sam. U tim zajednicama mjesna uprava je preuzela na sebe vlastelinska prava, tj. knez je bio nadležan postupiti u svim poslovima, čak i u pitanjima da se svećenici zadrže. Same teme rasprava takve su da su i putem heretizma u pripremljenim dušama reformatori raspirali plamen.[96]

Neki autori o Sztáraiju drže da je pripadao evangeličkoj konfesiji, ali u njegovo doba podjela na konfesijsku pripadnost još nije strogo sprovedena. U njegovom dramskom djelu *Az igaz papságnak tiköre* dva suca ne određuju promjenu između konfesija, već zamjenu svećenika, a prema njima crkva se neće promijeniti, jedino će u buduće provpovjednik biti taj koji neće »krivotvoriti« (»hamisolja meg«) pravu vjeru, a čiji su nositelji jednostavno kršćani (»keresztyének«).[97]

REFORMATSKA VISOKA ŠKOLA U TOLNI

Tolnadska visoka škola – *schola* – u doba reformacije bila je značajna prosvjetna institucija. Njezina se edukacija, međutim, nije razlikovala od prakse onodobnih drugih protestanskih škola. No, njezina jedinstvena uloga leži u tome što je svoju djelatnost razvijala gotovo u središtu osmanlijskog okupiranog područja. Na takva područja slala je nezaobilazan osposobljeni duhovni kadar, gdje su se Mađari i Hrvati našli među misinonarskim uvjetima, a gdje su nestali djelovati veliki duhovni centri, samostani, kaptoli. Reformacija u Ugarskoj potpuno je povezana tijesnim nitima wittenberškog sveučilišta, unatoč tome što je na donjougarskim područjima općenito prihvaćen helvecijski smjer, dakle, kalvinistička reformacija. Tako su u Ugarskoj reformatske škole slijedile wittenberške na koje je, u organizacijskom smislu, velik utjecaj imao Lutherov učenik Filip Melanchton. Tako je posve sigurno

94 Internet: http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Hitvitazo_drama.htm (poset 5. lipnja 2011.)

95 BOROS GYEVI 1988. 77-78.

96 HORVÁTH 1957: 67-69, 70-75., navodi KISS 1993: 303.

97 HORVÁTH 1957: 78., navodi KISS 1993: 303.

da je u Tolni primijenjen Melachtonov sustav koji je zadržao shemu sedam slobodnih umjetnosti, *septem artes liberale,* koja je popunjena novim duhovnim sadržajem reformacije. U središtu donjega trivijalnog stupnja nalazila se Biblija, a quadrivum je pripremio đake na učenje latinskog, grčkog i hebrejskog jezika te na teološke studije. Razumije se samo po sebi da je na raspolaganju profesora i studenata bila i knjižnica. Na raspolaganju nam stoje oskudni podaci iz kojih doznajemo da su od profesora (završili su studije na inozemnim učilištima) đaci učili u dvjema skupinama, u manjoj i u »togatuškoj«, koja se odnosila na one u togi. Poznato je i to da je ova škola imala značajne veze sa školama u Kolozsváru (rumunjski Cluj Napoca), Debrecenu i Sárospataku, a koje su onovremeno ponajviše izrasle iz srednjovjekovnih franjevačkih škola.[98]

SUKOBI MEĐU KATOLIČKIM I REFORMATSKIM SVEĆENICIMA TE IZMEĐU REFORMATORA

Valja istaći kako je Mihály Sztárai bio jedan od najznačajnijih ličnosti mađarske reformacije u južnim krajevima Podunavlja, ujedno i najuspješniji propovjednik i strateg. Može se pretpostaviti da je znao hrvatski. Naime u svojem pismu, koje piše neposredno nakon sinode u Tordincima (17. svibnja 1551.), upućenom u Beč,nalazimo izreku *Pop je pod koritom, pod trima ženama,* kada on još u ozračju pobjede oduševljeno propovijeda kako su svećenike papiste odagnali. Zbog golema straha jedan od njih sakrio se pod korito na koje brže-bolje sjednu tri žene. Tako se među Hrvatima rodi izreka *Pop ge pod Coritom, pod Trojom senom!*[99]

Trebala bi uslijediti lingvistička analiza Sztáraijevih djela, drama i psalmi da se dobije konačan dogovor s kojeg područja on potječe – iz Gornje ili Donje Ugarske. U svojim pismima navodi *Staru* i služi se narječjem svojeg kraja u mađarskoj Podravini, gdje se i u današnje vrijeme rabi »öző-nyelvjárás«, narječje, kada se umjesto »e« izgovara »ö«.

U Donjoj Ugarskoj širenje protestantizma u samom početku išlo je mirnim putem, a kasnije je poprimalo drugi tijek, naročito na drugim ugarskim područjima.

Ciger u svojem pismu 3. kolovoza 1549. upućenom Matiji Vlačiću navodi kako su papisti protjerani.[100] Sztárai izvještava svog prijatelja Nikolu u Beču da su papisti protjerani iza Tise, dok su drugi pobjegli u Bosnu. Prodanisinus navodi da su papisti protjerani kao vukovi iz Kristova stada. Odluke sinode u Marticima bile su zastrašujuće! Poznata je sinoda održana u Nagyharsányu 1574., gdje će biti obješen György Alvinici, unitarijski svećenik, kojeg je superintendant (biskup) reformirane crkve, Illés Veresmarty, nazvao heretikom. Budimski beg Begler zbog takve samovolje dao je obznaniti održavanje druge sinode u istom mjestu gdje su unitaristi pobijedili biskupa Veresmartyja te ga osudili na obrubljenje glave, ali se spasio konficiranjem imovine.

No, prema najnovije pronađenom dokumentu *Acta: Türkenkriege 1574-1577. Summarischer Auscuge, wie sich die Disputation des Glaubens halben, zugetragen halb, zwischen Christen und Arrianern, zu Ofen denn 8 February, Anno 1565*. na budimskom sudu u održanoj raspravi 8. veljače 1565. izrečena je ova presuda budimskog paše:

> »[…] jer ja pripadam pravoj vjeri, a nema nikoga koji bi joj pripadao, stoga ja niti presudu, niti zakon ne mogu donositi o pravoj vjeri. Pošto je nam Bog puno toga stavio u srca, ima i takvih, koji vjeruju u jednoga Boga – isto kao i u našoj vjeri –; a ima i takvih koji Boga zamišljaju u trima osobama. A pošto Svemogući Bog svjetskim vlastima – niti caru, niti pašama, niti drugima – nije dao vlast na to da upravljaju vjerom, jer s njom sam Bog upravlja; ni Oni, kao što ni ja, zbog vjere nikoga ne smiju goniti, kao što ni vas ne želim primorati da umjesto jedne vjeroispovijesti pređete na drugu vjeru, nego li, tko priznaje Sveto trojstvo taj da ostane pri tomu, a tko pak ne prizanje, neka ostane pri svojoj vjeri. Stoga vam naređujem da svaka konfesijska strana ostane u miru, te

98 RAJCZI 1993: 332.

99 BOROS GYEVI: 1988: 78.

100 THÚRY 1898: 909.

niti riječju, niti djelima jedna drugu da ne dira. Bude li neka konfesija to inicirala, bez odugovlačenja ću ju kazniti! – […] Veliki car Mađara, Rumunja, Židova, Grka i sviju onih naroda, koje je mačem osvojio, nikoga ne primorava silom da ma tko pređe na vjeruju drugoga, već da svatko u svojoj vjeri nađe spas. A tebi pak, Biskupe, nije bilo u moći da bilo koga daš objesiti jer je Bog jedini stvaratelj vjere. Zbog toga sam htio vas trojicu dati uhapsiti, da te dam objesiti, ali kaznit ću te sa 800 talira, a taj iznos trebaš predati na korist velikog cara. I time je kraj.«[101]

Kasnije sinode u Baranjskoj županiji, npr. u Pečuhu (između 27.-30. kolovoza 1588.), poprimaju umjereniji tijek i ishod. Naime, u diskusiji »poražena« strana bit će puštena na slobodu.[102] Ovdje je došlo do rasprave između reformiranog svećenika Matéa Skaricze (Matija Škarica) i unitarskog svećenika Györgya Válaszútija.[103]

Krenuvši iz Erdelja, antitrinitarci su došli do skromnih pozicija još uzduž Körösa i Marosa, u okupiranoj Baranji, kao i, zahvaljujući poduzetnom Jánosu Trombitásu, u Nagymarosu na obali Dunava.[104]

Na prekretnici 16. i 17. stoljeća stanje se malo raščistilo. Sljedbenici najbrojnije Kalvinističke (reformatske) crkve u prvom su redu vrbovali ugarsko plemstvo, građane trgovišta, seljake i vojnike pograničnih utvrda,[105] a trgovištem se mogu smatrati i podravski Vaskaszentmárton, kao i neka južnobaranjska mađarska naselja.

PROTESTANSKOJ CRKVI JE SA ZAPADA STIZALA DUHOVNA I MATERIJALNA POTPORA

Vlačić i Ciger nisu bili samotni vitezovi reformacije, bili su otkinuti od ostalih reformatora Hrvata, no pronašli su put do mecene hrvatskog protestantizma na južnougarskim područjima, Jurja Brandenburškog, muža Beatrice Frankopan i uz njegovu pomoć stižu do Alberta Brandenburškog, pruskog izbornog kneza te poljskog kralja Sigismunda koji bijahu Jurjeva braća. O toj vezi imamo i vrlo pouzdane dokaze. Naime, na području oko Erduta i Jankovcima čest je novac s likom poljskog kralja Sigismunda II. i Alberta Brandenburškog iz 1533.-1534., odnosno 1534. godine. Natpis na novcu ukazuje na podrijetlo i svrhu novca: *Justus ex fide vivit* – a to je bilo geslo protestanata.[106]

Naime, reformatori, okupljeni oko štajerskog Ivana Ungnada, postavili su pred sebe vrlo važan cilj: proširiti protestantizam po cijelom Balkanu, čak i među Turcima, jer se tada hrvatskim jezikom govorilo sve do Carigrada.[107]

---

101 SZÁSZ 2003. Internet: http://uninaplo.unitarius-halo.net/unitariuselet/2003/11/04/szaaz-janos-ujra-a-budai-disputarol/ Autor ne navodi iz kojeg arhiva je pristigao dokumenat na zahtijev Glavnogradskog arhiva (Főrosi Levéltár) u Budimpešti (posjet 6. lipnja 2011.).

102 VARGA 2011: 20.

103 KISS 1993: 306. **Skaricza Máté** (1544.-1591.) rodom je iz Ráckeve (hrvatski Kovilj), preci su mu bili vjerojatno Hrvati, koje mađarsko stanovništvo, podjednako kao i Srbe, zbog njihova štokavskog govora i danas naziva »Racima«, što se nazire i u samom nazivu ovoga naselja. Studirao je u Kovilju, Padovi, Ženevi. Wittenbergu, Marburgu te je boravio i u Engleskoj. Istakao se u diskusijama sa unitarima. Izdao je djela Istvána Kisa Szegedija te je sastavio njegov životopis. U stihovima opisao prošlost Kovilja (1581.), Lutherovu pjesmu »Jaka tvrđa Bog naš« prvi je prevodio na mađarski jezik pod naslovom (»Erős vár nékünk az Isten«). Pjesma je na hrvatskom poznata još i pod naslovom »Naš Bog je jaka utvrda« te na gradišćanskohrvatskom u prijevodu evangeličkog pastora Grgura Mekinića Pythiraeusa (1534.-1619.) pod naslovom »Tverdan grad je naš Bog jedini«. Zahvaljujem se na podacima Jasminu Miliću i Geneu J. Whitingu.
Internet: http://hu.metapedia.org/wiki/Skaricza_M%C3%A1t%C3%A9 (posjet 6. lipnja 2011.)

104 PÁLFFY 2010: 115.

105 PÁLFFY 2010: 115.

106 BÖSENDORFER 1910: 334., navodi BOROS GYEVI 1988: 78.

107 ŠIŠIĆ 1975: 348., navodi BOROS GYEVI 1988: 78.

I u pismima Georgiusa Prodanisinusa i Mirka Cigera navodi se zahvala za dobročiteljstvo svojim mentorima u Njemačkoj, a koje može biti razne naravi, poput pružanja novčanih sredstava, potrebnih knjiga, davanja stipendija sposobnim mladićima iz Ugarske itd.

POČECI KATOLIČKE DUHOVNE OBNOVE

Nije trebalo proći mnogo vremena da se na baranjskim, slavonskim i srijemskim prostorima pojave misionari isusovci, koji su žitelje povratili katoličanstvu.

U podravskim hrvatsko-mađarskim selima, u Martincima i Brlobašu, kao i u drugima, na okupiranom području pod Osmanlijama, nešto kasnije pojavio se katolički svećenik Fabijan Vidoc (rodom iz Međimurja) u izaslanstvu pečuškog biskupa Benedikta Vinkovića, koji je Pečuškom dijecezom upravljao iz Zagreba, sa svrhom da povrati živalj u okrilje Katoličke crkve, u čemu je uspio, što bi bila tema našeg narednog uratka o katoličkoj duhovnoj obnovi podravskih Hrvata u Mađarskoj.

Zahvaljujući dubrovačkim trgovcima u Pečuhu je između 1609. i 1612. djelovao među hrvatskim vjernicima katolički svećenik Stjepan Radobilja koji je dijelio gradsku crkvu Svih Svetih sa unitarima.[108] Za vrijeme misija isusovaca u Pečuhu od 1612. dubrovački trgovci pružat će značajnu potporu uostalom i Bartolu Kašiću, koji je u Ugarskoj, Slavoniji i Srijemu mnoge povratio na katoličku vjeru.[109] Misija isusovaca u Donjoj Ugarskoj najviše je potpomognuta od strane dubrovačkih trgovaca koji su uživali potpuru Osmanlija te su u važnijim gradovima na okupiranom području gotovo bez ograničenja mogli utemeljtii svoje trgovinske kolonije. Značajnim materijalnim sredstvima potpomagali su rad isusovaca. Priključivši se dubrovačkim trgovcima, isusovci su mogli ophoditi naselja jer su trgovci dobili odgovarajući *salvus conductus* – propusnicu – te su bili oni koji su se dopisivali s Rimom na što se u Mađarskoj Kraljevini i Beču gledalo s podozrenjem.[110]

ZAKLJUČAK

Nadnacionalna protestantska baština u Donjoj Ugarskoj, pod osmalijskom upravom, uostalom i u podravskim mađarsko-hrvatskim naseljima, sredinom 16. stoljeća dobiva naročiti polet.

Prvobitni cilj reformatora bio je učvršćivanje i jačanje vjere što je bilo popraćeno odgovarajućom edukacijom i odgojem vjernika. Utemeljena je nova protestanska crkvena institucija, školstvo, knjižnice, izvodile su se školske drame i tiskane brojne knjige, kako na mađarskom tako i na hrvatskom (upitno je jesu li su potonje i stigle u Donju Ugarsku), talentirani mladići slani su na razna protestantska učilišta i slično.

Na ovom području prelazak vjernika s katoličke vjere na novu, protestansku vjeroispovjest, bio je vrlo brz. Naime, protestanski propovjednik Mihály Sztárai je između 1520. i 1550. godine uspio za reformirani nauk pridobiti 120 bivših katoličkih naselja, što je bio veliki pothat. Isto tako i u Donjoj Ugarskoj ne samo mađarska naselja, već i mješovita podravska mađarsko-hrvatska prihvaćaju učenja protestantskih propovjednika.

Reformacija je naišla na uporište i u Pečuškoj dijecezi. Protestantizam se u drugoj polovici 16. stoljeća proširio i ojačao na prostorima pod Osmanlijama u Donjoj Ugarskoj, dok s druge strane jedva da se našao poneki katolički svećenik.[111]

---

108 VARGA b. g. 52.

109 VARGA 2009: 154.

110 RAJCZI 1993: 320.

111 TAKSONYI 1973: 131.

PRILOZI

Protureformnacija ili katolička obnova[112]

Pismena dokumentacija o djelovanju hrvatskih katoličkih svećenika u podravskim naseljima s lijeve strane Drave postoji od početka 17. stoljeća. Pečuški biskupi za vrijeme turske vladavine (1543. – 1686.) nisu upravljali iz svoje dijeceze, već kako iz mjesta stanovanja, tako i iz Zagreba. Pod osmanlijama su u Pečuh stigli franjevci iz Bosne, dovodeći sa sobom i Hrvate katolike iz tih krajeva, ali i s drugih hrvatskih prostora. Zbog toga se pokazala potreba za pastoralnom službom na hrvatskom jeziku. Vatikan šalje »u turske zemlje« svoje obrazovane svećenike, mahom isusovce, koji su govorili više jezika, među inim i »slovinski« tj. hrvatski. Benedikt Vinković, naslovni zagrebački biskup (1637. – 1642.), najprije postaje pečuškim biskupom (1630. – 1637.). Biskup Vinković se sa svojim malobrojnim katoličkim svećenicima u Pečuhu dopisivao na latinskom, mađarskom i hrvatskom jeziku. Sa svećenikom Vidoczyjem, tj. Vidocem, rodom iz Međimurja, koji je djelovao u Turbetu (Turbék) – okolica Sigetvara – dopisivao se na hrvatskom jeziku. Za obavljanje pastoralne službe u županiju Šomođ i Zalu (pripadaju Arhiđakonatu Bekšin sa sjedištem u Becsehelyu) slao je hrvatske svjetovne svećenike, ali je zbog manjka svećenika bio primoran imenovati na čelo »plebanija« (katoličkih župa) i licencijate (laičke propovjednike), koji su bili suočeni s velikim iskušenjima, ponižavanjima i zlostavljanjima od strane osmanilja. Trebalo je uložiti velik napor da se sačuva vjera i jezik u Hrvata. Prepiska između biskupa Vinkovića i njegovih ovdašnjih svećenika u naseljima s lijeve strane Drave u Ugarskoj bila je živa. Korespondencija se nastavlja s biskupom Petrom Petretićem (1648. – 1667.) te biskupom Martinom II. Borkovićem (1667. – 1687.).

Praksa dvoporezništva

Benedikt Vinković je u Pečuškoj biskupiji imao osam svjetovnih svećenika, pored kojih su službu na hrvatskom i latinskom jeziku obavljali i franjevci, te isusovci. S izuzetkom dvojice svjetovnih svećenika, svi su ostali bili Hrvati. Imali su velike obaveze jer su vjernike morali pohoditi na velikom teritoriju, primjerice Fabijan Vidoc je bio zadužen za područje od Sigeta do Kanjiže (Nagykanizsa), oko Balatona i Kapuša (Kaposvár), te za dio oko Balatona i Kapuša. Iz toga je vidljivo da su tada u tim krajevima živjeli Hrvati katolici. Međutim, neka su hrvatska naselja sredinom 16. stoljeća zbog manjka katoličkih dušobrižnika prešla na kalvinističku vjeru (vidi više u gornjem tekstu).

Kardinal Barberini iz Svete Stolice u Vatikanu priopćuje u pismu (29. veljače 1633.) zagrebačkom prepoštu, a tada već pečuškom biskupu Benediktu Vinkoviću, da su biskupi u turskoj državi dužni stanovati u svojoj dijecezi, među svojim vjernicima. Pečuški biskup Vinković **se** još iste godine u svom odgovoru očituje Vatikanu glede razloga zbog kojih on kao navoimenovani biskup ne bi morao boraviti u središtu svoje biskupije. Naravno, osnovni razlog bila je postojeća turska vlast. Ovdje napominjem da je on, kao povjeničar biskupije zagrebačke, ostavio za Hrvate i Mađare u Ugarskoj dragocjenu prepisku na hrvatskom, latinskom i mađarskom jeziku u koju je autor dobio uvid te ju je fotokopirao.

Toma Natulja, vojvoda u Sigecu, na Dravi, u blizini Koprivnice, na slobodnom području, obratio se 4. siječnja 1639. godine pečuškom biskupu Benediktu Vinkoviću radi daće kmetova u Vaški:

> »Reverendisssime domine et patrone gratiosissime. Priel sem vašega gospoctva list, koteroga pišete zaradi dohodka svojega iz imanja Sent Marton Vaška (Martinci u ugarskom dijelu, na lijevoj strani Drave – autorova opaska) i dužite me za poldrugo leto. Bog zna da je lani kada ste v Koprivnice bili pošteno plačeno, a za jedno dužno je i vaše gospoctvo slobodno vernoga človeka poša-

[112] FRANKOVIĆ 1998: 1-13. Autorov tekst je temeljen na izvornoj građi Lopašića i Smičklasa, stoga se ne navode posebne fusnote kod priopćenih citata. Kao dobitnik stipendije Matice iseljenika Hrvatske 80-tih godina prošlog stoljeća vršio je istraživanja u Arhivu Hrvatske, gdje mu je u pripomoći bio Andrija Lukinović, arhivar Zagrebačke nadbiskupije kojemu se ovim putem zahvaljuje, kao i Matici.

ljete, da su se dob pervo plačali i onak kak su dali, vaše gospoctvo hoču poslati. Ali ufam se, da vaše gospoctvo premisli za moj trud, ter mi on isti dohodek jedno ali dve lete prikažete, na kaj od vašega gospoctva na tom mladem lete dobra meni po volje odlučka čakal budem. A kaj vaše gospoctvo pišete, da bi jedno dva kmeta od Sent Marton Vaške k vašem gospoctvu v Zagreb poslal, da znate, da to imanje ne pod Legradom pri Drave, nego pače jest dalje Sigeta dve velike vugarske milje, a od koprivnice dvanadeste velikih mil, ter mi dopeljati vezda ne moguće, doklam se gore i lugi listjem ne pokriju. A takaj hajduci hote imati za trud za vsaku personu fl. 12, kotere vaše gospoctvo tamo v neku dobu leta pošaljete, ter za plaču ljudi se hote moči dopremiti, drugačie ne. I Bog vaše gospoctva zdravo drži.«

Kako doznajemo iz pisma, žitelji podravskih hrvatsko-mađarskih naselja bili su dvoporeznici, naime od njih su obavezno skupljali porez i novi osvajači, dok su bivši vlasnici slali svoje hajduke koji su i za svoj račun ubirali novac. Iz prepiske se jasno vidi da su žitelji podravskih naselja živjeli vrlo oskudno i da nisu bili u stanju regulirati razne namete (porezne obveze) kojima su ih teretili, već su u najvećem broju slučajeva bili u stanju plaćati tek na proljeće, kada šuma zazeleni, nakon sajma u Miholjcu. Uočljivo je, isto tako, da pečuški naslovni biskup Vinković nije znao gdje se točno nalazilo naselje Sent Marton Vaška, no živo se interisirao za nj, svakako ne i bez razloga.

Obnova katoličkog vjerskog života

Bendikt Vinković slao je svoje svećenike u Pečušku biskupiju koja se nalazila na području pod turskom okupacijom. U njegovoj je biskupiji tijekom svega dvadesetak godina poslije Mohačke bitke (1526.) došlo do prelaska na novu vjeru od strane domaćeg mađarskoga i hrvatskoga puka. Svakako je tome jedan od razloga bilo i prodiranje te jačanje kalvinističke vjere, ali i manjak katoličkih svećenika. Svjedočanstva o gore navedenoj tvrdnji nailazimo i u drugom pismu svećenika Fabijana Vidoca *vu sent Brlobašu* 1640. (upućeno 10. svibnja, a deset dana kasnije poslao je i drugo pismo svome biskupu u Zagrebu).

»Onda so se bila skupila i vse ostale sel bratja kršćenici i iz sent Brlobaša apostata jedan koteri je nedga fratar bil reda svetoga ferenca i sedam let je mešu služil imenom fra Filip, a sada oženivši se decu ima i sent Brlobašu osmim slovenskim selom po kalvinski način služi, na zlo i navraća, a od vsake vere katoličanske i odvraća. Tako ravno čini i Georgius Petrović u Vaška s. Martina, koteri je imenom licentiatus catholicus, re autem totus Calvinista. Meše ne služi ali zlo čini, zakaj ljudi koteri bi bili dobri katolici po kalvinski način ispoveda i kruhom i pričešćuje i ostale sacramentome koteri se sameh popov dostoje administriju, a na to od niednoga biskupa blagoslova na licebtiae nema, niti se izpoveda: sedam let ima, kak se ne izpovedal Sabo Balaš i Mikula Vincetić (kako ste mi u listu pisali) tako se pred v. g. govorili, da su Vaška sent Martinčani i s ostalemi na okolo selmi kršćenici stare vere katoličanske.[...]«

Bez ikakve dvojbe pod tim »slovenskim« naseljima valja podrazumjeti hrvatska naselja, u kojima je vizitaciju obavljao velečasni *Vidoczi*. U novonastalim uvjetima se, ne bez razloga, dogodilo sljedeće:

»Istina je da po starom kalendarimou božić i vuzem drže kak i Vlahi, ale kada po širokomu svetu dobri katolici po naredbe svete matere cirkve posti poste i svetke svete, onda oni mrse i poslujo, orjo, kopajo etc. a ima (...) koteri ni petka ni sobote ne poste. Vse to na stran ostavivši, da su oni pravi kršćenici stare vere katoličanske, ne bi se po kalvinski način spovedali ni falatom kruha pričestali. Sabo Balaš on je pravi katolik i dobri kršćenik, on se po kalvinski način ne spoveda, ni ne pričešća, ni posta ne mrsi, tako siromah misli, da so i ostali vsi ovakovi, kakov je i on. [...]«

Zbog pomanjkanja svećenika, laici, tzv. licencijati, su pod osmanlijama vršili u tim krajevima Božju službu. Budući da su bili pismeni, čitali su u crkvi ulomke iz Biblije, a pred toga su obavljali

obrede vjenčanja i pokopa. U Martincima je licencijat bio Đuro Petrović koji je Fabijanu Vidocziju obećao, možda i prisegnuo

»[...] jest mi se podvezal i rekal, da neće nigdar onako činiti, kak je do seh dob činil [...]«.

Međutim, iz pisma svećenika *Vidoczija* doznajemo da mu ne vjeruje jer je po njegovoj prosudbi

»Petrović scandalosus pianica i svadlivica, s kršćenici nigdar lepo ni veselo od dobra se ne dogovara, nego s Turci dan i noć pripia i s nimi se brati, a s kršećnici se svadjuje i psuje.[...]«.

Stoga su Martinčani svoju djecu radije krstili kod kalvinskog svećenika u susjednom Foku (Drávafok). Fabijan Vidoczi je zatražio od biskupa Vinkovića da svećeničku službu u Martincima obavlja Andrija Križan. Naime,

»Andreas licentiatus catholicus jest ovo po koterem šaljem v. g. ov moj siromaški list, njega sam nagovaral i prosil, da bi med nih otišal, on bi dobar bil i nigdar, odkad je u onu zemljo došal, med kršćenici niedne smutnje nie učinil, ni zle pelde od sebe ljudem nie dal, s Turci kako Petrović nie se pajdašil, piančuval, ni se bratil, nego (kakti) od svetoga tamiana vrag jest od nih bežal i kršćenike na vsako dobro jest opominal i naučal i dobro im peldo daval. [...]«.

Svečenik Vidoczi je iz Turbeta ophodio sva podravska hrvatska naselja, ali i udaljenija mjesta. Stoga možemo još jedanput ponoviti tvrdnju da je u mnogim mjestima županije Šomođ u velikom broju živio hrvatski katolički puk. Međutim, Turci su budno pratili djevovanje Vidoczija – čak i sigetski spahija i beg – pa su njihovi vojnici pretresli njegov župni ured i našli pismo biskupa Vinkovića. To je bilo ravno smrtnoj presudi. Vidoczi se od smrti ipak uspio otkupiti – Turcima je dao 142 talira.

U istom poduljem pismu osvrnuo se i na svoj povratak u Turbet.

»Sigetvarski zahimi spahie i age ti začuše, da sam ja v Vašku s. Martin hodil i da so se vsa okolo sela onda k mene skupila bila, moj tamo dohodak na veliko zlo razvrgoše i velikem zlom mene obnesoše, ter me nevernikom i izdajnikom Turskoga cara imenovaše [...] ladice me razbiše, kaj sam gde malo dobra imel to mi vse uzeše, knige mi porazdrše, a listove pokupiše i mene (s) listmi zajedno v Siget dopeljaše i kajmakanu me u ruke daše«.

Huda sudbina pogodila je Vidoczja jer su ga htjeli nabiti na kolac – a sve zbog pronađenog pisma – te ga nazvaše *murtatnom* tj. izdajnikom *čestitoga cara turskoga*. Turci mu nisu povjerovali da je on u Vaška sveti Martin otišao radi rimske katoličke vjere,

»[...] nego da sam ja onamo hodil zaradi harača v.(ašeg) g.(ospodstva) da vseh oneh sel ljudi popišem i dvoje onoliko harača na nih navrgnem nego so do sada davali, rekoše. Na Vidoca (Osmanlije) vikaše i kričaše... Jedni so kričali: med led ga vrgnemo i tak ga umoremo, i jedni su vikali: v kulu ga zatvorimo, ter ga gladom i žedjom pogubimo na peldu i nauk vsem, izdajnikom Turskoga orszaga. Aga Bešlinski u obrani Vidoca rekoše: V ovomu siromahu od sedam let kak med nami stoi, izvan onoga jednoga lista veće krivice nenajdosmo, s koterim listom ako je v Podravino hodil, zla niednoga nie učinil, smrt mu oprostemo, s malom kaštigom ga odpustimo.[...]«.

Budući da svećenik Vidoczi nije raspolagao s 142 talera, vjernici katolici iz Sigeta su od Turaka pozajmili taj iznos te su na taj način otkupili svećenika kojega su osmanlije pustili na slobodu. Međutim, obraćajući se biskupu Vinkoviću, velečasni Vidoczi iznosi da je on ostao u velikoj tuzi i žalosti jer

»[...] volil bi na jedno stran da me bodo onda na kolac nabili... Ondašni kršćenici jako su siromašni, ne mogu me čim pomoći, a ja onoliko blaga ne imam odkud dati. [...]«.

Kazna se sastojala i u tome da nije smio napustiti ovaj kraj. Velečasni je zatražio novčanu pomoć od biskupa Vinkovića. U post skriptumu je za pismonošu Andreasa Križana zamolio

»[...] slovenskog concionatora (pjesmaricu), da mu ga date, ako slovenskoga nie, dajte diačkoga... (na latinskom jeziku knjige), ar on siromah iz oneh knig vnogo hoće bludni duš na pravi put obratiti. Ako imate legendam sanctorum (knjiga o legendama svetaca), ne skratete je od njega, iz nje hoće veće nego iz niednoga authora med priprostimi ljudmi včiniti dobra [...]«,

a pismo je završio sljedećim riječima: *kapelan Vidoczi Fabian po v Turbetu poleg Sigeta stojeći*. Na posebnom listu papira velečasni Vidocz dodao je da bi dvojica martinačkih kmetova, Balaš Sabo i Mikula Vincetić, mogli biskupu Vinkoviću više reći o martinačkom licencijatu Petroviću koji smatra da je

»[...] predikatorovo delo koteri govori, da maša (misa) od nišće nie vredna nego da su to biskupi učinili za svoga dobitka i gospoctva radi.[...]«.

Jasno se iz teksta vidi da hrvatsko pučanstvo koje je, doduše, prelazilo na kalvinističku vjeru, ipak nije u pravom smislu u potpunosti postalo kalvinističko. Premda tada nije bilo čak ni redovne službe u crkvi, u Martincima. Bitno je istaknuti kako je velečasni Vidoczi tražio knjige na hrvatskom jeziku koje su, po svemu sudeći, bile vrlo popularne, u crkvi se pjevalo i čitalo na hrvatskom jeziku.

Velečasni Vidoczi je u Baranju došao oko 1620. godine. Djelovao je u Salanti te pomagao isusovcima u njihovoj školi u Pečuhu. Pripremao je mladiće za svećenički poziv te prikupljao priloge po selima i hranu za njih. Biskupov vikar Ivan Horvat o tom neumornom svećeniku piše sljedeće: »Neuk je, ne pristaje u red vodećeg zagrebačkog klera, ali gdje jest, tamo ga hvale, i pastorira 14 sela«.

Biskup Benedikt Vinković brzo (20. svibnja 1640.) šalje odgovor Fabijanu Vidocziju iz kojeg doznajemo da prihvaća njegov prijedlog te Andriji Križanu u Vašku upućuje 15 dukata pomoći. Važne su i druge informacije iz tog pisma:

»[...] List vaše milosti jesam prijel, u koterom veliku tugu, nevolju i progon, koga zaradi istine i pravice od gospode turske jeste terpeli, pišete. Stanovito da mi e z pravoga serca žal, da ste z takvemi nevoljami bantovani, ali se pak tomu veselim, što ste pravični terpeli i što vas je gospodin Bog, videvši vašu pravicu oslobodil. Možbiti su gospoda Turci z moga lista zrok vazeli vos vexandi, što sam vas prosil, da bi moje kmete pohodili i videli njihov stališ v duhovnom dugovan'ju. Iz lista moga nikakove druge interpreaetatiae, vu kuliko se ja mogu spomenuti, nesu mogli vazeti nego to, da bi z duhovnem naukom na vlastito u prave vere katoličanske k mojim ovcam prigledali i stališ nihov dohovni po vremenu mene obznanili, u kom nauku i stališu duhovnu ja bih je kruto rad, z gospodinom se Bogom svedočim, pomoči, da bi tako mogučno bilo, kako je potrebno i odavle bi im rad redovnika poslal: ali sami vašu milost preštimajte, da odavle nerado idu v tursku zemlju toti redovnik, toti licentatus setač, a drugač z tim bih dužan, da bi bila prilika i mogučba, poklakam da su pod moju biskupiu Zagrebačku: zač districtus Vaška zent Marton jeste in diocesi Zagrebiensi, odkuda se i sada ješpršt jedan Zagrebačke cirkve u nje statutih slovenski Vaška sveti Martin imenuje, a diački: archidiaconus de Vaška. Vaša milošč jeste insinualči, da bi gosponu Andrašu Križanu govorilo, da bi v to moje iman'je i biskupiu Vaška szent Martin pošal stati ondi plebaniu deržal. Ja sam mu zverhu toga dugovan'ja govoril, i obečal se je tako kada leto svoje dosluži v plebaniji, u kojoj je sada, i ako ga ti Sveto Martinianci debitas modis obnajdu. Pišite mi takajše, da pro redemptione vitae vestrae kerščenici jesu morali gospodi Turkom obečati več od sto dukat i da ste na porukah, doklam je kerščenici za vas ne polože. Prosite takajše pomoči na

isplačenje tih dukat. Prešzimavši vašu nevolju i krščenikov tamo stoječih ovo vam na pomoč poslah po gosponu Andrašu Križanu petnadeste zlatnih dukat, koji za sada pri vas čine četerdeset pet dukata, koja vaša milost za dobro primete, ter za me gospodina Boga molite, koji vašu milost vnogo let zdravo i veselo, srečno i blaženo derži«.

Iz ove prepiske između biskupa Benedikta Vinkovića i svećenika Fabijana Vidoczija u Turbetu jasno se vidi da biskup vodi skrb o svojim vjernicima (kmetovima), katolicima *totima* i *slovenskima*. Oba ova naziva označavala su Hrvate!

Biskup Vinković nastojao je u Martincima utemeljiti katoličku župu (»plebeniju«) s ciljem da ojača hrvatske vjernike u katoličkom duhu i nauku, dakle, da ih vrati na raniju vjeru.

Crkvena općina Vaška sv. Martin 10. lipnja 1642. zamolila je biskupa Vinkovića da joj se produlji rok predaje daća jer ne mogaše rok održati zbog turske sile, odnosno drugih nevolja. Među uzrocima navode:

»[...] ar smo bili nemirni od Turske gospode i daćom nihovom, a drugi zrok gospodine milostivni, što smo bili vrlo jako smućeni i zburkani od našega nevernika predikatora. Ar zašto gospodine milostivni nevernik bil nas je vseh Turkom izdal, kako ga je obćina odurila i odvgla se, ter drugoga dopeljamo dobroga kršćenika katolika papinska na mesto mu. [...]«.

Žitelji hrvatskih naselja nisu mogli na vrijeme predati svoje dažbine jer su bili spriječeni otići na vašare u kupovinu, a već

»[...] ide Ilijino i onda hoćemo na osečkom pazaru vzeti i kupiti i hoćemo donesti lepo pošteno. [...]«.

U potpisu stoji *ponizna družba i općina Vaška S. M. parochia i Videk*, što bi značilo da je u Martincima utemeljena župa (parokija). Mađarska riječ »vidék« (kraj, krajina) upućuje nas da su neka susjedna hrvatska mjesta pripadala Martincima. U post skriptumu stoji da se licencijat Petrović

»[...] nevernik vere kršćanske ovako nam se grozi, da nas vseh požgati, selo opustiti, a popa nam, gde ga goder najde da ga Turskim zakonom vmori i vbie. [...]«.

Pored opisivanja vjreskih prilika ova nam pisma daju i dobar uvid u novonastale društvene odnose, pustošenja, haranja, pljački, samovolje i nasilja, jednom rječju u tadašnje stanje uzburkanih vremena.

Toma Natulja iz Koprivnice 15. srpnja 1644. godine ogorčeno se obratio biskupu Vinkoviću:

»Potrebno mi be vašemu gospoctvu na znan'je dati, kako ono okol prešestnoga Petrova hajduki Đurđevački vašega gospoctva podložnikom od Sigeta iz Sent Martona ztanovitu marhu vzeli su, to je troje konj i četerto ždrebe: i ja tužeći našemu gospodinu kapitanu koprivničkomu i to sem opravil, da su rečenu marhu sim v Koprivnicu morali dati, ali zopet potom taki isti Đurđevčani od Koprivnice odkrali su ju. [...]«.

Doznajemo da Natulja traži pomoć od biskupa te da su

»[...] sent Martinčani [...] pokedob tako gospodinu kapitanu koprivničkomu i vojvodom vsem, kao i Đurđevačkom i n'jegovem takaj vojvodom dar i čast dostojnu daju, kako su i sada donešeni, tako je i vsako leto po meni plačali su je. [...]«.

Martinčani i mještani iz susjednih naselja redovito su plaćali svojoj gospodi, slali novac i darove čak i raznim časnicima (vojvodama), koji se kako *tem Martinčanom kako mene ogn'jem groze se*. Čak je i potkapitan u Đurđevcu tražio neki poseban dar za sebe. Obje vojske (turska s jedne strane te mađarska i hrvatska, odnosno austrijske s druge) često su pljačkale zbog neredovitih regularnih primanja. Stoga su česti upadi hajduka u krajeve pod Turcima, dok su turski vojaci isto to radili na kršćanskim područjima. Iz citiranog pisma saznajemo još i da:

»[...] poslaše nas derčat v samu Koprivničku karinu pod Brežnicu, i nekoliko naših junakov od vručine i žegje jest pomrlo, a dva junaka od turske ruke poginula, a drugi vsi zdravo došli z kvarom turskem uzamši im okol sedemsto pineza (za) vnoge kvare, kotere čine nam na ove kraine. [...]«.

U čestim pljačkama s turske, odnosno hrvatske strane, najviše je ispaštao sam narod, koji je čas od jednih, čas od drugih naoružanih vojnika bio opljačkan, a imovina mu oteta. Po ugarskoj i hrvatskoj zemlji zalijetali su se jedni i drugi, čak i u udaljenije krajeve i »oderali kožu« s naroda. Vojvoda Toma Natulja navodi biskupu Martinu Bogdanu da su hajduci kako *tem Martinčanom kako mene ogn'jem groze se*. Natulji je i samom bila potrebna pomoć pa navodi:

Ako li vaše gospoctvo zpomenete u listu gospodinu generala. Ako li vaše gospoctvo ne čete mene pomoči pri gospodinu generalu te svoje siromake braniti po listeh', tako vaše gospoctvo preskrbete za drugoga špana n'jim, a ja nemorem više za n'he činiti nego činim [...] za volju vašega gospoctva koteromu doklam sem živ rad služiti i z mojemi sinemi. A od oneh kmetov več nemam dohodka. [...]

Poslije Bendikta Vinkovića, zagrebački ujedno i pečuški biskup, postao je Martin Bogdan (1643. – 1647.), kasnije Petar Petretić (1647. – 1667.).

Crkvena općina sv. Barnabe u hrvatskom Brlobašu 15. srpnja 1653. zamolila je biskupa Petretića da ju zaštiti od haramija legradskih, te navela da šalju *v gospoctvu dohodek daća*. Zatražili su zaštitu od svog biskupa,

Da nas brani v.(aše) g.(ospodstvo) od vnogih, koi nas na vse strani vuku i gule, biršaže i globe i ono od nas išću i traže, šta nigdar mi ni naši otci ni dedi ni šukundedi nesu davali ni plaćali. Od cirkvi nekakve velence peneze i da od Rapiskeh (sic!) cirkvi da beru, ta nigdarnesmo ni čuli ne da bi bili naši starci davali, a to prose legradska haramija uskoci z ove zemlje, tak da im je to već Zrinski i oblast na to dal.

Iz pisma mještana *Videka cirkve Vaška S. Martinski, videka svetoga Barnaba apostola na susectvu* se jasno vidi da postoji sagrađena crkva u Martincima (u njoj je odražana sinoda 1550. godine). No, mještani, unatoč prijetnjama, nisu predali daće hajducima/uskocima, ističući da neće plaćati sve dotle dok im to biskup Petretić ne naredi. Pored toga od njih traže i u Kiskomáromu *dešinu* (desetinu?).

[...] ku nesmo davalai kak je ova zemlja pod Turske ruke dopala... ufamo se v. g. kako v dobroga i milostivoga patronuša i pastira cirkve kršćanske katoličanske, da nas braniti hoće v. g. pod perutjem svoje desnice zarivati. [...]

navodi u svom pismu Andrija Križan, katolički licencijat u *S. Barnabom in Podravje in districtu antiquo Zigeth* tj. u sigetskom okrugu.

Križan je pored hrvatskog dobro naučio i latinski, naime svoje pismo je završio na latinskom jeziku. U post criptumu od biskupa Petra Petretića moli *hrvatske postile* (knjige propovijedi). O Petretiću veli da je on već jednu sjajnu zvijezdu pustio na nebo naše domovine Hrvatske i Slavonije.

Iznimno su to važne informacije! Naime Križan želi održati i sačuvati hrvatski duh, širiti hrvatsku pismenu kulturu. Bitna je, dakako, činjenica da on govori o Hrvatskoj i Slavoniji, kao zajedničkoj domovini Hrvata. Neprijeporno je da su hrvatski svećenici bili svjesni svoje nacionalne pripadnosti, te su širili hrvatski duh među svojim hrvatskim vjernicima. Bilo bi značajno znanstveno istražiti povezanost Katoličke Crkve u Hrvatskoj i hrvatskog puka na tim područjima.

Sjajna zvijezda je ustvari *Sveti evangelium*, djelo isusovca Miklauša Krajačevića (Grac, 1651.) napisano »slovenskem slovem«, tj. na hrvatskom jeziku i hrvatskim slovima. Evangelistar služio je za službu Božju s kratkim tumačenjem i katekizmom.

Njegova mudra opaska Svi narodi cvjetaju na svom jeziku, samo mi oskudjevamo ništa ne gubi od svoje aktualnosti, premda je napisana 314 godina prije Gaja. Nije nam sporedno ni danas istaknuti da je hrvatski puk u Ugarskoj i tada održavao prisne veze, dakako vjerske i kulturne, sa Zagrebom. A što se nije osporavalo i spječavalo u duhovnom i kulturnom središtu Hrvata. Pače!

Andrija Križan je zamolio i *Evangelistar*, a takve su knjige već bile tiskane na »slovinskom« jeziku, takav je uradak Antuna Vramca *Postilla na vze leto po nedelni dni*... (Varaždin, 1588. u tiskari Ivana Manliusa). Nakon pola stoljeća, hrvatsku knjigu je tiskao Krajačević, ali su se pojavila i nova imena: Baltazar Milovec (1661.) i Juraj Habdelić (1622.). Vjerojatno da su i ta djela stigla i u Podravlje/Podravinu u Mađarskoj.

Na žalost, ni u vrijeme biskupovanja Petra Petretića, nije se bitno promijenilo stanje kmetova u Podravlju. Razni novčani nameti izazvali su ogorčenje stanovnika Martinaca, ali i obližnjih hrvatskih naselja, a što se doznaje iz pisma Petra Petretića od 21. kolovoza 1653. u kojemu je pozvao kapetana Ladislava Pettőa u Kiskomáromu, da njegove kmetove u Vaška Szent Martonu ne globi novim nametima, osim onoga što su bili dužni plaćati još za doba biskupa Petra Domitovića. Godišnji porez ovih trinaest malih naselja, iznosio je 80 zlatnih forinta, što je bila poprilična svota novca. Stanovništvo jednoga sela u okolici Vaška sent Martona je odselilo zbog velikih nameta, doznajemo iz biskupova pisma.

Biskup Petretić je 19. srpnja 1657. poslao župnika koprivničkoga i vojvodu Natulju k banu Nikoli Zrinskom, s molbom da zabrani legradskim vojnicima dalje nasilje nad kmetovima u Vaska sent Martonu. Postoje dva pisma istim nadnevkom, od kojih je jedno na latinskom, a drugo na hrvatskom jeziku. Iz ovog potonjeg pisma doznaje se da su Legrađani zarobili dvojicu mještana, te ih *vuze derže*, mada im je on već *pripovedal, da po sem sega teh takovih sil i pregonov nad rečenimi podložniki ne čine*, jer zemlja može postati napuštena zbog nedjelja hajduka. Žitelji Vaska sent Martona su već prije toga Legrađanima predali svoje dažbine: *tamo pripetili z brašnom i drugim čim su mogli polag svoje premoči jesu služili, i od se dobe, ako onde (budu) z mirom, služiti mogu* (obavljali su poslove oko tvrđave). Biskup Petar Petretić u pismu na latinskom jeziku zamolio je grofa Nikolu Zrinskog da napravi reda u tim podravskim naseljima te je istaknuo da je on vlasnik tih dobara koja preporuča u zaštitu grofa, kao i da su dvoje izaslanika njegovi ljudi. Naime, u pismu se navodi, da su još prije zauzeća Kaniže od Turaka ova područja pripadala pod jurisdikciju Zagrebačke biskupije, a što znači, da su porezni obveznici (kmetovi u Podravlju) njegovi obveznici, a ne drugih mađarskih velikaša.

Na latinskom jeziku je biskup Petar Petretić napisao pismo župniku koprivničkom Paderkoviću s ciljem kako bi se izravnale neke pritužbe i tegobe žitelja martinskih u Vaški. Također se i u pismu datiranom 10. srpnja 1666. godine govori o teškom stanju njegovih podanika. Žitelji u *Vaška Szent Martoniensiumu* tj., u Martincima u Vaški, zamolili su da biskup u *sancta Georgio* tj. u Đurđevcu imenuje potkapetana za njih, te da im smanji namete. Molili su da se Gašpar Škrinjarić imenuje za njihova župnika, kojeg su oni otkupili iz ropstva, zatočenoga od hajduka u Legradu. Doznajemo još da su ih isti ti hajduci nasilno tjerali na robot u njihovu tvrđavu.

Koprivnički arhiđakon Mihajlo Šimoković je 10. srpnja 1672. godine uputio pismo na latinskom jeziku zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću (1667. – 1687.), u kojemu je biskupa izvijestio da su ga posjetili Martinčani i donijeli poplun, kojim su ostali dužni od prošle godine. Naveo je da su se Martinčani ponovno žalili kako tek najesen mogu isplatiti preostali dug, te da su oni siromašni i malobrojni, jer u mjestu postoji svega sedam kuća, odnosno pridružile su im se još tri obitelji. Arhiđakon

je javio biskupu da kršćanski puk onih 13 sela u Podravini ne može dobiti svećenika, osim ako to ne bude Jakob Tesari, koji nije bez mana (pijančevanje i skitanje), a koji je u službi župnika u Molvu, kod Đurđevca. Pouzdano se ipak ne zna jeli župnik prihvatio ponudu Martinčana i ostaloga pučanstva iz obližnjih naselja, koji su mu mogli ponuditi župni stan (jedna soba, kuhinja, staja i vrt) ograđen pleterom. Svaka kuća bila je u stanju plaćati po jedan groš, po bračnom paru mjeru žita, koja se zove »drvenak«. Kod obavljanja blagoslova kuće na rođenje Gospodinovo svaka se kuća obvezuje dati jedan denar, jedno prase, jednu košaru i jedan kruh. Prigodom krštenja, ako je novorođenče muško 6 denara, pijevca i dva kruha, ako je žensko 5 denara, jednu kokoš i dva kruha. Za vjenčanje 4 groša, ako je zaručnica djevojka i otarak. Za opijelo na groblju 6 denara, a s pratnjom od kuće 12 denara. Na vlastiti trošak i vlastitom radnom snagom može nakositi onoliko sijena koliko želi, a od svake kuće godišnje jedna kola drva. Može obrađivati onoliko oranice koliko hoće. Mještani su pristali o svom trošku posijati tri jutra pšenice i jedno jutro »speltesa« (vrsta žita) te jedno jutro zobi u korist župnika, koji je trebao dati samo sjeme za sjetvu, a sve ostalo je teretilo mještane, tako je župnik dobije čisto zrno. I na kraju cijela župa za sretniju budućnost daje 12 mađarskih forinta u gotovu.

Biskup Martin Borković u pismu na latinskom jeziku od 4. studenog 1679. godine preporučava svoje podanike *ecclesiae se Martinecz*, znači crkve u Martincu, pukovniku u Koprivnici. Oni su nepravedno bili zatvarani na tužbu »presbitera« Teszáryja, kojeg bi zato valjalo kazniti. Naime, *na inzistiranje popa Teszárya hajduci su od naroda crkve u Martincima htjeli ubirati 5 forinti, što oni nisu platili, stoga je Teszáry pozatvarao neke Martinčane*. U pismu se iznosi da postoji opasnost da ovaj puk namjeravaju primorati na drugu vjeru, kakva je u susjednim župama (čitaj reformatsku; i sam Teszáry je bio *»presbiter«,* dakle ne katolički svećenik, što bi ustvari bio ponovni povratak na kalvinističku vjeru).

U ovome pismu se naziv Martinaca navodi u obliku Martinec, no u njemu se očitavaju i druga svjedočanstva: pučanstvo je tada bilo pretežito kajkavskog govora, a što će mjesno pučanstvo, kako u svom narječju, tako i brojčano, osvježiti novi veći val pridošlica iz Slavonije početkom 18. stoljeća.

Vrli poznavatelj povijesti podravskih Hrvata László Boros Gyevi iznosi da »prema pismu arhiđakona Šimokovića 1672. stanuju još u deset kuća. Ima ih u drugim selima, osim Hetešina (selo je kasnije nestalo). Na martinačkom dobru moglo je biti oko 30 kuća i oko 80 duša. Na brlobaškom dobru se osam velikih sela nalazilo pred oslobođenjem od Turaka, dakle na dva dobra bilo je ukupno 13 sela. U najvećem od njih bilo je 10 kuća.

ZAKLJUČAK

Podravska hrvatska naselja od 1640. godine ponovno se vraćaju katoličanstvu. U to vrijeme vjerojatno imaju brojnije hrvatsko pučanstvo uslijed novopridošlih hrvatskih žitelja. Zacijelo se javlja i manjak reformatskih duhovnika pod Osmanijama do 1686. godine, isto tako u 17. stoljeću na ovim područjima u Martincima, Brlobašu i u drugim naseljima katolički laici se staraju o svojoj pastvi, ali kudikamo u većoj mjeri javlja se manjak obrazovanog katoličkog svećenstva, doli reformatskih.

No, u prvoj polovici 18. stoljeću slika se sasvim izmijenila, ova mješovita naselja postat će kompaktna hrvatska, naime useljavanje hrvatskog stanovništva iz Slavonije postaje odlučujuće. Hrvati iz Slavonije dolaze na područje već obnovljene i učvršćene katoličke organizacije Pečuške biskupije.

Ojačani hrvatski katolicizam već je u 17. stoljeću smatrao svojom zadaćom ponovnu uspostavu kršćanskog jedinstva.[113] Katolička obnova je na području hrvatske kulture, dakako, doprinijela izrično značajnim dostignućima, postigla svoj prvobitni cilj da se hrvatstvo na današnjem cjelovitom hrvatskom etničkom prostoru očuva te vrati u Katoličku crkvu, tako i podravska hrvatska naselja u Ugarskoj koja su pripadala Pešuškoj biskupiji.[114]

[113] ŠOKČEVIĆ 2011: 214.

[114] ŠOKČEVIĆ 2011: 214.

Temelj svake kulture je vjera, a tijekom svojeg razvoja, u raznim oblicima, pojavljajuće vjere bile su od velikog utjecaja na razvoj kulture, čak i onda ako se kultura javljala u možebitnom ruhu protiv vjere. Kulturu osmanlijskih osvajača određuje Islam, koji je na kulture naroda okupiranog područja i bez toga utjecao da ih nije asimilirao. U razmotrenom razdoblju kultura Mađara i Hrvata bila je kršćanska i na taj je način obrana kršćanstva istovremeno bila i obrana Hrvata, Mađara i kršćanske Europe. Sama činjenica da je stanovništvo Ugarske unatoč stopedesetogodišnjoj osmanlijskoj vladavini, a čija su materijalna i duhovna dobra upropaštena, unatoč pustošenjima, ostalo europsko, možemo zahvaliti predstavnicima onih kršćanskih vjera koje su svoja učenja širila, dok su njihovi širitelji bili izloženi životnoj opasnosti, bijedi, te nažalost nerijetko, boreći se jedni protiv drugih, svoje kosti ostavljali u zemlji Pečuha ili Baranje,[115] odnosno Podravine.

Hrvatsko pučanstvo u mađarskoj Podravini zahvaljujući naporima i samopožrtvovanom radu hrvatskih svećenika ostalo je sve do današnjih dana hrvatsko, iako mu prijeti asimilacija.

LITERATURA

A magyar irodalom története, Vol. 1: *A magyar irodalom története 1600-ig* 1964. [Urednik: Tibor Klaniczay], Akadémiai Kiadó, Budapest.

Balassi Bálint és a 16. század költői, Vol. 1. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. (antologija), Budapest.

BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István. 1990. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1 1609 – 1616.* Szeged.

BORNEMISSZA, Péter. 1578. *Negyedik része az evangéliumokból és epistolákból való tanulságoknak.* Sempte.

BOROS GYEVI, László. 1988. Naša sela u srednjem vijeku i doseljavanje podravskih Hrvata. In. *Podravski Hrvati* 1. (Studije) [Urednik: Živko Mandić], Tankönyvkiadó, Budimpešta.

BÖSENDORFER, Josip. 1911. *Crtice iz slavonske povijesti,* Osijek.

BUNYITAY, Vince – KARÁCSONYI, János – RAPAICS, Rajmund. 1902-1912. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából,* I-V. V. Budapest.

BUTORAC, Josip. 1970. *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.

CSEKEY, István. 1964. *Baranya és Pécs bibliográfiája*. Pécs.

DIENES, Dénes. Sárospatak reformációja.

http://www.uni miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/dienes-sarospatak-reform.htm (posjet 3. lipnja 2011.)

FÖLDVÁRY, Antal. 1941. *A református egyház és a török uralom,* Budapest.

FÖLDVÁRY, László. 1898. *Adalékok a dunamelléki ref. egyházkerület történetéhez I-II.* Budapest.

FRANKOVIĆ, Đuro. 1998. Svi narodi cvjetaju u svom jeziku. Etnografija Hrvata u Mađarskoj. 6. sv. [Urednik: Đuro Franković].

FRANKOVIĆ, Đuro. 1999. Izvješća misionara Bartola Kašića s područja južne Ugarske pode osmanlijskom vlasti – školstvo u Pečuhu i nakon turske okupacije. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj.* 6. sv. [Urednik: Đuro Franković].

FRANKOVICS, György. Minden nép a saját nyelvén virágzik – Reformáció és rekatoloziáció a törökkori Dráva-melléken. *Barátság,* VI. 5. str. 2614. Budapest.

GALAMBOS, Ferenc. 1942. *A pécsi jezsuiták működése 1687 – 1728*. Budapest.

GÖNCZ MOAČANIN, Klara. 1993. *Jesu li autori mađarskih "Judita" 16. stoljeća – Sztáray Mihály i Tinódi Sebestyén – poznavali Marulićevu "Juditu"?* Colloquia Maruliana, vol. 2. travanj. Zagreb.

GYÖNGYÖSSY, Benjamin. 1830. *Sztárai Mihály baranyai reformátornak apologiája, vagyis az új arianismus gyanúja alól való felmentés.* Tudományos Gyűjtemény 55-101., Budapest.

KATHONA, Géza. 1986. *Azonosítható-e Sztárai Mihály Siklósi Mihállyal?* Irodalomtörténeti Közlemények, A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, br. 1-2., Budapest.

KISS, Géza. 1993. *A baranyai reformáció történetéhez.* Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján (1989.), Pécs.

Korespospodencija Benedikta Vinkovića, Arhiv Hrvatske, Kaptolski arhiv, Zagreb, ACA 99/1.

[115] RAJCZI 1993: 332-333.

HAAS, Mihály. 1845. *Baranya.* Pécs.

HELTAI, János *Adattár a heidlebregi egyetemeken 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról.* Internet: http://epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf (posjet 3. srpnja 2011.)

HÓMAN, Bálint – SZEKFŰ, Gyula. 1936. *Magyar történet.* III. Egyetemi Nyomda, Budapest.

HORVÁTH, János. 1957.*A reformáció jegyében.* Gondolat, Budapest.

HORVÁTH, Richárd. 1935. *Laskai Ozsvát.* Budapest.

JANKOVICH, Miklós. 1830. *Magyarországban volt socinianus ekklésiákról és Válaszuti György papjának Skaricza Mátéval való disputatiojáról.* Tudományos Gyűjtemény VI. 31-79. Pest.

JEMBRIH, Alojz. 2004. *Mirko Ciger i Matija Vlačić Ilirik.* Matija Vlačić Ilirik. Zbornik s međunarodnog skupa "Matija Vlačić Ilirik", Labin.

LOPAŠIĆ, Radoslav. 1902. Slavonski spomenici za XVII viek. Pisma iz Slavonije u XVII vikeu (1633-1709). *Starine.* Zagreb.

MADAS, Edit – MONOK, István. *A könyvkultrúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig.* http://mek.niif.hu/01600/01613/01613.htm (posjet 5. kolovoza 2011.)

MIKLÓS, Ödön. 1942. *A magyar református egyházalkotmány kialakulása a reformáció századaiban.* Pápa.

MILIĆ, Jasmin. *Povijesni razvoj protestantizma s posebnim osvrtom na kalviniza.* http://hrcak.srce.hr/25 (posjet 2. veljače 2011.)

MIRKOVIĆ, Mijo. 1960. *Matija Vlačić Ilirik,* Zagreb.

MOLNÁR, Antal. 2002. *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647) (Humanizmus és Reformáció 26.),* Budapest.

NAGY, Sándor. 1883. *Sztárai Mihály élete és művei.* Egyetemes Philológiai Közlemények 785-803, 969-991. Budapest.

NEMESKÜRTY, István. 1983. *Diák, írj magyar éneket,* Vol. 1., Gondolat, Budapest.

RAJCZI, Péter. 1993. *A vallások kulturális szerepe a török uralom alatt Baranyában.* Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján (1989.), Pécs.

PÁLFFY, Géza. 2010. *Povijest Mađarske Ugarska na granici dvaju imperija (1526. – 1711.).* Izdavačka kuća Meridijani, Samobor.

PAYR, Sándor. *XII. A somogymegyei gyülekezetek.* http://mek.niif.hu/01800/01850/html/03.htm (posjet 2. veljače 2010.)

Régi Magyar Költők Tára. 1886. [Urednik: Szilárdy Áron] V. 78. 1. Budapest.

REISZIG, Ede. *Somogy vármegye története*. http://mek.niif.hu/09500/09536/html/0018/13.html (posjet 3. ožujka 2011.)

SENJANIN, Anton. 1555. *Razgovaranje Meju Papistu i jednim Luteran(om).* Štampan(o) u Padove setembra po Gracioze Perkačine, godišće [Pretisak priredili i pogovore napisali Alojz Jembrih i Stanko Jambrek]. Blogoslovni institut, Zagreb.

SMIČIKLAS, Tade. 1891. Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije. II. dio*: Spomenici o Slavoniji u XVII vijeku (1640-1702)*. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i um jetnosti. Zagreb.

SOKCSEVITS, Dénes. 2011. *Horvátország A 7. századtól napjainkig.* Mundus Novus Könyvek, Budapest.

SZAKÁLY, Ferenc. 1984. *Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján. Világosság* 25 (1984/1), Budapest.

SZÁSZ, János. 2004. *Újra a budai disputáról.* A magyarországi Unitárius Egyház folyóirata. (2003. nov. 4. kedd). Budapest.

http://uninaplo.unitarius-halo.net/unitariuselet/2003/11/04/szaaz-janos-ujra-a-budai-disputarol (posjet 3. lipnja 2011.)

SZÉKELY, György. 1956. "[…] eantes materna lingua de Passione Dei dulces et devotas cantilenas […]", *Századok*, br. 4-6. Budapest.

SZŰCS, Jenő. 1974. *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború hátterében.* Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest.

ŠIŠIĆ, Franjo. 1975. *Pregled povijesti hrvatskog naroda,* Zagreb.

TAKSONYI, József. 1973. Adatok Baranya megye És Pécs XVI-XVII. sz. történetéhez A "PÉCSI MEMORIALE". *Baranyai Helytörténetírás 1972*. A Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs.

THURY, József. 1897. *Török történetírók*. II. Budapest.

THÚRY, Etele. 1898. Eszéki Imre magyar reformátor. *Protestáns Szemle*, Budapest.

THÚRY, Etele. 1913. Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. Protestáns Szemle, Budapest.

TURČINOVIĆ, Josip. 1973. *Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1666 – 1731)*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

VARGA, György. 2011. *A hercegszöllősi zsinat jelentősége.* Horvátországi Magyarság [Szerkesztő: Andócsi János], februári szám, Eszék.

VARGA, Szabolcs. 2010. *Irem kertje Pécs története a hódoltság korában (1526-1686)*. Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs Története Alapítvány, Pécs.

VARGA, Szabolcs. b. g. *Etnikum, felekezetiség és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16-17. században.* In.: Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok [Szerk. Kupa László], Pécs.

VELICS, Antal – KRAMMERER, Ernő. 1890. *Magyarországi török kincstári defterek* II. Budapest.

WHITING, S. Gene. 2009. *Zrinski, Međimurje i reformacija Prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća.* Bogoslovni institut, Zagreb.

ZOVÁNYI, Jenő. 1922. *A reformáció Magyarországon 1565-ig.* Genius Kiadó, Reprint 1986., Budapest.

ZOVÁNYI, Jenő. 1977. *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.* Perényi Péter, Budapest.

SUMMARY

The author focused on the spread of Reformation in Hungary's part of Drava valley, also known as Podravina,[116] representing the Vaskaszentmárton Synod (today's Felsőszentmárton, or Croatian, Martinci) on 20 April, 1550, which came after the Reformation preachers Mihály Sztárai, Mirko Cigler and others had paved the way for the Reformation church and after Benedikt Vinkovic, the Roman Catholic bishop of Pecs, also helped rebuild the local villages.

[116] Reformation was brought to Croatia from Kranj in Slovenia, Hungary and Germany, as well as from Venice and Trieste in Italy, spreading out to Eastern Slavonnia,. Reformation doctrine mainly took to people in Ban's Croatia – Zagreb and Varaždin counties; Međimurje; Istria, Kvarner and Dalmatia; Dubrovnik Republic Croatian and slavonnian Military borders, Slavonnia under the Ottomans.
Internet source at http://www.rkczg.hr/reformhr/natluhr.php

DEMOGRAFSKE PROMJENE U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI OD 1857. DO 2011. GODINE

DEMOGRAPHIC CHANGES IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY FROM 1857 TO 2011

Petar FELETAR
doktorand, Fakultet prometnih znanosti,
Vukelićeva 3, Zagreb
petar@meridijani.com

Primljeno: 20. 4. 2012.
Prihvaćeno: 10. 6. 2012.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
UDK / UDC 314.748.061 (497.5-35) 1957-2011

SAŽETAK

Analizirajući prvenstveno aktualan popis stanovništva 2011. godine iznose se određeni zaključci vezani uz demografsku problematiku Koprivničko-križevačke županije. Komparirajući popise od 1857. godine analiziraju se kvalitativna i kvantitativna obilježja stanovništva kao što su promjene u ukupnom broju i prostornom rasporedu naseljenosti, prirodna i mehanička kretanja, te struktura stanovništva. Rad problematizira metodološke elemente popisa stanovništva, te daje pregled literature.

Ključne riječi: demografski razvoj, prirodno kretanje, migracije, urbanizacija, depopulacija, Koprivničko-križevačka županija

Key words: demographic development, natural trends, migration, urbanization, depopulation, Koprivnica-Križevci County

1. UVOD

Sjeverozapadna Hrvatska je najgušće naseljeni prostor Hrvatske stoga je i razumljivo da su stanovništvo i demografske prilike ove regije predmet interesa brojnih istraživača. Populacijski razvitak (lat. populus - narod, puk) ovoga kraja vrlo je specifičan i kompleksan. Stoga ovaj rad obuhvaća odnosno analizira samo dio složenih demogeografskih procesa teritorijalno fokusiran na područje Koprivničko-križevačke županije. Za kvalitetnu analizu tog prostora potrebno biti dobar analitičar i sintetičar, povjesničar, ekonomist, demograf (...), ali prije svega geograf. Demogeograf mora biti čovjek analize, ali i sinteze (Friganović, 1987.). Demografske promjene (grč. demos, grafia - opisivanje naroda) Koprivničko-križevačke županije (kako dinamičke tako i strukturne) nalaze se u uskoj međuovisnosti s društvenim i gospodarskim procesima i promjenama unutar i izvan njenih županijskih okvira, prirodnim mogućnostima za naseljavanje te povijesno-političkim gibanjima koja često modeliraju dosegnutu razinu naseljenosti i populacijskoga razvoja. S obzirom da je čovjek pokretač i nositelj svakoga razvoja, dakako, treba poslužiti i kao osnova za promišljanje o demografskim potencijalima s kojima raspolaže Koprivničko-križevačka županija.

Stanovništvo kao objekt multidisciplinarnog istraživanja, obuhvaćeno je širokim stručno-znanstvenim spektrom čiji je važan dio i geografija, jer se u svom suvremenom razvoju praktički sva stručna i pogotovo znanstena istraživanja, sve više temelje na multidisciplinaronsti. Multidisciplinaronst se osobito odnosi na znanosti poput povijesti i geografije. Geografija je znanstvena disciplina koja s apekta međusobnog utjecaja prirodne osnove i stanovništva proučava i objašnjava funkcionalno-prostorne odnose i fizionomska obilježja Zemljine površine (Vresk, 1987.), a demogeografija kao uži pojam je znanstvena disciplina u sklopu socijalne, društvene geografije koja proučava stanovniš-

tvo kao subjekt vrlo složenih odnosa i obilježja radi razumijevanja geopovršinske stvarnosti te njezine transformacije i valorizacije (Nejašmić, 2005.). Geografija stanovništva (eng. population geography, njem. Bevölkerungsgeographie, franc. Geographie de la population, rus. geografija naseljenja) u nas se 70-tih godina pojavljuje kao naziv demogeografija (Friganović). Sadržaj demogeografije ovisi prije svega o koncepciji same geografije, a posredno je njome i uvjetovan (Šterc, 1986.).

Naime, najveća briga suvremene demogeografije nije samo stanovništvo već i odnosi što ih ono formira oko sebe na geopovršini (Šterc, 1986.). Sociogeograf (demogeograf) može i treba pridonijeti proučavanju i poznavanju stanovništva kao elementa prostora i vremena te kao modifikatora i faktora prostora i vremena. Jer stanovništvo je vrlo važan dio regionalne obuhvatnosti i vrlo značajna komponenta u međuprostornim odnosima i komparacijama (Friganović, 1990.). Imajući na umu složenost proučavanja stanovništva, Friganović ističe da bez pouzdanih i znanstveno osnovanih obavijesti o stanovništvu, s odgovarajućim kauzlaritetom s prostornim i vremenskim elementima i faktorima prirodne osnove i društva, ne može biti ni pouzdanog poznavanja demografske mase, njezine dinamike i strukture.

2. METODOLOŠKE NAPOMENE

Osnovne metode ovog rada temelje se na rezultatima suvremenih istraživanja hrvatskih demografa i demogeografa. U metodološkom smislu, ova se demografska analiza Koprivničko-križevačke županije oslanja na rezultate »aktuanih« popisa stanovništva (posebice na popis iz 2001. i bazične podatke popisa 2011.) , te u nekim segmentima i na ranije popise. Analiza tih podataka izvršena je na osnovama suvremenih demografskih i demogeografskih metoda i dostignuća. Treba napomenuti da su statistički izvori sputavajući čimbenici demografskih istraživanja na gotovo cijelom prostoru Hrvatske. Administrativno-teritorijalni je pristup praktičniji prilikom istraživanja novijih demografskih procesa (Lajić, Nejašmić, 1993.). Stoga je logičan prostorni obuhvat upravo županijska adminstrativno-teritorijalna razina.

Unatoč metodološkom usavršavanju i utemeljenju demografije kao znanosti, niti suvremeni popisi pučanstva nisu pošteđeni značajnijih problema evidentiranja ukupnog kretanja populacija kao i njihovih strukturnih promjena. Opći se problemi popisne statistike ponajprije odnose na samu provedbu popisa i pripadajuću različitu popisnu metodologiju. Time se u velikoj mjeri otežava usporedba rezultata popisa. Odnosi se to poglavito na odnose »stalnog« (»de jure«) odnosno »prisutnog« (rezidencijalnog/boravećeg) stanovništva. Pri usporedbi podataka Popisa 2001. i 2011. s prethodnim popisima

Tablica 1. Popis stanovnika 2011. godine Koprivničko-križevačke županije u usporedbi s RH i susjednim županijama

PRVI REZULTATI POPISA 2011.						
	Ukupno popisane osobe	Ukupan broj stanovnika	Kućanstva		Stambene jedinice	
			ukupno	privatna kućanstva	ukupno	stanovi za stalno stanovanje
Republika Hrvatska	4.456.096	4.290.612	1.535.635	1.534.148	2.257.515	**1.923.522**
Varaždinska županija	180.423	176.046	56.076	56.017	76.596	64.918
Koprivničko-križevačka županija	**118.261**	**115.582**	**38.322**	**38.288**	**53.105**	**46.485**
Međimurska županija	118.476	114.414	35.999	35.971	43.733	40.726
Bjelovarsko-bilogorska županija	123.390	119.743	41.492	41.438	56.567	52.644
Virovitičko-podravska županija	87.125	84.586	29.910	29.891	38.193	37.336

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

treba voditi računa o promjeni definicije ukupnog stanovništva. Primjerice tako ukupno stanovništvo Hrvatske za 2001. ima dva podatka: 4 492 049 stanovnika (prema definiciji iz Popisa 1991.) i 4 437 460 stanovnika prema novoj metodologiji **(Tablica 1.)**. Podaci Popisa 2011. nisu usporedivi niti s podacima Popisa 2001. budući da je statistička definicija ukupnog stanovništva, korištena u Popisu 2011., dijelom izmijenjena u skladu s međunarodnim standardima. Prema novom Zakonu o Popisu stanovništva 2011. (NN, br. 92/10.) u ukupan broj stanovnika Republike Hrvatske neće biti uključene osobe koje u Republici Hrvatskoj imaju: a) prebivalište, a u kritičnom trenutku Popisa su odsutne dulje od jedne godine ili namjeravaju biti odsutne dulje od jedne godine, a u Republiku Hrvatsku ne dolaze tjedno. Izuzetak su diplomatsko i vojno osoblje Republike Hrvatske zajedno s članovima njihovih obitelji, bez obzira na trajanje odsutnosti u inozemstvu, b) boravište kraće od jedne godine i ne namjeravaju ostati u Republici Hrvatskoj dulje od jedne godine, te c) studenti koji studiraju u inozemstvu bez obzira na učestalost dolaska u Republiku Hrvatsku, s izuzetkom studenata koji svakodnevno prelaze granicu. Upravo iz tih razloga komparacija svih (metodološki različitih) 16 popisa stanovništva (1857. do 2011.) je problematično, a rezultati i projekcije trendova na temelju tih podataka samo su pokušaj demografskih prikaza sa svjesnim netočnostima.

3. KRATAK PREGLED LITERATURE

Osnovna vrela iz kojih su crpljeni podaci su dakako rezultati službenih popisa stanovništva, odnosno dokumentacija Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske u Zagrebu. Usprkos niza spomenutih manjkavosti službenih popisa, podaci DZS su najobjektivniji, najstabilniji, odnosno relativno najusporedljiviji. Njihovom se analizom uočavaju realni tokovi promjena, kako vremenski tako i prostorno. Korišteni su i podaci područnog Ureda za statistiku Koprivničko-križevačke županije, kao i dosadašnje studije naručene ili izrađene u Županijskom zavodu za prostorno uređenje Koprivničko-križevačke županije, te Upravnom odjelu za prostorno uređenje i okoliš Grada Koprivnice, kao i podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje - ureda u Križevcima. Podaci o rezultatima popisa stanovništva imaju svoje izvorište uglavnom u Statističkim godišnjacima Jugoslavije (od 1951. do 1990.), zatim u Statističkim godišnjacima SR Hrvatske (od 1968. do 1990.), te u Statističkim ljetopisima Republike Hrvatske (od 1992. do 2011.). Prvi rezultati Popisa 2011. sadrže podatke o ukupnom broju popisanih osoba te ukupnom broju stanovnika, kućanstava i stambenih jedinica, na razini Republike Hrvatske, prostornih jedinica za statistiku 2. razine, županija, gradova/općina i naselja. Nažalost statistički podaci o kvalitativnim značajkama stanovništva za 2011. godinu nisu još objavljeni (po naseljima) i pitanje je kada će biti dostupni, stoga se dio analize temelji na rezultatima iz 2001. godine.

Kontinuitet naseljenosti Koprivničko-križevačke županije možemo pratiti od početka bakrenog doba (oko 3500 god. prije Krista), pa brončanog i željeznog do Rimskog Carstva, ali prvi pokušaji sustavnog popisivanja na kojima se ovaj rad temelji dolaze mnogo kasnije. Ipak važno je poznavati i povijesna zbivanja kako bi lakše shvatili specifičnu prostornu rasprostranjenost stanovništva. Literatura vezana uz demografska kretanja Koprivničko-križevačke županije odnosno Podravine i Klaničkog prigorja jest razmjerno štura, ali interes za demografska proučavanja ovog prostora je sve veći što dokazuje i sve veći broj specijaliziranih znanstvenih radova. O demografskim karakteristikama Podravine ponajviše je znanstvenih i stručnih radova dosad objavio Dragutin Feletar koji je osnivanjem časopisa za multidisciplinarna istraživanja Podravina 2001. godine, interes za ovaj prostor znanstveno u tom smislu podigao na višu razinu. Uz brojne znanstvene radove, članke (objavljene u »Podravini«, »Geografskom glasniku«, »Acti Geographici Croatici«, »Podravskom zborniku«, »Radovima Zavoda za znanstvena istraživanja HAZU« i drugdje), monografije pojedinih gradova, naselja, poduzeća, svakako treba istaknuti i demografske studije koje je vodio (Demografska studija Koprivničko-križevačke županije, 1989./1999. i Demografska studija Koprivnice - Stanovništvo kao faktor razvoja grada Koprivnice, 2001./2002.).

O ovom prostoru pisali su brojni znanstvenici demografi, a korišteni su i radovi vezani za metodologiju demografskih istraživanja poput Alice Wertheimer Baletić (»Stanovništvo i razvoj«, 1999.), zatim Ive Nejašmića (»Demogeografija«, 2005.), Mladena Friganovića, Jakova Gela, Stjepana Šterca, Vladimira Serdara, Vladimira Roce, te Velimira Rogića. Od važnosti je i literatura s uvrštenom izvor-

nom statističkom građom historijskog demografa Jurja Hrženjaka, te Mirka Korenčića, a za stariji demografski razvoj prije prvoga sveopćega popisa 1857. godine treba spomenuti radove Stjepana Krivošića (doktorska disetracija, te brojni članci u stručnoj periodici). Zatim i radove Josipa Adamčeka, Nevena Budaka, Drage Roksandića, Mire Kolar-Dimitrijević, Rudolfa Horvata, Nade Klaić, Hrvoje Petrića i drugih, a vezani su uz ovo područje.

Nedovoljno se raspolaže s podacima o promjenama demografske strukture Koprivničko-križevačke županije i to je ozbiljan nedostatak jer se kvalitetna analiza i projekcije temelje upravo na tim podacima. Prije objave službenih rezultata iz popisa 2011. možemo se samo osloniti na procjene Statističkog ljetopisa za 2011. godinu (procjene stanovništva sredinom 2010.). Razmjeno dosta pouzdanih podataka ima o kretanju i strukturi nezaposlenih što ih kontinuirano objavljuje u svojim biltenima Hrvatski zavod za zapošljavanje u Križevcima. Rezultati svih spomenutih istraživanja, članaka, knjiga, studija i institucija, kao i izvori podataka više ili manje su zastupljeni u ovom radu.

4. PROSTORNI OBUHVAT

Ranije je spomenuto da je prostorni obuhvat županijsko adminstrativno-teritorijalne razine logičan izbor. No, ako prostorno determiniramo područje istraživanja samo na Koprivničko-križavačku županiju to podrazumijeva i temeljito poznavanje ne samo demografskih obilježja već prije svega širi okvir prirodne osnove, prirodno-geografskih čimbenika na prostornu distribuciju stanovništva, ali i historijsko nasljeđe prostora, odnosno povijesne momente koji su određivali i usmjeravali intenzitet naseljavanja ovog područja. Stoga ova tema zahtjeva kompleksniju znanstvenu analizu isključivo multidisciplinarnim, geografskim pristupom.

Županije na hrvatskom tlu postoje u organizacijskom smislu više od 10 stoljeća. Koprivničko-križavačka županija s današnjim prostornim granicama dakako nije postojala 1857. prilikom prvog popisa stanovništva, već je se rađala i mijenjala zajedno s novonastalom državom početkom 90-tih godina 20. stoljeća. U statističkom ljetopisu iz 1874. (za dio područja današnje Hrvatske) navedeno je osam županija: Riječka, Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Bjelovarska, Požeška, Virovitička i Srijemska (i šest okružja Vojne krajine i grad Rijeka). Nakon sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom 1881. broj županija se povećao, ali su Dalmacija, Istra, Kvarnerski otoci, Međimurje i Baranja bili pod upravom Beča odnosno Budimpešte te su ostali izvan županijskog ustroja. Zakonom o ustroju županija iz 1886. u Hrvatskoj je formirano osam županija: Bjelovarsko-križevačka, Ličko-krbavska, Modruškoriječka, Požeška, Srijemska, Varaždinska, Virovitička i Zagrebačka. Današnje županije utemeljene su tek na Ustavu Republike Hrvatske (donio ge Sabor 22. prosinca 1990.) kojime je predviđen povratak županijskoga teritorijalnog ustroja.

U današnjim prostornim okvirima s manjim izmjenama Koprivničko-križevačka županija postoji od 1. siječnja 1993. godine, nakon što je Hrvatski državni sabor donio zakon o novom teritorijalnom ustroju lokalne uprave i samouprave. Zakonom o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj je 1992. godine utvrđeno da se unutar VI. Koprivničko - križevačke županije osnivaju 2 grada i 18 općina (20 novih temeljnih političko - teritorijalnih jedinica). Potom su slijedile izmjene i dopune navedenog zakona, te je 1997. godine donesen novi Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (»Narodne novine« broj 10/97), a zatim i tri njegove izmjene (»Narodne novine« broj 124/97, 68/98 i 128/99). U siječnju 1997. formirane su 3 nove općine na području Koprivničko-križevačke županije: Kalinovac, Kalnik i Novo Virje, a Đurđevac je dobio status grada. U studenom 1997. formirana je Općina Podravske Sesvete, a u studenom 1999. godine formirana je Općina Gornja Rijeka. Danas se u sastavu Koprivničko-križevačke županije nalazi 25 jedinica lokalne samouprave i to: 3 grada (Koprivnica, Križevci i Đurđevac) i 22 općine (Drnje, Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Gornja Rijeka, Hlebine, Kalinovac, Kalnik, Kloštar Podravski, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Legrad, Molve, Novigrad Podravski, Novo Virje, Peteranec, Podravske Sesvete, Rasinja, Sokolovac, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovec i Virje), te 264 naselja.

Povijesno-toponomastički Županija obuhvaća velik dio gornje hrvatske Podravine koja se izduženo proteže u smjeru sjeverozapad – jugoistok nizinom rijeke Drave, te Kalničko prigorje i najzapad-

niji dio Bilogore. Podravina je nešto rijeđe naseljena od hrvatskog prosjeka (2,6 posto stanovnika Hrvatske 2001.), a od ukupne površine od 1618 četvornih kilometara koprivnička Podravina sudjeluje s 715 km², đurđevačko-pitomačka 580 km², te ludbreška s 223 km² (Feletar, 1973.) Ludbreška Podravina uključena je u Varaždinsku županiju, a pitomačka Podravina u Virovitičko-podravsku županiju. Prikazani demografski podaci preračunati su na bazi najnovijega teritorijalnoga obuhvata i ustroja Koprivničko – križevačke županije, stoga su i te metodološko-prostorne razlike razlog poteškoća u uspoređivanju podataka iz prijašnjih popisa.

5. PROMJENE U UKUPNOM BROJU STANOVNIKA I PROSTORNOM RASPOREDU NASELJENOSTI

Povijest popisa (metodološke napomene) pokazuje da su u popisima prevladavale, a i danas, uglavnom dvije osnovne definicije ukupnog stanovništva: koncepcija stalnog (rezidencijalnog) i prisutnog stanovništva. Obje su važne prilikom popisa stanovništva na manjim područjima unutar jedne države (Wertheimer-Baletić, 1999.). Pod ukupnim kretanjem stanovništva podrazumijevamo njegovu prostornu (mehanička/migracijska) i prirodnu (biološka) komponentu. Promjena broja stanovnika koju pratimo popisima stanovništva od 1857. godine najtransparentniji je indikator brojčanih odnosa te poremećaja u ukupnom kretanju stanovništva. Ukupan broj stanovnika Koprivničko-križevačke županije varirao je u sličnim relativnim odnosima od prvog popisa 1857. do danas kao i u susjednim županijama sjeverozapadne Hrvatske (**Grafikon 1.**). Zanimljivo je da i Koprivničko-križevačka (87 464) i Varaždinska (87 960), te Bjelovarsko-bilogorska županija (84 893) te popisne 1857. godine imaju gotovo isti broj stanovnika dok su Međimurska (55 412) i Virovitičko-podravska (57 107) za oko 30 000 stanovnika brojčano manje (**Tablica 2**.).

U spomenutom 19. stoljeću, u kojem se rađa građanska klasa, dolazi do većih demografskih promjena. U to vrijeme se ukida Vojna krajina 1871. godine, a uz gospodarske mijene (pojava manufaktura i prve industrije, napredak poljoprivredne proizvodnje) pratimo i konstantni demografski rast. Taj rast se nastavlja do početka 20. stoljeća kada nakon sredine 20. stoljeća (popisa 1953. i 1961.) pratimo stagnaciju i konstantan pad. Ovaj karakterističan razvojni put sa svim pripadajućim fazama demografske tranzicije potpuno je izmjenio i demografsku sliku Podravine i Kalničkog prigorja. Prostorni raspored stanovništva u fazi nagloga demografskog porasta bio je bitno drugačiji nego što je to danas. Napredak u poljoprivrednoj proizvodnji demografski su jačala prvenstveno ruralna naselja pa velik

Grafikon 1: Stanovništvo u 2011. godini Koprivničko-križevačke županije u usporedbi sa susjednim županijama

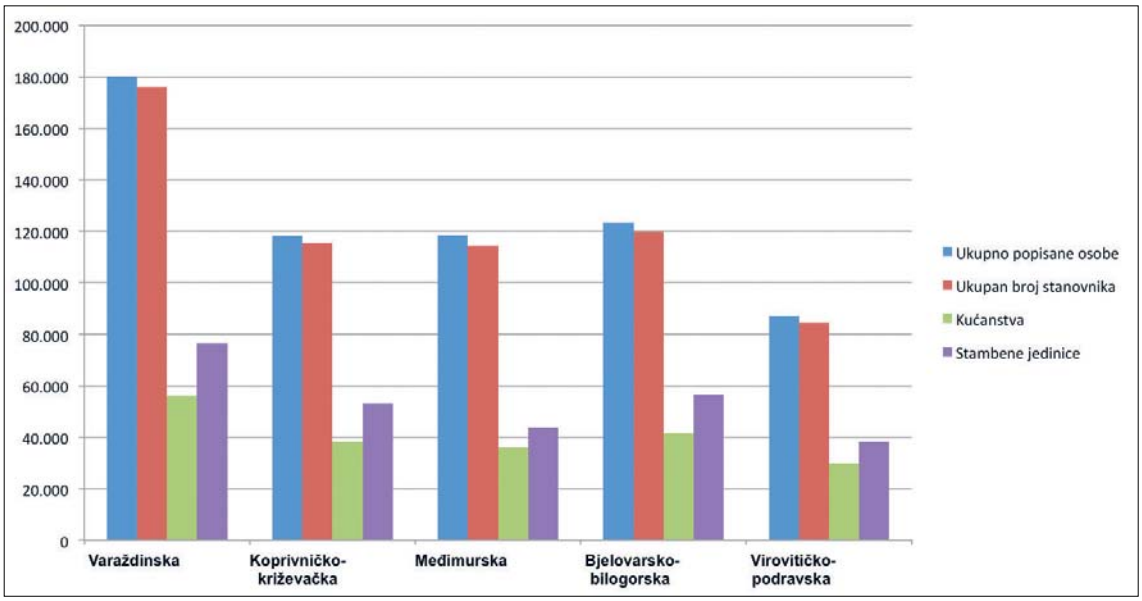

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

PODRAVINA Volumen 11, broj 21, Str. 129 - 167 Koprivnica 2012.

Tablica 2. Popis stanovnika gradova i općina Koprivničko-križevačke županije 1857., 1910., 1953., 1991. i 2011. godine (usporedba)

Popisna godina		1857.		1910.		1953.		1991.		2011.		2011./1953.
Grad/Općina	Površina km²	Stanovnika	St./km²	Stanovnika	St./km²	Stanovnika	St./km²	Stanovnika	St./ km²	Stanovnika	St./km²	Pad/porast (%)
1. Đurđevac	157,3	7398	47	12106	77,1	10372	65,9	9430	60	8290	52,7	-20
2. Koprivnica	91,1	4554	50	11552	126,8	14139	155,2	29706	326,1	30872	338,9	+118,4
3. Križevci	263,9	12438	47,1	19108	72,4	20575	78	22676	86	21155	80,2	+2,8
4. Drnje	29,7	2227	75	2790	93,9	2661	89,6	2244	75,6	1865	62,8	-29,9
5. Đelekovec	25,9	1780	68,7	2822	109	2870	110,8	1953	75,4	1527	59	-46,8
6. Ferdinandovec	49,3	1093	22,2	3624	73,5	3514	71,3	2293	46,5	1732	35,1	-50,8
7. Gola	76,4	2394	31,3	6415	84	5281	69,1	3165	41,4	2416	31,6	-54,3
8. Gornja Rijeka	32,8	1930	58,8	3226	98,4	3513	107,1	2330	71	2781	54,3	-49,3
9. Hlebine	31,0	1749	55,8	2594	83,7	2543	82	1606	51,8	1302	42	-48,8
10. Kalinovac	35,6	1424	40	3080	86,5	2951	82,9	1852	52	1601	45	-45,7
11. Kalnik	26,4	1868	70,8	2740	103,8	2695	102,1	1929	73,1	1361	51,6	-49,5
12. Kloštar Podravski	51,0	2793	54,8	4539	89	4849	95,1	3893	76,3	3303	64,8	-31,9
13. Koprivnički bregi	35,1	1633	46,5	1544	44	2819	80,2	2706	77,1	2403	68,5	-14,6
14. Koprivnički Ivanec	33,1	2137	64,6	3107	93,9	3426	103,5	2574	77,8	2110	63,8	-38,5
15. Legrad	62,7	4438	70,8	5678	90,6	5611	89,5	3200	51	2185	34,8	-61,1
16. Molve	46,6	2119	45,5	4097	87,9	3569	76,6	2487	53,4	2194	47,1	-38,5
17. Novigrad podravski	64,6	4443	68,8	5670	87,8	4970	76,9	3329	51,5	2862	44,3	-42,4
18. Novo Virje	36,0	0	0	3121	86,7	2719	75,5	1601	44,5	1218	33,8	-55,2
19. Peteranec	51,8	4064	78,5	4515	87,2	4020	77,6	2954	57	2681	51,8	-33,3
20. Podravske Sesvete	29,8	1625	54,5	3355	112,6	2902	97,4	1957	65,7	1628	54,6	-43,9
21. Rasinja	105,6	4473	42,4	7176	68,0	6276	59,4	4027	38,1	3271	31,0	-47,8
22. Sokolovac	136,9	3266	23,9	5485	40,1	6416	46,9	4366	31,9	3454	25,2	-46,3
23. Sveti Ivan Žabno	106,7	5070	47,5	7577	71,0	8577	80,4	6000	56,2	5204	48,8	-39,3
24. Sveti Petar Orehovec	91,2	4904	53,8	8402	92,1	7938	87,0	5684	62,3	4583	50,3	-42,2
25. Virje	78,6	7649	97,3	9013	114,7	7153	91,4	5435	69,1	4586	58,3	-36,2
Županija	1748,4	87464	50	142546	81,5	142362	81,4	129397	74	115582	66,1	-18,8

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

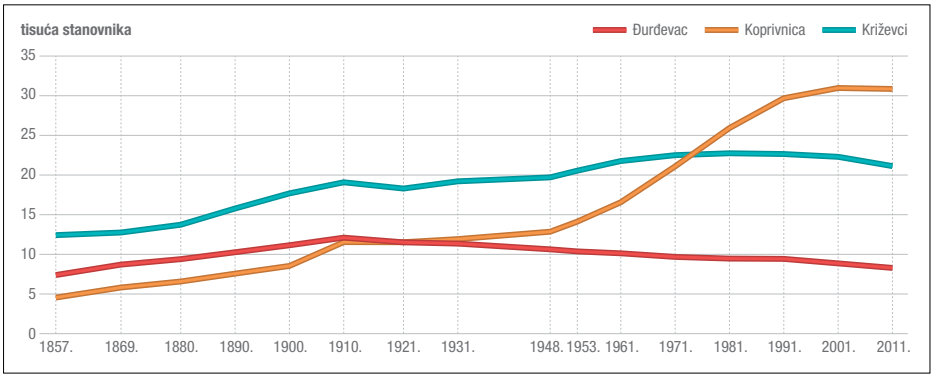

Grafikon 2. Kretanje broja stanovnika u gradovima Koprivničko-križevačke županije od 1857. do 2011. godine

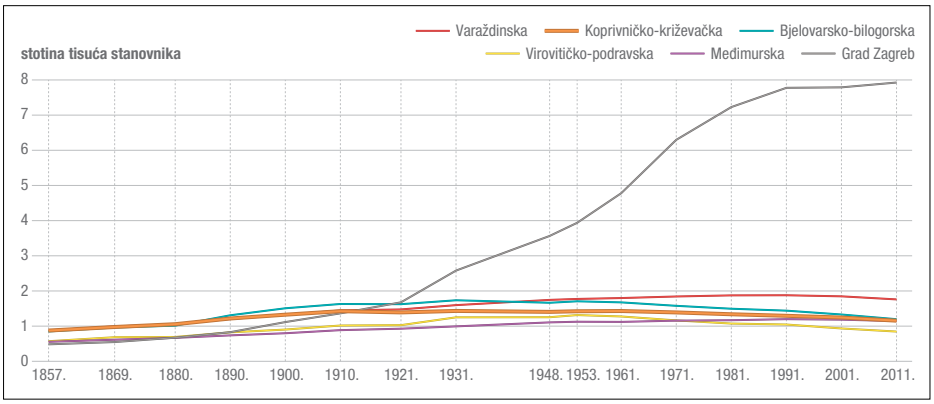

Grafikon 3. Kretanje broja stanovnika u nekim županijama središnje Hrvatske od 1857. do 2011. godine

dio bilježi svoj demografski maksimum upravo na prijelazu stoljeća (pri popisima stanovništva 1890., 1900., 1910., te 1921. godine). Taj se demografski maksimum više nikad nije dosegnuo, pa su te brojke i trendovi s današnjom situacijom podravskih sela, nažalost, neusporedljive.

Demografski je interesantan međuratni (1931.) županijski broj stanovnika kao i popisi neposredno nakon završetka 2. svjetskog rata (1948. i 1953.). U tom su razdoblju demografski brojčani vrhunci SZ županija (osim Varaždinske i Međimurske koja još kasnije bročano jačaju), pa tako Koprivničko-križevačka bilježi 1931. najviših 143 268 stanovnika, Bjelovarsko-bilogorska 173 597 (1931.), a Virovitičko-podravska 131 517 (1953.). U tom razdoblju viši natalitet održava jaka agrarna tradicija i struktura, tako da pratimo porast i u ruralnim i u urbanim naseljima. Još je zanimljivije pratiti odnose brojeva stanovnika unutar Koprivničko-križevačke županije komparirajući gradove Koprivnicu, Križevce i Đurđevac s ostalim naseljima. U razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata demografska dinamika u svim naseljima unutar Županije bila je iznimna, premda ne možemo reći da su sva naselja u promatranom razdoblju ostvarila porast stanovništva.

Prateći slabljenje utjecaja stare agrarne strukture, a jačanje novih procesa inustrijalizacije i tercijarizacije, zapažamo prve procese depopulacije upravo ruralnih naselja. Koliko snažno se oni odvijaju možemo ilustrirati podatkom da je u međupopisnom razdoblju od 1948. do 1953. godine, od 25 gradova i općina Koprivničko-križevačke županije, čak njih 15 bilježilo porast broja stanovnika (Koprivnica, Križevci, Drnje, Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Gornja Rijeka, Kalinovac, Kloštar Podravski, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Novigrad Podravski, Rasinja, Sokolovac i Sveti Ivan Žabno). Već u međupopisnom razdoblju od 1953. godine do 1961. godine porast broja stanovnika bilježi samo 5 gradova i općina (Koprivnica, Križevci, Kalnik, Koprivnički Bregi i Sokolovac). U razdoblju od 1971. do 1981. porast broja stanovnika bilježe samo gradovi Koprivnica i Križevci, a od 1981. do 2001. godine Koprivnica ostaje jedini grad (općina) s pozitivnom promjenom.

Dakle ako promatramo vremensko razdoblje od oko 60-tak posljednjih godina od popisa 1953. do 2011. u Koprivničko-križevačkoj županiji možemo zasebno analizirati ukupnu demografsku stagna-

Tablica 3. Broj stanovnika Koprivničko-križevačke županije, te susjednih županija, od 1857. do 2011. godine

Primjedba na popis 2011.:Nije primijenjena ista metodologija kao 1991. i 2001., te kao stalni stanovnici uzeti su samo građani koji barem jednu godinu u kontinuitetu žive u mjestu boravka. Zato u nekim naseljima pad nije tako velik koliko je iskazan, a porast je za nekoliko postotaka veći

	Broj stanovnika prema popisima															
	1857.	**1869.**	**1880.**	**1890.**	**1900.**	**1910.**	**1921.**	**1931.**	**1948.**	**1953.**	**1961.**	**1971.**	**1981.**	**1991.**	**2001.**	**2011.**
Republika Hrvatska	2.181.499	2.398.292	2.506.228	2.854.558	3.161.456	3.460.584	3.443.375	3.785.455	3.779.858	3.936.022	4.159.696	4.426.221	4.601.469	4.784.265	4.437.460	4.290.612
Županija																
Varaždinska	87.960	99.194	105.612	120.397	131.849	144.720	147.524	159.767	174.682	177.352	179.905	184.380	187.495	187.853	184.769	176.046
Koprivničko-križevačka	87.464	97.581	105.529	121.772	132.581	142.546	139.054	143.268	140.565	142.362	143.019	138.994	133.790	129.397	124.467	115.582
Bjelovarsko-bilogorska	84.893	95.981	101.420	130.901	150.825	163.039	162.453	173.597	166.485	170.651	167.599	157.811	149.551	144.042	133.084	119.743
Virovitičko-podravska	57.107	68.513	69.225	82.419	90.266	101.818	102.824	125.049	125.372	131.517	127.512	116.314	107.339	104.625	93.389	84.586
Međimurska	55.412	61.397	66.638	73.728	79.808	88.623	92.760	99.346	110.686	112.551	112.073	115.660	116.825	119.866	118.426	114.414
Grad Zagreb	48.266	54.761	67.188	82.848	111.565	136.3v51	167.765	258.024	356.529	393.919	478.076	629.896	723.065	777.826	779.145	792.875

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

ciju i potom pad broja stanovnika, te izrazitu prostornu polarizaciju na dva demografska »magneta« unutar županije – jači Koprivnicu i nešto slabiji Križevce. Demografsku stagnaciju i pad broja stanovnika županije pratimo u popisima stanovništva od 1953. kada je popisano 142 362 stanovnika, potom 1961. (143 019), 1971. (138 994), 1981. (133 790), da bi nakon popisa 1991. (129 397) broj stanovnika Koprivničko-križevačke županije počeo naglije opadati. Tako 2001. u županiji bilježimo 124 467, a 2011. samo 115 582 stanovnika. Obrazloženje porasta u 1961. godini od 657 stanovnika u odnosu na 1953. godinu možemo tražiti u još uvijek velikoj dominaciji poljoprivrede, te višem natalitetu. Nakon tog razdoblja stagnacije dolazi do konačnog pada broja stanovnika, a uzroci su opadanje nataliteta, ukupne prirodne dinamike s kojim dolaze procesi demografskog starenja, senilizacije i feminizacije, ali i pojava značajne emigracije izvan granica županije – osobito u »radničke-snage-gladan« Zagreb (**Tablica 3.**).

Koliko se prostorno diferencirano odvijalo kretanje apsolutnog broja stanovnika županije potvrđuju izraziti nesrazmjeri unutar županije u padu i porastu (u postocima) broja stanovnika u spomenutom periodu od 1953. do 2011 (**Grafikon 4.**). U tom se razdoblju porastom od čak 118,4 posto može pohvaliti samo Koprivnica, te Križevci od samo 2,8 posto. Koprivnica je u posljednjih 58 godina porasla sa 14 139 (1953.) na 30 872 stanovnika (2011.). Sva ostala naselja bilježe negativan postotni udio dok čak 11 od ukupnih 25 općina i gradova bilježe pad od preko 45 posto. Đurđevac je pao za 20 posto, a negativni demografski rekorderi su prometno izolirani Legrad (-61,1 posto), Novo Virje

Grafikon 4. Stanovništvo gradova i općina Koprivničko-križevačke županije 1857.,1910., 1953., 1991. i 2011. godine (usporedba)

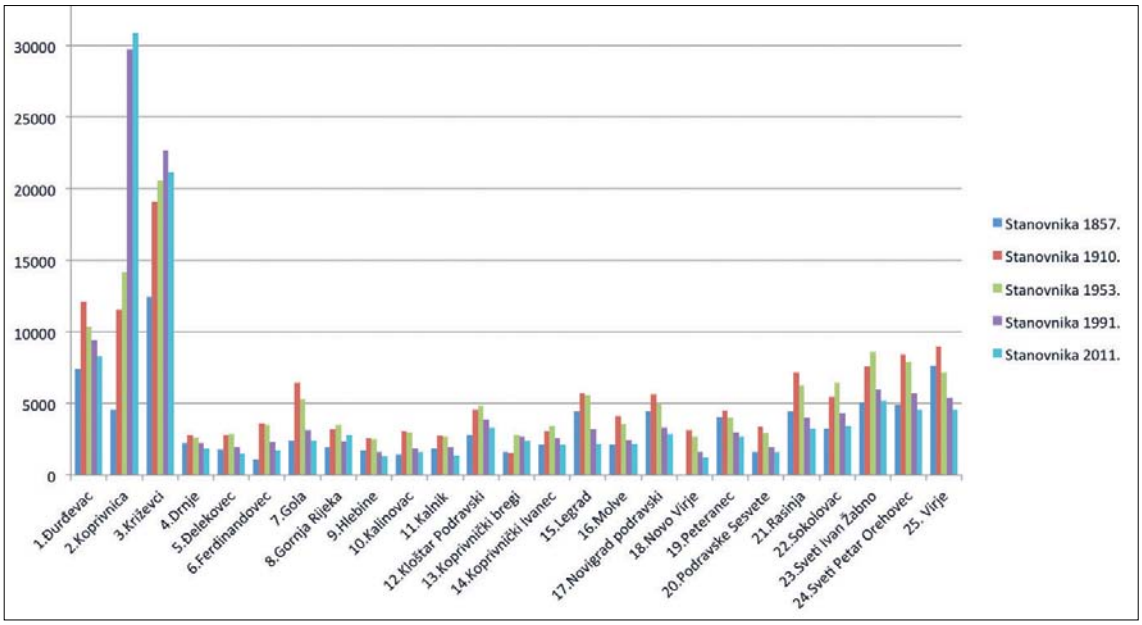

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

(-55,2 posto), Gola (-54,3 posto), te Ferdinandovac (-50,8). Cijela Koprivničko-križevačka županija pala je u posljednjih 58 godina sa 142 362 stanovnika (1953.) na 115 582 stanovnika (2011.) odnosno za -18,8 posto.

Prateći pad i porast broja stanovnika po naseljima Koprivničko-križevačke županije od 1953. do 20011. godine možemo izbrojati čak 244 (od ukupno 264) naselja ili 92,4 posto s padom broja odnosno samo 20 ili 7,6 posto s porastom broja stanovnika. Stavljajući postotne dijelove u razrede možemo isčitati da od tih 244 naselja njih čak 100 je palo brojem stanovnika od 50,1 do 80 posto, 92 naselja palo je za 30,1 do 50 posto, 36 naselja palo je za 10,1 do 30 posto, a 8 naselja imalo je blaži pad do 10 posto. Razredna distribucija postotaka s pozitivnim predznakom puno je skromnija. Naime od tek 20 naselja s porastom broja stanovnika u Koprivničko-križevačkoj županiji njih 7 ima porast do 20 posto, samo 3 naselja bilježe rast od 20,1 do 50 posto, idućih 3 raste od 50,1 do 80 posto, a 7 i za više od 80,1 posto. Iz takve distribucije možemo zaključiti da je od 1953. do 2011. čak 72,8 posto naselja županije palo brojem stanovnika za od 30,1 do 80 posto što je alarmantni podatak.

Kvalitativna slika stanovništva županije (vitalne osobine) iz godine u godinu se pogoršava, što rezultira nepovratnim demografskim egzodusom ruralnih područja. Kolika je snažna bila demografska usisna moć (i) Koprivnice u promatranom razdoblju govori činjenica da su najveće stope porasta u gradu zabilježene u periodu najsnažnije industrijalizacije (1953.-1981.). Kasnije se privlačna snaga Zagreba ipak pokazala snažnijom, a to samo ističe iznimno čvrstu sinergiju gospodarskog razvoja prostora i demografske dinamike, odnosno procesa urbanizacije i deagrarizacije.

Iako su u promatranom periodu od 1953. do 2011. jedino Koprivnica i Križevci imali pozitivnu bilancu, u posljednjem međupopisnom razdoblju od 2001. do 2011. niti jedno naselje u Koprivničko-križevačkoj županiji ne bilježi porast broja stanovnika (**Tablica 4.**). I, uvijek demografski najvitalniji grad u županiji, Koprivnica, je brojčano pao za minimalnih 122 stanovnika s 30 994 (2001.) na 30 872 stanovnika (2011.) ili - 0,39 posto . Križevci su u istom međupopisnom razdoblju zabilježili pad od 1521 stanovnika s 22 324 na 21 155 stanovnika (-5,2 posto), dok je Đurđevac pao sa 8 862 na 8 290 tj. za 572 stanovnika (-12,1 posto). Sva su, dakle, naselja u Koprivničko-križevačkoj županiji zabilježila pad broja stanovnika od kojih su nam rekorderi već otprije poznati i zapravo su bez ikakvih mogućnosti za demografski oporavak (**Tablica 5.**).

Tablica 4. Broj stanovnika Koprivničko-križevačke županije po gradovima i općinama od 1857. do 2011. godine

Primjedba na popis 2011.:Nije primijenjena ista metodologija kao 1991. i 2001., te kao stalni stanovnici uzeti su samo građani koji barem jednu godinu u kontinuitetu žive u mjestu boravka. Zato u nekim naseljima pad nije tako velik koliko je iskazan, a porast je za nekoliko postotaka veći

	BROJ STANOVNIKA PO POPISIMA															
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
ĐURĐEVAC	7.393	8.709	9.399	10.268	11.147	12.106	11.517	11.356	10.634	10.372	10.132	9.679	9.468	9.430	8.862	8.290
KOPRIVNICA	4.554	5.823	6.582	7.574	8.544	11.552	11.536	11.932	12.864	14.139	16.582	21.104	25.941	29.706	30.994	30.872
KRIŽEVCI	12.438	12.769	13.752	15.798	17.709	19.108	18.319	19.230	19.729	20.575	21.793	22.534	22.772	22.676	22.324	21.155
DRNJE	2.227	2.322	2.404	2.876	2.717	2.790	2.720	2.808	2.591	2.661	2.633	2.447	2.363	2.244	2.156	1.865
ĐELEKOVEC	1.780	2.003	2.119	2.405	2.780	2.822	2.899	2.973	2.861	2.870	2.716	2.404	2.172	1.953	1.824	1.527
FERDINANDOVAC	1.093	1.382	1.780	3.126	3.272	3.624	3.779	3.787	3.467	3.514	3.268	2.881	2.497	2.293	2.107	1.732
GOLA	2.394	2.902	3.813	5.458	5.789	6.415	6.280	6.026	5.592	5.281	4.719	4.163	3.609	3.165	2.760	2.416
GORNJA RIJEKA	1.930	2.122	2.272	2.531	2.828	3.226	3.095	3.430	3.442	3.513	3.399	2.919	2.684	2.330	2.035	1.781
HLEBINE	1.749	1.711	2.004	2.169	2.340	2.594	2.579	2.612	2.602	2.543	2.500	2.234	1.845	1.606	1.470	1.302
KALINOVAC	1.424	1.827	2.134	2.589	2.881	3.080	2.983	2.944	2.884	2.951	2.777	2.506	2.140	1.852	1.725	1.601
KALNIK	1.868	1.925	2.071	2.375	2.566	2.740	2.601	2.738	2.696	2.695	2.698	2.458	2.200	1.929	1.611	1.361
KLOŠTAR PODRAVSKI	2.793	3.162	3.135	3.840	4.412	4.539	4.528	4.694	4.769	4.849	4.753	4.453	4.095	3.893	3.603	3.303
KOPRIVNIČKI BREGI	1.633	1.773	1.785	1.834	1.840	544	562	2.403	2.582	2.819	3.171	3.070	2.828	2.706	2.549	2.403
KOPRIVNIČKI IVANEC	2.137	2.419	2.278	2.679	2.837	3.107	2.964	3.509	3.395	3.429	3.336	3.107	2.899	2.574	2.361	2.110
LEGRAD	4.438	5.147	4.974	5.489	5.629	5.678	5.891	5.724	5.701	5.611	5.268	4.549	3.746	3.200	2.764	2.185
MOLVE	2.119	2.490	2.744	3.220	3.778	4.097	3.834	3.739	3.692	3.569	3.460	3.243	2.836	2.487	2.379	2.194
NOVIGRAD PODRAVSKI	4.443	4.782	5.319	5.621	5.673	5.670	5.651	5.412	4.969	4.970	4.746	4.373	3.809	3.329	3.161	2.862
NOVO VIRJE	0	0	0	2.228	2.854	3.121	3.074	2.944	2.773	2.719	2.531	2.182	1.877	1.601	1.412	1.218
PETERANEC	4.064	4.313	4.205	4.432	4.651	4.725	4.515	4.456	4.104	4.020	3.904	3.485	3.199	2.954	2.848	2.681
PODRAVSKE SESVETE	1.625	1.802	2.100	2.371	2.760	3.355	3.450	3.291	2.965	2.902	2.682	2.510	2.206	1.957	1.778	1.628
RASINJA	4.473	5.285	5.579	6.649	6.903	7.176	6.759	6.631	6.120	6.276	6.275	5.551	4.731	4.027	3.818	3.271
SOKOLOVAC	3.266	3.437	4.215	4.661	5.004	5.485	5.445	6.360	6.214	6.416	6.715	5.751	5.013	4.366	3.964	3.452
SVETI IVAN ŽABNO	5.070	4.996	5.020	6.104	7.088	7.577	7.317	7.775	8.492	8.577	8.416	7.624	6.617	6.000	5.628	5.204
SVETI PETAR OREHOVEC	4.904	5.625	6.178	6.730	7.544	8.402	8.101	8.342	8.078	7.938	7.754	7.224	6.394	5.684	5.137	4.583
VIRJE	7.649	8.855	9.667	8.745	9.035	9.013	8.655	8.152	7.349	7.153	6.791	6.543	5.849	5.435	5.197	4.586

Izvor: Drž avni zavod za statistiku, Zagreb

Tablica 5. Broj stanovnika Koprivničko-križevačke županije po naseljima od 1857. do 2011. godine
Primjedba na popis 2011.: Nije primijenjena ista metodologija kao 1991. i 2001., te kao stalni stanovnici uzeti su samo građani koji barem jednu godinu u kontinuitetu žive u mjestu boravka. Zato u nekim naseljima pad nije tako velik koliko je iskazan, a porast je za nekoliko postotaka veći

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
ĐURĐEVAC	7.393	8.709	9.399	10.268	11.147	12.106	11.517	11.356	10.634	10.372	10.132	9.679	9.468	9.430	8.862	8.290	-2082	-20,1
Budrovac	683	822	833	920	931	1.077	1.007	996	841	838	797	680	520	437	444	374	-264	-41,4
Čepelovac	679	802	868	851	910	940	913	860	795	791	756	641	565	462	379	342	-449	-56,8
Đurđevac	4.781	5.604	6.128	6.180	6.549	6.987	6.674	6.319	6.013	5.842	5.859	5.967	6.282	6.845	6.616	6.378	+539	+9,2
Grkine	0	0	0	95	126	197	176	190	200	211	213	181	187	161	158	121	-80	-37,9
Mičetinac	227	272	305	329	414	421	410	424	417	428	396	343	310	274	240	205	-223	-52,1
Severovci	0	0	0	229	355	379	398	334	356	344	346	301	352	204	170	142	-202	-58,7
Sirova Katalena	360	452	483	630	713	882	777	890	826	773	750	634	512	405	355	208	-493	-63,8
Suha Katalena	427	496	522	729	840	934	929	1.061	948	913	791	724	560	489	372	338	-585	-63,0
Sveta Ana	236	261	260	305	309	289	233	282	238	232	224	208	180	153	128	100	-132	-56,9
KOPRIVNICA	4.554	5.823	6.582	7.574	8.544	11.552	11.536	11.932	12.864	14.139	16.582	21.104	25.941	29.706	30.994	30.872	+16.733	+118,3
Bakovčica	273	300	316	362	411	444	440	557	509	517	535	446	398	337	337	322	-197	-38,0
Draganovec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	336	398	333	0	0	422	506	+170	+50,6
Herešin	158	160	171	236	271	440	306	313	385	343	379	463	547	651	666	724	+381	+111,1
Jagnjedovec	315	451	394	476	496	513	499	602	465	463	478	434	403	352	347	340	-123	-26,6
Koprivnica	3.224	4.243	4.627	5.118	5.710	8.018	8.115	7.934	8.663	9.566	11.444	16.150	20.812	24.238	24.809	23.872	+14.330	+149,8
Kunovec Breg	0	0	0	31	78	159	159	209	296	330	496	519	568	637	647	639	+309	+93,6
Reka	584	669	794	902	946	1.012	1.161	1.260	1.316	1.385	1.506	1.507	1.479	1.477	1.702	1.519	+134	+9,7
Starigrad	0	0	280	449	632	966	856	1.057	1.106	981	1.000	893	1.334	1.580	1.573	2.392	+1.411	+143,8
Štaglinec	0	0	0	0	0	0	0	0	124	218	346	359	400	434	491	473	+255	+117,0
KRIŽEVCI	12.438	12.769	13.752	15.798	17.709	19.108	18.319	19.230	19.729	20.575	21.793	22.534	22.772	22.676	22.324	21.155	+580	+2,8
Apatovec	707	670	738	785	899	901	911	952	894	886	845	722	583	464	426	350	-536	-60,5
Beketinec	99	105	123	133	146	177	169	165	161	156	130	108	98	68	62	38	-118	-75,6
Bojnikovec	167	174	190	207	214	251	244	229	259	251	274	270	276	250	226	220	-31	-12,4
Bukovje Križevačko	140	144	141	180	197	233	201	213	237	260	271	354	338	338	322	318	+58	+22,3
Carevdar	374	316	343	481	492	526	495	606	703	728	788	747	639	556	503	441	-287	-39,4
Cubinec	250	217	208	242	267	315	309	318	357	403	448	542	623	560	571	550	+147	+36,5

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Čabraji	0	0	0	121	168	169	178	180	173	184	192	161	128	126	150	154	-30	-16,3
Dijankovec	340	360	355	394	406	372	366	379	351	344	309	303	247	222	204	187	-157	-45,6
Doljanec	121	127	142	159	165	175	159	154	118	114	96	83	64	49	57	54	-60	-52,6
Donja Brckovčina	106	116	115	126	140	126	119	130	121	134	155	154	157	159	166	166	+32	+23,9
Donja Glogovnica	0	0	0	0	0	0	0	0	0	207	203	216	207	171	155	130	-77	-37,2
Donji Dubovec	37	27	47	67	66	85	61	44	37	36	31	31	33	31	39	33	-3	-8,3
Đurđic	290	265	285	296	416	429	397	532	583	410	399	363	302	293	283	297	-113	-27,6
Erdovec	290	307	337	305	355	331	339	333	296	291	274	240	227	223	218	207	-84	-28,9
Gornja Brckovčina	61	69	76	84	96	0	0	169	174	153	185	162	186	187	185	161	+8	+5,2
Gornja Glogovnica	351	361	348	381	452	523	485	450	479	266	252	208	203	163	146	114	-152	-57,1
Gornji Dubovec	21	22	43	28	34	39	41	44	43	41	45	33	24	15	13	9	-32	-78,0
Gračina	142	135	124	145	155	189	174	170	192	189	195	203	199	214	218	212	+23	+12,2
Ivanec Križevački	214	239	253	281	364	413	415	442	465	464	451	409	365	348	350	308	-156	-33,6
Jarčani	0	0	0	38	119	142	163	164	169	157	170	166	133	128	117	97	-60	-38,2
Karane	63	73	88	104	120	0	0	117	123	120	159	176	214	204	226	230	+110	+91,7
Kloštar Vojakovački	218	233	277	442	397	471	511	466	488	535	626	536	455	405	436	366	-169	-31,6
Kostadinovac	0	0	0	56	64	63	58	65	60	67	61	55	53	26	20	15	-52	-77,6
Križevci	2.144	2.615	2.933	3.358	3.581	4.897	4.698	4.264	4.933	5.591	6.642	8.356	9.900	11.236	11.541	11.219	+5.628	+100,7
Kučari	67	76	94	109	103	115	102	109	92	87	91	81	68	56	46	30	-57	-65,5
Kunđevec	29	31	28	34	29	29	22	21	15	16	22	18	16	12	7	10	-6	-37,5
Lemeš	266	302	313	300	343	335	280	269	244	236	219	187	129	127	127	111	-125	-53,0
Lemeš Križevački	134	132	143	196	214	239	212	219	241	235	230	244	212	192	192	184	-51	-21,7
Majurec	131	114	148	172	219	268	259	290	368	359	400	388	433	472	425	424	+65	+18,1
Male Sesvete	0	0	0	0	116	119	105	111	102	100	109	81	84	64	51	46	-52	-52,0
Mali Carevdar	0	0	0	78	83	92	79	100	94	91	89	71	59	43	31	19	-72	-79,1
Mali Potočec	94	115	130	150	157	193	182	200	202	201	194	193	165	173	163	169	-32	-15,9
Mali Raven	44	40	65	64	60	68	78	100	79	74	70	59	43	29	25	16	-58	-78,4
Marinovec	210	241	280	270	230	242	245	245	222	214	207	196	172	151	109	104	-110	-51,4
Mičijevac	0	0	0	41	56	60	39	92	143	144	164	92	44	79	65	69	-75	-52,1

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Novaki Ravenski	118	128	172	210	219	245	266	260	226	226	220	217	184	163	183	179	-47	-20,8
Novi Bošnjani	167	0	0	166	191	212	227	229	265	273	266	220	162	116	102	81	-192	-70,3
Novi Đurđic	0	0	0	0	0	0	0	0	0	222	246	202	195	174	149	129	-93	-41,9
Osijek Vojakovački	337	422	464	562	664	769	755	752	475	474	494	394	314	274	215	206	-268	-56,5
Pavlovec Ravenski	148	132	144	154	182	166	163	164	172	174	157	145	140	142	110	99	-75	-43,1
Pesek	134	129	146	142	196	0	0	193	280	290	341	330	430	201	250	273	-17	-5,9
Podbrđani Vojakovački	0	0	0	86	107	92	109	109	87	83	120	109	81	69	60	35	-48	-57,8
Podgajec	366	343	412	404	415	0	0	303	282	275	258	262	244	221	205	209	-66	-24,0
Poljana Križevačka	222	219	224	256	290	295	273	263	291	348	407	461	357	377	383	396	+48	+13,8
Povelić	181	201	194	222	279	292	277	285	322	310	286	243	187	129	100	85	-225	-72,6
Prikraj Križevački	138	159	156	165	196	203	196	174	187	206	210	241	212	230	218	194	-12	-5,8
Ruševac	461	482	465	287	318	351	338	342	343	345	340	293	295	212	198	180	-165	-47,8
Srednji Dubovec	191	220	214	229	234	250	233	229	205	188	178	152	139	127	110	94	-94	-50,0
Stara Ves Ravenska	59	78	105	112	118	128	115	124	109	113	96	102	96	73	54	31	-82	-72,6
Stari Bošnjani	80	0	0	123	165	166	202	217	200	181	187	172	156	123	112	104	-77	-42,5
Sveta Helena	310	319	308	372	442	473	445	499	456	460	451	425	398	372	345	310	-150	-32,6
Sveti Martin	102	115	119	112	126	129	131	140	150	145	139	126	109	94	90	91	-54	-37,2
Špiranec	201	224	243	280	318	309	314	309	287	284	280	241	209	203	168	150	-134	-47,2
Većeslavec	227	0	0	267	286	311	298	339	344	327	302	277	211	190	157	143	-184	-56,3
Velike Sesvete	266	287	282	409	293	250	246	210	214	238	190	174	162	117	99	88	-150	-63,0
Veliki Potočec	187	202	207	230	300	326	299	343	433	440	454	439	418	423	417	412	-28	-6,4
Veliki Raven	408	465	468	512	571	642	464	470	411	427	417	381	321	296	264	218	-209	-48,9
Vojakovac	873	883	917	429	576	658	614	611	459	467	454	472	450	321	277	232	-235	-50,3
Vujići Vojakovački	0	0	0	86	113	63	55	121	116	133	116	90	79	61	52	57	-76	-57,1
Žibrinovec	152	135	145	156	187	191	203	202	197	202	188	158	144	134	131	113	-89	-44,1
DRNJE	2.227	2.322	2.404	2.876	2.717	2.790	2.720	2.808	2.591	2.661	2.633	2.447	2.363	2.244	2.156	1.865	-796	-29,9
Botovo	366	411	412	469	418	444	382	432	356	412	392	376	322	300	319	272	-140	-34,0
Drnje	936	996	1.097	1.385	1.306	1.298	1.318	1.349	1.226	1.250	1.272	1.180	1.174	1.158	1.140	970	-280	-22,4
Torčec	925	915	895	1.022	993	1.048	1.020	1.027	1.009	999	969	891	867	786	697	623	-376	-37,6

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
ĐELEKOVEC	1.780	2.003	2.119	2.405	2.780	2.822	2.899	2.973	2.861	2.870	2.716	2.404	2.172	1.953	1.824	1.527	-1.343	-46,8
Đelekovec	1.352	1.457	1.620	1.802	2.112	2.086	2.096	2.125	2.059	2.036	1.944	1.743	1.592	1.451	1.372	1.187	-849	-41,7
Imbriovec	428	546	499	603	668	736	803	848	802	834	772	661	580	502	452	340	-494	-59,2
FERDINANDOVAC	1.093	1.382	1.780	3.126	3.272	3.624	3.779	3.787	3.467	3.514	3.268	2.881	2.497	2.293	2.107	1.732	-1.782	-50,7
Brodić	0	0	0	193	329	433	440	544	479	436	387	282	194	138	123	73	-363	-83,3
Ferdinandovac	1.093	1.382	1.780	2.933	2.943	3.191	3.339	3.243	2.988	3.078	2.881	2.599	2.303	2.155	1.984	1.659	-1.419	-46,1
GOLA	2.394	2.902	3.813	5.458	5.789	6.415	6.280	6.026	5.592	5.281	4.719	4.163	3.609	3.165	2.760	2.416	-2.865	-54,3
Gola	1.270	1.420	2.044	2.546	2.205	2.061	1.991	1.881	1.688	1.554	1.397	1.254	1.137	1.102	995	881	-673	-43,3
Gotalovo	454	515	629	729	761	826	880	839	815	798	733	629	572	478	404	336	-462	-57,9
Novačka	0	0	0	714	782	1.340	1.151	1.105	982	910	789	644	517	428	396	380	-530	-58,2
Otočka	0	0	0	0	477	566	534	591	530	472	425	377	313	310	247	234	-238	-50,4
Ždala	670	967	1.140	1.469	1.564	1.622	1.724	1.610	1.577	1.547	1.375	1.259	1.070	847	718	585	-962	-62,2
GORNJA RIJEKA	1.930	2.122	2.272	2.531	2.828	3.226	3.095	3.430	3.442	3.513	3.399	2.919	2.684	2.330	2.035	1.781	-1.732	-49,3
Barlabaševec	33	42	33	42	54	59	47	47	48	45	50	41	35	29	22	19	-26	-57,8
Deklešanec	172	177	169	198	224	246	234	262	226	213	200	173	167	151	141	140	-73	-34,2
Donja Rijeka	270	289	314	357	359	401	400	448	474	479	447	380	313	281	241	216	-263	-54,9
Dropkovec	256	273	261	312	319	357	331	334	335	370	358	325	272	222	193	173	-197	-53,2
Fajerovec	133	150	151	163	173	186	171	175	172	175	177	153	140	112	100	76	-99	-56,6
Fodrovec Riječki	58	66	62	61	73	100	89	114	115	114	110	109	102	91	86	60	-54	-47,4
Gornja Rijeka	290	317	421	445	531	594	555	636	581	608	577	498	492	450	383	339	-269	-44,2
Kolarec	164	192	227	253	292	309	292	346	343	365	335	286	253	219	184	143	-222	-60,8
Kostanjevec Riječki	212	242	228	286	295	373	390	400	431	437	458	372	389	317	285	263	-174	-39,8
Lukačevec	43	43	30	38	46	51	54	62	58	64	64	66	46	33	25	24	-40	-62,5
Nemčevec	135	123	126	141	155	186	148	153	132	123	124	105	64	46	29	19	-104	-84,6
Pofuki	100	126	143	140	191	234	250	291	343	345	338	282	267	242	221	188	-157	-45,5
Štrigovec	29	34	38	46	55	66	58	69	78	63	53	45	60	51	42	36	-27	-42,9
Vukšinec Riječki	35	48	69	49	61	64	76	93	106	112	108	84	84	86	83	78	-34	-30,4
HLEBINE	1.749	1.711	2.004	2.169	2.340	2.594	2.579	2.612	2.602	2.543	2.500	2.234	1.845	1.606	1.470	1302	-1.241	-48,8
Gabajeva Greda	0	0	0	151	284	544	485	553	662	679	683	506	262	211	179	149	-530	-78,1

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Hlebine	1.749	1.711	2.004	2.018	2.056	2.050	2.094	2.059	1.940	1.864	1.817	1.728	1.583	1.395	1.291	1.153	-711	-38,1
KALINOVAC	1.424	1.827	2.134	2.589	2.881	3.080	2.983	2.944	2.884	2.951	2.777	2.506	2.140	1.852	1.725	1.601	-1.350	-45,7
Batinske	0	0	0	317	423	572	545	517	497	643	577	320	256	193	110	98	-545	-84,7
Kalinovac	1.424	1.827	2.134	2.159	2.338	2.375	2.322	2.340	2.252	2.308	2.200	2.186	1.884	1.659	1.573	1.467	838	-36,4
Molvice	0	0	0	113	120	133	116	87	135	0	0	0	0	0	42	36	-	-
KALNIK	1.868	1.925	2.071	2.375	2.566	2.740	2.601	2.738	2.696	2.695	2.698	2.458	2.200	1.929	1.611	1.361	-1.334	-49,5
Borje	144	145	135	179	198	230	212	191	208	208	210	189	176	157	149	137	-74	-35,6
Kalnik	519	536	648	680	760	818	813	798	744	749	734	645	621	530	418	334	-415	-55,4
Kamešnica	194	216	256	310	353	363	335	365	371	397	390	364	314	275	220	189	-208	-52,4
Obrež Kalnički	215	230	253	272	298	308	287	296	276	284	293	269	232	199	176	136	-148	-52,1
Popovec Kalnički	70	78	86	80	91	103	96	119	123	115	126	120	117	135	107	98	-17	-14,8
Potok Kalnički	258	271	264	299	298	314	309	340	361	369	357	330	290	233	212	180	-189	-51,2
Šopron	147	140	139	219	184	199	188	199	196	191	206	211	174	183	174	161	-30	-15,7
Vojnovec Kalnički	321	309	290	336	384	405	361	430	417	382	382	330	276	217	155	126	-256	-67,0
KLOŠTAR PODR.	2.793	3.162	3.135	3.840	4.412	4.539	4.528	4.694	4.769	4.849	4.753	4.453	4.095	3.893	3.603	3.303	-1.546	-31,9
Budančevica	262	314	361	436	526	601	648	634	643	634	615	583	531	583	525	522	-112	-17,7
Kloštar Podravski	1.208	1.423	1.360	1.675	1.918	1.892	1.862	1.953	1.857	1.946	1.974	1.901	1.765	1.773	1.707	1.535	-411	-21,1
Kozarevac	419	445	532	712	841	924	908	998	1.112	1.126	1.098	961	845	711	599	560	-566	-50,3
Prugovac	904	980	882	1.017	1.127	1.122	1.110	1.109	1.157	1.143	1.066	1.008	954	826	772	686	-460	-40,1
KOPR. BREGI	1.633	1.773	1.785	1.834	1.840	544	562	2.403	2.582	2.819	3.171	3.070	2.828	2.706	2.549	2.403	-416	-14,8
Glogovac	202	213	284	310	336	399	415	706	791	968	1.082	1.037	899	804	915	941	-27	-2,8
Jeduševac	114	119	101	130	136	145	147	159	170	171	182	179	161	142	118	117	-54	-31,6
Koprivnički Bregi	1.317	1.441	1.400	1.394	1.368	0	0	1.538	1.621	1.680	1.907	1.854	1.768	1.760	1.516	1.345	-335	-19,9
KOPR. IVANEC	2.137	2.419	2.278	2.679	2.837	3.107	2.964	3.509	3.395	3.429	3.336	3.107	2.899	2.574	2.361	2.110	-1.319	-38,5
Botinovec	192	194	196	239	242	266	275	321	332	328	323	303	278	213	192	176	-152	-46,3
Goričko	145	139	131	164	160	169	191	203	203	203	214	212	181	167	143	138	-65	-32,0
Koprivnički Ivanec	1.015	1.190	1.148	1.365	1.408	1.562	1.493	1.743	1.641	1.677	1.636	1.542	1.512	1.369	1.286	1.194	-463	-28,8
Kunovec	621	703	632	735	833	862	742	951	933	936	884	820	738	676	595	479	-457	-48,8
Pustakovec	164	193	171	176	194	248	263	291	286	285	279	230	190	149	145	123	-162	-56,8

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
LEGRAD	4.438	5.147	4.974	5.489	5.629	5.678	5.891	5.724	5.701	5.611	5.268	4.549	3.746	3.200	2.764	2.185	-3.426	-61,1
Antolovec	160	166	150	176	203	217	226	232	240	235	207	211	151	123	93	72	-163	-69,4
Kutnjak	488	573	514	628	608	607	671	700	732	697	685	589	483	416	331	276	-421	-60,4
Legrad	2.357	2.753	2.705	2.798	2.848	2.896	2.922	2.726	2.612	2.586	2.479	2.110	1.670	1.405	1.218	925	-1.661	-64,2
Mali Otok	175	215	216	273	278	284	304	295	284	293	274	241	221	181	170	144	-149	-50,9
Selnica Podravska	513	544	514	570	609	584	588	627	648	658	618	533	444	374	344	297	-361	-54,9
Veliki Otok	414	552	515	612	625	567	613	591	598	571	495	422	390	375	333	253	-318	-55,7
Zablatje	331	344	360	432	458	523	567	553	587	571	510	443	387	326	275	218	-353	-61,8
MOLVE	2.119	2.490	2.744	3.220	3.778	4.097	3.834	3.739	3.692	3.569	3.460	3.243	2.836	2.487	2.379	2.194	-1.375	-38,5
Čingi-Lingi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	9	-	-
Molve	2.119	2.490	2.744	2.365	2.604	2.555	2.326	2.207	2.159	2.130	2.079	2.028	1.769	1.596	1.536	1.441	-680	-31,9
Molve Grede	0	0	0	209	290	401	466	486	460	460	464	394	375	315	300	275	-185	-40,2
Repaš	0	0	0	646	884	1.141	1.042	1.046	1.073	979	917	821	692	576	539	469	-516	-52,7
NOVIGRAD PODR.	4.443	4.782	5.319	5.621	5.673	5.670	5.651	5.412	4.969	4.970	4.746	4.373	3.809	3.329	3.161	2.862	-2.108	-42,4
Borovljani	133	151	179	191	209	230	336	365	368	401	388	353	311	282	239	237	-164	-40,9
Delovi	413	458	419	458	487	483	486	482	482	470	440	391	352	304	272	251	-219	-46,6
Javorovac	167	197	247	276	301	256	254	254	275	215	192	160	134	109	94	75	-140	-65,1
Novigrad Podravski	3.220	3.477	3.813	3.960	3.903	3.909	3.739	3.432	3.096	3.085	2.929	2.751	2.414	2.173	2.183	1.903	-1.182	-38,3
Plavšinac	202	157	253	303	302	332	311	368	311	315	320	230	212	157	125	143	-172	-5436
Srdinac	133	161	172	173	174	150	171	155	127	123	118	129	86	61	37	17	-106	-86,2
Vlaislav	175	181	236	260	297	310	354	356	310	361	359	359	300	243	211	236	-125	-53,0
NOVO VIRJE	0	0	0	2.228	2.854	3.121	3.074	2.944	2.773	2.719	2.531	2.182	1.877	1.601	1.412	1.218	-1.555	-56,1
Novo Virje	0	0	0	2.228	2.854	3.121	3.074	2.944	2.773	2.719	2.531	2.182	1.877	1.601	1.412	1.218	-1.555	-56,1
PETERANEC	4.064	4.313	4.205	4.432	4.651	4.725	4.515	4.456	4.104	4.020	3.904	3.485	3.199	2.954	2.848	2.681	-1339	-33,3
Komatnica	0	0	0	153	234	230	281	300	272	280	256	183	141	107	77	63	-217	-77,5
Peteranec	2.405	2.645	2.433	2.384	2.371	2.446	2.368	2.311	2.029	2.001	1.954	1.758	1.694	1.571	1.531	1.413	-588	-29,4
Sigetec	1.659	1.668	1.772	1.895	2.046	2.049	1.866	1.845	1.803	1.739	1.694	1.544	1.364	1.276	1.240	1.205	-534	-30,7
PODR. SESVETE	1.625	1.802	2.100	2.371	2.760	3.355	3.450	3.291	2.965	2.902	2.682	2.510	2.206	1.957	1.778	1.628	-1.274	-43,9
Podravske Sesvete	1.625	1.802	2.100	2.371	2.760	3.355	3.450	3.291	2.965	2.902	2.682	2.510	2.206	1.957	1.778	1.628	-1.274	-43,9

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
RASINJA	4.473	5.285	5.579	6.649	6.903	7.176	6.759	6.631	6.120	6.276	6.275	5.551	4.731	4.027	3.818	3.271	-3.005	-47,9
Belanovo Selo	82	104	110	131	146	158	157	133	113	111	103	94	74	58	54	42	-69	-62,2
Cvetkovec	203	288	274	351	355	392	363	372	370	371	370	336	284	262	244	210	-161	-43,4
Duga Rijeka	419	432	458	356	375	501	456	483	308	335	343	272	212	201	173	141	-194	-57,9
Gorica	191	272	257	323	291	334	308	297	318	305	289	242	200	163	141	140	-165	-54,1
Grbaševec	75	110	136	145	130	159	133	129	135	129	134	96	65	47	62	29	-100	-77,5
Ivančec	85	90	90	157	196	210	181	214	143	149	160	120	86	68	66	64	-85	-57,1
Koledinec	279	332	288	373	382	372	386	350	364	364	329	301	248	206	220	171	-193	-53,0
Kuzminec	570	626	685	726	798	760	699	687	641	624	614	530	452	365	326	296	-328	-52,6
Ludbreški Ivanac	150	164	180	235	246	227	195	184	152	174	169	132	103	94	81	60	-114	-65,5
Lukovec	0	30	51	81	66	87	73	121	107	130	124	106	78	55	48	45	-85	-65,4
Mala Rasinjica	117	149	167	185	199	223	182	183	74	79	80	54	40	41	42	34	-45	-57,0
Mala Rijeka	0	0	0	157	151	0	0	0	119	123	124	91	58	36	29	31	-92	-74,8
Prkos	134	122	109	185	164	162	140	148	120	133	125	122	97	91	72	49	-84	-63,2
Radeljevo Selo	110	128	144	183	196	209	198	176	147	177	171	171	144	124	126	108	-69	-39,0
Rasinja	878	1.028	1.091	1.280	1.308	1.384	1.365	1.236	1.251	1.272	1.290	1.204	1.098	927	959	877	-395	-31,1
Ribnjak	93	118	151	187	196	192	189	181	122	129	144	133	127	88	63	50	-79	-61,2
Subotica Podravska	494	615	617	681	743	824	786	816	838	822	824	747	715	655	637	521	-301	-36,6
Velika Rasinjica	0	0	0	0	0	0	0	0	72	81	59	60	35	35	30	14	-67	-82,7
Veliki Grabičani	154	169	179	208	204	220	200	234	191	212	212	202	168	144	113	101	-111	-52,4
Veliki Poganac	365	428	508	596	658	658	653	603	452	471	527	470	389	310	276	236	-235	-50,0
Vojvodinec	74	80	84	109	99	104	95	84	83	85	84	68	58	57	56	52	-33	-38,8
SOKOLOVAC	3.266	3.437	4.215	4.661	5.004	5.485	5.445	6.360	6.214	6.416	6.715	5.751	5.013	4.366	3.964	3.452	-2.964	-46,2
Brđani Sokolovački	0	0	105	116	120	140	126	141	139	149	141	119	84	74	63	50	-99	-66,4
Domaji	0	0	0	0	0	0	0	0	211	236	234	235	251	223	182	175	-61	-25,8
Donja Velika	105	122	150	199	218	440	407	228	251	259	240	60	147	124	109	92	-167	-64,5
Donjara	0	0	0	0	0	0	0	0	59	57	74	204	44	32	29	26	-31	-54,4
Donji Maslarac	172	181	115	131	156	175	172	186	164	158	159	136	116	102	83	74	-84	-53,2
Gornja Velika	110	124	113	163	193	0	0	223	224	203	213	186	149	130	110	97	-106	-52,2

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Gornji Maslarac	0	0	70	91	88	79	86	121	115	110	99	79	62	63	51	42	-68	-61,8
Grdak	80	97	96	126	125	134	142	168	145	194	207	153	145	116	98	82	-112	-57,7
Hudovljani	202	230	249	224	236	262	233	272	253	251	248	220	197	171	150	137	-114	-45,4
Jankovac	0	0	0	0	0	0	0	0	150	165	164	110	86	71	56	41	-124	-75,2
Kamenica	0	0	0	0	0	0	0	0	194	200	202	118	82	43	26	17	-183	-91,5
Ladislav Sokolovački	201	223	204	242	252	267	258	271	240	255	226	188	167	167	131	120	-135	-52,9
Lepavina	74	81	177	199	117	79	162	167	112	64	70	78	68	274	279	200	+136	+212,5
Mala Branjska	121	154	146	88	84	96	78	85	66	117	128	92	84	63	67	60	-57	-48,7
Mala Mučna	319	348	158	203	228	222	217	259	280	219	205	182	142	120	111	81	-138	-63,0
Mali Botinovac	0	0	0	0	0	0	0	0	52	53	52	30	31	29	26	22	-31	-58,5
Mali Grabičani	67	69	110	106	166	184	110	197	191	258	410	404	434	209	208	207	-51	-19,8
Mali Poganac	80	75	102	149	154	169	190	223	171	190	194	169	164	159	142	140	-50	-26,3
Miličani	98	107	141	127	143	194	183	241	234	239	253	244	185	173	158	151	-88	-36,8
Paunovac	59	56	59	65	78	99	83	110	82	97	98	84	53	41	39	30	-67	-69,1
Peščenik	138	165	172	178	205	221	244	293	292	277	262	208	161	123	99	79	-198	-71,5
Prnjavor Lepavinski	38	50	76	109	101	125	124	128	118	106	113	93	89	83	67	63	-44	-41,5
Rijeka Koprivnička	187	197	275	264	267	264	257	297	276	290	269	243	182	111	83	68	-222	-76,6
Rovištanci	20	0	0	73	117	146	174	189	188	164	169	160	126	109	71	58	-106	-64,6
Sokolovac	201	237	568	419	419	480	566	605	589	599	685	601	600	547	566	477	-122	-20,4
Srijem	215	219	202	238	263	285	302	398	336	382	427	342	324	258	222	214	-168	-44,0
Široko Selo	80	0	71	88	122	113	100	131	107	109	113	97	58	47	33	33	-76	-69,7
Trnovac Sokolovački	113	135	133	151	146	193	155	160	167	178	180	150	132	120	119	104	-74	-41,6
Velika Branjska	0	0	0	81	106	127	120	132	105	100	101	71	60	46	64	28	-72	-72,0
Velika Mučna	376	314	400	445	500	609	607	714	484	500	537	479	418	367	363	334	-166	-33,2
Veliki Botinovac	165	196	261	290	277	288	258	266	160	171	161	144	118	107	97	85	-86	-50,3
Vrhovac Sokolovački	45	57	62	96	123	94	91	155	59	66	81	72	54	64	62	65	-1	-1,5
SVETI IVAN ŽABNO	5.070	4.996	5.020	6.104	7.088	7.577	7.317	7.775	8.492	8.577	8.416	7.624	6.617	6.000	5.628	5.204	-3.373	-39,3
Brdo Cirkvensko	0	0	0	0	138	134	99	199	270	254	257	201	176	128	137	157	-97	-38,2
Brezovljani	305	274	297	420	481	485	451	466	507	514	508	474	444	363	332	305	-209	-40,7

PODRAVINA Volumen 11, broj 21, Str. 129 - 167 Koprivnica 2012.

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Cepidlak	402	277	241	311	388	422	398	408	393	400	418	322	258	222	176	155	-245	-61,3
Cirkvena	840	846	783	834	870	949	934	1.078	1.025	973	964	809	696	626	584	575	-398	-40,9
Hrsovo	148	141	174	200	238	254	286	302	350	355	355	320	279	242	256	267	-88	-24,8
Kenđelovec	169	156	146	167	151	161	147	144	249	239	219	215	181	192	180	162	-77	-32,2
Kuštani	93	89	79	98	95	100	111	130	141	154	143	156	129	129	129	115	-39	-25,3
Ladinec	130	149	178	189	205	214	253	219	260	259	261	206	203	168	175	151	-108	-41,7
Markovac Križevački	138	180	146	156	180	237	192	183	174	188	175	168	167	161	169	147	-41	-21,8
Novi Glog	105	154	148	143	163	202	203	219	200	206	218	197	165	146	171	145	-61	-29,6
Predavec Križevački	215	196	198	237	261	273	254	155	127	134	126	123	97	123	116	109	-25	-18,7
Rašćani	191	173	191	227	251	254	221	244	316	341	334	258	201	155	130	127	-214	-62,8
Sveti Ivan Žabno	418	430	535	731	892	964	985	1.033	1.251	1.339	1.351	1.371	1.198	1.286	1.270	1.189	-150	-11,2
Sveti Petar Čvrstec	1.112	1.112	1.084	1.339	1.638	1.696	1.614	1.675	1.678	1.675	1.543	1.382	1.130	956	773	604	-1.071	-63,9
Škrinjari	0	0	0	0	0	0	0	108	232	216	216	219	280	236	227	210	-6	-2,8
Trema	804	819	820	1.052	1.137	1.232	1.169	1.212	1.319	1.330	1.328	1.203	1.013	867	803	786	-544	-40,9
SV. PETAR OREHOVEC	4.904	5.625	6.178	6.730	7.544	8.402	8.101	8.342	8.078	7.938	7.754	7.224	6.394	5.684	5.137	4.583	-3.355	-42,3
Bočkovec	320	349	385	387	439	463	460	497	434	444	431	401	367	357	306	274	-170	-38,3
Bogačevo	82	116	139	111	128	117	81	108	118	114	96	112	109	94	103	84	-30	-26,3
Bogačevo Riječko	123	148	156	175	203	241	253	245	231	218	206	166	155	123	89	71	-147	-67,4
Brdo Orehovečko	59	52	61	62	63	65	57	61	76	74	64	62	54	52	50	41	-33	-44,6
Brezje Miholečko	121	141	163	180	224	269	255	270	250	240	232	216	198	187	165	150	-90	-37,5
Brežani	19	0	0	44	63	49	50	51	46	57	58	52	47	37	37	25	-32	-56,1
Črnčevec	133	125	133	152	186	215	205	221	212	209	210	223	188	159	158	159	-50	-23,9
Dedina	200	232	280	262	318	378	360	356	354	348	334	319	275	249	233	203	-145	-41,7
Donji Fodrovec	170	248	247	264	286	317	315	299	299	274	281	267	256	206	193	175	-99	-36,1
Ferežani	122	145	168	214	241	252	220	229	228	228	229	223	175	157	129	110	-118	-51,8
Finčevec	111	121	111	112	135	145	161	170	145	146	145	138	124	114	109	91	-55	-37,7
Gorica Miholečka	56	57	69	62	79	112	96	90	102	111	110	95	79	54	52	57	-54	-48,6
Gornji Fodrovec	159	214	191	243	253	290	302	254	248	229	246	249	230	205	187	173	-56	-24,5
Gregurovec	237	305	331	408	409	422	377	442	424	405	395	354	304	258	262	233	-172	-42,5

Grad, općina	Broj stanovnika po popisima																2011./1953.	
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	Broj	%
Guščerovec	173	245	220	233	257	290	260	275	263	269	276	278	247	209	176	177	-92	-34,2
Hižanovec	151	152	161	174	208	229	213	264	284	284	271	225	156	140	125	88	-196	-69,0
Hrgovec	48	53	48	45	65	70	75	67	55	57	61	44	42	34	24	21	-36	-63,2
Kapela Ravenska	108	119	195	198	252	229	227	251	200	181	160	134	119	101	95	85	-96	-53,0
Kusijevec	72	95	119	121	132	148	160	163	140	141	119	108	105	88	90	87	-54	-38,3
Međa	241	270	259	271	259	299	301	284	263	273	261	255	239	216	189	180	-93	-34,1
Miholec	440	497	533	581	673	696	651	651	620	596	581	538	510	467	407	365	-231	-38,8
Mikovec	98	81	82	88	98	105	102	108	99	95	90	90	85	78	81	64	-31	-32,6
Mokrice Miholečke	145	178	230	269	312	370	364	366	316	314	300	282	246	189	151	155	-159	-50,6
Orehovec	71	104	123	134	146	148	150	147	159	159	157	144	130	116	129	101	-58	-36,5
Piškovec	0	0	0	0	52	81	91	63	75	77	80	78	70	55	44	44	-33	-44,6
Podvinje Miholečko	71	71	69	74	77	98	108	116	121	124	128	105	89	76	53	51	-73	-5839
Rovci	0	0	0	0	0	0	0	40	106	88	99	82	35	22	24	14	-74	-84,1
Sela Ravenska	103	119	157	152	156	162	174	197	156	166	153	130	116	98	85	70	-96	-57,8
Selanec	174	190	196	225	231	251	238	228	261	249	263	235	221	222	193	159	-90	-36,1
Selnica Miholečka	88	91	107	110	137	142	127	142	154	149	138	118	107	100	89	86	-63	-42,3
Sveti Petar Orehovec	216	273	320	322	371	442	414	419	396	410	423	398	326	307	308	276	-134	-32,7
Šalamunovec	55	52	53	59	66	75	75	95	72	75	77	71	61	64	58	47	-28	-37,3
Vinarec	225	230	228	273	281	310	298	307	309	292	261	268	253	217	187	170	-122	-41,8
Voljavec Riječki	23	26	29	28	34	40	37	41	45	41	39	39	40	35	30	29	-12	-29,3
Vukovec	112	112	146	162	175	220	186	205	184	174	168	162	152	149	121	101	-73	-42,0
Zaistovec	274	311	358	417	417	528	511	480	490	485	465	423	358	326	284	263	-222	-45,8
Zamladinec	104	103	111	118	118	134	147	140	143	142	147	140	126	123	121	104	-38	-26,8
VIRJE	7.649	8.855	9.667	8.745	9.035	9.013	8.655	8.152	7.349	7.153	6.791	6.543	5.849	5.435	5.197	4.586	-2.567	-35,9
Donje Zdjelice	136	154	150	174	203	229	225	236	196	202	199	162	124	112	97	76	-126	-62,4
Hampovica	528	622	651	746	750	831	751	744	620	588	526	495	428	339	300	265	-323	-54,9
Miholjanec	714	795	855	916	944	932	879	837	759	730	672	614	508	437	399	304	-426	-58,4
Rakitnica	126	121	144	160	164	198	311	268	250	260	231	216	191	158	141	140	-120	-46,2
Šemovci	1.005	1.139	1.256	1.316	1.449	1.356	1.206	1.166	971	928	844	790	668	608	576	521	-407	-43,9
Virje	5.140	6.024	6.611	5.433	5.525	5.467	5.283	4.901	4.553	4.445	4.319	4.266	3.930	3.781	3.684	3.280	-1.165	-26,2

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

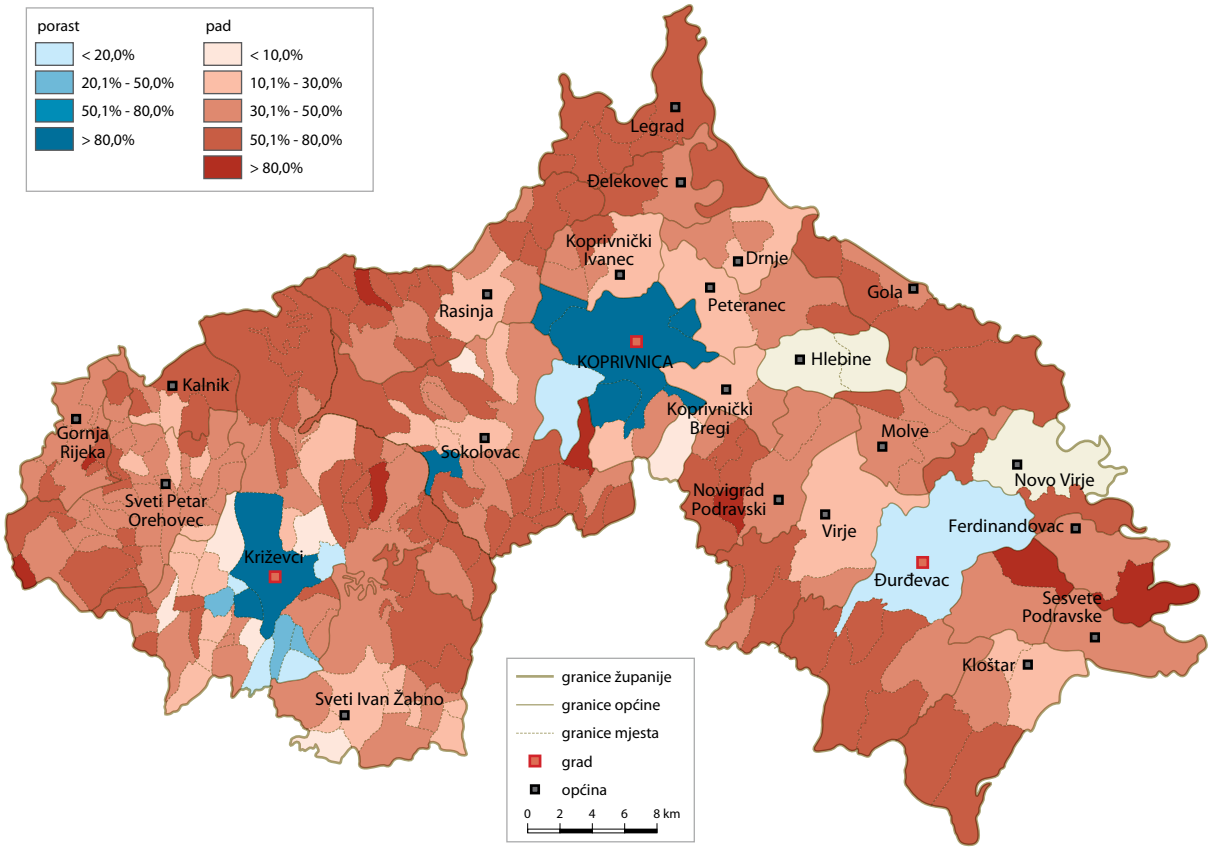

Grafikon 5. Prostorni raspored porasta ili pada stanovništva po naseljima u Koprivničko-križevačkoj županiji u razdoblju od 1953. do 2011. godine

Prostornu diferencijaciju demografske dinamike ne zamjećujemo samo unutar županija, već i unutar pojedinih gradova odnosno općina. Grad Zagreb kao makroregionalno središte je vodeći grad u državi kad je intenzitet suburbanizacijskih procesa u pitanju. No u periodu od 1991. do 2001. jačala je i suburbanizacija grada Koprivnice koja je širila svoj utjecaj na svoju ruralniju, prigradsku okolicu. To se osobito očitovalo u porastu broja stanovnika u Kunovec Bregu, Reki, Starigradu, ali u posljednjem međupopisnom razdoblju od 2001. do 2011. i ti su procesi oslabili po intenzitetu.

Tako da u posljednjih 10 godina unutar grada Koprivnice samo prigradsko naselje Herešin bilježi realniji porast s 666 na 724 stanovnika. Starigrad također bilježi porast broja stanovnika i to s 1 573 (2001.) na 2 392 stanovnika (2011.), ali (i) radi povećanja teritorija. I novo prigradsko naselje Draganovec bilježi porast s 422 (2001.) na 506 stanovnika (2011.), ali to je naselje tek 2001. nastalo izdvajanjem iz Koprivnice pa nisu moguće usporedbe s prijašnjim popisnim razdobljima. Sva ostala naselja unutar grada Koprivnica, pa i sama općina Koprivnica (pad s 24 809 na 23 896 stanovnika), su pala brojem stanovnika te nastavila poznate trendove iz prijašnjih međupopisnih razdoblja. Neposredna modernizirana okolica grada s gradskim komunalno-funkcionalnim obilježjima i dalje ostaje atraktivna za stanovanje i doseljavanje, ali brojke upućuju na ukupno slabljenje takve demografske dinamike i započetih suburbanizacijskih procesa. Dokazni primjeri su spomenuta Reka koja je kao predgrađe Koprivnice pala s 1 702 (2001.) na 1 519 (2011.) stanovnika, te Kunovec Breg koji također bilježi pad s 647 na 639 stanovnika (**Tablica 6.**).

Tablica 6. Popis stanovnika 2011. godine Koprivničko-križevačke županije po naseljima

PRVI REZULTATI POPISA 2011. PO NASELJIMA						
	Ukupno popisane osobe	Ukupan broj stanovnika	Kućanstva		Stambene jedinice	
			ukupno	privatna kućanstva	ukupno	stanovi za stalno stanovanje
Republika Hrvatska	4.456.096	4.290.612	1.535.635	1.534.148	2.257.515	1.923.522
Koprivničko-križevačka županija	118.261	115.582	38.322	38.288	53.105	46.485
Gradovi						
Đurđevac	8.407	8.290	2.755	2.754	3.403	3.379
Budrovac	385	374	138	138	186	182
Čepelovac	353	342	131	131	202	202
Đurđevac	6.458	6.378	2.068	2.067	2.409	2.397
Grkine	135	131	48	48	58	58
Mičetinac	207	205	66	66	100	95
Severovci	143	142	51	51	72	72
Sirova Katalena	286	280	103	103	165	162
Suha Katalena	340	338	118	118	164	164
Sveta Ana	100	100	32	32	47	47
Koprivnica	31.690	30.872	10.848	10.839	14.704	12.429
Bakovčica	322	322	116	116	248	136
Draganovec	510	506	179	179	557	187
Herešin	733	724	216	216	250	248
Jagnjedovec	352	340	117	117	266	130
Koprivnica	24.537	23.896	8.551	8.542	10.599	9.910
Kunovec Breg	711	639	253	253	699	277
Reka	1.542	1.519	447	447	697	510
Starigrad	2.433	2.392	795	795	1.200	843
Štaglinec	488	473	143	143	156	156
Naknadno popisani	62	61	31	31	32	32
Križevci	21.671	21.155	6.937	6.928	8.498	7.931
Apatovec	359	350	116	116	143	134
Beketinec	38	38	11	11	30	21
Bojnikovec	220	220	62	62	72	72
Bukovje Križevačko	319	318	93	93	97	96
Carevdar	445	441	157	157	210	190
Cubinec	561	550	183	183	245	214
Čabraji	154	154	28	27	52	27
Dijankovec	190	187	54	54	77	63
Doljanec	54	54	10	10	19	19
Donja Brckovčina	174	166	56	56	78	56
Donja Glogovnica	135	130	44	44	54	52
Donji Dubovec	34	33	7	7	15	9
Đurđic	273	267	81	81	100	99
Erdovec	209	207	55	55	78	61

Gornja Brckovčina	164	161	52	52	81	52
Gornja Glogovnica	114	114	40	40	75	48
Gornji Dubovec	9	9	4	4	6	5
Gračina	213	212	57	57	59	59
Ivanec Križevački	308	308	92	92	106	92
Jarčani	99	97	35	35	44	40
Karane	230	230	78	78	120	68
Kloštar Vojakovački	378	366	123	123	157	148
Kostadinovac	15	15	7	7	10	10
Križevci	11.619	11.219	3.872	3.864	4.405	4.356
Kučari	31	30	11	11	18	18
Kunđevec	11	10	5	5	5	5
Lemeš	111	111	35	35	37	37
Lemeš Križevački	184	184	46	46	66	57
Majurec	431	424	141	141	166	146
Male Sesvete	46	46	13	13	18	15
Mali Carevdar	19	19	9	9	14	13
Mali Potočec	174	169	63	63	73	70
Mali Raven	16	16	10	10	23	19
Marinovec	104	104	31	31	46	35
Mičijevac	69	69	25	25	35	29
Novaki Ravenski	179	179	50	50	68	60
Novi Bošnjani	81	81	29	29	34	34
Novi Đurđic	130	129	46	46	57	57
Osijek Vojakovački	206	206	61	61	96	76
Pavlovec Ravenski	102	99	30	30	58	36
Pesek	276	273	80	80	130	92
Pobrđani Vojakovački	35	35	15	15	19	19
Podgajec	214	209	64	64	98	76
Poljana Križevačka	402	396	103	103	133	116
Povelić	85	85	25	25	44	44
Prikraj Križevački	195	194	60	60	72	72
Ruševac	181	180	44	44	65	59
Srednji Dubovec	94	94	25	25	38	38
Stara Ves Ravenska	31	31	13	13	25	25
Stari Bošnjani	106	104	27	27	31	31
Sveta Helena	316	310	83	83	95	93
Sveti Martin	91	91	28	28	38	38
Špiranec	151	150	46	46	53	53
Većeslavec	145	143	45	45	59	59
Velike Sesvete	88	88	27	27	35	33
Veliki Potočec	412	412	125	125	147	146
Veliki Raven	221	218	75	75	113	88
Vojakovac	232	232	75	75	95	92
Vujići Vojakovački	57	57	15	15	21	19
Žibrinovec	113	113	30	30	30	30

Naknadno popisani	18	18	10	10	10	10
Općine						
Drnje	1.905	1.865	624	624	751	744
Botovo	291	272	95	95	110	110
Drnje	986	970	332	332	425	422
Torčec	628	623	197	197	216	212
Đelekovec	1.549	1.527	529	529	650	635
Đelekovec	1.197	1.187	408	408	493	487
Imbriovec	352	340	121	121	157	148
Ferdinandovac	1.747	1.732	568	565	745	745
Brodić	73	73	32	32	49	49
Ferdinandovac	1.674	1.659	536	533	696	696
Gola	2.419	2.416	745	745	1.019	1.011
Gola	882	881	257	257	339	339
Gotalovo	336	336	112	112	155	153
Novačka	381	380	100	100	138	138
Otočka	234	234	74	74	89	88
Ždala	586	585	202	202	298	293
Gornja Rijeka	1.842	1.781	503	503	648	599
Barlabaševec	19	19	7	7	8	8
Deklešanec	148	140	31	31	41	41
Donja Rijeka	219	216	60	60	69	68
Dropkovec	178	173	52	52	63	61
Fajerovec	76	76	22	22	23	22
Fodrovec Riječki	61	61	17	17	19	19
Gornja Rijeka	370	339	103	103	168	130
Kolarec	149	149	44	44	54	52
Kostanjevec Riječki	273	263	76	76	91	91
Lukačevec	24	24	10	10	11	11
Nemčevec	19	19	8	8	15	14
Pofuki	188	188	48	48	58	55
Štrigovec	38	36	10	10	9	9
Vukšinec Riječki	80	78	15	15	19	18
Hlebine	1.330	1.302	423	421	613	610
Gabajeva Greda	150	149	49	49	102	102
Hlebine	1.180	1.153	374	372	511	508
Kalinovac	1.621	1.601	538	538	667	667
Batinske	100	98	34	34	51	51
Kalinovac	1.485	1.467	487	487	593	593
Molvice	36	36	17	17	23	23
Kalnik	1.376	1.361	388	388	638	484
Borje	138	137	35	35	37	36
Kalnik	336	334	102	102	187	138
Kamešnica	190	189	54	54	81	66
Obrež Kalnički	140	136	40	40	51	48
Popovec Kalnički	98	98	20	20	23	23

Potok Kalnički	183	180	49	49	55	51
Šopron	163	161	43	43	129	53
Vojnovec Kalnički	128	126	45	45	75	69
Kloštar Podravski	3.355	3.303	1.063	1.061	1.300	1.292
Budančevica	540	522	150	149	187	186
Kloštar Podravski	1.564	1.535	520	520	624	623
Kozarevac	561	560	179	179	219	218
Prugovac	690	686	214	213	270	265
Koprivnički Bregi	2.443	2.403	788	787	1.217	1.023
Glogovac	949	941	309	308	657	463
Jeduševac	118	117	36	36	41	41
Koprivnički Bregi	1.376	1.345	443	443	519	519
Koprivnički Ivanec	2.182	2.110	674	674	740	736
Botinovec	176	176	61	61	63	63
Goričko	141	138	44	44	52	52
Koprivnički Ivanec	1.244	1.194	381	381	401	399
Kunovec	494	479	147	147	177	175
Pustakovec	127	123	41	41	47	47
Legrad	2.425	2.185	920	919	1.624	1.237
Antolovec	75	72	33	33	43	43
Kutnjak	284	276	111	111	138	138
Legrad	1.081	925	438	437	1.012	628
Mali Otok	154	144	52	52	65	63
Selnica Podravska	317	297	109	109	133	133
Veliki Otok	276	253	90	90	126	126
Zablatje	238	218	87	87	107	106
Molve	2.245	2.194	676	674	955	805
Čingi-Lingi	13	9	7	7	134	7
Molve	1.474	1.441	448	446	556	539
Molve Grede	289	275	85	85	102	96
Repaš	469	469	136	136	163	163
Novigrad Podravski	2.893	2.862	957	956	2.506	1.854
Borovljani	240	237	92	92	382	333
Delovi	252	251	75	75	109	94
Javorovac	75	75	26	26	71	52
Novigrad Podravski	1.923	1.903	639	638	1.237	1.114
Plavšinac	144	143	44	44	297	104
Srdinac	18	17	8	8	212	48
Vlaislav	241	236	73	73	198	109
Novo Virje	1.219	1.218	392	392	563	563
Novo Virje	1.219	1.218	392	392	563	563
Peteranec	2.700	2.681	879	879	1.052	1.051
Komatnica	63	63	24	24	34	34
Peteranec	1.427	1.413	453	453	535	535
Sigetec	1.210	1.205	402	402	483	482
Podravske Sesvete	1.696	1.628	571	571	736	729

Podravske Sesvete	1.696	1.628	571	571	736	729
Rasinja	3.408	3.271	1.097	1.097	2.865	1.453
Belanovo Selo	42	42	17	17	21	21
Cvetkovec	228	210	77	77	440	135
Duga Rijeka	141	141	39	39	69	62
Gorica	142	140	43	43	57	53
Grbaševec	33	29	13	13	23	21
Ivančec	64	64	19	19	57	30
Koledinec	179	171	52	52	66	61
Kuzminec	305	296	96	96	124	120
Ludbreški Ivanac	61	60	22	22	68	49
Lukovec	45	45	16	16	134	24
Mala Rasinjica	34	34	9	9	22	10
Mala Rijeka	31	31	5	5	20	20
Prkos	50	49	17	17	33	22
Radeljevo Selo	124	108	33	33	37	31
Rasinja	891	877	291	291	629	352
Ribnjak	52	50	20	20	26	25
Subotica Podravska	566	521	196	196	808	240
Velika Rasinjica	18	14	7	7	14	12
Veliki Grabičani	104	101	36	36	54	42
Veliki Poganac	244	236	74	74	144	104
Vojvodinec	54	52	15	15	19	19
Sokolovac	3.479	3.452	1.107	1.107	1.689	1.346
Brđani Sokolovački	50	50	14	14	18	16
Domaji	175	175	53	53	56	46
Donja Velika	92	92	28	28	45	45
Donjara	26	26	8	8	10	10
Donji Maslarac	74	74	20	20	29	29
Gornja Velika	97	97	31	31	48	35
Gornji Maslarac	42	42	11	11	30	14
Grdak	84	82	30	30	41	36
Hudovljani	137	137	41	41	99	55
Jankovac	41	41	14	14	36	23
Kamenica	17	17	10	10	20	12
Ladislav Sokolovački	120	120	34	34	39	39
Lepavina	200	200	75	75	99	97
Mala Branjska	60	60	14	14	16	16
Mala Mučna	81	81	28	28	35	35
Mali Botinovac	22	22	7	7	12	7
Mali Grabičani	207	207	72	72	79	79
Mali Poganac	141	140	44	44	59	47
Miličani	159	151	42	42	97	56

Paunovac	30	30	10	10	51	17
Peščenik	79	79	25	25	50	29
Prnjavor Lepavinski	63	63	18	18	29	23
Rijeka Koprivnička	69	68	22	22	41	31
Rovištanci	58	58	24	24	27	27
Sokolovac	478	477	162	162	193	193
Srijem	214	214	62	62	96	70
Široko Selo	33	33	11	11	12	12
Trnovac Sokolovački	104	104	25	25	26	26
Velika Branjska	28	28	13	13	24	24
Velika Mučna	345	334	117	117	206	140
Veliki Botinovac	88	85	29	29	47	38
Vrhovac Sokolovački	65	65	13	13	19	19
Sveti Ivan Žabno	5.329	5.204	1.578	1.576	2.078	1.924
Brdo Cirkvensko	160	157	46	45	116	51
Brezovljani	306	305	102	102	113	110
Cepidlak	155	155	47	47	66	62
Cirkvena	585	575	165	165	215	213
Hrsovo	273	267	72	72	86	86
Kenđelovec	173	162	51	51	73	73
Kuštani	118	115	35	35	47	47
Ladinec	152	151	48	48	69	69
Markovac Križevački	157	147	39	39	54	54
Novi Glog	147	145	40	40	69	49
Predavec Križevački	114	109	35	35	40	39
Rašćani	132	127	43	43	52	43
Sveti Ivan Žabno	1.230	1.189	397	397	487	482
Sveti Petar Čvrstec	608	604	185	185	249	228
Škrinjari	221	210	66	65	90	82
Trema	798	786	207	207	252	236
Sveti Petar Orehovec	4.646	4.583	1.195	1.194	1.582	1.385
Bočkovec	285	274	71	71	87	87
Bogačevo	84	84	22	22	21	20
Bogačevo Riječko	72	71	23	23	27	26
Brdo Orehovečko	42	41	13	13	13	13
Brezje Miholečko	152	150	41	41	44	44
Brežani	25	25	8	8	11	11
Črnčevec	160	159	42	42	107	49
Dedina	209	203	49	48	69	58
Donji Fodrovec	176	175	42	42	51	49
Ferežani	118	110	30	30	45	45
Finčevec	91	91	25	25	25	24
Gorica Miholečka	57	57	15	15	22	20
Gornji Fodrovec	174	173	36	36	46	46
Gregurovec	234	233	56	56	79	76
Guščerovec	177	177	49	49	61	57

Hižanovec	90	88	26	26	51	37
Hrgovec	22	21	8	8	16	8
Kapela Ravenska	86	85	22	22	35	27
Kusijevec	87	87	20	20	20	18
Međa	180	180	45	45	49	49
Miholec	365	365	91	91	120	110
Mikovec	67	64	17	17	21	21
Mokrice Miholečke	155	155	37	37	36	36
Orehovec	104	101	27	27	33	31
Piškovec	44	44	12	12	27	12
Podvinje Miholečko	51	51	13	13	18	16
Rovci	14	14	5	5	8	7
Sela Ravenska	70	70	21	21	26	26
Selanec	161	159	46	46	52	52
Selnica Miholečka	86	86	18	18	19	18
Sveti Petar Orehovec	288	276	75	75	87	79
Šalamunovec	47	47	13	13	22	14
Vinarec	171	170	45	45	79	53
Voljavec Riječki	29	29	7	7	7	7
Vukovec	106	101	33	33	37	36
Zaistovec	263	263	65	65	78	72
Zamladinec	104	104	27	27	33	31
Virje	4.684	4.586	1.567	1.567	1.862	1.853
Donje Zdjelice	79	76	28	28	38	38
Hampovica	267	265	100	100	122	120
Miholjanec	312	304	116	116	144	144
Rakitnica	145	140	50	50	59	57
Šemovci	526	521	172	172	199	199
Virje	3.355	3.280	1.101	1.101	1.300	1.295

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

6. MEHANIČKO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Migracija stanovništva (mehaničko kretanje) označava prventveno prostornu pokretljivost, odnosno prostornu mobilnost stanovništva. Djeluje na veličinu ukupnog stanovništva, prostorni razmještaj, natalitet i mortalitet i na strukturu stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999.). Mehanička kretanja su danas kako u Koprivničko-križevačkoj županiji, tako i u susjednim županijama, vrlo mala uspoređujući ih s ostatkom Hrvatske.

Ipak, imigracija je u županiji povijesno imala dominantan faktor zahvaljujući procesima industrijalizacije i urbanizacije, a što se posljedično odrazilo na udjele domorodnog i doseljenog u ukupnom stanovništvu. Doseljeno stanovništvo značajno je popravljalo demografsku sliku županije, ali danas je situacija ponešto drugačija.

Pouzdan indikator prostorne pokretljivosti stanovništva jest migracijska bilanca bilo da je riječ o unutarnjoj, vanjskoj ili ukupnoj bilanci. Vanjska migracija stanovništva Koprivničko-križevačke županije u posljednjih se 5 godina prema Priopćenju DZA-a od 15.6.2011. (broj 7.1.2.) stubokom izmijenila. U 2006. (120 doseljenih i 66 odseljenih), 2007. (117/74) i u 2008. (118/68) godini u Župa-

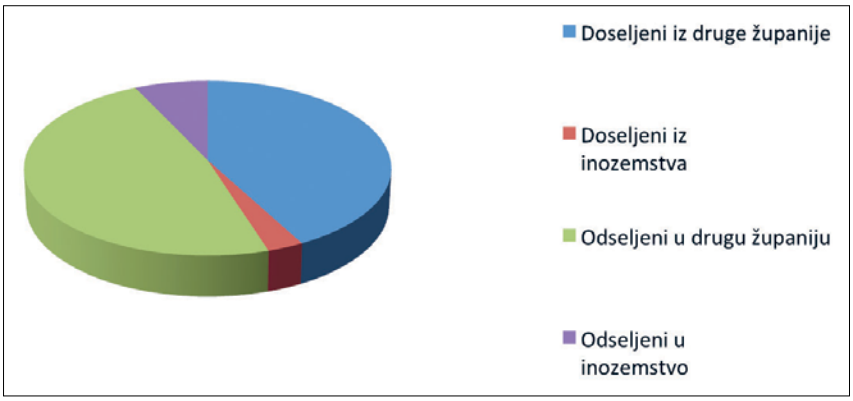

Grafikon 6. Migracijska bilanca Koprivničko-križevačke županije 2010. godine

niji je ta bilanca bila pozitivna, da bi se 2009. (56/57), a pogotovo u 2010. (32/77) taj omjer drastično promjenio (**Grafikon 6.**).

Najveći broj migracija realizira se unutar županije. I ta relativno intenzivnija unutrašnja migracija stanovništva Koprivničko-križevačke županije u 2010. između odseljenih (1543) i doseljenih (1481) stanovnika ima također negativni predznak (-62). Najčešći razlozi seljenja su traženje radnog mjesta i stanovanja u smjeru sela prema gradu tako da je preseljeno stanovništvo unutar Županije među gradovima i općinama 700 stanovnika, dok je među naseljima istog grada/općine 322 stanovnika. Saldo ukupne migracije (45+62) u Županiji dakle govori da uz prirodnu depopulaciju prostora nedostaje i 107 stanovnika (**Tablica 7.**).

Uspoređujući salda ukupne migracije susjednih županija situacija je zapravo vrlo slična. I u Bjelovarsko-bilogorskoj pratimo negativnu bilancu (-645), kao i u Virovitičko-podravskoj (-439), a ponešto je bolja situacija u Varaždinskoj (-27) i Međimurskoj (-88) županiji. Rekorderi Hrvatske po saldu ukupne migracije su Sisačko-moslavačka (-1328) i Vukovarsko-srijemska (-1392), dok očekivano Grad Zagreb ima najveću privlačnu moć i pozitivnu bilancu (+1367) kao i Zagrebačka županija (+894 stanovnika).

Razloge možemo tražiti u teškoj ukupnoj gospodarskoj situaciji koja je utjecala na smanjenje intenziteta doseljavanja i povećanja intenziteta odseljavanja kako u Županiji tako i na razini države. Iz tog gledišta te migracije možemo okarakterizirati kao ekonomske migracije. Govoriti o demografskoj obnovi »stihijskom« imigracijom, iz koje je županija Koprivničko-križevačka desetljećima crpila snagu (više nego iz prirodnog priraštaja), prema novim pokazateljima nema osnove bez upliva sustavne populacijske politike. Koliko je zapravo intenzivna emigracija s ovih područja detaljnije će biti dostupno iz podataka novog Popisa za 2011. godinu.

Tablica 7. Ukupno doseljeno i odseljeno stanovništvo Koprivničko-križevačke županije, procjena 2010. godine

	Doseljeni			Odseljeni			Saldo ukupne migracije	Saldo migracije među županijama	Saldo migracije s inozemstvom
	ukupno	iz druge županije	iz inozemstva	ukupno	u drugu županiju	u inozemstvo			
Republika Hrvatska	-	25 846	4 985	-	25 846	9 860	-	0	-4 875
Koprivničko-križevačka županija	491	459	32	598	521	77	-107	-62	-45

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

7. STRUKTURA STANOVNIŠTVA PREMA STAROSTI I SPOLU

Temeljni postulat demografskog razvoja kao složenog procesa razvoja stanovništva jest međuzavisnost sastavnica prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva i promjena u njegovim strukturama (biološkim, ekonomsko-socijalnim, intelektualnim), (Wertheimer-Baletić, 1999.). Struktura stanovništva prema starosti i spolu Koprivničko-križevačke županije odraz je demografskog povijesnog nasljeđa, temelj sadašnjeg i ogledalo budućeg gospodarskog razvoja županije. Sastav prema spolu i dobi (starosti) jest biološki sastav jer je izravno uvjetovan prirodnim kretanjima stanovništva (Nejašmić, 2005.). Ta biološka podloga usko je vezana za sve ostale strukture stanovništva, pogotovo za fertilni i radni (radno-aktivni) kontingent, te prema njoj najobjektivnije možemo raditi i procjene budućih društvenih i gospodarskih zbivanja. (**Tablica 8.**). Prirodno kretanje stanovništva Koprivničko-križevačke županije statistika opisuje negativnim predznakom (500 umrlih više od rođenih u 2010. godini) već više od četiri desetljeća (**Tablica 9.**). Kakav je stoga njen dobno-spolni sastav?

Tablica 8. Prirodno kretanje Koprivničko-križevačke županije pod procjeni 2010. godine

Županija	Rođeni				Živorođeni izvan braka	Umrli		Umrla dojenčad		Prirodni prirast
	Ukupno	Živorođeni		Mrtvorođeni						
		muški	ženski			muški	ženski	muški	muški	
Republika Hrvatska	43 546	22 423	20 938	185	5 752	25 683	26 413	111	81	-8 735
Varaždinska	1 739	900	833	6	282	1 135	1 159	5	2	-561
Koprivničko-križevačka	1 179	615	558	6	233	834	839	4	-	-500
Bjelovarsko-bilogorska	1 256	652	598	6	234	886	928	4	3	-564
Virovitičko-podravska	864	471	389	4	130	621	624	4	2	-385
Međimurska	1 292	682	604	6	394	609	626	2	2	51

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

Na oblikovanje dobno-spolne piramide Koprivničko-križevačke županije utjecalo je mnogo paralelnih demografskih procesa kao što je spomenuto dugogodišnje demografsko starenje ukupnog stanovništva, odnosno dubinsko mijenjanje kvalitativne strukture (feminizacija, senilizacija, smanjenje fertilnog i radnog kontingenta). Različite čimbenike i katalizatore tih procesa možemo tražiti u intenzivnim migracijama stanovništva, pogotovo iz nerazvijenijih ruralnih sredina u razvijenija urbana područja, diferencijalni mortalitet muškog dijela stanovništva (biološki dulji životni vijek ženskog dijela populacije), gubici u ratovima, gospodarske krize, prometna nepovezanost i sl. Nabrojeni čimbenici izravno ili neizravno utječu na još jaču kontrakciju dobno-spolne piramide.

Trent demografskog starenja prisutan je u zapadnoeuropskim zemljama već više od stotinu godina. Prosječna starost u Hrvatskoj prema podacima iz Priopćenja Procjena stanovništva RH u 2010. godini DZS-a od 15.9.2011. (broj 7.1.4.) iznosi 41,3 godine za muškarce odnosno (34; 1971.) odnosno 43 za žene (35,5; 1971. godine), dok na fertilni kontingent (15 do 49 godina) otpada svega 45 posto (51,4%; 1971. godine) i u stalnom je opadanju. Prema procjeni DZS-a (Žene i muškarci u Hrvatskoj 2012.) od ukupnog stanovništva Hrvatske 51,7% otpada na žene, a 48,3% na muškarce s time da se u postocima kontingenti značajno razlikuju. Više se rodi muške djece, ali znakovito je da u kategoriji 85 i više godina čak 74,7% otpada na žene, a samo 25,3% na muškarce. (**Grafikon 4.**) U relativnom omjeru brojke vrijede i za prostor Koprivničko-križevačke županije u procjenama za 2010. godinu (57 871muškaraca, te 61 129 žena). Promjene u dobnom sastavu stanovništva Hrvatske sadrže dva uspo-

Tablica 9. Prirodno kretanje stanovništva Koprivničko-križevačke županije po gradovima i općinama u 2010. godini

	Živo-rođeni	Mrtvo-rođeni	Umrli	Umrla dojenčad Infant deaths		Prirodni prirast	Brakovi		Vitalni indeks (živorođeni na 100 umrlih)
				ukupno	0-6 dana		sklopljeni	razvedeni	
Koprivničko-križevačka županija	1 173	6	1 673	4	-	-500	558	177	70,1
Gradovi	622	3	723	3	-	-101	294	106	86,0
Đurđevac	81	-	124	1	-	-43	40	9	65,3
Koprivnica	336	-	347	1	-	-11	160	71	96,8
Križevci	205	3	252	1	-	-47	94	26	81,3
Općine	551	3	950	1	-	-399	264	71	58,0
Drnje	26	-	32	-	-	-6	9	6	81,3
Đelekovec	9	-	23	-	-	-14	4	2	39,1
Ferdinandovac	10	-	48	-	-	-38	7	2	20,8
Gola	27	-	48	-	-	-21	9	-	56,3
Gornja Rijeka	25	-	34	-	-	-9	13	3	73,5
Hlebine	13	-	30	-	-	-17	5	4	43,3
Kalinovac	14	-	34	1	-	-20	6	2	41,2
Kalnik	12	-	22	-	-	-10	7	-	54,5
Kloštar Podravski	34	1	37	-	-	-3	13	4	91,9
Koprivnički Bregi	24	1	32	-	-	-8	8	10	75,0
Koprivnički Ivanec	17	-	36	-	-	-19	14	5	47,2
Legrad	21	-	51	-	-	-30	11	4	41,2
Molve	21	-	24	-	-	-3	6	1	87,5
Novigrad Podravski	25	-	53	-	-	-28	10	3	47,2
Novo Virje	9	-	19	-	-	-10	7	1	47,4
Peteranec	31	-	40	-	-	-9	10	2	77,5
Podravske Sesvete	10	-	37	-	-	-27	11	4	27,0
Rasinja	33	-	58	-	-	-25	16	2	56,9
Sokolovac	37	1	60	-	-	-23	24	2	61,7
Sveti Ivan Žabno	53	-	78	-	-	-25	33	4	67,9
Sveti Petar Orehovec	51	-	78	-	-	-27	22	6	65,4
Virje	49	-	76	-	-	-27	19	4	64,5

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

redna sveopća procesa: smanjenje udjela mladih i istovremeno povećanje udjela starog stanovništva (Nejašmić, 2005.).

Prema Popisu 2001. udio starog stanovništva (65 i više godina) u ukupnom stanovništvu županije, Koprivničko-križevačka županija je ispod siromašnog prosjeka Hrvatske (15,6%): na mladi kontingent (0-19) otpadalo je 24,3%, na radni (20-64) 59,3%, te na stari 16,4% . Situacija je ponešto drugačija u procjenama 2010. godine odnosno mladih je bilo manje s 21,4%, radnog kontingenta minimalno više 60,8%, te za posto više starih 17,4% (**Tablica 10.**). Prema stupnju ostarjelosti obilježje Koprivničko-križevačke županije jest tip 4. odnosno - duboka starost kao i populacija cijele Hrvatske. Prema projekcijama (Nejašmić i Mišetić, 2004.) ti će se odnosi još pogoršati uz daljnje povećanje stupnja ostarjelosti.

Prema koeficijentu starosti Popisa 2001. godine Koprivničko-križevačka županija (22,4) ne odskače od koeficijenata susjednih županija. Tako Bjelovarsko-bilogorska broji 23,5, Virovitičko-podrav-

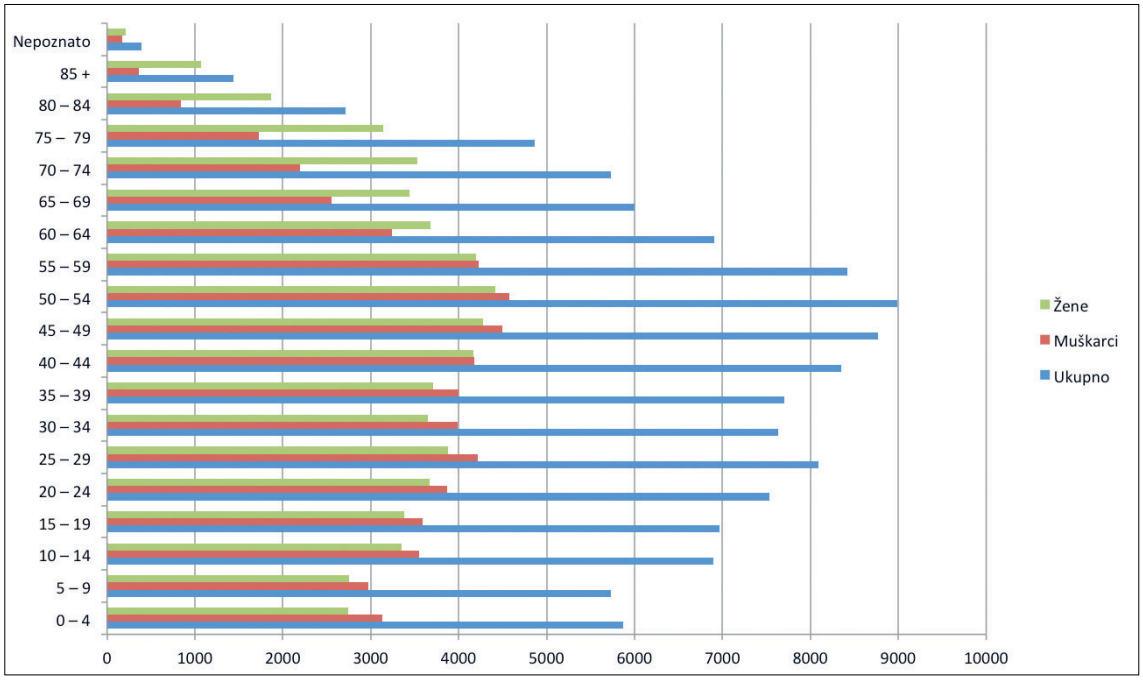

Grafikon 7. Struktura stanovništva Koprivničko-križevačke županije prema spolu i dobnim skupinama 2010. godine

ska 22,1, a ponešto su u boljoj situaciji Varaždinska 21,1 te Međimurska s 18,7 koeficijentom starosti. Zanimljivo je komparirati županijske indekse starenja s Hrvatskom čiji indeks je 1953. iznosio tek 10,3, 1961. 11,8, da bi stagnirao 1971. i 1981. na 15. Nakon popisa 1991. indeks starenja se ubrzano povećavao s 17,7 na današnjih 23,2. Znakovito je i da je prirodno kretanje stanovništva Hrvatske upravo od 90-tih godina 20. stoljeća s negativnim predznakom.

Prostorna distribucija dobno-spolnih udjela unutar Koprivničko-križevačke županije vrlo je diferencirana jer procesi feminizacije i senilizacije u punoj mjeri eskaliraju upravo u manjim agrarnim naseljima. Njihova baza dobno-spolne piramide znatno se smanjuje uz značajno povećanje broja starog žiteljstva. Takova područja tipiziramo većim brojevima (5., 6. i 7.) s obilježjima vrlo duboke starosti, izrazito duboke starosti i krajnje duboke starosti (model Klemenčića, 1990.). To se uočava iz komparacije gradova (primjerice Koprivnice) s manjim naseljima poput Legrada, Svetog Petra Orehovca ili Virja (**Tablica 11.**). Tako po Popisu iz 2001. godine Koprivnica ima indeks starenja 17,2 dok Legrad visokih 32,4, a Virje 24,9, te Sv.Petar Orehovec 23,2. Kada analiziramo kontingente stanovništva za istu popisnu godinu u postocima tada dobivamo detaljniju demografsku sliku naselja. Koprivnica je u najboljoj situaciji unutar županije s

Tablica 10. Struktura stanovništva Koprivničko-križevačke županije prema spolu i dobnim skupinama sredinom 2010. godine

Dobne skupine	Koprivničko-križevačka županija		
	ukupno	muškarci	žene
Ukupno	119 000	57 871	61 129
0 – 4	5 875	3 133	2 742
5 – 9	5 729	2 973	2 756
10 – 14	6 901	3 549	3 352
15 – 19	6 970	3 590	3 380
20 – 24	7 531	3 865	3 666
25 – 29	8 093	4 213	3 880
30 – 34	7 638	3 992	3 646
35 – 39	7 702	3 996	3 706
40 – 44	8 349	4 178	4 171
45 – 49	8 770	4 493	4 277
50 – 54	8 990	4 571	4 419
55 – 59	8 422	4 223	4 199
60 – 64	6 911	3 237	3 674
65 – 69	5 995	2 556	3 439
70 – 74	5 727	2 195	3 532
75 – 79	4 866	1 729	3 137
80 – 84	2 709	843	1 866
85 +	1 433	361	1 072
Nepoznato	389	174	215

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

Grafikon 8. Piramide starosti stanovništva Koprivničko-križevačke županije, te Koprivnice, Sv. Petra Orehovca, Legrada i Virja 2001. godine

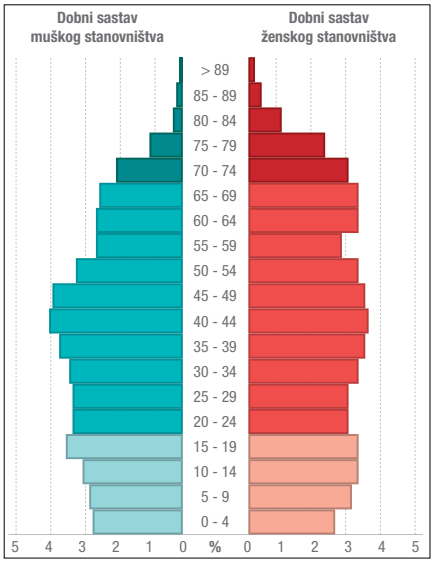

Županija

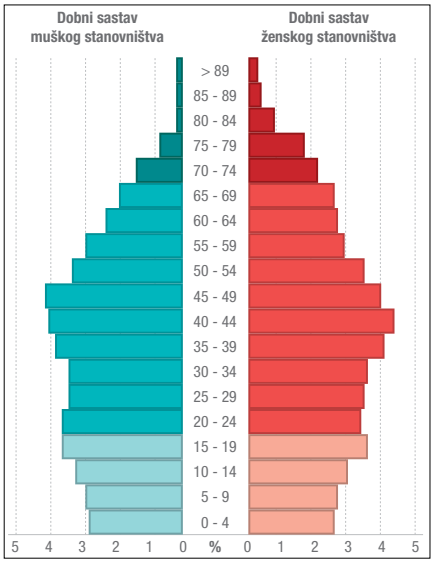

Koprivnica

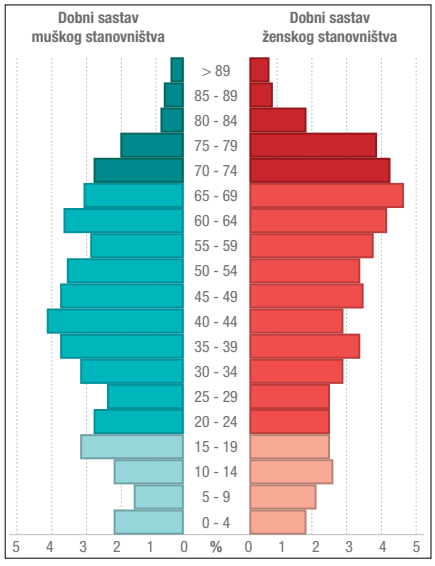

Legrad

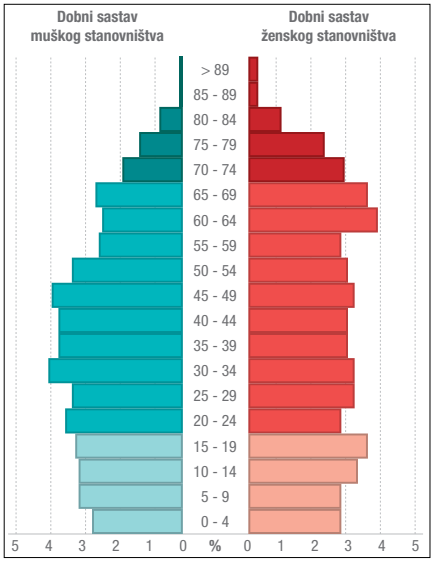

Sv. Petar Orehovec

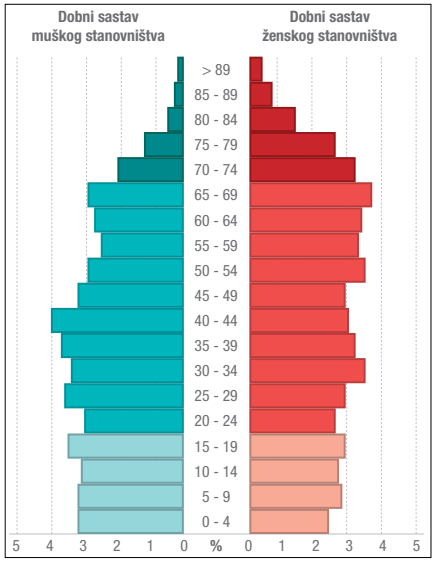

Virje

Tablica 11. Kontingenti stanovništva Koprivničko-križevačke županije, Koprivnice, Legrada, Svetog Petra Orehovca i Virja prema dobnim skupinama 2001. i procjena za županiju 2010. godine

%					
Dobne skupine	Koprivničko-križevačka županija	Koprivnica	Legrad	Sveti Petar Orehovec	Virje
Mlado 0-19	24,3 (21,4 – 2010.)	24,4	17,4	24,6	23,8
Radno 20-64	59,3 (60,8 – 2010.)	62,9	57,7	58,4	57,3
Staro 65+	16,4 (17,4 – 2010.)	12,7	24,9	17,0	18,9

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

24,4% mladih, 62,9% radnog, te 12,7% starog stanovništva, dok je Legrad u bitno nepovoljnijim demografskim prilikama s tek 17,4% mladih, 57,7% radnih i visokih 24,9% starih stanovnika (**Tablica 12.**). Treba napomenuti i podatak da je fertilna baza (fertilno žensko stanovništvo u dobi od 15 do 49 godina) u Koprivnici daleko veća (5 530 žena, 2001.) od Legrada (svega 539 žena, 2001.). U tako ostarijeloj populaciji neizgledno je očekivati prirodnu obnovu reprodukcijom, a malobrojno mlado stanovništvo intenzovno emigrira radi smanjene gospodarske aktivnosti u tim naseljima. Bez konkretnog mehaničkog priliva stanovništva iz drugih regija, Podravina i Kalničko prigorje ne mogu ostvariti demografsku obnovu.

Tablica 12. Struktura stanovništva Koprivničko-križevačke županije, Koprivnice, Legrada, Svetog Petra Orehovca i Virja prema spolu i dobnim skupinama 2001. godine

%										
Dobne skupine	Koprivničko-križevačka županija		Koprivnica		Legrad		Sveti Petar Orehovec		Virje	
	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
0 – 4	2,7	2,6	2,8	2,6	2,1	1,7	2,7	2,8	3,2	2,4
5 – 9	2,8	3,1	2,9	2,7	1,5	2,0	3,1	2,8	3,2	2,8
10 – 14	3,0	3,3	3,2	3,0	2,1	2,5	3,1	3,3	3,1	2,7
15 – 19	3,5	3,3	3,6	3,6	3,1	2,4	3,2	3,6	3,5	2,9
20 – 24	3,3	3,0	3,6	3,4	2,7	2,4	3,5	2,8	3,0	2,6
25 – 29	3,3	3,0	3,4	3,5	2,3	2,4	3,3	3,2	3,6	2,9
30 – 34	3,4	3,3	3,4	3,6	3,1	2,8	4,0	3,2	3,4	3,5
35 – 39	3,7	3,5	3,8	4,1	3,7	3,3	3,7	3,0	3,7	3,2
40 – 44	4,0	3,6	4,0	4,4	4,1	2,8	3,7	3,0	4,0	3,0
45 – 49	3,9	3,5	4,1	4,0	3,7	3,4	3,9	3,2	3,2	2,9
50 – 54	3,2	3,3	3,3	3,5	3,5	3,3	3,3	3,0	2,9	3,5
55 – 59	2,6	2,8	2,9	2,9	2,8	3,7	2,5	2,8	2,5	3,3
60 – 64	2,6	3,3	2,3	2,7	3,6	4,1	2,4	3,9	2,7	3,4
65 – 69	2,5	3,3	1,9	2,6	3,0	4,6	2,6	3,6	2,9	3,7
70 – 74	2,0	3,0	1,4	2,1	2,7	4,2	1,8	2,9	2,0	3,2
75 – 79	1,0	2,3	0,7	1,7	1,9	3,8	1,3	2,3	1,2	2,6
80 – 84	0,3	1,0	0,2	0,8	0,7	1,7	0,7	1,0	0,5	1,4
85 – 89	0,2	0,4	0,2	0,4	0,6	0,7	0,1	0,3	0,3	0,7
90+	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,6	0,1	0,3	0,2	0,4
Nepoznato	0,1	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-	-	-
%	48,3	51,7	48,0	52,0	47,6	52,4	49,0	51,0	49,1	50,9

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

7. ZAKLJUČAK

Popis stanovništva 2011. iako samo po naseljima ne zadirući dublje u strukturu, ocrtao je vrlo negativno demografsko kretanje u Koprivničko-križevačkoj županiji (**Tablica 13.**). Projekcije stanovništva koje su se radile demografskim studijama 1991. i 2001. bile su preoptimistične. Dakako, nisu ni mogle predvidjeti duboku globalnu gospodarsku (bankarsku) krizu prateći samo trendove poput stopa prirodnog priraštaja, fertiliteta i sl. Stanovništvo i njegove strukturne značajke imaju veliko značenje za obujam, sastav i brzinu proizvodnje i potrošnje. Ono je izvor radne snage, najbitnijeg čimbenika proizvodnje, te određuje dinamiku i sastav gospodarskog razvoja (Wertheimer-Baletić, 1999.). Upravo pomoću te uzročno-posljedične veze gospodarstva i strukturnih značajki stanovništva možemo oslikati današnje demografsko stanje Koprivničko-križevačke županije. Struktura stanovništva županije iz popisa za 2011. godinu nam je nažalost još nepoznata, a svakako će biti signifikantno pratiti daljnje trendove ekonomske strukture stanovništva (bilancu radne snage, strukturu prema pismenosti, školskoj spremi i sl.) kao i podatke HZZ Križevci.

Tablica 13. Prirodno kretanje stanovništva Koprivničko-križevačke županije od 2006. do 2010. godine

	Godina	Rođeni			Umrli		Prirodni prirast	Brakovi		Umrla dojenčad na 1000 živorođenih	Vitalni indeks (živorođeni na 100 umrlih)
		ukupno	živorođeni	mrtvorođeni	ukupno	umrla dojenčad		sklopljeni	razvedeni		
Republika Hrvatska	2006.	41 628	41 446	182	50 378	215	-8 932	22 092	4 651	5,2	82,3
	2007.	42 070	41 910	160	52 367	234	-10 457	23 140	4 785	5,6	80,0
	2008.	43 929	43 753	176	52 151	195	-8 398	23 373	5 025	4,5	83,9
	2009.	44 754	44 577	177	52 414	235	-7 837	22 382	5 076	5,3	85,0
	2010.	43 546	43 361	185	52 096	192	-8 735	21 294	5 058	4,4	83,2
Koprivničko-križevačka županija	2006.	1 132	1 127	5	1 702	7	-575	596	124	6,2	66,2
	2007.	1 161	1 157	4	1 709	3	-552	570	131	2,6	67,7
	2008.	1 237	1 232	5	1 751	6	-519	588	151	4,9	70,4
	2009.	1 195	1 190	5	1 721	9	-531	595	166	7,6	69,1
	2010.	1 179	1 173	6	1 673	4	-500	558	177	3,4	70,1

Izvor: Državni zavod za statistiku, Zagreb

Prateći i analizirajući trendove od popisa 1857. do 2011. (2001.), odnosno prognoze DZS-a za 2010. (struktura stanovništva) za Koprivničko-križevačku županiju, možemo zaključiti:

- Prirodno i mehaničko kretanje stanovništva Koprivničko-križevačke županije diferencirano se mijenjalo kako prostorno tako i vremenski. Sukladno tome mijenjala se dubinski i struktura stanovništva. Spomenuti procesi karakteristični su za susjedne županije.

- Mijena broja i sastava (strukture) stanovništva posljedica je različitosti društveno-gospodarskog razvoja, ali i kao čimbenik njegova (ne)napretka.

- Dugotrajni negativni trend prirodnog priraštaja, te neznatna migracijska kretanja imaju za posljedicu depopulaciju područja Koprivničko-križevačke županije.

- U razdoblju od 1953. do 2011. čak 72,8 posto naselja županije je palo brojem stanovnika za od 30,1 do 80 posto što je alarmantni podatak.

- U posljednjem međupopisnom razdoblju od 2001. do 2011. niti jedno naselje u Koprivničko-križevačkoj županiji ne bilježi porast broja stanovnika.

- Osnovne karakteristike kretanja stanovništva Koprivničko-križevačke županije su: smanjenje ukupnog broja stanovnika (prirodni prirast negativnog predznaka), smanjenje broja stanovnika mlađe dobi, porast stanovnika starije dobi, senilizacija (poglavito ženskog – feminizacija), smanjenje broja ruralnog stanovništva, te porast gradskog stanovništva. Urbanizacija je najmasovniji proces suvremenog čovječanstva (Friganović, 1987.).

- Zbog migracija stanovništva iz sela u gradove, negativna bilanca nataliteta i mortaliteta je donekle manje izražena u gradovima. Saldo ukupne migracije cijele Županije je negativan. Popis 2011. ukazuje na opći pad dinamike stanovništva koji polako zaustavlja i pokrenute procese suburbanizacije Koprivnice.

- Teška gospodarska situacija utjecala je na smanjenje intenziteta doseljavanja i povećanja intenziteta odseljavanja kako u Županiji tako i na razini države. Iz tog gledišta te migracije možemo okarakterizirati kao ekonomske migracije.

- Prostorna distribucija dobno-spolnih udjela unutar Koprivničko-križevačke županije vrlo je diferencirana, a stanovništvo naginje obilježjima vrlo duboke starosti.

- Tek mehanički priliv stanovništva može bitnije poboljšati demografsku sliku Koprivničko-križevačke županije kako u ukupnom broju tako i strukturno.

Samo dugotrajna dobro osmišljena i ujednačena obiteljska populacijska politika jedina može promjeniti trendove koji trenutno vode u izumiranje. Da se kvalitetnom populacijskom politikom može utjecati na negativne trendove dokaz možemo pronaći u susjednim razvijenim europskim zemljama koje imaju povoljnije demografske grafikone upravo iz tog razloga. Populacijska politika ovog područja trebala bi biti pronatalitetna, imigracijska, te redistributivna. Nažalost vrlo je malo od prihvaćenih populacijskih mjera u Hrvatskoj provedeno. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju populacijska politika trebala bi se drastično mijenjati kako bi i Koprivničko-križevačka županija u svojoj demografskoj budućnosti imala više rođenih nego umrlih (**Grafikon 9.**), a takva rješenja moguća su jedino s imigracijom naroda s visokom stopom prirodnog priraštaja. Tada moramo biti spremni i na premošćivnje kulturoloških različitosti i na probleme asimilacije imigranata. Ulaskom u Europsku uniju prijete nam i iseljavanja mladog školovanog kadra tako da se Županija ne može nadati pozitivnijim migracijskim bilancama koje bi utjecale na promjenu sadašnjih trendova.

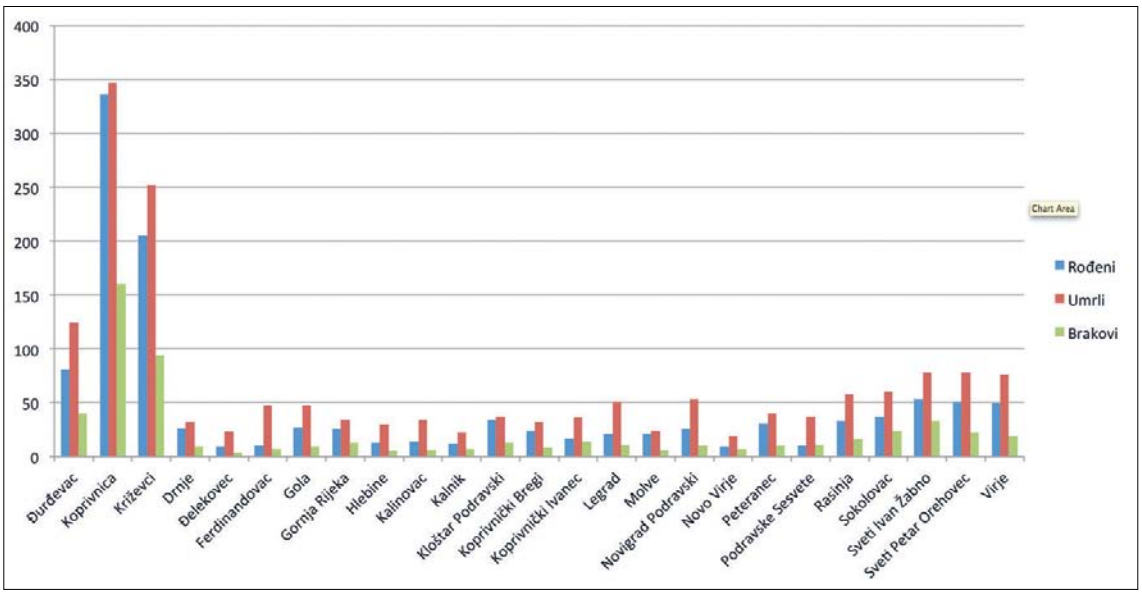

Grafikon 9.

8. LITERATURA

Ernečić, Dražen, Feletar, Dragutin, Petrić, Hrvoje: Koprivničko-križevačka županija, školska knjiga, Zagreb 1997.

Feletar, Dragutin, Demografsko-gospodarska osnovica novoosnovane Koprivničko-križevačke županije, Podravski zbornik, god. 19/20., Koprivnica, 1993./1994.

Feletar, Dragutin, Dnevne migracije u Koprivnicu, Geografski glasnik 39, Zagreb 1997.

Feletar, Dragutin; Feletar, Petar, Depopulacija i promjene u prostornom resporedu stanovništva na području Bjelovarsko-bilogorske županije od 1857. - 2001. godine, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, Bjelovar, str. 60-115, 2008.

Feletar, Dragutin, Feletar, Petar, Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina, VII. 13, str. 167-212, Koprivnica, 2008.

Feletar, Dragutin, Feletar, Petar, Promjene u prostornoj slici naseljenosti Varaždinske županije 1857.-2001. i centralitet Varaždina, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu, str. 344-376, 2009.

Feletar, Dragutin, Industrija kao faktor promjena prostorne distribucije stanovništva u Podravini, Geografski glasnik, god. 45, Savez geografskih društava, Zagreb, 1983.

Feletar, Dragutin, Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine, Zagreb 1984.

Feletar, Dragutin, Petrić, Hrvoje, Općina Đelekovec, Đelekovec, 2008.

Feletar, Dragutin, Petrić, Hrvoje, Općina Novigrad Podravski – izabrane teme, Novigrad Podravski, 2001.

Feletar, Dragutin, Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije s osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. godine, Podravina 1, str. 5-30, Koprivnica, 2002.

Feletar, Dragutin, Promjene u prostornom rasporedu stanovništva Podravine 1991. godine, Podravski zbornik, god. 17., Koprivnica, 1991.

Feletar, Dragutin, Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na Koprivničko križevačku županiju, Podravina, IV., br. 8., Koprivnica, 2005.

Feletar, Dragutin, Stanovništvo Podravine 1981. godine, Podravski zbornik 8, Koprivnica, 1981.

Feletar, Dragutin, Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti, Koprivnica: grad i spomenici, Zagreb, Koprivnica, 1986.

Feletar, Petar, Industrija Podravine – od manufaktura do deindustrijalizacije (Glavne etape i procesi), Podravina, X. 20, str. 115-162, Koprivnica, 2011.

Feletar, Petar, Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. godine, Podravina, VI. 12, str. 151-158, Koprivnica, 2007.

Friganović, Mladen, Demogeografija, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Friganović, Mladen, Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske 1948-1991. kao funkcija urbanizacije, Geografski glasnik 52, Zagreb, 1992.

Friganović, Mladen, Živić, Dražen, Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948-1991., Geografski glasnik 56, Zagreb, 1994.

Hrženjak, Juraj, Društvena struktura naselja u Hrvatskoj, Zagreb, 1983.

Hrženjak, Juraj, Lokalna uprava i samouprava u Republici Hrvatskoj, Zagreb 1993.

Ivaniš, Stjepan, Starčević, Ivan, Tendencije suvremenog razvoja općine Koprivnica, Podravski zbornik, god. 6., Koprivnica, 1986.

Kolar Dimitrijević, Mira, Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918-1945. godine, Podravski zbornik, god.6., Koprivnica, 1980.

Korenčić, Mirko, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1972., Zagreb, 1979.

Krivošić, Stjepan, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, Varaždin, 1991.

Krivošić, Stjepan, Stanovništvo Podravine 1659.-1859., Podravski zbornik, 9, Koprivnica, 1983.

Kurtek, Pavao, Kretanje radne snage u Koprivnicu, Podravski zbornik, god. 1., Koprivnica, 1975.

Lajić, Ivan, Nejašmić, Ivo, Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrtvatskog otočja, Institut za migracije i narodnosti, VIII. 4, str. 659-662, Zagreb,1993.

Malačić, Juraj, Demografija (teorija, analiza, metode in modeli), Ljubljana, 1993.

Matica, Mladen, Deagrarizacija u razdoblju tranzicije na području Koprivničko-križevačke županije (1991-2002.), Podravina, I. , 2,str. 54-66, 2002.

Matica, Mladen, Povijesno-demografski razvitak đurđevačkog dekanata, Đurđevački zbornik, Đurđevac, str. 85-97, 1996.

Nejašmić, Ivo, Demogeografija, Zagreb, 2005.

Nejašmić, Ivo, Depopulacija u Hrvatskoj, Zagreb, 1991.

Petrić, Hrvoje, Koprivnica u 17. stoljeću, Samobor, 2005.

Petrić, Hrvoje, Općina i župa Drnje, Drnje, 2000.

Petrić, Hrvoje, Povijest Torčeca, Torčec, 2000.

Roca, Zoran, Demografsko-ekološki slom, Zagreb 1987.

Serdar, Vladimir, Uvod u statistiku stanovništva, Zagreb 1953.

Šterc, Stjepan, O suvremenom geografskom objektu istraživanja s posebnim osvrtom na demogeografiju, Geografski glasnik, 48, str. 99-121, 1986.

Vresk, Milan, Geografski koncept – pokušaj pojednostavljene reinterpretacije, Geografski glasnik, 49, str. 16-21, 1987.

Wertheimer-Baletić, Alica, Demografija, Zagreb, 1982.

Wertheimer-Baletić, Alica, Posttranzicijska etapa u razvoju stanovništva, Ekonomski pregled 7-8, Zagreb 1992.

Wertheimer-Baletić, Alica, Stanovništvo Hrvatske, Zagreb,< 1971.

Wertheimer-Baletić, Alica, Stanovništvo i razvoj, Zagreb, 1999.

Živić, Dražen, Pokos, Nenad, Demografska obilježja Podravine, Podravski zbornik, god. 28, Koprivnica, 2002.

Živić, Dražen, Žebec, Ivana, Sastavnice demografske bilance u Gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća, Podravina, VI. 11, str. 28 – 46, Koprivnica, 2005.

9. IZVORI

Analiza stanja u gospodarstvu grada Koprivnice, Gradsko poglavarstvo, Koprivnica, travnja 1998.

Bilteni Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, Područna služba Križevci, HZZ PS Križevci, brojevi od 1997. do 2011.

Demografska studija Koprivničko-križevačke županije, Hrvatski zemljopis d.o.o. i Geografski institut "Petar Matković", Feletar, Dragutin, Zagreb, 1998./99.

Generalni urbanistički plan grada Koprivnice, Konzervatorska podloga, Konzervatorski zavod, Zagreb, 2002.

Izvješće o stanju prostora i program mjera za unapređenje u Koprivničko-križevačkoj županiji, CPA, Zagreb, 1996.

Prometna studija grada Koprivnice, Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb 1998.

Statistički pregled podataka Koprivničko-križevačke županije, Ured za statistiku Županije, Koprivnica, 1996.

Strategija razvoja ljudskih potencijala Koprivničko-križevačke županije 2011. - 2013., Koprivnica, 2011.

Demografska studija – stanovništvo kao faktor razvoja Grada Koprivnice (za GUP), Hrvatski zemljopis, voditelj Dragutin Feletar, Koprivnica 2001./2002.

Internetski izvori korišteni su u tokom travnja i svibnja 2012. godine

- www.dzs.hr

Publikacije Državnog zavoda za statistiku:

Hrvatska u brojkama 2011.

Žene i muškarci u Hrvatskoj 2012.

Žene i muškarci u Hrvatskoj 2011.

Žene i muškarci u Hrvatskoj 2010.

Statistički ljetopis:

Statistički ljetopis 2010. ispravak (7. srpnja 2011.)

Statistički ljetopis 2011. ispravak (16. prosinca 2011.)

Statistički ljetopis 2011. ispravak (20. veljače 2012.)

Priopćenja i Statistička izvješća prema programu publiciranja za 2011.

7. Stanovništvo (16.4.2012.)

Popis stanovništva Državnog zavoda za statistiku:

Popis stanovništva 2011.

Prvi popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. po naseljima

Probni popis stanovništva 2009.
Popis stanovništva 2001.
Baze podataka Državnog zavoda za statistiku:
Naselja i stanovništvo RH 1857.-2001. (CD ROM)

SUMMARY

Northwestern Croatia, and in particular Koprivnica-Križevci County, is demographically a very intriguing and specific area. In analysing the population development and demographic changes of this area since the first modern population census in 1857 to the most recent censuses in 2001 and 2011, it can be concluded that the exceptionally negative trends are continuing. Namely, the demographic studies conducted by the county at the turn of the 21st century contained overly optimistic population projections. The natural and mechanical population trends are very tightly tied to economic development, and the global crisis which was difficult to account for in the assumed projections. The changes in the number and composition of the population of Koprivnica-Križevci County is the result of the changes in the socio-economic development, and the long-term negative natural growth trends and insignificant migration trends, which together have resulted in a strong depopulation of the county territory. In the most recent census period, from 2001 to 2011, not a single settlement in the county recorded population growth, which ultimately means a reduction in the overall population, reduction in the young population, increase in the elderly population, feminization of the population, reduced rural population and continued increases in the urban population. With the negative natural growth, generally poor economic prospects and processes that are deeply changing the population structure, Koprivnica-Križevci County will exclusively be revitalised through an urgent, high quality population policy that should have a pro-natality, pro-immigration and redistributive character. With Croatia's entry into the European Union, the county will have to be prepared for new demographic changes, particularly mechanical population trends, fluctuation of the young population and problems associated with immigrant assimilation.

ANALIZA PRIJEVOZNE POTRAŽNJE NA RELACIJI ZAGREB – KOPRIVNICA

ANALYSIS OF TRANSPORT DEMAND ON THE ROUTE ZAGREB – KOPRIVNICA

Marin DUGINA
Srednjoškolski profesor
Srednja škola »Ivan Seljanec«, Križevci

Petar FELETAR
Doktorand, Fakultet prometnih znanosti
Zagreb

Igor FRANOLIĆ
Predsjednik uprave Komunalnog
poduzeća »Lukom«, Ludbreg

Primljeno: 15. 4. 2012.
Prihvaćeno: 10. 5. 2012.
Pregledni rad
Review
UDK/UDC 341.748.061 (497.5-Zagreb-Koprivnica)

SAŽETAK

Klasičnom metodom anketiranja istražena je prijevozna potražnja na relaciji Zagreb – Koprivnica za željeznički i putnički cestovni promet u trajanju od 25.7. do 21.8. 2011. Anketirano je ukupno 912 putnika za željeznički odnosno 231 za putnički cestovni promet. Obrada putničkih tokova odrađena je pomoću dolazno-dolazne matrice. Dobiveni podaci transparentno su prikazani grafičkim metodama te su korišteni u analizi prometnog sustava prostora između Zagreba i Koprivnice. Izvodi se utvrđivanje prijevoznih kapaciteta u funkciji prijevoza putnika te daljnja organizacija putnika na relaciji Zagreb – Koprivnica intermodalnom transportnom mrežom. Uz izgradnju brzih cesta, dvokolosječne pruge kao prioritetnih projekata, nužno je pronaći optimalno rješenje za izgradnju intermodalnog putničkog terminala tako da željeznički i cestovni promet razviju novi partnerski, a nikako konkurentski odnos.

Ključne riječi: promet, željeznička pruga, cestovni promet, intermodalni transport, prijevozna potražnja, Koprivnica, Podravina.
Key words: transport, railway, road transport, intermodal transport, transport demand, Koprivnica, Podravina

1. UVOD

Promet kao kompleksan sustav zahtijeva interdisciplinaran pristup, a sam njegov razvoj ima multiplikativni učinak. Željeznički promet kao važan dio tog sustava zahtijeva posebnu znanstvenu pozornost. On potrebuje neprestanu interakciju i integraciju s ostalim modovima, odnosno oblicima prometa. Na toj znanstvenoj pretpostavki, preciznim izmjerama i dimenzioniranjem tehnoloških procesa prijevoza putnika na relaciji Zagreb – Koprivnica, trebalo bi se utjecati na samu organizaciju transporta. Sasvim sigurno da će se takvim pristupom procesima prijevoza putnika utjecati i na postojeću mrežu. Na postojećoj mreži analiziran je željeznički i cestovni (autobusni) putnički promet, gdje se putem znanstveno istraživačke metode komparacije daje usporedba ove dvije prometne grane iz raznih aspekata. Sasvim sigurno je da spomenute prometne grane na relaciji Zagreb – Koprivnica ne

mogu egzistirati na kvalitetan način individualno, odnosno nepovezano. To znači da će se nastojati integriranom mrežom minimizirati nedostaci pojedinog moda.

Takvim pristupom konvencionalni ili unimodalni prijevoz gubi na važnosti, a sve veći značaj preuzima intermodalni prijevoz. S etimološkog aspekta termin intermodalni transport nastao je od latinske riječi »inter« u dva značenja: kao prvi dio riječi znači da se nešto nalazi između dijelova onoga što je rečeno drugim dijelom riječi, odnosno kao prvi dio riječi koji označuje što internacionalno; »modus« u značenju vrsta, načina i »multus« u značenju mnogo ili više načina. Intermodalni prijevoz u odnosu na postojeće transportne tehnologije ima slijedeće komparativne prednosti: brzina, dostupnost, pouzdanost, zaštita, orijentiranost, transparentnost i održivost. Sve te komparativne prednosti utjecat će na određene strukturne promjene društva i prostora, a one su posljedično dakako vezane uz ekonomski razvoj, demografsku sliku, urbanizaciju (...), odnosno konkretno povećanje gustoće željezničke i cestovne mreže.

Intermodalni prijevoz u odnosu na unimodalni, omogućuje bolje iskorištenje postojeće infrastrukture, što znači da kroz određene teze vrijedi detektirati i određene nedostatke u cilju poboljšanja organizacije transporta. Intermodalni prijevoz na mreži koje se problemski obrađuje trebalo bi osigurati eksploataciju željezničkih i cestovnih prijevoznih sredstava na racionalan i ekonomičan način, a u cilju što većeg prijevoza putnika uz što manji utrošak vremena i sredstava. S ovoga aspekta ovakav oblik prijevoza nužno je razvijati, jer u prijevoznom lancu prioritet treba dati željezničkom prometu na većini puta, a početni i završni dio puta treba odrediti cestovnim prijevoznim sredstvima. Cilj je pravilnim dimenzioniranjem tehnoloških procesa, integrirati željeznički i cestovni promet u jedan funkcionalan jedinstveni sistem i nastojati suzbiti konkurenciju između te dvije prometne grane. One moraju funkcionirati jedna drugoj kao nadopuna. Takva inovacijama unaprijeđena infrastruktura i posljedično veća prometna dostupnost povećat će produktivnost i potaknuti ekonomski razvoj prvenstveno Koprivnice, te Podravine.

2. ISTRAŽIVANJE PRIJEVOZNE POTRAŽNJE NA RELACIJI ZAGREB - KOPRIVNICA

Prometna potražnja, kao širi pojam, uobičajeno se koristila zbog potrebe (prostornog) planirana u gradovima i urbanim regijama kao najnapučenija i prijevoznom potražnjom najopterećenija područja. U modelima prometne potražnje bitno je istražiti fenomen stvaranja putovanja odnosno nastajanja i privlačenja putovanja. Uobičajenom metodom anketiranja djelomično, ali statistički značajno, istražena je prijevozna potražnja na relaciji Zagreb – Koprivnica za željeznički i (autobusni) cestovni promet. Automobil kao vrlo snažan faktor u stvaranju (dnevnih) putovanja (u domaćinstvu) nije obuhvaćen ovom analizom, a upravo je automobil glavni razlog smanjenja upotrebe kako autobusnog tako i željezničkog prometa. Putovanja automobilom na relaciji Zagreb – Koprivnica zahtjevaju metodološki ponešto drugačiji pristup te puno veći angažman u istraživanju.

Željeznički promet od izrazitog je značaja za Podravinu od trenutka kada je 1870. zaživio do današnjih danana kada zahtjeva revalorizaciju. Na revalorizaciju željeznice upozorava nas i Bijela knjiga prometa (ožujak, 2011.) Europske unije čiji dio obitelji uskoro postajemo. Željeznički promet anketiran je u razdoblju trajanja od 6 dana od 16.8. do 21.8. 2011., a (autobusni) cestovni promet u periodu od 10 dana od 25.7. do 29.7. 2011., te od 8.8. do 12.8.2011. Demografski faktori su jedan od najvažnijih društvenih čimbenika u prometu koji utječu na prometno kretanje, a time i na potrebe za prijevozom – prijevozna potražnja. Veličina prijevozne potražnje ovisi i o mnogim drugim faktorima od kojih su najvažniji: sklonost potrošnji, razlog putovanja, cijena, kvaliteta i usluga, cijena substituta, komplementarnih usluga i visina dohotka korisnika.

U daljnjoj analizi prijevozne potražnje na promatranoj mreži nisu stavljane u odnos sve varijable već su izdvojene samo one relevantne. Prioritet, sasvim sigurno ima stanovništvo (ciljne skupine) kao presudan društveni faktor koji utječe direktno na prometno kretanje. Drugi značajan predmet analize je sam razlog putovanja iz kojeg možemo dobiti informacije o motivima putovanja na promatranoj relaciji. U željezničkom prometu ukupno je anketirano 912 putnika, a u autobusnom cestovnom prometu 231 putnik. S obzirom na privlačenje putovanja i na prostorni raspored, ukupan broj putnika

doživio je disperziju na unutarnja kretanja, prolazna kretanja i vanjska kretanja. Analizirat ćemo samo unutarnja kretanja putnika i putem komparativne metode usporediti odabrane varijable te doći do određenih zaključaka.

U razdoblju od 16.08. do 21.08.2011. godine, na relaciji Zagreb – Koprivnica anketirano je ukupno 912 putnika za željeznički promet. Prostorni raspored privlačenja putovanja analiziran je kroz kretanja u tzv. »pojasevima« (**Slika 1.**). Kretanja koja se odvijaju u unutarnjem pojasu, čini 567 putnika koji se kreću na relaciji od točke A do točke B. Ostalih 345 putnika disperzira na: vanjsko - unutarnji promet (154 putnika), unutarnje - vanjski promet (128 putnika), te tranzitni promet (63 putnika). Svi analizirani putnici (ciljne skupine) putuju zbog raznih razloga u unutarnjem i vanjskom pojasu, a u daljnjem radu obrađivat će se samo putnici iz unutarnjeg pojasa.

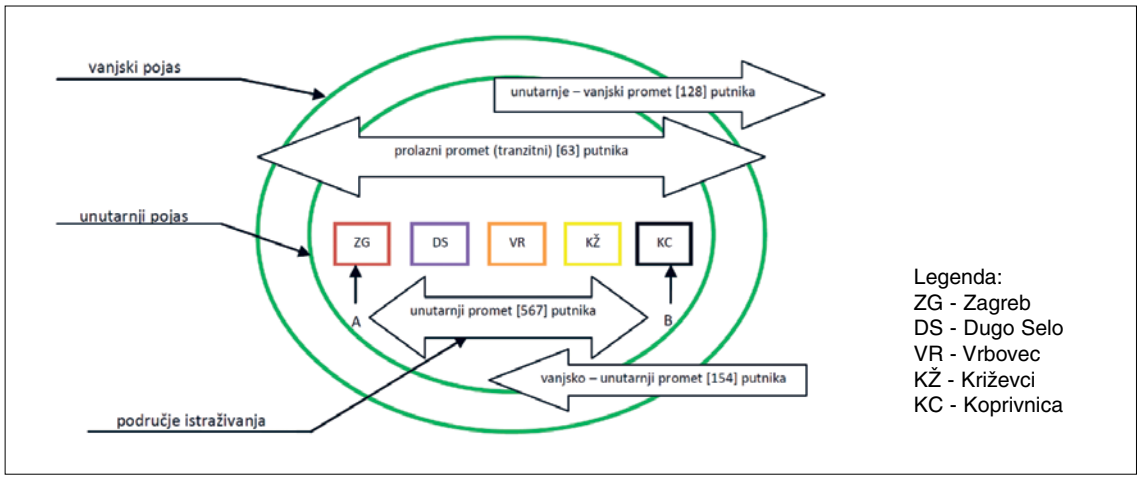

Slika 1. Vrste prometnih kretanja na relaciji Zagreb – Koprivnica za željeznički promet (Izvor: anketa provedena u kolovozu 2011.)

Analizirajući prijevoznu potražnju na relaciji Zagreb – Koprivnica kao i demografska strukturna obilježja stanovništva možemo zaključiti da je ciljna skupina vrlo raznolika što se isčitava iz nekoliko kategorije putnika, korisnika željeznice kao prijevoznog sredstva (**Tablica 1.**). U prvom redu to su ljudi sa srednjom stručnom spremom koji u većini slučajeva putuju do karakterističnih kolodvora radi odlaska na posao, a mali broj tih ljudi silazi na usputnim stajalištima (**Tablica 2.**). Zatim studenti koji u velikoj mjeri konzumiraju željeznicu kao sredstvo prijevoza, ali od kojih vrlo mali broj putuje do Križevaca, a većina njih putuje do Zagreba. Kao treća kategorija pojavljuju se ljudi s visokom stručnom spremom i umirovljenici.

Stupanj obrazovanja:	Broj putnika:
Studenti	91
SSS	286
VSS	60
Učenici	28
Umirovljenici	51
VŠS	20
NKV	8
Nezaposleni	4
Bez spreme	19
UKUPNO	567

Tablica 1. Ciljne skupine putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u kolovozu 2011.)

Opcije:	Razlog putovanja:	Broj putnika:
a)	kuća - posao - kuća	223
b)	kuća - škola - kuća	72
c)	kuća - rekreacija - kuća	28
d)	kuća - ostalo - kuća	244
UKUPNO		567

Tablica 3. Prikaz razloga putovanja putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u kolovozu 2011.)

Kada prikazujemo broj putnika ciljanih skupina u postocima (Dijagram 1.), dolazimo do zaključka da putnici srednje stručne spreme (SSS) čine polovicu ukupnih putnika analize kategorija koji koriste željeznički promet. Broj putnika s visokom stručnom spremom približno je jednak umirovljenicima, ali ciljevi putovanja tih dviju kategorija su bitno različiti. Ljudi s visokom stručnom spremom u velikom broju putuju radi posla do glavnog kolodvora u Zagrebu, dok umirovljenici silaze na karakterističnim kolodvorima.

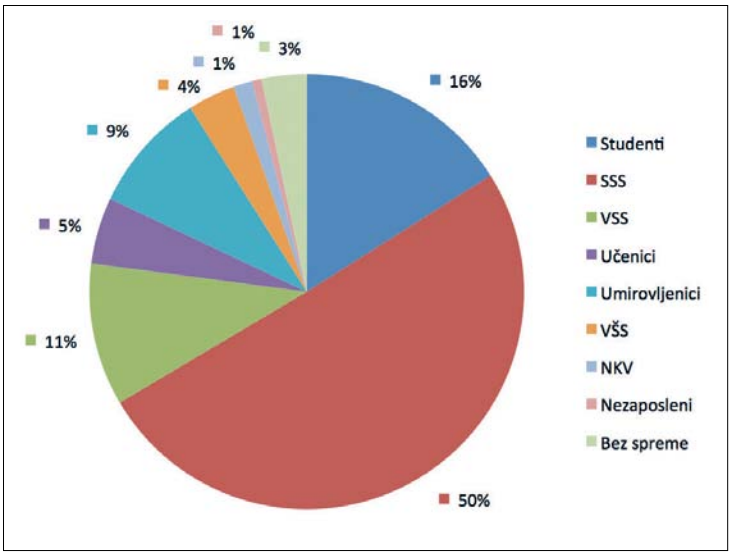

Dijagram 1. Ciljne skupine putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u kolovozu 2011.)

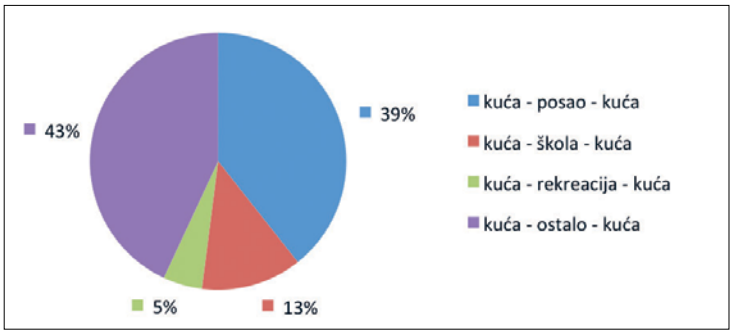

Dijagram 2. Prikaz razloga putovanja putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u kolovozu 2011.)

Analizirajući razloge putovanja putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Dijagram 2.) možemo vidjeti koji korisnici koriste najviše željeznički promet kao oblik prijevoza. Vidljivo je da najveći razlog putovanja otpada na opciju kuća – ostalo – kuća, zbog raznih potreba korisnika kao npr. (liječnik, sud, kupovanje itd.). Možemo zaključiti da postoji korelacija između analize ciljnih skupina putnika za željeznički promet na relaciji Zagreb – Koprivnica i razloga putovanja. U 39% slučajeva participiraju ljudi sa srednjom stručnom spremom i visokom stručnom spremom, zbog odlazaka na posao dok veliki udio otpada na umirovljenike i studente koji koriste ovaj oblik prijevoza za razne poslove i obrazovne potrebe.

Metodološki su gotovo podjedanko obrađeni i putnici za cestovni promet. U razdoblju od 25.7. do 29.7., te od 8.8. do 12.8.2011. godine, na relaciji Zagreb – Koprivnica za autobusni cestovni promet anketiran je ukupno 231 putnik. Analizirajući dobivene podatke možemo prikazati prostorni raspored privlačenja putovanja (**Slika 2.**). Kretanja koja se odvijaju u unutarnjem pojasu, čini 126 putnika na relaciji od točke A (Zagreb) do točke B (Koprivnica). Ostalih 105 putnika disperzira se na: vanjsko - unutarnji promet (53 putnika), unutarnje - vanjski promet (36 putnika), te tranzitni promet (16 putnika). Svi analizirani putnici (ciljne skupine) putuju zbog raznih razloga u unutarnjem i vanjskom pojasu, ali obrađivat će se samo putnici iz unutarnjeg pojasa.

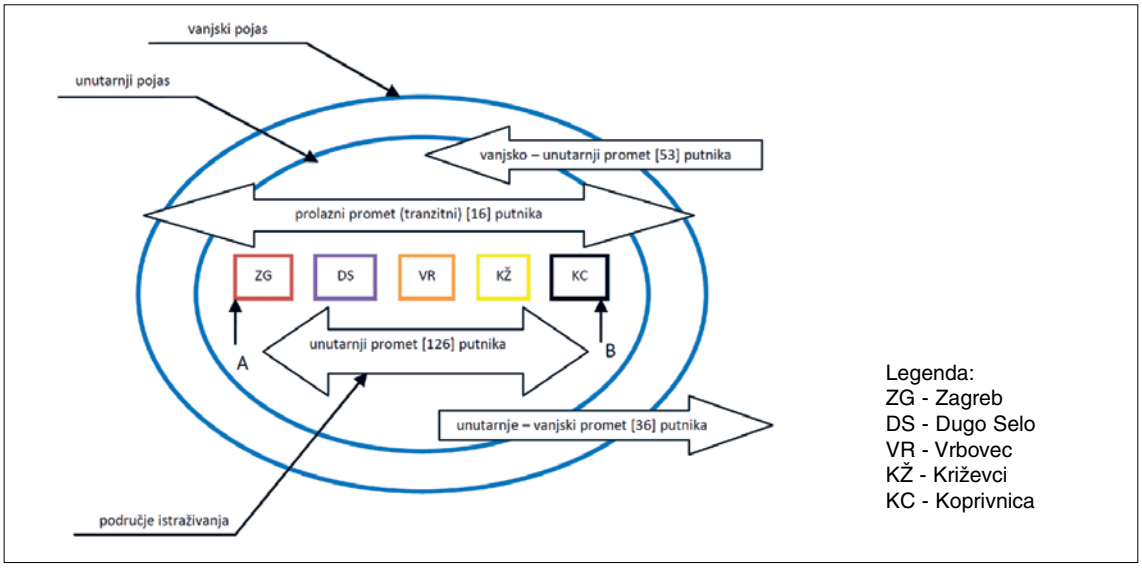

Slika 2. Vrste prometnih kretanja na relaciji Zagreb – Koprivnica za autobusni cestovni promet (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Stupanj obrazovanja:	Broj putnika
Studenti	4
SSS	73
VSS	8
Učenici	3
Umirovljenici	22
VŠS	0
NKV	0
Nezaposleni	0
Bez spreme	16
UKUPNO	126

Tablica 3. Ciljne skupine putnika za autobusni cestovni promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Kao i za željeznički tako i za autobusni cestovni promet možemo uočiti da razne kategorije putnika koriste autobus kao prijevozno sredstvo. U prvom redu to su ljudi sa srednjom stručnom spremom koji u većini slučajeva putuju do karakterističnih kolodvora radi odlaska na posao, a vrlo mali broj tih ljudi silazi na usputnim stajalištima (**Tablica 3.**). U odnosu na željeznički promet studenti i učenici vrlo malo koriste autobus kao prijevozno sredstvo. Kao druga kategorija pojavljuju se umirovljenici kao konzumenti ovog vida prijevoza, a tek treću skupinu čine studenti i učenici.

Čak 58% ciljnih skupina putnika za autobusni cestovni promet na relaciji Zagreb – Koprivnica čine putnici sa srednjom stručnom spremom (Dijagram 3.). Studenti, umirovljenici i putnici s visokom stručnom spremom u odnosu na željeznički promet u puno manjoj mjeri koriste autobus kao sredstvo prijevoza.

Opcije:	Razlog putovanja?	Broj putnika
a)	kuća - posao - kuća	57
b)	kuća - škola - kuća	7
c)	kuća - rekreacija - kuća	2
d)	kuća - ostalo - kuća	37
e)	ostalo	23
	UKUPNO	126

Tablica 4. Prikaz razloga putovanja putnika za cestovni promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

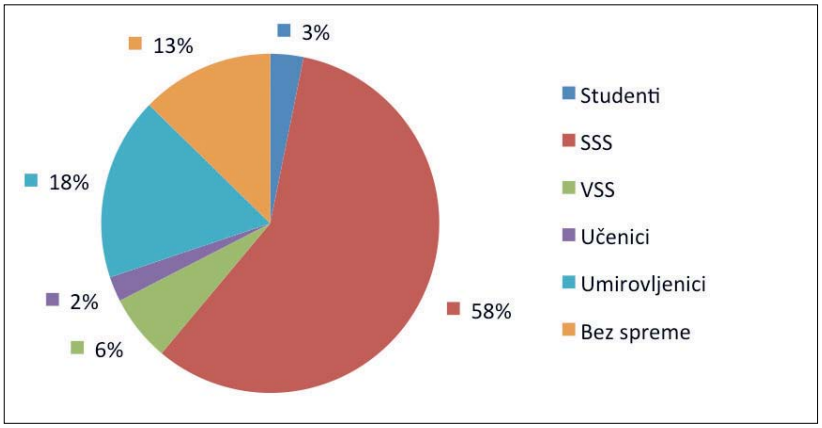

Dijagram 3. Ciljne skupine putnika za autobusni cestovni promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

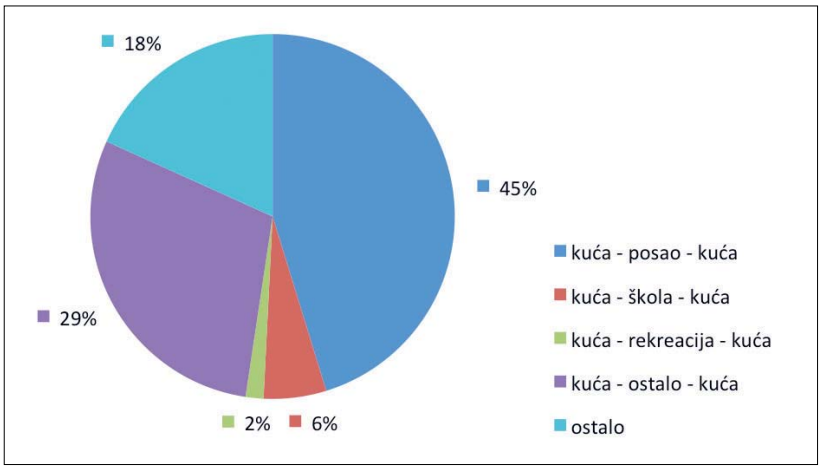

Dijagram 4. Prikaz razloga putovanja putnika za autobusni cestovni promet na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Na dva glavna razloga putovanja »posao« i »ostalo« otpada najveći udio svih generiranih putovanja (Dijagram 4.). Zbog »posla« je bilo 45% putovanja, a na »ostalo« otpada 29%. Ta »ostala« putovanja od kuće i s povratom kući imaju veliki udio zbog vrlo različitih razloga od rodbinskih i prijateljskih posjeta preko putovanja zbog kulturnih i sportskih priredbi, do privatnih putovanja (posjet advokatu, frizeru, liječniku, sudu i sl.).

3. UTVRĐIVANJE MREŽE TERMINALA U FUNKCIJI PRIJEVOZA PUTNIKA NA RELACIJI ZAGREB – KOPRIVNICA

Rezultat istraživanja transportnog tržišta su tokovi prijevoza putnika koje je potrebno kvantificirati. Obrada putničkih tokova odrađena je pomoću tzv. »OD (odlazne – dolazne) matrice«. Tokovi putnika analizirani su na dijelu željezničke i cestovne mreže za karakteristične kolodvore po određenim segmentima i vrstama putovanja. Iz matrica je vidljivo da putnici u puno većoj mjeri koriste željeznički promet u odnosu na autobusni cestovni promet i da se najveći protok putnika u obje matrice odvija na karakterističnim kolodvorima. Karakteristični kolodvori su: Zagreb, Dugo Selo, Vrbovec, Križevci i Koprivnica. Na usputnim stajalištima analizirajući obje matrice protok putnika je vrlo nizak, pa iz tog razloga će se u daljnjoj analizi protoka putnika fokusirati samo na karakteristične kolodvore gdje je koncentracija putnika veća i kod željezničkog i cestovnog prometa. Iz matrica također je vidljivo koliko putnika odlazi iz kolodvora u Zagrebu prema ostalim karakterističnim kolodvorima i stajalištima, a također možemo vidjeti koliko putnika odlazi iz karakterističnih kolodvora i usputnih stajališta iz smjera Koprivnice prema Zagrebu. Kvantificiranje prijevoza putnika na određenoj relaciji služi kao pokazatelj za planiranje i organiziranje prometa vlakova i autobusa.

Statistička analiza putničkog željezničkog prijevoza smjer Zagreb – Koprivnica od 16.8. do 21.8.2011.

U ukupnom opsegu anketiranih putnika željezničkog prometa na relaciji smjer Zagreb – Koprivnica u vremenskom periodu od 16.8. do 21.8. 2011. godine (**Tablica 5.**), moguće je raščlaniti disperziju putnika po karakterističnim kolodvorima. Između glavnog kolodvora u Zagrebu i kolodvora Dugo Selo postoje male varijacije u protoku putnika, a po nadolazećim kolodvorima prema Koprivnici protok putnika ima degresivni trend.

Iz protoka putnika željezničkog prometa na relaciji Zagreb – Koprivnica, vidljivo je da je radnim danom protok putnika najveći u petak , zbog povratka studenata, učenika i radnika kućama (Dijagram 5.) . Također se može uočiti da je vikendom protok putnik jači u odnosu na radne dane, jer tih dana stanovništvo migrira iz slijedećih razloga: odlazak u kupovinu, odlazak u posjete, odlazak u noćne izlaske, itd.

		Zagreb	>	Koprivnica		
		KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA				
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
16.08. - Utorak	19	20	20	18	17	94
17.08. - Srijeda	22	23	21	13	11	90
18.08. - Četvrtak	18	17	12	10	10	67
19.08. - Petak	36	33	23	12	9	113
20.08. - Subota	27	28	24	24	20	123
21.08. - Nedjelja	25	29	27	15	7	103
UKUPNO	147	150	127	92	74	590

Tablica 5. Protok putnika na karakterističnim željezničkim kolodvorima za smjer Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

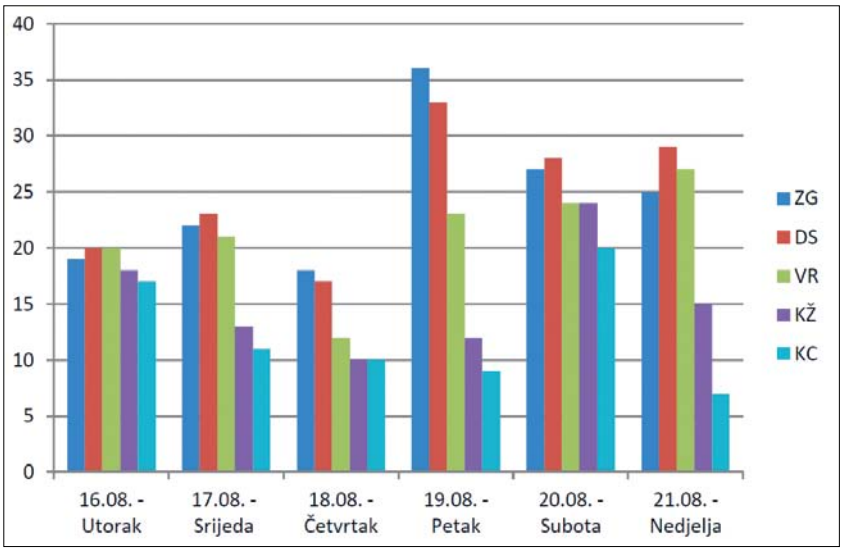

Dijagram 5. Protok putnika željezničkog prometa na relaciji Zagreb – Koprivnica (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Statistička analiza putničkog željezničkog prijevoza smjer Koprivnica – Zagreb od 16.8. do 21.8.2011.

Ako usporedimo protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb sa protokom putnika za smjer Zagreb – Koprivnica, uvidjet ćemo da je smjer Koprivnica – Zagreb intenzivniji od smjera Zagreb – Koprivnica, što je na neki način logično jer ljudi iz manjih urbanih sredina putuju češće prema metropoli zbog ostvarenja raznih ciljeva. Kolodvor Koprivnica kao početni kolodvor ima veći broj putnika, da bi taj broj putnika imao degresivan trend na svim nadolazećim kolod-

vorima prema Zagrebu (**Tablica 6.**). Analizirajući protok po danima možemo uočiti da je četvrtak najintenzivniji dan, a između srijede i petka su male varijacije (Dijagram 6.). Subotom i nedjeljom vrlo mali broj putnika putuje prema Zagrebu, u odnosu na ostale dane u analiziranom razdoblju.

		Zagreb	<	Koprivnica		
		KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA				
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
16.08. - Utorak	36	44	45	46	44	215
17.08. - Srijeda	17	41	64	68	68	258
18.08. - Četvrtak	27	58	67	71	88	311
19.08. - Petak	12	38	56	63	71	240
20.08. - Subota	15	28	30	29	28	130
21.08. - Nedjelja	8	33	36	33	32	142
UKUPNO	115	242	298	310	331	1296

Tablica 6. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

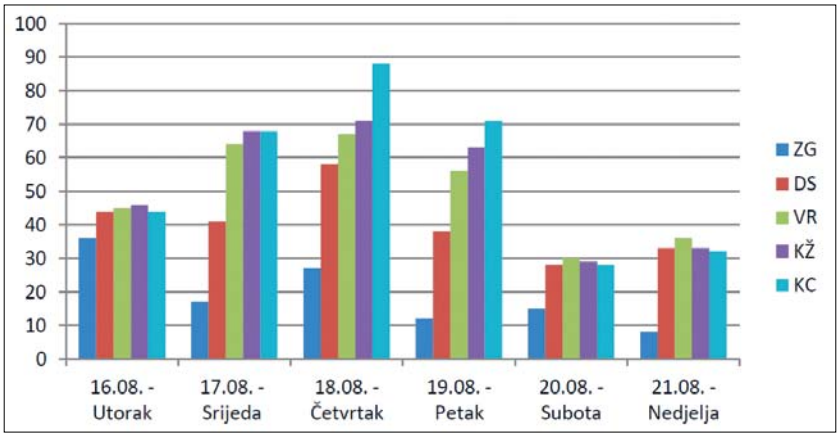

Dijagram 6. Protok putnika na relaciji Koprivnica – Zagreb (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Statistička analiza putničkog autobusnog cestovnog prijevoza smjer Zagreb – Koprivnica od 25.7. do 29.7.2011.

Kolodvor Križevci u periodu od 25.7. do 29.7.2011. ima najveći protok putnika (**Tablica 7.**). Od kolodvora Zagreb do kolodvora Dugog Sela i Vrbovca možemo vidjeti da je protok putnika na dotičnim kolodvorima skoro identičan, a tek u kolodvoru Križevci protok putnika ima progresivan trend. Od Križevaca prema Koprivnici taj protok ima degresivan trend. Najveći protok putnika u datom razdoblju je srijedom (Dijagram 7.).

		Zagreb	>	Koprivnica		
		KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA				
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
25.07. - Ponedjeljak	3	3	3	8	5	22
26.07. - Utorak	3	3	4	5	1	16
27.07. - Srijeda	5	5	5	10	8	33
28.07. - Četvrtak	2	3	2	2	1	10
29.07. - Petak	3	3	3	4	2	15
UKUPNO	16	17	17	29	17	96

Tablica 7. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Zagreb – Koprivnica od 25.07. do 29.07.2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

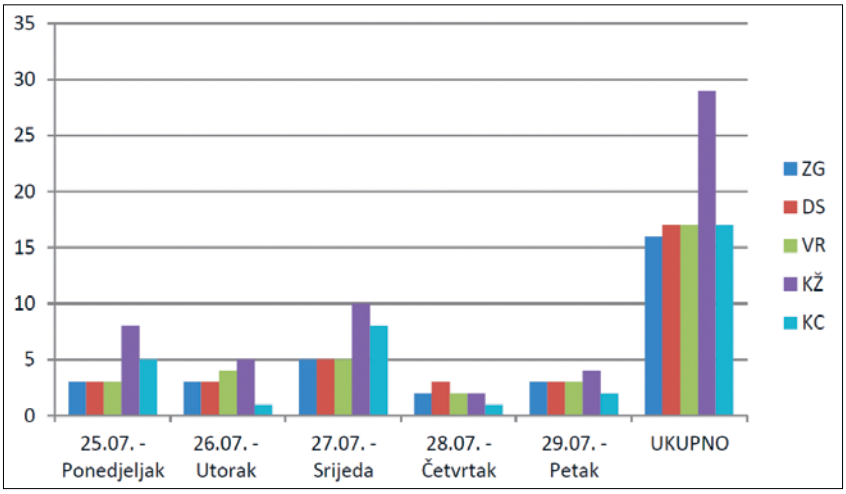

Dijagram 7. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Zagreb – Koprivnica od 25.07. do 29.07. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Statistička analiza putničkog autobusnog cestovnog prijevoza smjer Koprivnica – Zagreb od 25.7. do 29.7. 2011.

Kolodvor Koprivnica ima najveći broj putnika kao početni kolodvor u razdoblju od 25.7. do 29.7. 2011. (**Tablica 8.**). Taj broj putnika se smanjuje prema kolodvoru Križevcima i kolodvoru Vrbovec. Kolodvori Križevci i Vrbovec su po broju putnika skoro identični, dok u kolodvoru Dugo Selo protok znatno opada, jer su putnici izašli na usputnim stajalištima. Možemo uočiti da je najprometniji dan utorak (Dijagram 8.).

		Zagreb	<	Koprivnica		
		KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA				
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
25.07. - Ponedjeljak	4	1	4	3	6	18
26.07. - Utorak	2	1	3	4	10	20
27.07. - Srijeda	2	2	5	4	1	14
28.07. - Četvrtak	1	1	2	2	4	10
29.07. - Petak	4	1	3	3	4	15
UKUPNO	13	6	17	16	25	77

Tablica 8. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb od 25.7. do 29.7. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

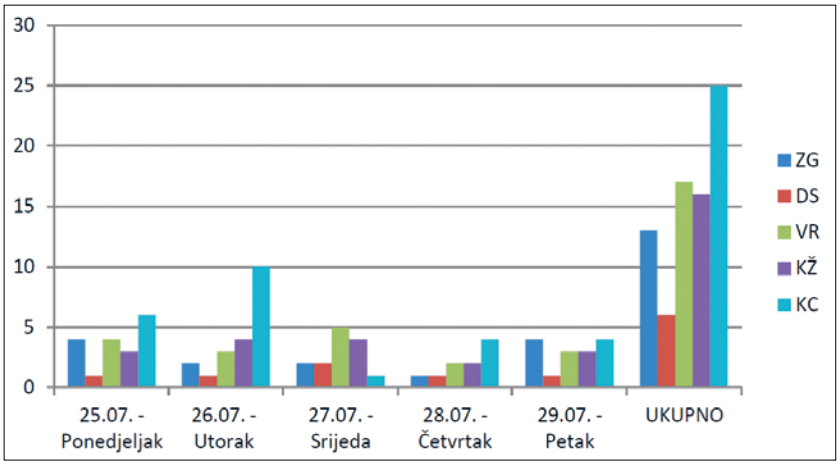

Dijagram 8. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb od 25.7. do 29.7. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Statistička analiza putničkog autobusnog cestovnog prijevoza smjer Zagreb – Koprivnica od 8.8. do 12.8. 2011.

Najveći protok putnika u razdoblju od 8.8. do 12.8. 2011. ima kolodvor Križevci (**Tablica 9.**). Na glavnom kolodvoru Zagrebu vrlo mali broj putnika ulazi u autobuse, a da bi se taj protok povećavao prema kolodvoru Dugo Selo, te u kolodvoru Vrbovec opadao. Kolodvor Koprivnica kao krajnji kolodvor ima najveći broj putnika što je na neki način i logično. U ovom prometranom razdoblju možemo uočiti da je protok putnika ponovno najintenzivniji u srijedu (Dijagram 9.).

Zagreb > Koprivnica						
KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA						
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
08.08. - Ponedjeljak	1	1	1	3	4	10
09.08. - Utorak	3	3	2	2	2	12
10.08. - Srijeda	1	3	3	5	5	17
11.08. - Četvrtak	2	3	1	2	2	10
12.08. - Petak	2	1	1	3	3	10
UKUPNO	9	11	8	15	16	59

Tablica 9. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Zagreb – Koprivnica od 8.8. do 12.8. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

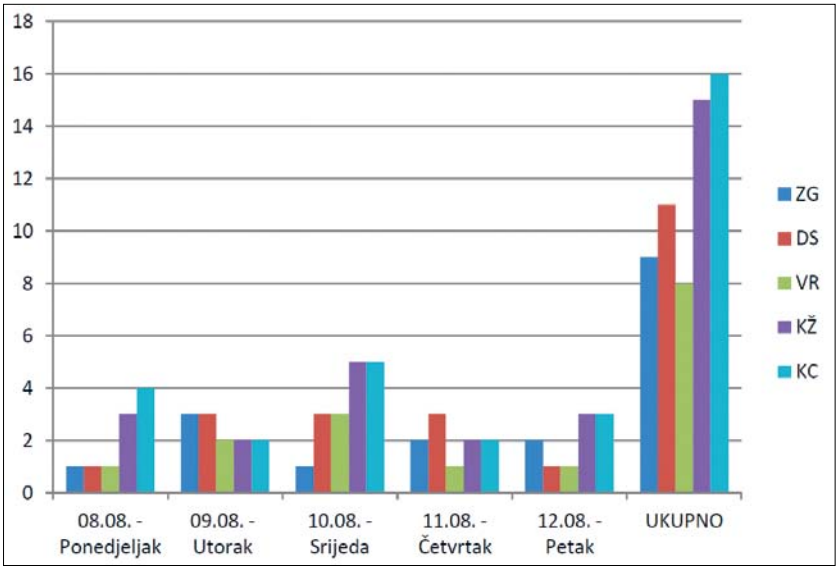

Dijagram 9. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Zagreb – Koprivnica od 8.8.. do 12.8. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

Statistička analiza putničkog autobusnog cestovnog prijevoza smjer Koprivnica – Zagreb od 08.08. do 12.08. 2011.

Najveći protok putnika od 8.8. do 12.8. 2011. ponovno ima kolodvor Križevci (**Tablica 10.**). Broj putnika od kolodvora Križevci, ima opadajući trend prema glavnom kolodvoru Zagreb. Protok putnika intenzivno »najjači« je u ponedjeljak (Dijagram 10.). Od 8.8. do 12.8.2011. godine na relaciji Koprivnica – Zagreb prevezeno je ukupno 84 putnika.

		Zagreb	<	Koprivnica		
		KARAKTERISTIČNA STAJALIŠTA				
DANI	ZG	DS	VR	KŽ	KC	∑q
8.8. - Ponedjeljak	3	7	7	8	8	33
9.8. - Utorak	1	2	4	6	8	21
10.8. - Srijeda	3	2	3	3	4	15
11.8. - Četvrtak	2	1	1	1	1	6
12.8. - Petak	2	2	1	2	2	9
UKUPNO	11	14	16	20	23	84

Tablica 11. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb od 8.8. do 12.8. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

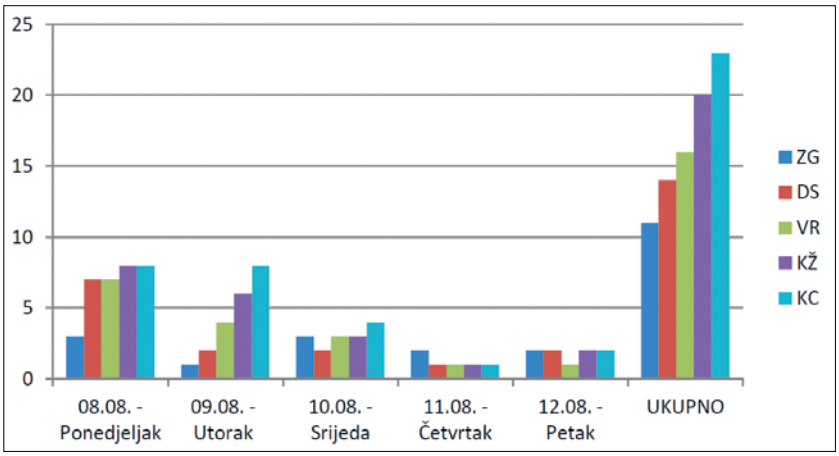

Dijagram 10. Protok putnika na karakterističnim kolodvorima za smjer Koprivnica – Zagreb od 8.8. do 12.8. 2011. (Izvor: anketa provedena u srpnju i kolovozu 2011.)

4. UTVRĐIVANJE PRIJEVOZNIH KAPACITETA U FUNKCIJI PRIJEVOZA PUTNIKA NA RELACIJI ZAGREB – KOPRIVNICA

Analizirajući prometne usluge putničkog željezničkog i putničkog autobusnog cestovnog prometa na relaciji Zagreb – Koprivnica, na temelju broja putnika koji koriste dotične prometne grane sasvim sigurno je da željeznički putnički promet u odnosu na putnički cestovni promet kao konkurentnu prijevoznu granu zauzima vrlo važan dio te ima posljedično vrlo veliki udio. S aspekta korisnika nameće se pitanje stalnog ulaganja u sredstva željezničkog prometa, jer će na taj način korisnici usluga biti zadovoljni. U protivnom zbog neulaganja u poboljšanje i obogaćivanje usluga, poduzeće može nepovratno izgubiti korisnike usluga. Jedna od fundamentalnih odrednica poslovanja putničkog željezničkog prijevoza je povećanje konkurentskih sposobnosti i unapređenje kvalitete prijevoznih usluga. Primat ulaganja mora biti upravo u infrastrukturu na relaciji Zagreb – Koprivnica, koja će inicirati sredstva željezničkog sustava, a prvenstveno u cilju povećanja sigurnosti i putne brzine. Kapacitet možemo promatrati kao sposobnost, odnosno maksimalnu mogućnost nekog prijevoznog sredstva za izvršenje rada. Možemo ga promatrati s dva aspekta, kao statički i dinamički. Ako statičkom kapacitetu dodamo prostornu i vremensku dimenziju dobit ćemo dinamički kapacitet. Promet kao izrazita dinamička komponenta, inicira kapacitet pruge kao broj vlakova koji mogu prometovati u određenom vremenu po svakom kolosijeku. Kroz prijevozne kapacitete i infrastrukturu, treba osigurati kvalitetniju uslugu korisnicima.

Paneuropski koridor V (grana B) koji se proteže od Mađarske granice preko Koprivnice do Zagreba i Rijeke, nije imao u putničkom prijevozu očekivane oscilacije za vrijeme domovinskog rata. Na dotičnom koridoru broj putnika i vlakova s prijevozom putnika, približio se prijeratnim brojkama pa se ta pruga približava granici zasićenja propusne sposobnosti. S obzirom na potrebe tehnološkog procesa prijevoza u putničkom prometu do 2015. godine, prioritet bi trebala biti izgradnja drugog kolosijeka Koprivnica – Dugo Selo.

Zbog potreba tehnološkog procesa prijevoza u putničkom prometu do 2015. godine prioritet bi trebala biti izgradnja drugog kolosijeka, na B – ogranku V. paneuropskog koridora. Na dotičnom koridoru nalazi se jednokolosiječna pruga M201 Dugo Selo – Koprivnica – Botovo – Dugo Selo. Na budućoj novoj pruzi predviđene su brzine od 160 km/h. Takvi infrastrukturni zahvati otvorit će nove perspektivne mogućnosti za brži razvoj putničke mreže u lokalnom prometu (gradsko – prigradskom i regionalnom).

Kada se govori o regionalnom prometu treba napomenuti da bi garniture za regionalni promet osim osnovne funkcije povezivanja regionalnih središta, imale i ulogu povezivanja zone GPP – a (**Slika 3.**). Regionalni vlakovi iz Zagreba prema Osijeku i Vinkovcima preko Koprivnice bili bi poveznica između GPP – a grada Zagreba i Osijeka (Slika 4.). Uvrštavanjem novih EMV garnitura u GPP grada Zagreba, dolazi do oslobađanja postojećih EMV garnitura, koje bi se mogle upotrijebiti za regionalni promet na pruzi Zagreb – Koprivnica. Na primjeru dotičnog pravca uvrštavanjem dvije EMV garniture turnus vlakova bi bio zadovoljen, a samim time kapacitet bi se povećao (**Tablica 11.**). Generalno regionalni promet bi bio taktni, a vlakovi bi kretali svaki 60' u vremenu od 6:00 – 22:00. Određivanje krajnjih kolodvora regionalnog prometa određuje vremenska komponenta te iznosi 90' i 120'.

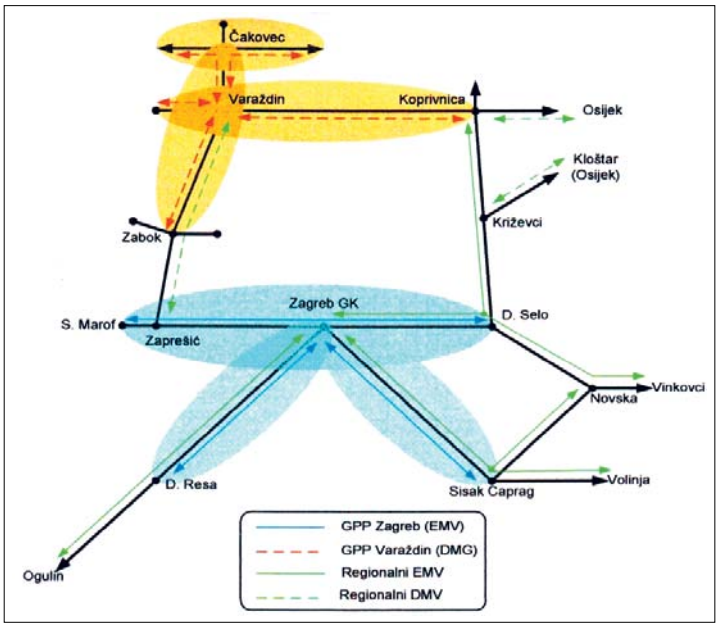

Slika 3. Pravci prometovanja GPP i regionalnih vlakova Izvor: Studija opravdanosti investicije u nove prijevozne kapacitete – motorne vlakove, Case Study: Srednjoročni plan (do 2020), Fakultet prometnih znanosti i BDO Savjetovanje d.o.o.

Slika 4. Povezivanje GPP – a Osijek, Zagreb i Varaždin Izvor: Studija opravdanosti investicije u nove prijevozne kapacitete – motorne vlakove, Case Study: Srednjoročni plan (do 2020), Fakultet prometnih znanosti i BDO Savjetovanje d.o.o.

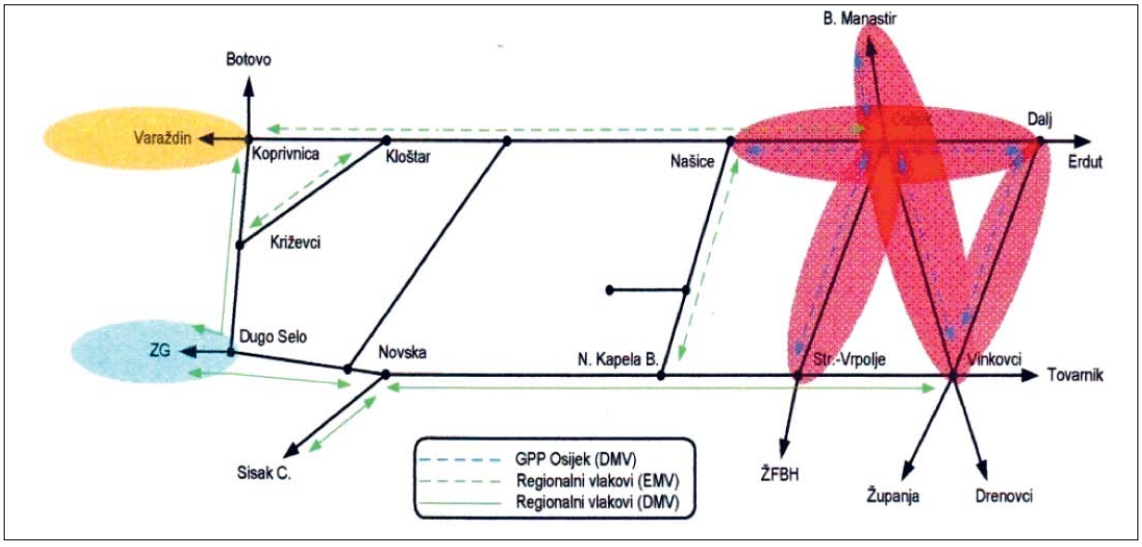

TRENUTNO STANJE						NOVO STANJE				
VLAK	RELACIJA	6111	7121	KLASIKA	PUTNIKA	6111	6112	7121	7124	PUTNIKA
2200	KC - ZG			3	240		1			500
2201	ZG - KC			4	320		1			500
2202	KC - ZG			7	560		1			500
2203	ZG - KC			5	400		1			500
2204	KC - ZG			4	320		1			500
2205	ZG - KC			3	240		1			500
2206	KC - ZG			5	400		1			500
2207	ZG - KC			5	400		1			500
2208	KC - ZG			3	240		1			500
2209	ZG - KC			7	560		1			500
2210	KC - ZG			5	400		1			500
2211	ZG - KC		1		288		1			500
995	(VD) - ZG - KC			4	320			2		576
971	ZG - KC			6	480		1			500
980	(OS) - KC - ZG			6	480				1	500
981	ZG - KC - (OS)			3	240				1	500
					5888	6006				**8076**

Tablica 11. Kapacitet prema postojećem i novom rasporedu garnitura i broje putnika na relaciji Zagreb - Koprivnica

Izvor: Studija opravdanosti investicije u nove prijevozne kapacitete – motorne vlakove, Case Study: Srednjoročni plan (do 2020.), Fakultet prometnih znanosti i BDO Savjetovanje d.o.o.

5. ORGANIZACIJA PRIJEVOZA PUTNIKA NA RELACIJI ZAGREB – KOPRIVNICA

Organizacijom prijevoza putnika na dotičnoj relaciji trebala bi se postići nova načela podjele rada između prometnih sredstava i nastojanja da različita sredstva razvijaju međusobnu suradnju u jedinstvenom prijevoznom toku od polazne do završne točke putovanja putnika. Takav pristup donio bi određene promjene u stavovima prema nekim dijelovima prijevoznog procesa, naročito promjene tehničkih sredstava, koje su neophodne za realizaciju prijevoznog procesa. Sadašnja prijevozna sredstva željezničkog i cestovnog prometa, prometuju po modelu multimodalnog transporta (**Slika 5.**).

Standardna mreža gdje su izvorne točke (A, B i C) nezavisno jedna od druge povezane sa ishodišnim točkama (D, E i F) koristimo (u ovom slučaku) dva moda prijevoza – cestovni i željeznički. Međutim ovaj način organizacije prijevoza putnika nije efikasan i zbog toga prijevoz putnika na dotičnoj mreži treba organizirati kroz intermodalnu (integriranu) mrežu (**Slika 6.**).

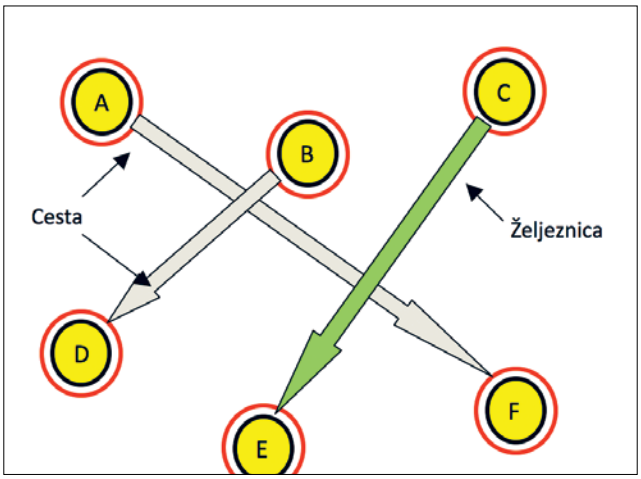

Slika 5. Multimodalna transportna mreža (od točke do točke)

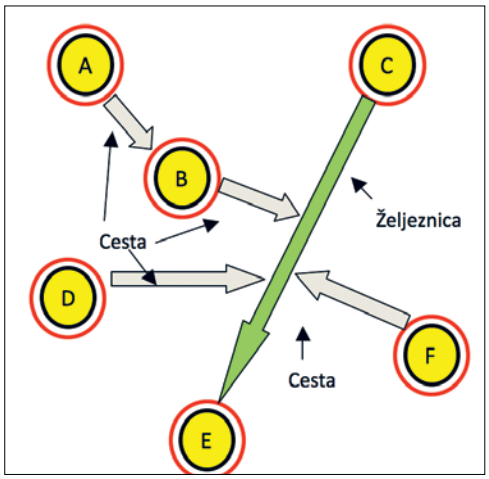

Slika 6. Intermodalna transportna mreža
Intermodalna transportna mreža je učinkovitije jer se iz točaka (A, B, D i F) prijevoz putnika cestom usmjerava na željeznički promet.

	Kolodvor/stajalište	km
KOPRIVNICA	Kolodvor	87
Sokolovac	Stajalište	80
Velika Mučna	Stajalište	75
Lepavina	Kolodvor	73
Carevdar	Stajalište	67
Vojakovački Kloštar	Stajalište	64
Majurec	Stajalište	61
KRIŽEVCI	Kolodvor	57
Repinec	Stajalište	50
Gradec	Stajalište	45
VRBOVEC	Kolodvor	37
Božjakovina	Stajalište	27
DUGO SELO	Kolodvor	21
Sesvetski Kraljevec	Stajalište	15
SESVETE	Kolodvor	11
Čulinec	Stajalište	7
Trnava	Stajalište	6
Maksimir	Stajalište	4
ZG – GLAVNI KOLODVOR	Kolodvor	0

Tablica 13. Prikaz željezničkih kolodvora i stajališta s udaljenostima na relaciji Zagreb – Koprivnica

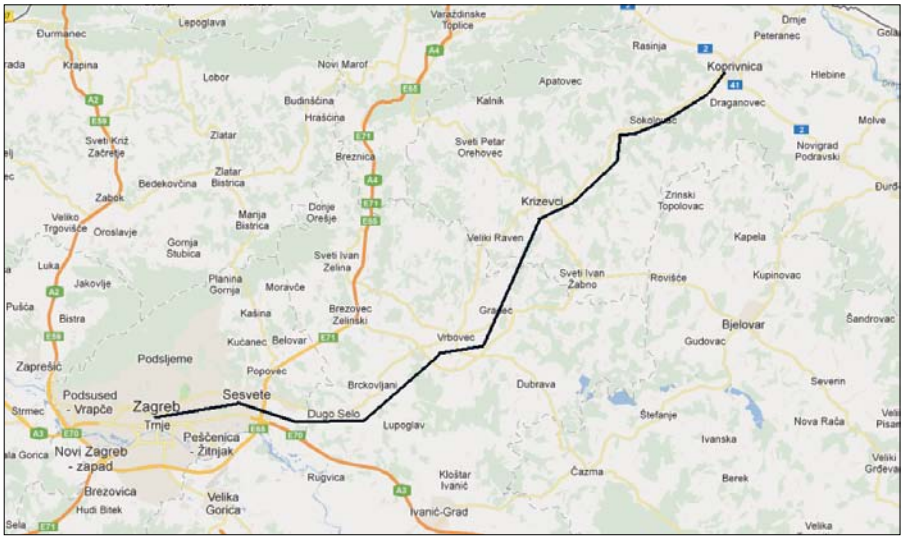

Slika 7.
Prikaz željezničkih kolodvora i stajališta s udaljenostima na relaciji Zagreb – Koprivnica

Analizirajući broj stajališta autobusne linije i stajališta na željezničkoj pruzi može se doći do konkretnih pokazatelja (**Slika 7. i 8.**). Na željezničkoj pruzi ima 12 stajališta dok na autobusnoj cestovnoj liniji ima 28 stajališta. Uzimajući u obzir broj stajališta vidimo da i tu željeznica ima komparativne prednosti u odnosu na autobusne linije. S tog aspekta nameće se pitanje i same koncepcije i reorganizacije linije regionalnih vlakova, a temelji se na dvije osnove: nova kategorizacija regionalnih vlakova (putničkih vlakova) i minimiziranje intervala obrta. Prema vrstama razlikujemo:

GPP vlakovi (prometuju oko gravitiranog središta prijevoza gdje je, glavni uvjet udaljenosti, vremenski interval prometovanja 60')

Regionalni vlakovi (prijevoz putnika vrši se integrirano sa ostalim regionalnim vidovima prijevoza, prometuju uvjetovano od početnih regionalnih kolodvora u vremenskom intervalu udaljenosti od 90' - 120', DMV prometuju samo do spojnog kolodvora na elektrificiranoj pruzi).

	Kolodvor/stajalište	km
KOPRIVNICA	Kolodvor	92
Rečko Polje	Stajalište	88
Reka	Stajalište	85
Mučna	Stajalište	82
Sokolovac	Stajalište	79
Lepavina	Stajalište	77
Donjara	Stajalište	75
Carevdar Pom	Stajalište	74
Carevdar	Stajalište	72
Vojakovački Kloštar 2	Stajalište	69
Vojakovački Kloštar 1	Stajalište	68
Majurec	Stajalište	66
KRIŽEVCI	Kolodvor	62
Mali Raven	Stajalište	56
Veliki Raven	Stajalište	55
Tkalec 2	Stajalište	52
Tkalec 1	Stajalište	50
Gostović	Stajalište	46
Kučari	Stajalište	45
Banovo	Stajalište	44
Vrbovečki Pavlovac	Stajalište	43
VRBOVEC	Kolodvor	41
Đurište	Stajalište	39
Luka	Stajalište	36
Pirakovec	Stajalište	34
Peskovec	Stajalište	33
Lonjica	Stajalište	31
Gračec	Stajalište	29
Božjakovina	Stajalište	27
DUGO SELO	Kolodvor	22
Sesvetski Kraljevac	Stajalište	14
SESVETE	Kolodvor	12
Dubrava Zagrebačka	Stajalište	4
ZG – GLAVNI KOLODVOR	Kolodvor	0

Tablica 14. Prikaz autobusnih kolodvora i stajališta s udaljenostima na relaciji Zagreb - Koprivnica

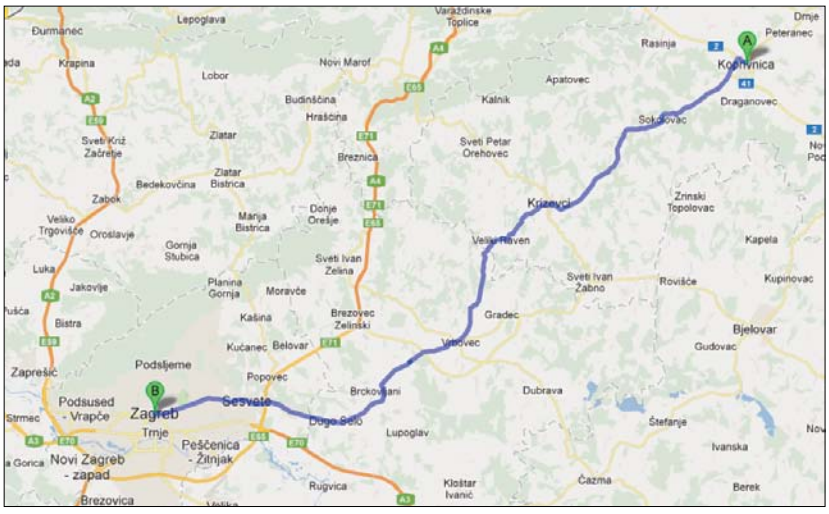

Slika 8. Prikaz autobusnih kolodvora i stajališta s udaljenostima na relaciji Zagreb - Koprivnica

Autobusne linije trebale bi funkcionirati na bazi loko - prometa na taj način da opskrbljuju željeznicu. Sva cestovna stajališta možemo promatrati kao satelite koji gravitiraju određenim kolodvorima. Što znači da putnike na cestovnim stajalištima bi trebalo prevoziti malim autobusima do 10 putničkih mjesta, a ne koristiti srednje autobuse s 30 do 50 putničkih mjesta, kojima kapacitet ostaje neiskorišten (**Tablica 15.**).

Polazak: 9:00				Polazak: 13:30			
Smjer KC - ZG	UL	IZ	ST	Smjer ZG - KC	UL	IZ	ST
KOPRIVNICA	3	0	3	ZAGREB	10	0	10
Rečko Polje	0	0	3	Zagrebačka Dubrava	7	0	17
Reka	0	0	3	SESVETE	3	0	20
Velika Mučna	0	0	3	Sesvetski Kraljevac	0	0	20
Sokolovac	0	0	3	DUGO SELO	1	2	19
Lepavina	0	0	3	Božjakovina	0	0	19
Donjara	0	0	3	Gračec	0	1	18
Carevdar	0	0	0	Lonjica	0	1	17
Vojakovački Kloštar	1	0	4	Pirakovec	0	0	17
Majurec	2	0	6	Luka	0	0	17
KRIŽEVCI	1	5	2	Đurište	0	1	16
Brckovština	0	1	1	VRBOVEC	4	14	6
Bojnikovec	0	0	1	Vrbovečki Pavlovec	0	1	5
Mali Raven	0	0	1	Banovo	0	0	5
Veliki Raven	0	0	1	Kućari	0	0	5
Tkalec	0	0	1	Gostović	0	0	5
Gostović	0	0	1	Tkalec	0	1	4
Kućari	0	0	1	Veliki Raven	0	1	3
Banovo	0	0	1	Mali Raven	0	0	3
Vrbovečki Pavlovec	0	0	1	Bojnikovec	0	0	3
VRBOVEC	5	0	6	Brckovština	0	0	3
Đurište	1	0	7	KRIŽEVCI	2	0	5
Luka	0	0	7	Majurec	0	0	5
Pirakovec	0	0	7	Vojakovački Kloštar	0	0	5
Lonjica	0	1	6	Carevdar	0	1	4
Gračec	0	0	6	Donjara	0	0	4
Božjakovina	0	0	6	Lepavina	0	0	4
DUGO SELO	0	1	5	Skolovac	1	0	5
Sesvetski Kraljevac	0	0	5	Velika Mučna	0	0	5
SESVETE	0	0	5	Reka	0	0	5
Zagrebačka Dubrava	0	1	4	Rečko Polje	0	1	4
ZAGREB	0	0	4	KOPRIVNICA	0	0	4
Dolazak: 11:15				Dolazak: 16:00			

Tablica 15. Prikaz popisa putnika za dvije autobusne linije dana 25.7.2011. između Zagreba i Koprivnice (Izvor: anketa provedena u srpnju 2011.)

Već na samom autobusnom kolodvoru u Koprivnici trebalo bi se putnike koji putuju prema metropoli i ostalim stajalištima na liniji usmjeravati na željeznički kolodvor. Ta dva kolodvora udaljena su nekoliko stotina metara što znači da će taj putnik (kao pješak koji će biti usmjeren na željeznički promet) činiti dio intermodalnog transporta u lancu autobusni kolodvor – pješak – željeznički kolodvor.

6. ZAKLJUČAK

Analizirajući prometne usluge putničkog željezničkog i putničkog cestovnog prometa na relaciji Zagreb – Koprivnica, na temelju broja putnika koji koriste spomenute prometne grane sasvim sigurno je da željeznički putnički promet ima vrlo značajnu ulogu. S aspekta korisnika nameće se pitanje stalnog ulaganja u sredstva željezničkog prometa kao najvećeg prometnog potencijala Koprivnice, od međunarodnog značenja. Jedna od temeljnih odrednica poslovanja putničkog željezničkog prijevoza je stoga povećanje konkurentskih sposobnosti i unapređenje kvalitete prijevoznih usluga na relaciji Zagreb – Koprivnica. Sasvim sigurno da bi se ta ulaganja manifestirala i na druge čimbenike tehnologijske privlačnosti prijevoza kao što su: broj prijevoza, popunjenost vlaka, vrijeme trajanja prijevoza, dostupnost i korištenje vagonskog parka, zaštita okoliša u prijevozu, relacija (duljina prijevoza), te lokacijska dostupnost prijevozniku.

U planu je izgradnja (dovršenje izgradnje) transverzalne brze ceste Vrbovec-Koprivnica-granica Republike Mađarske i longitudinalne Podravske brze ceste, planovi za spomenutu željezničku prugu MG1 svrstani su u prioritete na razini države, a idejno rješenje drugog kolosijeka željezničke pruge Dugo Selo – Botovo izrađeno je davne 1998. godine (Željezničko projektno društvo d.d. Zagreb). Globalna gospodarska (bankarska) kriza i trenutno izrazito ekonomska situacija u Hrvatskoj i EU promijenila je i odgodila razvoje planove. Vrijeme je da u situaciji duboke recesije dugoočekivane ali i financijski (pre)zahtjevne projekte zamjenimo onima koje možemo realno ostvariti. Kriza je snažno utjecala na sudbinu velikih inertnih sustava pa tako i na željeznički prijevoz i cestovno prijevozništvo, ali im daje i novu budućnost i viziju adekvatnom, boljom preraspodjelom sredstava.

Na relaciji Zagreb – Koprivnica potrebno je pronaći optimalno prostorno i tehnološko rješenje za izgradnju intermodalnog putničkog terminala, s time da on sadrži svu potrebnu prateću infrastrukturu potrebnu za opsluživanje željezničkog, autobusnog, taksi i biciklističkog prijevoza te da omogući primjereno parkiranje takovih vozila kako bi njihovi korisnici nastavili putovanje javnim prijevozom. Pješačka ruta putnika koji bi prelazili iz jednog prijevoznog sredstva u drugo, treba biti što kraća. Ovim ulaganjem u intermodalni terminal i sredstva željezničkog sustava trebalo bi se doprinijeti većem korištenju javnog prijevoza.

Na temelju statističkih analiza broja putnika putničkog željezničkog i cestovnog prijevoza, prioritet treba dati u puno većoj mjeri željezničkom prijevozu, ne isključujući već konceptualno prilagoditi autobusni cestovni prijevoz. Proučavajući gravitacijske zone Zagreb, Vrbovec, Križevce i Koprivnicu nameće se logičan zaključak kako bi autobusnom prijevozu primarna funkcija bila »loko«-prijevoz, odnosno snabdijevanje željezničkog prometa u gravitacijskim zonama. Na taj bi se način uspostavila određena integracija željezničkog i cestovnog prometa u partnerskom, a ne više u konkurentskom odnosu. Akcent mora biti na metodologiji izgradnje odnosno na metodološkim fazama, da bi se došlo do određenog cilja. Također bi trebalo valorizirati današnje geoprometne položaje dotičnih gravitacijskih zona i tek tada uz koprivničku izgradnju intermodalnog terminala uzeti u obzir i druge moguće prometne opcije. Zbog sveopće automobilizacije željeznica se nimalo ne koristi za prigradski prijevoz u Koprivnici (niti mu je to bila primarna funkcija), ali i unutar Zagreba željeznica nije u toj funkciji dovoljno zastupljena.

Stoga je pozicioniranje intermodalnih terminala od ključne važnosti budući da utječe na samu investiciju u terminal, ekološke i prostorne probleme te na troškove rada pojedinog terminala. Jedna od alternativa za razmatranje je i gravitacijska zona grada Križevca kao jednog od mogućih mjesta za instaliranje intermodalnog treminala. Grad Križevci mogao bi se u budućnosti svojim povoljnim geoprometnim položajem nametnuti kao važnije čvorište na relaciji Zagreb – Koprivnica, jer prometno u tom smislu dobro gravitira prema gradovima Bjelovaru i Varaždinu. Jedno od ključnih rješenja daljnjeg kvalitetnijeg prostornog povezivanja Koprivničko – Križevačke županije s metropolom bila bi dugoočekivana izgradnja drugog kolosijeka, koje bi sasvim sigurno iniciralo još veći protok putnika na relaciji Zagreb – Koprivnica. Pri tome treba pratiti prostornu pokretljivost stanovništva (migraciju i cirkulaciju) te adekvatno reagirati na potencijalno daljnje demografsko pražnjenje prostora. Na kraju nam ostaje nada da će BDP u naredim godinama ipak biti pozitivan te da će hitnom izgradnjom kva-

litetne prometne mreže Koprivnica i Podravina postati dio urbane mreže kako (sjeverozapadne) Hrvatske tako i Europske unije.

LITERATURA

Feletar, D.; Cestovno povezivanje Podravine sa Zagrebom, Prometni koridor Vrbovec-Križevci-Koprivnica-Botovo, HAZU, 1-92, Zagreb, 1991.

Feletar, D.; Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije, s osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. godine, Podravina 1., Koprivnica, 2002.

Franolić, I.; Dugina, M.; Feletar, P; Strategijski razvoj i utjecaj prometa na prijevoznu potražnju u Varaždinskoj županiji, Podravina 17., Koprivnica, 2010.

Feletar, P.; Osnovne značajke suvremenog prometno-geografskog položaja Molvi, Meridijani, 2010.

Malić, A.: Geoprometna obilježja svijeta, Zagreb, 1998.

Malić, A.: Prijevozna potražnja u međumjesnom cestovnom putničkom linijskom prometu, Zagreb, 1999.

Marković, I.: Integralni transportni sustavi, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 1990.

Matica, M. ; Suvremeni promet – uvjet razvoja Koprivnice, Podravina, 11., Koprivnica, 2007.

Mlinarić, T.J.: Osnove tehnologije željezničkog prometa, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 2009.

Pađen, J.: Metode prostornog – prometnog planiranja, Informator i Ekonomski institut, Zagreb, 1978.

Pađen, J.: Osnove prometnog planiranja, Informator, Zagreb. 1999.

Pađen, J.: Prometna politika, Informator i Ekonomski institut, Zagreb, 1996.

Studija opravdanosti investicije u nove prijevozne kapacitete – motorne vlakove, Case Study: Srednjoročni plan (do 2020), Fakultet prometnih znanosti i BDO Savjetovanje d.o.o.

Štefančić, G.: Tehnologija gradskog prometa I, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 2008.

SUMMARY

Classic survey methods were used to investigate the transport demands on the route Zagreb – Koprivnica for rail and passenger road transport in the period from 25 July to 21 August 2011. A total of 912 passengers in rail transport and 231 passengers in road transport were surveyed. Transport flows were analysed using an arrival-departure matrix. The data obtained are depicted graphically and used in an analysis of the transport system of the area between Zagreb and Koprivnica. Transports capacities for passenger transport and the further organisation of passengers on the route Zagreb – Koprivnica were established using an intermodal transport network. With the construction of fast roads and a two-lane railway track as top priority transport projects, it is also necessary to find an optimum solution for the construction of an intermodal passenger terminal so that rail and road transport can develop a new partnership relationship, instead of a competitor relationships.

RAZVITAK PROMETNOG SUSTAVA GRADA VIROVITICE KAO SREDIŠTA PODRAVINE

DEVELOPMENT OF THE TRAFFIC SYSTEM IN THE CITY OF VIROVITICA AS THE CENTER OF PODRAVINA AREA

Goran KOS
Institut za turizam
Zagreb, Vrhovec 5
goran.kos@iztzg.hr

Dubravko MILOJEVIĆ
Institut za turizam
Zagreb, Vrhovec 5
dubravko.milojevic@iztzg.hr

Petar FELETAR
Fakultet prometnih znanosti
Zagreb, Vukelićeva 4
pfeletar@fpz.hr

Primljeno: 15. 4. 2012.
Prihvaćeno: 10. 5. 2012.
Pregledni rad
Review
UDK / UDC 341.748.061 (497.5 - Virovitica)

SAŽETAK

Razvitak prometnog sustava Grada Virovitice i njegovih prometnih podsustava tema je ovog rada. Grad Virovitica smješten je na sjevernim padinama Bilogore u Podravini na mikrolokaciji podravske ravnice Središnje Hrvatske. Geoprometni položaj Grada Virovitice je definiran centralnim položajem na sjecištu dvaju pravaca, državne ceste D-2 i državne ceste D-5. Iako Grad Virovitica ima povoljan prometni položaj, ipak je područje Grada i županije u odnosu na širu regiju i Republiku Hrvatsku prometno izolirano, što je vidljivo iz činjenice da niti jedna suvremenija prometnica, odnosno cesta visoke razine uslužnosti ne prolazi njome. U radu je analizirana sva dostupna dokumentacija vezana uz sve oblike prometa, te su prikazani postojeći problemi u odvijanju prometa. Najveći problem je i dalje dio tranzitnog prometa koji prolazi kroz grad u smjeru istok-zapad i nedostatak nove cestovne infrastrukture u gradu koja bi pravila manje otpore u odvijanju dnevnog prometa. Temeljem analize, dijagnoze i prognoze prometa prikazane su mjere za smanjenje zagušenja promet, s posebnim osvrtom na cestovni promet. Predložena su rješenja u prometnoj infrastrukturi i dat je scenarij razvitka kapitalne cestovne mreže s prijedlozima izvođenja po etapama.

Ključne riječi: *Grad Virovitica, prometni sustav, cestovna infrastruktura, razvitak prometnog sustava, mjere za smanjenje zagušenja prometa, etape realizacije*

Key words: *City of Virovitica, traffic system, road infrastructure, development of traffic system, measures for reducing traffic jams, stages of realization*

1. UVOD

Područje Grada Virovitice nalazi se u zapadnom dijelu Virovitičko-podravske županije te prirodno-geografski gledano pripada prostoru Panonske megaregije, makroregiji Podravine i Slavonije. Dugogodišnje zanemarivanje sustavnog rješavanja problema prometa na području Grada Virovitice

ostavilo je posljedice koje se očituju u primjeni samo parcijalnih prometnih rješenja na pojedinim dijelovima prometne mreže, bez jasno prepoznatljive vizije i cjeline. Rezultati takvog pristupa ogledaju se u razvijanju samo nekih dijelova prometnog sustava bez jasnog cilja i etapnosti dolaska do tog cilja.

Očekivani gospodarski razvoj Grada i realizacija planiranih poslovnih i stambenih zona te drugih objekata, koji će generirati i privlačiti prometne tokove, neće se moći ostvariti ako ne dođe do unapređenja i dogradnje postojećeg prometnog sustava, prvenstveno gradske cestovne mreže kao i veze te mreže s postojećom cestovnom mrežom Republike Hrvatske.

Izučavanje postojećih prometnih tokova, s potrebama razvoja Grada Virovitice i šire gravitacijske zone, omogućiti će dimenzioniranje prometnih potreba i njihovo rješavanje kvalitetnim razvitkom prometne infrastrukture, te kvalitetnom organizacijom i regulacijom prometnih tokova.

2. SVRHA IZRADE KONCEPCIJE RAZVITKA PROMETNOG SUSTAVA GRADA VIROVITICE

Temeljni cilj izrade ovog rada je da svojim spoznajama, rješenjima i prijedlozima omogući da promet u gradu bude sustavni, sukladni i učinkoviti dio njegovog ukupnog društvenog i gospodarskog razvitka. Da bi se ostvario ovaj cilj nužno je zadovoljiti sljedeće temeljne postavke:

- da je razvoj prometa na području Grada dio općeg gospodarskog koncepta u vremenu i u prostoru,
- da se prometni sustav razvija u fazama primjereno gospodarskom i društvenom razvitku Grada i Županije, odnosno šire regije i Republike Hrvatske,
- da sigurnost prometa bude na razini koju omogućava ukupni dostignuti društveni i gospodarski razvitak hrvatskog društva (na europskoj razini),
- da se u razvitku gradske prometne infrastrukture i prijevoznih sredstava, te u organizaciji eksploatacije troši što manje energije sa što manje nepovoljnim utjecajem na okoliš kako bi se zadovoljili kriteriji dugoročno održivog razvitka.

Primarni cilj je uspostava kvalitetnijeg odnosa između prometne potražnje i prometne ponude svih prometnih podsustava Grada Virovitice na racionalan način, pri čemu se, u prvom redu, misli na odnos ponuđenih kapaciteta prometne infrastrukture prema ukupnoj prometnoj potražnji na području Grada.

Cilj učinkovitog prometnog sustava bio bi da se ponudi takav prometni kapacitet na kritičnim dionicama gradske prometne mreže u jedinici vremena da prometna potražnja ne nadilazi ponudu u više od 30 pojedinačnih sati godišnje. Međutim, taj je cilj obzirom na ograničenja dostignutog društveno-gospodarskog razvitka gotovo nedostižan, tako da bi danas optimalan cilj bio da se preopterećenje prometnog sustava ne dogodi u više od stotinu ili, u najnepovoljnijem slučaju 200 sati godišnje.

Kako bi se zadovoljili ovi generalni ciljevi uspješnog funkcioniranja prometnog sustava grada, pored ponuđenih infrastrukturnih i organizacijskih kapaciteta, nužno je ostvariti i dodatne kriterije kao što su:

- zadovoljavajuća brzina putovanja putnika koji se prevoze javnim prijevozom i onih koji se prevoze individualnim osobnim vozilima,
- zadovoljavajuća propusna moć prometne mreže i raskrižja u cilju što manjeg zadržavanja vozila (izgubljenog vremena za sudionike u prometu) na raskrižjima.

Pored dobrog međusobnog unutarnjeg povezivanja svih dijelova Grada Virovitice, nužno je jednako kvalitetno sve dijelove Grada povezati s gradskim središtem kao i sa susjednim naseljima, gradovima, općinama i županijama središnjeg dijela Republike Hrvatske.

Unutar županijski, ali posebno unutar gradski tranzitni promet danas je znatno većeg intenziteta čemu postojeća prometna mreža Grada Virovitica nije prilagođena. Stoga je cilj razvitka prometne mreže Grada zadovoljiti očekivani intenzitet prometnih tokova kako »ishodišno – odredišnih«, tako i onih tranzitnih.

Cilj sigurnosti za sve sudionike u prometnom sustavu je smanjenje broja prometnih nesreća s ozlijeđenima i poginulima, te smanjenje imovinske štete koja je posljedica prometnih nezgoda. Broj nastradalih i nesreće različite težine izražavaju se novčanim vrijednostima, a one su uključene u analizu troškova i koristi koje društvo ostvaruje.

Cilj zaštite okoliša odnosi se na težnju da predložene mjere i rješenja ove prometne analize budu na liniji smanjenja štetnog djelovanja prometnih sredstava i objekata na okoliš, kako izravnih korisnika tako i ostalog gradskog stanovništva. Pod štetnim djelovanja prometnog sustava na okoliš, misli se prvenstveno na zagađenja izazvana bukom, onečišćenjem zraka, tla ili vodnih resursa, flore i faune te ugrožavanje kulturne baštine Grada Virovitice.

3. ANALIZA POSTOJEĆEG SUSTAVA PROMETNE INFRASTRUKTURE

3.1. Analiza geoprometnog položaja Grada Virovitica

Grad Virovitica smješten je na sjevernim padinama Bilogore u Podravini na mikrolokaciji podravske ravnice Središnje Hrvatske (45°50´´60˝N; 17°23´18˝E). Geoprometni položaj Grada Virovitice je definiran centralnim položajem na sjecištu dvaju pravaca, državne ceste D-2 i državne ceste D-5. Na području grada križaju se i željeznički pravci »Koprivnica – Osijek« (klase M), i pruga »Banova Jaruga – Pčelić« (Klase R).

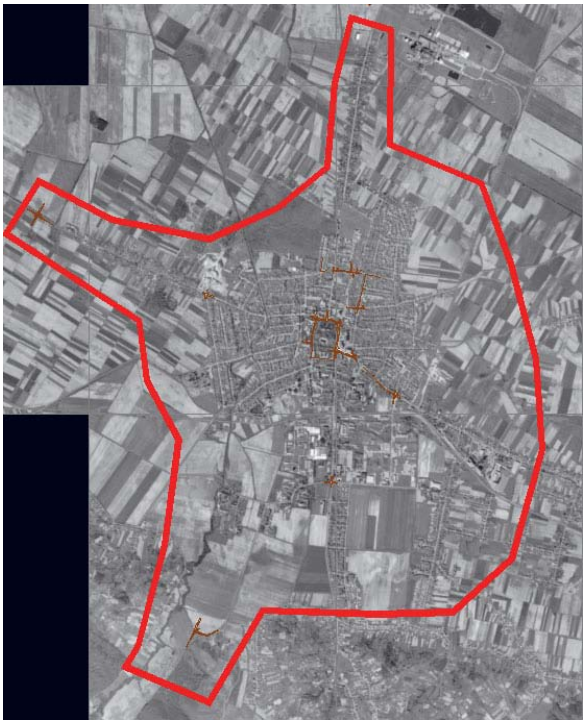

Slika 1. Zona obuhvata analize[1]

Odrednice geoprometnog položaja Grada Virovitice usko su vezane uz sjecište prometnih pravaca unutar prostorne cjeline grada i njegove šire okoline. Grad ima istaknut položaj te predstavlja središte sustava administrativnih, gospodarskih, trgovačkih i prometnih funkcija.

Ceste su se na širem prostoru Grada Virovitice razvijale u skladu s općim civilizacijskim razvitkom i bile su prilagođene zaprežnom prometu sve do masovnije pojave motornih vozila polovicom 20. stoljeća. U drugoj polovici 20. stoljeća pa sve do danas traje intenzivan razvitak moderne cestovne i željezničke mreže. Na tim prirodnim pravcima smjestile su se i glavne cestovne prometnice i željezničke pruge.

Takva prirodno - zemljopisna uvjetovanost položaja grada Virovitice bila je povoljna za rane oblike trgovine, a time i prometovanja. Tom aspektu svakako je doprinosila i blizina granice s Mađarskom. Dio je jedne od najbogatijih poljoprivrednih regija hrvatske, tako da ima dug kontinuitet proizvodnje hrane, vinogradarstva i šumarstva. Također, ima razvijenu obrtničku i kulturnu tradiciju.

Pored tog povoljnog prometnog položaja može se reći da je područje Grada i županije u odnosu na širu regiju i RH prometno izolirano, što je vidljivo iz činjenice da niti jedna suvremenija prometnica ne prolazi njome.

[1] Analiza dosadašnjeg prometnog razvitka, brojenje i prognoza prometa u Gradu Virovitici, Institut prometa i veza, Zagreb, 2008.

3.2. Generalni urbanistički plan Grada Virovitice

Važeći Generalni urbanistički plan Virovitice donesen je 2006. godine. Prema GUP-u, od cestovne mreže Grada Virovitice područjem obuhvata generalnog urbanističkog plana prolaze dvije državne ceste - cesta D-2 (Varaždin - Virovitica - Osijek - GP Ilok), te cesta D-5 (Barcs - Virovitica - Okučani - GP Stara Gradiška) koje se križaju na području užeg središta grada stvarajući jednu od najkritičnijih prometnih situacija u ovom dijelu Hrvatske, tri županijske ceste (Ž-4020, Ž-4021 i Ž-4022), te dvije lokalne ceste (L-40020 i L- 40021)[2].

Prethodnim GUP-om iz 1983. godine bila je predviđena izgradnja gradske obilaznice sa zapadne strane grada s vezom na novu dionicu Podravske magistrale »Pitomača -Slatina« koja je prolazila sjeverno od Grada. Shvaćajući da će za realizaciju kompletnog prometnog rješenja biti potrebno dulje vremensko razdoblje i znatna materijalna sredstva planeri su ponudili i nekoliko alternativnih pravaca kojima bi tranzitni promet obilazio uže gradsko središte.

Bio je ponuđen alternativni sjeverni pravac kroz postojeću uličnu mrežu (u prvoj fazi), te izgradnja brze gradske ceste uz željezničku prugu (u drugoj fazi). Tim se rješenjima nastojalo premostiti razdoblje do izgradnje obilaznice. Danas možemo konstatirati da od predviđenog nije dovolnjo realizirano, te je trasa tranzitnog prometa u prolasku kroz grad još uvijek potpuno ista kao i 1983. godine.

Iako je tadašnji GUP ponudio prometno rješenje koji je obuhvatilo sve razine i vrste prometa, od interventnog i privremenog skretanja tranzitnog prometa do izgradnje najsuvremenije, dobro locirane i dimenzionirane obilaznice, izostala je realizacija koja bi unaprijedila zatečeno stanje.

Povećana motorizacija tijekom godina dovela je do postupnog povećanja tranzitnog i lokalnog prometa, tako da je današnje opterećenje cestovne mreže značajno povećano u odnosu na 1983. godinu.

Od GUP-a 1986. do GUP-a iz 2003. godine predviđa se izmještanje tranzitnog prometa na nove trase izvan gradskog središta, za što su već i spomenutim planom dana odgovarajuća tehnička rješenja, međutim bez izgleda na realizaciju. U izradi prostornog i generalnog urbanističkog plana konačno je definirana trasa gradske obilaznice, te lokacije i načelna rješenja čvorišta.

Najvažniji novi prometni objekti koje predviđa novi GUP su zapadna gradska obilaznica i brza cesta »Virovitica – Bjelovar«. Trasa obilaznice prolazi zapadno od Grada. Trasa se odvaja od sadašnje trase ceste D-5 južno od Antunovca, prolazi između Antunovca i Svetog Đurđa, prelazi željezničku prugu te se spaja na ulicu J.J. Strossmayera zapadno od postojeće benzinske crpke.

Sjeverni krak obilaznice počinje kod benzinske crpke, prolazi neizgrađenim područjem uz deponiju komunalnog otpada, ciglanu Opeco i prostor vojarne te se spaja na postojeću trasu ceste D-5 kod šećerane. Zapadna gradska obilaznica time postaje dio trase državne ceste D-5, a ovaj je dio GUP-a u međuvremenu realiziran. Za državnu cestu D-2 planira se premještanje na novu trasu sjeverno od grada, a glavno čvorište uređuje se na križanju novih trasa državnih cesta D-2 i D-5 sjeverno od grada.

GUP iz 2006. godine analizira i brzu cestu »Sv. Helena - Vrbovec - Bjelovar – Virovitica«, za koju smatra da će njenom izgradnjom Virovitica postati u pravom smislu riječi značajno regionalno prometno čvorište jer se uz postojeće pravce D-2 i D-5 uvodi i novi pravac u smjeru zapada koji se kod Svete Helene spaja na autocestu »Varaždin - Zagreb – Rijeka«.

3.3. Prostorni plan uređenja Grada Virovitice (2006. god)

Prostorni plan uređenja Grada Virovitice prihvaćen je 2006. godine. Po PPUG-u na gradskom području planiraju se tri nova značajna prometna objekta:

- zapadna gradska obilaznica (kao dio državne ceste D-5 (Okučani – Daruvar – Virovitica – Terezino Polje)
- brza cesta »Varaždin – Virovitica – Osijek – GP Ilok« (tzv. Podravska magistrala odnosno sadašnja državna cesta D-2)
- brza cesta »Virovitica – Bjelovar – Vrbovec« sa spojem na AC Varaždin – Zagreb

[2] Generalni urbanistički plan uređenja Središta Virovitice, Odredbe za provođenje, izrađivača Atelier Deset, Zagreb, službeni glasnik grada Virovitice br. 03/00

Izgradnja zapadne obilaznice predviđena je u dvije faze, a u konačnici će biti dio državne ceste D-5 te je potrebno predvidjeti odgovarajuće spojeve na druge državne pravce.

Nova trasa državne ceste D-2 »Varaždin – Virovitica – Osijek« predviđena je da prolazi sjeverno od grada, između šećerane i naselja Brezik. Po izvedbi ove ceste sjeverni krak obilaznice ostao bi u funkciji lokalnog prometa, a cesta D-5 se vodi novom trasom do ceste D-2 na koju se spaja čvorištem u dvije razine. Nova brza cesta »Virovitica – Bjelovar – Vrbovec« planirana je kao novi spoj Slavonije i Podravine sa središnjom Hrvatskom.

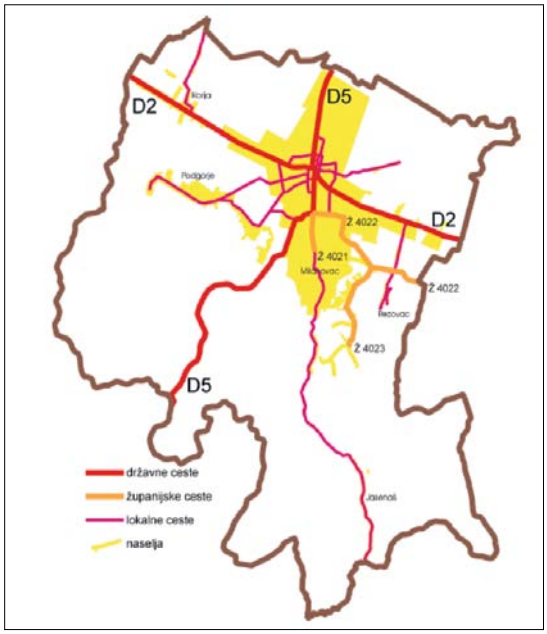

Slika 2. PPUG Stanje cestovne infrastrukture na području Grada Virovitice 2005.

3.4. Urbanistički plan uređenja središta Virovitice

Urbanistički plan uređenja središta Virovitice (UPU) donesen je 1999. godine. Prema UPU, rješenjem gradskog središta potrebno je smanjiti opterećenje u tom dijelu grada, te osmisliti prometni sustav koji će omogućiti brže i kvalitetnije odvijanje prometa u središtu.

Cilj prostornog uređenja središta grada je organizacija prometa u gradu na način koji će omogućiti ostvarivanje što veće pješačke zone u samom gradskom središtu. Jedan od ciljeva plana bio je i povezivanje značajnih javnih i društvenih funkcija pješačkim putovima koji će biti izdvojeni od prometnih tokova.

Planom se predviđaju i biciklističke staze na svim važnijim cestama koje povezuju središte i rubne dijelove grada (Gupčeva, Radićeva, Masarykova, Gajeva, brza gradska cesta A – prilog 2.1.2, UPU).

Uz brzu gradsku cestu UPU planira lociranje autobusnog i željezničkog kolodvora te se navodi da je premještanje željezničkog kolodvora na novu lokaciju vrlo značajno poboljšanje u odnosu na postojeću lokaciju. Povezivanjem dvaju kolodvora omogućit će se najkvalitetnija integracija dviju prometnih sustava. Glavne odrednica UPU-a jesu:

- iz gradskog središta treba izmjestiti tranzitni promet,
- u užem centru predvidjeti pješačku zonu,
- lokalni promet preusmjeriti na rubne dijelove centra,
- destimulirati upotrebu automobila za svladavanje kratkih relacija.

UPU preporučuje da je preduvjet kvalitetnog prometnog rješenja središta izmještanje tranzitnog prometa iz područja zaštićene urbanističke cjeline grada Virovitice, odnosno užeg gradskog središta. Nakon izmještanja tranzita može se prići kvalitetnom rješavanju lokalnog prometa, a na osnovi prometnog plana kojim treba obuhvatiti cijelo gradsko područje. Predloženo prometno rješenje prema UPU-u izvodi se u dvije etape:

- 1. etapa - dislokacija prometa iz užeg gradskog centra na obilaznu trasu i ostvarivanje pješačke zone u gradskom središtu i
- 2. etapa - poboljšanje prometnih uvjeta i odvijanja prometa u zapadnom i južnom dijelu centra

Planom je predviđena dislokacija današnjeg autobusnog i željezničkog kolodvora, te njihova izgradnja u pojasu između željezničke pruge i brze gradske ceste, zapadno od ulice Tome Masaryka. Autobusni kolodvor planiran je s 12 perona. Uz kolodvor je planirano parkiralište za osobna vozila kapaciteta 67 vozila, te 6 parkirališnih mjesta za invalide. Uz Autobusni kolodvor predviđen je i novi željeznički kolodvor. Kolodvori su udaljeni od gradskog središta oko 700 m.

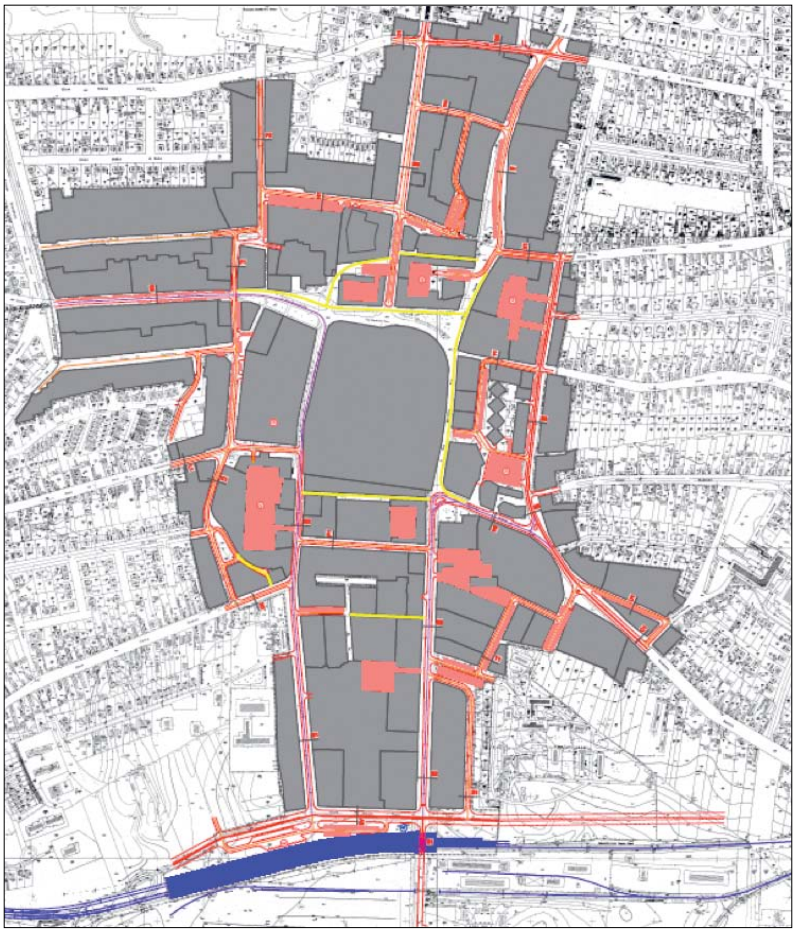

Slika 3. Izmjene i dopune UPU-a – Promet*

* Izmjene i dopune Urbanističkog plana uređenja središta Virovitice. Arhitektonski Atelier Deset, Zagreb 2007.

3.5. Analiza izvedenog stanja cestovne infrastrukture

Zapadna obilaznica Grada Virovitice puštena je u promet krajem 2006. godine kao dio državne ceste D-5 (Granični prijelaz Terezino Polje - Virovitica - Okučani - Granični prijelaz Stara Gradiška). Koridor za izgradnju obilaznice, određen je prostornim planom Virovitičko - podravske županije. Postojeća trasa državne ceste D-5, prolazi središnjom zonom Grada. Zapadna obilaznica duga je

Slika 4. Položaj zapadne obilaznice u odnosu na grad Viroviticu

9.060 metara, širina kolnika je 8 metara, a na trasi su tri nadvožnjaka (Antunovac - 39 metara), preko željezničke pruge - (119,06 metara) i preko državne ceste D2 (48 metara).

Na području Grada, osim spomenutih državnih cesta, nalaze se i dijelovi županijskih cesta Ž-4020 (Golo Brdo - Sv.Đurađ – D-5), Ž-4021 (D-5 - Milanovac), Ž-4022 (D-5 - Rezovac - Pčelić – Ž-4028), te lokalnih cesta L-40024 (Suhopolje D-2 - Borova – Ž-4022) i L-40020 (Požari - Virovitica – D-2). Ostala gradska cestovna mreža sastavljena je od mreže gradskih prometnica. Stanje postojeće gradske cestovne infrastrukture uglavnom je zadovoljavajuće, s uočenom potrebom za pojačanim održavanjem na mjestima s oštećenim kolnikom.

3.6. Analiza izvedenog stanja ostale prometne infrastrukture

Kroz približno stotinu kilometara Virovitičko-podravske županije proteže se željeznička pruga, na kojoj je 81 željezničko-cestovni prijelaz. Na državnim cestama je osam prijelaza, županijskim i lokalnim 23, a na nerazvrstanim cestama i putovima čak 50. Za grad Viroviticu značajni su željezničko-cestovni prijelazi osobito u ulici Ljudevita Gaja i Vinkovačkoj ulici, koji su zbog velikog obujma cestovnog prometa znatno opterećeni.

Na području grada križaju se željeznički pravci »Koprivnica – Osijek« (klase R) i pruga »Banova Jaruga – Pčelić« (klase L). Na području grada postoji željeznički kolodvor i stajalište Virovitica-Grad. Željeznički promet u Gradu Virovitici djelomično je zapostavljen zbog neadekvatne infrastrukture odnosno, neelektrificirane jednokolosiječne pruge te malih brzina kretanja vlakova, neuređenih stajališta i kolodvora. Željezničkim prijevozom poglavito se koriste đaci, studenti i to redovito na lokalnim relacijama (Pitomača - Slatina), te daljim relacijama (Zagreb i Osijek).

Zračni putnički promet u Gradu Virovitici nije razvijen. U prigradskom naselju Korija postoji travnata uzletno-sletna staza kojom se koriste aeroklubovi i aviomodelari koja nije adekvatna za prihvat putničkih zrakoplova i ne pruža mogućnost za znatniji razvoj zbog neposredne blizine stambenih objekata.

3.7. Analiza postojeće prometne regulacije i opterećenja prometnica

Analiza usmjerenja gradske ulične mreže

Prometni planeri i projektanti svakodnevno su suočeni s problemima u odvijanju prometa. Iznalaženje rješenja za optimalno usklađivanje prometnog sustava u širem (na razini države, županija) i užem području (gradovi, naselja) zahtijeva precizno planiranje uz odgovarajuće financiranje.

Za uspostavljanje optimalnog odvijanja prometa potrebno je uočiti odnose među njima, kako bi se moglo terapijski djelovati. Korist od takvog rješavanja odvijanja prometa u gradovima je višestruka: smanjuju se prometne nezgode, povećava se propusna moć raskrižja odnosno mreže i prosječna brzina kretanja, smanjuje se zagađenje okoliša, potrebne su manje investicije za infrastrukturu jer se postojeća optimalno iskorištava, manji su troškovi u eksploataciji vozila individualnog i javnoga gradskoga prometa.

U gradovima je često nužno uvesti jednosmjerno kretanje vozila u nekim dijelovima mreže i postavljati razne usmjerenosti. Usmjerenje prometne mreže utječe na odabir putanje kretanja vozača. Ako takva usmjerenja prometa nisu pravilno postavljena, mreža nije podjednako opterećena, što obično rezultira uskim grlom na određenim elementima. Na odabir putanje kretanja u mreži može se utjecati i informativnom signalizacijom.

Na području Grada Virovitice regulacija prometa regulirana je gradskom odlukom o uređenju prometa iz 1993 godine te nizom izmjena i dopuna. Prometni tokovi većinom su organizirani u ulicama s dvosmjernom regulacijom prometa. Na većini raskrižja prednost prolaska regulirana je vertikalnom statičnom prometnom signalizacijom.

Analiza semaforske regulacije

U Gradu Virovitici postoje tri semforizirana raskrižja uzduž državne ceste D-2. Zbog iznimnog prometnog opterećenja i neadekvatne filozofije rada semaforskih uređaja korištenjem višefaznog propuštanja vozila (upravljanog prometom - detektorski) na semaforiziranim raskrižjima dolazi do

zagušenja pa se u vršnim prometnim satima isključuju semaforski uređaji, te promet reguliraju jedinice prometne policije.

Potrebno je proučiti dijagrame kolizije i boljim dizajnom raskrižja, uz poboljšanje načina vođenja prometa izmjenom vizualne okoline vozača, povećati propusnu moć i sanirati nezgode.

Analiza gradske obilaznice

Pod analizom gradske obilaznice podrazumijeva se analiza novoizgrađenog dijela brze ceste »Terezino polje - Virovitica - Grubišno polje« s zapadne strane Grada Virovitice odnosno državne ceste D-606 i D-605. Analizirana dionica puštena je u promet 2006. godine i predstavlja zapadnu gradsku obilaznicu.

Zapadna obilaznica Virovitice predstavlja prometnicu za mješoviti promet. Iako tlocrtni i visinski elementi poprečnog profila zadovoljavaju računsku brzinu od 100 km/h, budući da se radi o cesti za mješoviti promet, duž obilaznice brzina kretanja ograničena je na 80 km/h. Na raskrižjima s spojnim cestama i podravskom magistralom D-2 brzina je ograničena na 80 km/h. Raskrižja sa spojnim cestama na jugu i sjeveru izvedena su kao direktno kanalizirana »T raskrižja« s postavljanom pripremom za semaforsku regulaciju. Raskrižje s državnom cestom D-2, izvedeno je kao denivelirano raskrižje gdje je obilaznica izvedena u nadvožnjaku sa spojevima na D-2.

Na prometnici su izvedena još dva nadvožnjaka i to iznad županijske ceste Ž-4020 i lokalne ceste L-40021 te željezničke pruge. Na tim je mjestima uočen i glavni nedostatak izvedenog dijela rješenja koji se odnosi na nepostojeće veze s prometnicama u sklopu već izrađenih nadvožnjaka koje bi zasigurno doprinijele funkciji obilaznice i prometnoj integraciji cijelog analiziranog područja. Izgradnjom malog broja čvorova te njihovom međusobnom udaljenošću od 3,80 tj. 4,40 km dodatno se nepovoljno utjecalo na atraktivnost obilaznice.

Detaljnom analizom prometnih tokova utvrđeno je da prometno zagušenje koje nastaje zbog prolaska velikog broja tranzitnih teretnih vozila kroz samo središte Grada poglavito trasom podravske magistrale (smjer »istok-zapad«) izgradnjom zapadne obilaznice nije umanjeno.

Analiza spoja Grada s autocestom

Pored unutarnjeg povezivanja svih dijelova Grada, nužno je sve dijelove Grada dobro povezati s cestovnom mrežom daljinskog prometa, posebice s autocestom »Bregana - Zagreb – Bajakovo« (A-3). Taj promet je po svojoj prirodi relativno slabog intenziteta, ipak veliki dio teretnih vozila se, unatoč zabranama, izbjegavajući naplatu cestarine, kreće državnom cestom D2 (podravskom magistralom) uzrokujući znatne prometne probleme u svim gradovima i naseljima uzduž pravca. Dodatno, unutar-županijski, ali i unutar-regionalni tranzitni promet je znatno većeg intenziteta čemu postojeća prometna mreža Grada Virovitice nije prilagođena.

Izgradnja suvremenih prometnica upravo u ovom dijelu Hrvatske nameće se kao imperativ ukupnog razvitka. Dakle, pitanje izgradnje brze ceste »Vrbovec – Bjelovar – Virovitica« nije jedino prometno pitanje, već je imperativ održivog demografskog i gospodarskog razvitka Poilovlja, Bilogore i srednje Podravine.

Ovime se ne misli da je jedino brza cesta rješenje mogućeg izlaza ovih krajeva odnosno iz gospodarske degradacije i demografskog regresa, nego da ovakva suvremena cestovna komunikacija visoke prometne uslužnosti može biti značajan poticaj i prekretnica u ukupnom razvitku tangiranih prostora.

3.8. Parkirališne površine

Prometne površine za parkiranje su potrebne na mjestima kao što su zone zajedničkog stanovanja, trgovački centri, stadioni, zone u blizini autobusnog kolodvora, tržnice, javne ustanove itd., gdje se u određenim vremenskim razdobljima može pojaviti velik broj zaustavljenih vozila. Pod cestovnim prometom u mirovanju podrazumijeva se:

- zaustavljanje motornog vozila za ulaz i izlaz iz vozila ili utovar i istovar robe tj., zaustavljanje na kraće vrijeme,

- parkiranje motornog vozila na kraće ili dulje vrijeme uz rub kolnika ili na parkiralištu unutar ili izvan uličnog prostora,
- postavljanje motornog vozila na površinama koje nisu javne (privatna parkirališta ili privatne garaže, posebna mjesta za stanare itd.).

Postojeća parkirališta na području Grada Virovitice koja su u režimu naplate imaju relativno slabu prosječnu iskoristivost, zbog alternative besplatnog parkiranja u neposrednoj blizini središta Grada. Praćenjem zahtjeva za parkiranjem pokazalo se da je sve veći postotak tzv. »praznih vožnji«, tj. kružnih vožnji koje nastaju sa svrhom traženja slobodnog besplatnog mjesta za parkiranje.

Procjenjuje se da tijekom prijepodneva u središnjoj gradskoj zoni oko 5% vožnji čine »prazna vožnja« (potraga za slobodnim parkirališnim mjestom), što predstavlja dodatnu smetnju kvalitetnijem odvijanju prometa na cestovnoj mreži čija je propusna moć ionako često na rubu saturacije.

Drugih uređenih parkirališnih površina bez naplate je malo, većinom su na prostoru uz stambene zgrade, a u vršnim satima opterećena su preko 95%. Također, i uz parkirališta pod naplatom velik je broj nepropisno parkiranih vozila, tako da se time dovodi u pitanje dovoljnost parkirališnih mjesta pod naplatom. U nedostatku uređenih parkirališnih površina, javnih garaža i sl. koja zahtijevaju velike investicije, postojeća situacija nije alarmantna, ali bi to u narednim godinama mogla postati ukoliko izostane kvalitetno izučavanje i sustavno rješavanje problema.

3.9. Pješački promet

U okviru unapređenja vođenja pješačkog prometa u Gradu Virovitici nužno je realizirati pješačke koridore koji će voditi od značajnih parkirališnih površina, kako bi se na taj način stimuliralo korištenje parkirališnih površina van gradskog centra, te omogućila jednostavna i atraktivna pješačka komunikacija prema središtu Grada, kao i komunikacija prema svima atraktivnim turističkim objektima.

U Gradu Virovitici nije kvalitetno provedena koncepcija pješačke zone. Izravna posljedica uspostave pješačke zone je nemogućnost unutarnjeg tranzita cestovnog prometa kroz samo središte Grada, što je vrlo pozitivna organizacijska mjera. Toj činjenici treba zahvaliti da uvođenje pješačkih zona u pravilu dovodi do smanjenja opterećenja i zastoja na prilazima središtu grada, povećava se sigurnost cestovnog prometa, a zbog znatno manjih i rjeđih prometnih gužvi ostvaruju se i pozitivni rezultati na planu zaštite okoliša.

4. PLANIRANJE RAZVOJA PROMETNE INFRASTRUKTURE GRADA VIROVITICE

Planiranje razvitka prometne infrastrukture zasniva se na sveobuhvatnoj analizi prometne potražnje. Definiranje strategije razvitka osnovane na prometnoj potražnji zahtijeva mnogo više informacija od kvantifikacije potreba. To su informacije o sastavu skupina korisnika i njihovoj potražnji za određenim vrstama i kategorijama prometnih usluga, što ovisi o cijenama, njihovoj elastičnosti i rasponu cijena prema kategorijama usluga.

Strategija razvoja zasnovana na potražnji, mora također utvrditi norme infrastrukturnih usluga u odnosu na kvalitetu. Planiranje prometnica zahtijeva niz radnji i provjera na različitim razinama odlučivanja.

Proces planiranja prometnica počinje s određivanjem strateških ciljeva i definiranjem prometne politike koja će omogućiti ekonomski razvitak zemlje a time i izgradnju prometne infrastrukture. Ostvarenje strateških ciljeva je dugotrajan proces, koji kada jednom bude usvojen, omogućava programiranje, odnosno određivanje liste prioriteta za izradu kratkoročnog plana koja mora biti sukladna s proračunskim mogućnostima zemlje.

Rezultati procesa planiranja ukazuju na veličine prometnih aktivnosti odnosno prometnih potreba, a utvrđuju se različitim prometnim analizama. Može se reći da je plan izgradnje cestovne infrastrukture nekog grada ili regije baziran, u prvome redu, na prognozi prometne potražnje. Buduća »potražnja« ili razina korištenja prometnog sustava može se procijeniti kao rezultat dva tipa čimbenika:

- osnovna potražnja zasnovana je na porastu stanovništva, gospodarskoj aktivnosti, posjedovanju automobila, ukupnim putovanjima i ostalim čimbenicima koji potiču aktivnost prijevoza i događaju se neovisno o poboljšanima prijevoza,

- inducirana potražnja: povećanja prometa koja su uzrokovana (ili koje je omogućilo) poboljšanjem prijevoza (poboljšanje stare ili izgradnja nove prometnice). Ova kategorija je često poznata kao »inducirana« ili »latentna« potražnja. Od posebne je važnosti u slučaju značajnih poboljšanja kao što je izgradnja nove autoceste ili značajno poboljšanje učinkovitosti autoceste. Inducirana potražnja je blisko povezana s utjecajima na gospodarski rast uzrokovan poboljšanjem prometne infrastrukture.
- Pored povećanja ukupnog prometa, prometne investicije mogu utjecati i na distribuciju postojećeg prometa mijenjanjem relativnog troška putovanja na raznim prometnim pravcima. Stoga, važnost pravilnog utvrđivanja buduće prometne potražnje znači sljedeće:
- planiranje prometne potražnje ima za cilj opisati osnovne parametre koji su ključni za planiranje prometne potražnje,
- prometna potražnja je osnova za određivanje opsega zahvata na prometnoj mreži (rekonstrukcija ili novogradnja),
- realizacija projekta u skladu s rezultatima prometne potražnje optimalno rješava prometne potrebe,
- prometnom potražnjom utvrđuje se optimalna godina puštanja u promet neke prometnice,
- svaka realizacija nekog prometnog objekta, prije optimalne godine otvaranja za promet znači neracionalno investiranje. Naime, uložena financijska sredstva su zaleđena, odnosno nisu učinkovito iskorištena.

Prognoziranje potražnje uključuje niz analitičkih procedura koje imaju za cilj procijeniti buduće razine korištenja prometnog sustava kao rezultat promjena u karakteristikama stanovništva, gospodarskoj aktivnosti i uvjetima prometne mreže, kao i posljedičnim promjenama u obrascima putovanja.

4.1. Prijedlozi izgradnje cestovne infrastrukture za potrebe Grada

Prijedlozi izgradnje cestovne infrastrukture kao dio cestovne prometne ponude područja Grada Virovitice, bave se ponašanjem prometnih tokova u postojećem prometnom sustavu i na planskim horizontima dogledne budućnosti, te planiranjem organizacije pojedinih prometnih podsustava kako bi bio u mogućnosti odgovoriti tim zahtjevima.

Svrha prijedloga je poduprijeti izbor rješenja dizajniranja cjelovitog cestovnog prometnog sustava koje se može precizno operacionalizirati, premda je u zadanom prognostičkom razdoblju (do 2020. godine), gotovo nemoguće izolirati pojedinu cestovnu prometnicu od upliva različitih slučajnih faktora na svim važnijim prometnim pravcima.

Koncepcija izgradnje gradske cestovne mreže

Temelj koncepcije razvoja cestovne mreže Grada Virovitice čini rješavanje glavnih problema uočenih analizom organizacije i regulacije prometa na području Grada, te prijedloga iz postojeće prostorno planske dokumentacije. Izgradnju gradske cestovne mreže, kao i provođenje mjera potrebnih za organizaciju i provođenje nove prometne politike Grada Virovitice potrebno je definirati kroz nekoliko razvojnih etapa.

Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Virovitice predstavljeni na slici 5 koji definira koncepciju razvoja gradske prometne mreže, formiranje dva obodna prometna prstena, definira pješačku zonu, te prometnice koje će kao primarne i sekundarne veze služiti unutar prometnog sustava Grada Virovitice.

Prijedlozi izneseni u ovom radu u najvećoj mogućoj mjeri poštovali su koridore i prijedloge koji su definirani Generalnim urbanističkim planom, Prostornim planom uređenja kao i Urbanističkim planom uređenja Grada Virovitice koji su trenutno na snazi, ali su predloženi i novi koridori, odnosno čvorovi, te spojne i pristupne prometnice kako bi se osigurala optimalna prometna slika Grada Virovitice.

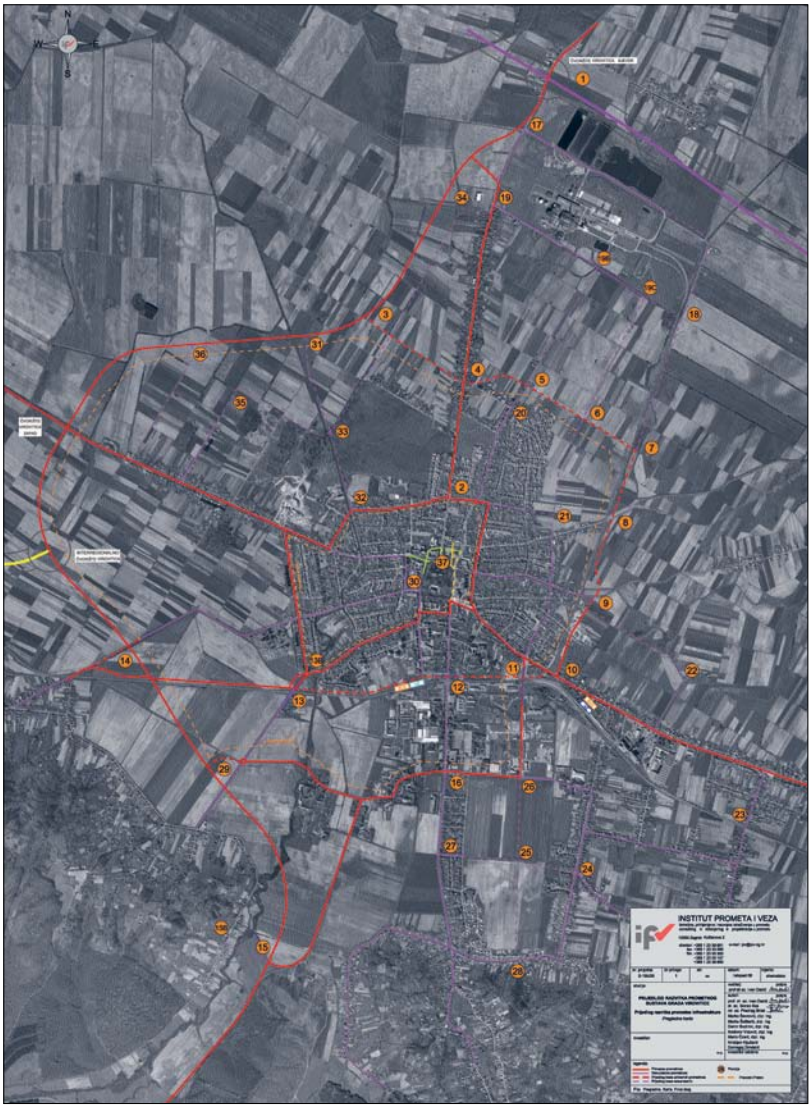

Sl. 5. Prijedlog razvitka prometne infrastrukture Grada (Izvor: Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Virovitice, Institut prometa i veza, Zagreb, 2008.)

Povezivanje Grada Virovitice u širu cestovnu mrežu Županije i RH

Autoceste i brze ceste nisu značajnije utjecale na razrješenje prometnog problema u gradovima, pogotovo u smislu međusobnog unutarnjeg povezivanja kako Grada Zagreba tako i ostalih hrvatskih gradova u čijoj su neposrednoj blizini smještene.

Položaj brzih cesta, odnosno obilaznica u odnosu na položaj gradova nije kvalitetno razrađen, a kao glavni nedostaci ističu se prevelika udaljenost od središta gradova, te nedovoljan broj priključnih čvorova. To je primarni razlog zbog kojega brze ceste, autoceste ili obilaznice nisu kvalitetno integrirane u prometni sustav gradova, te nisu involvirane u rješavanje prometnog problema koji je u gradovima prisutan i eskalira. U slučaju kada je brza cesta, odnosno obilaznica smještena relativno blizu gradske prometne mreže nedovoljan broj čvorova javlja se kao faktor koji znatno utječe na degradaciju kvalitete i funkcije.

Kvalitetno planiranje odnosno povezivanje gradske prometne mreže sa glavnim prometnim koridorima imale bi pozitivne gospodarske implikacije prvenstveno redukcijom troškova koje iziskuje u ovom slučaju gradnja paralelnih prometnica, kao i pozitivnih aspekata koje uključuje veću iskoristivost prometnica.

Zbog toga je iznimno važno da se prilikom planiranja povezivanja Grada Virovitice s ostatkom Županije, odnosno regije i države, prometna mreža u najvećoj mogućoj mjeri integrira s prometnim

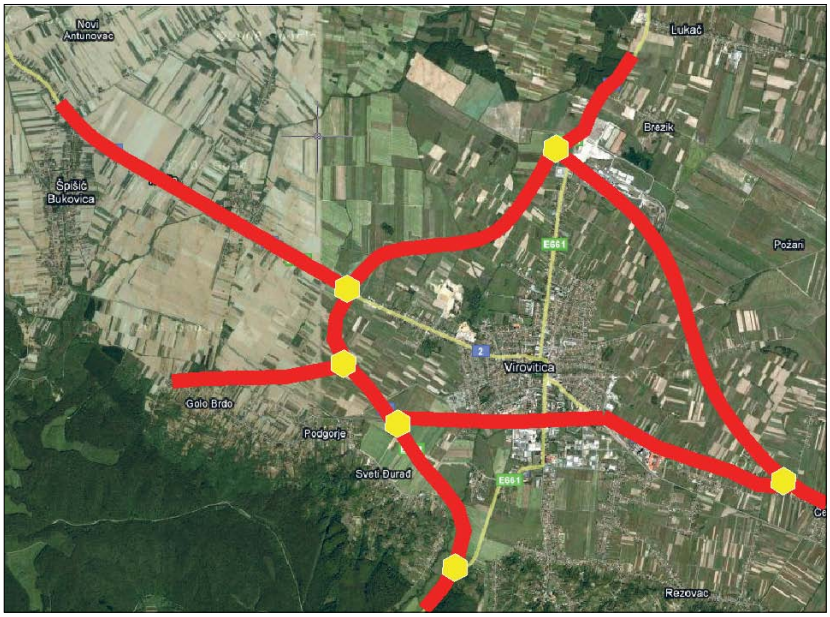

Slika 6. Prijedlog prstena brzih cesta koji okružuje i prolazi kroz Grad Viroviticu (Izvor: Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Virovitice, Institut prometa i veza, Zagreb, 2008.)

sustavom Grada Virovitice, kako bi predstavljala realnu alternativu za kretanje u smjeru »sjever – jug« odnosno »istok – zapad« za gradski promet. Tako bi skraćivanjem vremena putovanja i dobrom povezanošću kroz odgovarajući broj čvorova glavna cestovna mreža predstavljala prioritetni pravac za kretanje daljinskog tranzitnog prometa.

Za državnu cestu D-2 planira se izmještanje na novu trasu sjeverno od grada, a glavno čvorište uređuje se na križanju novih trasa državnih cesta D-2 i D-5 sjeverno od grada. Državna cesta D-2 povezivati će na ovoj dionici Pitomaču i Suhopolje, a Viroviticu će tangirati sa sjeverne strane. Prilikom planiranja ove obilaznice, potrebno je uočiti prometne probleme koji su se uočili prilikom planiranja i realizacije Zapadne obilaznice Grada, te planirati dovoljan broj čvorova, kao i postaviti trasu u neposrednu blizinu grada, odnosno gradske prometne mreže kako bi se u potpunosti integrirala u gradski prometni sustav.

Za integraciju Grada Virovitice i njeno povezivanje s cestovnom mrežom regije iznimnu važnost imati će nova brza cesta koja će se graditi sukladno GUP-u uz željezničku prugu sa sjeverne strane. Ona će kao brza gradska cesta predstavljati važan koridor na pravcu »istok-zapad« te će sudjelovati u distribuciji lokalnog i daljinskog prometa.

Uz novu prometnicu predviđena je izgradnja i autobusnog, odnosno željezničkog kolodvora, što će rasteretiti postojeću prometnu mrežu u centru grada zbog smanjenja broja prolazaka autobusa kroz najuže gradsko središte, te preusmjeriti autobusne linije prvenstveno daljinskog prometa na brze ceste i obilaznice koje okružuju Viroviticu.

Idejna rješenja unapređenja cestovne infrastrukture

Kako bi se osigurao adekvatan razvitak prometnog sustava Grada Virovitice prema načelima održivog razvitka nužno je predložiti mjere poboljšanja postojećih prometnih građevina s ciljem optimalnog iskorištavanja postojećih prometnih kapaciteta. U ovom radu predloženi su najvažniji zahvati na sljedećim raskrižjima i dionicama:

Raskrižje ulice ZNG, Ljudevita Gaja i nove brze gradske ceste posebno je zanimljivo i zahtijeva posebnu pažnju prilikom projektiranja jer se radi o opterećenom križanju koji u sadašnjoj varijanti osigurava komunikaciju »sjever-jug« preko željezničke pruge. Izgradnjom nove brze gradske ceste ovo raskrižje biti će opterećeno dodatnom količinom prometa,

Na križanjima ulica Pavla Fujsa i Pavla Radića potrebna je izgradnja kružnog raskrižja sa četiri privoza,

Raskrižje Bilogorska – Radićeva i spoj na D5, raskrižje ulice Pavla Radića i Bilogorske ulice izvedeno je u obliku kružnog raskrižja, s četiri privoza. U postojećoj situaciji riječ je o trokrakom raskrižju, ali se sa zapadne strane dodaje krak koji će spajati produžetak Bilogorske ulice s državnom cestom D-5, odnosno zapadnom obilaznicom. Spoj na obilaznicu izveden je u obliku T raskrižja. Unutar raskrižja na obilaznici potrebno je predvidjeti traku za lijeve skretače iz smjera sjevera, odvojenu traku za desne skretače kao i traku za uplitanje,

Raskrižje D5 - produžetak Petra Preradovića, Prijedlog predviđa spoj produžetka ulice Petra Preradovića na zapadnu obilaznicu, uključuje izgradnju četverokrakog raskrižja u razini produžetka ulice Petra Preradovića sa zapadnom obilaznicom (D-5). Raskrižjem je omogućena komunikacija u svim smjerovima te se ostvaruje izravna veza Podgorja i Sv. Đurađa,

Raskrižje ulica Osječka i Nova brza gradska cesta sa ulicom A. G. Matoša, na ulici A. G. Matoša u dugoročnoj varijanti predlaže se izgradnja nadvožnjaka iznad nove brze gradske ceste i željezničke pruge. Brza gradska cesta na Osječku ulicu spaja se klasičnim T raskrižjem. Spojna cesta ulice A. G. Matoša i nove brze gradske ceste ostvaruje se preko Osječke ulice,

Raskrižje ulica Stjepana Radića i Antuna Mihanovića, postojeće raskrižje ulica Stjepana Radića i Antuna Mihanovića ne zadovoljava trenutnu prometnu potražnju. Preregulacijom prometa u centru grada formiranjem pješačke zone promijeniti će se i opterećenje kao i struktura prometnog toka. Stoga se na spomenutom raskrižju predviđa izgradnja kružnog raskrižja tipa rotor, sa tri privoza i dvije prometne trake na samom rotoru,

Raskrižje ulice Petra Krešimira IV i Matije Gupca, radi se o iznimno bitnom longitudinalnom pravcu te je ovo raskrižje definirano kao jedan od prvih prioriteta modernizacije gradske cestovne mreže. Raskrižje će biti izvedeno kao klasično četverokrako raskrižje s odvojenim trakama za lijeve skretače, te zajedničkom trakom za vozila koja se kreću ravno i desno.

Raskrižje ulica Strossmayerova – L. Ružičke te Strossmayerova i Stanka Ilića potrebno je rekonstruirati na način da se raskrižje Strossmayerove ulice i ulice Ladislava Ružičke izvede kao klasično trokrako raskrižje. Na Strossmayerovoj ulici iz smjera zapada potrebno je predvidjeti traku za lijeve skretače u ulicu Ladislava Ružičke, a na ulici Ladislava Ružičke potrebno je predvidjeti jednu traku za skretanje ulijevo te jednu traku za skretanje u desno.

Integracija zapadne obilaznice u prometni sustav Grada

Zapadna obilaznica Grada Virovitice predstavlja novoizgrađeni dio brze ceste »Terezino polje - Virovitica - Grubišno polje« s zapadne strane Grada Virovitice odnosno državne ceste D-606 i D-605. S prometnim sustavom Grada Virovitice povezana je kroz tri čvorišta. Na sjevernoj strani obilaznica je s gradom povezana preko ulice Matije Gupca, na zapadnoj strani povezana je preko državne ceste D-2 a na južnoj strani povezana je s gradom kroz Bilogorsku ulicu.

Prijedlog pješačke zone u središtu Grada

Brz razvitak prometa uvjetovao je prilagođavanje Grada Virovitice prometu motornih vozila na štetu pješačkog i biciklističkog prometa. Pješaci su sve više stisnuti na uskim pločnicima koje još više sužavaju parkirani automobili i time dodatno ugrožavaju sigurnost pješaka.

Glavna pješačka zona u Virovitici treba se nalaziti u najužem gradskom središtu koji će biti u funkciji kako pješaka tako i biciklista. Kvalitetna pješačka zona koja obuhvaća poslovno trgovačko središte Grada je jedna od iznimnih prometnih značajki i atraktivnosti za sve stanovnike.

Pješačka zona u Gradu Virovitici treba obuhvatiti najuže gradsko središte, koje je omeđeno sa sjeverne strane Trgom B. Gerbera. Ulica Matije Gubca na spoju sa Trgom bana Jelačića zatvara se za promet jer njezin dio od križanja s Kvaternikovom ulicom postaje pješačka zona, dok se alternativno prometanje može ostvariti kroz Kvaternikovu ulicu. Istočna strana Trga kralja Tomislava (od križanja sa ulicom Matije Gupca) zatvara se za promet, kao i ulica Ferde Rusana do križanja s Bečkom ulicom. Pješačka zona proteže se Trgom bana Jelačića do križanja s ulicom Stjepana Radića.

U toj bi zoni trebalo onemogućiti pristup motornim vozilima, osim vozilima s posebnom dozvolom (dostava, komunalna službe, hitna služba i sl.). Izravna posljedica uspostave pješačke zone je

nemogućnost unutarnjeg tranzita cestovnog prometa kroz samo središte Grada, što je vrlo pozitivna organizacijska mjera.

Izgradnja parkirališnih i garažnih prostora

S obzirom na veliki porast prometa u gradovima, potrebno je prometnice osloboditi od parkiranih vozila, tako da otpori vožnje za tekući promet budu što manji. Radi toga je potrebno izgraditi odgovarajuće površine za parkiranje vozila, na način da čine sastavni dio suvremenog grada, tj. da su skladno i funkcionalno uklopljene u urbano tkivo i dobro povezana s cestovnom mrežom.

Prometne površine za parkiranje su potrebne na mjestima kao što su trgovačke četvrti, stadioni, kazališta, blizina autobusnog i željezničkog kolodvora, tržnice, javne ustanove itd., gdje se povremeno skuplja velik broj vozila.

Prilikom planiranja parkirališnih i garažnih prostora važno je napomenuti da oni trebaju biti u blizini prometnih terminala JGPP kako bi mogli funkcionirati kao sastavni dio »Park & ride sustava«.

Prije određivanja prostora za parkiranje potrebno je utvrditi postojeće stanje brojanjem parkiranih vozila. Obradom podataka, uzimajući u obzir broj stanovnika, stupanj motorizacije te broj vozila koja ulaze i izlaze iz grada, napravljena je prognoza potrebnog broja mjesta za parkiranje. Grad Virovitica ima kvalitetno razrađen sustav naplate parkirališnih površina kao i kategorizaciju parkirališta po zonama tako da intervencije niti u tom smislu nisu potrebne.

Slika 7. Parkirališne površine (zelena oznaka) i potencijalne površine za izgradnju garažnih prostora (plava oznaka) u centru Virovitice

Biciklistički promet

Za normalno odvijanje biciklističkog prometa, potrebne su i posebne površine radi sprečavanja fizičkog kontakta s ostalim sudionicima u prometu, što predstavlja i najznačajniji problem. Izdvojene biciklističke trake u Gradu Virovitici uglavnom ne postoje. Jedan od razloga je nedostatak prostora u kolničkom trupu za izdvojenu biciklističku stazu u postojećoj uličnoj mreži užeg središta Grada, dok je drugi to što ta vrsta prometa već desetljećima nije bila uvrštena u razvojne planove Grada.

Potrebno je obratiti pažnju na činjenicu da i tamo gdje ima biciklističkih staza, ponekad su izvan upotrebe radi parkiranih vozila, odnosno zbog nedovoljnog profila radi zapuštenog raslinja. Osim toga, biciklistički promet bi trebao biti dozvoljen na svim pješačkim i kolnim površinama, gdje je to tehnički moguće. Ograničavao bi se samo tamo gdje to tehnički nije izvodljivo, tamo gdje biciklistički promet ugrožava sigurnost pješaka (pješačke zone, trgovi) te tamo gdje je biciklistički promet značajno ugrožen intenzivnim motornim prometom koji se odvija većim brzinama, na cestama rezerviranim za motorni promet.

Izdvojen problem je nedostatak biciklističkih parkirališta. Izgradnjom parkirališta za nekoliko desetaka bicikala na više odabranih mjesta u gradu, može se stimulirati putovanje biciklima. Prioritetno treba planirati uređivanje nogostupa prema Milanovcu, Rezovcu i Podgorju te biciklističkih staza na istim trasama, kao i biciklističku trasu uz potok Ođenicu, kako je predviđeno i GUP-om.

Pješačka zona u centru Grada, kao i zona smirenog prometa pogoduju korištenju bicikla, a posebno treba voditi računa te osigurati biciklističke koridore prema najvažnijim gravitacijskim točkama, poput šećerane, osnovnih i srednjih škola, TVIN-a te prema prigradskim naseljima koja gravitiraju prema gradu.

Preporuka je da se uz svaku novoizgrađenu prometnicu osigura koridor za izgradnju biciklističke staze. U samom centru grada, u pješačkoj zoni, zatim zoni smirenog prometa, uz gradsku tržnicu, autobusni i željeznički kolodvor, kao i bolnicu, potrebno je predvidjeti i parkirališta za bicikliste.

Terminali daljinskog prometa

Ograničenje u razvoju autobusnog terminala predstavlja problematična lokacija autobusnog kolodvora koji je smješten u uži centar grada blizu povijesne jezgre što generira dodatno prometno opterećenje već problematičnog prometa u centru.

Prednosti novog autobusnog terminala iz prostorno planske dokumentacije nove lokacije jesu:

- neposredna povezanost autobusnog i željezničkog putničkog prometa, te njihov ravnopravni tretman u javnom prijevozu,
- blizina gradskog središta i srednjih škola, te dobra povezanost pješačkim komunikacijama,
- dobra prometna povezanost s brzim cestama i magistralnim pravcima,
- moguća je izgradnja većeg parkirališta i garaže za potrebe željezničkog i autobusnog terminal kao i za potrebe centralnih sadržaja gradske jezgre.

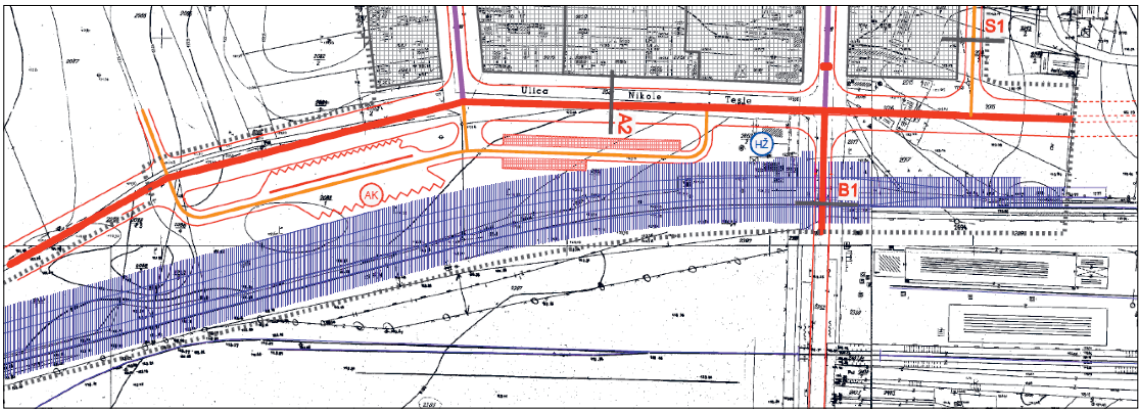

Slika 8 Lokacija autobusnog i željezničkog terminala predložena UPU-om središta Virovitice

4.2. Prijedlozi regulacije i organizacije prometnih tokova u gradskom središtu

Pod optimalnom organizacijom prometnih tokova podrazumijeva se organiziranje kretanja tokova u datoj prometnoj mreži s ciljem korištenja mreže uz minimalne troškove odvijanja prometa, odnosno minimiziranjem vremena i/ili puta vozila po mreži.

U obzir dolazi više različitih metoda prometne terapije, od promjene smjerova ulica, pretvaranje paralelnih dvosmjernih ulica u jednosmjerne, puštanje u promet »pomoćnih« ulica i slično.

Mjere za smanjenje zagušenja prometa u Gradu Virovitici

Reguliranjem, organizacijom prometnih tokova, te usmjeravanje prometnih tokova sustavom informativne signalizacije, može se znatno utjecati na kvalitetu odvijanja prometa, a time i na njegovu gospodarsku efikasnost, kao i na sigurnost i utjecaj na okoliš. Osmišljenim mjerama organizacije i regulacije može se postići kvalitetnije odvijanje prometa, te se uz relativno male investicije i u razumno kratkom vremenu mogu realizirati i dati iznimne rezultate. Radi se o sljedećim mjerama:

1. Skupina kratkoročnih mjera:

- regulacija i organizacija prometnih tokova u uličnoj mreži Grada, u cilju povećanja propusne moći ulične mreže (posebice raskrižja); Ove mjere podrazumijevaju pravilno usmjerenje prometnih tokova (jednosmjerne ulice, informativna signalizacija i dr.), ne uvodeći zabrane skretanja,
- optimizacija sustava regulacije semafora na raskrižjima,

- manji rekonstrukcijski zahvati na pojedinim raskrižjima radi povećanja propusne moći i prilagođavanju sustavu organizacije i regulacije prometnih tokova,
- zabrana lijevog skretanja na određenim lokacijama u određeno vrijeme,
- zabrana parkiranja, zaustavljanja ili opskrbe na određenim ulicama u određeno vrijeme,
- zabrana sporog kretanja vozila na određenim ulicama u određeno vrijeme (npr. propisati minimalnu brzinu kretanja, a na potezu s koordinacijom prikazati na zaslonu preporučenu brzinu kretanja vozila).

Može se općenito istaknuti kako je preporučljivo što manje koristiti mjere zabrane, obveze i ograničenja prometa, te takve mjere treba koristiti samo kada je to nužno i neizbježno.

2. Skupina srednjoročnih mjera:

U srednjoročne višegodišnje mjere pripadaju veći prometno-tehnički zahvati koji bitno poboljšavaju postojeće stanje odvijanja prometa na gradskoj mreži Virovitice:

- konstrukcija geometrijskih poboljšanja ceste, te proširenje postojećih ulica i glavnih cesta u svrhu povećanja kapaciteta,
- dodavanje posebne trake za lijeve skretače kako se glavni tok ne bi zaustavljao, tj. tekao neprekidno u traci (kod većeg broja lijevih skretača, dobro je uvesti dodatnu »zelenu« strelicu radi poslijefaznog pražnjenja),
- uvođenje više prolaznih traka za glavni tok,
- uvođenje prometnih trakova s izmjenjivim smjerom kretanja,
- zabrana korištenja određenih traka na određenim ulicama za sva vozila osim ona s visokim koeficijentom iskorištenog kapaciteta. U tom smislu, omogućilo bi se ugodnije i brže putovanje vozilima koja prevoze više putnika na posebnim trakama (postojeće autobusne i taksi trake). U skladu s time, dozvolilo bi se korištenje »žutih traka« i za osobna vozila ukoliko su zaposjednuta s 3 ili više putnika), ovakav ili slični scenarij bi se primijenio i na kombi-vozila, motor-kotače s dvije osobe...
- organiziranje pretpostavki za uvođenje »park-and-ride sustava« produljuje zahvaćanje javnog prijevoza u područja niže gustoće, omogućujući vozačima automobila da se voze do autobusnog ili željezničkog kolodvora, a dalje javnim prijevozom (najvažnija potrebna nova infrastruktura su sami objekti za parkiranje);
- uvođenje mrežne koordinacije uz odgovarajuću informatičku podršku.

3. Skupina dugoročnih mjera:

U dugoročne mjere ubrajaju se mjere koje bitno i trajno mijenjaju postojeće stanje prometa, što bi na široj gradskoj mreži Virovitice značilo:

- izgradnja novih ulica (obilaznice Grada), brzih gradskih cesta, sustava gradske i prigradske željeznice i sl.,
- deniveliranje raskrižja na glavnim gradskim prometnicama,
- izgradnja novog putničkog terminala za prigradski i daljinski promet (autobusni i željeznički kolodvor).

4.3. Prijedlozi poboljšanja ostalih prometnih sustava

Željeznički promet

Željeznička pruga proteže se s južne strane središta Grada i predstavlja prometnu i arhitektonsku barijeru. Kroz približno stotinu kilometara Virovitičko-podravske županije proteže se željeznička pruga, na njoj se nalazi 81 željezničko-cestovni prijelaz. Na državnim cestama je osam prijelaza, županijskim i lokalnim 23, a na nerazvrstanim cestama i putovima čak 50[3]. Za grad Viroviticu zna-

[3] Kreč, S., Klarić, M.: Strateški pravci razvitka hrvatskih željeznica. Znanstveno-stručni skup - Uloga željeznice u obnovi i razvoju Hrvatske (sažeci radova), Bjelovar, 1997., str. 7-10.

čajni su željezničko-cestovni prijelazi osobito u ulici Ljudevita Gaja i Vinkovačkoj ulici, koji su zbog velikog obujma cestovnog prometa znatno opterećeni.

Za prijevoz tereta željeznicom postoji nekoliko industrijskih kolosijeka i odvojaka i to prema tvornici šećera »Viro« i tvorničkim postrojenjima na području grada. Na ključnim raskrižjima, potrebno je izvršiti denivelaciju, kako bi se probila barijera i omogućila neometana komunikacija na razini »sjever – jug«.

Potrebno je razmotriti mogućnost implementacije željeznice unutar područja javnog gradskog prijevoza putnika, kako bi se omogućilo i željeznici da sudjeluje u većoj mjeri u distribuciji putničkog prometa na kraćim udaljenostima, čime bi se rasteretio cestovni i autobusni vid prijevoza. Prvenstveno je potrebno dnevni red prilagoditi potrebama učenika i radnika koji iz područja od Đurđevca i Pitomače do Slatina i Čačinaca svakodnevno putuju prema Gradu Virovitici.

Zračni promet

Kao što je već rečeno zračni putnički promet u Gradu Virovitici nije razvijen. Za domaći i međunarodni putnički promet Grad Virovitica oslanja se na prometne veze s osječkom Zračnom lukom, kao i sa zagrebačkom Zračnom lukom. Grad Virovitica na taj način nema zračni most sa ostatkom hrvatske i svijeta, a s obzirom na prometnu potražnju, takva investicija nije opravdana[4]. Zbog žurnog prijevoza putnika, medicinskih ili incidentnih situacija, potrebno je razmotriti opciju gradnje helidroma, na obodu grada ili u neposrednoj blizini Gradske bolnice.

5. ETAPE REALIZACIJE

Etape realizacije dio su budućeg osmišljenog dugoročnog rješenja koji se dograđuje prema prometnim potrebama i izvorima sredstava, odnosno materijalnim mogućnostima društva, prvenstveno državnog proračuna, te županijskog i gradskog proračuna.

Etapni razvitak prometne infrastrukture treba sagledavati i kroz ukupnu društvenu rentabilnost uloženih sredstava. Najvažniji elementi su: cijena izgradnje, troškovi održavanja i eksploatacije prometne infrastrukture, transportni troškovi, ali i izgubljena dobit kroz zaleđenih sredstava u nepotrebne prometne kapacitete. U opću društvenu rentabilnost (država, građani, gospodarstvo), treba uračunati izravne i neizravne troškove sigurnosti prometa, kao i troškove utjecaja prometnog sustava na okoliš u vremenu i prostoru.

Da bi se promet mogao odvijati sa što manje prekida i smetnji za vrijeme rekonstrukcije cestovne mreže, potrebno je razraditi tehničke faze realizacije rekonstrukcije mreže i čvorova. Za potrebe planiranja izvedbenih etapa izgradnje cestovne mreže, biti će potrebno precizno izučiti postupnost i prioritete rekonstrukcije županijskih i lokalnih cesta i raskrižja, kao veznih cesta od prigradskih naselja unutar Grada Virovitice.

Također je nužno izraditi plan prioriteta rekonstrukcijskih zahvata na prometnoj mreži Grada koje bi u pravilu trebalo prethodno projektirati i prilagoditi prometnim potrebama.

6. ZAKLJUČAK

Prometni problemi gradova se najčešće ogledaju u nemogućnosti jednostavnog povećanja potrebnih prometnih površina, pa podrazumijevaju promišljeno gospodarenje postojećim prometnim prostorom.

Raznolike i često sukobljene interese svih sudionika prometne potražnje danas je vrlo teško uskladiti organizacijskim i regulacijskim mjerama u postojećim infrastrukturnim okvirima, bez izgradnje novih prometnica te uvođenja promišljenih koncepcija i strategija upravljanja prometnim sustavom. Ipak, nova i poboljšana prometna infrastruktura ključna je komponenta u razvoju prometa u Gradu Virovitici.

---

[4] Pavlin, S.: Planiranje i financijsko poticanje razvoja i izgradnje infrastrukture u zračnom prometu. KoREMA, Savjetovanje »Automatizacija u prometu '95«, Zagreb, 22-24.11.1995, Zbornik radova, str. 18-20.

Izdvojeni aspekt analize bili su dosadašnji planovi prostornog i prometnog uređenja: Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, Strategija razvitka prometnog sustava Republike Hrvatske, Urbanistički plan uređenja Grada Virovitice, Generalni urbanistički plan Grada Virovitice, te brojni drugi projekti i planovi koji su ranije izrađeni ili u izradi. Analizom dosadašnjeg prometnog razvitka, brojenjem prometa i prognozom prometa obavljeni su poslovi prometne analize te dijagnoze čemu trebaju slijediti rješenja prometne terapije.

Analizom i dijagnozom utvrđeni su Glavni oblici infrastrukturnih i planskih mjera koje je u Gradu Virovitici hitno potrebno izvesti. Uz izgradnju novih dijelova gradske cestovne mreže, za koje je glavno praktično ograničenje vrijeme koje je potrebno za planiranje i izvođenje, te ograničenja koja nameću postojeći izgrađeni gradski sadržaji, sukladno spoznajama iz provedene analize i dijagnoze postojećeg stanja, nameću se sljedeći infrastrukturni i planski zahvati koje je na planu razvoja prometnog sustava Grada Virovitice potrebno poduzeti kako bi se unaprijedio prometni sustav:

- Grad se Virovitica prioritetno treba riješiti daljinskog ali i većoj mjeri i regionalnog tranzitnog prometa koji prolazi samim središtem grada i to tako da se za vođenje tranzitnog prometa, uz sjevernu obilaznicu - brzu cestu, izgrade nove obilazne prometnice oko središnjeg dijela grada,
- potrebno je detaljno preispitivanja semaforskog sustava upravljanja cestovnim prometom na raskrižjima, te mrežna optimizacija rada semaforiziranih raskrižja,
- građevinske rekonstrukcije nekih raskrižja i nove semaforizacije,
- unapređenje sustava javnog prijevoza, uključujući javni gradski autobus i prigradsku željeznicu,
- formiranje pješačke zone u užem centru grada. Potrebno je naći rješenja kojim bi se zadovoljila potreba za adekvatnim uređenjem središta grada u skladu s tradicijskim okolnostima po mjeri čovjeka, a da se pri tome osigura nesmetani tok vozila,
- modernizacija željezničke infrastrukture te denivelacija prijelaza glavnih prometnica preko željezničke pruge (modernizacija i opremanje cestovnog i željezničkog terminala su ključno pitanje u Virovitici, s obzirom na komplementarnu prirodu javnog gradskog autobusnog prijevoza i prigradske željeznice),
- prijedloge lokacija za izgradnja dodatnih parkirališta i garažnih objekata, te detaljnu analizu i prijedloge rješenja režima parkiranja na području užeg središta Grada, iako su troškovi izgradnje parkirališnih površina i objekata, vremenski rokovi i raspoloživost zemljišta vjerojatno značajna ograničenja,
- poticanje razvoja biciklističkog prometa uvođenjem osiguranih samostalnih biciklističkih staza i puteva.

Neke od navedena mjera unapređenja prometa u Gradu pojedinačno same za sebe mogu u Virovitici rezultirati značajnijim poboljšanjem odvijanja prometa vidljivim u kratkom roku, dok se druge mjere trebaju postepeno planirati i provoditi. Bitno je posvetiti se onim mjerama koje stvaraju bitna unapređenja u kratkom roku, prije no što se investira u one mjere čiji rezultati sami za sebe nisu odmah vidljivi. Naravno, one mjere koje se trebaju provesti da bi omogućile uvođenje drugih, potrebno je prvo provesti.

7. LITERATURA

Bauer, Z.: *Razvoj i planiranje prometa u gradovima*. Informator, Zagreb, 1989.

Analiza dosadašnjeg prometnog razvitka, brojenje i prognoza prometa u Gradu Virovitici, Institut prometa i veza, Zagreb 2008.

Dadić, I., Kos, G., Brlek, P.: *The Role of Roundabouts in Traffic Network Design.* Promet-Traffic-Traffico, Vol. 15, Suplement No. 1, p. 32-39, Zagreb, 2003.

Feletar, D., Kolesarić, V.: *Virovitica*, izabrane teme (grupa autora), Gradsko poglavarstvo Virovitica i Nakladnička kuća »dr. Feletar«, Koprivnica-Virovitica, 1996.

Feletar, D.: *Virovitica - tradicija i suvremenost*, Meridijani, Zagreb, 2008.

Generalni urbanistički plan uređenja Središta Virovitice, Odredbe za provođenje, izrađivača Atelier Deset, Zagreb, službeni glasnik grada Virovitice br. 03/00

Generalni urbanistički plan Virovitice, Atelier Deset, Zagreb, 1999.

Highway Capacity Manual. Special Report 209, Transportation Research Board, Washington D. C., 2000.

Hobbs, F. D.: *Traffic Planning and Engineering*. Pergamon Press Ltd., Oxford,1979.

Hrvatska u 21. stoljeću – Promet, Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske, Zagreb, rujan 2001.

Kos, G., Brlek, P., Horvat, R.: *Planiranje prometa u manjim urbanim cjelinama s ciljem smanjenja ekološki štetnog utjecaja cestovnog prometa*. HAZU, Ekološki problemi prometnog razvoja. Pozivno predavanje. Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb, 24. veljače 2011.

Krasić, D. i Milojević, D.: *Analiza parkirališnih potreba za objekt Importanne Galleria u Zagrebu*. Institut za turizam, Zagreb, 2010.

Krasić, D. i Milojević, D.: *Analiza stanja s prijedlogom poboljšanja funkcioniranja prometa na području gradske četvrti Trnje u Zagrebu*. Institut za turizam, Zagreb, 2010.

Kreč, S., Klarić, M.*: Strateški pravci razvitka hrvatskih željeznica*. Znanstveno-stručni skup - Uloga željeznice u obnovi i razvoju Hrvatske (sažeci radova), Bjelovar, 1997., str. 7-10.

Milojević, D. i Krasić, D.: *Analiza prometa u zoni raskrižja Vinogradska-Kosirnikova-Franje Dursta s prijedlogom idejnog prometnog rješenja*. Institut za turizam, Zagreb, 2009.

Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Virovitice, Institut prometa i veza, Zagreb, 2008.

Prostorno-razvojna Studija cestovne mreže Hrvatske, I. faza - Studija prioritetnih zahvata s elementima dugoročne koncepcije razvitka. Ministarstvo pomorstva, prometa i veza, Hrvatske ceste i Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb, 1994.

Razvojna strategija željezničkog prometa u Republici Hrvatskoj. HŽ- Poslovi razvoja i informatike, Zagreb, 1997.

Rendulić J., Turndić T., Buđak M.,: Promet kao faktor razvoja općine Virovitica, Virovitički zbornik, HAZU, Virovitica 1986., 603-612

Strategija razvitka prometnog sustava Republike Hrvatske, Ministarstvo pomorstva, prometa i veza, Zagreb, 1999.

Šegvić, S., Ševrović, M., Kos, G., Stanisavljević, V., Dadić, I.: *Preliminary experiments in multi-view video stitching* (Conference Paper). 34th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics, MIPRO 2011., Opatija, 23 May 2011 through 27 May 2011., p. 892-896.

Vuchic, V. R.: *Urban Public Transportation. Prentice* - Hall, New Jersey, 1981.

White paper »European transport policy for 2010: Time to Decide«, Brussels, 12/09/2001.

Županović, D., Anžek, M., Kos, G.: *Influence of Road Blockages Caused By Illegally Parked Vehicles On Urban Traffic Flow.* Proceedings ISEP 2010., Electrotechnical Association of Slovenia, 2010.

Županović, D., Anžek, M., Kos, G.: *Optimisation of Signal-Controlled Intersection Capacity*. Promet - Traffic - Traffico, Vol. 22, Issue 6, Zagreb, 2010., P 419-431.

ABSTRACT

The topic of the paper refers to the development of the traffic system of the City of Virovitica and its traffic subsystems. The City of Virovitica is situated on the northern slopes of the Bilogora mountain in Podravina area, in the microlocation of the Podravina plain of the Central Croatia. The geo-traffic position of the City of Virovitica is defined by its central position on the junction of two routes, state road D-2 and state road D-5. Although the City of Virovitica has a favourable traffic position, still the area of the City and the county is rather isolated in comparison with the wider region and the Republic of Croatia as a whole, which is shown by the fact that no modern road, or high level-of-service road, passes through it. The paper analyzes all available documentation related to all kinds of traffic and presents the existing problems in traffic operation. The greatest problem is still the part of the transit traffic passing through the city in the east-west direction and the lack of new road infrastructure in the city which would create less tension in the daily traffic. On the basis of traffic analysis, diagnosis and forecast, the paper suggests measures for the reduction of traffic jams, with a review of road traffic. It also proposes solutions in road infrastructure and brings a scenario of the development of capital road network with suggestions of realization in stages.

BAŠTINA I TRADICIJA U OBLIKOVANJU TURISTIČKE PONUDE NA RURALNOM PROSTORU HRVATSKE

HERITAGE AND TRADITION IN SHAPING THE TOURISM OFFER IN RURAL CROATIA

Damir DEMONJA
Viši znanstveni suradnik
Institut za međunarodne odnose, IMO
Ljudevita Farkaša Vukotinovića 2
10000 Zagreb, Hrvatska
Tel. 01-48-77-460, Fax 01-48-28-361
E-mail: ddemonja@irmo.hr

Primljeno: 10. 4. 2012.
Prihvaćeno: 20. 5. 2012.
Rad ima dvije recenzije
Pregledni rad
Review
UDK / UDC 94 (497.5)-05.292.52

Robert BAĆAC
Direktor
Ruralis – Konzorcij agroturizma i ruralnog turizma Istre
Gračičće 24b
52403 Gračišće, Hrvatska
Tel/Fax. 052-38-12-07
E-mail: office@ruralis.hr

APSTRAKT

Baštinu čini skup svih običaja, tradicija i dobara, tradicijsko, autohtono i povijesno nasljeđe, koje bi trebali naslijediti naši potomci. Ruralna baština, koja je temelj seoskog (ruralnog) turizma, uključuje prije svega krajolik (očuvana priroda, posebnosti flore i faune, mikro klima, i drugo), te materijalnu i nematerijalnu baštinu (očuvano graditeljsko nasljeđe, predanja, običaji, zanati, manifestacije i događanja kojima se održava i njeguje tradicija). U današnje vrijeme, i u Hrvatskoj, ruralni turizam dobiva na osobitoj važnosti, jer je jedna od njegovih ključnih uloga očuvanje tradicije, ali ne na način da konzervira siromaštvo, već da kreativno primjenjuje tradiciju.

U ovom radu bit će riječi o pojedinim baštinskim, odnosno tradicijskim činiteljima turističke ponude na selu: rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina, uređenju okoliša i vrta, te nematerijalnoj baštini (gastronomiji, prezentaciji življenja, običajima, manifestacijama, i drugome). Oni su sastavnice tradicijskog seljačkog gospodarstva koje okuplja turističke specifičnosti temeljene na očuvanoj tradiciji života i rada na selu. Težište je na ulozi tradicijskog graditeljstva u formiranju turističke ponude ruralnog područja, odnosno prezentaciji graditeljske baštine i njezinih osnovnih karakteristika, prije svega atraktivnosti seljačkog gospodarstva. U tom smislu, navest će se, i ukratko obrazložiti, deset primjera dobre prakse. Također, analizirat će se dosadašnji načini korištenja baštine i tradicije u ruralnom turizmu Hrvatske, te će se navesti smjernice njihovog budućeg učinkovitijeg i obuhvatnijeg korištenja.

Ključne riječi: Hrvatska, baština, tradicija, turistička ponuda, ruralni prostor, primjeri dobre prakse
Key words: Croatia, heritage, tradition, tourism offer, rural areas, examples of good practices

1. UVOD

Ruralni turizam je nova turistička aktivnost, odnosno novi turistički pokret koji čovjeka postindustrijskog društva vraća tradicijskim vrijednostima i prirodi. Ruralni turizam nije nastao tek kao potreba za novim turističkim kapacitetima (smještajnim jedinicama, objektima prehrane – restoranima i drugim komercijalnim turističkim objektima), već kao potreba očuvanja, revitalizacije i davanja nove, dodatne vrijednosti nasljeđenoj baštini i autentičnom promoviranju tradicijskih znanja i vještina kroz organizaciju atraktivne i originalne turističke ponude. Ruralni turizam nema za cilj iseljavanje stanovništva iz gradova u sela (ruralna područja), već je njegova namjera davanje prilike opstanka stanovnicima na selu (sprječavanje iseljavanja poglavito mladih s ruralnih područja). To se treba postići osmišljavanjem mogućnosti za dodatni prihod i prodaju proizvoda povremenim posjetiteljima (stanovnicima gradova) ondje gdje stanovnici sela žive i privređuju. Ti posjetitelji će kroz turističke usluge moći dobiti originalnu uslugu i doživljaj, odnosno priliku da se rasterete od svih pritisaka urbane sredine konzumirajući turističke usluge i boravak na ruralnim područjima. Važno je naglasiti da se cjelokupna ponuda ruralnog turizma temelji na ambijentu, kulturi, svjetonazoru koji su bliski prirodnom okruženju, te da ruralni turizam temelji svoju turističku atrakciju koristeći baštinu, odnosno tradiciju kao osnovu za kreiranje turističke ponude.

Jedan od značajnijih aspekata razvoja ruralnog turizma su civilizacijska dostignuća okoline, odnosno područja gdje se implementira razvojni program. Civilizacijska dostignuća odnose se na materijalnu kulturu: kulturne znamenitosti, materijalne tragove povijesti, ambijentalne posebnosti/obilježja, tradicionalnu arhitekturu, očuvanost malih zajednica, stupanj očuvanosti tradicijskih vrijednosti, običaje, folklor, pučke manifestacije i festivale, odnosno na njihovo njegovanje kao žive kulture i načina života. Ako se ruralni turizam temelji isključivo na individualnom pristupu posjetiteljima/gostima, familijarnom odnosu prema njima, konkretnom suživotu kojeg obilježava sudjelovanje u životu destinacije, te na prezentaciji stvarnog, »pravog« načina života bez transformacije zbog turizma, onda ruralni turizam kao originalni i novi turistički proizvod ispunjava svoju osnovnu zadaću, a to je originalna prezentacija kulturnih vrijednosti.

U tom smislu, treba navesti ekonomske aspekte ruralnog turizma. Ekonomski aspekti su mjerljive vrijednosti utjecaja na gospodarstvo kroz stvaranje dohotka u mjestu boravka, ali i preraspodjelu sredstava u korist ruralnih područja, s obzirom da najveći višak novčanih sredstava nastaje u urbanim sredinama. Razvojem ruralnog turizma omogućuje se preraspodjela novčanih sredstava iz urbanih područja u ruralna kroz turističke usluge. Slijedom toga, moguće je izdvojiti ekonomske aspekte ruralnog turizma koje čine:

- direktni utjecaj na očuvanje i povećanje poljoprivredne proizvodnje kao glavne gospodarske grane ruralnih područja. U tom smislu dionici ruralnog turizma više ne trebaju tražiti vanjska tržišta za plasman proizvoda, već se cjelokupni proces prodaje (gotovih proizvoda, ili kroz turističke usluge) događa na domaćinstvu (tržište dolazi u mjesto proizvodnje). Na taj način postiže se učinkovitija prodaja, veća proizvodnja i bolja cijena proizvodnje tradicionalnih proizvoda karakterističnih za određenu destinaciju. Također, time se omogućuje lakše prepoznavanje regionalnih robnih marki i potiče kvaliteta proizvodnje.
- razvoj obrtništva kroz pružanje svih servisnih usluga koje ruralni turizam indirektno stvara, od onih potrebnih za obnavljanje i opremanje objekata do proizvodnje upotrebnih suvenira,
- dodatni prihod stanovništva: s obzirom da je osnovna djelatnost ruralnih područja pretežno poljoprivreda, ruralnim turizmom ostvaruje se dodatni prihod pružanjem turističkih usluga, odnosno postoji mogućnost za dodatnom zaradom direktno na domaćinstvu, i
- mogućnost zapošljavanja: povezana je s mogućnosti ostvarivanja dodatnog prihoda, a razvoj turističkih usluga zahtijeva i angažman za dodatnom radnom snagom, poglavito kod fizičkog povećanja poljoprivredne proizvodnje.

2. POJMOVI I METODE

U ovom radu upotrebljava se pojam »baština« u smislu ukupnih i iz prošlosti sačuvanih i njegovanih dobara. S obzirom da pojam »baština« ima razna značenja, članak se usredotočuje na »kulturnu baštinu« koja se shvaća kao ostavština fizičkih artefakata i nematerijalnih dobara (prakse, znanja, vještine, predmeti, rukotvorine, običaji, umijeća), te na »tradiciju« pod kojom se podrazumijeva kulturno nasljeđe kao prenošenje znanja, običaja i umjetničkih zanata.

Rezultati, odnosno zaključci istraživanja u ovome radu proizašli su iz proučavanja deset realiziranih projekata u ruralnom turizmu Hrvatske, kao i autorovih višegodišnjih sustavnih teorijskih i terenskih proučavanja ruralnog turizma i njegovih pojavnih oblika u Hrvatskoj.

1. Za potrebe pisanja rada korištena je sljedeća metodologija:
2. prikupljanje i proučavanje znanstvene i stručne literature o ruralnom turizmu,
3. terenski rad u Hrvatskoj koji se sastojao od obilazaka turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), analize njihova stanja i razgovora s vlasnicima, i iskustva osobnih angažmana vezana za teorijsko i praktično djelovanje i pomoć u ustrojavanju i radu turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), te sudjelovanje u drugim teorijskim i praktičnim aktivnostima koje su se odnosile na ruralni turizam u Hrvatskoj.

3. PREGLED LITERATURE

Kulturna baština i tradicija, koje predstavljaju dominantne komponente ruralnog turizma, u hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj literaturi dosad su nedovoljno istraživane. Postoji stanoviti broj radova u kojima su se istraživači usredotočili, između ostalog, i na kulturnu baštinu i tradiciju određenog područja, odnosno dijela/regije Hrvatske, koje promatraju u korpusu kulturno-povijesne i/ili prirodne baštine, pokušavajući ih valorizirati u sklopu turističke ponude obrađivanog područja/kraja/regije. Na ovome mjestu izdvojeni su oni recentni radovi, članci i knjige, koji su predstavljali svojevrsnu okosnicu istraživanja predstavljene teme.

Pojedini istraživači pokušali su valorizirati kulturno-povijesnu, tradicijsku i prirodnu baštinu u turističkoj ponudi ruralne Istre (Bošković, Amidžić, Bošković, 2010., 39-45), dok su drugi predstavili pregled tradicijskih gradnji i raspravljali o snažnoj tradicijskoj komponenti u selima krajnjeg istoka Hrvatske (Galiot Kovačić, 2010., 55-60), ili su, pak, analizirali pojedine projekte koji se temelje na tradiciji kao što je npr. Dretvić Stan, etno-park kod Županje (Juzbašić, 2012., 93-98). Neki radovi raspravljaju o tome kako ruralni turizam može primijeniti nasljeđe, među njime i tradiciju, i postati jedan od nositelja života narodnog bogatstva u današnjim globaliziranim ekonomskim okolnostima (Kale, 2010., 99-106), što predstavlja korisnu i iskoristivu podlogu za daljnja istraživanja ove teme koja je, zapravo, svojevrsni proces, razvoj. Tradicijske kulturne posebnosti, koje predstavljaju identitet nekog kraja ili etnosa, u primjerima formiranja etno-sela u Hrvatskoj, također je istraživana tema u kojoj je kritički analizirana praktična uporaba termina »tradicijska kulturna baština« (Čiča, Mlinar, 2010., 75-83)

Od radova koji tumače i/ili koriste baštinu i tradiciju kao činitelje turističke ponude, odnosno skreću izrazitiju pozornost na njihovu važnost i primjenjivost u turističkoj ponudi, a time i na održivi razvoj kraja u kojima se koriste objekti/sadržaji temeljeni na baštini i tradiciji, izdvajaju se oni D. Demonje, P. Ružića, R. Baćca i P. Somek.

U knjizi »Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima« (Demonja, Ružić, 2010.), između ostaloga, tumače se i detaljno obrazlažu pretpostavke razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj, a među njima posebnu važnost ima tradicijska komponenta, osobito u uređenosti turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva i objekata za ostale oblike ruralnog turizma, koja je potkrijepljena primjerima dobre prakse iz Hrvatske. U svojim prikazima i raspravama o pretpostavkama, činiteljima razvoja, stanju i perspektivama ruralnog turizma u Hrvatskoj, a posebno u Istri, P. Ružić (Ružić, 2009., 2011.) posebnu pozornost svraća tradiciji u funkciji razvoja ruralnog turizma. U istraživanje teme ruralnog turizma Ružić uvodi analitički pristup kroz prizmu tradicijskih obilježja, što predstavlja svojevrsnu novost u hrvatskoj znanstvenoj literaturi koja obrađuje ruralni

turizam kao posebni oblik turizma koji se, poglavito, proučava s aspekta turističke ekonomije, a gotovo nimalo s aspekta tradicije, odnosno etnologije i kulturoloških obilježja. Ružić, naime, smatra da su kulturna baština i način života, odnosno život na selu kakav je nekada bio, osnovni elementi privlačenja posjetitelja u ruralna područja i temeljne pretpostavke razvoja ruralnog turizma. Zbog toga ih on detaljno opisuje i razvrstava u tabelarnim i grafičkim prikazima, što predstavljenoj građi daje svojevrsnu dodatnu vrijednost.

Knjiga »Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima« predstavlja prvi sveobuhvatni prilog o starinskom graditeljstvu u Podravini, koje je sustavno i pregledno obradila Petra Somek (Somek, 2011.), prikazavši i protumačivši nastanak i tipologiju tradicijskog graditeljstva u podravskim selima, od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku, odnosno na prostoru gornje hrvatske Podravine. Do pojave ove knjige nije bilo sinteze spoznaja i građe o tradicijskom graditeljstvu u Podravini, i u njoj su temeljito obrađena ruralna naselja cijele Podravine, i predstavljeni su osnovni elementi svih vrsta gradnji: stambeni objekti, svi oblici gospodarskih zgrada i vinogradarske klijeti. Važnost ove knjige, između ostalog, je što naglašava potrebu obnove i čuvanja objekata tradicijskog graditeljstva i kroz ruralni turizam, odnosno njihovo aktivno uključivanje u turističku ponudu u ruralnom turizmu.

Naposljetku, izdvaja se »Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja« R. Baćca (Baćac, 2011.) u kojemu autor u sedam poglavlja, odnosno koraka, detaljno i na jednostavan i razumljiv način obrađuje sve teme vezane za organizaciju i vođenje turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva. Posebna pozornost svraćena je uređenju turističkih domaćinstava pri čemu se ističe nužnost čuvanja tradicije u vanjskom i unutarnjem uređenju domaćinstava, što je temelj za kvalitetnu promociju i marketing, odnosno uspješno poslovanje. Kako se u priručniku naglašava, snažnim uključivanjem tradicionalnih vrijednosti ruralni turizam dobiva na važnosti što ga, između ostalog, čini drukčijim i nadasve originalnim proizvodom.

S obzirom da je tema ruralnog turizma i ruralnog razvoja aktualna u Hrvatskoj, a iz toga područja nedostaje odgovarajuće literature, posebno one koja se bavi određenim posebnostima, kao primjerice ulogom baštine i tradicije, predmetni rad predstavlja doprinos znanstvenoj i stručnoj literaturi koja obrađuje ruralni turizam, koji je i kod nas prepoznat kao važan pokretač ruralnog razvoja.

4. RASPRAVA

4.1. Primjeri dobre prakse u kojima su baština i tradicija temelj kvalitetne turističke ponude u ruralnom turizmu

Kako je u Uvodu navedeno, baština i tradicija ključne su sastavnice osmišljavanja kvalitetne turističke ponude ruralnog turizma. Kulturna dobra često postaju i osnovna atraktivnost ambijenta koji temelji originalnost upravo na kulturnim i tradicijskim motivima kao što su:

tradicijska arhitektura (istarska stancija, zagorska hiža, klijet, slavonski stan, švapska kuća, salaš, gator, posavska kuća, kordunska kuća, dalmatinski dvori, itd.),

pokretna i nepokretna baština umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja,

arheološka nalazišta i arheološke zone (područja),

krajolici i njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u određenom prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost,

nematerijalni oblici i pojave čovjekovog duhovnog stvaralaštva u prošlosti, te

dokumentacija i bibliografska baština.

Na primjer, baština na temelju koje se može izgraditi ruralna turistička ponuda može biti: kuća, crkva, dvorac, rukotvorine, tradicijska hrana i piće, narodna nošnja, selo, naselje, spomenik, arheološka nalazišta, bunar, narodni instrument, običaj, mlin, krajolik, park, perivoj, muzej, zbirka predmeta, galerija, knjižnica, novac, vrijednosni papiri, dokumenti, jezik, dijalekti, govor, toponimika, glazba, ples, predaja, obredi, pučke vrednote, tradicijski obrti, namještaj, odjeća, oružje i oruđe, i drugo.

Za istraživanje uloge baštine i tradicije u ruralnom turizmu za potrebe ovoga rada proučeno je, i na ovome mjestu predstavljeno, deset realiziranih projekata ruralnog turizma, odnosno turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova) s područja cijele Hrvatske. Ovakvim pristupom, odnosno izborom gospodarstava željele su se obuhvatiti sve kulturne i regionalne specifičnosti Hrvatske, ali i istražiti u kojoj mjeri, i u kojem obliku (na koji način), je korištena baština i tradicija kao temelj organiziranja i pokretanja turističkih usluga. U ovom pregledu istaknuta su najznačajnija obilježja (smještaj, sadržaj, ambijent, kapacitet usluga/ponude, i druga) proučenih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, relevantna za istraživanje predmetne teme:

1. Istra: ruralna kuća za odmor »Arbalovija«, selo Dončići, vlasnika Gracijele i Branka Orbanića

Nekadašnje istarsko tradicijsko poljoprivredno imanje uređeno je i adaptirano za turističke usluge kao ruralna kuća za odmor. Sastoji se od dva glavna objekta, obiteljske kuće i štale, koja je prenamijenjena za smještaj gostiju, te nekoliko pomoćnih objekata (ostava, vešeraj, postrojenje za bazen). Imanje je uređeno u postojećim gabaritima. Tehnike obnove koje su se koristile pri prenamjeni objekata su tradicijske, odnosno korišteni su svi prirodni materijali, boje i pigmenti temeljem ambijentalnih iskustava (zidovi od vapna, prirodni pigmenti u bojanju zidova i fasada, i drugo). Okućnica je uređena kao travnjak. Na imanju nema poljoprivredne proizvodnje, a osim usluge smještaja u tri apartmana s ukupnim kapacitetom za 23 osobe, gostima su od dodatne ponude na raspolaganju korištenje bazena i najam bicikala. Vrijednost ove cjeline je u autentičnoj interpretaciji tradicijskih vještina i znanja koja su se koristila za gradnju i uređivanje istarskih imanja.

2. Kvarner i Hrvatsko primorje: etno-hotel »Balatura«, selo Mali Sušik, vlasnika obitelji Godec

Tipična stambena tradicijska zgrada, uobičajena za područje Hrvatskog primorja (Vinodola), prenamijenjena je u mali obiteljski ruralni hotel. Radi se o katnici čije prizemlje čini pet odvojenih autentičnih konoba s voltama, koje je uređeno kao prezentacijska dvorana/prostorija (za sastanke i seminare za manji broj sudionika), dok su na katu uređeni kuhinja s blagovaonicom (etno-restoran) i sobe za smještaj gostiju. Ukupan kapacitet smještaja u ovom hotelu je 20 kreveta u 10 dvokrevetnih soba. Svaka soba ima naziv po primorskim biljkama (lavanda, pelin, maslina, lovor, ružmarin, cibor, limun, kadulja, ljubica i majčina dušica), a u bojama tih biljaka obojani su zidovi i detalji u sobama. Sve nabrojane biljke rastu u hotelskim vrtovima, odnosno nalaze se u okućnici hotela. Etno-hotel »Balatura« je kamena građevina čiji stambeni dio, odnosno prvi kat, je ožbukan »na žlicu« s prirodnim mortom. Donji dio fugiran je uvučenim fugama od gašenog vapna i pijeska pomiješanog sa zemljom. Stolarija je drvena, a brave i okove iskovao je kovač prema starim nacrtima. Samo mjesto/objekt nije zaštićeno kao spomenička baština, ali je vlasnik poštovao tradicionalne uzore u interijeru i eksterijeru. Za opremanje hotela korišten je isključivo stari autentični namještaj koji se uređivao i prilagođavao potrebama. Gostima hotela, osim autentičnog ambijenta i baštine Vinodola, nude se i usluge prehrane, isključivo tradicijskih specijaliteta, a redovito se organiziraju tematske večeri, primjerice književne i/ili glazbene.

3. Hrvatsko zagorje: projekt »Zagorski tradicijski vrt i vrt perunika«, Donja Stubica, autorice Marije Krušelj

U namjeri sprječavanja nestajanja baštinske i tradicijske prepoznatljivosti i ljepota zagorskog krajolika, Turistička zajednica Grada Donja Stubica, s voditeljicom akcije gospođom Marijom Krušelj, godine 1999. osmislila je projekt »Zagorski obiteljski tradicijski vrt«. Cilj projekta bio je očuvanje ruralne, seoske, tradicijske okućnice i svih njezinih elemenata kroz edukaciju lokalnog stanovništa o nužnosti ponovne valorizacije tradicijskih vrtova i zaštite bioraznolikosti (tradicijskih sorti cvijeća i ukrasnog bilja, voća i povrća). Karakteristični elementi tradicijskog vrta su: ograda (pletena ili drvena), cvjetnjak, voćnjak, i ostali elementi okućnice: mali gospodarski objekti, bunar, brajda, i drugi. Treba naglasiti da se ovim projektom potiče očuvanje tradicijskih sorti voća i povrća, kao i proizvod-

nja prerađevina od voća i povrća na gospodarstvima. Kvalitetni primjeri »Zagorskog tradicijskog vrta« su u selima Hižakovac i Lepa Ves. U sklopu projekta »Zagorski tradicijski vrt« razvijao se i projekt »Hrvatski vrt perunika«, koji je posvećen perunici, tradicijskom cvijetu hrvatskih tradicijskih vrtova. Smještaj »Vrta perunika«, koji obuhvaća površinu od 4500 m^2, sjeverna je obala potoka Topličina u neposrednoj blizini Termi Jezerčica. Vrt je zanimljiv tijekom cijele godine jer kada prestaje cvatnja perunike, koja traje od travnja do lipnja, na rubovima vrta cvate brojno drugo tradicijsko cvijeće, tradicijski ukrasni grmovi, te vodeno, začinsko i ljekovito bilje.

4. Međimurje: projekt »Cesta tradicije«, Lopatinec, udruge »Međimurske roke«

»Cesta tradicije« je definirani itinerer s umreženim lokacijama, koji predstavlja jedinstveni turistički proizvod Međimurja. Ciljevi ovoga projekta su: zaštita i očuvanje tradicionalnih proizvoda i usluga zbog njihovog kulturološkog značaja a čija tržišna i uporabna svrha je prestala ili se provodi u manjem obujmu; očuvanje kulturnog nasljeđa i tradicijskih gospodarskih vrijednosti, kao i poticanje njihovog razvoja; te promicanje i usklađivanje zajedničkih interesa svih koji obavljaju gospodarske djelatnosti tradicijskih vrijednosti na području Međimurja. Gostima/posjetiteljima omogućeno je da se neposredno i pod stručnim vodstvom majstora, u njihovim vlastitim radionicama, poduče i upoznaju s tradicijskim vještinama (zanatima) izrade tradicijskih proizvoda kao što su lončarstvo, izrada cekera, košara i slamnatih krovova, tkanje na tkalačkom stanu, mljevenje žita u mlinu na vodeni pogon, i prezentacija autohtonog vrta. Sve navedene tradicijske radionice povezane su u jedinstveni itinerer (cestu).

5. Baranja: seljačko domaćinstvo »Sklepić«, selo Karanac, vlasnika Gordane i Denisa Sklepića

Ovo domaćinstvo predstavlja tipično baranjsko poljoprivredno gospodarstvo. Sastoji se od tradicionalne panonske kuće s dvorištem i poljoprivrednim površinama. Višak prostora na imanju organiziran je za smještaj gostiju, a čini ga: šest dvokrevetnih soba s vlastitim ulazom i kupaonicom, i dvije četverokrevetne sobe, što sveukupno »broji« 20 kreveta. Imanje je sačuvano u izvornom obliku iz vremena kada je izgrađeno, te predstavlja iznimno vrijedno mjesto na kojem je do detalja očuvana baština i tradicija. Na gospodarstvu se može pogledati etno-zbirka koju čini gotovo 2000 predmeta, potom radionica lončarstva, »špajza«, kovačnica, podrum, čardak, konji i konjska oprema. Osim etnozbirke, domaćinstvo nudi dnevne posjete, degustaciju domaćih proizvoda, a gostima na smještaju usluge doručka s vlastito spravljenim proizvodima. Cijelo dvorište ovoga obiteljskog gospodarstva uređeno je kao nekada: konjske zaprege i kola, seoski cvjetnjak omeđen poluciglama, mnoštvo alata za svakodnevnu uporabu, paprike koje se suše na svježem zraku, štala s konjima. U jednoj sobi gospodarstva nalazi se i tkalački stan na kojemu su žene tkale stolnjake i odjeću, potom starinski krevet s narodnim nošnjama, komoda sa zapisima i novcem iz prošlih vremena, te ručno izrađena kolijevka za dijete. Naročitu atrakciju na gospodarstvu predstavlja posebno osmišljena soba s pogledom na kokošinjac.

6. Slavonija: etno-selo Stara Kapela, selo Stara Kapela

Projektom etno-selo Stara Kapela cijelo selo pretvoreno je u zanimljivu turističku destinaciju kao »selo-hotel«. Vrijednost sela je što su se u ovaj projekt uključili svi njegovi stanovnici, svatko s vlastitom ponudom za goste. Pri osmišljavanju turističkih usluga i organizaciju sela za turizam, poštivale su se tradicionalna slavonska arhitektura, običaji, tradicijski proizvodi i kulturna baština. Projektom se u potpunosti uspjelo revitalizirati 14 imanja, do tada napuštenih. U rekonstrukciji su korišteni isključivo tradicijski materijali. Objekti i prostori za posjetitelje/turiste opremljeni su autentičnim »starim« namještajem i predmetima vrlo viskoke etnološke vrijednosti, koji su se na taj način sačuvali i reintrepretirali za potrebe turističkih usluga. Stoga je Stara Kapela vrlo dobar primjer tzv. »žive povijesti«. Osim mogućnosti smještaja i prehrane, gostima se u selu predstavljaju tradicijske manifestacije, uređene su pješačke i biciklističke staze po okolnim brdima s vidikovcima, a organiziraju se i

škole starih zanata. Uređena je i poučna botanička staza s obilježenih 120 biljnih vrsta i prezentacijom preko 80 vrsta ptica koje obitavaju u okružju.

7. Lonjsko polje: seljačko domaćinstvo »Ravlić«, selo Mužilovčica, vlasištvo obitelji Ravlić

Domaćinstvo se nalazi u selu Mužilovčica, koje je proglašeno selom lastavica, i smješteno je u Parku prirode »Lonjsko polje«. Sastoji se od očuvane tradicijske posavske kuće – korablje, inače rijetko sačuvane, izgrađene prije dva stoljeća, koja je upisana na listu kulturnih dobara Republike Hrvatske. Kuća je u izvornom obliku iz vremena kada je sagrađena. U kući je uređena etno-soba s etnografskom zbirkom, koja se ističe očuvanim inventarom, narodnim nošnjama, alatima i predmetima koji svjedoče o vještinama narodnog rukotvorstva posavskog kraja. U ovom primjeru ne radi se o konzerviranom muzeju, već je on živ, s obzirom da se soba iznajmljuje gostima, a u njoj se prezentira baština s namjerom populariziranja i očuvanja tradicije hrvatskog sela. Sobe su opremljene restauriranim namještajem s početka 20. stoljeća, s originalnim krevetima, i nudi se originalna ponuda kao što je »spavanje u bakinom krevetu«. U preuređenom gospodarskom objektu moguć je smještaj grupa u dvije veće spavaonice, u planinarskom stilu, s krevetima »na kat«, ukupnog kapaciteta 28 ležaja. Na imanju, u voćnjaku, uređen je i manji kamp. Osim usluga smještaja i prezentacije baštine, na domaćinstvu se nude i usluge prehrane gostima na smještaju, kao i izletnicima, isključivo tradicijskih specijaliteta kraja spravljenih od proizvoda iz vlastite proizvodnje, te slatkovodne ribe ulovljene u obližnjem rukavcu. Za tu svrhu, kao samostojeći objekt pored kuće, u izvornom obliku uređena je kuhinja s malom blagovaonicom.

8. Velebit: ruralni kamp »Vrata Velebita«, selo Ljubotić, vlasnika Šime Gazića

Domaćinstvo, odnosno ruralni kamp, nalazi se u Nacionalnom parku »Paklenica«, u planini, 300 metara iznad mora, sačuvanog je izvornog oblika, a registrirano je kao seljačko domaćinstvo. Kapacitet kampa je 10 kamp jedinica, odnosno 30 osoba. Osim kampa nude se i usluge kušanja tradicionalnih proizvoda kraja: meda, pršuta, sira, rakije od ljekovitih trava, i ostalog. Domaćinstvo, osim kampa, čini i nekoliko tradicijskih objekata koji su obnovljeni u ambijentalnom stilu, a čitavo imanje omeđeno je suhozidom. Kamp je hortikulturno uređen. Prostor za pružanje ugostiteljskih usluga prehrane smješten je u kamenoj kući planinskog (velebitskog) stila. Pored kuće nalazi se manji objekt, također od kamena, koji se koristi kao kuhinja. Nedaleko kuće je »kamena galerija«. Radi se o još jednoj kamenoj kući koja je uređena kao izložbeni prostor, u njoj je etnografska zbirka i prikaz tradicionalnog života velebitskog sela, dok je posebno uređena zbirka tradicionalnog pčelarenja. Na domaćinstvu je i vidikovac s pogledom na Velebit i more. U vrijeme pisanja ovoga članka, u tijeku je bila rekonstrukcija još jedne tradicijske, izvorne obiteljske kuće koja će se koristiti za smještaj, a bit će kategorizirana kao »ruralna kuća za odmor«. Novih građevina/objekata nema. Za goste je uređeno i boćalište. Prostor kampa je vrlo atraktivan, dobro očuvan, a zaselak je posljednje naseljeno mjesto do vrha Velebita, polazište planinara i izletnika. Posebnu kulturnu atrakciju čine mirila, spomenici umrlima, koji se mogu pronaći samo na ovome mjestu. Uređena je i poučna staza mirila kako bi se prezentirali pogrebni običaji stanovnika Velebita.

9. Dalmacija: kušaonica »Skradinske delicije«, selo Bićine, vlasnka Mirande i Ante Paića

Domaćinstvo se sastoji od obnovljene i nadograđene stare kamene obiteljske kuće s uređenom okućnicom. Godina izgradnje kuće nije poznata, a obnova je napravljena 90-ih godina prošloga stoljeća. Interijer i eksterijer domaćinstva uređeni su s brojnim etno-predmetima skradinskog kraja. Turističke usluge uglavnom se temelje na tradicijskoj gastronomiji, odnosno autentičnim i originalnim specijalitetima karakterističnima isključivo za skradinski kraj. Njih čine, na primjer, kušanje i kupovina proizvoda od badema, izvornih specijaliteta kao što je skradinska torta koja se spravlja na način koji datira iz srednjega vijeka. Također, pružaju se usluge spravljanja tradicionalnih jela skradinskog kraja za grupe, primjerice skradinski rižoto. Turističke usluge pružaju se u staroj konobi u prizemlju obiteljske kuće koja je uređena u tradicionalnom stilu. U konobi je vrlo atraktivno uređen

prodajni prostor gdje gosti mogu kupiti konfekcionirane proizvode domaćinstva: bademe (pržene i obične), razne marmelade, likere i kekse od badema, suvenire, i ostalo. Za goste se organizira i obilazak polja s bademima i prezentacija procesa pripremanja poslastica od badema.

10. Konavli: seljačko domaćinstvo »Šapro«, selo Zastolje, vlasnika Kreše Šapre

Nalazi se na atraktivnom položaju s kojeg se pruža panoramski pogled na konavosko polje i more. Domaćinstvo čini obnovljeno staro poljoprivredno imanje s obiteljskom kućom obnovljenom u tradicijskom stilu i starom mlinicom koja služi za turističke usluge prehrane izletnika. Domaćinstvo je ograđeno starim kameni zidom, a okućnica i dvorište hortikulturno su uređeni. Osim domaćinstva, u zaseoku je smješteno još nekoliko obiteljskih kuća koje su, također, izvorno sačuvane. Osim ugostiteljskih usluga prehrane, na domaćinstvu se organiziraju i dodatne turističke usluge kao što je »Konavle *jeep* safari« kroz područje Konavala što ovo domaćinstvo čini atraktivnijim. Usluge prehrane temelje se na proizvodima proizvedenima na domaćinstvu i isključivo specijalitetima kraja. Prostor za smještaj gostiju na domaćinstvu uređen je u kompleksu stare mlinice za preradu maslina, poštujući tradicijsku gradnju, a obilježavaju ga vrlo atraktivni tradicionalni elementi. Posebno su zanimljivi dijelovi mlinice koji se tiču njezinog rada/pogona, sačuvani su i konzervirani u izvornom obliku, dok je mlinica bila specifična jer ju je pokretala voda. Prostor za smještaj gostiju razdijeljen je na nekoliko manjih prostorija što mu povećava atraktivnost. Ovo domaćinstvo predstavlja primjer dobre prakse uređenosti i interakcije s okolinom, kroz dodatne turističke usluge, od kojih se posebno ističe već spomenuti *jeep* safari.

4.2. Načini korištenja baštine i tradicije u ruralnom turizmu

Na temelju predstavljenih i analiziranih primjera projekata ruralnog turizma s područja cijele Hrvatske, baštinu i tradiciju u ruralnom turizmu moguće promatrati na sljedeće načine, prema ulozi koju imaju:

- baština i tradicija u rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina (za stanovanje i turističke usluge),
- baština i tradicija u uređenju okoliša i vrta (okućnica),
- baština i tradicija u gastronomiji (tradicijska jela i tradicijski proizvodi), i
- baština i tradicija u ophođenju s gostom (folklor, prezentacija življenja).

4.2.1. Baština i tradicija u rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina

Tradicijski objekti/građevine određeni su gabaritima i dimenzijama. Građeni su prema određenim pravilima i graditeljskim tehnikama pri kojima su korišteni prirodni materijali (drvo, kamen, cigla, slama, i drugo). Prilikom rekonstrukcije i opremanja tradicijskih objekata/građevina, odnosno njihove prenamjene za turističke svrhe, turistički sadržaj prilagođava se arhitekturi i prostoru, a nikako obratno. Na taj način baština ostaje snažan faktor privlačnosti gostiju u destinaciju kao i kulturološki izričaj *terroira* regija u kojima se pojavljuje u takvom, očuvanom stanju.

U ruralnom turizmu uređenje objekta/građevine vrlo je važno zbog očuvanja njegove ambijentalnosti i vizualne atraktivnosti, ali i zato što se marketing i promocija temelje, prije svega, na uređenosti gospodarstva i njegovih pojedinih objekata/građevina. Prvi kontakt potencijalnog gosta s turističkim objektom/građevinom događa se putem promotivnih materijala, odnosno fotografija u katalozima ili na internetu. Objekti/građevine trebaju se uređivati prema tradicionalnim, ambijentalnim pravilima, koja poštuju funkcionalnost prostora, jednostavno i funkcionalno uređenje, čist i zeleni okoliš. Pri uređenju objekata/građevina treba obratiti pozornost da se sačuva minimalizacija, odnosno treba činiti najmanje moguće zahvate u arhitekturi, ne zaboravljajući detalje koje su tradicijske kuće imale. Ako se radi o staroj tradicijskoj kući koja se adaptira za potrebe turizma, i za stanovanje, svakako bi trebalo koristiti prirodne materijale, odnosno one karakteristične za područje na kojem se ta tradicijska kuća nalazi, i što je više moguće poštivati uređivanje u postojećim gabaritima i tradicionalnom štihu. U revitalizaciji graditeljske, arhitektonske baštine za turističke svrhe, odnosno za pružanje turističkih usluga treba koristiti građevinski materijal (crijep, biber, kamene ploče, drvene grede, planjke, staru

žbuku, itd.) postojećeg objekta/građevine koji je iskoristiv, a poželjno je reciklirati postojeći materijal, te rabiti ručni rad i uzimati u obzir inventivnost.

Kod rekonstrukcije i adaptacije treba voditi računa o tome kako su tradicionalni objekti/građevine izgledali: jesu li imali fasadu, koje boje je bila, koji objekti/građevine se nisu žbukali, ili ako su bili izgrađeni od drva, kako se drvo bojalo, je li imalo rezbarije, jesu li postojali dekorativni elementi na objektima/građevinama, čime su objekti/građevine bili pokriveni (kakav je bio krov), itd. Također, treba paziti i na otvore na objektu/građevini (vrata, prozori) i njihov izvorni oblik, a ako nije bilo potrebno nije se mijenjao njihov oblik niti su se otvarali novi otvori. Obnovu vrata, prozora i ostalih elemenata na objektu/građevini treba činiti prema originalnim tradicijskim uzorcima, a u slučaju da je potrebno, na primjer zbog zastarjelosti, stari otvori zamjenjuju se novima, koji moraju biti identični originalu ili bar tradicijski prihvatljivi za područje na kojem se objekt/građevina, odnosno gospodarstvo nalazi.

Nadalje, treba voditi računa gdje će se smjestiti naizgled nevažni, ali vrlo važni praktični detalji kao što su, na primjer, vodomjeri, ormarić za električnu energiju, plinomjeri, i slično. Njih se ugrađuje na manje vidljiva mjesta i po mogućnosti ih se maskira. Na primjer, vodomjer se može skriti raslinjem, električni ormarić i plinomjer drvenim ormarićem, spremnik plina koji se koristi za centralno grijanje također se može »pokriti« raslinjem i ukrasnim grmljem, kablove za električnu energiju, ako je moguće, treba postaviti pod zemljom, a ako nije onda ih se treba pokušati načiniti vizualno prihvatljivima, odnosno što neupadljivijima.

Također, uz objekt/građevinu često se izgrađuje vodeno nepropusna sabirna (septička) jama. Ona se, također, mora »sakriti« sadnjom travnjaka ili raslinja. Uvijek treba uzimati u obzir da se uređenjem objekata/građevina ne utječe samo na njihovu vizualnu (turističku) atraktivnost, već se doprinosi očuvanju ambijentalnosti samoga sela, što rezultira dojmom nenarušene, očuvane, odnosno na estetski i kulturološki prihvatljiv način reinterpretirane ambijentalnosti i izvornosti prostora.

Kao i kod vanjskog uređenja, i pri unutarnjem treba uzeti u obzir da objekt/građevina zadrži »duh starine« i čuva tradiciju. Kod prenamjene tradicijskog objekta/građevine za pružanje turističkih usluga, u svrhu reinterpretacije tradicije treba paziti kako se u objekt/građevinu provode potrebne instalacije (električne, vodovodne, grijanja). Instalacije, prema mogućnostima, trebale bi biti skrivene u zidovima, pregradnim zidovima, podovima, zidnim oblogama, i slično. Kada nije moguće izbjeći da instalacije budu »nevidljive« (neuočljive), onda ih treba izvesti tako da ne narušavaju tradicijsku ambijentalnost unutrašnjosti ili, kolokvijalno, da budu »ugodne oku«. Unutarnje uređenje, uglavnom, bilo je vrlo jednostavno, s brojnim detaljima (kamenje, drvene grede, udubine u zidovima, itd.). Podovi su od drva (seljački pod) ili novih materijala (keramičke pločice, npr.) koji na odgovarajući, primjeren način trebaju biti uklopljeni, odnosno pristajati u tradicijskim objektima/građevinama. Posebno se mora paziti na detalje prilikom opremanja prostora kao što su tepisi, zavjese, stolnjaci, vaze, posude od gline i keramike (lonci, čaše, bokali, vrčevi, i slično), rasvjetna tijela (sa sjenilima od platna, stakla, keramike ili emajla), namještaj, i druge. Tako se, primjerice, etnografskim elementima koji su se koristili u kuhinji kao što su ručni mlinac za kavu, sito, košare, drvene i keramičke zdjele, ručni žrvanj, petrolejka, stari sat, i drugi, »ukrašavala« kuhinja. Također, kuhinja se mogla »dekorirati« i s peći na drva, onom od lijevanog željeza, zidanom, ognjištem s napama, koji se, moguće, više ne koriste, ali su obnovljeni i očišćeni, a premda nisu u funkciji njima se dodatno dočarava ugođaj starinske kuhinje. Zanimljivi primjeri detalja u uređenju unutrašnjosti su postavljanje posebne posude (lavora) na drvenom ili metalnom nosaču s bokalom vode i lanenim ručnicima što sobi daje rustikalni ugođaj. Poseban ugođaj postiže se kada se u sobu stavi stručak sasušenog mirisnog bilja (lavanda, menta, i drugo) karakterističnog za područje u kojem se objekt/građevina nalazi ili, pak, jabuka i/ili dunja koje prostoru daju ugodan, »domaći« miris. Unutrašnji zidovi tradicijskog objekta/građevine skromno, jednostavno se ukrašavaju umjetničkim slikama, koje moraju odgovarati ambijentu, starim fotografijama ljudi i/ili mjesta/područja/kraja. U nekim slučajevima potrebno je paziti na boje zidova i koristiti tradicionalne uzorke i štukature, koji su se koristili u području na kojem se objekt/građevina nalazi.

4.2.2. Baština i tradicija u uređenju okoliša i vrta

Uređeni okoliš i vrt, osim faktora privlačnosti, imaju i svrhu/namjeru prezentacije ruralnog turizma kao promotora prirodne i kulturne baštine određenog kraja kroz, na primjer, stvaranje dojma kultiviranog domaćinstva s tradicijskim elementima, očuvanje bioraznolikosti (raznovrsnosti) starih sorti voća, povrća, cvijeća, ukrasnog, začinskog i ljekovitog bilja ili, pak, očuvanje autohtonih pasmina domaćih životinja.

Prilikom uređenja okoliša (okućnice, dvorišta) i vrta uzimaju se u obzir sljedeće osnovne komponente:

- ograda: seoska gospodarstva jedno od drugoga najčešće su odvojena ogradama ili zidom ne samo zbog privatnosti već zato što su se na njima nekada redovito uzgajale životinje, pa se ogradama i zidom sprječavala šteta koju su životinje mogle prouzročiti na susjednim gospodarstvima. Danas su ograda ili zid, uglavnom, u funkciji očuvanja intimnosti, te služe kao dekorativni element. Gospodarstvo može biti ograđeno drvenom ogradom, onom od pruća (starinskim pleterom) koje se, također, koristi za ograđivanje cvjetnjaka, povrtnjaka, začinskog vrta, itd., kamenim suhozidom, zelenom ogradom-živicom od mješavine različitog autohtonog grmlja (grab, glog, drijen, kupina, divlja ruža, lijeska, trnina, bazga, žutika, jorgovan, itd.) koja se može koristiti za okruživanje cijelog domaćinstva, ali i za ograđivanje pojedinih dijelova vrta, u kombinaciji sa starinskim pleterom, te, naposljetku, grmolikim cvijećem.
- predvrt, prostor između ulaska u gospodarstvo i kuće, može biti uređen ukrasnim tradicijskim grmljem i biljem, te starinskim cvijećem kao što je neven, suncokret, jaglac, kukurijek, šafran, karanfili, potočnice, jetrenka, srebrenka, ljiljani, perunika, kadifica, dragoljub, božur, ruža, itd.
- prostor za odmor: posebno je osmišljen i nalazi se u vrtu kao svojevrsni vanjski »dnevni boravak«. Odnosno riječ je o prostoru na kojem je moguć boravak u ljetnim danima, zasjenjen je »pergolom« ili »brajdom« od vinove loze, ruže penjačice, lozice, i slično, na drvenoj konstrukciji ili na nekom od listopadnog drveća kao što su, na primjer, orah, lipa, dud, ladonja, i slično, ili je zasjenjen platnom na drvenoj konstrukciji. Nije poželjno da namještaj za vanjski prostor za odmor (stolice, stolovi, klupe) bude plastični, već bi bilo primjereno koristiti onaj drveni (u primorskim krajevima može biti kameni) i, po mogućnosti, izbjegavati promotivne suncobrane (one s reklamama).
- voćnjak: okućnicu je moguće urediti i kao voćnjak koji se sastoji od raznovrsnih sorti voćaka poput jabuke, šljive, oraha, badema, lješnjaka, trešanja, bresaka, i ostalih vrsta. Voćnjak unutar gospodarstva može postojati i kao zasebna cjelina.
- povrtnjak**:** omeđuje se pleterom ili suhozidom uz koje se sadi cvijeće, i u njemu se uzgajaju raznovrsne vrste povrća.
- začinski vrt: obično je omeđen pleterom i u njemu se uzgajaju ljekovito, čajno i/ili začinsko bilje koje se po tradiciji uzgajalo na gospodarstvu kao što je anis, bosiljak, kamilica, buhač, boražina, kadulja, kim, kopar, komorač, lavanda, despik, majčina dušica, matičnjak, mažuran, metvica, pelin, ružmarin, sljez, stolisnik, vlasac, sipan, i drugo.
- staze i puteljci na gospodarstvu služe za komunikaciju između objekata/građevina unutar gospodarstva, te po dvorištu. Mogu biti načinjeni od opeka, kamenih ploča ili, jednostavno, pošljunčani šljunkom sitnije granulacije, a kao i utabani ako se teži jednostavnosti uređenja. Ne preporučuje se staze i puteljke betonirati. Prostor između puteljaka, odnosno predvrta, vrta, povrtnjaka i začinskog vrta može se urediti kao travnjak.
- ostali objekti/građevine na gospodarstvu, poglavito onom na kojem se živi, odnosno na onom na kojem postoji poljoprivredna proizvodnja su, na primjer, štale s vanjskim prostorom za životinje, peradarnik (ograđen), svinjac (ograđen), gnojnica (uređena pored štale ili malo udaljena od stambenih objekata), sjenik, gospodarske zgrade (za spremanje ljetine, garaže, i slično), kompostište koje nije potrebno posebno graditi već se može načiniti od pletera, i

drugi. I te ostale objekte/građevine potrebno je vizualno urediti, a posebno su vrijedni oni izgrađeni na tradicijski način od prirodnih materijala ili, pak, po uzoru na tradicijsku gradnju. Ako se radi o ponovno sagrađenim objektima/građevinama onda treba paziti da oni ne budu, na primjer, neožbukani ako su od betonskih cigli, pokriveni cementnim pločama ili limom, odnosno nekim neodgovarajućim materijalom (najlon, plastika, i slično), već je i njih potrebno urediti u tradicijskom stilu, odnosno voditi računa da izgledaju uređeno, završeno i atraktivno.

- bunar ili zdenac: u dvorištu gospodarstva, posebno ako je ono u funkciji, može se naći još i bunar ili zdenac, koji također utječu na razinu atraktivnosti čitavog gospodarstva.

4.2.3. Baština i tradicija u gastronomiji

U turističkom objektu/građevini ruralnog turizma nude se jela kraja, odnosno tradicionalni specijaliteti gdje se objekt/građevina nalazi i prema tome se sastavlja ponuda prehrane. Posebno se nude specifični specijaliteti koji se mogu pronaći samo u tom selu ili kraju. Gostima je uvijek potrebno objasniti kakvo se jelo nudi, od čega je spravljeno, kako se spravlja i, posebno, ispričati zanimljivu priču o jelu, koja uvijek postoji (kako je nastalo, zašto se priprema baš tako ili u tom selu/kraju). Posebno zanimljivo je napomenuti ako se pojedino jelo spravlja od autohtonih vrsta voća, povrća, žitarica, životinja (meso, jaja, mlijeko), odnosno samoniklog jestivog bilja.

Kod ponude pića, kao i kod ponude jela, također treba slijediti načelo tradicionalnosti, posebno s obzirom na vrlo veliki izbor tradicijskih pića za svačiji ukus i potrebe. Na turističkom seljačkom obiteljskom gospodarstvu od pića nudi se, prije svega, vino kao tradicionalni proizvod, potom razne rakije, te sokovi i sirupi od voća i bilja koje se tradicionalno uzgaja i skuplja u selu/kraju u kojem se nalazi gospodarstvo (bazga, jabuka, jagoda, višnja, trešnja, kupina, kadulja, limun, naranča, i druga).

4.2.4. Baština i tradicija u ophođenju s gostom

Počesto baština predstavlja osnovni motiv organiziranja turističke ponude u ruralnom turizmu kroz prezentaciju običaja, vjerovanja i organizaciju tradicijskih manifestacija. Namjera takve vrste turističkih ponuda je, prije svega, predstavljanje autentičnih kulturnih i tradicijskih (običaji, zanati, vjerovanja, gastronomija, i drugo) specifičnosti nekog sela, mjesta ili regije koji su organizirani kao turistička destinacija, kao i očuvanje i popularizacija baštine. Na taj način, tradicija u najširem smislu značenja (običaji, vjerovanja, manifestacije), koja je važna kulturna komponenta sela/mjesta/regije predstavlja snažan atraktivni faktor privlačenja gostiju/posjetitelja i omogućuje njegovo aktivno sudjelovanje.

Slijedom navedenog, u komunikaciji s gostom u ruralnom turizmu vrlo često se koriste, odnosno osmišljavaju, prezentacije tradicijskog nasljeđa kao što su, na primjer, folklor, stari zanati, običaji, manifestacije, i drugo. Radi se o dodatnoj, dobrodošloj ponudi, kao što su:

- radionice starih zanata: pletenje košara, predenje vune, tkanje, izrada alata (kovačnica), lončarstvo, izrada cigli (sirove i pečene), proizvodnja vapna (kreča), izrada bačvi, stolarska radionica, klesanje kamena, izrada narodnih nošnji, vezenje (zlatovez, čipke, vezovi od svile), izrada tradicijskih instrumenata, tradicijska gradnja, itd.,
- prezentacije proizvodnje tradicijskih proizvoda: sir, pršut, kulen, vino, maslinovo ulje, bučino ulje, pečenje rakije, itd.,
- škole kuhanja, radionice pripravljanja tradicijskih jela,
- izrada prerađevina od voća: marmelada, džemova, pekmeza, i spravljanje/spremanje zimnice,
- organizacija rekreativnog jahanja s posebnom ponudom za djecu, početnike i osobe s posebnim potrebama,
- ubiranje samoniklog jestivog i ljekovitog bilja, te spremanje čajeva i jela od samoniklog bilja,
- promatranje ptica, šetnja botaničkim stazama, i slično, osobito ako se gospodarstvo nalazi u blizini parka prirode i/ili nacionalnog parka,

- izleti u okolicu: pješačke ture, biciklističke ture, posjete drugim proizvođačima tipičnih proizvoda, posjete kulturnim znamenitostima, ribolov, i drugo,
- edukativni obilasci za školsku djecu,
- sudjelovanje gostiju u tradicijskim manifestacijama i običajima, i ostalo.

5. ZAKLJUČAK

Značaj ruralnog turizma ogleda se, između ostalog, u prostornoj očuvanosti i u tom smislu može se tvrditi da ruralni turizam nije »gutač prostora«. Naime, za potrebe turizma iskorištavaju se postojeće strukture i koriste se prirodni materijali u revitalizaciji sačuvane tradicionalne arhitekture, kao i poštivanje ambijentalnosti u gradnji novih građevina i sklopova na ruralnim područjima za stanovanje ili za funkciju turizma, kojima se nastoji pokazati tzv. »duh prostora«. Njega ne čine samo ljepote pejzaža i kulturno-povijesne znamenitosti, već ga definira karakter ljudi/stanovnika, običaji, gastronomija, vizualna očuvanost ambijenta, i brojni drugi detalji. Kulturološka komponenta kao sastavnica »duha prostora« snažno je prožeta kroz ruralni turizam, odnosno etnologija se provlači gotovo kroz sve elemente ponude i aktivnosti na seljačkim domaćinstvima. Nerijetko, etnološka obilježja postaju i osnovna atraktivnost ambijenta koji temelji svoju originalnost upravo na uslugama s izrazitim etnološkim obilježjima/motivima.

Analizom uloge baštine i tradicije u ruralnom turizmu, u svim predstavljenim primjerima uočeno je često korištenje tradicijskih elemenata baštine u organizaciji turističkih usluga. Tradicija, kao i kulturno-povijesna i/ili prirodna baština, može postati ključni činitelj u odabiru destinacije kao mjesta za kombinirani boravak u ruralnoj sredini (sunce, more, i doživljaji drugih sadržaja). Potencijale za korištenje baštine i tradicije u ruralnom turizmu, kao dijelu kulturnog turizma, ne smije se precjenjivati ni podcjenjivati. Riječ je o selektivnom obliku ponude za koji se povećava interes, međutim bez unaprjeđenja kvalitete ponude, kao i njezine promocije, baština i tradicija neće moći postati veći razlog dolaska turista u određeno područje/kraj/mjesto. U tom smislu posebnu važnost treba usmjeravati na razvijanje što bolje suradnje s nositeljima turističke ponude. A za sadržajniju i raznovrsniju ponudu ruralnog turizma nužno je baštinu i tradiciju što više uključiti kao činitelje turističkog proizvoda. U turističkoj ponudi, do nedavno, izostajala je u većoj mjeri baština i tradicija kao dio kulturnih resursa. Stoga je u vremenima koja dolaze potrebno stvoriti uvjete za bolje, sadržajnije razumijevanje baštine i tradicije, dok turizam treba poticati razvoj kulturnog kapitala u koji se ubraja i baština i tradicija, te se i baštinom i tradicijom trebaju isticati različitosti pojedinih destinacija i mjesta. Nositelji stvaranja i plasmana turističke ponude baštinu i tradiciju moraju uključiti u svoju ponudu i uspostavljati što bolju suradnju sa subjektima koji mogu sudjelovati u njihovom razvoju. Također, treba imati na umu da su baština i tradicija, kao dio kulturnog nasljeđa, osjetljive za korištenje i stoga im se treba obratiti posebna pozornost u primjeru svakog objekta/građevine, cjeline i/ili područja.

Turizam na turističkom seljačkom obiteljskom gospodarstvu (TSOG-u), koji u velikoj mjeri ovisi o umijeću njegovih vlasnika, jer oni čuvaju i promoviraju vinski turizam, onaj zavičajni, lokalnu gastronomiju, tradicijsku gradnju (kuće, vinski podrumi, mlinice, etnografski predmeti zbirki, i drugo), sveukupno čini kulturni turizam sela određene regije, jer se promoviraju nasljeđa iz prošlosti. Premda se ne radi o odredištima tzv. visoke ili elitne kulture, ona su dio kulturne ponude Hrvatske jer na vlastiti, osobiti način, temeljem proizvoda ljudskog duha i stečenog iskustva, imaju kulturno-povijesnu dimenziju. Vlasnici turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava su čuvari i promotori baštinskih vrijednosti, pa tako i onih tradicije, oni osjećaju svoje nasljeđe, ukazuju na njegovu važnost i pokušavaju ga približiti drugima, oni su ti koji turistima omogućuju prisan odnos s lokalnom kulturom i oni su, naposljetku, njezini autentični nositelji. Baština i tradicija predstavljaju ne samo turistički potencijal, već i kapital, i ovim člankom/radom skreće se pozornost na tu činjenicu, s namjerom daljnjeg buđenja svijesti kod svih koji na bilo koji način mogu doprinijeti popularizaciji tradicijske kulture kao vrijednog dijela hrvatske kulturne baštine. Jer još uvijek nije u dovoljnoj mjeri iskorištena kulturna ponuda u selima, i treba kontinuirano predstavljati i povećavati njezinu osobitost, isticati njezinu kvalitetu.

Naime, kulturni turizam sela je ciljana aktivnost u kojoj je pozornost vlasnika turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva i posjetitelja usmjerena na osobne interese, a ne na masivnost i atraktivnost destinacije. Turizam je sjajan »medij« koji odredištima pruža mogućnost izrazito kulturne dimenzije da prikažu, populariziraju i pokažu svoje vrijednosti. Poruke koje imaju pripadaju prošlosti i mogu biti zanimljive turistima koji žele doživjeti novo iskustvo ili se »vratiti« u prošlost, oni pružaju odmak od svakodnevnice i uobičajenog okruženja i svakako su odgovarajući činitelji koji mogu privući turiste. No, osim naglašavanja vrijednosti odredišta i njihovih potencijala koji se temelje i na baštinskim i na tradicijskim komponentama, treba imati na umu da turizam može i degradirati vrijednosti baštine, odnosno tradicije, umanjiti njihovu izvornost, a baština i tradicija, kao autentični kulturni resursi, mogu se kombinirati s brojnim sadržajima (ekološkim, rekreacijskim, umjetnički, i brojnim drugim).

Na kraju, temeljem istraživanja i analize naprijed opisanog određenog broja realiziranih projekata ruralnog turizma, odnosno turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), moguće je dati određene zaključke koji se tiču uloge baštine, odnosno tradicije u ruralnom turizmu u Hrvatskoj:

- u realiziranju projekata u ruralnom turizmu, odnosno, turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova) revitalizacija baštine i tradicije u formiranju turističke ponude od iznimne je važnosti,
- velika pozornost posvećuje se reinterpretaciji baštine u obnovi ambijentalne arhitekture kao i u opremanju interijera i eksterijera,
- u adaptiranju prostora pretežno se koriste tradicijske tehnike,
- turistički sadržaji uglavnom se prilagođavaju postojećoj arhitekturi i definirani su, odnosno određeni, postojećim raspoloživim prostorom,
- pri opremanju i uređenju objekata/građevina zamjetno je vrlo rijetko angažiranje etnologa, poglavito kada se koriste vrijedni etnološki predmeti,
- ne postoji dovoljno izraziti interes konzervatora za zaštitu i obnovu tradicijskih objekata/građevina, imanja i okućnica, osim ako se ne radi o kulturnim dobrima,
- općenito se primjećuje nedostatak odgovarajućih mehanizama zaštite ruralnog krajolika i tradicijskih objekata/građevina kao vrijednih primjera očuvanja baštine i tradicije koji izrazito mogu povećati atraktivnost ruralnog prostora, i
- turizam i turističke usluge, u velikoj mjeri, utječu na svijest o čuvanju baštine i tradicije s obzirom da kultura u cjelini, kao faktor privlačenja gostiju u destinaciju, ima prioritetnu važnost.

U turističkoj ponudi na ruralnom prostoru Hrvatske, baštini i tradiciji posvećuje se određena pozornost, ali još uvijek nedovoljna, premda primjeri dobre prakse pokazuju da se odgovarajućim pristupom i korištenjem baštine i tradicije mogu postići izvrsni rezultati. Korištenje baštine i tradicije u turističkoj ponudi na ruralnom prostoru Hrvatske posve je u skladu sa stvaranjem turističkih, kulturnih programa zbog promijenjenog profila današnjih turista. Na taj način, identificira se promidža nacionalne baštine i tradicije, kreiranje svijesti o identitetu, bogatija turistička ponuda, mogućnosti zapošljavanja, stvaranje imidža destinacije, i promjene u strukturi gostiju/posjetitelja. Koristi od takve turističke ponude ima društvo u cjelini, odnosno svi uključeni u ponudu, a posebno lokalno stanovništvo. No, i dalje treba sustavno ustrajati na povećanju znanja o vlastitoj baštini i tradiciji, i poticati razvoj kreativnosti ponuditelja turističkih usluga, jer će se na taj način pomoći daljnjem uspješnom definiranju/oblikovanju turističkih destinacija na ruralnom prostoru Hrvatske.

6. LITERATURA/REFERENCE

BAĆAC Robert. (2011). Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.

BOŠKOVIĆ Desimir, AMIDŽIĆ Dragoljub, BOŠKOVIĆ Matija. (2010). Valorizacija kulturno-povijesne, tradicijske i prirodne baštine u turističkoj ponudi ruralne Istre. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s*

međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma", Hvar, 17.-21. listopada 2007., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 39-45.

ČIČA Zoran, MLINAR Ana. (2010). Etno-sela između očuvanja identiteta i poduzetničkog trenda. *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Koncepcija dugoročnog razvoja ruralnog turizma", Mali Lošinj, 21.-25. travanj 2010.*, Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 75-83.

DEMONJA Damir, RUŽIĆ Pavlo. (2010). Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima. Samobor: Meridijani.

GALIOT KOVAČIĆ Jadranka. (2010). Kulturni turizam u selima krajnjeg istoka Hrvatske, stanje i perspektive; etnološki pogled. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma", Hvar, 17.-21. listopada 2007.*, Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 55-60.

JUZBAŠIĆ Janja. (2010). Multifunkcionalni projekt: "Etnopark kod Županje – Dretvić Stan". *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma", Hvar, 17.-21. listopada 2007.*, Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 93-98.

KALE Jadran. (2010). Izvorno, autentično i originalno. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma", Hvar, 17.-21. listopada 2007.*, Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 99-106.

LONČAR-VICKOVIĆ Sanja. (2011). Tradicijska kuća Slavonije i Baranje – priručnik za obnovu. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Građevinski fakultet.

PANČIĆ KOMBOL Tonka. (2006). Kulturno nasljeđe i turizam. *Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU*, Vol. 16-17, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 211-236.

RUŽIĆ Pavlo. (2011). Ruralni turizam Istre. Pretpostavke i činitelji razvoja, stanje i perspektiva. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Zavod za turizam.

RUŽIĆ Pavlo. (2009). Ruralni turizam. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.

SALOPEK Davor, PETRIĆ Ksenija, MLINAR Ana. (2009). Posavska tradicijska drvena kuća – priručnik za obnovu. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

SOMEK Petra. (2011). Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima. Samobor: Meridijani.

Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. (2003). Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. URL: http://www.mint.hr/UserDocsImages/Strategija%20hrvatskog%20turizma%20-%20finalna%20verzija.pdf. (21/04/2012).

Strateški plan Ministarstva turizma za razdoblje 2011.-2013. (2010). Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. URL: http://www.mint.hr/UserDocsImages/110210-mint-11-13.pdf. (21/04/2012).

SUMMARY

Heritage is the collection of all customs, traditions and goods, as the traditional, indigenous and historical legacy that should be passed on to future generations. Rural heritage, which is the foundation of rural tourism, includes above all the landscape (preserved nature, specificities of flora and fauna, microclimate, etc.) and the material and non-material heritage (preserved architectural legacy, tales, customs, crafts, events that are held to nurture tradition). In the present day, rural tourism in Croatia is becoming increasingly important, as one of its key roles is the preservation of traditions, though not in a way that would preserve poverty, but to creatively apply tradition.

This paper addresses individual segments of heritage and traditional elements of rural tourism, including the reconstruction and equipping of structures/buildings and landscaping of grounds and non-material heritage (such as gastronomy, presentations of life, customs, events, etc.). These are elements of traditional rural farms that bring together tourism specificities based on preserved traditions of living and working on the farm. The focus is on the role of traditional architecture in forming the tourism offer of the rural area, presenting the architectural heritage and its fundamental characteristics, and in particular the attractiveness of the rural farms. In that sense, ten examples of good practices are given, with brief explanations. The use of heritage and tradition in Croatia's rural tourism to date is analysed, and guidelines for future more efficient and more compressive use are given.

POPISI VARAŽDINSKOG GENERALATA IZ 1726. I 1749. GODINE

LAND SURVEY LISTINGS OF VARAŽDIN GENERALATE REGIONAL COMMAND DATING FROM 1726 AND 1749

Hrvoje Petrić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska
hpetric@ffzg.hr

Primljeno: 10. 5. 2012.
Prihvaćeno: 12. 6. 2012.
Građa

SAŽETAK

Na ovom mjestu predstavljena su dva popisa Varaždinskog generalata – iz 1726. i 1749. godine. Oni predstavljaju izuzetno važan izvor za poznavanje naselja (sela) Varaždinskog generalata u prvoj polovici 18. stoljeća. To su ujedno i najstariji poznati popisi svih sela Varaždinskog generalata. Popis Varaždinskog generalata iz 1726. donosi broj baština po pojedinim selima te može biti izvor i za gospodarsku povijest. Isto tako je dan i prikaz najranije podjele sela Varaždinskog generalata po vojvodstvima kao najnižim ustrojstvenim jedinicama. Tada je u Varaždinskom generalatu zabilježeno 351 selo. U Đurđevačkoj krajini je utvrđeno postojanje 4 vojvodstva, u Ivanićkoj 6, Koprivničkoj 8 i u Križevačkoj 14 vojvodstava. Popis Varaždinskog generalata iz 1749. daje podjelu na kumpanije po naseljima kojih je tada bilo ukupno 416. Ova dva popisa pokazuju kako se mijenjao ustroj Varaždinskog generalata u prvoj polovici 18. stoljeća, ali i ukazuju na to da je između 1726. i 1749. broj naselja povećan za 65 ili za gotovo petinu, što najvjerojatnije ukazuje na porast ukupnog broja stanovnika, a vjerojatno i na nastavak procesa doseljavanja u generalat koji je bio intenzivan u prethodnom stoljeću.

Ključne riječi: Vojna krajina, popisi baština, 18. stoljeće
Key words: Militay frontier, Land survey listings, 18th century

Popis 1. Popis baština po naseljima i vojvodstvima Varaždinskoga generalata 1726. godine

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
Đurđevačka kapetanija		
Georg Peter Krawäsch	Semovec	39
	St. Anna	8
	Chepelovez	29
	Prugovez	28 ½
	Kozarovez	24 ½
	Csresneviza	33 ¾
	Szvieta Niedela	12 ½
	Pitomacha (halbe Teil)	22
	Peruze	25
	Varos	51
Peter Imbrissak	Pudrovez	37
	Kallinovez	47
	Kloster	36 ½
	Pudanchevich	9 ½
	Perslanovez	13 ½
	Pinyevez	17
	Pitomacha (halbe Teil)	29 ¼
	Perucze	25 ¾
	Varos	30
Mathias Karvach	Molna	44
	Szirova Katalena	25
	Szucha Katalena	16
	Szedlariza	25

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Otrovanecz	19
	Grabrovniza	27
	Jastenovez	8
	Sestvez	33
	Michetinecz	10
	Perucze	25
	Varos	27
Ivanićka krajina		
Laurentius Augustovich Voyvoda	Pagis Peslinez	10 ¾
	Predavez	10
	Kriscti	10 2/4
Martinus Jagustich Voyvoda	Pagus Szobochani	10
	Grabrie	3 2/4
Gregorius Klias Voyvoda	Pagus Sumechani	14 2/4
	Grabrie	3
	Palanchani	3 ¾
	Szovani	4 ¼
Thomas Habianecz Voyvoda	Pagus St. Cruzis	18 2/4
	Sirinez	8 ¼
	Jokocez	5 ¼
	Hrastilnize	11 ¼
	Nova szelizi	15
	Oberdische	9 ¼
	Okesinez	12 ¾
	Vesische	8 ¾
Andreas Kutnichich Voyvoda	Pagus superior Obreska	6
	Inferior Obreska	6 2/4
	Marcha	6 2/4
Petrach Ruaiszky Voyvoda	Pagus Puniani	10
	Pernavorzi	9
	Konstani	11
	Rechiza	10 2/4
Joannes Petkovich Voyvoda	Pagus Dijanovecz	11 ¼
	Deressani	11
	Czaginecz	7
	Gabrie	1
Nadkapetanija Koprivnica		
Voyvoda Kengiel e Termski	Weis Thurn	89 ½
	Hampoviza	25 ½
	Miholanez	15 ½
	Sziroki Jarek	8 ¾
Voyvoda Stephano Huniady	Neuschloss	60 ¼
	Beliza	11 ½
	Jubuschetniza	5

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Babotok	9
	Rakitniza	5 ½
Voyvoda Nikasinovich	Blavsenez	6
	Vlaizlau	10
	Bokovlan	8 ½
	Glogovez	9 ½
	Serdinez	10 ¾
	Javonovec	10 ¼
	Bakovlan	7
	Mosti	15
	Mosti	5 ¾
	Mosti	7 ¾
Voyvoda Uzanaz	Lebina	33
	Delova	12 ¾
	Jedussevez	7
	Kladary	3 ¾
Voyvoda Radmanich	Jagnedovez	13 ½
	Reka	13 ½
	Baunovez	5 ½
	Golovinska	8 ¾
	Sudara	4
	Popovlani	5
	Verhovez	4
	Popergyan	7
	Szigechzani	4
	Mochno	7
Voyvoda Imbrisak	Kukaviza	10
	Gerdak	9
	Mali Poganez	15
	Koprivnichka Reka	8
	Veliki Poganez	22
	Rassiniza	10
	Radelova	9
Unters Voyvoda Munuhait	Dernie	64
Unters Voyvoda Kengiel	Sigetec	21
Natkapetanija Križevci		
Voyvodatus Habianez	Polana	12
	Kloster	12
	Sressvete	20
	Brejnska	8
	Lemes	10
	Ivanez	11
	Podchez	11
Voyvodatus Laurich	Bukevie	14
	Grachina	10
	Prikrey	10
	Battinane	45

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Osslaviza	26
	Marinovez	7
	Ossek	20
	Trem	39
Voyvodatus Millivoy Kovachevich	Runistanez y Hudoflan	13
	Ladislau	16
	Balni Kloster	12
	Domankus	8
	Szdelize	16
	Tapolovez	60
	Mila Muchna	16
	Szredize	12
	Balanchani	6
	Kriss	16
	Bovelich	12
	Maslanez	13
	Zrem	8
	Pechnick	12
	Jacopavez	20
	Herzegovez	24
	Belechnick	15
	Zdenchez	4
Voyvodatus Unyassui Mihalovich	Slovenzka Cziglena	17
	Samaviza	8
	Patkovez	14
	Orahovez	26
	Kasslievez	10
	Lassonovez	30
	Verbiza	15
	Velika	15
	Postinez y Maria Magdalena	20
	Zurilovez	12
	Velisko Troituoi	12
	Malo Troistuoi, Keglevezy Dominkovez	25
	Letichani	6
	Kupinovez	6
	Kovachevez	10
	Martinez	16
	Lipovo Berdo	10
	Visnevez	12
	Tuerda Reka	6
	Gerginez	8
Voyvodatus Baunoua	Roviska	20

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Kakinez y Draganich	9
	Gor. Klogochevez	15
	Planizey Hergoflane	29
	Milichani	4
	Vecheslauez	12
	Maglencha y Broklovani	16
	Hraschani	12
	Markovez	12
	Sandrovez	5
Voyvodates Hörg	Sredize Dolne	11
	Dolnie Klogochevez	5
	Kleidary	5
	Dolne Plavnize	8
	Kurcharia	3
	Stralova	15
	Bresspa	18
	Severin	40
	Bedenik y Bulinaz	39
	Syrok Srello	8
	Kralievez	9
	Travinez	10
	Skazani y Strezevlani	14
	Stura Decleniza	10
Gayo Misiracha	Raich	8
	Tuck	16
	Hersova	12
	Decleniza	8
	Daskotiza	18
	Pupeliza	9
	Stephane	28
	Ruones	5
	Thomassa	32
	Vlass. Cziglena	6
	Polch. Muy Min Mains	13
	Sabiak	12
	Uleminez	19
	Narta	10
	Platniza	16
	St. Ivan	12
	Krisiz	25
	Susniana	18
	Martinez	8 ½
	Hrastovez	10
	Sabniza	9

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Predavez	8
	Preslovani et Remetinez	12
	Temavez	7
Miter Mihalevich	Preszovez	11
	Koszarovez	6
	Megyureche	40
	Gallovez	10
	Obrovniza et Kakinaz	10
	Pavlani	18
	Korenovo	7
	Czepitlak	11
	Velika y Mala Tornovitiza	37
Voyvodatus Igidlovich	Sischani	39
	Vagovina	25
	Milasevich	17
	Pojana	20
	Kabel	17
	Markovez	9
	Farkassovez	9
	Suonick	7
	Ivanchan	13
	Hagen	20
	Dolna Kapella	37
	Glog	6
	Habianovez	9
	Fuka	7
Michal Michailovich	Pobienik	28
	Vertlniska	13
	Suhaja	12
	Bosilva Obschevez, Bolanchani et Broklovano	22
	Komussevez	23
	Szaberdie	8
	Koritno	6
	Markovez	9
	Barussevecz	12
	Bernjarovez	6
	Tuchenick	8
Juarju Popovich	Dautana	27
	Velika Pisaniza y Chagiavez	25
	Racha	25
	Dolnik Gergievez, Vlasch Kovachiza y Mala Pisaniza	30

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Szassovec	43
	Orlovez et Slovenska Kavachiza	20
	Gudovez	13
	Derlianovez	13
	Podgorez	22
	Klobasichai	10
	Gorne Gergievez	13
	Parna	24
	Grubisnapolie et Orlovez	30
	Zrinska y Susnara	5
	Turchicheva polie	10
	Diakovez	8
	Rasinaz, Troiglave, Hrastovez y Szekulin Polie	30
	Paulovez	15
	Gervavez	10
	Janchichka polie aliter Jesenas	11
	Stara Dobchevaz	10
	Loncharizа	7
	Mali Zdenez	10
	Bratoviza	6
	Kakova at Topolovachka	5
	Berzajo	5
	Bachkoviza	5
Vojvodatus Vukovich	Bergomele y Pressa	23
	Stara Narta	18
	Utiskane	12
	Kolarova	16
	Ivanska y Babinez	30
	Zvetska y Giurchich	30
	Plochiza nova y St. Jacob	34
	Stara Plochiza	16
	Kruskovez	15
	Berek	20
	Petriska	20
	St. Peter	60
	Reissevez bey St. Peter	10
	Zdenze	30
	Donca Simlena	17
	Ladislav	18

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Kostanovez	10
	Drassiza	13
	Ternova	13
Voyvodatus Zdelarovich	Vukovie	16
	Podgarich	4
	Gorne Garesniza y Gornie Simlena	12
	Samariza	20
	Ostrozid	10
	Perslaniza, Mala Kutina y Craina	13
	Ztupovacha	6
	Czigleniza	7
	Vlass. Passcay	19
	Kapeliza	11
	Tomassiza, Klogachevez y Kaigana	37
	Disnik	8

Vojvodstvo (zapovjednik)	Selo	Baština
	Slovensky Passian	18
	Kaniska Iva	10 ½
	Meniska Velika y Mala	11
	Popovez	16
Voyvodatus Popovich	Chasma	20
	Grabrovniza	12
	Mikols	26
	Dragonez	21
	Deresza	11
	Czerina	15
	Lipovchani	18
	Dragiechevez	12
	Svetkovez	10
	Maninkovez	10
	Mostorovez	10
Summa		3240

Izvor: Hrvatski državni arhiv, *Uvezeni spisi Varaždinskog generalata,* knj. 2, fol. 499-519.

Popis 2 – Kumpanije i sela Varaždinskoga generalata 1749. godine

Granitz	Compagnien	Dörfer	Suma der Dörfer	Suma
Copreinitzer	Peter Pettördy	Dernie, Sigetecz	2	43
	Steph. Kengijel	Der ganze Marckht Virie	1	
	Joh. Dollenecz	Den rest von Sigetecz, Popergyanj, Jagnedovecz, Muchna, Reka, Kukavicze, Gollubinska, Verhorecz	8	
	Georg Szadravecz	Hampovicza, Miholanczy, Delove, Hlebine, Pladare, Jedussevecz	6	
	Joh: Kengyel	Veliki Poganecz, Grabichani Veliki, Grabrichani Mali, Rasinicza, Rechani, Gerdak, Cerniavori, mali Poganecz, Potinovchi, Radillievo Szelo, Ribnak, Sassa	12	
	Emer: Mikulchich	Von garten Marchtl Novigrad, Rakitnicza, Babotok, Siroki Jarek, Jabuchnicza, Szdellicze	6	
	Vuk Vukovich	Mosti, Pavtrovecz, Serdinecz, Plassinecz, Laiszlav, Borovlanj, Glogovecz, Bakovlani	8	
St. Georger	Franc. Jaklich	Chepelovecz, Sirova Katalena, Suha Katalenay, Fesnik, Koszarevecz	5	25
	David Kengyel	Von Mareeltlja St. Georg, Michetinecz, St. Anna	3	
	Martin Ternsky	Grabrovnicza, Chressnovicza, St. Nedelia, Szedlaricza,	4	
	Joh. Huebmerhoffer	Pitomacha, Otrovanecz, Binyevecz	3	
	Georg Lakabich	Bervcze, Molve, Semovecz	3	
	Jos. Roser	Kallinovecz, Szeszvete, Pudrovecz	3	
	Jac. Imbrissak	Kloster, Budanchevicha, Prugovecz, Gladare	4	

Granitz	Compagnien	Dörfer	Suma der Dörfer	Suma
Von Der Creutzer Granitz abge. Abgebene Dörffer von dissen Compagnien	Jos. Schvaiger	Brainszka	1	90
	Franc Kengyel	Povelich, Vecheslavecz, Ternovecz, Ladislav SirokoSzello, Szrem, mala Muchna, Maszlarecz, Peschenik, Rovischani, Hudovliani, Kriss, Slussevecz	13	
	Sivkovich	Domankus, Kralievec, Kovachevecz, Kakinecz, Draganecz, Kobaszichari, Kurtchary, nova Diklenicza, Skuchanj, Starchevlanj, Bottinecz, M. Mgdalena, , lipovo Berdo, Kopinovecz, Podgorecz	15	
	Lukanety	Stara Diklenicza, Churilovecz,Visnievecz,Marlinecz, Letich anj,Verbicza,Perginczy,Troistvo Veliko,Troistvo Malo, Keglievecz,Dominkovecz, Maglencha, Pokluvanj	13	
	Jacob Schnaidter	Gornia Plavnicza, Markovecz, Thomas	3	
	Jovo Purich	Vlaska Cziglena y Slovenska Cziglena	2	
	Gayo Jellich	Orahovecz, Kasslavecz, Ravness, Sandrovecz, Pupelicza, Lasslovecz, Ribnachka, Benedichky, Bullinacz	9	
	Paul jurchoczy	Benedick	1	
	Jovan Boicheta	Bercaia, Pachkovicza, Chagyavecz, Pisanicza, gorni Gerchevecz, Barna, Szrinska Topolovicza, Dapchevecz, Loneharicza, Peratovicza, Kovachicza gornia,Vlaska	12	
	Drag Radoichich	Gerbavecz, Grubisnopolie, Orlovecz, Turchevich polie, Szebnik, Szevlino polie, Hrastovicza, troia Glava, Rasinecz, Jeszenasz, Dijakovecz	11	
	Jac. Kovachevich	Millichanj, Velika, Polanchanj, Gornie Szredicze, Jakopovecz, Topolovecz, Paullin Kloster, Terda Reka,Travinecz, Szdelicze	10	
ExtractDeren übrigen Dörffer morauss Das 2th Regiment 4000 zu formiren				
Verbleiben bey Grentzer Regiment	Svaiger	Oszek, Martinkovecz, Ivanecz, Potochecz, Battiniany, Bossnany, Oszlovicza, Szesvet, Kloster,	9	158
	Kurtich	Lemes, Prikray, Bukevie, Grachina, Poliana, Trema, Czepidlake, S. Peter	8	
	Franc Kengyel	Hraschani	1	
	Fabriczy	Tuchenik, Presovlani, Remetinecz, Predavecz, St. Ivan, Markocecz, Farkassevecz, Szvonik, Hagenj, Sabnicza, Herssova, Bottchutrumss, Fuk, Raich, Plog	15	
	Elias Bauer	Vlasko Kapela, Ivanchany, Vukssinecz, Habianovecz, Tuka, Koritno, Markovecz, Parussevecz, Szaberdine, Mosztarecz, Kabel, Szvekovecz, Marinkovecz	13	
	Schnaider	Hergovljani, Sdralove, Glogochevecz gorni, Pergomeliay, Presa, dolni Glogochevecz, Sabiak	7	
	Sivkovich	Robischa	1	
	Purich	Gudovecz, Korenovo, Plavnicza dolnie, Szredicze dolne, Presovecz, Pavlanj, Galovecz, Obrovniczay, Kokonecz, Prespa, Szamaricza vlaska, Patkovecz	12	
	Juchchoczy	Dautan, Megyreche y Nevinecz, Kosarovecz, Racha, Szasovecz	6	
	Jellich	Szeverin	1	
	Boicheta	Deszlanovecz, Kovachicza dolna vlaska, Piszanicza mala	3	
	Radoichich	Mali Szdenczy, Pavlovecz	2	

Granitz	Compagnien	Dörfer	Suma der Dörfer	Suma
	Lyuboievich	Orlovecz y Szlovenska Kovachicha, Gerchevec zdolnj, Ladislav, Tomassicza, Kaigana, Glogochevecz, Szdenci veliki	8	
	Sdellarovich	Plosticza stara, Plosticza nova, St. Jacobi, Ternoviticza, Draschicza, Herczegovecz, Dernova	7	
	Dijakovich	Stupovacha, Vukovie, Kaniska Iva, Cziglenicza, Kapelicza, Vlasky, Passian, Dicknick, Miriska mala y velika, Kossleyn, Garesnicza dolna, Pallesnik cum Sdenchech	13	
	Szinkovich	Berek, Petrichka, Samaricza, Simliana dolna, ostri Szid, Garesnicza gornia, Simliana gornia, Podgorich, Popovecz, Bersslanicza, mala Kutina, Chyajra, Begovacha	13	
	Mathias Babich	Platnicza, Dolnia Narta, Stara Narta, Kollarevo szelo, Utiskanj, Ivainska et Babinecz, Hrastovecz, Szreskay Gyurgyicz, Krusskovecz	11	
	Mersliak	Sischany, Stefaina, Dies Katicza, Ulaminecz, Tussniara, Martinicz, Krissich,	7	
	Predragovich	Verllinska, Pobijenik, Suhaja, Grabovnicza, Mikloseum Pressa, Bojana, Millassevecz, Vagovina	9	
	Joh. Habijanecz	Bernarovecz, Lipovchanj, Czerina, Dragichevecz, Boszillievo, Kopchevecz, Pollanchany et Pokluvany, Deresa, Chasma, Draganecz, Komussevecz	12	
Ivanicher	Thom Habianecz	Novo Szelecz, Obedische, Akessinecz, Vessesche, Konchani ,Bernarovczy	6	
	Georg Habijanecz	Dijanovecz, Deressani, Oczaginszy, Sobochanj, Grabirie, Sumechanj, Tussnary	6 ½	27
	Georg Mihalevich	Predavczy, Bethlinczy, Krissczy, Obreska gornia, Obreska dolnia, Marchany, Lovary,Nou Sussnariya	8 ½	
	Busziakovich	Kriss, Bunianj, Sirincy, Johovecz, Hrastovnicza, Rechicza	6	
		Petrinia		1
		Summa		186
		Sumarum		344 357/175

Izvor: Kriegsarchiv Wien, Wiener-Hofkriegsrat, Exp/1749-12-454 od 11.12.1749.

SUMMARY

The listing of Varaždin Generalate from 1726 provides us with the survey records of each village under this military command. It also shows the earliest made division of villages by their smallest administrative units. At the time, there were 351 villages under the Military Border's Varaždin Generalate rule: the records indicate, that the Đurdevac' area had 4 regional units (so called vojvodstvo, or duchy); in Ivanić there were 6; 8 in Koprivnica and 14 in Križevci. The Varaždin Generalate listing from 1749 gives an insight into the 416 actual military companies, by their village allocations at the time. these two listings show how the military structure changed over time during the first half of 18th century; they also prove that in the period from 1726 and 1749 the number of villages increased by 65 new settlements, or, almost by a fifth. It probably confirms further settlements and new arrivals on the territory of Varaždin Generalate, a sort of continuation process of the intensive settlement in the previous century.

CRTICE IZ POVIJESTI LEGRADA

Marija WINTER
(1912.-1989.)
Ludbreg

Građa
(Priredio: Dragutin Feletar)

Napomena: Učiteljica Marija Winter Ludbreg (1912.-1989.) svojim je radovima dala zapažen prinos historiografiji Podravine. Najviše je povijesne crtice i radove objavljivala na Radio-Ludbregu, te u časopisima Kaj, Podravski zbornik, Podravski zvonici i Ludbreški list. Nakladna kuća Dr. Feletar izdala joj je posthumno dvotomnu knjigu Iz povijesti Ludbrega i okolice (2000.), u kojoj je njezin životopis i bibliografiju napisao Hrvoje Petrić.

Marija Winter radila je kao učiteljica i u Legradu, od 8. listopada 1940. do 5. veljače 1943. godine. Uglavnom na temelju podataka iz spomenica župe i škole u Legradu, u to je vrijeme sastavila nekoliko crtica iz povijesti i geografije legradskoga kraja. Rukopis je uglavnom pisan na legradskoj hrvatskoj kajkavštini. Za dijelove rukopisa nije posve jasno da li su oni njezin originalni rad ili su zapravo citati iz spomenutih spomenica. Ovaj je rukopis važan prinos za istraživanje povijesti Legrada, pa ga u cijelosti objavljujemo kao građu, bez znatnijih ispravaka i redakture.

UVOD

Uvod je građa sabrana za etnografsku spomenicu mjesta Legrad u školskoj godini 1940./41. Historijski dio rađen je prema župnoj spomenici i spomenici škole. U tome mi je mnogo pomogao tadanji župnik Gruber.

Budući da je Legrad čisto kajkavsko mjesto biti će građa spomenice pisana kajkavskim, domaćim narječjem. Jezik je u ovom kraju takav da ga nije moguće bilježiti sa pet čistih vokala, koji su, uz suglasnike, dostatni za štokavsko narječje. Osim a, o, u, e, i postoje još četiri vokala.

U nekojim riječima izgovara se a tako da izlazi sliveno âo. Bilježim ga sa á. E se ponekad govori skriveno sa i êi = é ili opet sliveno sa a êa = ě.

O se u mnogo slučajeva pretače u ou i za taj ou uzimam ó.

Prema tome ima u ovom kraju devet vokala a, e, i, o, u á é ě ó.

Suglasnik dž i ć nepoznati su. Lj je u uporabi samo u riječima koje su Legrađani primili iz književnog jezika. Rabi se samo Č. Negacija se stavlja vrlo često iza pomoćnog glagola na pr.: »Ja sem né bil. On je né došel.«

Vrlo često govori se iz poštovanja u trećem licu na pr.: Kaj veliju?

Glagolska vremena su samo tri i to: prezent, perfekt i futur drugi.

Prezent:	idem	imam
Perfekt:	sem išel	sem imel
Futur:	bóm išel	bóm imel

Štokavsko narječje i ovdje zovu gospócko pak se njime služe samo u pismenom saobraćaju.

Mesto predloga u rabi se v, a taj v često prelazi u f:

Veli se: f hižu f šumu ali
v róki v žepu

* * *

Legrad leži v hrvacki Podravini na mestu dé se Mura zléva v Drávu. Trgovišče Legrad ima svoju opčinu, a spáda v Koprivnički kotár. Sela néma ni jěnoga v céli općini. Legrad je općina za sěbe. Vezda spada v Hrvacku, a negda je skupa s célěm Međimurjěm spádal pod Mađarsku.

Legracki határ ili okoliš je Drava rězdvojila. V Podravini na desnem brégó je sámo mesto i nekaj zěmlě, v Međimurju su takaj zemle i šume, a i na Mađarskom imaju skorom si Legrađani gorice ili pak šume. I té kraj dólnje Mađarske je negda bil čisto hrvacki. Još i denes té ludi ne znaju dobro mađarski. Govoriju sě pomešano. Legracki határ se na severu drži Mađarske, na severoistoku do drnjanske općine, pak Đělěkovca i đělěkovečkě općine. Na jugu se drži otočkóga, a na severózapadu Dobravskoga határa. Legracka imanja, koja só na Mađarskoj, nésu nigdár spádala pod legracku općinu, makar da tam skorom niti néga domači Mađárov.

Legrad sě i pó góspócki i po domačem zove Legrad. Drugóga imena néma. V célom mestu jěga 520 (petsto dvajsti) hiž. Stanuje pak vu njěm 2.900 ludi.

Otkót ime Legrad? Još predi leta 1242. bila je blizu Legrada stára cérkva Duha svetoga. Zrušili su ju Tatari (ludi veliju Pésoglavci), dok só nagánjali krála Belu. Mađarski se Duh Sveti veli Sěnt Lělěk. Misli sě da je vu tó vréme Legrad i Đělěkovec bil na imánju istoga góspódina, pak je v Legradu bil grád, a v Đělěkovcu sělo. Tak se pó cérkvi najpredi zvál Lělěkgrád, pak onda Legrad. Za Đelekovec misli se da je najpredi dobil ime Lělěkověc, Jělěkovec, pak onda Đělěkovec.

V župni kroniki v Legradu piše, da je 1261. leta bil vlastelin v Međimurju Lanukret, sin Buzudov. Morti je iměl i Legrad, pak se po njemu selo i grad počel zvati Lankret, pak onda Lenkrat i nazádnje Legrad.

Domači ludi veliju da su bródári (tó su ludi koji se voziju pó Dravi i Muri) dok su zaglědali grada vikali: Glej grád! Ot Glej-grád postalo je Legrad.

Kuliko je tu istine – tó zná sám dragi Bóg. Najverovatnije je da je ime ovoga mesta došlo od stáre cirkve Sěnt Lělěk. Ovdešnji Hrvati rabiju i pó koje Mađarsko ime i naziv. Tak i šumu v Mađarski zovu: Sent Haromšag (Sv. Trojstvo). Jěděn stári drávski rukav zově sě Fizeš i tak su verovatno i pri nazivu Legrad spojili mađarski Lělěk s dómačim grad i tak denes imamo ód Lělěk-grad – Legrad.

Jóš i denes mesto dé jě bila tá cirkva zovu »Cirkvišče«.

POVIJEST TRGOVIŠTA LEGRAD

Mesto Legrad leži denes na desni strani Drave, 15 minót daleko ód mesta, dé se Mura zléva v Drávu. V staru vréme tekla je Dráva severno od Legrada, i tak je tó mesto biló dél velikóga međimurskóga imánja kojemu su se góspódári višepót menjali. Još leta 1691. Legrad je bil med Murom i Drávom. V župni knigi venčanih piše, da se nekakvi Pišpek z lubreške župe more ženiti predi nego bi se tri nedele za redom ozival, zato da more dok još traje led na Dravi v Legrad; po vodi je v zimsko vréme nevarno. Pó tom se vidi da je još vu tó vréme Legrad međimursko mesto. Povest Legrada je vezana na povest céloga Međimurja.

Pisana povest Legrada počinje leta 1296. V Zalaegersegu v Mađarski čuva se stari teštament firšta Panitha (Panića?) od Buzadóvóga roda; pisani je 1. svibnja 1296. Firšt Panić ostávla svoji ženi Ani imánje: Sent Trinitas (mađ. Sent Haromšag) z zemlom Kakonja i imanje med Dravóm i Murom. Dó denešnjega dána nosi Kakonja tó ime, Sent Haromšag isto, a óno imanje med Murom i Drávóm sigurnó je denešnji Legrad. Dó denes su te zemle v rókaj Legrađanov, makar né se, ali dó rata je tó sě bilo legracko.

V Kolomanovo doba dobila su i nekoja mađarska Gospoda imanja z ove strane Drave. Tak su plemići roda Gut-Keled imali Rasinju, Kuzminec, Đelekovec i Torčec, pak se nagađa da je i Legracko imanje vu to vréme spadalo Gut-Keledom. Gut-Keledi bili su prijateli zagrebečkim biškupóm, pak su svoja imanja v podredili zagrebačkem biskupom. Tak je prekmurski arhiđakonat de Bekšin spojen z Međimurjem i podređeno biskupu v Zagrebu. Međimurje je, a ž njim i Legrad, spadali su pod arhiđakona v Bekšinu, pak se od konca 13. véka međimurski arhiđakonat zove békšinski. V Bekšinu je bil grad Keledóv.

Rod Keledov držal je Međimurje do konca XIII. veka, a njihova imanja došla su v róke grofov od Kisega – Gisingov. Gisingovce je svladal ban Mikac, ód roda Akuš z Mađarske, ali je Međimurje sejeno ostalo v rokaj Gisingov koji poteču od bana Henrika. Henrik je dobil Međimurje predi 1267., a njegovi potomki su vživali ta imanja do1326. Mikac je Gisingom zel grade Prodavić (Virje) i Sušicu

(Đurđevac), a 1350. (30-X) Ljudevit Veliki, da bi nagradil Stjepana Lackovića za vernost i hrabrost v napulskem ratu dal mu je grade Čakovec i Štrigovo. Tak su Lackovići postali vlastelini v Međimurju, ali okoli 1356. spominje se i Ivan Chuz »vlastelin međimurski«. Bil je za ono vréme jeden od prvi ludi v Hrvacki, pak je postal i ban dalmatinski i Hrvacki. V čiji rokaj je bil Legrad vu to vréme, ne zna se stálno, ali verovatno je da su tó imanje imeli Lackovići. Sin bana Stjepana Lackovića (1351.-1352.) Stjepan Lacković pobunil se je proti krála Sigismunda, pak je tó platil životom na »Krvavem saboru v Križevcu«. Tam su pred Sigismundom neprijateli zaklali i zádnjega Lackovića Andriju, sinovca Stjepanovoga. Bilo je to 27.-II-1397.

Već 4. žujka 1397. Sigismund je v Žakanju izdal darovnicu, i tóm darovnicom daje Međimurje Kanižajem: Nikoli, Ivanu i Stjepanu. Kanižaji se zovu po Kaniži. Kanižaji nésu dogo imeli Međimurje; već 21/VIII 1405. Sigismund daruje Čakovec i Međimurje tastu, ocu svoje žene Barbare (Crne Kraljice) Hermanu, celskóm grofu. Još predi nek je Sigismund zel Barbaru (ženil se je v prosincu 1405.) posódil si je od Hermana 48.000 dukatóv i záto mu je dal Međimurje. 1408. bila je kralica Barbara v Čakovcu na imanju svojega oca.

Celski grofi su bili jákó nasilni. Urlik i Fridrik próglasili su se za báne. Hunjadi Janko je bil njihóv neprijatel, pak jim je zel 1446. đurđevečkoga grada i Legrada. Tak je Legrad postal Hunjadijev, od njega ga je herbal král Matijaš Korvin. Korvin je imel i celo Međimurje, jer je zadnji član celski grofov Urlik hmrl bez naslednika.

Král Matijaš prodal je Međimurje (z Legradom) švedskomu Židovu Ernuštu. Té Židóv bil je kralóv blagajnik, doživotni ban Slavonije (denešnje Hrvacke). Dobil je plemstvo i titulu »od Čakovca«. Ernušt se pokrstil i dobil je ime Ivan, postal je 1473. bán. Okóli 1505. hrml je v Pećuhu bán Sigismund Ernušt (bil je biskup).

Ivan Ernušt III. – gospodin međimurski bil je za Zapolju (i neprijatel Ferdinanda I. Habzburgovca) pak je pómagal Krstu Frankopana.

Zadnji Ernušt Gašpar bil je oženjen Anom Keglevićevom, kćerjóm bana Petra. Ana je ostala dóvica i preženila se za Ladislava Banića dólnjólendavskoga. Bán Peter štel je Međimurje zadržati svoji kćeri, ali se zameril Ferdinandu I. i zgubil je bánsku vlást. Ban Keglević zadržal je Međimurje 5 lét (od smrti Gašparove 1541.).

V banski vlasti nasledil ga je Nikola Šubić Zrinjski i on je 1546. osvojil Čakovca i tu zarobil Petra Keglevića.

Král je célo Međimurje dál bánu Nikoli Zrinskomu, zátó kaj mu né mogel splatiti bánsku plaću 50.000 dukati. Nikola Zrinjski »bán i potkrál tréh kralevin« junački je bránil Siget varoš« i v borbi s Turčinóm istó tak junački završil svoje življenje. Njegov sin Juraj III. Zrinjski stálno je živel v Međimurju. Ón je dovršil tvrđavu v Legradu, koju je još Nikola, otec njegov, počel zidati.

Sin Jurjev, Juraj IV. štima se titulom: »Legracke krajine kapetan«. Juraj IV. bil je istó luteran, kak i njegov otec, ali ga je prekrstil o. Rafael Kobengel i tak se ón vrnul katolički veri i pretiral je luteranske prodekante.

Pavlini su držali da su Jurja IV. prekrstili Pavlini ze sv. Jelene pri Čakovcu, dé su Zrinjski imeli svoju grobnicu. Isusovci veliju, da su óni (O. Kobencel S. J.). Dok je Juraj III. próganjal katoličku veru, Pavlini su ostali v Međimurju, makar su skorom sá gospoda prešla na luteránsku veru.

Juraj IV. ratoval je v tuđini s 1.200 konjanikov, pak se pripóveda da ga je otroval Walenstein z nekakvom rotkvom. Juraj Zrinski hmrl je v Požunu v 28. letu. Njegva žena preženila se za Nikolu Malakocija (zvála se Magdalena).

Deca Jurjeva, Nikola i Peter, bili su dobri Hrvati i z njimi zapáda zrinska zvézda.

Zrinjski su vladali Međimurjem 124 leta (1546.-1670.). V Legradu je već ód starine bila tvrđava, bole ju je obnovil Nikola Sigetski i tak je i sámo mesto póstalo znameniteše.

Drugu tvrđavu zazidal je Nikola Zrinski 1661. Ime ji je dal »Novi Zrinj«. Nikola je zazidal tvrđavu tak da je s tri stráne bila voda Mura i Drava, a s četrte šuma. Novi Zrinj trebal je braniti imanja Zrinskih ód turski sóldátóv z Kaniže. Kraj póleg tvrđave pómali su naselili meštri koje je sóldačija navek trebala. Već 1670. Legrad ima 1.000 stanovnikóv. No lépi festung néje bil dógovečen. Zrinski je

oplenil nekoje turske tvrđave i zátó je Ahmed Ćuprilić došel z velikom vojskom, a blizu Legrada je bila nemačka vojska grofa Montekukolija. Montekukoli predal je Novoga Zrinja Ćupriliću »kakti nepotrebnu točku«. Veliki vezir razrušil je tvrđavu do fundamenta. Nikola Zrinsjki bil je jako ogorčen radi takvoga nemačkoga izdajstva. Tóžil se je v Beč »na nečuveni čin, kojemu nega ravnoga v povjesti«. – »Denes v jutro predobil je Turčin Novoga Zrinja, kojemu niti zid né bil niti malo podrti, a gospon Montecuccoli niti sablu ni teknul da ga obrani«.

Nikola Zrinjski bil je i dober katolik. Višeput pozival je (i pomágal) Isusovce da Međimurje pokatoliče. I vu vréme, dok se Ćuprilić približil Nóvomu Zrinju bili su Isusovci v tvrđavi. Jeden ód njih piše o tom događaju ovak: »Na ověm nóvěm taborišću vojska Nikule Zrinjskoga črleni Turčin pókazal je su svoju silu. Predi néje odahnul dok néje sebi Zrinja podložil. Biló je tó zádnjega lipnja (1664.). Turčini su potókli se sóldate koji su bili v tvrđavi, osim kojih 200, koje je Mura znesla vun. Nekoji teški ranjeniki só se potopili. Med ftopleniki bil je i Isusovec o. Claudije Varaius. Zapovédnik gráda rekel je ocu Claudiju nek za vremena ostávi tvrđavu, ali Claudije néje štel ostaviti ga v najgorém času, nadal se je da tolika kršćanska vojska (i nemačka Montekukolijeva) móra Turčina potirati, ali se prevaril. Sóldati koji só bili v Zrinju bili su Hrvati i Mađari i óni su se sile upótrebili da se grád óbrani, ali nésu mogli nikaj. Zrinjski se radi takvoga postupka nemačkoga zahvalil na bánski časti i zapovedništvu vojske s kojom je v zimi 1664. razoril tvrđave u koji se držala turska vojska v céli Podravini ód Koprivnice dó Osjeka. Ž njim srušil i turskoga mosta na Dravi pri Osjéku. Zrinjski je nanesel Turčinu velike gubitke i tó mu Ćuprilić néje zabil. Ód toga događaja bráni Međimurje Peter Zrinjski. Mesec dana pó osvojenju Nóvóga Zrinja bil je Ćuprilić na Rabi pri sv. Gothardu potučen, ali ód toga né bilo koristi. Vu Vašvaru je skloplen sramotni mir. Hrvacka je bila predana na milost i nemilost Turčinu. Radi toga i još drugoga zla kaj je Hrvatska trpéla Zrinjski su se pobunili protiv caru. Na veliku žalost Nikola Zrinjski završil je svoj zaslužni život 18. XI. 1664. Nad grobom njegovim držal je govor o. Ivan Kéri, Pavlin, a pokopal ga je sám zagrebački biskup Peter Petretić. Céla Hrvacka iskreno je žaluvala za velikim grofom kój je bil: »slava Kršćanstva, užitek sv. oca pápe, svetlost Slavonije, očinji vid Hrvacke, pótpóra Dalmacije« (reči govora nad grobom).

Nikolu Zrinjskoga nasledil je brat Petar Zrinjski – dober junak, ali prepošten, da bi bil dober političar. Biskup Borković poštuval je Zrinjske i zauzimal se pri caru Leopoldu za nje, ali nije mogel nikaj. Žalosna povjest i svršetak Petra Zrinjskoga dobro je poznata i zató prejdem prék toga.

Zadnji ód Zrinjskóga roda, ostal je Adam Zrinjski. Za njega se pripovéda da je ranjeni vu pleća, ne ód Turčina, nego ód kršćanskoga izdajice, pal v bitki pri Slankamenu 1691.

I tak je nestalo roda Zrinskoga. Njihova imanja pripala su Leopoldu, kój v proglasu od 3. IV. 1670. piše hrvackomu národu, da je grof Petar Zrinjski »postal nevernik naše krune, radi česa se ima zapleniti céli imétek njegóv«.

Funkcionári tridesetnice v Nedelišću: Peter Prašinski i Franc Špolarić imeli su se popisati i zapleniti, ali predi neg su óni došli, došli su cárski generáli Špankau z Štajerske i kápetán Ferdinand Ernest Brenner, koji su odvlekli se kaj se samo dálo od istoka dó zapada Međimurja. Brenner je z legrackoga marofa otiral 113 gláv márke i 124 komada svinj, né samo tó nego i žito, mladinu, sir, sól, ulje i se dó česa su došli.

Od Brennerove sóldačije najviše je biló Vlahóv a s Špankaum su bili sami Némci. Niti kmete nésu pustili na méru. I svojim su zemali kaj su našli. Pól imánja zel je Leopold, a pól je ostalo Adamu Zrinskomu. Adam je zaglavil 1691. pri Slankamenu, i tak je Leopold se prisvojil.

Do 1695. brinulo se za imánja v Međimurju dvorska komora v Gracu. Toga leta dobel je vlást nad Međimurjem markiz de Prié. 1697. izdal je Leopold povelju po koji markiz dobiva Međimurje s pravom nasledstva.

Dr. R. Horvat piše da je 1702. markiz prodal imanje nazád c. komori v Gracu, ali v matici kršćéne dece v Legradu piše 23. XII. 1703. »Krščena je Eva, zak. kći poglavitoga gospodina Adama Presek i Julijane Gorup. Kumuju: pl. gosp. Antonija Bioneti, preuzv. g. markiza de Prié, imánja međimurski i prekmurski plenipotencijar. Kuma pl. gđa Katarina Bohasi. Pó tom se vidi da je 1703. – 23. XII. još Markiz de Prié imel svojega upravitela i da su imanja bila još njegova.

Imanja su ponovno prešla v roke komore v Gracu, pak su je 1715. dáli v zákup »grofu Ivanu Čikolinu, a 1719. i tó 25. / V. poklonil je car i králj Karlo VI. za navék grofu Mihajlu Althanu za usluge, koje je kralu iskázál v ratu za Španjolsku.

1791. kupil je Đuro grof Feštetić za 1.600.000 forinti ta imánja ód familije Althan. Tak je i Legrad došel v róke familije grofov Festetićev. Té grofi nésu nigdár stanuvali v Međimurju. Zazidali su si jakó lepóga gráda v Pribislavcu. Feštetići su se pómali odnarodili – pomađárili su se i tak su ód Turopolcov póstali Mađari. Zadnji Festetić, međimurski góspodin živel je v Madridu (1939.). Nije se nigdár ženil i ž njim bó nestalo toga roda kój jé v Austro-Ugarski bil jeden ód prvi grofovski rodov. 1918. došla su sa imánja, pák i međimurska pód agrarnu reformu. Međimurje jé resprodávala firma Slavonia d.d.

Legrad se je više počel širiti i razvijati posle leta 1684. dok su Turki odišli s Kaniže. Trgovina i obrt lépo se razvila. 1797. bil je v Legradu tkalački ceh. Cehmešter Juraj Kos, pak sabólski céh (krojački) i mlinarski ceh. Trgovina je bila živa, a najviše se trgovalo s konji. Legracki trgovci nésu bili baš na najbolšem glasu. Župnik Brdarić pripoveda ovaj slučaj koji se koncem XIX. véka dogodil v njegvi obiteli v Križevcu. Sluga je išel na pašu, ali je pó nesreći zadremal. Dok je spal konji su nestali. Majka Brdarićeva pođe rano u jutro na gradsko poglavarstvo da javi taj nesretni slučaj. Putem sretne je znanac i čuvši da se radi konji plaće veli joj da su konji sigurno v Legradu. Zadnji čas je bil da se još predi sejma najdu i zato se otac s žandári u kasu otpelali v Legrad. Pri konjskem trgovcu né bílo nikoga doma i tak su na silu otprli štalna vrata. Konji su zbila bili v štali i veselo su hrcali dok su vidli gazdu.

Legrad puno strada i ód poplave Drave, pogotovo otkad je Drava koritó premenila. 1850. (6. / XI.) i 1851. bile su takve poplave da je voda došla i v kapélicu (5. XI. 1851.) Majke Božje žalosne i tu je bila laket visoka. Postrádalima ód poplave poslal je car Franjo Josip »3.000 srébra« (Spomenica župe).

Crkva i župa Legracka ima svoju posebnu povjest. Međimurje je ód davnine bilo kršćansko – katoličko. Već v doba krála Bele, dok su Tatari došli v Hrvacku, bila je negdi kraj Legrada jena cirkva. Zvála se »Sent Lélek« - bila je pósvečena Duhu Svetómu, po nji nekoji misliju, da se i Legrad zvál u starini Lelek-grád, potlom Le-grád. Druga cerkva je bila cerkva sv. Trojstva. Spominje se i imanje (1296.- I.-V.) Sent Trinitas – mađ. Sent Haromšag. Tó imanje dobilo je ime po cerkvi sv. Trojstva koja je bila negdi blizu legracke šume Sent Haromšaga. V stáro vréme Legrad je bil malo selo, pak ni bilo vrednó dati mu svoju faru. Vu vreme dok su vladali Arpadovci legradskó imánje bilo je pripojeno bekšinskomu đakonatu, a ž njim skupa biskupiji v Zagreb.

V popisu fari v Međimurju od 1334. nega još Legrada. Arhiđakon gorički Ivan spominje v Međimurju 10 fari. On spominje cirkvu sv. Martina, istočno od Preloga. Pod tu faru je sigurno spádal i Legrad. Okoli leta 1501. za Ernušta Ivana Mlajšega, popisane su pák fare v bekšinskem đakonatu, ali niti tu nega Legrada. Najbliža fara je Bistrec (pó potoku Bistrecu), denešnji Vidovec.

Za vréme širenja protestantske vere biló je v Međimurju puno plemenite gospode, ali su si bili za Lutera (Izveštaj Isusovca Ljubića 1632.). Vođa jim je vu tom bil Juraj Zrinjski III. Dok je Nizozemski učenjak Jakob Tollius došel v Čakovec 1660. pák je z grofom Pottingóno išel razgledati čakovečkoga gráda videl je tu jako lépe i skópe stvari, a med drugemi stvari videl je i sliku Martina Lutera i njegove žene Katarine. I Legrad, tó za ónda prilično malo mesto bilo je otrovano luteranskom verom. Néje tó nikakvo čudo, dok se zeme da je Legrad vu tó vréme bil nastánjen sakakvemi ludi, koji su živeli daleko od fare, sami za se. Već 1620. bil je v Legradu luteranski pastor Đura Serenji. Ón je predi bil kanonik v Đuru. 1649. pišu Isusovci, koji su bili poslani od biskupa P. Petretića: »Na krájnjem délu Međimurja leži Legrad – plodno tlo za vojnike i heretike. Isusovci su v Legrad došli radi misija ali su se té Isusovci mórali preseliti z Legrada. Zrinjski su doznali da se velika vojska Tatarov izbira v Kaniži, pak su Isusovci, prešli v Kotoribu. I 1664. leta, dok je Ćuprilić potsédal Novoga Zrinja bili su Isusovci s sóldáti v grádu i jeden se je ód njih ftopil v Muri dok je mislil póbeći.

1681. leta došel je za župnika v Legrad Martin Vinci. Katolikóv je bilo, ali verski život je bil slab. Posle Vincija stálnó ima Legrad svojega župnika. Već je takaj i 1641. bil v Legradu župnik, ali se za

stalno ne zna je li je župnik stalnó stanuval vu tem mestu. Pód konec 17. véka punó Kalvinóv i Luteranov daju decu v katolički cérkvi krstiti.

1684. bil je lutreški pastor stirani z Legrada. Zval se je Adam Barakanj. Vu tó vréme biló je v mestu i kalvinov, vezda su pák ostale samo luteranjske familije (1941. god.).

1694.-1735. bil je v Legradu župnik Stefanus Prekrat. On je 1695. postal »opat sv. križa« od Kerestura i tak je imala legracka župa mitronosca za župnika. On se je lépó slagal z luterani i tak je i za njega punó njih prešlo na katoličku veru.

Da malo vidimo kak je biló predi Prekreta. 1670. biló je v samem mestu »još« dvé trečine heretikov kako piše P. Prašinski biskupu Borkoviću. Car je zapovedal mađ. dvorski kómori da se móra pastor sterati, ali se ón boji da se ne bi ludi póbunili.

1677. bila je već legracka cirkva premala za »veliko mnoštvo puka mađarskoga i hrvackoga i nemački sóldátov, a né samo tó nego jóš ju Drava saki čas póplavi. (Bile su vu tó vréme crkvene propovedi hrvacke, mađarske i nemačke). »Grofica Sofija ud. Zrinjski (valjda žena Nikole) dala bi za cirkvu 300-400 forinti, ako i car ima volu tulko dati«, piše Isusovec Gailer biskupu.

Vu tó vréme bil je v Legradu Isusovec Szentpali. On je dopelal sobom i učitela i té je »badava i dobro pódučaval decu akatolika i drugu decu, koja nésu išla drugómu učitelu«.

Luterani nésu dólgo imeli méra v Legradu. Generál grof Bathyani zapóvedal je Darabašu, kapetanu legradskomu, da móra zmesta stirati sakoga Legrađana kój bi se usudil protestantom čitati sv. pismo. Generalovo pismo došlo je v róke podzapovedniku i ón je odgovoril, da takvih néga v Legradu. Tó né bila istina. Céli Legrad je znal da se protestanti skuplaju pri Ivanu Kovaču v 4 vuri pópólne.

1677. – 27. II – Protestanti só silóm dópělali predikanta i stražili su ga z oružjem. Silóm su otprli gróbje i v cérkvi zěli sě pastorove stvari, kajti je biló predi više toga danu župniku na čuvanje. Ódnesli su i tri svoje zvone, a predi toga su predikantu v slavu zvonili.

I pisma Jurja Pavošića (valda zapovednik tvrđave), vidi se da je 1677. 26. II., predikatora amoval (meknul). Zvonov još nesu povernuli, ali se ufam da i tó bude; dó prisasztnoga pondilka sram njim dal terminus.«

Mađarov je biló tulkó da je biskup Borković štel posebnoga kapelana dati za nje.

1680. – 10. XII. prodana je hiža pastorova za 20 forinti, ali protestanti su se i dale protivili naredbam zemalske gospode, koja su jim branila slobodu, pak su već 1682. (7. VIII.) dobili toleranciju.

Protiv toga dakak biló je punó gospode pak su oni si delali na tom da se legrackem luteranóm ne priznaju pravice mađarski luteranóv. (Koresp. bisk. Borkovića v pismo Krsto Stettingera z Luksemburga – javla biskupu da se na Legrad ne odnosiju oni dva člani saborski.)

Toga leta biló je v Legradu 800 akatolički sóldatóv. Istó leto došel je predikant i bil je pák stirani i pák se vrnul. Biskup Kolonić, Krsto Battyany i grof Nikola Drašković najviše su se zauzimali za tó da Legrada očistiju ód nóve vere.

1683. biló je v Legradu triput višě protestantóv nego katolikov. I dok je odišel vučitel katolik, dópelali su si oni učitela svoje vere. V mesecu ožujku istóga leta došel je grof Drašković i z vojskom otiral predikanta. Legrad je već dogo bil bez predikanta, vidi sě pó tom: već 1685. kat. župnik piše da se dobro slaže i s protestanti pák i sam pastor višepót k njemu dojde. Biló je vu tó vréme tu i arijancóv, nekoji só prešli na katoličku veru (1685. Matica krštenih).

Adam Barakany – pastor bil je pák stirani 1687. leta.

1688. biló je v Legradu 700 hiž – 200 ód toga katolikov.

1690. Patrón kat. cirkve je grof Adam Zrinski ½ - a drugu pólóvicu daje car. Gróbje je zajedničkó za se vere: kat. lut. kalv, i arijance. Katol. župnik se tóžil na vizitaciji kanoniku da (jedva jedvice) komaj i komaj živi. Ludi su siromašni a i malo ji je katolikov. Punó ji se reseliló radi teškoga života, sóldáčka plača je jáko slaba. Heretiki su bez pastora.

1698. piše bekšinski arhiđakon Ivan Leskovar: »Puk legracki sastoji od sakojački narodov kaj je pód nébom jega«.

Dó 1712. bila je cirkva ód plětera, zaličena z blatom. Toga leta napravlena je nóva ód hrastovine bez poda. Iméla je 4 óltare i 6 slik na plátnu. Tornja né biló. Samo su obesili zvone na stópe. 3 su zvona: 9, 12 i 7 centi težine. Cérkva je stála na gróbjó. (Pó priliki de je park – tam je biló gróbje).

Legrad je spal v broju hiž – tak da ji je 280. Bila je i jena kapéla sv. Mikule. Tam je bila slika Majke Božje Čenstohovske. Iméla je i svojega zvona (1 qvint)

Ta slika je još i denes v župni cirkvi. Obešena je na ogradu kóróša. Zvónar Miško Ružić pripovijeda o toj slici čudnu zgodu: Veli da je kod pozdravljenja čuo silan štropot i potrčao u crkvu da vidi šta je. Sve je biló mirno, samo je slika lebdila v zraku. Ta zgoda je té sliki pribavila jóš više štovanja. Bilo je to 1939. leta.

1760. leta biló je v Legradu 30 hiž luteranskih.

1768. piše kanonik vizitátor da jě cirkva ruševna. Orgule su imele 6 registrov. Bile su i predi orgule v cirkvi. 1693. spominje se orguljaš, a orguláša bez orguli néga. 1768. bila je i kapela sv. Ivana Nepomuka, 100 korakov ód pijaca. Te isto denes néga. Kap. Sv. Nepomuka je v parku.

Vu to vréme bila je već cirkva na »Gori sv. Mihala«. V istó vréme sklopili su Legrađani ugovor (contrakt stalni med dominimum čakovečkim i arendáškem várósem Legradom«) i vu tem ugovoru se spominje gora Sv. Mihála. Ime ji je sigurno pó cirkvi.

1780. premešteno je gróbje vun z mesta.

Denešnja farna cirkva početa je zidati 1769. a dógotóvlena je 1784. Na posvećénje je došel biskup Antón Zlatarić, arciđakon de Bekšin. Vu tó vréme bil je legracki župnik Petar Berke. Na glávni óltar donešena je kopija celjske Májke Božje. Tém kipóm doteknuli sú se najpredi celskoga kipa. Berke je bil čovek kój je i knige pisal. Tak je (1763.) štampana v Gracu povjest cirkve Majke Božje Bističke: »Kinč osebujni«. Ta je knjiga štámpána još predi v Zagrebu (1765.).

Za vréme toga župnika osnovana je nóva biskupija v Sombáthelyu i njoj pripáda od toga vremena i brég sv. Mihála. Zemle su i dale ostale v čakovečki góspóčiji.

1845. bil je v Legradu biskup Haulik radi férme.

Za velike mađ. bune 1848. bil je v Legradu župnik Karlo Novak. Bil je dober Hrvat i crkvenu spomenicu pisal je hrvacki.

Nováka je zamenil v Legradu Edurad Tallian rođeni Madžar. Bil je samo jedno leto i tó né célo župnik, ali radi narodnosti móral je ostaviti župu. Pó tom se vidi da je hrvacka svést bila jáka vu ovém mestu. Tallian je položi. 2.000 forinti (zakladnu glavnicu) za samostansku školu, koju je njegov naslednik Matija Gado podigel i koja još denes postoji (dogotovlena je 1893.).

I protestanti imaju svoju škólu dé se ód póčetka samo mađarski vuči (najme na mađ. jeziku). Prošlost i osnivanje te škole nije mi poznato, ali prviput se spominje da su legracki luterani dopelali svojega vučitela leta 1689. Učitel Simon se nekaj posvadil s župnikom i odišél je z Legrada i odmah su si luterani dopelali svojega učitela. Vizitator župe piše (1688. (2. V.) i ovo: Učiteljeva kuća i škola, najbliža župnom domu je ruševini blizu. Učitel je Ivan Objanić kój poučava 30 dječakov. Kod meše na nedjelje i svetkovine popjeva »Isti i zvoni!« Njegovi dohotki i ako određeni jedva su kakvi, jer mu župljani v razno vrijeme više obečavaju, a manje daju. Ubuduće njemu za sprovod ide 20 grošov. Kaj se pak tiče zvonjenja ne dobi se ništ. Vizitator još veli da je zvonjenje teški posel.

1693. Vizitator kanonik grof Nikola Nadasal v svojem izvještaju veli: Služba učitelu je da pazi na kór, t.j. pjevanje. Drugi pak koj poučava dečake zove se pracceptor. Imena nésu spomenuta bila je škóla navék donekle ovisna o cirkvi, ili su ju bár pómogli župniki. Od 1918. prešla je škola v državne ruke.

Legracka općina čuvala je do 1931. nekoje stvari koje su još od starine ostale v Legradu (11. V. 1931.). Te su stvári predali općinski blagajnik Vinko Simić i njegov pomoćnik Tomislav Marković u ime opć. odbora izaslaniku braće Hrvatskog Zmaja E. Lazovskom, koji ih je otpremio u Ozalj. Zapisnik o predaji zabilježene su ove stvari: cehovska škrinja iz leta 1840., 1 par negva, 1 želj. buzdovan, 1 koplje, mesingasta špica od zastave, 1 stari limeni lampaš, 1 bajoneta, 1 kadionica (od pokfona), 1 ornamentalni komad od mésinga, 1 stari komad papira sa kožom, 1 sablja bez toka, 1 sablja sa tokom, jedna helebarda, 1 manja helebarda sa križem, 1 klada, 1 križ sa zvijezdom, 1 topovska kugla, 1 drveni

svetac, 1 kaiš sa torbicom za patrone (od g. Kastla stoji u zagradi). Jedna zastava kapetana legrackoga, s jedne strane Majka Božja s druge strane grb erdedijanski (možda se zapisničar pobunio da je erdedijanski, jer Erdediji ovdje nisu imali posjed, a Legrad s Međimurjem ne pripada pod Hrvatsku za vreme Erdedijeve moći), 1 jelenji rog (iskopina), 1 puška bez ognja, dva cehovska vrča, 1 uljana slika Nikole Zrinjskog, dvije kase (1 okrugla, a druga četverouglasta), dva razbijena topa. Top i kase otpremljene su željeznicom od Koprivnice na Ozalj na račun Hrvatskog Zmaja.

S ovim starim stvarima, izgleda da se je Legrad razišel i rastal sa svim onim kaj bi ga moglo sećati na prošlost. Od sega ne vidi se nigdi ništ. Bile su dve tvrđave, a niti ód jedne néga niti kamena. Vu vrtu ima par kamenov, ali drugi sumnjaju da je tó kamenje na fundamentu stare tvrđave. Ostal je jedino stari »Urbarium« od 1768. na mađ. jeziku, a drugi od 1770. na hrvackom, kój nas seča da je Legrad imel negda posebno mesto med međimurski varoši. Tó leto došel je g. Balogh Ladislav od Palanthe i ž njima su se Legrađani dogovorili da bodu plaćali v novcu, a né kak drugi kmeti v naravi. Nišče né smel od njih više nikaj više zahtevati. V oči upada mesto dé piše: »Sastavlen je té contraktuš i napisan rođenoga mesta jezikom« - pisan je hrvatski, a mađarski je prepis poslan varmeđiji v Zala Egerszeg. V ugovoru piše da se sako leto ima platiti 979 rajnički i tó polovica na dén sv. Ivana Krstitéla a druga na dan Sih Svecev. Da ne bi bilo siromašnešem kakva nepravica nanešena móral je varoški rihtar (sodec) i prisežniki só općinu zezvati i napré dati kaj je koj dóžen dati.

V decembru dolazil je vel. ili vice sodec da saki more pred njega dojti i svoje tužbe iznesti. Legrađani su još i denes ponosni i rado se spominju doba dok je njihovo mesto bilo privilegovani varoš.

G. 1848. došel je za župnika Novak i ón je pisal i vodil kroniku hrvackim jezikom. On je zapisal da su Legrađani tó leto velike neprilike pretrpeli ód vojnikov. Bili su tó sigurno mađarski soldáti, a v Legradu su bili od 12. septembra 1848. do 15. oktobra 1849. »u velikem broju uvek v Legradu jesu bili«. Isti Novak zabiležil je da je cérkveni turen tak slab da se ruši. Rušt (drvena građa) znova je délan. Tóm prilikom déte su i zvoni v turanj i još denes stójiju.

Istina, Luterani i Katoliki se vezda lépo slažu i živiju v méru, ali dó 1851. trajala je právda za zvone. Jempót za navék dal je župnik Nóvak Luteranom 200 forinti srebra.

1851. vpelan je monopol duhana.

Legrad, 13. I. 1941.
S. Marijana Winter

CONTRACT STALNI MEĐÚ GOSPOŠTIJOM VU ČAKOVCU I LEGRADA IZ 1771. GODINE

Stariji primjerak ugovora sastavljen je 1768. na madžarskom jeziku – i poslan «varmeđiji» Zalaegersega.

Med čakovečkim dominiumu od jedne, druge pak strani arendaškoga varoša Legrada vu prepisanom dominiumu nahađanoga pomočjum obršitelov svojih dolepotpisanih dostojnem ÿ zadovolnem od obadve strani oblastjum ali plemipotentium vpučenih ÿ preskerble nih ÿ najviščem njihove Svetlosti kraljevske zapovedjum pred gnom Balogh Ladislavom od Gálanthe kakti vu té dominium poslanom po visokoimenovanom Kraljevske Svetlosti kraljevskim komisarom vučinjen je načinom, razlogom ÿ zaverom potpisanemi ÿ za isto:

Pervič: Preimenuvani dominium napre rečenoga varoša slobodnoga odhajanja stanovnikom grunte stanuvanj svojih nutrašnje ze vsemi oranemi i košenemi kerči zmed mesta onoga kotarih nahajaneh gmajnami ÿ vu njih nahađanem vsem germovjem, terniščem ÿ šibiščem: zvun toga.

Drugoč: Vsakojačkoga roda ÿ prilike prevedenu desetinu kakti ÿ domačéga legračkoga hasnuvanja stalno isti dominium prepusti po preimenuvanoga arendaškoga varoša stanovnikom vsum se sloboščinum vživati na hasen obračati ÿ davati kerčme, mesnice, meline, brode ÿ ribišče dobročinstvo, kakti kraljevska ÿ gospocka vun zne.... šč za se ÿ za namestnike svoje stalno ostavlenih.

Tretič: Dužen bude isti dominium gore rečenimu arendatom vu slobodi milostivnoga urbariuma punctuma 2.a derva davati skerb in pasenje samo polek dominiuma na spodobu punatuma gore rečenoga 2.a urbarialskoga ostane, ÿ tak po istom dominiumu kak ÿ gore rečenimi stanovniki reda luga milostivno odlučenoga ÿ po vsemu orsagu okolo obznanjenoga marlivo zevsema obveršavajuč.

Čeetrtič: Pokehdob ovo mesto svoju goru ima za to naspodobu milostivnoga urbariuma, poloviceh od dneva, illiti svetka svetoga Mihala Arkangela do svetka svetoga Juraja vino svoje slobodno bude kerčmarilo zvun vi na pak nikakov preko... napitek točiti nebudu smeli ter niti vino zvun prepisanoga vremena točiti slobodu bude pod kaštigu vu pomenutomu urbarialskom 8om § fusu 8om odlučenomu.

Slobodno vendar bude ovim stanovnikom za vreme gore dopuščeno vino gde guder priskerblemo točiti ÿ polek pre rečenoga milostivnoga urbariuma punctum ravno tak 8ga § fusa 8ga vino svojega prirođenja za svoju domaču potrebošču zapeljati i piti, za ono takajše vreme, kade kerčma gospocka bude tekla vina metemd toga milostivnoga urbariuma, punctuma 7a § a 3 ga teržtvo vsako vreme slobodno imati budu.

Petič: od vsakojačke devetine ÿ desetine zavsem budu slobodni.

Šestič: Za gore imenita szebi dopuščena dobra vsako leto davali budu vu gotovi penezi dominiumo rajniški devesto sedemdeset ÿ devet to jest 979 koje sume penez polovicu na dan Vseh svecev marljivo postaviti ÿ vu kasu gospocku čakovečku istinski ÿ prez vsake falinge odnestio ÿ dlučenomu na to gospockomu oficeru polek navadne quintantie od njega vzete odbrojiti dužni budu.

Sedmič: Da pak vu davanju prepisane sume rendarske premogučneči s kakvim guder načinom stanovnike siromaškeše teršili ne budu pravično ÿ dostojno vsako leto med sobum razdelenje vučiniti budu dužni da pak vsaka zverhu toga vkanjivost preprečiti bude se mogla za ovo razdelenje rihtar ÿ prisežniki varoša dužni budu ÿ zavezani ostanu vsu općinu skupa zezvati ÿ onda pred vsemi nazočni budučemi razdelenje pravično ÿ zdušno vučiniti ÿ zadnič tak od rendarske plače pravično prispodobnost razdeljuč, terjajuč ÿ davajuč kak drugih općinskih dohotkov, ali iz kerčme ali drugač ikakvih guder općinskih jednakim načinom dohajajućih ÿ općinu ovu dotikavajućih dohotkov portic talkajše kraljevske ÿ stroškov domačih vsigdar po oficeru varmeđimskim polek razmetanja vik pravično razdelejuć ÿ razmetajuč, terjajuč, ÿ ne drugačkak ali vu gotovi penezi ali vu naturalskom kakvom dugovanju, ali vu: forš pontih ÿ zadnjič istih naturalskih ali porspontih davanih ÿ v račun vzetih račune napraviti ter stolu gospockomu iliti oficeru gospockim napre dati, ÿ ako oni morebiti zamudili bi da vizitu letinu zveršavali budu sucu varmeđinskomu ÿ prisežniku napervo dati budu dužni.

Osmič: Da pak ova vsa gore rečena pravič nove ÿ istinkaše obderžavaju se ovo tulikajše za znanje ÿ ravnanje postavla se da svako leto v mesecu decembru illiti grudnu za zeznati kak maršure od stranih obodveh kontraktuši svi obderžavaju se. Visite bude, ter ÿ vu ovu mestu zide veliki ali vice sudec varmeđinski s prisežnikom varmeđinskim po kojih budu se pitali stanovniki varoša ovoga vsi. Ako kakove pravično ÿ istinske imali tužbe z vsakom sloboščinum povezati ÿ napervo dati budu mogli, ter dužni budu.

Devetič: Kak guder devezda tak od vezda tulikajše od kerčov dominiumu nikaj davali nebudu.

Desetič: Zvan onih, koja vre vu gorni pumetami zaderžavaju se ter očiveste,redovom raztolmačena jesu ter očiveste dominiumu dohajajuče dohotke, ÿ dužnosti, niti sam dominium, niti dominiuma oficeri, ÿ slugi nikaj ali vu gotovi penezi vu službai, ali vu naturalskom kakvom goder dugovanj potrebuvati, jemati, ali iz prerečenih kajguder ali vu vsemu ali vu stranki kakovi odimati ali pomenšati, ali zadnič zbog nekšěga broja stanovniki niš vekšu plaću illiti dohotke nametati ne smeju.

Ako, mettemtoga il potlam polek navadne jakosti ÿ terganja potokov Mure i Drave iz zemal oranih ali senokoš varoški ovomu danih stranku kakovu otterati ÿ odnesti pripetilo bi se ÿ s takovim načinom rečenoga varoša zemle orane, ali sinokoše bi se pomenšale vu poslu takovom nazoči gospockoga oficera ÿ birova ovoga varoša koje kvarno je ÿ ostale općine pomenkanje takovo po jednom sudcu varmeđinskim ÿ prisežniku na lice zemle previdelo se bude, ter kak najde se zdušno (prekoštalo) preštimalo se bude, ÿ pomenkanje ono polek zdušnoga takvoga preštimanja dominium vsigdar iz gore rečene sume rendarske falingu onu vun zneti dužen bude ÿ sumu na menje postaviti ter ova falinga

ne drugim nego onim koji kvarni budu znati mora se ÿ sami oni hasen iz pomenšanja arende imati budu jednakim tulikajše načinom ako vode takove varošu na potlam kuliko zemle dodale bi. Na hasen dominiuma doiti mora i arenda povekšati i zadnjič prepostavlena buduča pripečenja. Za veškom tak dominiuma, kak tu likarše arendašev segurnost vu priliki letna vizite varmeđuje ÿ po njem svetlom konziliumu kraljevskomu vsako leto budu se napre davala vu ostalim.

Na snazi ostaje 9. točka urbara s «obdržavanjem roka».

Na koncu zapisnika stoji: Za vekše veruvanje ÿ segurnost stalen ov kontraktuš vočenem mesta ovoga jezikom naređeno je ÿ pervo neg bi opravleno bilo nazočni buduči obadva stranki svetlo i razgovorno prečtet. Nekuliko svojmu, nekuliko pak ne znajući pisati z tuđum (?) rukum po dole potpisane plenipotencijarušev potpisan ÿ od strani dominiuma ÿ mesta ovog pečatoma tverđeno je. Pod slavne varmeđije pečatjum vu četiri strankah: jedna najme za dominium, druga za imenitoga mesta općini služeča, tretja slavnom konziliumu kraljevske mu pošle se, četerta pak vu slavne varmedie arhivum poslati se i tak samom domi minium, kak gore rečeni općini istinski i brez falinge izručiti se hoče.

Dokončano vu gradu čakovečkom 9ti dan Meseca XI 1771.

Francisko Osterhuber Komisarius zaladienzis pro legali tebasti monio odsibito orginacio judeinum

Pečat
Singillume domina e insule

II Pečat
Singillume civitatis
Legrad (i nensis ?)

Potpisani u ime Legrada
Rarvally Ferenc, kapit
Berenci Imbre
Kovač Đuro
Lemandi Janoš
Barberić Matjaš
Šantačić Đörđ

16. decembra 1771. u Zala Egerszegu

II. Pečat bez natpisa

LEGRADSKI HÁTÁR

Céli Legrad i njegov okoliš leži v ravnici. Mali bregi su na mađarskom. Céli brég zove se Brég sv. Mihála, a ludi ga već zdávnja zovu Gora sv. Mihala. Visóki só té bregi kojih 50 metri. Z prékmurske nizine na sever od Legrada zdiže se Patačina. Puna je mali pótókóv, pak se pó njimi i zove. Na istok od Patačine je Unumbanum. Mađ. ime Unumbaum? Na hrvackom znači »dosađujem i žalim«. Ne zna se zakaj ima tó ime. Okóli cérkve sv. Mihala je Brég sv. Mihala. Té brég je na istok od Unumbanuma, a na istok od Brega sv. Mihala je (Láto Hegj Lato-heđ). Hrvacki bi se rěklo: »Vidlivi brég«. Tu imaju Legrađani górice i šume, ali najvekši dél imaju grofi Inkaji i Žiči. Morti só baš Inkai dáli ime tomu brégó. Tá gospoda imaju imanje i na hrvacki strani v Rasinji, a té sé brég odonód vidi, pak je morti pó tóm postal Láto Hegj – Vidlivi brég.

Najvišešem mestu na brégu véli sé vrh. Strane brda zovu se samo brég, rebro samo malo nagnutó, brežúlastó zemlišče, pod vekšim bregom, veli se podgora. Ravna zemla je ravnica.

Zláta se najde v Drávi. Dó 50 ludi živi od ispránoga zláta.

Najvekša voda je Dráva, pak Mura. V Međimurju só dvá potoki. Od Dobrave ide Bistrec. A od Kotoribe Črni Járek. Kilometer i pól pré Drave sě zidu baš na Velikem Pažutu. Bistrec ima bistru vodu pak je to ime sigurnó zátó i dobil. Črni Járek ima isto bistru vodu, pak je tó ime valda dobil zátó kaj se z daleka vidi drévje i grmje okóli njega. Jezero je Šoderica. Voda mu nikam néjde, a isto tak niti jěděn potok ne vtéče vu tó jezero. Voda mu je slična zdenčnoj. Dublina mu je negdi vekša negdi

menša od 6 metri. Pred 50 lét ga još né bilo. Stopram dok só Legrađani prodali próda državi, predi tridesti lét, počeli só z mašinami kopati šódra. V glibóke grabe došla je voda. Denes je tam već veliko jezero, 30 rali. Vu njem jëga rib dó 40 kil teški. Uređene só i kabine, pak se s céle okoline i tijam z Zagreba dójdó kópat. Pó šódró zove se Šóderica. Šóderica je na tromeđi legracke, drnjanske i dëlëkovéčkë opčine.

Kraj vode je brég (obala) Med Drávskemi rőkávi jë siget (otok).

ZEMLE

Prave šume na legrackom niti néga. Së te šumice koje su okóli Drave su zaprav na naplavinama. Pó međimurski se vëli mëkë. Té šumice nésó sađene, nego Drava donese sëmenje i ónda sakipót za poplavom zraste malo drévje. Najviše je tó drévje okóli Drave i na Muri.

Od zapada je prvi Florijanov Siget. Tó je pravá mëka med Drávom. Ime je dobil Siget po Florijanu, lugáru. Te Florijan je čuval šumu pred 50 lét i još ga staréši ludi pamtiju. Odmah krëj Dráve na istok od Florijánóvóga Sigeta, pak se dó Legrada, leži Kanal. Kanal je dosta rétka šumica. I tó samo pólek Dráve jega vekšëega drévja, a bliže Legradu je se ménše i menje ga jëga. Veliki kómád Kanála je pažut, pak se po njëmu pasó legracke svinje. Još denës je veliki dél Kanála pód vodom dok dójde Drava, pak je tak sigurnó i negda biló, zátó só stári Legrađani skopali kanála od Legrada v Dravu. Té kanal se još denes more videti, ali na više mesti je već tak plitek da ga niti ne računaju za kánál nego mu veliju bërëk. Voda vu njemu baš na samém Kanalu pred Legradom je još dosta glibóka, ali samo za race dobro dójde, kaj se moru kópati. Pó stárëm kanálu je i céla naplavina dóbila ime Kanál.

Treća šumica je Čičoka. Leži na sever od Legrada pak së dő Dráve na sever. Na zapadu počne baš od Kotóripskóga póta, pak leži së dó Vajkeka. Južni dél Čičóke je sađena šumica, a drugó je samo náplavina. Zove së pó krómpéró »čičoki«. Tam só Legrađani imeli negda pole pak só ónda sadili toga dróbrovőga krómpéra. Još 1912. biló je tam toga »čičoka krómpéra.«

TLÓ

Tló je zvekšega mešovitó. Kraj Dráve je peskóvita i pródnáta zemla. Najbolša je zemla na Velikem Pažutu. Tó je črna zëmla poméšana s péskom. Berekov jë jáko puno, samo nesó baš veliki. Najvekši je Fizëš i Ganjeróv jarek. V Fizešu je staró Dravskó kóritó, a dok je dežđevitó vréme navek jë puno vode na njem. Ganjerov jarek teče v Dravu.

Od poplave jákó stráda céli hátár. Dráva se rëzléje tak da zglëdi kak jezero. I póte rëskopa. Saki čas dójde čistó blizu legracki hiž. Na velikem Pažutu je dosta veliki komád podrovala i odnësla. Vajkek jë tak póplávlëni da se niti nëmrë v Goru prék Dráve. Dravskë mëline negda ódvleče i odnëse. Dok prejde poplava ostaju navék bereki, samo dok je velika suša ónda se menši bereki posušiju.

Zëmle só dosta skópe. Prvoklasne 1 ral 15.000 din, drugoklasne 1 rál 12.000, a trećeklasne 8-9.000 dinara.

Za jednu obitel, móžda, žénu i tróje djece dosta je 5 rali srédnje zëmle.

Pažuti só još tri. Najvékši je Vajkek. Vajkek ide od severoistočnoga déla Legrada dó Mađarskë granice. Vajkek jë pun bërëkov. Na njém je i jená stára Drava. Voda je čista vu nji – néjë tó bërëčina, záto kaj navék dójde z Drave dok je velika voda. Otkód tó ime tó niščé ne zna.

Fizeš jë drugi pažut na jugoistóku od Legrada. Na njëm jë, dok só mokra léta, navék punó vode. Voda leži celó letó kak jezero na velikëm déló Fizëša. Fizëš ima isto mađarskó ime. Fizeš = travnik. Stari ludi vëliju da je negda pó Fizešu tëkël jëdën dravski rukav. Trag toga rókava së još i denes pozna.

Jugozapadno od Legrada je okoli pažut. Negda só Legrađani imeli još i Velikoga Pažuta prék v Međimurju, ali pred nekaj let só ga preorali i denes só tó najbolše legracke zëmlë.

Sinókóše - Pólëk Mure v Međimurju je Herlić. Tak dó 60 rali sénókóše.

Vrbóla od Herlića proti Legradu. Ime je dóbila po vrbaj. Južno od Vrbóle je Senjar.

Senjar, tó pák je póméšanó. Jëga zëmlë i sinókóše. Tu imaju i Dobravčani svojega pola. Nekoji sirómašni Legrađani só jim svoje prodali, ali v staro vréme je tó né biló dobravsko. Otkód ime Senjar?

Zemle (oranice) – V Međimurju jë Senjar (srédnja zemla) a južno od njega, pak do Drave je Veliki Pažut. Tó só dobre zëmlë, zátó kaj se zemla dobro počinula. Veliki pažut je bil pun grmja i drača. Bilo ga je dó 900 rali, ali Drava sakipót nekaj odnese, pak denes niti praf neznaju kulki jë. Sé jë preoran i tó só najbolše zemle za kuruzu. Još pred pár lét só tam bile štale. Nekoji góspódari só célo leto vuni na Pažutu imeli blágó. Tam só žene na večer išle pó mlékó, v jutró pak isto tak dojit krave i napájat male teliče. Nekoji góspódári su céló leto tirali prék Drave krave. Márha se već tak nafčila da só pó 20 kómádi mogli najempót na bródó pelati.

Suluško pole (Suluš znači drač = Dračlivó pole) leži zapadno od Legrada. Prostira se mám od Legrada pak proti zapadu. Sega skupa jega tak 300 razli. Južno od Legrada je Gradišće. Da ne bi blagó došlo s Fizeša mórali só graditi zemle. Zátó se zove Gradišče. Jugoistočno od Legrada je Šuta. Zakaj ima tó imë ne zna së.

Med Murom i Drávóm jë Réce Siget. Ime mu v mađarskom govoru znači »Otok pataka«. Do Réce Sigeta së teškó dójde, a dok só velike vode ónda nišče niti néjde tam i tak só se mogle na tóm otókó nastániti divje race. Tulkó ji je biló da se té siget po njé i zove.

Istočno od Vajkeka jë Jakopov Siget. Tu je negda bil lugar Jakop pak së po njëm zove. To je isto šumica med Dravski rókavi.

Kétër je šumica blizó đékénjëškoga mosta. Pred 60 lét biló je tó pole, ali kak Dráva sakičas nosi próda, postaló je tó pole jákó slabo. Zató só ludi zapustili zëmlë, pák jë vë šuma. Ime mó neznaju restómáčiti dómáči ludi.

Legracka općina iméla jë lépó i velikú šumu na Mađarski. Biló jë té šume dó hiladu rali. Legrađani só ju dobili od Zrinski grofov. Tak oni pripovedaju. Zoveju jó Sent-Haromašag aliti Presvetó Trojstvo, latinski Sent Trinitas. V Záláëgërsëgu čuva se stára oporuka kneza Panitha (Panića?) od Buzadovoga roda. Vu tëm teštaměntu vëli Panić, da pó njëgvi smrti bó njëgvi žëni ostála šuma Sen Trinitas, zëmla Kakonja i drugó imánje mëd Muróm i Dravóm. Ta je oporuka pisana 1-V-1296. Ta šuma Sent Haromašag još denes nosi tó ime, Kakonja së istó dó denešnjega dnéva tak zove, pák së pó tomu vidi, da je vu tëm tëštaméntu Panić mislil Legrackó imanje. Legracki fari jë i denes patrón Sv. Trojstvo, a f stáró vréme morala je negdi blizu Sent Haromšaga biti stara cérkva Sv. Trojstva, pak je i šuma dóbila tó ime. Posle rata Legrađani só zgubili tó šumu. Još 350 rali smé općina iskoristiti, a drugó só Mađári pósekli, pak vë raste mala mláda šuma. Država ju je prepustila Mađaróm, a općina néje ód toga nikaj vidla. Još denës traje právda i več se niti ne nádjaju ničemu.

Jugoistočno od Šute só Kóti. Kóti só mëd Dravóm v kótu pak se pó tóm zovu Kóti.

Kótem na jug je Turskó gróbje. Legrađani pripóvédaju da só njihovi stari tam negda natirali v Drávu Turke. Denes je Drava na sever od Legrada, negda pak je bila južno tak da só još 1691. svati nekakvoga Pišpeka z Lubrega pó ledu došli v Legrad pó mladenku. Mosta né biló pak só dobili dozvolu da se moreju čim predi venčati, dok još led drži. Tak je tó napisanó v farni knigaj. Pó tóm së vidi da je zazrés Dráva mogla biti polëk Turskóga gróbja. Da pak só Turki višepót došli dó Legrada tó sigurno nišče në sumeja. V veliki Kaniži só imeli sóldačiju, a Legrad jë bil imanje Zrinskoga roda s kojem só Turki bili veliki neprijateli. Turskó grobje baš leži krëj mrtvice Stare Dráve, a zna së i tó da je Novi Zrinj bil baš na Dravi, pak só sigurno Turki kojipót došli dó Legrada.

Na jug od Turskóga gróbja je Jëgnjéžđe. Tam je negda biló više jegnjedóv (jablana) pak se po jégnjëdi i zove Jëgnježđa se drži Prékop. Tam je bila mrtvica (stari rukav) pak só ju pustili v Dravu. Okóli prekópa je malo pole pak se i tó zove Prekóp.

Kétër je pak dale proti jugoistoku – Zëmlë só slabe.

Lazine su na jug Kétëru, jako jë slaba zemla. Otkud tó ime? Ne zna së. Pó imenu bi se moglo nagáđati da só bile od nekakvog Laze, ali tó né mogóče, zátó kaj tu nigdi nega Srba, a Hrvati tó ime némaju.

Dólnja Šuma – bila je negda šuma, a denës jë dobra zemla. Dólnja zove se záto kaj je na jugu, a južna strana veli se i zdólnja. Tak se i južnjak zove zdólec (veter).

Vrbik. Polje Vrbik je blizu Drnja – na negdašnji šumici raste jako dobra kuruza. Zemla je prvoklasna. Pó vrbaj se zove vrbik.

TJELESNI USTROJ NARODA

a) Naši Legrađanóv jega sakě fele. Već i prezimena kážu da nesó jenoga roda. Jeni só visóki, drugi srédnji, a jega i jákó mali. Vu večini só srednji. Velikih jega više, nego mali. Glava je srédnja. Deca pijancóv imaju veliké glave, ókrógle, a jega ji i z dugóm glávóm. Lice je skorom sakóga Legrađana ókrógló. Nós jě né niti preveliki niti premali.

b) Lase imaju žóte, kóstanjóve, a nekoji i črne. Črni je nějmanje. Koji só herbali cigansku krf, oni só črnókosni. Té jega tak procčuti. Višé ji jé bélokožni. Rudasti só retki.

POSEBNE POJAVE

a) I pó jačini só tu srédnji ludi. Srédnji čovek more nositi dó 70 kil. Do 60 kil saki muški lefkó odnese. Predi je né biló jakši ludi. Jákó debeli só retki, a istó tak i mršavi. Dosta su pravilnó građeni. Familije só dosta blagoslovlené z decóm. Pó 6, 7 pak i 11 dece néje rétkost. Hmiraju ókóli 70. leta. Najstarěši ljudi su ókoli 95 lét. Još vě so živi 4 prék 90 lét. Predi nésu dožé živeli, radi sirómaštva.

1. Céló téló se veli živót, ali pak téló. Gláva, téló, róke i noge só glávni délé déla. Na glavi jě lubanja i lice ili obraz. Na licu sě vidi čěló, oči, nos i zóbi. Nad okom só obrvě. Prék njega së sklápajo kapki z očnim dlačicaj (trepavicama). Muški imaju pód nosom mustače i ráste jim bráda. V zóbej su zóbi i jezik. Zóbi su zrásli v lesnicaj. Oko ima jabučicu i zenicu. Zenici veliku piknjica. Nad okom su obrvine ili obrve. V nósu su nosnicě. Na glavi su još vuha i lasi. Lasi su obrasli lubanju, a pod kostjem lubanje su možđani. Glava je na vrátu, a vrát na télu. Zádnja gornja strana vráta zove se šinjak. Na télu su prsa i créva nápré, a zádi su pleča (hrbet) i križeci. Gornji dél róke sě zove samo róka i tó sě dó šake. Šaki se veli i pesnica. Na šaki su prsti, a na prstaj nofti. Zglobu sě věli pregib. Prsti su palec, kažiprst, veliki prst, prstenják i mezimec. Lakat se zove laket. Noga se veli celi nogi dó potplatov. Póplati só stopala. Bedra se věli stëgno. Pód kolenom jě litek (list). Gori je kók ili kučed (kuk). Računa së samo pó farbi kože i tak sé zovu.

2. Ludem š črnemi lasi i š črnóm kožom veli sě da su crnomanjasti, koji imaju žóte lasi i bélu kožu, té su bélókóžni. Jéga dosta ludi s kóstanjasti lási. Akó su béle kože onda su bélókóžni, ako pak črne onda su crnókožni. Oči su črne, pláve ali pák grahoraste. Velikómu čoveku se věli: Veliki jě kak straha. Mali debeli čovek jë trompasti. Velikemu debelomu se veli da je kak Golijat. Srédnji debeli je tósti. Ludi ókróglóga obraza se najviše nájdu, ali za nje né néga posebnoga imena. Čověk koj ima nósa jáko vun, ima klukastóga nosa. Dé jě nós nutri, tam je zabiti nos, akó pak stoji v zrák onda je frntasti nós, a čovek frnteš. Kój ima debelé vusnice (čobe) veli mu se čobeš. Čelav je plišlivec, grbavac je puklavac, hromom se veli šepavec, kljastom čoklavec, kój škilji té je šprlavec, idiot ima više naziva na pr. bedák, šumák, norc.

b. Bolesti (betëgi) jěga više vrsti. Ludi nějviše bóluju v zimi, i v jesěn i to od španjolske bolesti i prehlade (angine). Sušica se nájde v nekojim familijam, ali néjě baš vu velikem procěntu. Trahóm i malarija, raširili su se v zádnje vréme. Kéhlavi su skorom 20%. Ludi najviše hmiraju od starosti, prehlade, pó koji od šećerne bolesti, sušice, deca ód frásta. Poznate su ove bolesti: sušica, gripa, bubrežna bolest, angina (tifus retkó, istó kozice i griža), bleki (ospice), trahóm, očni katar, upala pluća, reumatizam (trganje), zanoftica, čir v želócu, zimica, frast, kehla (guša). Prhut.

Vanjske bolesti. Kad se nešče stóče veli se, da je póbiti; dok sě speče, da je opečeni, dok se ofuri, da je póparjeni; koj se póréže té jě pórezani, kój je v ratu bil streleni, ali je ostal živ, věli sě ránjeni. Ranjenó mesto dok zacéli zove sě brazgotina. Koga vgrizne kača, ón je otrovani. Krasta se zove skula, veliki čir mozol, mali čir piščaj ili piščajec. Od kožni betegóv se najvišé nájde srbeč, sráb, ali sě odmah léči. Lišaji nésu baš rétki, ali néga hudóga lišaja (šuge). Sam malo spóca koža.

Za saku bolest néma posebno ime, nego se veli »Boli ga glava ili pak trga ga v glavi, v róki i t.d. Ako je gnójnó mesto veli se: »Gnoji mu se róka, noga i t.d.« Dok lasi spádaju veli se da plešivi. Dok se čovek trese veli se da je nevólen (nevola). Dok čovek misli da vidi čudne stvári, duše, strahe i tak dale, veli se da blódi, ili pak da je v tómli (bunca [štokavski]). Dok je čovek bez razlóga vesel veli se

da je norc, a ónomu koj je istó tak žalosten, a ne zna zakaj veli se da je bedák. Bedak je i ón kój ništ ne pamti. Ludi nakazni, trěmpasti i još k tomu slabe pameti zovu se trěmpeši (cretivo).

V Legradu jega dosta duševno slabi ludi. Negda ji je biló još višě, ali sě dale, sě ji je manjě. Vnógi misliju da je kriva voda. Punó jega kehlačov, a kehla ima nekakvu vezu i s mozgom. Poznáto je da sela okóli Drave imaju velikó procent kéhlavi ludi.

Drugi misliju da je puno kriva degeneracija, jer se Legrađani ženiju ód starine samo v svojem mestu. Malo je čudno, ali se tó dá rastumačiti. V Legradu se v tursko doba našlo sakakvi ludi. Tu je bila tvrđava puna soldátov koji nésu baš bili na dobrem glásu radi poštenja. Dok jě nestalo Turkóv, té sóldati su ostali, pomešali se z onemi kmeti kaj ji je biló i tak su počeli zemlu obdelavati. Još dó denes neče vnóga puca z kojega drugóga sela dojti v Legrad, niti pák dečki z drugi sel néče sě ženiti z Legrada.

JEZIK

1. Govori se kajkavski. Sami ludi zovu svój govor hrvacki. Sósedi zovu još denes legracki govor međimurski, a Mađari hrvacki.

2. Drugač se zgovaraju ovi glási: a, e, o. A se v nekoji réči govori kak i v književnóm govoru, a v drugemi reči kak âo; o = o, ili pák ôu; e = e, ili pak êi, êa. Lj, dž, ć néma v našem jeziku. Náglasak jě drugački neg v književnem govoru. Negda je na prvem slogu, negda na drugem, a negda i na kraju réči. Na primer: nebo; déněs; sóldát; dobiti; beži, gledi. Legrađani govoriju navek v trečem licu s poštovanja.

ZRAK I VRÉME

Godišnja doba só: protulétjě ili proleče, leto, jesen i zima. V našem kajkavskëm govoru leto znači i godinu od 365 dani. Reč zima znači i hladnoću. Vréme së računa i pó nekojimi sveci. Tak (proletni) se vëli: »Sv. Matija leda razbija!« Sv. Jožef 19.-III. je prvi prolečni dén cvete idu vun, Ivanje (24 lipnja) prvi prolećni dén, Mala Meša (Mala Gospa 8. IX.) prvi jesenski. »Sv. Kata snég pred vráta« i tó je prvi zimski dén.

Pósel se istó računa pó svëtki. Tak stára kajkavska pesma veli: I. »Došel bó, sveti Mihal 29. X on ga bó krstil já ga bóm brál. II Došel bó, došel sveti Martin (11. XI.) on ga krstil ja ga bóm pil.« - (Sakak se vidi da së misli na grózdje i móšt.).

»Šimun Juda z repom duda«. Doba je da se bere repa. Vréme od Velike do Male Meše zove se Medméšnó vréme. Babje leto je v rani jeseni dok se pavučine vleču. V zimi je zima (hladna) ili smrzavica. Snég curi, a dok jë topleše se tali. V leti je vróče.

Dok snég curi veliju deci: »Anđeli perje čehaju!«

Vetri só balatin ili istočnjak. Zove se po tóm kaj puše od Blatnog jezera, a tó se jezero kajkavski zove Balatin. Zapadnjak puše od zapada, zdólec ili jugoistočnjak od juga, sever puše od severa i jakó je jaki i zdeni veter. Ludi veliju dok sever puše tri dane, onda je četrti dén snég. Zdólec ne nosi dežđa. Veli se: Tri dána zdólec, četrti dežđ. I v leti zna negda jakó puhati veter, pak se veli: »Vuni jë bura«. Jaki dežđ jë ploha. S plohom se v létnó vréme zmeša i sólika. Solika je dróbna toča. Jaki led je toča. Najdraži je ludem tihi dežđ dežđek. Dok jakó snég curi veli se da curi kak vrapčeve glave. Veter nanosi punó snega na kup, to je zapuh.

Zima je jako oštra, a leto vróče. Prolečne noći só višepót jákó zdene. Tak da još v (majušu) svibnju dójdó jaki mrazi. V jesen só isto veliki mrazi, ali tak ne škodijó kak prolečni. Jesen je dosta lepa.

BILINE

Za biline némaju ludi, vu ovem kráju, reči baš za saku. Zató móramo nekoja iména zeti od književnóga govora.

Polek puta rastu: koprive, mrtve koprive, kačje mléko, fijólice, stričak, dobričica, glađovina.

V dvorišču: konjske kamilice, sporiš ili trpótec, kóprive, tratinčica, trava; ód drevja vrbe, maline (dudovine), a jega i agácije i po koja voćka. Skorom saka druga hiža ima trsje posađeno, ili makar brájde pred hižom. Na gnójišču bunika i kučnjak.

Vu vrtu raste: luk (črleni) i češnjak, sparóga, paprika, mak, zelje (kupus), karfiola, kel, koloraba, rotkva, tórmán (hren), grah bažul i tó više vrsti. Akó treba kólje veli se mušničák ili puzavec, a ako pak čepi doli bez kólja zově sě čěpák. Bélópisani zove se purđek ili mađar, črlenkasti črešnjevec, plafkasti bažul. Punó sadijó grašca, mrkvu, petróžela, cěléra, krómpéra, vugorki, paradajza, buče i tikve turkinje. Jěga i jágód, himpěra, agreša.

Saki vrt pó koju gredicu maka, a cvétje móra sikak biti drugač jě né lépo. Vdomilo sě ovo cvétje: klinčeci, faiglin, georgine, lépe kate, zajčěki, mačuhice, fijólice, tulipani, zumbuli (veliju jim i đurđeki), céplene ruže (njimi pák velki šipki). Vu ólbóku pri saki hiži móra biti kój téglin cvétja. Fuksije, ružmarin dekle najrajši imaju. V ogradi se pó negdi vidi bezek, glog, divji šipek, kupine. Jorgovana je ga punó.

Voća jega dosta: Najviše se sadiju: črěšnje, hruške, jabuke, naspul, orehi, slive i to: male pláve dróbnice, vekše črne črnice, žóte zerdelije i bélice. Debele črlene črěšnje zoveju se cěpike, béle belice, a črne crnice. Jabuke imaju istó kojekakva imena. Male črlene zovu se božičnice, debele sifkaste krastače ili musike, črlene debele hlopike, župe s piknjicama móšancike. Kožji nós ili spiclin só dóge žóte jabuke. Dréneka jega tulkó da se peče rakija od njega. Marulice i skóróši rastu zvekšěga na mađarsku. Nekoje niže imaju i figé – dvaput ródiju.

V berečini raste hument, šar, lopoč, divji liljan (perunika), rogoz, šar, trstina.

Na polu med žitóm: divji mak, slak, jelen. Sirek i sunanice se móraju posejati. Preslice, divje mačuhice, mótovilec, perika), kókól, različek.

Pó sinókošaj raste: mrazóvec, preslica, kaćun, majčina dušica, zečji grah, grahorica, divji klinčeci, kómin, divji petrožel, zajček, potóčnica (velijó fergisman) ivanjska ruža, gávez, plučnjak.

Jega cikorije, kiselaka, zvončeki, maslačka, jezičeca, kantarije, podbjela i jakó punó tratinčici.

Pó slamnati krovaj je jákó punó mehnja i netresa.

Pó šumi raste ovu drevje: vrbe, jalse, topoli (jadnjedi), léske, vibe, breze, agácije, kózja krv.

Kóstanji sě moru najti samo divji, istó tak samo dé kóji cěmprěs i bor i tó samó tam dé só zasađeni. Lipe rastu samo pó selu i tó crně i bélě. Pó šumi se vlečě bršlan i góžva.

Od dróbni bilin rastu v šumi: šumarica plava i béla, žábnjak, jaglac, fergismani, visibabe, fijolice, prepret, jagode. Glive i vrganji.

Běrěju sě za jesti: vrganji, lěsice glivice, jagode, kupine i šipek za pekměz.

Za lék se bere: češmigóvina (kužnjak), cimbála, divizma lehkotica, netres, gávez, kantarija, plučnjak, jagodnjak, petrošel, jezičec, žiljna trava, žabnjak, žalfija, papšajd za prdnje van, trpótec, pelin, rutica, kamilica, bezek.

Za hranu blágu: slak, jělen, grahur za svinjé, travé, cukórica i repa, slama, za štraju: listinec (ód suhóga listja) slama, šar, i hument ili humemot.

Za farbanje: hebed.

Za pokrivanje stánja: šop od ražene slame, trstina ili dorombozov.

Za štopline: rogoz.

Šibje vrbóvo: za košare.

Za kinčanje: ružmarin za svate, jesenske ruže za vénce na gróbjó. Za vénce se jemle fušpan (zimzelen šimšir) borovo granje i čempresovo. Deca, najviše dekličke delaju venčeke od tratinčici.

Za posvečenje trgaju sě muceki na vrbi i dréněk.

Vništava sě perika, kukól, osět (slak i se pobira za pajceke) glađovina, čěšmigovina, (koprive, ali se ne hiče nego se daju živadi ili svinjam za jesti).

ŽIVOTINJE

Za hranu se lóviju zajci. Srne ne živiju stalnó nigdi v blizini, samo kojipót zablódijó v šumice. Divji maček se najde još navék. Nastanili só së i bizónski štakori. Veliki só kak maček, a pred nekóliko lét jé né biló. Vezda živiju ókoli Dravë i dosta kvára včiniju, záto jë ludi vništávaju. Hrčki su pred par lét punó kvára delali, ali só već jákó strébleni. Vidra i kuně sé istó zmóru v šumaj.

Polski mišóv së zná jakó punó nakotiti i ónda na nekojem polu naprávijó punó kvára. Lesice nesu rétke. Tvorci i lasice se pó dé dé nájdu v selu. Veverica së vidi višepót f šumi i v goricaj. Póh së istó drži góric. Zvéri néga već tu zdávnja. Vók, medved i ris së samo još v pripóvedanju spóminju. Jazvec së jóš jáko retkó najdë, áli ji jega. Pó sinókošaj i pó pažutu živiju krti. Veverice së držiju šume, a póh goric.

Negda jë biló punó divjači, ali dok só se skrčilë šumë né së imelo tó dé zadržávati, pak së së pómali skončaló.

Ftičeki Ókóli hižë së držiju: vrapci, golubi, lastavice, grlicë (v krlétki) štigleci, sove (najvišë ćuk), senice, kósi, detliči, žóne, strnátke, srake, žóne, vuge (zovu jë istó klikači žóti kosi). Gávrani i vrane së istó dótepu v zimi.

Ód živadi držiju ludi: kokoši, pure, góske i racë (patke). Punó žen drži i turskë kókóši. Pévčëka zoveju »Đurek«, a čučicu »Katica«.

Na pólu i pó sinókóšaj držiju së: prëpelice, ludi jim veliju pučpurlike, skórjanci (ševe), trčkë, fázan, škvorci, divji golubi dok jega kaj za jesti. Trčke su se ovu zimu smrzle, tak da jë skorom né vidëti. Škvorci.

Pó pažutu skaču palčeki (pó grmju) pastóričke (pliske), futači, vrane. V ranó proleče več dójdó i kibici. Ludi jima veliju i »Iveki« zátó káj tak viču.

Okóli vodë së držiju divjë race, a divje góske dójdó v jákó velikëm broju v zimi z Balatina. Tam së gnézdiju i ležu. Negda pópasëju ludëm pšenice. Ribić (veliki jë kak golub), lóvi ribë na Drávi. (To je riječni galeb). Na drafskëm brëgó së gnézdiju bréžne lastavice. Pó berečini së v leti sreču rode i čaple.

Pó šumi jë još dé koji fázán. Devetstó osëmnájste biló ji jë jakó punó, zátó kaj v ratnó vrémë nišče né išël v lóv, néjë biló muški domaj. Višë ji néga, samo dé dé još koj zleti. V trstinu se skrivaju trsteni vrapci. Ludi veliju da znaju rëgati kak žabe (?). Svračak. Šumë së držiju kukuvača, slavujček, jastrëbi i sove (kukuvije). Šojke, srakoperi, divji golubi i palčeki živiju pó šumaj. Zebe dójdó v zimi na obloke skupa s senicami pak i nje ludi zovu seničice. Slavujček së vrnë pód kraj travnja.

V dravski rukávaj jega rakov. Deca jë najviše löviju za zábavu.

V Dravi živiju: somi, bélke, ščuke, krapi, glavatice. Jedna vrst jegulje živi istó v Dravi, pak tó zovu piškór.

Žabé živiju pó sé bërëki. Jega ji tri félë: dëbele, zelene, velike grahoraste i male zelene žabice. Té malë zelene splaziju na drévo pak regaju. Ludi vëliju da só tó odišle gori kaj bodu prosile dežđa.

Pó vrtu se najdu krastače žabe. Grde só i imaju gobë pó sebi. Ludi jë ne trpiju. Žabu vatrenu zovu skunjkač.

Za guščare veliju ludi da só otrovni. Živiju tu zëleni guščari (zelembači) i mali grahorasti guščari. Zeleni só dó 25 cm dógi. Pólek vode v berečini su i takvi guščari kaj imaju pó sebi črlene fleke (daždevnjaci).

Pód listjem pó šumi së najdu slepóvuši. Ludi mislijó da só otróvni.

Jega i kači i tó riđóvke (ali só rétko) bélóuske. Belouške zovu črna kača.

Dogo se né dogodilo kaj bi koga kača vgrizla.

V veljači dójdó k nam: iveki, škvórci, golubi, pastóričke, čaple. Rode i čaple v ožujku.

V travnjó dójdó futači, lastavice, kukóvače, slavijače, grlice, brežne lastavice (čigre), vuge, prepelice, srakoperi (srakači). Rode i čaple idu već v početku rujna.

V kolovozu ako jë lepó još su sé ftičeki tu, ali kad zahladi ónda së rode već počnu seliti pód kraj meseca.

Najviše ftičekóv odidë pód kraj rujna i to: lastavice, kukavice, vuge, slavujčeki, futači, svrački ili srakoperi, grlice, brežne lastavice.

Zadnje idu već drugi pólóvici listópada: prepelice, pastoričke, škorjanci, škvórci, bibici (vivci).

KAK SË GLASIJU ŽIVOTINJE

Vók tuli, medved mumla, maček mrnjafče i prede. Miš cvili. Krava rožđi, tëlë bleči, konj hrže, ovca beči, koza bekeče, svinja króli, pajcek cvili. Svinja i krokče (dok së samo da da oglasi). Pes lája, tuli i hrči.

Vrana kvárče: »kvar, kvar!« V zimi pita: »Ha? Ha! Imam cipele?«, a vrábec véli: »Ninč, ninč!« (mađ. nemam ništ). V leti vrabec govori hrvacki: »Živ! Živ!« Vrabec kriči, lesica laja, sraka brekeče i ónda së moći nadati pismu. Kukuvača kuka, roda klepeće, lastavica žvrgóli, kós fučka, slavujček pópeva. Kokoš kókódače, pevec kukuriče, picek pijavče. Kvočka kvoca. Dok kokoš gubi perje veli se da së furda. Pučpurlika (prepelica) purpurliče. Golub guče. Góska gače i siči.

Kača psiče. Žaba regeče. Guščar psiče.

Hrošč brni.

Skunjkač (vatrena žaba) skunjka. Dok ji jega puno onda se spominaju: »Kum kam?« - »Gorice kopat«.

Kukci. Gamadi se ne nájde baš punó. Bohe su najobičnije. Vuši imaju samo bókci. Stënice niti nišče ne pozna. Na grašcu živiju žiški, istó tak i v žitu. V opravi se znaju zaleči molci. V hiži se držijo muhe. V króvu se dé dé zaležu sršani. Pavuki se istó držiju ókóli stána.

Ná marhu najviše idu muhe, kravskë i kónjske i obádi. Kómárci su i malarični i obični. (Konjski štrk i kravski štrk zovu se samo krafske i konjske muhe.)

Vu vrtu se drži vrlec (rovac), stric (cvrčak), ÿ smrdeči martin punó jé i glisti. V travi jega kobilic, krésnici i krafici (božji ovčici). Na zelje idu gósenice béli matulav, na cvétje pak vuši. Negdi së vu vrtu nastaniju i čmelë, pak i ose. Jega još: hroščov, pipi, strigi (uholaža), mravli i rógačóv (jelenjaka). Škorpijóna se ludi bójiju. Veliju da je otroven. Šoštar, smrt kónjska, šklopec (krpelj), pipa borova, strizibuba vrbova i topolova, zlatna mara, bumbari, stršani i ose držiju se više vuz šumu.

Matuli: Matuli nemaju svoje posebno ime niti jëdën. Saki je samo matul. Živiju, pák tu ovi matuli: bijelac glogov, žućak obični, lastin rep, okač zlatan, okač gladišev, admiral, paunče danje, riđa melana, riđa sričkova, liljak borov, glava mrtvačka, golupka obična, ornić bjelopjegavi i ptičica ivanjska.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA
REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

ALEKSANDAR LUKIĆ: MOZAIK IZVAN GRADA, TIPOLOGIJA RURALNIH I URBANIZIRANIH NASELJA HRVATSKE, MERIDIJANI, SAMOBOR 2012., 260 STR., 20 X 27 CM, TVRDI UVEZ, U BOJI

Doktorska disertacija »Tipologija ruralnih područja Hrvatske – geografski aspekt«, uspješno obranjena 2009. na Geografskom odsjeku PMF-a, Sveučilišta u Zagrebu, bila je temelj ove, za znanost iznimno važne i dugo očekivane knjige. Ona je kako sam autor kaže »koliko izvorni znanstveni rad, toliko i amalgam« (o.a. spoj raznorodnih stvari), jer je u njenoj izradi sudjelovalo, nesebično darujući znanje i vrijeme, velik broj profesora, autorovih kolega i prijatelja. Knjigu je uredio prof.dr.sc. Dragutin Feletar, dok recenzije potpisuju prof.dr.sc. Dane Pejnović te prof.dr.sc. Ivo Nejašmić. Knjiga je 42. izdanje u okviru Bibliotheca Geographia Croatica Izdavačke kuće Meridijani, a izdana je uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta. Knjigu je autor posvetio roditeljima.

Knjiga je kruna dugogodišnjeg znanstvenog istraživanja mladog doc.dr.sc. Aleksandra Lukića koji se problematikom (i) ruralnog prostora bavi godinama. Diplomirao je na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkom fakultetu 2001. godine s temom »Ruralni turizam Hrvatske«, a od dvadesetak znanstvenih radova koje je objavio samostalno ili u koautorstvu izdvojio bih kronološki one vezane uz nastajanje ove »krune«. »Ruralni turizam : čimbenik integralnog razvitka ruralnih prostora Hrvatske« (2000.), »Ruralni prostor kao proizvod: »nova« slika unutrašnje Istre« (2005.), »Dinamički i strukturni problemi ruralnih područja u tranzicijskim zemljama: primjer Hrvatske« (2009.), »Metodološke osnove tipologije ruralnih područja Hrvatske« (2009.), »O teorijskim pristupima ruralnom prostoru« (2010.), »Metodološke osnove izrade tipologije ruralnih područja Hrvatske« (2010.), te »Dinamički i strukturni problemi ruralnih područja u tranzicijskim zemljama: primjer Hrvatske« (2010.). Važno je izdvojiti i to da je autor bio voditelj međunarodnog UKF (Unity through knowledge Fund) projekta »Planning, policies and measures for integrated rural development in Croatia« na Countryside and Cammunity Research Institute, Sveučilišta Gloucestershire u Ujedinjenom Kraljevstvu (2011.).

Napisati kratak prikaz ove sveobuhvatne i uzorne knjige/disertacije gotovo je nemoguće jer se nakon prvog lista otvara znanstveno sistematizirana građa koju je autor uporno prikupljao godinama. Ruralni prostor, nakon desetljeća urbanocentričnog pogleda na svijet, ponovo postaje predmetom teorijskih rasprava i konceptualizacija koje je autor obradio na 260. stranica, s 124. tablica, pedesetak karata, slika i fotografija. »Tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske« sadržajno je prikazana u 9. poglavlja: 1.Uvod; 2. Koncepti ruralnosti i definicija ruralnog prostora (teorijska polazišta); 3. Službene definicije ruralnih područja (odabrani primjeri); 4. Tipologija ruralnih područja (istraživačka metoda i iskustva primjene); 5. Tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske; 6. Tipovi ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske; 7. Zaključak; 8. Literatura i izvori podataka (142 konzultirane jedinice literature i 20-tak izvora), te posljednje poglavlje 9. Prilozi (popis varilabli, odnosno matrica u faktorskoj analizi, te tablični prikazi izabranih pokazatelja tipova ruralnih i urbaniziranih naselja i gradova u Hrvatskoj).

Veliku vrijednost ove knjige, kako u predgovoru insprativno piše mentor disertacije prof.dr.sc. Dane Pejnović, možemo promotriti kroz dva glavna razloga. Prvi je dakako zbog važnosti same, vrlo aktualne i kompleksne problematike koju obrađuje, a drugi jest vremenski moment ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Ruralna područja naše zemlje kao polifunkcionalan i fizionomski mozaičan prostor dinamičke suvremene preobrazbe nužno je »inventarizirati«, a za revalorizaciju takvih područja, te za

optimalno vrednovanje i usmjeravanje razvoja, vrlo je važna objektivna znanstvena determinacija sintetizirana u odgovarajućoj tipologiji. Ova knjiga koja na temelju konkretnih rezultata istraživanja bazira sintetiziranu tipologiju, zapravo definira i novi, viši standard budućih tipizacija ovakvog tipa. Teorijsko-metodološka utemeljenost knjige također predstavlja novu, višu stepenicu znanstvenog pristupa, a kroz devet navedenih poglavlja autor je uspio analizirati 59 varijabli sadržanih u 11 sintetičkih pokazatelja (neuobičajeno širok tematski obuhvat), te 6759 temeljnih prostorno-analitičkih jedinica. Samo tako dubinskim, temeljitim i sveobuhvatnim metodološkim pristupom moguće je iznjedriti kvalitetne i znanstveno relevantne zaključke. Stoga ova knjiga u tom pogledu predstavlja važno, temeljno djelo recentne geografske publicistike, te je nezaobilazna ishodišna točka, izvor za nove istraživače ruralne geografije, odnosno kompleksnog i uvijek aktualnog »prostora izvan međa morfoloških gradskih anglomeracija« – mozaika izvan grada.

Knjiga započinje citatom: »Ruralna područja su najintimniji dijelovi države. U njima se vidi kakvi doista jesmo«(Snježana Musa). Citat filozofski određuje i usmjeruje znanstveno promišljanje autora kroz cijelu knjigu koja završava logičnom zrcalnom refleksijom. Potraga Aleksandra Lukića o bitku ruralnih područja koje globalno društvo sve više prepoznaje, završava na nadi. Nadi, da će i u Hrvatskoj biti prepoznate kao razvojni potencijal.

Petar FELETAR

KULTURNO-PROSVJETNO DRUŠTVO »ZRINSKI«, UR. JURICA CESAR, DRŽAVNI ARHIV ZA MEĐIMURJE, ŠTRIGOVA, 2011., 185 STR.

Zapljusnuti kako mladenačkim idealima tako, barem indirektno, i dahom Hrvatskog proljeća koje se pripremalo za svoj potpuni proplamsaj, grupa mladih međimurskih intelektualaca, profesora i novinara, ali prije svega entuzijasta, krajem 1960-ih pokrenula je neke, iz današnje perspektive gledano, značajne i znakovite procese u Međimurju. O njihovim se aktivnostima, kao i o aktivnostima drugih *proljećara*, dugo godina šutjelo, no stvaranjem samostalne hrvatske države vraćena im je dužna pozornost. Osim kraćih ili dužih prigodnih članaka, prije svega iz pera samih aktera, proljećarskim aktivnostima u Međimurju do danas je posvećena i jedna knjiga. Radi se o knjizi jednog od sudionika tih zbivanja, Tomislava Đurića, *Zašto su šutjela lepoglavska zvona* (2004.), koja je više dokumentarno-memoarska nego analitički-znanstvena, a krajem prošle godine, u povodu četrdeset godina nakon osnivanja Kulturno-prosvjetnog društva »Zrinski« Čakovec, udruge oko koje je koncentrirana većina proljećarskih zbivanja u Međimurju i Čakovcu, tiskana je još jedna knjiga, i to ponovno dokumentarno-arhivskog sadržaja, naslova *Kulturno-prosvjetno društvo »Zrinski«*. Knjigu je priredio Jurica Cesar, ravnatelj Državnog arhiva za Međimurje u Štrigovi. Za razliku od Đurićeve knjige u kojoj ipak ima i autorskih opservacija, Cesarova je potpunosti podređena samim dokumentima – u knjizi se, naime, donose prijepisi arhivskih dokumenata vezanih za djelovanje KPD-a »Zrinski« koji se nalaze u spomenutom arhivu te u privatnim arhivima samih aktera događanja. Mnoštvo dokumenata sakupljenih u ovoj knjizi pruža prilično cjelovitu sliku o aktivnostima društva, odnosno o proljećarskim događajima u Međimurju i Čakovcu. Krenimo redom.

Entuzijasti koji su sve pokrenuli bili su Dragutin Feletar, Ernest Fišer i spominjani Tomislav Đurić, tada zaposleni kao novinari u Čakovcu i Varaždinu. Zahvaljujući njihovom entuzijazmu prvo je 1969. obnovljeno izlaženje *Međimurskog kalendara*, pučko-publicističke publikacije koja je izlazila još u 19. stoljeću. No, izdavši prvi broj kalendara ubrzo su shvatili kako je Međimurje »ekonomski nedoraslo da samo kupuje i financira jednu kvalitetnu ediciju poput kalendara, pa je nužno proširiti područje izdavanja«, kako je to formulirao Feletar, koji stoga iznosi ideju da se osnuje udruženje/redakcija koje bi izdavalo publikaciju koja bi pokrivala šire područje, praktički cijelo područje na kojem žive kajkavci, i koja bi sukladno tome nosila naslov *Kajkavski kalendar*. Primijetimo kako je upravo u to vrijeme druga grupa intelektualaca u Zagrebu, okupljena oko Stjepana Draganića, također pokrenula

novu publikaciju, časopis *Kaj*, koja je imala slične pretenzije – kulturno-prosvjetno djelovanje na kajkavskom području. Osim toga, i u nekim drugim kajkavskim gradovima (Krapina, Zelina, Samobor itd.) tada su pokrenute različite kulturne inicijative koje su računale s oživljavanjem kulturnog života na kajkavskim područjima. Bilo je to, očito, vrijeme kajkavskog Proljeća! Udruženje/redakcija *Kajkavskog kalendara* osnovana je sredinom lipnja 1969. te je ubrzo priredila i izdala prvi broj svojeg časopisa za 1970. koji je polučio velik uspjeh – i u kulturno-prosvjetiteljskom i u financijskom smislu. Kalendar je okupio gotovo stotinjak suradnika iz različitih struka te je donosio članke o različitim područjima povezanima s Međimurjem, ali i ostalim kajkavskim krajevima. Posebnu pozornost kalendar je posvećivao i književnim djelima. Glavni urednik kalendara bio je Feletar.

Potaknuti uspjehom nove publikacije spomenuti entuzijasti odlučuju napraviti i korak dalje – osnovati kulturno-prosvjetnu udrugu. I to im je ubrzo pošlo za rukom! Naime, 8. listopada 1970. s uspjehom je organizirana Osnivačka skupština udruge koja je dobila naziv Kulturno-prosvjetno društvo »Zrinski«. Za prvog predsjednika društva izabran je *spiritus movens* svih događanja Dragutin Feletar koji je razloge za osnivanju udruge objasnio sljedećim riječima: »U Čakovcu i Međimurju u cjelini već se godinama osjeća pomanjkanje kulturno-prosvjetne djelatnosti... Uz nedostatak određene kulturno-prosvjetne djelatnosti sve je akutniji i problem izdavačke djelatnosti koja bi se bavila izdavanjem narodu bliskih knjiga, a koje su ipak vrijedne i poučne«. Stoga, nastavlja Feletar, »treba osnovati kulturno-prosvjetno društvo, koje bi okupljalo još širi krug entuzijasta, a preko kojeg bi se ostvarili ciljevi prosvjetnog i kulturnog djelovanja na području cjelokupne općine«. S obzirom na velik odaziv budućih članova nove kulturno-prosvjetne udruge, već su na osnivačkoj skupštini osnovane tri sekcije: za kulturno-prosvjetni rad (folklorna grupa, tamburaški orkestar i pjevački zbor), za izdavačku djelatnost i filatelistička sekcija.

Novoosnovano društvo s vremenom je povećavalo svoje članstvo koje je kroz dvije godine dosegnulo oko 800 članova. Posebno je bila aktivna sekcija za izdavačku djelatnost koja je osim *Kajkavskog kalendara* pokrenula i *Biblioteku Kajkavskog kalendara* unutar koje je 1971. izdano pet samostalnih knjiga. Bile su to zbirke kajkavskih pjesama Stjepana Bencea *Sledi i tragi*, Ivice Jembriha *Vse – i dihanje*, Stanka Kancijana *Zbrani čemer*, Martina Hegedušića *Žuli z vincem zalejani* i Dragutina Feletara *Moje Međimorje*. Kasnije su izdane i zbirke Paje Kanižaja *Kralju Tomislavu* i Božidara Hlasteca *Zvezde nad Samoborm*, sve u uredničkom angažmanu Ernesta Fišera i u prosječnoj nakladi od oko 1.000 primjeraka, dok je *Kajkavski kalendar* za 1972. tiskan u nakladi od oko 11.000 primjeraka. Valja napomenuti kako te knjige nisu bile označile samo obnovu međimurske književnosti nego i općenito kajkavske književnosti nakon moritorija koji je nastao nakon Drugog svjetskog rata. Osim književnih djela, izdana je i povijesno-zemljopisna monografija Dragutina Feletara *Legrad*, umjetnička monografija Feletara i Đurića *Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske* te stručno-popularna knjižica Feletara i Đurića *Navek on živi ki zgine pošteno* o Zrinskim i Frankopanima koja je postala pravi bestseler pa su u kratkom roku tiskana tri izdanja, sveukupno oko 15.000 primjeraka.

Feletarova i Đurićeva popularna knjižica o Zrinskim i Frankopanima bila je uvod u sljedeći važan projekt društva, a to je bilo obilježavanje 300. godišnjice pogibije Zrinskih i Frankopana. Tim je povodom društvo prvo u travnju 1971. u Čakovcu organiziralo svečanu proslavu te obljetnice, a tijekom svibnja i lipnja bilo je suorganizator *Karavane Zrinskih*, kulturno-turističke manifestacije tijekom koje je oko 10.000 osnovnoškolaca posjetilo Čakovec i njegov Stari grad. Tijekom rujna organiziran je i vrhunac obilježavanja Urote, a to je bila kulturno-turistička akcija *Karavana putovima Zrinskih i Frankopana* tijekom koje je 200-injak polaznika (četiri autobusa) iz svih dijelova Hrvatske kroz četiri dana (15. - 18. rujna 1971.) obišlo značajna mjesta povezana sa Zrinskima i Frankopanima kroz četiri zemlje, Hrvatsku (Zagreb, Ozalj, Čakovec), Sloveniju (Pohorje), Austriju (Bečko Novo Mesto) i Mađarsku (Kesthely, Szigetvar).

Sva ova nastojanja pokrenuta su kako bi se ostvarili ciljevi koje je lijepo u svojem referatu za jednu skupštinu društva formulirao Feletar: »KPD Zrinski je društvo regionalnog karaktera, koje ima prvenstveno zadatak da izvuče iz anonimnosti vrijednosti našeg dragog kraja. To drugim riječima znači, da smo ujedinili snage u težnji da putem 'Kajkavskog kalendara' i drugih izdanja, zatim preko

književnih večeri i drugih priredbi i predavanja, preko folklorne, filatelističke, tamburaške i drugih sekcija Društva, afirmiramo stvaralaštvo na kajkavskom području, da na neki način probudimo stvaraoce na našem području od Karlovca, Petrinje, Čazme i Djurdjevca pa do Čakovca i Klanjca. Svi smo mi osjetili da su naši dragi kaj, naše autohtono stvaralaštvo, naše kulturne vrijednosti bili dosad zapostavljeni, te da smo se morali organizirati i objediniti da bi opet započeli s gajenjem vlastitih vrijednosti«. Kako bi mogli ostvari zacrtani ambiciozni program, koji se nekima nije sviđao pa je nerijetko napadan s različitih strana, vodstvo društva uviđa da je potrebno nekoliko profesionalnih djelatnika pa se početkom 1971. saziva izvanredna skupština na kojoj se donosi odluka da Feletar i Fišer kao nositelji djelovanja društva počnu profesionalno djelovati u društvu, a predsjedničku funkciju preuzima Đurić. Društvo dobiva i svoje službene prostorije.

Osim spomenutih inicijativa, KPD »Zrinski« je trebao koordinirati još jednu značajnu akciju, a to je bilo osnivanje svekajkavske udruge Hrvatski kajkavski sabor, vjerojatno po uzoru na netom prije toga osnovan Čakavski sabor koji je pokrenuo mnoge kulturne, izdavačke i znanstvene akcije na čakavskom području. Sabor bi, kako stoji u pozivnom pismu za inicijativnu skupštinu, koje potpisuje Feletar, trebao biti »društvena organizacija u koju bi se spontano integrirale sva [sve] značajnije kulturne i znanstvene organizacije i akcije na našem području, te tako zajedničkim snagama i sinhroniziranim djelovanjem doprinijele promicanju kulture i znanosti u kajkavskom području Hrvatske... Osnovni cilj Hrvatskog kajkavskog sabora je da ujedini sadašnje i potencijalne kulturne i znanstvene snage, kako bi se zajedničkim snagama jače i djelotvornije afirmirale naše vrijednosti u Hrvatskoj i izvan nje, te postiglo sufinanciranje kajkavskih kulturnih i znanstvenih aktivnosri [aktivnosti] i iz republičke kase«. U Sabor su trebali, dakle, biti uključeni svi kajkavski krajevi pa su u inicijativni odbor za njegovo osnivanje, koji je trebao koordinirati Joža Skok, trebali biti uključeni predstavnici iz Zagreba, Samobora, Zlatara, Koprivnice, Križevaca, Vrbovca, Đurđevca, Krapine, Varaždina, Čakovca i Zeline. Sjedište Sabora bio bi Varaždin, a inicijativnu sjednicu sazvao bi KPD »Zrinski«. Za predsjednike Sabora spominjali su se (s ili bez njihova znanja) Miroslav Krleža ili Pero Piker. Osnivačka skupština trebala je biti organizirana početkom 1972., no to nije ostvareno zbog toga što je rad društva, kao što ćemo vidjeti, ugušen.

KPD »Zrinski« je za tu kobnu 1972. napravio vrlo ambiciozan plan aktivnosti koji je uključivao izdavanje novih knjiga te pokretanje još nekih periodika, osnivanje novih sekcija unutar društva te osnivanje novih udruga, ali i institucija, poput muzeja i sl., organiziranje simpozija, književnih i kulturnih večeri, istraživačkih projekata, predstava, putovanja itd. Plan aktivnosti za 1972. toliko je ambiciozan da bi, da im nije onemogućeno od strane komunističkih vlasti da ga ostvare, jer, čini se, ništa ih drugo ne bi moglo zaustaviti, predstavljao kulturni zamah kakav je malo gdje viđen u Hrvatskoj. No, tada se dogodio neočekivan i prejak napad na društvo koji je paralizirao sve njihove akcije. Naime, Komisija za idejno osposobljavanje Općinske konferencija Saveza komunista Čakovec u svojem dopisu od 29. prosinca 1971. obavještava vodstvo KPD-a »Zrinski« kako je »U dijelu 'Kajkavskog kolendara' uočljiva nota nacionalizma, da bi u pjesmi Ž. Sabola 'Kad izgovorim tvoje ime' bilo ispoljena i šovinistička uvjerenja«. Zasmetalo im je i to što »u ovogodišnjem kalendaru prevladavaju vjerski datumi i nazivi, a u napisu Ž. Kasala i vjerski osjećaji«. Stoga sugeriraju Upravnom odboru KPD-a »Zrinski« da donese odluku o povlačenju publikacije s tržišta te da samostalno donese odluku o prestanku rada društva. Pritom je, po njihovu mišljenju, potrebno Feletara i Fišera od strane Osnovne organizacije SKH čiji su članovi pozvati i na »političku odgovornost«. Uvaživši optužni prijedlog Općinske organizacije SK Čakovec Okružno javno tužilaštvo iz Varaždina 3. veljače 1972. donijelo Rješenje da se »Privremeno zabranjuje raspačavanje publikacije 'Kajkavski kolendar 1972.'« zbog toga što u njemu objavljena pjesma *Kad izgovorim svoje ime* Željka Sabola »sadržava u sebi sve karakteristike jedne nacionalističko-šovinističke pjesme u kojoj se prikazuje neistinito političko i ekonomsko stanje Hrvatske i potiče i razviju [razvija] negativna nacionalistička osjećanja (...) Obzioroma na takva utvrđenja autor pjesme Željko Sabol počinio je krivično djelo protiv naroda i države neprijateljskom propagandom«. Reagirajući na neutemeljene, promašene i očito politički motivirane optužbe na kalendar i pjesmu Feletar i Fišer su sastavili opsežne i uvjerljive *Teze za obra-*

nu pjesme od optužbi tužilaštva u kojima pokušavaju objasniti kako u pjesmi nema ni traga nacionalizma i šovinizma, no teze su odbačene te je preostali dio naklade *Kajkavskog kolendara 1972*. koji još nije bio prodan (oko 1.500 primjeraka od ukupne naklade od oko 11.000 primjeraka) spaljen. Optužba je svoje argumente temeljila na bukvalnom shvaćanju pjesme i spekulativnim zaključcima pripisujući joj, odnosno *upisujući* u nju, tvrdnje kojih u pjesmi ni izdaleka nema. Feletar i Fišer su sve to opširno i detaljno obrazložili, navodeći, između ostalog, kako pjesma ne smije biti doslovno shvaćena jer je ona umjetničko djelo u kojem jezik ima simboličku, a ne doslovnu funkciju, te da je pjesma već ranije objavljena u nekim drugim publikacijama i tamo nije izazvala nikakve reakcije ni optužbe, a uostalom Sabol je vrlo sličnih pjesama do sada objavio velik broj i nikada nikome nisu smetale. No, očito nije bilo važno o čemu pjesma zaista govori nego je nadležnim organima samo trebao kakavtakav izgovor da obustave izlaženje *Kajkavskog kalendara* (koji je za 1972. promijenio naslov u *Kajkavski kolendar*) i djelovanje društva koji su očito procijenili kao opasni i nepoželjni. Kada pogledamo kontekst u kojem se sve to zbivalo možemo zaključiti kako su kalendar i društvo doživjeli tipičnu sudbinu kao i mnoge druge publikacije i organizacije u to vrijeme, posebice one aktivnosti i one publikacije vezane za Maticu hrvatsku, koja je, uostalom, i sama zabranjena. Bio je to refleks Karađorđeva, odnosno ugušenja Hrvatskog proljeća, kulturnog i političkog pokreta koji je tražio priznavanje hrvatskog identiteta. Iako formalno nije pripadao proljećarskim aktivnostima, djelovanje KPD-a »Zrinski« bilo je na njihovu tragu te je očito od strane komunističkih vlasti prepoznato kao prilog tim stremljenjima te ih je trebalo, kao i sve drugo, ugušiti. Sabolova je pjesma bila samo formalni povod.

Nemajući drugog izbora, vodstvo društva 27. veljače 1972. saziva izvanrednu skupštinu društva na kojoj iznosi prijedlog o prestanku rada društva koji je i prihvaćen. Tako od 1. ožujka 1972. KPD »Zrinski« prestaje formalno postojati te se zajedno sa svom svojom imovinom pripaja pravnom nasljedniku, Tiskarsko-izdavačkom zavodu »Zrinski« iz Čakovca, kojem je dana preporuka da pokuša nastaviti barem izdavačku djelatnost društva, što je dijelom i ostvareno. U posebnim problemima osim Sabola našlo se vodstvo bivšeg društva, Feletar, Fišer i Đurić. Sabolu se i osobno sudilo na Okružnom sudu u Bjelovaru, no oslobođen je optužbi nakon što su tada utjecajni književni autoriteti Igor Madnić i Jure Kaštelan, kao naručeni sudski vještaci, napisali stručno mišljenje o pjesmi u kojem nisu ništa uvjerljivije nego ranije Feletar i Fišer odbacili bilo kakvu mogućnost da pjesma bude predmet optužnog dokaza, no njihovo je mišljenje, za razliku od Fišerovog i Feletarovog, uvaženo te je Sabol oslobođen. Pritom je važno primijetiti paradoks da je varaždinski sud na temelju te pjesme zabranio izlaženje kalendara i rad društva, a bjelovarski je sud oslobodio autora, dakle donio suprotnu presudu. U svakom slučaju, mnogo su hrabrosti i samosvijesti pokazali prvenstveno Mandić i Kaštelan koji nisu popustili pred vjerojatnim pritiscima da njihova mišljenja budu osuđujuća, ali i sam sud koji se odupro komunističkim inkvizitorima. Ili se radilo o tome da je presudom varaždinskog suda postignut cilj pa nije trebalo dalje više nikoga progoniti? Kako bilo da bilo, barem je taj dio progona čakovečkih proljećara pozitivno završio. S druge strane, prestankom rada društva, kao bivši zaposlenici Feletar i Fišer su i egzistencijalno ostali kratkih rukava, no zaposlili su se, kao i Đurić koji je iz *Varaždinskih vijesti* izbačen kako zbog sudjelovanja u društvu i kalendaru tako i zbog kolumni o lepoglavskoj crkvi u kojima je također, tobože, bilo nacionalizma, u TIZ-u »Zrinski« koji je bio pravni nasljednik KPD-a »Zrinski«. Sva trojica su, dakako, izbačena iz Saveza komunista, ali i, posebno dramatično, iz Društva novinara Hrvatske, čak i Feletar koji nije ni bio njegov član.

Time završava priča o KPD-u »Zrinski«. Društvo, nažalost, nikada nije obnovljeno, no obnovljeno je izdavanje njihova kalendara. Naime, obnovom djelovanja Ogranka Matice hrvatske Čakovec, čije je djelovanje zabranjeno nekoliko mjeseci prije KPD-a »Zrinski«, 1993. obnovljeno je i izdavanje kalendara pod naslovom *Hrvatski kajkavski kolendar*. Prvi obnoviteljski broj uredio je Stjepan Hranjec, a šesnaest godina, sve do svoje smrti, uređivao ga je proljećarski predsjednik MH Čakovec, Zvonimir Bartolić. Nakon njegove smrti uređivanje je preuzeo Ivan Pranjić. Novi kalendar zadržao je sličan profil kao i onaj proljećarski pa objavljuje književne uratke i članke o, prije svega, kajkavskim

krajevima i ličnostima, ali i ostalim, nekajkavskim temama, doprinoseći i s obzirom na jedno i s obzirom na drugo očuvanju hrvatskog identiteta.

Knjiga arhivskog gradiva o KPD-u »Zrinski« koju je priredio Jurica Cesarec vrijedan je dokument o važnim događajima, ljudima i aktivnostima u Čakovcu za vrijeme Hrvatskog proljeća te nas podsjeća kako se u teškim vremenima branio hrvatski identitet.

Mario KOLAR

MOLVARSKI LIKOVNI KRUG 1970.-2010., GLAVNI UREDNIK JOSIP GREGURIĆ, OPĆINA MOLVE I MOLVARSKI LIKOVNI KRUG, MOLVE, 2011., STR. 295.

Početkom ove godine u nakladi Općine Molve i Molvarskog likovnog kruga (MLK) objavljena je knjiga grupe autora *Molvarski likovni krug 1970.-2010*. Glavni i odgovorni urednik knjige je dugogodišnji član MLK-a Josip Gregurić, naivni slikar rodom iz Molva. Na početku knjige čitateljima se prigodnom riječju obraćaju načelnik Općine Molve i član MLK-a Stjepan Fosić te glavni urednik, a problematiku sagledavanja četrdesetogodišnjeg djelovanja molvarske likovne udruge svojim tekstom *Molve i molvarski umjetnici* otvara književnica i likovna kritičarka Božica Jelušić.

Daljnja struktura knjige sastoji se od nekoliko logičnih cjelina. Prvu čini tekst *Četiri desetljeća rada udruge molvarskih slikara* povjesničara Vladimira Šadeka u kojem je predstavljen pregled djelovanja udruge od prvih skupnih izložbi molvarskih umjetnika, preko djelovanja Podravskog naivnog kruga Molve i otvorenja galerije, do osnivanja današnjeg Molvarskog likovnog kruga i aktivnosti na prijelazu tisućljeća. Šadek je obradio i brojna gostovanja udruge te različita događanja u galeriji, od većih ili manjih izložbi do tematskih kolonija, ali i nove modele promocije udruge, poput uključivanja u projekt *Pisanica od srca* i sl.

Nakon povijesnog pregleda djelovanja udruge, slijedi kritički i analitički osvrt na umjetnički rad aktivnih članova MLK-a povjesničara umjetnosti Stanka Špoljarića. O samim počecima rada udruge nadalje piše povjesničarka umjetnosti Edita Janković Hapavel, a zatim životopis Mije Kovačića, velikana ne samo molvarskog nego i općenito hrvatskog naivnog slikarstva, donosi Josip Depolo.

Nakon toga slijede pretisci nekih predgovora izložbama MLK-a koje su tijekom četrdesetgodišnjeg djelovanja udruge pisali slikari poput Rudolfa Špoljara (1974.) i Gordane Špoljar Andrašić (1994. i 1997.), povjesničari umjetnosti poput Marijana Špoljara (1978. i 1992.), Stanka Špoljarića (1997., 1998., 1999., 2000. i 2006.), Edite Janković Hapavel (2001.) i Draženke Jalšić Ernečić (2005.), književnici i kritičari poput Božice Jelušić (1975., 1999., 2003., 2007. i 2010.), Vladimira Milaka (2007.), Martina Mihaldinca (2008.), Gerharda Ledića (2008.) i Jure Štefana (2008.), ili u najnovije vrijeme molvarski župnik fra Tomislav Glavnik (2010.).

Odjeljak u kojem se pažnja posvećuje pojedinim članovima MLK-a otvara popis članova MLK-a od 1970. do 2010. godine prema godinama učlanjenja te aktivnih članova udruge, što je priredio Josip Gregurić, te biografije aktivnih članova udruge, što je priredio Vjekoslav Prvčić. Osim kratkih pregleda njihovih života i rada, svaki je umjetnik predstavljen i s nekoliko likovnih uradaka. *Molvarski slikopis sjećanja*, odnosno osvrt na umrle članove MLK-a zatim donosi Božice Jelušić.

Čim potpunijem dokumentiranju rada MLK-a velik doprinos daje i popis izložbi udruge u razdoblju od 1969. do 2010. godine, što je priredio Josip Gregurić, te tekst Zvonimira Ištvana *Blagonaklonost Molvarskog likovnog kruga* u kojem govori o hvalevrijednim dobrotvorno-humanitarnim umjetničkim aktivnostima MLK-a.

Posljednji dio knjige donosi preslike novinskih članaka koji sadrže kritike i dojmove o izložbama i ostalim aktivnostima udruge, zahvalnice Općine Molve te naslovnice nekih kataloga, odnosno fotografije s otvaranja nekih izložbi MLK-a unatrag četrdeset godina. Dakle, osim brojnih slika molvarskih umjetnika, knjigu krasi i mnoštvo fotografskog materijala – knjiga je obogaćena fotografijama

Željka Hrženjaka, Zvonimira Ištvana, Vjekoslava Prvčića, Vladimira Kostjuka, Dražena Pokeca, Zlatka Štrfičeka, Marije Stipan i Rajka Polića, te građom iz privatnih arhiva Zvonimira Lončara, Martina Kopričanca, Đure Jakovića i arhiva MLK-a.

Iako se u posljednje vrijeme pojavilo nekoliko knjiga koje govore o Molvama, knjiga o molvarskoj likovnoj udruzi predstavlja izuzetak budući da je ovo prva monografija o nekoj molvarskoj udruzi te je za razliku od ostalih, koje su većinom povijesno-zemljopisnog karaktera, posvećena umjetničkim temama. Vrijednost je ove monografije i u tome što je spasila od zaborava umjetnike MLK-a te je dala doprinos kulturnom bogatstvu Molva, a može biti poticaj i ostalim (ne samo molvarskim) udrugama da napišu svoje monografije. Isto tako, budući da je u knjizi većina relevantne građe o četrdesetgodišnjem djelovanju udruge sakupljena na jednom mjestu, knjiga može poslužiti i kao putokaz za buduća istraživanja o radu udruge molvarskih likovnih umjetnika ili pojedinačnih njezinih.

Matej IŠTVAN

MOLVE – LJUDI, SELO I OKOLIŠ U DUGOM TRAJANJU: ZBORNIK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA, UREDILI MARIO KOLAR I HRVOJE PETRIĆ, DRUŠTVO ZA POVJESNICU I STARINE MOLVE I IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, MOLVE, 2010., STR. 297.

Povodom 350. godišnjice prvog spomena današnjeg sela Molve (1658.-2008.) i 15. godišnjice ponovnog osnivanja Općine Molve (1993.-2008.), krajem 2008. godine održan je znanstveni skup *Molve – ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju* na kojem je izrečeno dvadesetak referata o različitim aspektima povezanima s Molvama. Dvije godine kasnije, u sunakladništvu Društva za povjesnicu i starine Molve i Izdavačke kuće Meridijani pojavio se istoimeni zbornik radova s tog skupa koji su uredili Mario Kolar i Hrvoje Petrić.

Knjiga je s obzirom na područja kojima se bave članci podijeljena na četiri poglavlja: *Molve od prapovijesti do kraja srednjeg vijeka*, *Novovjekovne promjene u Molvama*, *Duhovna i kulturna baština Molva* te *Okoliš, ljudi i suvremene teme*.

U prvom poglavlju nalaze se tri članka. Prvi članak pod nazivom *Arheološka topografija područja Općine Molve* napisao je arheolog-amater i predsjednik Društva za povjesnicu i starine Torčec, Ivan Zvijerac. Članak ukazuje na vrijednosti nepoznate, bogate arheološke baštine našeg zavičaja, daje informacije o kontinuitetu i čovjekovu interesu za naseljavanjem okolnog molvarskog prostora, komunikacijama, načinu života i privređivanja, materijalnoj i duhovnoj kulturi na temelju arheoloških izvora i prirodno-zemljopisnim pogodnostima tog kraja. Na temelju arheoloških nalaza opisuju se obilježja života na molvarskom području od kamenog doba do velike seobe naroda i ranosrednjovjekovnih hrvatskih država.

Drugi članak pod nazivom *Talionička djelatnost u okolici Molva u ranom srednjem vijeku* napisala je arheologinja i viša znanstvena suradnica na Institutu za arheologiju u Zagrebu, dr. sc. Tajana Sekelj Ivančan. Članak donosi informacije o arheološkom lokalitetu *Volarski breg*, smještenom sjeveroistočno od Virja, koji je evidentiran osamdesetih godina 20. stoljeća kad su s površine lokaliteta prikupljeni ulomci prapovijesne i srednjovjekovne keramike. Godine 2007., oranjem livade sjeverno od Volarskog brega, pronađeni su komadi keramičkih puhalica i željeznih štapića te lomljena, rastaljena i ohlađena troska, stoga su 2008. godine poduzeta arheološka istraživanja prilikom kojih je pronađen dio ranosrednjovjekovne radionice iz 8./9. stoljeća te dva prapovijesna latenska objekta iz razdoblja između druge i prve polovine 1. st. pr. Kr. U spomenutoj radionici izdvajalo se čisto željezo iz željezne rudače iz prirode.

Treći članak, *Molve u srednjem vijeku*, napisao je koprivnički povjesničar-amater Ranko Pavleš. Članak analizira prvu vijest o Molvama iz 1366. godine, njihov položaj u 15. i 16. stoljeću, opisuje

okolne upravne jedinice đurđevačkog vlastelinstva i posjede na mađarskoj strani rijeke Drave. Nadalje se opisuje prometni položaj sela (odnos prema prijelazu preko Drave u Kočicama i varošima Đurđevcu i Prodaviczu) te centralitet naselja u sklopu kaštela Prodavicz. Članak donosi i povijest kapele Blažene Djevice Marije za koju je postavljena teza da se spominje već 1337. godine (200 godina prije nego se do sada smatralo) te njeno značenje nasuprot okolnih crkvenih objekata. Potom se opisuje propast srednjovjekovnih Molva zbog osmanskih napada i građanskog rata, a posljednji dio članka raspravlja o etimologiji Molva.

Drugo poglavlje, *Novovjekovne promjene u Molvama*, sadrži sedam članaka. Prvi članak, *Prilozi poznavanju nastanka sela i razvoju stanovništva Molva u ranome novom vijeku*, napisao Hrvoje Petrić. Članak obrađuje novoosnovano/ obnovljeno selo Molve koje se prvi puta spominje 8. listopada 1658. godine. Selo je planski osnovano u sklopu Varaždinskog generalata Slavonske vojne krajine. Nadalje su obrađene Molve na starim zemljovidima od druge polovice 17. do sredine 19. stoljeća i izgled Molva u 18. stoljeću kada se oblikovao izgled jezgre Molva, identičan s današnjim stanjem. Posebna pozornost posvećena je stanovništvu od 1658. godine do polovice 19. stoljeća koje se povećalo osam puta, a time se širilo i selo. Prvi doseljenici su zabilježeni 1665. godine, a potječu iz Ugarske, Zagorja, Međimurja ili susjednih vojnokrajiških utvrda kao što su Virovitica, Novigrad i Đurđevac. Oko 1700. godine dolaze doseljenici iz tadašnje Križevačke županije, iz naselja Cenkovec, Torčec, Selnik, Koprivnica i Ivanec te iz Srijema. Stabilizacija prezimena nastala je tek početkom 18. stoljeća, što se vidi prilikom uspoređivanja popisa Molvaraca iz 1665., 1700. i 1716. godine, a rad sadrži i popise molvarskih kućedomaćina iz istih godina.

Drugi članak, *Molvarska tradicija čuvanja i njegovanja starih kulturnih i povijesnih vrijednosti u 19. i 20. st.*, napisale su umirovljena redovna profesorica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Mira Kolar, i povjesničarka umjetnosti Elizabeta Wagner. U članku su se osvrnule na tradiciju štovanja Majke Božje u Molvama, stanovništvo i upravu, svakodnevnicu, trgovine, zadruge, etnografsku baštinu molvarskog kraja te na molvarske fotografe i naivne slikare.

Treći članak, *Molve potkraj 19. i početkom 20. st. u svjetlu statističkih podataka*, napisao je povjesničar, docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Željko Holjevac. Autor je u članku analizirao kontinuitete i promjene težišnih životnih struktura u Molvama i okolici od nestanka vojnokrajiškog sustava do Prvoga svjetskog rata. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Molve su bile središte općine u kotaru Đurđevac u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Općina je imala svoje poglavarstvo, zastupstvo i mjesni sud. Godišnji prigodi bili su veći od rashoda, dok se općinski namet stalno povećavao. Više se ljudi rađalo nego umiralo, stoga je stanovništvo raslo, a gotovo svi su bili Hrvati i rimokatolici te su se bavili poljoprivredom, posebno ratarstvom, a nekolicina i svilarstvom. Većina obradivih površina nalazila se u individualnom posjedu seljaka, a glavna tegleća stoka bile su krave. Lokalna zajednica je održavala vodotokove, a u samom mjestu je radila pučka škola s tri učitelja te je bilo više pismenih nego nepismenih stanovnika. Najbliži liječnik bio je u Đurđevcu, a u to doba su osnovane i neke udruge.

Četvrti članak, *Molve i virovska Podravina u listu Hrvatske novine (1905.-1908.): prilozi za poznavanje političkog života u Molvama i Podravini*, napisao je povjesničar i doktorand na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Željko Karaula. U radu je analizirao stavove i ideologiju lista *Hrvatske novine* koji je izlazio u Virju od 1905. do 1910. godine. Novine su jedno vrijeme bile i glavno stranačko glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) sve do razlaza glavnog urednika i izdavača Peroslava Ljubića s vodstvom stranke, Antunom i Stjepanom Radićem. Prikazano je kako su novine pisale o virovskoj Podravini i Molvama s obzirom na seljačku ideologiju HPSS-a.

Peti članak također se bavi pisanjem novina o molvarskom kraju, ali ovaj puta s obzirom na koprivničke novine. Članak *Koprivničke novine o Molvama između dva svjetska rata (1918.-1940.)* napisala je povjesničarka i znanstvena suradnica na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu dr. sc. Ljiljana Dobrovšak. Molve su u međuratnom razdoblju pripadale kotaru Đurđevac te se cjelokupni društveni život i političke prilike Molva gledaju kroz događaje na širem prostoru tog kotara. U tom razdoblju razvijao se stranački život, a na izborima je redovito prednjačila Hrvatska seljačka

stranka čiji je istaknuti pripadnik bio i Molvarac Franjo Novaković (1892.-1939.), jedan od organizatora stranke u Podravini. S obzirom na pisanje nekoliko koprivničkih novina, kao što su *Podravec* (1918.), *Demokrat* (1919.-1920.), *Podravski glasnik* (1921.-1923.), *Koprivničke novine* (1924., 1926., 1927., 1928.*) Domaće ognjište* (1926., 1927.), *Hrvatsko kolo* (1927., 1928.*) Hrvatska Podravina* (1927.) *i Podravske novine* (1930.-1941.), može se zaključiti da molvarski društveni i politički život nije bio dovoljno popraćen u tim novinama, no možda je tome razlog istovremeno izlaženje virovskih novina i usmjerenost tih novina na pisanje o događajima u koprivničkom kotaru.

Šesti članak, *Elaborat Službe državne sigurnosti poslije 2. svjetskog rata o bivšim političarima molvarske Podravine*, napisao je povjesničar mr. sc. Vladimir Šadek. Rad se bavi pisanjem spomenutog elaborata, koji je nastao početkom 60-tih godina 20. stoljeća, te se uz opis političkog života u Kotaru Đurđevac početkom 20. stoljeća bazira na djelovanje političkih stranaka i političara za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, 2. svjetskog rata i poraća. Rad donosi opis razvoja manjih stranaka, a najviše se bavi Hrvatskom seljačkom strankom (HSS) i njenim političarima. Za vrijeme Vladka Mačeka, stranka se u molvarskoj Podravini pokušava prikazati podijeljenom između naprednih lijevih i klerofašističkih desnih pripadnika. Većinu HSS-ovaca se prikazuje kao suradnike ustaškog režima zbog protujugoslavenskog djelovanja Hrvatske seljačke zaštite i uključivanja stranačkih pripadnika u Bijelu gardu. Nakon rata napada se i lijeve HSS-ovce kao protivnike tekovina revolucije i socijalističkih mjera na selu.

Sedmi članak, *Prilozi za poznavanje povijesti Molva od 1972. do 1992. godine*, napisao je apsolvent povijesti na Odsjeku Filozofskog fakulteta u Zagrebu Ivan Hontić. U članku se obrađuje politički, društveni, vjerski, kulturni, umjetnički i gospodarski život molvarskog kraja u navedenom periodu.

Treće poglavlje, *Duhovna i kulturna baština Molva*, broji najviše članaka. Prvi članak, *Povijest crkve i prošteništa Majke Božje u Molvama*, napisao je povjesničar umjetnosti i docent na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Dragan Damjanović. U članku donosi kratku povijest gradnje i opremanja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije iz Molva te najvažnije podatke o ostaloj sakralnoj baštini i dugoj hodočasničkoj tradiciji svetišta Majke Božje Molvarske.

Drugi članak, *Mons. Juraj Mađerec: kratak pregled života i djelovanja*, napisao je kroatist Mario Kolar, doktorand na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U članku su kronološkim redom opisane glavne značajke životnog puta velikog molvarskog sina mons. Jurja Mađerca (Move, 1885. - Rim, 1957.). Članak prati njegov životni put od Molva i Repaša, preko Kašine i Zagreba, do Beograda i Rima, a posebna pažnja posvećena je njegovom rektorovanju Papinskim hrvatskim zavodom sv. Jeronima u Rimu, gradnji novog zavodskog sjedišta te karitativnoj djelatnosti tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u Rimu.

Treći članak, *Ostavština i poruka biskupa Đure Kokše hrvatskom narodu* predstavlja prigodni osvrt povodom 10-te godišnjice smrti biskupa Kokše, a napisala ga je biskupova rođakinja, inače umirovljena liječnica iz Zagreba Barbara Lukačin. Biskup Đuro Kokša bio je jedan od velikih i zaslužnih ličnosti u hrvatskoj suvremenoj crkvenoj povijesti. Do 1978. godine boravio je u Rimu, nakon čega se vratio u domovinu s brojnim vrijednim umjetničkim dijelima, knjigama, predmetima i ostalim što je skupljao za vrijeme boravka u Rimu gdje se školovao i gdje je bio nasljednik mons. mađerca na dužnosti rektora zavoda sv. Jeronima. Biskup Kokša je želio da njegova zbirka posluži za osnivanje Metropolitanske galerije u Zagrebu, no to se, nažalost, do danas još nije dogodilo.

Četvrti članak također govori o biskupu Kokši. Radi se o članku *Biskup Đuro Kokša i Molve* koji je napisao povjesničar i arhivist dr. sc. Stjepan Razum. U ovom članku autor predstavlja biskupa u njegovom odnosu prema rodnim Molvama i Podravini. Također, članak donosi biskupov životopis, biskupov odnos prema Djevici Mariji te njegovo misaono vrednovanje života na selu.

Peti članak, *Ivan Ivančan, etnolog i koreograf*, napisala je etnologinja Vesna Peršić Kovač. Autorica u članku daje sažet prikaz života i rada još jednog velikog molvarskog sina, dr. sc. Ivana Ivančana, jednog od najutjecajnijih hrvatskih koreografa i etnologa.

Šesti članak, *Uvod u molvarsku književnost*, napisao je spominjani Mario Kolar. Članak govori o petorici autora iz Molva koji su svojim djelovanjem dali doprinos hrvatskom književnom životu. Tako rad govori o književnim počecima svećenika Đure Kolara, književnom radu učitelja Andrije Ivančana, prevoditeljskom i publicističkom radu svećenika dr. Jurja Paše, književnom, književno-kritičarskom, esejističkom, antologičarskom i prevoditeljskom radu biskupa dr. Đure Kokše te donosi okvir za biografiju književnika, esejiste i prevoditelja Dubravka Ivančana.

Sljedeća tri članka odvode nas u područje jezikoslovlja. Prvi od njih, *Novi prilozi poznavanju molvarskog govora: molvarska kajkavština u zapisima*, napisao je jezikoslovac, dijalektolog te znanstveni savjetnik u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu, dr. sc Mijo Lončarić. Članak donosi rezultate istraživanja i analizu molvarskog govora prema zapisima o Molvama i memoarskim tekstovima bez književne i umjetničke pretenzije, književnim tekstovima i suvremenim književnim ostvarenjima.

Drugi članak jezikoslovnog niza, *Leksik molvarskoga govora*, napisala je jezikoslovkinja, dijalektologinja te znanstvena suradnica i upraviteljica Zavoda za lingvistička istraživanja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, dr. sc. Jela Maresić. U radu je opisan dio leksičkog sustava molvarskog govora koji pripada podravskim kajkavskim govorima s ograničenim mjestom naglaska. Također se na osnovi primjera skupljenih od izvornih govornika daje osnovni pregled leksičkih slojeva. Analiziraju se i tematske skupine koje se odnose na poljoprivredu i gospodarstvo, nazivi životinja, biljaka, dijelovi ljudskog tijela i slično.

Zaključni članak dijalektološkog niza, *Germanizmi u molvarskom govoru*, suautorski potpisuju jezikoslovac, germanist i izvanredni profesor na Odsjeku za germanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc. Velimir Piškorec, te profesorica njemačkog i talijanskog jezika Ana Kolar. U radu se opisuje utjecaj njemačkog jezika na molvarski govor kroz razdoblje Vojne krajine, od sredine 16. stoljeća do osamdesetih godina 19. stoljeća. Germanizmi su tako zastupljeni u imenima alata, namještaja, odjeće, obuće i prehrane. Potanko se opisuje metodološki okvir istraživanja, društveno-povijesni okvir njemačko-hrvatskoga jezičnog dodira u Molvama i Podravini. Na kraju rada nalazi se abecedni popis njemačkih replika i njihovih posuđenih ekvivalenata u molvarskom govoru.

Posljednji dio zbornika, *Okoliš, ljudi i suvremene teme*, sadrži pet članaka. Prvi članak, *Molve i okolica: prilozi poznavanju povijesti okoliša do sredine 19. stoljeća*, napisao je Hrvoje Petrić. U članku je predstavljen međuodnos ljudi i okoliša na prostoru današnje Općine Molve do sredine 19. stoljeća. Posebna pozornost posvećena je klimatskim promjenama, tzv. malom ledenom dobu, vodotocima i čovjekovim intervencijama u okoliš. Budući da je prekodravlje u tom razdoblju bilo obraslo prašumama, a Drava je nepravilno meandrirala, značajnije naseljavanje šumskih područja počinje tek u 18. stoljeću čime je počela i devastacija prirodnog šumskog pokrova.

Drugi članak, *Demogarfske promjene u Općini Molve od 1857. do 2001. godine*, napisao je socijalni geograf i demograf, izvanredni profesor, znanstveni savjetnik i voditelj Područnog centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Vukovaru, dr. sc. Dražen Živić. Članak donosi demografske promjene u Općini Molve između 1857. i 2001. godine na temelju popisne i vitalne statističko-demografske dokumentacije. Ustanovljeni su depopulacijski procesi u kretanju broja stanovnika, prirodnoj dinamici i mehaničkom kretanju stanovništva. Dakle, na molvarskom području, nažalost, prevladava demografska kriza, populacijski slom i starenje stanovništva.

Treći članak, *Osnovne značajke suvremenog prometno-geografskog položaja Molvi*, napisao je Petar Feletar, asistent na Fakultetu prometnih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. U radu se zaključuje da je općina Molve nedovoljno povezana cestovnim i željezničkim prometom, ali je bolje razvijen cjevovodni oblik prometa. Feletar zaključuje i kako su Općinu Molve zahvatili procesi deagrarizacije, deruralizacije, niske stope nataliteta i brojni ekološki problemi (crpilišta plina itd.), stoga suvremeni razvoj ovisi o privlačnoj snazi i ulozi Koprivnice i Đurđevca. Osim izgradnje brzih cesta, općina Molve treba zaštititi rijeku Dravu i šumu u Repašu.

Četvrti članak, *Iskorištavanje prirodnog plina: utjecaj na razvoj općine Molve*, napisala je Ivana Žebec, asistentica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. Autorica se u radu osvrće na

iskorištavanje zemnog plina od 1981. godine naovamo te na rentu od 2,5 posto od cijene zemnog plina koju općina Molve dobiva od koncesionara. Sredstva dobivena od rente općina ulaže u gospodarstvo, infrastrukturu, obrazovanje i ostale društvene djelatnosti.

Posljednji članak u zborniku, *Mogućnosti i prilike razvoja ruralnog turizma općine Molve vrednovanjem povijesne, tradicijske i prirodne baštine*, napisao je mr. sc. Silvije Jerčinović, predavač na Visokom gospodarskom učilištu u Križevcima. Autor je u radu naglasak stavio na mogućnosti razvoja seoskog turizma u općini Molve te na prirodne, povijesno-kulturne i tradicijske resurse koji bi se pritom mogli koristiti kao osnova njegovu razvoju, a samim tim i razvoju same općine.

Na kraju knjige nalazi se tekst urednika Marija Kolara naslova *Umjesto sažetka* u kojem je temeljem radova objavljenih u zborniku sažeo glavne točke povijesti, sadašnjosti i budućnosti općine Molve.

Od svih do sada objavljenih knjiga o Molvama, ovaj zbornik predstavlja vrhunac istraživanja u mnogim područjima. Uspoređujući ga s prvom iscrpnom monografijom o Molvama, knjigom grupe autora *Općina i župa Molve – izabrane teme* iz 1998. godine, dosta je opširnija, ali i znanstveno iscrpnija zbog toga što su u njezinoj izradi sudjelovali znanstvenici i stručnjaci. Svi članci u zborniku, osim onih kod kojih je to posebno napomenuto, priređeni su sukladno suvremenim znanstvenim normama te sadrže prijevode sažetaka na engleski ili njemački jezik, a na engleski je jezik preveden i posljednji članak *Umjesto sažetka*. U tom smislu ova knjiga predstavlja znanstveni zbornik radova, odnosno prvu znanstvenu knjigu o Molvama. Važno je i to da ova knjiga po prvi puta obrađuje neke aspekte vezane za Molve koji do tada nisu uopće ili detaljnije obrađivani, poput prapovijesnog razdoblja na području Podravine i samih Molva, novootkrivene talioničke djelatnosti na ovim područjima u ranom srednjem vijeku, ekohistorijskih aspekata ovog područja, a *otkriven* je i niz novih zaslužnih ličnosti itd. Dakle, većina važnih aspekata vezanih za Molve može se, zahvaljujući ovoj knjizi, sada pronaći na jednom mjestu, a monografija može biti i odličan temelj za daljnje istraživanje.

Matej IŠTVAN

VLADIMIR ŠADEK, USTAŠE I JANKA-PUSZTA. PRILOZI O DJELOVANJU LOGORA JANKA-PUSZTA I RAZVOJU USTAŠKO-DOMOBRANSKOG POKRETA U PODRAVINI ZA VRIJEME MONARHISTIČKE JUGOSLAVIJE, DRUŠTVO ZA POVJESNICU I STARINE, BIBLIOTHECA SCIENTIA MOLVENSIS, KNJIGA 3, MOLVE 2012., 190 STR.

Knjiga Vladimira Šadeka »Ustaše i Janka-puszta. Prilozi o djelovanju logora Janka-puszta i razvoju ustaško-domobranskog pokreta u Podravini za vrijeme monarhističke Jugoslavije« obrađuje ustaški logor Janka-puszta koji se nalazio u Mađarskoj i to u pograničnoj zoni, u neposrednoj blizini Legrada. Osim toga, autor obrađuje i djelovanje ustaša u Podravini te donosi niz dokumenata o tome.

U javnosti se sve više govori o konceptu suočavanja s prošlošću (nastalom prvenstveno u njemačkoj historiografiji). Zbog toga je i ova knjiga poticajna jer se i ljudi Podravine moraju suočiti sa svojom prošlošću, a jedna od osjetljivih tema (ali i onih koje predstavljaju potrebu za suočavanjem s prošlošću) o kojima se nije mnogo pisalo, je i povijest ustaško-domobranskog pokreta. Činjenica je kako je međuratno razdoblje bilo doba dominacije HSS-a u podravskom selu, a nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata taj se seljački pokret zapravo raspao otvorivši prostor bivšim političkim marginalcima. Jedni od njih bili su pripadnici ustaško-domobranskog pokreta. Oni su 1941. dobili vlast od nacističko-fašističkih sila te se zapravo od terorista usmjerenih protiv jedne države koju su rušili, pretvorili u provoditelje državnog terora u drugoj kojoj su došli na čelo i gdje im je pružen odlučan i uspješan otpor tijekom Drugoga svjetskog rata, što je kroz dokumentaciju prikazano u knjizi Zvonimira Despota *Vrijeme zločina*, ali i u drugim radovima ili zbirkama izvora objavljenim prije Despo-

tove knjige. U svakom slučaju, bez istraživanja i razumijevanja geneze ustaško-domobranskog pokreta u Podravini zapravo je teško shvatiti zašto je Drugi svjetski rat u Podravini bio toliko krvav te i ova knjiga predstavlja prilog tim nastojanjima.

Na prvi pogled možda bi se mogao dobiti privid kako je ova knjiga svojevrsna dopuna njegove ranije knjige *Političke stranke u Podravini 1918.-1941.* koja je predstavljala magistarski rad obranjen na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, no to je samo djelomično točno. Istina je kako se Šadek i u svojem magistarskom radu na nekoliko stranica osvrnuo na početke ustaško-domobranskog pokreta u Podravini, no nakon što je pronašao neke nove, do sada nekorištene, izvore pristupio je pisanju nove knjige u kojoj je obuhvatio i rezultate dosadašnje historiografije o ovoj problematici te obilno koristio objavljene izvore. Prosudbu koliko je u tome uspio ostavljam onima koji će knjigu čitati i koristiti u svojem radu i promišljanjima. No, čini mi se kako ovom knjigom, koja predstavlja logičnu i zaokruženu cjelinu, možda nije završena istraživačka priča o ustaško-domobranskom pokretu u Podravini jer zasigurno ima još podataka koje treba pronaći i obraditi. Moguće je da neki arhivi izvan Hrvatske (npr. u Mađarskoj i Srbiji) čuvaju dokumente o ovoj problematici, a možda se nešto dokumentacije nalazi i u privatnom posjedu obitelji aktera događaja koji se opisuju u knjizi.

Cjelokupno usmjerenje Vladimira Šadeka na suvremenu političku povijest Podravine važno je i zbog činjenice da se glavnina dosadašnjih novijih historiografskih radova koncentrira na druga razdoblja. Istina je da je puno više napravljeno na istraživanju starije podravske povijesti, ali činjenica je da je još prije nekoliko godina bilo vrlo teško doći do većine dokumenata za povijest 20. stoljeća, pogotovo onih osjetljivije problematike, poput ovih o genezi ustaško-domobranskog pokreta. Podravina je između dva svjetska rata, u Drugom svjetskom ratu i poraću doživjela svoju najdublju političku podjelu koja je odnijela mnoge živote i stvorila brojne obiteljske tragedije čije se posljedice ponegdje mogu osjetiti i danas. Možda su, uz nepristupačnost izvora, upravo te tragedije rezultat toga da se međuratno razdoblje i doba Drugoga svjetskog rata nisu istraživali ni slobodno ni s dovoljnim intenzitetom sve do početka 21. stoljeća. U najnovije vrijeme ipak se vide pomaci, a ova knjiga je dio tog procesa pa je i u tome njezino dodatno značenje. Nadam se kako će knjiga biti poticaj ne samo za razmišljanje o našoj prošlosti nego i poticaj budućim istraživačima hrvatske međuratne povijesti. Koliko je u svojim promišljanjima autor uspio, svoje će reći historiografija.

Hrvoje PETRIĆ

HISTORIA VARASDIENSIS I. ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU POVJESNICU, DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE, VARAŽDIN, 2011., STR. 332

U nakladi Društva povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije tiskan je prvi broj časopisa »Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu«. Riječ je o novom znanstveno-stručnom časopisu interdisciplinarne i transdisciplinarne orijentacije kojim se nastoji promicati i unaprijediti spoznaje o povijesno-kulturnom nasljeđu grada Varaždina i čitave varaždinske regije, otvoriti prostor za razmjenu ideja, mišljenja i novih spoznaja, promicati nove poglede na prošlost varaždinskog prostora koji će uvažiti trend širenja povijesne perspektive i otvaranja povijesne znanosti prema novim temama što odgovara kretanjima u suvremenoj historiografiji. U časopisu se objavljuju znanstveni i stručni radovi, prilozi, prijevodi arhivske građe i ostalih izvora, razgovori s istaknutim osobama koje su sudjelovale u stvaranju povijesti varaždinske regije, bibliografije, prikazi knjiga i znanstvenih skupova koji su vezani uz povijesne i ostale humanističke znanosti, informacije o djelovanju Društva povjesničara i ostalim događajima u gradu Varaždinu i Varaždinskoj županiji.

Prvi broj časopisa podijeljen je na šest cjelina: »Članci« (13-244 str.), »Prilozi« (245-272 str.), »Građa« (273-284 str.), »Razgovori« (285-300 str.), »Prikazi« (301-307 str.) i »Znanstveni skupovi, predavanja i obavijesti« (309-329 str.).

Na početku prve cjeline nalazi se izvorni znanstveni rad muzejske savjetnice, Marine Šimek, »Uteg za brzu vagu – arheološki nalaz sa Humščaka« (13-26 str.) u kojem autorica predstavlja jedan od površinskih nalaza s lokaliteta Humščak (nedaleko od Brezničkog Huma, Varaždinska županija), olovni uteg za brzu vagu. U radu se, na primjeru opisanog nalaza, predstavljaju mogućnosti 3D modela sitnih arheoloških predmeta kao načina vizualizacije koji bi mogao zamijeniti klasičan crtež. Radu su priložena četiri slikovna priloga: Karta Brezničkog Huma i okolice s brdom Humščak, fotografije Humščaka i olovnog utega za brzu vagu i 3D model utega-ortogonalni pogledi i presjek u proizvoljnoj ravnini.

Stručni rad Biserke Vlahović, »Rimske vatrozaštitne mjere i požari u svjetlu arheoloških epigrafskih spomenika na tlu današnje Austrije, Mađarske i Hrvatske« (27-42 str.) predstavlja prikaz razvoja vatrogastva na prostoru rimske provincije Panonije na primjerima antičkih gradova na prostoru današnje Austrije, Mađarske i Hrvatske.

Kustosica Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, Spomenka Vlahović, u stručnom radu »Prikaz konzervacije tubula u prostoriji 1 u području terma antičkog kompleksa Aquae Iasae u Varaždinskim Toplicama« (43-53 str.) donosi pregled i tijek konzervatorsko-restauratorskih radova na tubulima u području rimskih terma u Varaždinskim Toplicama na sjevernom zidu prostorije 1 gdje se nalaze sačuvani orginalni tubuli. Konzervatorsko-restauratorski radovi bili su obavljani tijekom 2006. u suradnji s njemačkom restauratoricom Dagmar Dammann s ciljem osiguranja tubula i očuvanja orginalne rimske žbuke.

Hrvoje Petrić u izvornom znanstvenom radu »O preseljenju »odbjeglih kmetova« u Varaždinski generalat. Prilog poznavanju ranonovovjekovnih migracija na dijelu prostora današnje sjeverozapadne Hrvatske« (55-86 str.) analizira dio migracijskih procesa na širem prostoru sjeverozapadne Hrvatske (Varaždinština, Hrvatsko zagorje, Međimurje, Podravina, Prigorje, Posavina itd.) u ranom novom vijeku.

»Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća« (87-114 str.) izvorni je znanstveni rad Višnje Burek u kojem autorica, analizom kupoprodajnih ugovora zabilježenih u Zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina, prati proces urbanizacije varaždinskih suburbija u 17. stoljeću. Na temelju brojnih statističkih podataka vidljivo je da su se najintenzivnije urbanizirali prostori oko glavnih komunikacijskih osi i novih središta važnih za život stanovnika, a to su: sjeverni suburbij (uz staru rimsku »via magna« koja je stoljećima povezivala naselja uz rijeku Dravu sa srednjoeuropskim prostorom) i južni suburbij (oko Donjih vrata i crkve sv. Vida).

Mr. sc. Suzana Jagić u izvornom znanstvenom radu »Utjecaj gospodarstva na polaženje škola u kotaru Ivanec od 1639. do 1918. godine« (115-144 str.) dovodi u relaciju gospodarsku osnovu i razvoj pučkog školstva na prijelazu 19. u 20. stoljeće na primjerima Ivanca i Bednje te daje uvid u modernizacijske procese osnovnog školstva u kotaru Ivanec.

Izvorni znanstveni rad »Neka obilježja preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu (1838.-1848.) (str. 145-165) autorice Ivančice Jež, predstavlja pokušaj primjene Hrochovog modela periodizacije nacionalnog pokreta na preporodno razdoblje nacionalne integracije u Varaždinu. Radu je priložen prilog »Imenoslov G. G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice« iz 1847. godine.

Muzejska savjetnica, Magdalena Lončarić, u izvornom znanstvenom radu »Ivan Kukuljević Sakcinski i zbivanja 1848./49. u Hrvatskoj« (str. 167-182) prati djelovanje Ivana Kukuljevića Sakcinskog u kontekstu revolucionarne 1848. godine.

U stručnom radu »Odlikovanje i plaketa Vatroslava Jagića« (str. 183-194) dr. sc. Vladimir Huzjan analizira dva odlikovanja koja je primio Vatroslav Jagić (1838.- 1932.) od srpskog kralja i ruskog cara: Orden sv. Save II. stupnja (križ i zvijezda) i Orden sv. Stanislava I stupnja radi brojnih zasluga u promicanju slavizma.

U izvornom znanstvenom radu »Tragom nestale židovske zajednice« (str. 195-213) Milivoj Dretar prati nestanak Izraelitičke bogoštovne općine u Ludbregu tijekom Drugog svjetskog rata.

Siniša Horvat u izvornom znanstvenom radu »Knjižnica varaždinske gimnazije« (str. 215-241) predstavlja razvoj knjižnice Prve gimnazije Varaždin, stanje i sudbinu knjižnog fonda od njezinog

osnutka do danas. Na temelju dostupnih izvora autor je izradio pregled promjena u knjižnom fondu i popise knjižničara od sredine 19. stoljeća do danas.

Druga cjelina »Prilozi« donose četiri kraća teksta koja nisu podlijegala sustavu dvostruke recenzije, a tematikom su vezana uz društvena zbivanja varaždinskog prostora. Erika Spirić, viša medicinska sestra, u prilogu »Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalanguea u razvoju primaljstva« (str. 245-251) analizira utjecaj priručnika »Kratek navuk od mestrie pupkorezne« Ivana Krstitelja Lalanguea na razvoj primaljstva u 18. stoljeću. Prilog »O varaždinskom streljačkom društvu iz 19. stoljeća« (str. 253-255) autora Miroslava Klemma govori o društvenoj svakodnevici Varaždinaca u 19. stoljeću. Magdalena Lončarić u tekstu »Autograf Samuela Mosingera: *Kratka povjest družtva dobročinstva u Varaždinu*« (str. 257-262) prikazuje povijest, utemeljitelje i djelovanje »Družtva dobročinstva« u Varaždinu tijekom 19. stoljeća. Gimnazijski profesor, Siniša Horvat, u prilogu »Deset godina djelovanja Gimnazijske školske radionice – *Prošlost za budućnost*« (str. 263-270) predstavlja primjer iz školske prakse kojim je Prva gimnazija u Varaždinu nastojala dati svoj obol naporima grada Varaždina da stekne status grada pod zaštitom UNESCO-a.

U cjelini »Građa« (str. 273-281) Karmen Levanić donosi opis, sadržaj, tekst i prijevod isprave Zagrebačkog kaptola iz 1247. godine kojom je Zagrebački kaptol, prema nalogu kralja Bele IV, izvršio razgraničenje posjeda Farkaša od Zagorja i njegove braće Antuna i Benedikta te daje njihov podroban opis.

U dijelu »Razgovori« nalazimo tekst pod naslovom »Varaždin je 1970-ih mogao postati sveučilišni grad. Razgovor s prof. emeritus Franjom Ružom« autora Ivana Obadića koji donosi nove spoznaje o zbivanjima u Visokoj ekonomskoj školi u Varaždinu tijekom »Hrvatskog proljeća«.

Posljednji dijelovi časopisa posvećeni su prikazima publikacija (Tomislav Đurić: »Crkvena baština varaždinsko-topličkog kraja«, Ogranak Matice hrvatske Varaždin, Meridijani, Varaždinske Toplice – Varaždin - Samobor, 2009./2010.; Ružica Vuk: »Ludbreška Podravina – gospodarski razvoj kao faktor transformacije«, Meridijani, Samobor, 2009.; »800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.« (ur. Miroslav Šicel, Slobodan Kaštela), Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, Zagreb – Samobor, 2009.; Milivoj Dretar: »Židovi u ludbreškom kraju: povijesno-demografski prilozi«, Zagreb, 2010.), znanstvenim skupovima, predavanjima i obavijestima vezanim uz varaždinski prostor (Znanstveni skup Hrvatskog arheološkog društva, Varaždin, 11. – 15. listopada 2010.; Znanstveni skup o Prvom svjetskom ratu u Koprivnici i Podravini, Koprivnica, 19. studenog 2010.; Europski skup povjesničara vatrogastva u Varaždinu, Varaždin, 29. rujna – 1. listopada 2010.; Međunarodni znanstveni skup »Mirko Malez – život i djelo 1924. – 1990.«, Ivanec, 20. studenog 2010.; Predavanja i rad Društva povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije od 2009. – 2010.; Upute autorima).

Na kraju je potrebno napomenuti da »Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu« predstavlja vrijedan poticaj sustavnom istraživanju povijesti varaždinskog kraja, a posebno aktualizaciji tema koje do danas nisu dovoljno istražene.

Ivančica JEŽ

PETRA SOMEK: TRADICIJSKO GRADITELJSTVO U PODRAVINI, PREGLED S KARAKTERISTIČNIM PRIMJERIMA, MERIDIJANI 2011.

Nakladnička kuća Meridijani objavila je 2011. godine knjigu Petre Somek: Tradicijsko graditeljstvo u Podravini, Pregled s karakterističnim primjerima. Petra Somek diplomirana je povjesničarka umjetnosti i etnologinja, a 2011. godine upisala je i doktorski studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao etnologinja, ali i kao direktorica Izdavačke kuće Meridijani, specijalizirane za geografska i povijesna izdanja, Petra Somek primijetila je kako prostor Podravine obilježava veliko bogatstvo

raznovrsnih objekata tradicijskog graditeljstva, ali i da ne postoji objavljen rad koji se njima sveobuhvatno bavi. Kako u današnjem vremenu mnogi od tih objekata propadaju, a opet, postoje i primjeri dobre očuvanosti i adekvatne brige, sva je prilika – zapravo, zadnji čas, da se istakne vrijednost tradicijske graditeljske baštine i dade poticaj očuvanju ambijentalne ruralne arhitekture.

Knjiga sadrži šest glavnih, pregledno strukturiranih poglavlja te četiri prateća poglavlja. U Uvodu autorica definira prostorni obuhvat svog istraživanja, a to je prostor dijela hrvatske nizine Drave u kojem se stanovnici izjašnjavaju kao Podravci, odnosno prostor današnja tri grada (Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac) i 23 općine u kojima od 108633 stanovnika 41,8 % živi u gradovima, a 58,2 % u selima. Nadalje, navodi pedesetak objavljenih radova, članaka i knjiga drugih autora kao i druge izvore (kazivače, obrtnike, istraživače narodne baštine) koje je konzultirala te izlaže metodologiju svog rada. Cilj joj je prikazati nastanak i razvoj ruralnih naselja cijele Podravine, podastrijeti elemente za sve vrste gradnje i obuhvatiti sve oblike kuća i gospodarskih zgrada.

Drugo poglavlje opširno obrazlaže tri grupe čimbenika važnih za nastanak i razvoj ruralnog graditeljstva u Podravini. Geografski čimbenici kao što su karakteristike reljefa, geološko-pedološka obilježja, klima, vegetacija, bitno su utjecali na prostorni raspored naselja, naseljenost, ali i na odabir materijala, način i kvalitetu gradnje. Prikazane su četiri naseobene zone uvjetovane geomorfološkim karakteristikama i formirane tijekom povijesti. Istaknuta je i posebnost prirodnog fenomena Đurđevačkih pijesaka. Povijesno-demografski čimbenici (nesigurnost života i raseljavanje župa u vrijeme osmanskih osvajanja, doseljavanje stanovništva iz drugih krajeva i ponovna obnova župa, život u Podravini razdijeljenoj na civilni zapadni dio i istočni dio Vojne krajine, promjene uvjeta života nakon ukidanja kmetstva 1848. i ukidanja Vojne krajine 1871. godine) također su utjecali na naseljenost, migracije, nastajanje i izgled naselja. Gospodarsko-funkcionalni čimbenici, osobito u razdoblju 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, kao što su jačanje obrta i manufakture, poboljšanje prometne infrastrukture, masovna proizvodnja kukuruza i krumpira i početak razvoja tržišta, raslojavanje u seljačkom staležu, raspad obiteljskih kućnih zadruga i drugo, značajno su utjecali na promjene u gradnji objekata te brže nestajanje starinske arhitekture (kuće sa zidovima od naboja i pokrivene slamom zamjenjuju kuće građene ciglom i pokrivene crijepom).

U slijedeća dva poglavlja autorica iznosi osnovne tipove podravskih naselja i kućišta (treće poglavlje) i osnovne tipove stambenih i gospodarskih objekata te vinogradarskih klijeti (četvrto poglavlje). Detaljna tipološka razrada temelji se, s jedne strane, na svim važnim čimbenicima nastanka i razvoja ruralnog graditeljstva, sveobuhvatno iznesenim u drugom poglavlju, a s druge strane, pored literature i drugih izvora, osobito još i na opsežnom terenskom radu autorice. Tipovi ruralnih naselja popraćeni su topografskim kartama, a tipovi kućišta (raspored stambenih i gospodarskih objekata na dvoru) i kuća tlocrtima koje je izradila Petra Somek. Četvrto poglavlje donosi i popis lokaliteta na kojima se još mogu vidjeti objekti tradicijske podravske arhitekture bilo da se radi o ruralnoj cjelini, vrednijem pojedinačnom objektu (kući, škednju, hambaru, košu itd.), vrednijem konaku ili vrednijoj klijeti. Također nam daje informacije o tome u kojim se sve državnim i upravnim institucijama vode popisi o vrijednoj narodnoj graditeljskoj baštini.

Peto poglavlje opisuje organizaciju, tijek i načine gradnje objekata te posredstvom tih opisa do u detalje saznajemo kako narod zove dijelove konstrukcija, materijale, postupke, alate i same objekte. Sakupljeno nazivlje izdvojeno je i zasebno u popratnom poglavlju.

Naposljetku, šesto poglavlje govori o sudbini tradicijskog graditeljstva u Podravini. Nestajanje graditeljske baštine prouzročeno je ponajviše nedostatkom svijesti o vrijednostima i značenju te arhitekture. No, kako i sama autorica kaže, »nećemo pomoći plakanjem nad njezinom sudbinom«. Jedino djelovanjem, još intenzivnijim istraživanjima, informiranjem javnosti, valorizacijom, prezentacijom, popularizacijom, isticanjem pozitivnih primjera uključivanja tradicijskog graditeljstva u suvremeni život, može se utjecati na svijest o vrijednostima i potencijalima te baštine. Objavom ove knjige upravo je to i učinjeno. Pri tome – osobito treba naglasiti – važnu ulogu ima likovna oprema knjige. Knjiga obiluje kartama, topografskim kartama, tlocrtima, crtežima Miroslava Dolenca – Dravskog, Petra Petrovića, Zlatka Filipovića, fotografijama iz arhiva Dragutina Feletara, Ivana Ivančana, Marije

Winter, te recentnim fotografijama Željka Cara, Krune Heidlera, Romea Ibrišević, Vjekoslava Prvčića, Petre Somek, Zvonimira Tanockog, Nikole Wolfa i Maje Zebec. Fotografije su toliko sugestivne da i onda kada prikazuju zapuštene objekte, naglašavaju njihovu izvornu ljepotu i potencijal te pobuđuju želju za djelovanjem.

Knjiga Petre Somek vrijedna je etnološka studija o tradicijskom graditeljstvu u Podravini, ali i istinski poticaj svakom pojedincu kao i široj zajednici da za očuvanje onoga što je od tog graditeljstva još preostalo, učini najviše što može.

Nada MATIJAŠKO

HRVOJE PETRIĆ: POGRANIČNA DRUŠTVA I OKOLIŠ, VARAŽDINSKI GENERALAT I KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA U 17. STOLJEĆU, UR. DRAGUTIN FELETAR, MERIDIJANI I DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOHISTORIJU, SAMOBOR-ZAGREB, 2012., STR. 436

Nakon objavljene knjige »Koprivnica u 17. stoljeću« (2005.), dr. sc. Hrvoje Petrić, docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, nastavio je s intenzivnim istraživanjima povijesti ranoga novoga vijeka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Rezultat rada u brojnim arhivima širom svijeta, sada je opsežna monografija o Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću. Knjigu su recenzirali Karl Kaser (Graz), Mira Kolar (Zagreb), Géza Palffy (Budimpešta) i Drago Roksandić (Zagreb).

U uvodnom dijelu knjige autor donosi obrazloženje teme i metodologiju rada. Temeljito i opsežno analizira izvore, te stanje istraženosti toga razdoblja u sjevernoj Hrvatskoj. Fascinira širina i dubina poznavanja izvora i literature koju je autor proučio, predočio i dao svoj kritički osvrt. Zapravo, to je analiza ukupne historiografske produkcije o ranom novom vijeku ovoga dijela Hrvatske i susjednih krajeva.

Glavni dio knjige podijeljen je u šest opsežnih poglavlja. Prvo poglavlje »Prostor u vremenu« daje geoekološku i ekohistorijsku razradbu stanja i promjena prirodne osnovice u to doba. Najprije se razrađuju prirodni čimbenici, kao što je utjecaj »maloga ledenog doba«, stanje reljefa, tla, pojava potresa, potom značajke i otvaranje Đurđevačkih pijesaka, stanje voda i močvara, pojava gušavosti i drugih bolesti. Potom su prikazane promjene bioloških čimbenika, kao što je vegetacija i šume, te mikroorganizmi i bolesti vezane uz okoliš (epidemije, početak zdravstvene zaštite, razvoj ljekarništva i slično). Poglavlje završava prikazom utjecaja dinamike prirode na kretanje broja i strukture stanovništva.

Logičnim slijedom, u drugom poglavlju autor razrađuje demografska kretanja, stavljajući ih i u kontekst obrambenoga rata koji se vodio protiv Osmanlija i tijekom gotovo cijeloga 17. stoljeća. Dobro poznaje metodologiju razradbe demografskih promjena, te u međuzavisnost stavlja demografske čimbenike i ratna pustošenja, te s tim u vezi snažne migracije. Prikazuje i razvoj formiranja obrambenih sustava kao preduvjeta ponovnog naseljavanja ovih krajeva, kao što su promjene vojne uprave, regrutiranje i sastav vojnika, financiranje vojske, logistike i ratovanje i sl. Ovakvom demografskom analizom baca posve novo svjetlo na povijesna zbivanja iz toga doba.

U poglavlju »Pogranična društva i naseljavanje Križevačke županije – ljudi između vojnog i civilnog života«, razrađuju se najstarija srpska naseljavanja u Kraljevini Slavoniji, potom se govori o srpskoj posadi Katarine Branković i pravoslavnom stanovništvu u Kraljevini Slavoniji u 15. i 16. stoljeću, o srpskim despotimaVuku Grguroviću i Ivanišu i Stjepanu Berislaviću, posjedima Hercegovića u sjevernoj Hrvatskoj, o selidbama pravoslavnog stanovništva u dijelove Kranjske, Štajerske i Kraljevine Slavonije tijekom prve polovice 16. stoljeća itd. Razrađuje i zadaće i oblike vojnokrajiške službe, govori o počecima djelovanja manastira Lepavina, o uskočkom obrambenom potencijalu u to

doba, postanku tzv. privatnih Vlaha, privatnovlaškim naseljima i njihovim stanovnicima, o tzv. slobodnim Vlasima nakon Statuta Valachorum (1630.), o označenju i položaju slobodnjaka itd.

Četvrto poglavlje nosi naslov »Pogrnična društva i naseljavanje Varaždinskog generalata«. Tu se prikazuju Vlasi u generalatu, govori se o »colonima fugativima«, Slavoncima/Slovincima, o Predavcima, te sustavno o ostalim doseljenicima – Kranjcima, Šijacima, Majdacima, doseljenicima iz Ugarske, Romima, Židovima, o pokrštavanju muslimana, te o Česima, Bugarima, Nijemcima i drugima. Splet tadašnjih naseljavanja i miješanja stanovništva bitno je utjecao na današnje demografske karakteristike sjeverozapadne Hrvatske.

Posebno, peto poglavlje posvećeno je razradbi i pokušaju rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika na ovom području u 17. stoljeću. Autor je primijenio kompliciranu i vjerodostojnu demografsku analizu, te osobitu komparativnu metodu koja potvrđuje njegove teze. Zadnje, šesto poglavlje odnosi se na razradbu stanja i razvoja naselja, s osobitim osvrtom na gradove i trgovišta. Govori o urbanim sustavima, stupnju urbanizacije i načinu života. Razrađuje slobodna privilegirana trgovišta, neprivilegirana trgovišta i trgovi koji su zadržali status gradskih naselja i u 17. stoljeću, novonastala trgovišta, te na kraju i trgovišta koja su pretvorena u sela. Posebno je zanimljiva razradba urbanih sustava, kao i tipova ruralnih naselja, te proces kolonizacije Varaždinskog generalata.

Cijela je knjiga popraćena većim brojem tablica i kvantificiranja, te metodološki inovativnim kartogramima i grafikonima, dok ilustracija i crteža ima manje. Na kraju je dat opis izvora i literature, dosad najkompletniji za ovo područje u 17. stoljeću. Dat je popis vlaških naselja u 17. stoljeću, toponimi (265 naselja), toponimi hidrografskog sustava i oronimi, popisi raznih dužnosnika, iskaz broja kućedomaćina i stanovnika, te popis prezimena u naseljima Komarničkog i Čazmanskog arhiđakonata.

Izdavanje ove monografije zacijelo je najznačajniji događaj u razvoju historiografije sjeverne Hrvatske na početku 21. stoljeća. To se može ustvrditi iz dva glavna razloga. Prvo: dosad su istraživanja o ranom novom vijeku sjeverozapadne Hrvatske bila malobrojna i nedostatna. Petrić je promijenio tu sliku i donio toliko potrebna nova saznanja i ocjene. Drugo: ova knjiga definitivno inaugurira ekohistoriju kao jednu od najvažnijih smjerova suvremenog razvoja ukupne hrvatske historiografije. Petrić je doista znalački u ova svoja istraživanja uklopio dostignuća svjetske ekohistorije, kao brzorastućega smjera koji sve više dominira u historiografiji modernih svjetskih povjesničara. Dakle, Petrić je na široka vrata uveo ekohistoriju u hrvatsku historiogafiju i to ne samo primjenom inozemne metodologije, nego i unošenjem vlastitih metodoloških postavki i dostignuća. To će zacijelo znatno utjecati i na budući razvoj ukupne hrvatske povijesne znanosti.

Dragutin FELETAR

POLITIČKA, KULTURNA I DRUŠTVENA DJELATNOST ZRINSKIH I FRANKOPANA U HRVATSKOJ, ZBORNIK, UR. JURAJ KOLARIĆ, ZRINSKA GARDA, ČAKOVEC 2011., 250 STR.

Objavljen je još jedan zbornik o Zrinskima. Zapravo, o Zrinskim i Frankopanima i njihovu dobu još uvijek izlazi premalo radova, studija i knjiga. Jer, razdoblje 16. i 17. stoljeća, odnosno doba kada je Hrvatska svedena na reliquiae reliquiarum, još uvijek nije dovoljno istraženo, a imalo je golem utjecaj na daljnji tijek hrvatske povijesti, pa i na hrvatsku sadašnjost i budućnost. Činjenica je da, primjerice, u Mađarskoj još uvijek postoji i stvara se znatno opsežnija literatura o Zrinskima nego u njihovoj postojbini Hrvatskoj.

Takvo stanje odlučile su prekinuti neke kulturne udruge iz Čakovca i Zagreba. Zato Zrinska garda Čakovec, Matica hrvatska Ogranak Čakovec, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, Muzej Međimurja Čakovec i Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski Zagreb svake druge godine organiziraju reprezenta-

tivan znanstveni skup o pojedinim temama o Zrinskima i Frankopanima, a referati se potom tiskaju u zborniku. Tako je 7. listopada 2010. u Čakovcu održan znanstveni skup o Zrinskima i Frankopanima, kojemu je pokrovitelj bila Vlada Republike Hrvatske. Godinu dana kasnije iz tiska je izašao i zbornik radova s toga skupa, koji je uredio prof. dr. sc. mons. Juraj Kolarić, Zmaj Donjohrašćanski od Sv. Jurja u Trnju. Uz referate, u zborniku je tiskan i pozdravni govor Alojzija Sobočanca, predsjednika Zrinske garde Čakovec, te Prijedlog za povijesno-pravnu reviziju sudskih presuda iz godine 1671. i političku rehabilitaciju Petra kneza Zrinskog i Frane Krste kneza Frankopana, a koji je sastavio Milovan Petković, Zmaj Velikotaborski II., nekadašnji protonotar Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja.

Struktura posjeda na Zrinskim imanjima i porezni popisi Međimurja i okolice (c. 1550.-c-1610.), naslov je referata koji je podnijela prof. dr. sc. Nataša Štefanec s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Analizirane su dosad malo korištene i neobjavljene porezne i vlastelinske knjige, odnosno popisi i računi sa Zrinskih imanja, posebice porezni popisi Međimurja iz toga doba. U prilogu je dat popis poreza po glavnim naseljima (judikatima, opidumima) u Županiji Zala sjeverno od Mure i u Međimurju iz 1579., 1587., 1598. i 1610. godine.

Doc. dr. sc. Hrvoje Petrić, s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, referirao je na temu **Prilozi poznavanju povijesti stanovništva Međimurja u vrijeme Zrinskih.** Objavio je niz novih arhivskih podataka o kretanju broja stanovnika u Međimurju i međimurskim naseljima u 16. i 17. stoljeću, a osobito su značajni podaci o migraciji i promjenama strukture. Migracijska kretanja naročito su poticali brojni vojnici, koji su se izmjenjivali u međimurskim i podravskim utvrdama. Navodi se da je u Međimurju 1553. živjelo oko 24.000 stanovnika, 1638. oko 31.830, godine 1692. oko 17.240, a 1720. godine oko 29.250 duša. Po prvi put se objavljuje broj kućedomaćina u svim međimurskim naseljima 1638., 1660. i 1720. godine.

Nikola VII. Zrinski i čakovečki franjevci, naslov je članka povjesničara Vladimria Kapuna iz Čakovca. U članku daje neke nove podatke i zaključke koji nisu iznijeti u knjigama i člancima objavljenim 2009. u povodu 350. obljetnice dolaska franjevaca u Čakovec. Govori se o tomu kako je Nikola VII. Zrinski uznastojao i podržao odvajanje hrvatskih franjevaca iz mađarske provincije. Time je pridonio da papa Aleksandar VI. hrvatsku kustodiju Sv. Ladislava 1661. proglasi provincijom istoga imena, prethodnicom Hrvatske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda.

Aleksej Milinović, s Graditeljske škole u Čakovcu, piše o **Crkvenoj desetini – desetinske daće na čakovečkom i ostalim bivšim Zrinsko-Frankopanskim vlastelinstvima u 17. stoljeću.** Radi se o desetinskom kotaru Bekšin, koji je pripadao Zagrebačkom kaptolu. Zrinski su kao zakupnici ubirali daću. U 17. stoljeću daću ne nalazimo kao novčanu i crkvenu, već kao naturalnu i vlastelinsku. Spisi desetinskih daća su iz 1672. i 1692. godine, a u članku se analiziraju na temelju Adamčekovih saznanja.

Prof. dr. sc. Géza Palffy, iz Mađarske akademije znanosti u Budimpešti, razradio je temu **Hrvatsko-mađarska obitelj Zrinski u aristokraciji ugarsko-hrvatskog kraljevstva i Habsburške monarhije.** Daje prikaz značenja članova obitelji Zrinski u europskom i regionalnom kontekstu, od Nikole Zrinskog Sigetskog (1508.-1566.) do Nikole Zrinskog Kuršanečkog (Čakovečkog) (1620.-1664.). Oni su pripadali staleškoj eliti i Hrvatsko-ugarskog kraljevstva i Habsburške monarhije, te su igrali i važnu ulogu u političkom i kulturnom životu Europe u svoje doba.

Temu **Zrinski i Frankopani kao književna tema** razradio je prof. dr. sc. Stjepan Hranjec iz Čakovca. Predstavio je kronološki usustavljene reprezentativne primjere pisane i usmene književnosti, koji tematiziraju Zrinske i Frankopane. Najvažnija su u tom smislu djela Ferenca Črnka, Brna Krnarutića, Pavla Rittera Vitezovića, Andrije Kačića Miošića, Milutina Cihlara Nehajeva i brojnih drugih. Prof. dr. sc. Alojz Jembrih, s Hrvatskih studija u Zagrebu, nastavlja ovu temu, a pod naslovom **Doprinos Zrinsko-frankopanskoga književno-jezičnog kruga hrvatskoj književnosti i leksikografiji 17. stoljeća.** Osobito je veliko značenje bilo ozaljskog velikaškog trolista: Petar Zrinski, Katarina Zrinska i Fran Krsto Frankopan. Autor analizira njihova najvažnija djela. Potom govori o Tijelovskim propovijedima Ivana Bilostenca/Belostenca, o njegovu curriculumu, te o sinonimskom nizu od elemenata iz istoga jezika u Bilostenčevim propovjedima.

Prof. dr. sc. Mijo Korade, s Hrvatskih studija u Zagrebu, objavio je temu **Ban Nikola Zrinski (1620.-1664.) u djelu Jurja Rattkaya.** Razrađen je prikaz bana Nikole Zrinskoga u prvoj pisanoj povijesti Hrvatske »Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Hrvatske, Dalmacije i Slavonije« Juraja Rattkaya, koje je tiskano u Beču 1652. godine. I sam Rattkay je u prvoj fazi pripadao krugu »urotnika« protiv dvora, te je imao ideje identične Zrinskima. Mr. sc. Gene S. Whiting, s Teološke biblijske akademije u Krapini, piše o **Ulozi obitelji Zrinski u širenju protestantizma u Međimurju.** Razradio je niz teza koje je već postavio u ranije objavljenoj knjizi o protestantizmu u vrijeme Zrinskih.

Dr. sc. Mirko Šundov, s Hrvatskog vojnog učilišta Petar Zrinski u Zagrebu, predočio je dosad neraščlanjene teze o **Ulozi Zrinskih i Frankopana u brobi protiv Osmanlija (vojni aspekti).** Prikazuje vojnopolitičku situaciju u Europi u 16. i 17. stoljeću, potom vojne aspekte uloge Zrinskih u obrani, te elemente borbene spremnosti (ustroj i vojačenje, borbeni moral, obučenost i uvježbanost, vođenje i zapovijedanje, logistika i uređenje crte obrane, te veze). Razrađuju se i elementi bojnoga djelovanja vojske Zrinskih u obrani od Osmanlija.

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar, član suradnik HAZU iz Korpivnice, prikazao je **Zrinski Legrad i njegovu ulogu u obrani od Osmanlija.** Najprije je razradio pogled na Legrad u 16. i 17. stoljeću u kontekstu vremena i prostora, potom Zrinsku utvrdu u Legradu – njene graditeljske i obrambene značajke, ulogu utvrde u Legradu u borbama s Osmanlijama, te na kraju nastanak i karakteristike Oppiduma (civitasa) Legrada u to doba. Prof. dr. sc. mons. Juraj Kolarić, s Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, razradio je**Zrinsko-Frankopanski otpor Habsburgovcima u kontekstu europske politike.** Prikazuje političke prilike u razdoblju Nikole i Petra Zrinskoga, zatim rađanje europske protuosmanlijske koalicije, za zbližavanje Hrvatske i Ugarske u to doba.

Ivan Filipović iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, podnio je referat na temu **Istražni i sudski spis Petra grofa Zrinskog i Frana Krste Frankopana u Austrijskom državnom arhivu.** Radi lakšeg daljnjeg proučavanja prikazao je takozvane »Urotničke spise«, koji se u 44 fascikla čuvaju u bečkom Kućnom, dvorskom i državnom arhivu u fondu »Ugarskih spisa«. U kraćem radu, prof. dr. sc. mons. Juraj Kolarić, koji je bio i Veliki meštar, prikazuje **Ulogu Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja u stvaranju kulta Zrinskih i Frankopana.** Družba je, među ostalim, organizirala i prijenos kostiju Petra i Frana iz Bečkog Novigrada u zagrebačku Prvostolnicu 1919. godine.

Mr. sc. Vladimir Kalšan, iz Muzeja Međimurja u Čakovcu, razradio je najvažniju **Graditeljsku ostavštinu Zrinskih u Međimurju i njezino značenje danas.** Posebno je opisao kompleks Staroga grada Zrinskih u Čakovcu, mauzolej Zrinskih u Šenkovcu u kompleksu nekadašnjeg pavlinskog samostana, te spomenik Nikoli Zrinskom Čakovečkom u Kuršancu.

Slijedeći znanstveni skup o Zrinskim i Frankopanima najavljen je za jesen 2012. godine, a tema će biti značenje žena u zrinsko-frankopanskoj povijesti.

Dragutin FELETAR

ZNANSTVENI SKUP »POVIJEST OKOLIŠA PODRUČJA REGIONALNOG PARKA MURA-DRAVA«

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju i Povijesno društvo Koprivnica, u suradnji s Javnim ustanovama za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na područjima Koprivničko-križevačke i Međimurske županije organizirali su međunarodni znanstveni skup »Povijest okoliša područja Regionalnog parka Mura-Drava«. Prvi dio dvodnevnog znanstvenog skupa održao se 1. lipnja 2012. godine u Hotelu Podravina u Koprivnici. Skup je otvoren pozdravnim govorima Ivana Pala, zamjenika župana Koprivničko-križevačke županije, Ružice Špoljar, predsjednice Povijesnog društva, Helene Hećimović i Hrvoja Petrića, predsjednika organizacijskog odbora te inicijatora skupa.

Izlaganja na skupu bila su podijeljena u šest tematskih cjelina: 1) Geografske perspektive, zaštita prirode i etika zemlje, 2) Primjeri zaštite iz drugih područja, 3) Ušće Mure, 4) Uz rijeku Muru, između Mure i Drave, 5) Iz povijesti Drave i 6) Prekogranična suradnja i regionalni identiteti. Prvi dio skupa počeo je izlaganjem Dragutina Feletara »Geografsko-demografske značajke Regionalnog parka Mura-Drava«. Uslijedilo je izlaganje Helene Hećimović »Savez udruga »Dravska liga« - prvi značajan utjecaj organizacija civilnog društva na donošenje odluka o zaštiti okoliša na području budućeg Regionalnog parka Mura-Drava«, na nju su se nadovezala izlaganja Željke Kolar »Zaštićeni dijelovi prirode Koprivničko-križevačke županije i Regionalni park Mura-Drava« te Mihaele Mesarić »Leopoldova Etika zemlje uz Muru i Dravu: razvoj zaštitarske etike na sjeveru Hrvatske«. Prvu tematsku cjelinu zaključila je Marina Kipson s temom »Preliminary results of bat survey along Mura and Drava rivers and directions for future monitoring«.

Drugu cjelinu otvorilo je izlaganje Paula Hirta »A brief history of river development and river conservation in the American West«. Frank Zelko nastavio je s »Rivers of Hope: how environmentalists protected rivers in Germany and Australia«, a Matija Zorn završio je cjelinu izlaganjem »Landscape altered by man as a protected area – Ljubljana moor case study«.

U trećoj cjelini izlaganja su imali Zvonko Kovač »Međa ušća, sutok rijeka u eko-kulturnom kontekstu«, Hrvoje Petrić »Prilozi poznavanju ušća Mure (16.-20. stoljeća)« te Goran Šafarek »Recentne hidromorfološke promjene na širem području ušća Mure u Dravu«.

Slijedio je četvrti dio skupa s priopćenjima Andreja Hozjana »Ob Muri, po Muri, Z Muro. Reka Mura na slovenskem v novem veku«, Andreje Talan »Čovjek i Mura – moguća istraživačka pitanja«, Aleksandre Đurić »Pet minuta do ponoći: studija o međuovisnosti vremena, okoliša i ljudi u ranom novom vijeku na prostoru između Mure i Drave« te Alekseja Milinovića »Kartografske percepcije rijeka Mure i Drave te njihovih pritoka na međimurskom vlastelinstvu od druge polovice XVI. do konca XVII. stoljeća«.

O povijesti dravskog područja izlagali su Ranko Pavleš »Ljudi i rijeka Drava u srednjem vijeku na sjeverozapadu Križevačke županije«, Dubravka Božić Bogović »Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća«, Zlata Živaković-Kerže »Tržište i njegov utjecaj na regulaciju Drave i odvodnju slavonsko-dravske nizine«, Vladimir Šadek »Prilozi o utjecaju rijeke Drave na život stanovnika središnje Podravine u vrijeme monarhističke Jugoslavije – poplave, regulacije, prometni i komunikacijski problemi« te Nataša Kolar »Naravna in kulturna dediščina ob reki Dravi med Ptujem in Središčem ob Dravi na primeru historiografije ptujsko-ormoškega območja«.

Prvo izlaganje posljednje cjeline skupa održao je Lóránt Bali »Preparations for receiving the EU Funds, or the dawn of the Croatian-Hungarian cross-border planning, with the special view on environmental sustainability projects«, u odsutnosti Đure Frankovića sažetak njegovog izlaganja »Drava, kao crta razgraničenja dvaju prostora – ovozemaljskog i onozemaljskog – u predajama dviju grupa podravskih Hrvata u Mađarskoj« pročitao je Hrvoje Petrić. Znanstveni skup je zaključilo izlaganje Danijela Jukopile »Rijeka Mura – čimbenik oblikovanja regionalnog identiteta«.

Dio znanstvenog skupa bila je i stručna ekskurzija, u subotu 2. lipnja. Pedesetak sudionika obišlo je područja koprivničke Podravine te donjeg i gornjeg Međimurja, odnosno prostor Regionalnog parka Mura-Drava u Koprivničko-križevačkoj i Međimurskoj županiji.

Ana-MARIJA MARTAN

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek